

Slovenski slavistični kongres
Videm 2018

20 18				V
		U		I
		D		D
U	D	I	N	E
		N		M

Zbornik Slavističnega društva Slovenije 28

Slovenistika in slavistika v zamejstvu – Videm

Uredila

Andreja Žele in Matej Šekli

Zveza društev Slavistično društvo Slovenije
Ljubljana 2018

Zbornik Slavističnega društva Slovenije 28
Slovenski slavistični kongres, Videm, 27.–29 september 2018
Slovenistika in slavistika v zamejstvu – Videm

Urednika: red. prof. dr. Andreja ŽELE, doc. dr. Matej ŠEKLI
Recenzenti: doc. dr. Maria BIDOVEC, prof. dr. Roberto DAPIT, doc. dr. Nataša
GLIHA KOMAC, doc. dr. Danila ZULJAN KUMAR, doc. dr. Matej ŠEKLI, red. prof.
dr. Andreja ŽELE
Prevod izvlečkov v slovenščino: doc.dr. Matej ŠEKLI

Tehnično uredništvo: Petra JORDAN, Matjaž ZAPLOTNIK
Računalniški prelom in oblikovanje ovitka: Matjaž ZAPLOTNIK
Izdala Zveza društev Slavistično društvo Slovenije,
Ljubljana, september 2018

Tisk: Birografika Bori, d. o. o., Ljubljana
Naklada: 190 izvodov

Imetnik materialnih pravic na tem delu je Zveza društev Slavistično društvo Slovenije.

Vsa vsebina v tej publikaciji je objavljena pod licenco *Creative Commons Priznanje avtorstva–Deljenje pod enakimi pogoji 2.5 Slovenija* (CC BY–SA 2.5 SI) in dovoljuje prosto širjenje vsebine za kakršne koli, tudi tržne, namene. Dovoljena sta tako deljenje (reproduciranje, distribuiranje, dajanje v najem in priobčevanje dela javnosti) kot predelava, in to pod naslednjimi pogoji: *priznanje avtorstva* – pri uporabi dela morate navesti izvirne avtorje, kot so navedeni v tej publikaciji, prvotnega založnika (Zveza društev Slavistično društvo Slovenije) in izvirno mesto objave, kot je navedeno v kataložnem zapisu o publikaciji (CIP); *deljenje pod enakimi pogoji* – če spremenite, pretvorite ali gradite na tem delu, lahko takšno predelavo dela širite samo pod isto, podobno ali kompatibilno licenco. Več informacij: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/2.5/si/>.

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

811.163.6'27(082)

SLOVENSKI slavistični kongres (2018 ; Videm)

Slovenistika in slavistika v zamejstvu - Videm / Slovenski slavistični kongres,
[Videm, 27.-29. september 2018] ; uredila Andreja Žele in Matej Šekli. - Ljubljana :
Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 2018. - (Zbornik Slavističnega društva
Slovenije, ISSN 1408-3043 ; 28)

ISBN 978-961-6715-27-0

1. Gl. stv. nasl. 2. Žele, Andreja, 1963- 3. Šekli, Matej
296274688

Kazalo

Andreja ŽELE: Uvodnik	9
Plenarna predavanja	11
Giorgio CADORINI: Il furlan: storie, societât e la part dai Slovens	13
Roberto DAPIT: La condizione della tradizione orale slovena nella provincia di Udine	22
Marija BIDOVEC: Pouk slovenskega jezika in književnosti na italijanskih univerzah	36
Han STEENWIJK: Alcune particolarità del resiano ufficiale	51
Natka BADURINA: U spomen na profesoricu Fedoru Ferluga Petronio (1946–2018)	61
Slovenski jezik v Videmski pokrajini	65
Nataša GLIHA KOMAC: Slovenski jezik v Kanalski dolini	67
Matej ŠEKLI: Slovenski jezik v Reziji	82
Janoš JEŽOVNIK: Slovenski jezik v Terskih dolinah	95
Danila ZULJAN KUMAR: Slovenski jezik v Nadiških dolinah	108
Slovenski jezik v šolah v Furlaniji - Julijski krajini	123
Norina BOGATEC: Kdo v Italiji obiskuje vrtce in šole v slovenskem jeziku	125
Ester DERGANČ: Zgodnje poučevanje slovenščine kot drugega/tujega jezika	130
Biserka CESAR: Učim se govoriti, pisati in brati po slovensko: pouk slovenskega jezika v osnovni šoli	134
Vesna JAGODIČ: Poučevanje slovenščine na Državni večstopenjski šoli s slovensko-italijanskim dvojezičnim poukom v Špetru	137
Antonio BANCHIG: Slovenščine ni, lahko pa bi bila	141
Tadej PAHOR: Stanje slovenskega jezika na slovenskih zamejskih šolah	145

Pouk slovenskega jezika in književnosti na italijanskih univerzah	149
Lara PIŽENT: Med Baltikom in Furlanijo: primerjava dveh didaktičnih pristopov pri posredovanju slovenskega jezika in kulture	151
Rada LEČIČ: Pisanje učbenikov slovenščine za Italijane	156
Karin MARC BRATINA: Slovenščina na študiju prevajanja in tolmačenja v Trstu	159
Polona LIBERŠAR: Študij slovenskega jezika in književnosti na Univerzi v Padovi	165
Sanja PIRC: Percepcija slovenskega jezika in kulture na Univerzi La Sapienza v Rimu	169
Karin RADOVIČ: Marija Franca in njene <i>Šavrinske zgodbe</i>	173
Sara TRACOGNA: Esperimenti di mediazione linguistica e culturale: cosa può dire <i>Kakorkoli</i> al di fuori del contesto lubianese?	177
Sara BASALDELLA: L'esperienza di traduzione di una parte di uno dei più grandi inni alla figura materna, il romanzo <i>Na klancu</i> di Ivan Cankar	181
Luigi PULVIRENTI: Tri mesta, dva jezika, eno srce: življenjska in poklicna pot Rimljana, udomačenega na Slovenskem	190
Slovensko ustno izročilo v Videmski pokrajini	193
Monika KROPEJ TELBAN: Matičetovi zapisi terskih pripovedi. Prispevek k ohranjanju terske nesnovne dediščine	195
Barbara IVANČIČ KUTIN: Zagovori v terenskih zapisih iz Benečije	207
Milena Mileva BLAŽIČ, Alenka ŽBOGAR: Pravljice v slovenskem vzgojno-izobraževalnem sistemu od vrtca do srednje šole	221
Slovanski jeziki in književnosti na Univerzi v Vidmu	233
Giorgio ZIFFER: Per l'origine di sloveno »velika noč«	235
Anna Maria PERISSUTTI: Josef Váchal: Un pittore al fronte	238
Prva svetovna vojna v slovanskih književnostih	247
Namita SUBIOTTO: Odmev prve svetovne vojne v romanu Pirnica Petreta M. Andreevskega	249
Špela SEVŠEK ŠRAMEL, Jana ŠNYTOVÁ: Refleksije velike vojne v prozi: češki in slovaški primer	257
Lidija REZONIČNIK: Prva svetovna vojna v poljski književnosti: odmev vojne v kratki prozi Zofie Nałkowske	269
Blaž PODLESNIK: Prva svetovna vojna v pogledih ruske književnosti	281

<u>Slovenistika in slavistika v zamejstvu – Videm</u>	<u>7</u>
Jubilejni Cankar	291
Miran KOŠUTA: Ivan Cankar v očeh in peresu Fulvia Tomizze	293
Marija PIRJEVEC PATERNU: Italijansko branje Ivana Cankarja	308
Jožica ČEH STEGER: Ekološki prostori v Cankarjevi kratki prozi	318
Angel pozabe Maje Haderlap in Francoski testament Andreia Makina	329
Boža KRAKAR VOGEL: Stara nova vprašanja o maturitetnem eseju	331
Alojzija ZUPAN SOSIČ: Družinski testament v Angelu pozabe	341
Nadja DOBNIK: Makinov <i>Francoski testament</i>	352
Cankarjevo priznanje v osnovnih in srednjih šolah	363
Jožica JOŽEF BEG: Zakaj razpravljati o tekmovanju za Cankarjevo priznanje na slavističnem zborovanju?	365
Igor SAKSIDA: Cankarjevo tekmovanje in sodobne oblike preverjanja bralne zmožnosti	368
Tina GAČNIK: Tekmovanje za Cankarjevo priznanje v osnovni šoli	372
Saška HORVAT: Tekmovanje za Cankarjevo priznanje v srednji šoli	376
Izlet po Vidmu	379
Daniele DELLA VEDOVA: Ator ator: une cjaminade pal centri di Udin	381
Daniele DELLA VEDOVA: Naokrog – sprehod po središču Vidma (prevedel Matej ŠEKLI)	387
Občni zbor Zveze društev Slavistično društvo Slovenije	395
Predloga za novi častni članici	397
Utemeljitev priznanj	401

Uvodnik

Po nekaj letih smo spet dočakali daljše stanovsko druženje, tudi zato, ker nam je uspelo združiti organizatorske moči z našimi zamejskimi kolegi z Univerze v Vidmu. Letošnji tridnevni kongres v Vidmu je predstavil in tudi analiziral zamejske razmere pri razvijanju in učenju slovenskega jezika in literature, začenši z načini in oblikami ohranjanja slovenskega ustnega izročila med ljudmi, do uporabe slovenskega jezika in narečij v medijih in vse do poučevanja slovenskega jezika v zamejskih šolah in na italijanskih univerzah. Dovolj jasno se izrisuje tudi trenutni položaj slovenistik med slavistikami v različnih delih Italije. Ob zamejski literaturi sta v osredju še dve jubilejni temi, ki sta povezani z zahodnim slovenskim zamejstvom: prva svetovna vojna in Ivan Cankar. Tridnevni dogodek je sklenila celodnevna ekskurzija v Režijo in Benečijo (Beneško Slovenijo).

Zamejska literatura nas na poseben način sooča z lastnim kulturnim prostorom, nekako bolj nevsiljivo povezuje nacionalno kulturno izročilo s sodobnostjo. Nastavlja nam ogledalo, da se je lažje in zlasti lagodnejše utopiti v neprepoznavnosti evropske civilizacije kot pa raziskovati zgodovinske in kulturne lastnosti in posebnosti lastnega naroda, jih skušati razumeti in jim slediti v smislu lastne identifikacije in prepoznavnosti; naj torej »bogastvo različnosti« ne ostaja zgolj modna floskula združene Evrope. Vsekakor zamejska literatura sodi v opus besedil, ki problemsko in razmišljujoče nagovarjajo šolajočo mladino. Že po dosedanjih izkušnjah vemo, da repertoar šolskega leposlovnega čtiva ne bo nikoli optimalen, vedno pa mora biti tak, da sproža razmišljanja, odpira nova vprašanja in s tem do neke mere prispeva tudi k reševanju aktualnih problemov. Osnova vsega pa je spodbujanje in razvijanje bralnih zmožnosti na vseh stopnjah človekovega delovanja – to si je razvita družba enostavno dolžna zagotoviti. Kako torej v nadaljevanju čim bolj osmišljati skoraj šestdeset let staro Bralno značko in več kot štirideset let staro Cankarjevo tekmovanje? To zagotovo ne more ostajati samo stanovsko vprašanje ali problem, saj vendar gre za razvijanje rabe lastnega nacionalnega jezika in kulture. In če parafraziram Cankarjevo stališče: vsaj v izhodišču si svojo ceno postavljamo sami. In svojevrstna ironija je, da si obe zgoraj imenovani literarni gibanji, ki imata v slovenskih šolah častitljivo tradicijo, danes prav po cankarjansko utirata možnosti za nemoteno nadaljnje delovanje. In naj spomnimo in opomnimo: to ne morejo biti zgolj stanovski projekti, to so nacionalni in s tem državni projekti.

Učitelji slovenskega jezika za mejo bi torej morali imeti trden zgled in zlasti oporo v matici; in spet: za tovrstno oporo ne more stati samo ena ustanova ali center; tovrstna opora mora biti ena od prednostnih nalog naših ministrstev, zlasti ministrstva za izobraževanje in kulturnega ministrstva.

Če povzamem po prispevkih zamejskih kolegov, je predpogoj za uspešno učenje v slovenskem jeziku dovoljšno poznavanje družbeno-političnih in kulturnih razmer za mejo, ustrezna motivacija pa seveda mora biti na obeh straneh. Pri tem stalno iščemo skupne povezovalne točke. In slovstvena folklorja je zagotovo široko področje brez državnih meja, ki družbeno-zgodovinsko in jezikovno povezuje ljudi. Raziskovanje slovenske in evropske literarne dediščine in slovstvenega izročila (pravljic, povedk, bajk, balad itd.) je lahko vitalno področje trajnejšega sodelovanja.

Trajno nas povezujejo tudi ustvarjalne osebnosti, ne glede na področje delovanja, povezujejo nas tudi skupni družbeno odločilni dogodki – v tem kontekstu ne moremo mimo obletnic prve svetovne vojne in Cankarjeve obletnice. Naključje ali ne, tudi Cankarjevo življenje je prepleteno s prvo svetovno vojno in še posebno z zahodnim zamejskim prostorom. To povezanost z zamejskim prostorom je Cankar po Tavčarju izrazil z znamenito metaforo: »*Ljubljana je srce Slovenije, Trst pa so njena pljuča!*« To se je zgodilo v času, ko se je že počasi iztekala prva svetovna vojna, ki jo je Cankar med drugim označil tudi za možno katarzo v smislu, da se iz katastrofe lahko rodita upanje in bolj pozitivno delovanje. In naj zveni še tako absurdno: gorje, stiska in splošno húdo ljudi povezuje. V prispevkih so predstavljeni tako pojav in dojemanje prve svetovne vojne v slovanski literaturi kot pomen Cankarja v tem delu zamejskega prostora. Torej, ne glede na politično razdelitev ta zamejski prostor še vedno povezujejo zlasti ljudje in jezik.

Vsi vemo, da je za obstoj slovenskega jezika bistveno ohranjanje narečnih govoric in seveda, če se le dá, tudi uzaveščanje narečja kot jezikovnega sistema. Na obeh straneh meje imamo strokovnjake – jezikoslovce, ki poznajo ustroj teh narečij in posledično narečnih govorov. V času, ko se Evropa povezuje, je še toliko bolj pomembno, da se poudarijo posebnosti ljudi in pokrajin, ki so zgodovinsko, kulturno in jezikovno povezani.

Ni vsako leto priložnost, da se organizacijsko čezmejno povežemo – tokrat nam je, zahvaljujoč pripravljenosti videmskih kolegov, uspelo in zato upajmo, da bodo tovrstna stanovska srečanja krepila zavest o nujnosti sodelovanja in samozavest v rabi slovenščine na obeh straneh meje.

Red. prof. dr. Andreja Žele,
predsednica Slavističnega društva Slovenije

Plenarna predavanja

GIORGIO CADORINI
 Šlezjska univerza v Opavi
 giorgio@cadorini.org

Il furlan: storie, societât e la part dai Slovens

Il contribût al presente i caratars plui tipics de lenghe furlane e la sô posizion inte classificazion des lenghis romanichis. Al pant il procès di formazion dal furlan e al scrutine la part dai basavons dai Slovens di vuê intal mosaic lenghistic dal Friûl inte Ete di Mieç, cun cualchi etimologjie di imprestits slovens intal furlan e al incontrari. Al è atent ancje a la part dai Langobarts e al propon di identificâ il duche di Cividât «Lupus» cul princip dai Slâfs Carantans «Wallucus». Si siere cuntune presentazion dai imprescj di fonde par cognossi la lenghe furlane.

Furlanski jezik: zgodovina, družba in prispevek Slovencev. *V prispevku so prikazani najpomembnejše značilnosti furlanskega jezika in njegov položaj znotraj klasifikacije romanskih jezikov. Predstavljena sta proces oblikovanja furlanščine in vloga prednikov današnjih Slovencev v jezikovnem mozaiku srednjeveške Furlanije, pri čemer so podane nekatere etimološke razlage slovenskih izposojenk v furlanščino in furlanskih izposojenk v slovenščino. Upoštevana je tudi vloga Langobardov; podana je hipoteza, da je bil čedajski knez Lupus dejansko karantanski knez Valuk (Wallucus). V zaključnem delu so predstavljeni še osnovni jezikovni priročniki za učenje furlanskega jezika.*

Il furlan al è une lenghe romaniche occidentâl che e nas intal timp dal ducât langobart di Cividât (secui VI-VIII). Lis lenghis romanichis occidentâls plui cognossudis pal mont a son il portoghês, il spagnûl e il francês. Dentre dal grup occidentâl a son ancje chês trê fevelis che o clamìn retoromanichis (o ladinis), che si somein une vore pal fat che par secui a àn vût une evoluzion unitarie: a son il furlan, il ladin dolomitan e il romanç (fevelât intal cjanton svuizar dai Grisons).

Il grup romanic occidentâl si definis in primis cun caratars di fonologjie diacroniche. Chei doi caratars plui impuartants a son la lenizion des consonants jenfri dôs vocâls (*flame, ruede*, cfr. lat. *flamma, rota*) e la conservazion dal -s in finâl di

perauale. Chest ultin fenomen al è peât cun doi caratars morfologjics romanics ocidentâi: la desinence plurâl -s pai nons e i adietîfs (*un taur neri* × *trê tauris neris*) e la desinence -s par la seconde persone verbâl (*tu âs*).

Lis fevelis retoromanichis a àn cierts elements che si cjatin ancje intal francês. O pensi a la palatalizazion dal latin protoromanic /ka/ e /ga/ (*cjamp*, cfr. lat. *campus* e frc. *champ*; *gjal*, cfr. lat. *gallus*), la conservazion dai leams consonantics cul -l- (*glace*, *clâf*, *flum*, *plen*) e la apocope des vocâls latinis protoromanichis in finâl di perauale fûr che -a (*mûr* < lat.prc. */'mur-u/ > frc. *mur*).¹

Chel -a finâl al passà a -ə compagn che in France ancje in Friûl; par chel vuê al à plusoris risultis intai dialets dal furlan (*rose*, *rosa*, *roso*, *rosə*). I basavons dai Slovencs a sintirin chel -ə tant che un jer e lu viodìn in cierts toponims che a rapresentin imprestitis antigons: lat. *Aquileia*, fur. *Olee*, < fur. */O'glej-ə/ > psl. */O'glej-ъ/ > sln. *Oglej*; lat. *Carnia*, fur. */'Karn-ə/ > psl. */'Karnъ-ъ/ > sln. *Kranj* > fur. *Cragn*; fur. *Glemone* < fur. */Gle'mon-ə/ > psl. */Gъlъ'myn-ъ/ > sln. *Gumin*.

Diferencis cul francês lis cjatin intal sisteme vocalic. Intes fevelis retoromanichis lis vocâls atonis latinis protoromanichis pal plui a restin, tal francês impen si inflapissin o ancje a colin (*femine* × frc. *femme*, cfr. lat. *femina*). Lis vocâls tonichis si mudin in diftoncs ancje intal francês, ma daûr di regulis diviersis che no tes lenghis romanichis.

Scrutinant il furlan, o viodìn che lis vocâls tonichis si mudin in maniere une vore sistematiche cence considerâ se la silabe e je vierte o sierade (*ruede*, *cueste*, cfr. lat. *rota*, *costa*). Un fat interessant al è l'infuartiment des vocâls tonichis prime di une consonant sonore. Vuê il fenomen si lu viôt ben co la consonant e je in finâl di perauale e cussi, tant che alofon, e piert la sonoritàt (*stade* × *stât*, *frede* × *frêt*, *curiose* × *curiôs*).

Juste i imprestitis intal protoslâf nus fasin savê che e fo la sonoritàt a inviâ il fenomen e no la apocope vocaliche, parcè che i imprestitis a spielin la vocâl infuartide (che si proferis lungje e une vore sierade) e a conservin la sonoritàt (sln. *križ* < psl. */'kryž-ъ/ < fur. */'kro:ʒ/ > fur. *crôs*, cfr. lat. *crucem* (Boris Skalka s.v. *križъ* in Havlová, Erart 1996); sln. *Kobarid* < psl. */Kobъ'rid-ъ/ < fur. */Kavu're:d/

¹ Il latin protoromanic al è la lenghe che o tornìn a dà dongje cul jutori da la comparazion des lenghis romanichis. Biel che e sedi une lenghe ipotetiche, o crodìn che la ricostruzion e spiele avonde ben la fevele doprade de int no studiade intes provinciis dal Imperi Roman e a nord dai Apenins. Chei doi studiôs che a àn elaborât la suaze teoriche moderne par ricostruî il latin protoromanic a son Robert A. Hall e Robert de Dardel.

> fur. Cjaurêt), e chest ancje co la vocâl finâl no je colade (lat. *mensa*, fur. */'me:z-a/ > psl. */'miz-a/).

Il discors dai imprestits furlans intal protoslâf nus permet di mudâ il teme dal discors e di passâ a fevelâ dal contat linguistic. Il furlan e il sloven a son dôs lenghis che di simpri a condividin un biel toc dal lôr teritori. O podìn dî che a convivin di simpri: cuant che il furlan al tacà a slontanâsi di di chês altris lenghis di gjernazie romaniche i basavons dai Slovencs a jerin za in Friûl, al jere il timp dai Langobarts. Pardut o lein che intal an 568 i Langobarts a passarin lis Alps e a jentrarin in Friûl. Daûrjur a vignivin i Slâfs che a si insedarin vie pes Alps Juliis.

A dî la veretât, la situazion no je cussì clare. I popui che a migravin inta chêt ete no constituivin blocs etnics duçj avuâi. Cuant che i storicis nus contin da la invasion langobarde, a vuelin dî dome che la vuide politiche e militâr di chel grup di invasôrs e jere intes mans di int di gjernazie langobarde. I Langobarts, par altri, za in Panonie a jerin in contat cui Slâfs. Al è naturâl di pensâ che sot i socestants langobarts a jerin ancje personis di culture slave.

Scrutinìn po un moment ce che nus conte Pauli Diacon culi: «E cuant che lu verin vût contât a Radualt, chel, vignût biel svelt, al fevelà cui Slâfs ta la sò lenghe di lôr. Stant che cussì ju veve fats mancul pronts a combati...»²

Il fat che nus conte Pauli al è dal an 640/641. O sin su la marine adriatiche inte Italie dal Sud e Radualt (60?–647) al è un nobil langobart fi di un duce di Cividât, che bielzà di zovin al jere lât a vivi ae cort dal duce di Benevento (Loré 2016). Lis peraulis di Pauli nus fasin capì che nol jere automatic che un nobil langobart al fevelàs par protoslâf, di chêt altre bande Pauli nol sint la scugne di scrivi parcè po che Radualt al jere bon di fevelâ la lenghe protoslave. Salacor si saveve che tra i Langobarts cividins (e ancje Pauli al jere di Cividât) a'nd jerin che a cognossevin la lenghe protoslave: nol coventave sclarìt.

Radualt al apartignive a la seconde o a la tierce gjenerazion langobarde nassude in Friûl. Di chêt stesse gjenerazion al jere un duce che i storicis a clamin cuntun non latin e un protoslâf: Lupus/*Vьлкѣ. Sigûr no vês mai sintût a fevelâ di un duce di Cividât cuntun non slâf; di fat e je la prime volte che si propon chesta identificazion. Mi permet, alore, di cjoli un pôc di timp par sclarì.

I doi nons a vegnin di dôs cronichis dal secul VIII, scritis par latin di Pauli Diacon e Fredegari.

Pauli Diacon nus conte di Lupus che al fo duce dal an 661-662 fin al an 662-663. Al veve un fi e une fie grancj, che a puartavin nons langobarts: Arnefrit e

² «Quod cum Raduald nuntiatum fuisset, cito veniens, eisdem Sclavis propria illorum lingua locutus est. Cumque eos propter hoc segniores ad bellum reddidisset, [...]» Paulus 1986:IV § 44.

Theuderada. Di Lupus no savin nuie di ce che al veve fat prime di jessi duche di Cividât, tal 662-663 lu copin. So fi Arnefrit al scjampe a parâsi li dai Slâfs Carantans e al torne in Friûl cuntune armade carantane, ma ancje lui lu copin (Paulus 1986:V §§ 17-25; Berto 1996).

Fredegari par altri nus conte di un fat di trente agns prime. Intal an 631 un trop di Bulgars comandâts di Alciocus al va a vivi dai Carantans «cum Wallucum ducem Winedorum» (cun *Vьлкѣ princip dai Slâfs). Fredegari no nus conte nuie di plui, biel che Pauli Diacon al scrîf che daspò muart Arnefrit un trop di Bulgars comandâts di Alzeko al va a vivi li dai Langobarts in Italie (Kos 1902:208-209; Fredegarius 1888:IV § 72; Paulus 1986:V §29). Se o metìn i fats contâts di Pauli dongje da la informazion di Fredegari e se o tignìn a ments che il protoslâf /*Vьлкѣ/ e il latin antîc «lupus» a vuelin dî ducj i doi «lôf», si pues ipotizâ cheste version dai fats storics chi daûr.

Il Langobart (cividin?) Wolf?/Lupus/*Vьлкѣ al va zovin inte Marca Winedorum e al fâs fortune fin a diventâ princip dai Slâfs Carantans. A un ciert moment al viôt la ocasion di tornâ a Cividât e lu fasin duche. Si aprofite masse de grande fidance dal re Grimualt e il re lu fâs copà. Il fi Arnefrit, che salacor al jere nassût tal timp che dute la famee e jere li dai Carantans, al va a cirî jutori li di lôr e al torne in Friûl cuntune armade carantane, ma di istès i Langobarts cividins lu vincin e lu copin. Un trop di Bulgars comandâts di Alciocus/Alzeko al viveve inte Marca Winedorum sot la tutele di Lupus/*Vьлкѣ. Muart chel, a domandin la tutele dal re langobart, che ur da bon acet intal so ream.

Se i crodin al valôr da la grafie «Wallucum», o podìn gjavâ cualchi informazion su la fonetiche de fevele slave des Alps tal secul VII. O gjavìn la desinence dal acusatîf *-um* (falade, al veve di sei un ablatîf, ma si compagne cun «ducem» 'princip'che al è un acusatîf falât ancje chel) e nus reste une forme che o podìn trascrivì cussì: /'vьлкѣ-/. A pet dal etim protoslâf ricostruît /*Vьлкѣ-/ (Ilona Janyšková s.v. vьлкѣ in Janyšková 2016), si note un secont jer di poie daûr dal *-l-*, che nol pâr vignî dal passaç dal non intune bocje foreste, parcè che ni il todesc antîc (Langobarts, Bavars, Francs, Burgunts) ni il furlan no domandin une poie in chê posizion (cfr. fur. *palc* e taa. *balko*, *scalc*).

Chest contribût al à tratât fin cumò tescj scrits par latin. Ancje il studi etimologjic dal furlan nus pues proferî informazions sul protoslâf. Un câs interessant al è fur. *sucrit* < psl. */sъ'krytъ/. Ancje chi o viodin un *-u-* tant che ecuivalent dal jer velâr. Al è clâr che in chê volte dal imprestit i Furlans a sintirin il jer, stant che il leam consonantic *skr-* al è normâl ancje tal furlan (cfr. *scrivi*, *scrit*). Cheste peraule nus ateste un lesseme che intal sloven leterari nol è, ma nus pant che

une volte intal teritori al esisteve. Al è conservât par altri intal cec *skryt*, cun chei istès significâts dal furlan. Il sloven vuê al dopre *skrivališče* (Havránek 2011, Škerlj 1981, Bajec 2008).

I episodis di Radualt (che po al jere il fradi di re Grimualt) e di Lupus/*Vьлкъ nus pandin che, ancje se il ream dai Langobarts e i princips slâfs di là dal confin a jerin par tant timp in vuere, no mancjavin i contats personâi, ma soledut no mancjavin i rapuarts culturâi, anzit a jerin ancje Langobarts che a fevelavin par protoslâf. Chest lu vin viodût almancul pal prin secul dal ream.

Par altri o savin che i Langobarts, diviers che i Gôts che a paronavin in Friûl prime di chei, a rivarin a un ciert nivel di integrazion ancje cu la popolazion romane. Anzit, a son i Romans dal teritori di Aquilee che in chel moment si dispartissin in dôs comunitâts: di une bande i sotans dal imperadôr di Costantinopoli, che a ricognossevin il pape e a vivevin su la marine, di chê altre bande i sotans dal duce di Cividât, che no ricognossevin il pape ma dome il patriarcje di Aquilee. (Plui in detai Cadorini 2015:317-320.)

La crevadure da lis dôs comunitâts le à compagnade ancje la disseparazion linguistiche: su la marine si à formât il venit, intal ducât cividin il furlan. Di fat il non antîc di Cividât al passe a designâ dut il teritori dal ducât (lat. *Forum Iulii*, fur. *Friûl*) e il non dai abitants cividins al devente l'etnonim dal gnûf popul: lat.prc. */foroiu'lian-os > fur. *Furlans*. Alore la capitâl dal ducât e devente par antonomasie *la citât*: cfr. lat. *civitatem*, fur. */Tʃivi'dâd/ > fur. *Cividât* e psl. */Ївѣдѣд-ѡ/ > sln. *Čedad*. Une forme slovene arcaiche, impen, e veve dentri un calc semantic: *Staro Mesto* (Merkù 1999 s.v. *Čedad*) 'la citât antighe'.

La disseparazion des dôs comunitâts le judarin intal secul X lis invasions dai Ongjars, stant che a lassarin pustote une fasce di teritori intal plan furlan cun orientament di sud-est a nord-ovest e che e rive a tocjâ lis monts inte zone de Livence. Chel tai prodot des invasions al restà viert a dilunc. Di fat i feudataris, par tornâ a popolâ i terens, a clamarin dongje cetantis fameis contadinis slavis che prime a vivevin plui a est.

A nasserin cussì plusôrs borcs slâfs che si assimilarin un pôc par volte, cussì che vuê tal plan, a ovest dal Lusinç, si cjacare par furlan. Di agnorums si fevelone dal fat che a son borcs intal plan dal Friûl che a puartin nons slâfs. Mancul si sa che a son documents da la Ete di Mieç che a clamin «villa Sclavorum» paîs cul non roman o che a àn dentri notis di contadins cul non slâf che a vivin alì. Pòcs a san che a son borcs cul non roman che a àn intal lôr teritori un grum di microtoponims slâfs (par esempi Teôr e Rivignan).

Passadis lis invasions dai Ongjars, si cjatin intal timp che Oton I al da dongje il so imperi multietnic. Il Friûl al jentre intal progjet e cussì al sarà part di un complès politic che al varà i centris dal podê a nord des Alps. In pratiche al capitarà dome intal secont mieç dal secul XIII che la societât feudâl si mudarà e ancje in Friûl a rivaran lis bancjis toscanis e si formarà une classe mezane, massime inte citâts.

Chel procès si invià za doi secui prime in Toscane e al cjapà dentri in curt la Italie dal nord. Lis gnovis ativitâts economichis a menarin dongje gnovis struturis politichis (i comuns e lis signoriis de Italie centrâl e setentrionâl) e un gnûf stîl di vite e di produsi culture. La lenghe di chê gnove economie e di chel gnûf mût di vivi al jere, juste, il toscan. Lis fevelis da la Italie dal nord a tacarin alore a svicinâsi simpri di plui al toscan; anzit, par dut a tacarin a scrivi par toscan, biel che lis fevelis locâls, che za prime si scrivevin pôc parcè che al paronave ancjemò il latin, a tornarin a sei un imprest di comunicazion dome orâl.

Al fo un mudament graduâl che in doi secui al menà sot la unificazion linguistiche da la borghesie e da la nobiltât talianis. Il Friûl e lis altris tieris retoromanichis a restarin fûr di chel procès masse a dilunc. Cuant che, passât il mieç dal secul XIII, e nas la gnove societât ancje in Friûl, il furlan al è masse lontan dal venit e da chei altris dialets talians par zontâsi al procès di toscanizazion (plui in detai Cadorini 2015:323-332).

Cumò o fasìn un salt di secui e o rivin al moment che a sdrumin la tendine di fier. Il furlan, ancje se inta chel timp nol à ancjemò vût nissune forme di tutele, al è restât la marilenghe de plui part dal Friûl. La gjenerazion che e à sui 25 agns e che e je daûr a meti sù famee e cognòs benon ancje il talian. Tancj di lôr a stabilissin di cjacará cui fruts par talian. Vuê e capite di jentrâ intune boteghe e di sintîsi a dî che no capissin il furlan.

Pecjât, parcè che juste intai agns '80 si jere inviât chel program di codificazion moderne de lenghe che al sarà complet intal finâl dai agns '90. L'aministrazion publiche e tache a fâ plans di tutele. Intal an 1996 la Region Autonome Friûl – Vignesie Julie e declare il furlan sò lenghe proprie e intal an 2000 il parlament talian le ricognòs tant che fevele storiche dal teritori talian e al stabilis di tutelâle e di fâle doprà tes scuelis. L'avignî de lenghe furlane al è intes mans dai Furlans di vuê: o le passarìn indenant aes gjenerazions gnovis o le fasarìn murî.

O sieri il discors cuntune presentazion di imprescj di consultâ par cui che al volarà savê plui. Prin di dut si scuen dî che scuasit dut ce che al è publicât al è par talian o par furlan. Il sît de Agjenzie Regjonâl pe Lenghe Furlane (ARLeF) al proferìs une schirie di imprescj linguistics li dal indiriz

<<http://www.arlef.it/struments>>. Un di chei imprescj al è il Grant dizionari inmaneât di Adrian Cescje (2011), che al è un dizionari talian-furlan.

Une version inzornade dal Grant dizionari, che e permet la consultazion ancje domandant la peraule furlane, e je chê intai Dizionaris furlans (Cescje 2013). Chel sît internet al à dentri il materiâl dal Grant dizionari cun chel dal Dizionari ortografic di Sandri Carrozzo (2008a). La edizion ridusude dal Dizionari ortografic, il DOF piçul, e je plui pratiche no dome pes dimensions, ma ancje parcè che e à dentri ancje lis tabelis morfologjichis (Carrozzo 2010).

Di chel istès autôr e je po une gramatiche fonetiche, cuntune vore di informazions su lis variantis dialetâls e cualchi esempli di etimologjie (Carrozzo 2008b). La version PDF e je a disposizion sore nuie intal sît Dizionaris furlans. Tal sît si cjatin ancje un dizionari dai sinonims e dai contraris e un formari, che al permet di burî fûr i paradigms morfologjics partint di cualsisei forme di une peraule.

Un dizionari furlan-sloven une vore ben fat lu à scrit Janez Erat (2008). I PDFs dai 5 volums si pues vêlu sore nuie li dal so sît internet, dulà che si cjate ancje une gramatiche scrite par sloven che e je une vore complete (Erat 2006).

Un glossari multilengâl in Internet che al proferis ancje la lenghe slovene al è chel di Marjian Breclj e Zuan Naz (1998). Marijan Breclj al è ancje l'autôr di un dizionari furlan-sloven (2005). Lis dôs voris a doprin la grafie di Zorç Faggin, che e je la scriture sielte da la Clape Cuturâl Aquilee, une associazion une vore ative intal publicâ dizionaris bilengâi e traduzions di tescj de leterature mondiâl.

Pai studis dialetologjics e etimologjics al reste fondamentâl il Nuovo Pirona (Pirona, Carletti, Corgnali 1992). Pes atestazions antighis e par datâls si pues doprà il Dizionario storico, che al à dentri il grant corpus di tescj antîcs publicâts di Federico Vicario (2010).

Il furlan al à a disposizion ancje un atlant linguistic, che al puarte ancje i dàts dai dialets slovens, todescs e talians dal Friûl, ma a mancjin i indis (Pellegrini 1972-1986). Une vore bogns pal teritori occidentâl dal Friûl a son i doi atlants ALD-I e ALD-II inmaneâts di Hans Goebel e compagnâts di indis un grum pratics e esats (Goebel 1998, 2012). I atlants a presentin un aparât trilengâl: ladin dolomitan, talian e todesc e in Internet si cjate une version ridusude dal pont di viste grafic, ma si puedin scoltâ lis rispuestis dai informadôrs. Lis mapis a presentin, dongje de fasse teritoriâl occidentâl dal Friûl, dut il teritori dolomitan e i dialets orientâi dal romanç, par chel al è ideâl par vê un panorame des trê fevelis retoromanichis.

SCURTADURIS

taa. todesc chel alt antíc
 frc. francês
 fur. furlan
 lat. latin leterari
 lat.prc. latin protoromanic
 psl. protosláf
 sln. sloven

VIRI IN LITERATURA

- BAJEC, Anton et alii, 2008: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: ZRC.
<http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>.
- BERTO, Luigi Andrea, 2006: Lupo. Raffaele Romanelli (dir.), *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 66. Roma: Treccani. [http://www.treccani.it/enciclopedia/lupo_res-0fb67f89-326f-11dd-afd6-0016357eee51_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/lupo_res-0fb67f89-326f-11dd-afd6-0016357eee51_(Dizionario-Biografico)).
- BRECELJ, Marijan, 2005: *Furlansko-slovenski slovar*. Nova Gorica: GK.
- BRECELJ, M[arijan], NAZZI, G[ianni], 1998: *Dizionari multilengâl - Multilingual dictionary : Furlan - Italiano - Slovensko - Deutsch - English - Español - Français*. Www.friul.net. <http://www.friul.net/multilingue/index.php?lingua=sloveno>.
- CADORINI, Giorgio, 2015: Friulano, veneto e toscano nella storia del Friuli. Sabine Heinemann, Luca Melchior (eds.), *Manuale di linguistica friulana*. Berlin/Boston: De Gruyter, 316–337.
- CARROZZO, Alessandro, 2008a: *Cemût si scrivial? : DOF : Dizionari ortografic: Talian/furlan, Furlan/talian*, Udin: Serling/Informazion furlane.
- CARROZZO, Alessandro, 2008b: *Gramatiche fonetiche furlane*. Pasian di Prât: CFL 2000.
- CARROZZO, Alessandro, 2010: *Cemût si scrivial? : DOF : Dizionari ortografic: Talian/furlan, Furlan/talian*, Udin: Serling/Informazion furlane.
- [CESCJE, Adrian (dir.)], 2011: *GDBTF : Grant Dizionari Bilengâl Talian-Furlan*, 6 vol.. Udin: ARLeF.
- [CESCJE, Adrian (dir.)], [2013-]: *Dizionaris furlans*. Remanzàs/Remanzacco: CLAAP. <http://claaap.org/dizionaris-furlans/>.
- ERAT, Janez, 2006: *Furlanska slovnica: Gramatiche furlane*. Erat. <http://sabotin.p-ng.si/~jezik/furlanscina/>.
- ERAT, Janez, 2008: *Furlansko-slovenski slovar: Il dizionari furlan-sloven*, 5 sv.. Erat. <http://sabotin.p-ng.si/~jezik/furlanscina/>.
- FREDEGARIUS Scholasticus et alii, 1888: *Fredegarii et aliorum chronica Chronicarum quae dicuntur Fredegarii Scholastici libri IV cum Continuationibus*, edidit Bruno Krusch. Hannovera: Hahn.
- GOEBL, Hans (dir.), 1998: *Atlant linguistich dl ladin dolomitich y di dialec vejins*, 1^a pert, 7 vol. Wiesbaden: Reichert.

- GOEBL, Hans (dir.), 2012. *Atlant linguistich dl ladin dolomitich y di dialec vejins*, 2^a pert, 7 vol.. Strasbourg: Soci t  de linguistique romane/ LiPhi.
- HAVLOV, Eva, ERART, Adolf (red.), 1996: *Etymologick slovník jazyka staroslověnského*, seř. 6. Praha: Academia.
- HAVRÁNEK, Bohumil (red.), 2011: *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha: stav pro jazyk česky.
- JANYřKOV, Ilona (red.), 2016: *Etymologick slovník jazyka staroslověnského*, seř. 18. Brno: Tribun EU.
- KOS, Milko, 1902: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, 1. knjga. Ljubljana: Leonova druřba.
- LOR , Vito, 2016: Radoaldo. Raffaele Romanelli (dir.), *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 86. Roma: Treccani. [http://www.treccani.it/enciclopedia/radoaldo_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/radoaldo_(Dizionario-Biografico)).
- MERK, Pavle, 1999: *Slovenska krajevna imena v Italiji : Priro nik/Toponimi sloveni in Italia : Manuale*. Trst/Trieste: Mladika.
- PAULUS, Diaconus, 1986: *Historia Langobardorum*. Udine: Casamassima.
- PELLEGRINI, Giovan Battista (dir.): 1972–1986. *Atlante storico-linguistico-etnografico friulano*, 6 vol. Padova/Udine, Istituto di glottologia e fonetica dell'Universit/Istituto di filologia romanza.
- PIRONA, Giulio Andrea, CARLETTI, Ercole, CORGNALI, Giovan Battista, 1992² [1935¹]: *Il nuovo Pirona : Vocabolario friulano*. Udine: SFF.
- řKERLJ, Ruřena, 1981: *Čeřko-slovenski slovar*. Ljubljana: Drřavna zalořba Slovenije.
- VICARIO, Federico, 2010–: *Dizionario Storico Friulano*. Udine: Universit di Udine. <http://www.dizionariofriulano.it>.

ROBERTO DAPIT

Università degli Studi di Udine

roberto.dapit@uniud.it

La condizione della tradizione orale slovena nella provincia di Udine

Con questo contributo intendo focalizzare lo sguardo sullo stato di conservazione e valorizzazione della tradizione orale slovena nella provincia di Udine e trattare le questioni essenziali emerse da osservazioni sul campo dirette e da studi realizzati negli ultimi decenni. In questa prospettiva appaiono fondamentali i processi di trasformazione del patrimonio orale, dei narratori, dei mezzi e dei contesti di diffusione nonché le istituzioni coinvolte.

Stanje slovenskega ustnega izročila v Videmski pokrajini. V članku je predstavljeno stanje ohranjenosti in ovrednotenje slovenskega ustnega izročila v Videmski pokrajini. Izpostavljena so nekatera problematična vprašanja, ki temeljijo na raziskovalčevih ugotovitvah v okviru terenskih raziskav in njegovega znanstvenega preučevanja tematike v preteklih desetletjih. V tem kontekstu se zdijo bistveni procesi spreminjanja ustnega izročila in njegovih pripovedovalcev ter načinov in kontekstov njegove prisotnosti kot tudi pomen vpletenih institucij.

INTRODUZIONE

Verranno forniti elementi utili per comprendere lo stato della tradizione orale nell'area di lingua slovena della provincia di Udine, valutando in particolare determinati interventi, anche scientifici, di conservazione e valorizzazione, realizzati degli ultimi due, tre decenni a Resia, nella Val Torre e in quelle del Natisone.¹

¹ Per limiti di spazio sarà qui possibile tracciare soltanto un profilo generale del fenomeno e citare alcune fonti a titolo esemplificativo. Per il periodo antecedente al 1995 si può consultare lo strumento bibliografico Dapit 1995.

Un primo dato riguarda un'importante cesura nei primi decenni del secondo Novecento, periodo in cui si sono svolte ampie campagne di raccolta di materiali di tradizione orale, specialmente a Resia a cura di Milko Matičetov. Spiegano la cesura fattori di natura culturale e demografica che hanno drasticamente ridotto il numero dei portatori della tradizione e quindi della memoria orale.

Il mutamento culturale, cui si è accennato, interesserebbe in particolare la visione di una tradizione che contempra, in modo esclusivo, testi a carattere folklorico-letterario tramandati oralmente. I fattori della trasformazione appaiono comuni alle varie realtà, almeno nello spazio europeo, al punto che è necessario adottare un nuovo approccio epistemologico, che tenga conto dei numerosi elementi di innovazione, soprattutto nei nuovi contesti delle performance.

Nel periodo in questione si registrano nuove tendenze sia internamente sia esternamente alle comunità, delle quali, se prima erano studiosi estranei al contesto che se ne occupavano come di un oggetto di prevalente interesse etnografico, si interessano ora nuovi soggetti e protagonisti. Tra questi si distinguono gli addetti alla cultura, che, cresciuti e operanti in ambito locale, promuovono e svolgono anche attività di conservazione e intrattengono relazioni con soggetti e istituzioni esterne.

Gli effetti della trasformazione coinvolgono anche i destinatari della tradizione, e di conseguenza i mezzi, i luoghi e i contesti della trasmissione, come la scuola e i musei. Si distinguono inoltre figure come Silvana Paletti a Resia, emblema della trasformazione di cui si sta discutendo, Bruna Balloch nelle Valli del Torre, Ada Tomasetig in quelle del Natisone: testimoni della tradizione e allo stesso tempo protagoniste del passaggio dall'oralità alla scrittura sono in grado di utilizzare nuove modalità di diffusione di elementi del patrimonio culturale, in parte derivati dalla propria creatività.

SINTESI DELLA RICERCA NEL SECONDO NOVECENTO²

Il secondo Novecento rappresenta, per la ricerca nell'area, l'epoca in cui sono stati prodotti i maggiori risultati grazie all'attività svolta da illustri studiosi sloveni. Si tratta prevalentemente di figure nate o operanti sul confine occidentale sloveno o presso la comunità slovena in Italia. Definiamo queste figure "uomini di confine" che, in quanto tali, sono dotati di speciali competenze, anche linguistiche, adatte a svolgere attività di ricerca in un'area che è sempre plurilingue. Grazie ad esse si rivelano infatti interlocutori privilegiati nell'interazione con gli attori sociali gli

² Tale questione è già stata affrontata in un mio saggio (2015) e in vari altri scritti che dal 1995 riproducono anche materiali raccolti sul campo.

accademici Milko Matičetov (1919-2014) e Pavle Merku (1927-2014), preceduti tuttavia da Jan Boudouin de Courtenay, la cui attività di ricerca sul campo è confluita nei *Materiali I-IV*, pubblicati nel 1895, 1904, 1913 e 1988, riguardanti Resia, Torre e Natisone.

Non sarà superfluo ricordare alcune fra le più importanti esperienze svolte nell'area che hanno prodotto consistenti materiali di tradizione orale e che rappresentano una potenziale base ai fini della ricerca o dell'applicazione. Milko Matičetov, prima della campagna di ricerche a Resia, è presente nel 1940 nell'alta Val Torre e trascrive a mano un *corpus* di 110 testi, di varie tipologie e perlopiù inediti, intitolato *Slovensko folkloro gradivo iz Tera* (cfr. Kropelj Telban 2015, 2018). Gli ampi materiali raccolti a Resia dal 1962 fino alla seconda metà degli anni Settanta, denominati Archivio Matičetov, sono invece conservati in formato audio presso l'Istituto di etnologia slovena del Centro di ricerca scientifica dell'Accademia slovena delle scienze e delle arti di Ljubljana e in copia presso il Centro internazionale sul plurilinguismo dell'Università di Udine. Altre registrazioni sonore a contenuto musicale, raccolte dai ricercatori dell'Istituto di etnomusicologia della stessa istituzione slovena, sono conservate in copia presso il Museo etnografico di Malborghetto. Nell'insieme rappresentano uno degli archivi più ricchi e importanti dell'ambiente linguistico sloveno e solo in parte sono stati studiati e pubblicati.

L'eredità di Pavle Merku è enorme, non soltanto per i materiali e gli studi prodotti, ma in particolare per l'approccio innovativo nell'interpretazione dei dati riguardanti vari settori della ricerca, comprese le questioni qui trattate. In questo senso mi piace ricordarlo attraverso un suo saggio del 1983, intitolato emblematicamente *Poslušam 'Ascolto'*. Suddiviso in due parti, *Glasba e Jezik* 'Musica e Lingua', esalta *ante litteram* il valore del patrimonio immateriale nel mondo sloveno, in particolare di quello occidentale in Italia. Da raffinato musicista e compositore, linguista ed etnografo, egli mette in luce il valore del passato culturale, l'estrema ricchezza delle varietà dialettali, la prosa e poesia popolare, la musica e tutto quanto il nostro orecchio può percepire (Merku 1983: 87).

In tempi più recenti, dal 1990 circa, anch'io ho effettuato indagini sul campo in tutta l'area di lingua slovena della provincia di Udine, in particolare a Resia e nell'alta Val Torre. Alcune tesi di laurea presso l'ateneo udinese hanno inoltre contribuito alla ricerca, raccolta e classificazione di documenti orali (Dapit 2015)³.

³ L'ampio archivio sonoro dello scrivente (circa 300 ore di registrazioni) è conservato in forma privata e sta per essere digitalizzato.

Altre indagini più recenti sono condotte, in parte sul campo e in parte in archivio, da Barbara Ivančič Kutin (2010, 2017, 2018), in particolare sul tema degli esseri mitici denominati *krivapete*, e da Monika Kropelj Telban (2015, 2018).

LO SGUARDO DA FUORI E LE NUOVE DINAMICHE INTERNE

È mia intenzione mettere in evidenza la sempre maggiore affermazione dei soggetti interni alla comunità, ora impegnati in operazioni di conservazione del patrimonio con particolare riferimento alla sua condizione immateriale. Si va così affermando un tipo di comunità, la cosiddetta comunità di eredità (nel significato contemplato dalla Convenzione Faro), che dimostra in termini sempre più chiari la volontà di conservare il patrimonio orale del quale è costretta a registrare il drammatico e ineludibile declino⁴; è però aiutata dallo sviluppo della legislazione regionale, nazionale ed internazionale, cui si aggiunge la ratifica italiana della *Convenzione per la salvaguardia del patrimonio culturale immateriale* dell'Unesco del 2003, avvenuta nel 2007.⁵

Da un lato tale sviluppo riflette senza alcun dubbio la maturazione di atteggiamenti in grado di educare a una nuova coscienza in un quadro normativo. Dall'altro è possibile investire sia in termini di principio che finanziari nella salvaguardia del patrimonio immateriale delle comunità, anche di quelle di lingua minoritaria in Europa. Va sottolineato inoltre che vari programmi europei stanno giocando un ruolo fondamentale nell'applicazione di politiche di salvaguardia e valorizzazione anche nell'area della provincia di Udine.⁶

Essi favoriscono allo stesso tempo l'elemento locale e la valorizzazione della biodiversità in aree che, superando la dimensione della comunità ristretta, raggiungono perimetri di azione e, finalmente, di confronto sempre più ampi. In sintesi si può affermare che la tendenza contemporanea pare rivolgersi alla conservazione e in particolare alla cosiddetta patrimonializzazione dei beni, mentre la riproduzione ossia la performance spontanea si sta ovunque riducendo. In rari casi si nota la sorprendente conservazione del fenomeno, mi riferisco ad esempio al canto sacro nella chiesa di Stolvizza a Resia, dove il ricco e antico repertorio si esprime in particolare, ma non soltanto, in occasione delle feste del ciclo dell'anno. Così a Natale si canta *Orë ti triji krajavi*, durante il periodo quaresimale *Tožna*

⁴ Cfr. ad es. per Resia: Di Biasio 2004, Negro et al. 2009, Quaglia 2014.

⁵ Cfr. a tale proposito Tucci 2018: 62 e § 1.2 *Scenari normativi*.

⁶ Annovero due recenti progetti europei di cui l'Università di Udine è stata partner: *Jezik-Lingua. Plurilinguismo quale ricchezza e valore dell'area transfrontaliera italo-slovena e Zborzbirk. L'eredità culturale nelle collezioni fra Alpi e Carso*.

moti, in quello pasquale *Naš Jėžuš jė od smyrti wstel, Lipa roža Marija, Dolč möj Jėžuš* (quest'ultimo anche durante la quaresima, la settimana santa e i funerali), a Ognissanti *Pušlüšej me nu moja, Sodnji din, Znutranja miga syrca* (quest'ultimo anche durante i funerali).⁷

PROTAGONISTI DI IERI E NUOVI TESTIMONI, CONTESTI E DESTINATARI

Personalmente ho avuto la fortuna di ascoltare e condividere la tradizione orale di testimoni e attori sociali dotati di un livello molto elevato di conoscenze e saperi. In questa occasione non posso fare a meno di ricordare alcune donne e uomini che sia dalla letteratura scientifica sia dalle narrazioni, avvenute durante i numerosi confronti e discussioni private, emergevano dai ricordi di Milko Matičetov o dalle registrazioni ascoltate e trascritte. Vanno annoverate almeno alcune tra le più importanti novellatrici popolari dell'area, che tuttavia non ho conosciuto. Si tratta di Regina Cramaro Količesa di Pradielis nell'alta Val Torre, mentre a Resia Valentina Pielich di Stolvizza, conosciuta come Tina Wajtawa, e Maria Paletti Rozaljina oltre alla famiglia di novellatrici e novellatori conosciuti con il nome di famiglia Čunkini di San Giorgio.⁸ Ricordo altre importanti figure che hanno collaborato con i ricercatori SAZU e me, a Resia, per esempio Anna Pusca Čėkawa, Ida Di Floriano Košine, Elena Di Lenardo o Jelica tu-w Borovičje, Marcellina Madotto Čikarınawa, novellatori come Stefano Di Floriano Štifen tu-w Mlinu, di Podklanac, e infine Cirilla Madotto Preščina di Korito, la principale figura di riferimento per le mie ricerche resiane, mentre Pia Lovo Awklineja lo è per l'alta Val Torre. La lista dei nomi contemplati nei miei quaderni di appunti è in realtà molto più lunga.

Con le due portatrici della tradizione appena nominate è stato possibile svolgere un'attività di ricerca durata per più di venticinque anni e la loro collaborazione, nei limiti del possibile, è tuttora vitale. I campi di indagine sono vasti e diversificati quanto i loro saperi: vari settori della cultura materiale e immateriale, la narrativa e il canto, in particolare per Cirilla Madotto, ma anche la medicina popolare, la cultura alimentare, la lingua e il lessico, l'onomastica.

Ritengo però opportuno rammentare quanto spesso nella collaborazione tra testimone e ricercatore sia emersa la questione della finalità o destinazione dei testi e dei materiali raccolti, per lo stretto legame del testimone con la comunità di eredità su cui spesso, durante la ricerca, si è concentrata la comunicazione della

⁷ Ringrazio Luigia Negro per i dati fornitimi il 12 luglio 2018. Cfr. Anche Quaglia 2014.

⁸ Sui portatori della tradizione che hanno collaborato con Milko Matičetov cfr. le interessanti note contenute nell'introduzione del volume Matičetov 2010.

performance. Nel nostro caso dovremmo infatti riflettere anche sulla percezione del concetto di comunità di eredità »oltre confine« per gli sloveni in Italia e in quale misura ne possiamo parlare. Non è possibile, ahimè, approfondire questa affascinante tematica, voglio tuttavia ricordare che la prevedibile »chiusura in se stessi« viene talvolta superata, nel caso particolare di Cirilla Madotto, a favore di una comunicazione oltre ogni possibile confine. La sua collaborazione con artisti, registi, ricercatori e giornalisti di varie provenienze, ma soprattutto dalla Slovenia, ne sarebbe la conferma,⁹ come del resto è eloquente la sua metafora di aprire un passaggio sotto il monte Canin per godere di un contatto più diretto con *ti Buški* 'gli sloveni'.

Volendomi riferire nuovamente al discorso sui saperi, sottolineo che tale modello a spettro estremamente ampio, soprattutto derivato dalla sperimentazione della loro conoscenza, riguarda di certo il mondo di ieri, benché essi possano trovare applicazione sostenibile, se adattati, anche al mondo di oggi. L'espressione di una fase intermedia, è tuttavia rappresentata, almeno in parte, da Silvana Paletti di Resia che, rispetto alla generazione precedente di cui è testimone diretta, è in grado di superare i tentativi di scrittura, pur praticata, di testi folklorici tradizionali e si orienta di preferenza verso l'attività creativa ossia verso la produzione d'autore.

In questo modo è possibile assistere, contemporaneamente, all'affermazione di figure che, nonostante il profondo radicamento nell'ambiente culturale locale, sono riuscite a fondere in sé la capacità di essere portatrici della tradizione, raccoglitrici e autrici di testi letterari (in poesia e prosa) allo stesso tempo, in una gradazione di stili e tipologie. Il caso della Paletti è emblematico dato che ne risulta una produzione sia di forme tradizionali sia di nuove forme originali con una varietà di destinatari, interni ed esterni alla comunità. Le forme prodotte, certo, muovono talvolta da basi tradizionali ma dalle quali più sovente si liberano del tutto, nascendo già come esito di un processo creativo che prende l'avvio nel corso degli anni Settanta.¹⁰

Una profonda cesura è segnata infatti dal terremoto del 1976 che riuscì, in dimensioni sempre più ampie, a stimolare, nelle comunità colpite, una relazione con la propria cultura, prima scarsamente sviluppata. Come a Resia anche nelle Valli del Natisone si aprono nuovi scenari segnati dal passaggio dall'oralità alla

⁹ Ho già abbozzato questa tematica in Dapit 2015.

¹⁰ In un saggio del 2004 ho messo in luce il ruolo giocato dalla tradizione orale nell'ambito della produzione letteraria nel genere della prosa, in particolare nelle Valli del Natisone, dove il fenomeno acquista dimensioni più significative.

scrittura (dialettale), di cui molto presto è testimone anche Ada Tomasetig con l'importante raccolta *Pravce mojga tat an moje mame* (1981), contenente trenta testi dialettali. In questo ambiente l'emergere della scrittura in lingua slovena non va affatto considerato un fenomeno recente, basti ricordare l'opera di Ivan Trinko (1863-1954) che, pur prediligendo una scrittura di tipo letterario o standard, pubblica alcuni testi di tradizione orale nello sloveno locale. Per quanto riguarda l'operazione culturale della Tomasetig, va detto che rispecchia una coscienza in fase di maturazione nel contesto in cui, nell'a.s. 1984/85, sarà fondata la Scuola bilingue, di cui dobbiamo qui ricordare il principale ideatore, Pavle Petricig. La Scuola, riconosciuta istituto statale in virtù della Legge italiana 38/2001, è sorta proprio nelle Valli del Natisone, un'area in cui la lingua letteraria scritta ha avuto una diffusione relativamente maggiore rispetto a Resia e alle Valli del Torre. Qui la dialettologia, che all'epoca ancora caratterizzava le giovani generazioni, consentiva l'acquisizione graduale del livello standard della lingua slovena. La tradizione conservata in forma orale, e meno di frequente scritta, rappresentava inoltre e in linea di principio, uno strumento che avrebbe agevolato la maturazione linguistica degli alunni, soprattutto nelle prime fasi d'istruzione. Va tuttavia precisato che, rispetto alla competenza linguistica dello sloveno locale, già in quell'epoca parte della popolazione più giovane subiva un processo di perdita del codice dialettale.

Questo il motivo per cui sin dai primi anni di fondazione della scuola è stato adottato e subito praticato un modello didattico mirato utilizzando lo storytelling per la riappropriazione dello strumento linguistico dalle narrazioni dei nonni, parlanti dialettali competenti rispetto ai figli che avevano in parte già abbandonato tali competenze. I novellatori sono infatti invitati a raccontare nella scuola stessa o, attraverso un progetto che coinvolgeva i discenti e la generazione dei nonni, a raccogliere a casa i testi per poi riprodurli nell'ambiente scolastico (vedi Gruden 1997).

In questo contesto va annoverata la prima raccolta della Tomasetig che viene pubblicata come Quaderno n° 5 della collana *Zvezki Nediža Quaderni* dallo Študijski center Nediža. La *Prefazione* precisa che: «Il centro Studi Nediža dedica questa nuova pubblicazione soprattutto a quegli insegnanti che sono interessati ad avere a disposizione una prima collezione di materiali da utilizzare nella propria attività didattica» (Tomasetig 1981: [3]).¹¹ L'attività della Tomasetig, precursore di un fenomeno assai pertinente al nostro discorso, da allora non si arresta e, nel 2010,

¹¹ Da questa raccolta e dal concorso *Moja vas* è stata stampata una serie di libretti illustrati dedicati all'infanzia nei due livelli linguistici standard e dialettale, cfr. ad es. *Mož in medved* e *Mož an medved* (Študijski center Nediža, 1984), che appaiono come due distinti libretti.

l'autrice festeggia la pubblicazione di una vasta raccolta comprendente cinquecentosettantotto testi raccolti in quarantasette località situate in dieci comuni da Faedis a Prepotto (Tomasetig 2010: 25). L'opera rappresenta il *corpus* di testi più ampio mai raccolto nell'area e viene pubblicato nella collana *Miti, Fiabe e Leggende del Friuli Storico* dall'Istituto di Ricerca Achille Tellini di Manzano (Udine).

Nelle Valli del Torre si distingue, per un fenomeno di scrittura di simile portata, l'autrice Bruna Balloch di Subit. Raffinata nell'arte della parola, coltiva, similmente alle altre autrici appena nominate, un interesse profondamente lirico nei confronti della memoria orale, che iniziò a pubblicare soprattutto nel fascicolo *Mlada lipa* dal 1997 (come supplemento del *Trinkov koledar* dal 1999 al 2008), e poi apparso nel volume monografico *Mlada lipa* nel 2010. I testi sono trascritti nella varietà slovena di Subit e in buona parte tradotti in italiano. Bruna Balloch nella sua introduzione, intitolata *Scrivere per non dimenticare*, lascia intuire non soltanto la fase di passaggio dall'oralità alla scrittura ma anche le difficoltà che ciò ha comportato e comunque l'emergere di una coscienza, non senza ripercussioni sul piano emotivo, relativa al patrimonio culturale collettivo:

Finalmente, acquisita un po' di disinvoltura ortografica, cominciai a raccontare ai bambini di un paese posto al sole, bello e laborioso come un alveare, popolato da entità boschive fantastiche. Per i grandi rispolverai il tempo bello della loro giovinezza mentre un tenue filo ideale legava il paese anche agli emigranti. Per anni, con entusiasmo, mi tuffai a rovistare nella miniera di ricordi degli anziani, in cerca degli antichi e buoni saperi di un tempo. (Balloch 2010: 13)¹²

Vale la pena ricordare per il Torre anche la recente opera di Luigi Moderiano (2017) che conserva, nonostante o grazie alla lunga esperienza di emigrazione, una serie di racconti della tradizione, da lui stesso illustrati, e che riproduce nella varietà slovena di Platischis. Un'esperienza simile si ripete a Resia attraverso l'opera di Lorenzina Di Biasio (2004) che unisce l'arte della fotografia alla tradizione orale e collabora con la gente del posto e le istituzioni locali.

Le intenzioni che sottostanno alle varie opere degli autori qui ricordati e le loro scelte linguistiche parlano di una relazione ancora diretta con interlocutori appartenenti, innanzi tutto, alla stessa comunità linguistica. La versione italiana dei testi, presente nella maggior parte dei casi, consente tuttavia la fruizione a un

¹² L'autrice sta preparando una nuova e ampia edizione tenendo conto ora anche di altre località delle Valli del Torre.

numero enormemente più vasto di lettori (italianofoni) che, in parte, comprendono ormai anche la prima categoria. Se ci riferiamo infatti alle generazioni più giovani, la loro competenza dialettale rappresenta ormai un'eccezione e si sostituisce alla competenza standard, in linea di principio, solo per coloro che si formano nella Scuola Bilingue. Il risvolto applicativo di queste operazioni culturali, che prediligono il registro dialettale, andrebbe incontro a limiti sempre più ampi anche in ambito didattico dove è piuttosto la lingua standard, combinata all'italiano o alle altre lingue dell'ambiente o straniera, a mostrare maggiori possibilità di utilizzo nella complessa realtà della provincia di Udine.

Se mi è concessa un'ulteriore breve digressione di natura linguistica, i tentativi di diffusione dei testi nella dimensione diatopica, visti come potenziale patrimonio comune dei parlanti le varietà slovene della provincia di Udine, sono perciò assai rari. L'eccezione si incontra ad es. nel prodotto multimediale che pubblica due racconti resiani, rappresentati anche nella varietà zegliana della Val Canale, nello sloveno standard e in italiano (Quaglia 2011).

ANCORA SU MEZZI DI TRASMISSIONE, CONTESTI E SIGNIFICATI

Oltre al contesto scolastico, cui ho appena accennato, va richiamata la questione relativa alla trasformazione della performance privata verso eventi prevalentemente pubblici. Ciò si collega all'opposizione tra la produzione spontanea e provocata, benché si tratti di fenomeni che gradatamente sono andati affermandosi già nel corso del secondo Novecento, segnando un'accelerazione proprio negli ultimi decenni come normale riflesso dei mutamenti sociali occorsi.

È opportuno allora sottolineare l'affermazione di nuovi contesti in Italia e Slovenia, in particolare il festival *Pravljice danes*¹³ che esordisce nel 1998 come *Pravljični maraton* presso il Cankarjev dom di Ljubljana. All'iniziativa *Pravce za te male an te velike* del 2013 hanno partecipato dalla Benecia Ada Tomasetig, Giovanni Coren, Eleonora Comugnaro, mentre nel 2015 l'evento è stato dedicato in parte a Resia, con la presenza di Silvana Paletti, e alle fiabe di Matičetov.

Considerati i luoghi prestigiosi dove si svolgono tali iniziative (vedi il Cankarjev dom), sembra che il riconoscimento a livello pubblico e istituzionale della tradizione orale e linguistica slovena in Italia acquisisca un valore e prestigio diversi, se si confrontano ambienti e contesti nei due paesi. In Benecia i contesti pubblici sono

¹³ <http://www.pravljicedanes.si/index.php/zgodovina-festivala/>

decisamente più intimi e ristretti (per es. le osterie),¹⁴ lasciando immaginare che la tematica non sia in grado di coinvolgere ampi segmenti di un potenziale pubblico registrando, di conseguenza, un minore effetto sul piano sociale. D'altro canto ciò potrebbe indurre a supporre invece che un livello minore di istituzionalizzazione comporti una maggiore spontaneità della performance.

COSA ACCADE NEI MUSEI

Un capitolo molto significativo che si inserisce nel discorso intorno allo stato della tradizione orale o cultura immateriale riguarda la sua collocazione e valorizzazione nel contesto museale come attività ormai imprescindibile.¹⁵ La prima raccolta museale sorta nell'area è il Museo etnografico di Lusevera, nato in seguito alla fondazione del Centro ricerche culturali nel 1967 e generato dall'idea di raccogliere oggetti della cultura materiale ossia della vita contadina locale.¹⁶ In uno spirito simile sorge nel 1995, dalla omonima associazione, il Museo della Gente della Val Resia¹⁷ che dopo una ventina d'anni di attività sviluppa una nuova sezione dedicata alla fiaba, ossia alla tradizione orale in seguito al progetto *Zverinice v Reziji*. Inaugurata nel 2017, la sede di Stolvizza dedica particolare spazio alle tematiche relative alla narrazione e, servendosi dell'opera degli studiosi della tradizione orale resiana, attraverso varie modalità di presentazione e giochi per ragazzi finisce per illustrare canti, racconti e testi sia nella modalità audio(visuale) che scritta.

Lo *Slovensko multimedialno okno (SMO). Museo di paesaggi e narrazioni. Krajinski in pripovedni muzej* di San Pietro al Natisone si fonda invece su un concetto di fruizione basato su strumenti e installazioni che utilizzano, in buona parte, narrazioni riprodotte in forma multimediale.¹⁸ Riguardano l'ambiente culturale e linguistico sloveno della provincia di Udine, realtà in cui emerge con chiarezza l'impegno verso l'innovazione del concetto stesso di museo, esso stesso narrazione, che affascina ed emoziona i nuovi fruitori o destinatari, come poteva un tempo emozionare la narrazione degli attori sociali nella performance spontanea.

Importanti stimoli alla conservazione e promozione di collezioni etnografiche, di cui si valorizza sia l'elemento materiale che immateriale e quindi le narrazioni,

¹⁴ Cfr. ad es. l'iniziativa del 2012 "PRAVCE PRAVT... RACCONTARE..." (https://www.mismotu.it/sriednje_stregna-pravce-pravt_raccontare/).

¹⁵ Per gli interessanti stimoli a tale proposito cfr. Dal Maso 2018.

¹⁶ Cfr.: <http://www.museoluseverabardo.it>

¹⁷ Cfr.: <http://rezija.com/sl/ass-culturale-museo-della-gente-della-val-resia/chi-siamo/>

¹⁸ Cfr.: <http://www.smo-center.eu/slo/installazioni.php>

provengono inoltre dal progetto europeo ZBORZBIRK. *Kulturna dediščina v zbirkah med Alpami in Krasom/L'eredità culturale nelle collezioni fra Alpi e Carso*, realizzato tra il 2012 e il 2015.¹⁹

LA TRADIZIONE ORALE COME SIMBOLO

Nel trattare questo aspetto è necessario fissare sin all'inizio la prospettiva dello sguardo. Mi riferisco alla complessa realtà della comunità slovena in Italia, riconosciuta come tale sul piano legislativo principalmente sotto il profilo linguistico, e che possiede uno stato altro e una lingua tetto di riferimento.

Non mi resta che esemplificare la questione attraverso il caso resiano, la cui tradizione orale raggiunge ampia popolarità in Slovenia, soprattutto attraverso la serie televisiva di pupazzi animati *Zverinice iz Rezije*,²⁰ ahimé mai “ritornati” né trasmessi via etere a Resia, anche se in Slovenia dalla metà circa degli anni Settanta hanno entusiasmato il pubblico e non soltanto infantile. Queste brevi considerazioni aprirebbero, se lo spazio lo concedesse, un'interessante discussione sulla relazione tra la comunità slovena in Italia e la madrepatria, le diverse definizioni e visioni di sé e dell'altro, talvolta inconciliabili, i processi di idealizzazione e mitizzazione ma anche il riscontro di appartenenze e patrimoni comuni.

Si potrebbe così ipotizzare e discutere sul fatto che, nel processo di autorappresentazione della comunità di lingua slovena in Italia, la tradizione orale giochi un ruolo non secondario, in parte motivato con il dato reale secondo cui la letteratura scritta d'autore, almeno per determinate aree come Resia, sarebbe sorta con notevole ritardo rispetto agli ambienti culturali sloveni più centrali o a quelli italiani.

In alcuni casi si potrebbe addirittura affermare che siano proprio particolari contenuti della tradizione orale a prevalere nella proiezione di sé. In questo senso si intuisce che determinati esseri mitici sono stati eletti a vessillo, mascotte o simbolo della comunità dall'interno, nonché scelti, e forse maggiormente, come elementi efficaci verso l'esterno, in un'interessante forma di autorappresentazione di genere femminile. Più nel dettaglio si sottolinea che la figura della *krivopeta* sta vivendo una vera e propria ‘fioritura’ culturale nelle Valli del Natisone e appare in svariati contesti: dalle serate dedicate al racconto alle rappresentazioni teatrali, oppure nelle rivisitazioni in campo letterario, musicale e artistico, nell'offerta turistica o gastronomica e altro ancora (Ivančič Kutin 2017). La *krivopeta*, l'essere mitico femminile con i talloni rivoltati in avanti delle Valli del Natisone (dove la fenomenologia, a

¹⁹ Cfr.: <http://zborzbirk.zrc-sazu.si/it-it/home.aspx>

²⁰ Basate sull'omonima raccolta in sloveno standard e resiano del 1973 di Milko Matičetov.

differenza di Resia con la variante denominata *dujačesa* ‘donna selvaggia’, è ben osservabile) testimonierebbe allora di una preferenza di figure femminili, mitiche e bizzarre, elette a vessillo della tradizione, ovvero della comunità vista attraverso il suo riflesso.

Se le storie di animali, come rappresentate in *Zverinice iz Rezije*, hanno caratterizzato la visione di Resia in Slovenia a partire dagli anni Settanta, come conseguenza della ricerca di Milko Matičetov, divenuta un’imponente operazione culturale, negli anni successivi, ora si determina l’utilizzo di altri termini: i contenuti mitologici sarebbero privilegiati rispetto alla rappresentazione più classica degli animali caratterizzati da tratti universali e tuttavia non privi di elementi mitici.

Si potrebbe infine affermare che la trasformazione dei mezzi e dei contesti di diffusione appare chiara attraverso il caso delle *krivopete*, emblematico nel contesto di questo scritto. Le varie modalità di rappresentazione dell’essere mitico risultano obiettivamente legate a un contesto di narrazione spontanea attestata in vari momenti della storia. La sua reinterprete tuttavia priverebbe quasi completamente il testo e contesto folklorico dei contenuti tradizionali, lasciandone emergere soltanto il nome e la figura (cfr. Ivančič Kutin 2017: 50). Dal punto di vista dell’analisi dell’autorappresentazione tale fenomeno ci aiuterebbe invece a comprendere meglio le trasformazioni in atto nello spazio in questione.

CONCLUSIONI

Le osservazioni generali qui svolte evidenziano una condizione della tradizione orale, in cui assumono rilievo funzioni in parte ancora vitali o riqualificate mediante l’individuazione di specifiche finalità applicative. Esse infatti riflettono lo sviluppo di una coscienza diffusa che attribuisce valore e compie azioni culturali mirate nei confronti del patrimonio immateriale.

Accanto a strati estremamente sottili della tradizione ancora esistenti si registrano tendenze innovative che puntano alla conservazione e valorizzazione in ambito pubblico o istituzionale, decretando così il declino, eccetto in rarissime situazioni, della performance spontanea o privata “attorno al focolare”. Allo stesso tempo, se da un lato aumenta la percezione della tradizione orale, soprattutto del genere narrativo, come valore di comunità, altri ambiti non sono investiti da simili processi, in particolare il canto, molto più fragile del racconto. Alcuni atteggiamenti rivelati dalle comunità, infine, testimonierebbero la scelta, a livello simbolico, di figure (mitiche), intese come nuovo elemento di autorappresentazione nonché, si suppone, di riconoscimento da e verso l’esterno mediante la tradizione orale.

FONTI E BIBLIOGRAFIA

- BALLOCH, Bruna, 2010: *Mlada lipa. Pravece domah narete. Izbor besedil iz publikacije Mlada lipa*. Čedad: Kulturno društvo Ivan Trinko.
- DAL MASO, Cinzia, a cura di, 2018: *Racconti da museo. Storytelling d'autore per il museo 4.0*. Santo Spirito (BA): Edipuglia (Le vie maestre – 6).
- DAPIT, Roberto, 1995: *La Slavia Friulana. Lingue e culture. Resia, Torre, Natisone. Bibliografia ragionata/Beneška Slovenija. Jezik in kultura. Rezija, Ter, Nadiža. Kritična bibliografija*. Cividale/Čedad: Circolo culturale "Ivan Trinko"/Kulturno društvo "Ivan Trinko"; S. Pietro al Natisone/Špeter: Cooperativa "Lipa"/Zadruga "Lipa".
- DAPIT, Roberto, 2006: *Ustno izročilo kot vir kratke pripovedne proze v Beneški Sloveniji*. Irena Novak-Popov, a cura di. *Slovenska kratka pripovedna proza*, (Obdobja, Metode in zvrsti, 23). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 619-625.
- DAPIT, Roberto, 2015: La tradizione orale slovena nella provincia di Udine. Ricerca e valorizzazione. Roberto Dapit et al., a cura di. *Le collezioni uniscono. Collezioni etnologiche, tradizione orale e turismo culturale fra le Alpi e il Carso/Zbirke povezujejo : etnološke zbirke, ustno izročilo in kulturni turizem med Alpami in Krasom, (Zborzbirk)*. Udine: Università degli studi, Dipartimento di lingue e letterature straniere; [Ljubljana]: ZRC SAZU, ISN. 153-174.
- DI BIASIO, Lorenzina, 2004: *Raccontami una favola*: [catalogo della mostra fotografica]. Luigia Negro, Roberto Dapit, a cura di, [Resia : Circolo culturale resiano Rozajanski dum].
- GRUDEN, Živa, 1997: Narečje in ljudsko izročilo kot sredstvo oblikovanja otrokove zaznave lastnega okolja v vrtcu, *Traditiones* 26. 375-378.
- IVANČIČ KUTIN, Barbara, 2010: Folklorna pripoved v urbanem okolju, v javnem prostoru. Pripovedovalski dogodki v slovenski prestolnici. In: NOVAK-POPOV, Irena, a cura di. *Vloge središča: konvergenca regij in kultur*, (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 21). Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 200-209.
- IVANČIČ KUTIN, Barbara, 2017: Transformacije (slovstvene) folklore v sodobni kulturi. Krivopete v zgornjem Posočju in v Benečiji. *Traditiones* 46/1–2. 37-54.
- IVANČIČ KUTIN, Barbara, 2018: *Krivopete. Divje žene z nazaj zasukanimi stopali v slovenski folklori*, (Zbirka Studia mythologica Slavica, Supplementa, suppl. 13). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- KROPEJ TELBAN, Monika, 2015: *Ustno izročilo ob severni slovensko-italijanski meji*. Roberto Dapit et al., a cura di. *Le collezioni uniscono (...)*. Udine: Università degli studi, Dipartimento di lingue e letterature straniere; [Ljubljana]: ZRC SAZU, ISN. 127-152.
- KROPEJ TELBAN, Monika, 2018: *Matičetovi zapisi terskega ustnega izročila. Prispevek k ohranjanju terske nesnovne dediščine* (in questo volume).

- MODERIANO, Luigi, 2017: *Orloj[e]č an druge prav[e]ce/L'orologio e altre storie*. Bardo/Lusevera: Center za kulturne raziskave/Centro ricerche culturali.
- MATIČETOV, Milko, 2010: *Beseda ob splojitvi nove knjižne zbirke*. In: IDEM, ŠTEFAN, Anja. *Anton Dremelj - Resnik*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 11-29.
- MERKŪ, Pavle, 1983: *Poslušam*. Trst: ZTT.
- NEGRO, Luigia, et al., 2009: *Biside ta-na traku. Biside anu imprēsti od naših tih starih/Le parole su nastro. Testimonianze orali e materiali della vita di un tempo in Val Resia/Besede na traku. Besede in predmeti naših starih*. [Resia]: Associazione culturale "Museo della Gente della Val Resia" - Unione dei circoli culturali sloveni in Italia/Zveza slovenskih kulturnih društev.
- QUAGLIA, Catia et al, a cura di, 2011: *Ta rozajanska lisica / Lasica ad Rezie / Rezijanska Lisica / La volpe di Resia*. Video DVD, [Rezija]: Associazione culturale Museo della Gente della Val Resia.
- QUAGLIA, Sandro, 2014: *Ta solbaška cirkōw ano te svete wuže po nes / La chiesa di Stolvizza ed i canti religiosi in resiano*. Resia-Cividale del Friuli: Associazione don Eugenio Blanchini.
- TOMASETIG, Ada, 1981: *Pravce mojga tat an moje mame*, Trst: ZTT.
- TOMASETIG, Ada, a cura di, 2010: *Od Idrije do Nediže. Benečija/Dal Judrio al Natisone. Slavia Friulana*. Reana del Rojale: Chiandetti.
- TUCCI, Roberta, 2018: *Le voci, le opere e le cose. La catalogazione dei beni culturali demoetnoantropologici*. Roma: MiBACT.

SITI INTERNET

https://www.mismotu.it/sriednje_stregna-pravce-pravt_raccontare/

<http://www.museoluseverabardo.it>

<http://www.pravljicedanes.si>

<http://www.smo-center.eu/slo/installazioni.php>

<http://rezija.com/sl/ass-culturale-museo-della-gente-della-val-resia/chi-siamo/>

<http://zborzbirk.zrc-sazu.si/it-it/home.aspx>

MARIA BIDOVEC

Univerza v Vidmu

maria.bidovec@uniud.it

Poučevanje slovenskega jezika in književnosti na italijanskih univerzah¹

Prispevek podaja deskriptivni pregled obstoječega stanja slovenistike na italijanskih univerzah, z večjim poudarkom na specifičnosti tukajšnjega visokošolskega sistema in ob kratki predstavitvi pouka slovenščine na vseh petih italijanskih vseučiliščih, kjer je slovenski jezik (in književnost) samostojen predmet.

UVOD

Prispevek podaja v prvi vrsti deskriptivni pregled obstoječega stanja slovenistike na italijanskih univerzah,² obenem pa si s kratkimi zgodovinskimi orisi privošči tudi skoke v njeno izjemno pestro preteklost, ki je tkala in prepletala usode kateder na posameznih univerzah po Italiji.

Ker so italijanski visokošolski sistem in z njim jezikovni študijski programi za razliko od slovenskih neprimerno bolj razpršeni, gre uvodoma opozoriti na nekaj splošnih dejstev, ki veljajo za vse jezike oziroma za vse študijske predmete.

Podobno kot v večini evropskih držav so bile tudi na italijanskih univerzah do leta 2000 v veljavi študijski programi, ki so predvidevali štiriletni študij (»laurea quadriennale« oziroma pozneje »laurea vecchio ordinamento«). Po bolonjski

¹ Sanji Pirc se iskreno zahvaljujem za dragocene napotke in pomoč pri oblikovanju besedila.

² Tako obširni predmet bo zato obravnavan ob številnih (neizogibnih) pomanjkljivostih, ki se jih zavedam. Tudi nekatere zanimive sorodne teme bodo ostale brez omembe, npr. italijanska slovenistika z raziskovalnega vidika, saj sta poučevanje in raziskovanje pri poklicu univerzitetnega profesorja nerazdružljiva. Za splošen pregled italijanske slovenistike s tega zornega kota (sicer samo do začetka devetdesetih let) glej Bonazza 1994. Zaradi prostorske omejenosti se tudi ne bom spuščala v podrobnosti, ki so bolj formalno-tehnične narave: preimenovanja posameznih univerzitetnih oddelkov skozi čas, razlike v številu kreditnih točk med različnimi univerzami ipd.

reformi³ pa se je ob prerazporeditvi v sistem 3+2 tudi slovenščina razdelila na študij na osnovni in magistrski oziroma podiplomski stopnji.

V okviru **triletnega študija** je podobno kot večina ostalih jezikov doživela reformo študijskih smeri. Te so se v glavnem razcepile na dvoje, in sicer v bolj specifično jezikovno-literarno smer, običajno poimenovano »Lingue e letterature straniere« (Tuji jeziki in književnosti) ter na drugo oziroma druge študijske smeri, ki pod nazivom »Mediazione« z različnimi pridevniki (»mediacija«, posredovanje) namenjajo več pozornosti prevajanju in drugim, bolj praktičnim vidikom jezika.⁴

Slovenščino je mogoče študirati tudi na **podiplomski stopnji**, in sicer na eni sami študijski smeri. Ta podatek je namreč vse prej kot zaskrbljujoč, saj se na tej stopnji študija v Italiji vpis že tako ali tako v povprečju prepolovi, zato bi bilo glede na relativno majhno število študentov na slovenščini iluzorno pričakovati kakršno koli večjo diferenciacijo ponudbe.

Na italijanskih univerzah se namreč jeziki izbirajo po klasifikaciji A, B in C. Jezik, ki ga vpiše kot »A« oz. »B«, se študent uči vsa tri leta dodiplomskega oz. vseh pet podiplomskega študija, medtem ko »C« jezik oziroma »izbirni predmet« traja le eno leto, torej gre le za študij na osnovni stopnji.⁵

Na **doktoratu** ni smeri, ki bi bila izključno posvečena slovenistiki – te možnosti namreč nima noben slovanski jezik, niti v Italiji sicer zelo močna ruščina –, pač pa je možno doseči najvišjo stopnjo univerzitetnega izobraževanja iz slovenščine v okviru doktorata iz slavistike (npr. v Rimu ali Trstu) ali pa v sklopu še bolj splošnih

³ Več podrobnosti na spletni strani italijanskega ministrstva za šolstvo in univerzo (MIUR): <http://www.miur.gov.it/processo-di-bologna>. S problemi didaktike slovanskih jezikov pred »bolonjsko reformo« in po njej se je posebej ukvarjala Fedora Ferluga (2007), ki v članku podrobno analizira situacijo na Videmski univerzi.

⁴ Kot bomo videli, je študij slovenščine možen še na druge načine, recimo kot izbirni predmet v okviru več študijskih smeri. Naš glavni diskurz pa je bolj osredotočen na slovenistični kurikulum oz. študij, ki traja tri leta oz. pet let.

⁵ Do relevantnih podatkov, koliko študentov vsako leto vpiše slovenščino kot A/B oz. C jezik na triletnem ali petletnem študiju, je težko priti, saj je sistem na večini italijanskih univerz precej prožen in študentu omogoča, da med študijem zamenja A/B jezik s C-jezikom in obratno, ali pa tudi, da nadaljuje s študijem slovenskega jezika tako, da mu nameni dodatne »proste« kredite, ki jih ima na razpolago. Nenazadnje pa obiskujejo predavanja in/ali lektorat tudi slušatelji (večinoma zrelejši oz. že zaposleni), čeprav niso formalno vpisani. Ko bo v tem prispevku govor o vpisanih, se bodo torej številke vedno nanašale na skupno število študentov, ki so se vpisali na slovenščino za vsaj en letnik.

doktorskih študijskih smeri, kot je denimo na Videmski univerzi smer »Studi linguistici e letterari«.⁶

Opozoriti je treba še na eno novost, ki jo je uvedel »bolonjski proces«: medtem ko je včasih v Italiji pouk vseh jezikov združeval tako jezik kot književnost, sta danes ta dva kot študijska predmeta vedno ločena. Če se že ne spuščamo v podrobnosti in negativna strokovna stališča v zvezi s smotrnostjo takšnega ločevanja, saj presegajo okvire pričujočega prispevka, pa vendar ne gre prezreti trenda, da jezik v tem razmerju pridobiva na račun književnosti.

JEZIKI NA ITALIJANSKIH UNIVERZAH: PROFESORJI IN LEKTORJI

Univerz, kjer se poučuje slovenski jezik in književnost,⁷ je v času nastajanja tega prispevka⁸ pet in se nahajajo v petih različnih mestih: po vrsti od Sloveniji najbližjega do najbolj oddaljenega so to **Trst, Videm, Padova, Rim** in **Neapelj**. Na skoraj vseh (natančneje štirih) se predmet v skladu z italijanskim sistemom poučuje vzporedno na dveh ravneh, kar pomeni, da imajo študenti dve vrsti pouka in učiteljev: slovenski jezik tako predavata uradni nosilec predmeta in t. i. lektor.

Nosilec predmeta lahko spada v dve zelo različni kategoriji. Lahko je (univerzitetni) profesor,⁹ ki je prišel na katedro po italijanskem državnem razpisu –

⁶ O doktoratu iz slavistike v Italiji glej Magarotto 2007.

⁷ Prispevek se praviloma ne spušča v podrobnosti, kot je sorazmerje med urami (oz. kreditnimi točkami), namenjenimi poučevanju jezika ali književnosti oz. drugim morebitnim predmetom v zvezi s slovensko kulturo, saj so te informacije dostopne na spletnih straneh posameznih univerz/oddelkov. Če ni izrecno specificirano drugače, uporabljam izraz »slovenščina« oz. »slovenski jezik« tudi v primeru, ko je mišljena (tudi) književnost ali kakšne druge oblike kulture.

⁸ Situacija se namreč nenehno spreminja, dejstvo pa je, da ostaja trenutna »zasedba« s petimi univerzami v veljavi že dolgo let, pa čeprav s pomembnimi razlikami med njimi.

⁹ V nadaljevanju se ne spuščamo v podrobnosti hierarhičnega sistema, po katerem se razporejajo italijanski univerzitetni profesorji. Na splošno velja, da so profesorji, ki so na univerzi zaposleni s pogodbo za nedoločen čas, razporejeni v tri stopnje, in sicer v tem vrstnem redu od najvišjega do najnižjega: »professore ordinario« (redni profesor), »professore associato« (izredni profesor) in »professore aggregato« oziroma »ricercatore« (docent). Razlike med njimi so opazne v glavnem pri organizacijskih nalogah (vodenje projektov, komisij, oddelkov itd), medtem ko imajo v odnosu do študentov in glede na didaktiko in raziskovanje (predavanja, mentorstvo, izvajanje izpitov, naročanje knjig, izdelava izpitnih programov ipd.) zelo podobne pristojnosti. Trenutno je na italijanskih univerzah stalno zaposlenih pet univerzitetnih profesorjev slovenistov, in sicer štirje »associati« (izredni) in en »aggregato« (docent). Zaradi lažjega razumevanja v besedilu za

moral je zmagati na posebnem državnem natečaju, predložiti določeno število (pertinentnih in kvalitetnih) publikacij in izpolniti nekoliko drugih specifičnih pogojev – in je zato večinoma stalno (ali po novem, samo pri najnižji stopnji, lahko tudi za tri leta) zaposlen na tisti univerzi (t. i. »inkardinirani« profesor). Druga možnost pa je zunanji sodelavec, ki ni zaposlen, pač pa na univerzi dela honorarno (t. i. »pogodbeni« profesor). Razpisi so v tem primeru interni, razpišejo se za čas trajanja enega leta (kasneje se lahko večkrat obnavljajo), merila za izpolnjevanje pogojev so bistveno manj stroga, saj sestavlja komisijo za sprejem osebe z matične univerze. Čeprav so bile tovrstne enoletne pogodbe sprva mišljene kot začasna rešitev, torej nekakšna »pomoč v stiski« v pričakovanju »pravih« razpisov, so v zadnjih letih zaradi vedno večjih finančnih problemov na italijanskih univerzah prerasle v normo, saj je takih honorarnih profesorjev žal zmeraj več.¹⁰

Nosilec predmeta ima načeloma vedno ob sebi t. i. **lektorja**.¹¹ Vsi lektorati slovenščine po svetu delujejo pod okriljem Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik na Filozofske fakultete v Ljubljani oz. programa Slovenščina na tujih univerzah (STU), ki predstavlja enega od njegovih petih osnovnih programov.¹² Program se ukvarja »z izbiro lektorjev, organizacijo usposabljanja za nove lektorje in organiziranjem stalnega strokovnega izpopolnjevanja za lektorje, razpošiljanjem strokovne literature in učbenikov«, poleg tega pa deluje »kot organizacijska podpora njihovemu delovanju« (Nidorfer Šiškovič 2004).

V Italiji predstavljajo lektorati temeljni steber študija slovenščine. Ta prispevek se ne dotika njihovega pestrega, bogatega in nenadomestljivega delovanja, saj na tem slavističnem kongresu in v zborniku predstavlja svoja delovna okolja vseh pet

vse uporabljam izraz (univerzitetni) »profesor«. »Sloveniste« imenujemo le profesorje, ki so uradni nosilci slovenističnega predmeta, čeprav ne gre prezreti dejstva, da so (bili) na italijanskih univerzah dejavni tudi slovanski filologi oz. nosilci drugih slavističnih predmetov, ki del svojih raziskav posvečajo oz. so posvečali slovenistiki (npr. Rosanna Benacchio v Padovi, upokojeni Sergio Bonazza v Veroni, pokojna Fedora Ferluga v Vidmu).

¹⁰ »Pogodbeni« profesorji na področju slovenistike trenutno delujejo samo na tržaški univerzi, položaj pa se stalno spreminja. Še dodatna možnost pa je, da se profesorsko mesto (seveda začasno) poveri nekemu, ki je že zaposlen oz. »inkardiniran« na neki drugi univerzi. V tem primeru se govori o »professore affidatario« (poverjenem profesorju). Taka situacija je trenutno samo v Neaplju. Profesor mora predhodno dobiti dovoljenje univerze, na kateri je stalno zaposlen.

¹¹ Po novem je uradno poimenovanje za lektorja v Italiji »collaboratore linguistico« (jezikovni sodelavec), v splošni rabi pa je še vedno naziv »lettore« oz. »lettrice« (»lektor/-ica«).

¹² Več podrobnosti o STU pri Kranjc 2004, Nidorfer Šiškovič 2004, Nidorfer Šiškovič in Zupan Sosič 2009.

lektorice (dve iz Trsta, po ena iz Vidma, Padove in Rima; Neapelj trenutno nima lektorata), zato je bolje prepustiti besedo njim samim oziroma drugim, ki so se bolj specifično posvečali tej temi (Jan 1992, 2004, Kerin 2010, Kranjc 2004, Lečič in Renko 1999, Lečič in Košuta 2015, Liberšar 2018, Marc Bratina 2018, Nidorfer Šiškovič 2004, Nidorfer Šiškovič in Zupan Sosič 2009, Pirc 2018, Pižent 2018, Urbanija 2004).

Če začnemo z naštevanjem prednosti lektoratov, je teh v primeru slovenščine resnično veliko. Najprej prav gotovo dejstvo, da so vodeni s strani Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik, ki v Sloveniji izbira, usposablja in koordinira vse lektorje. Takšna organiziranost omogoča enotno, sistematično in strokovno reševanje problemov na terenu, obenem pa zagotavlja preglednost in kontinuiteto. Učitelji slovenščine na tujih univerzah zato ohranjajo stalno in tesno povezavo z matično državo, kar je za uspešno delo kulturno-jezikovnega posredovanja med domovino in tujino izjemno pomembno. Nenazadnje tudi zato, ker so po navadi ravno lektorati tisti, ki imajo v okviru tečajev, ki jih na področju poučevanja tujih jezikov nudi vsaka italijanska univerza, največje število učnih ur in trajajo celo študijsko leto. Slednje je zelo pomembno, saj se predavanja »inkardiniranih« profesorjev (v Italiji imajo poleg predavanj še zelo veliko drugih zadolžitev, ki niso povezane z didaktiko) pogosto izvajajo v enem samem semestru, tako da so za študente pravzaprav lektorji tisti, ki jim predstavljajo oporno točko in zagotavljajo kontinuiteto.

V nasprotju s tem pa je vrednost lektorjevega dela po formalni oz. zakonski strani v Italiji precej podcenjena. Nimajo namreč dostopa do vrste ključnih postopkov znotraj univerze: ne spadajo med tamkajšnje kadre, ne morejo biti člani sveta oddelkov, uradno ne smejo samostojno voditi pouka in izpitov, prav tako ne morejo biti mentorji diplomskih/magistrskih del ipd. Zato je lahko tudi najboljši lektor učinkovit samo v primeru, ko pride do dobrega sodelovanja med njim in pristojnim univerzitetnim profesorjem, kar pa seveda ni samo-umevno.

SLOVENISTIKA OD JADRANSKEGA DO TIRENSKEGA MORJA

Da bi dobili približno predstavbo o tem, kje se nahajajo italijanske slovenistike, kako so organizirane in predvsem kako delujejo na univerzah, kjer se poučuje slovenski jezik (in večinoma tudi književnost) kot samostojen predmet, bo v nadaljevanju na kratko predstavljenih vseh pet. Čeprav sodijo v italijanskem prostoru med najbolj prepoznavne visokošolske ustanove, si zaradi prostorske omejenosti na tem mestu ne moremo privoščiti podrobnejše predstavitve njihove izjemno bogate študijske

ponudbe, pestre zgodovine in številnih zanimivosti. Več informacij v zvezi s tem se nahaja v literaturi, navedeni pod črto in na koncu tega prispevka.

Trst – Università degli Studi di Trieste (Univerza v Trstu)¹³

Na tej sorazmerno mladi univerzi – ustanovljeni pred slabim stoletjem, natančneje leta 1924 – je tudi študij slovenščine skoraj presenetljivo mlad, saj se je začel šele »sredi viharjev druge svetovne vojne, leta 1943« (Jan 2004: 174). Da se je zanimanje za narod, ki je tu sosednji in manjšinski obenem, povečalo oziroma prebudilo ravno med vojno, pa ni naključje; kmalu bomo namreč ugotovili, da je tudi na drugih italijanskih univerzah poučevanje slovenistike pravzaprav nastalo ravno na račun mednarodnih konfliktov. V dokaj burni zgodovini slovenistike na tržaški univerzi je obremenjenost s predvojnimi, vojnimi in povojnimi dogodki žal stalno vplivala tudi na akademski svet (Jan 1992, 2004), v prvih desetletjih so se menjavali profesorji, ki jim slovenščina ni bila glavni predmet, od začetka sedemdesetih let pa so krmilo končno prevzeli pravi slovenisti.

Žal ni dovolj prostora, da navedemo vse tiste, ki so delovali na tej in ostalih univerzah. Naj za Trst omenimo vsaj Marijo Pirjevec, dolgoletno profesorico najprej na Inštitutu za slovansko filologijo (ki ga je večkrat tudi vodila), od 1993 do upokojitve pa na Visoki šoli modernih jezikov za prevajalce in tolmače (Jan 1992, 2004).¹⁴

Položaj na tržaški univerzi je še danes dokaj razčlenjen, prav tako je posebna v ponudbi študijskih smeri, saj je edina od petih italijanskih univerz, ki se nahaja v mestu, kjer živi avtohtona in organizirana slovenska manjšina.

Danes je študij slovenskega jezika in književnosti možen v dveh sekcijah: na Oddelku za humanistične študije (Dipartimento di Studi Umanistici), smer Tuji jeziki in književnosti, in na Visoki šoli modernih jezikov za prevajalce in tolmače (SSLMIT) v sklopu Oddelka za pravne vede in prevajanje.¹⁵ Včasih je bil redni študij slovenščine zastopan tudi na Pedagoški fakulteti.

¹³ Podrobneje o slovenistiki na tej univerzi Jan 1992 in 2004, Košuta 2005, Lečič in Košuta 2015, Marc Bratina 2018.

¹⁴ Sicer so se na italijanskih univerzah za krajše ali daljše obdobje posvečali (tudi) slovenistiki skoraj vsi ugledni italijanski slavisti »starejše generacije«, kot so npr. Umberto Urbani in Wolf Giusti v Trstu, Arturo Cronia in Natalino Radovich v Padovi, Luigi Salvini v Rimu, Giovanni Maver v Padovi in Rimu, Enrico Damiani v Rimu in Neaplju, Bartolomeo Calvi v Turinu, Bruno Meriggi v Milanu (Bonazza 1994: 378–380).

¹⁵ V sklopu »Reforme Gelmini« so fakultete v Italiji od leta 2010 (zakon št. 240 z dne 30. 12. 2010) uradno ukinjene, čeprav je ta termin na nekaterih univerzah še v rabi. V skladu s temi

Na Oddelku za humanistične študije lahko študenti vpišejo slovenščino kot glavni jezik in iz nje tudi diplomirajo (triletni študij, diploma prve stopnje) oz. magistrirajo (petletni študij, diploma druge stopnje). Posebnost tukajšnjega študija je, da poteka na obeh stopnjah in za vse letnike po dveh vzporednih tirih, in sicer ločeno za študente govorce slovenščine kot maternega jezika in tujce oz. Neslovence, kar z drugimi besedami pomeni, da se tako pri didaktiki opravi dvojno število ur (Lečič in Košuta 2015: 9).

Programi usposablajo študente »za dostop do široke palete humanističnih poklicev, prvenstveno na resornih področjih šolstva, univerze, raziskovanja, založništva, prevajanja, časnikarstva, kulture, gospodarstva, podjetništva ali turizma, pa tudi na številnih drugih delovnih področjih« (Lečič in Košuta 2015: 8).

Na Visoki šoli modernih jezikov za prevajalce in tolmače (SSLMIT) je slovenščino mogoče študirati od sredine sedemdesetih let, danes pa zagotavlja osnovno in magistrsko stopnjo.

- Oddelek za humanistične študije (Dipartimento di Studi Umanistici);
- nosilec predmeta: Miran Košuta;
- pogodbeni profesorici: Marjetka Golež Kaučič, Majda Kaučič Baša;
- lektorica: Rada Lečič.
- Oddelek za pravne vede in prevajanje (Dipartimento di Scienze giuridiche, del Linguaggio, dell'interpretazione e della Traduzione);
- pogodbeni profesorici: Karin Marc Bratina (odgovorna), Laura Sgubin;
- lektorica: Karin Marc Bratina.

Videm – Università degli studi di Udine (Univerza v Vidmu)¹⁶

Videmska univerza je med večjimi italijanskimi ena najmlajših, saj je bila ustanovljena leta 1978, tj. pred natančno 40 leti. Slovenščina se je tu poučevala še pred nastankom same univerze, namreč že 1972, ko je že delovala Fakulteta za tuje jezike (Gusmani 1999).

novimi predpisi postajajo oddelki vse večji, tudi na račun manjših, ki so se morali združiti in se še naprej združujejo, tako da so nekateri današnji oddelki večji od nekdanjih fakultet in vsebujejo zelo široko paleto različnih predmetov. Sporna reforma, ki je še vedno v veljavi, je dobila ime po tedanji italijanski ministrici za visoko šolstvo in šolstvo: gre za sveženj zakonov o novi ureditvi italijanskega šolskega in univerzitetnega sistema, sprejetih med avgustom 2008 in decembrom 2010.

¹⁶ Podrobneje o slovenistiki na tej univerzi Bidovec 2013, Dapit 2005, Ferluga 2007, Kerin 2010, Pižent 2018.

Univerza, ki gosti letošnji kongres slovenskih slavistov, je po katastrofalnem potresu leta 1976 »nastala z namenom, da bi postala [...] središče izobraževanja s tesnim stikom s svojo okolico in večjezično pokrajino« (Dapit 2005: 67). Tu si manjšinski jeziki torej zaslužijo prav posebno pozornost, saj je Furlanija »edino območje v Evropi, kjer se v istem prostoru govorijo jeziki in narečja romanskega, slovanskega [...] in germanskega izvora« (Dapit 2005).

Zgodovina te slovenistike, ki izstopa zaradi kontinuitete in učinkovitosti svojega pouka, tudi v sorazmerno težkih časih (Jan 1992, 2004), je kratkosti navkljub zelo pestra in bogata. Med slovenisti in drugimi strokovnjaki, ki so se vsaj deloma – in kljub temu kakovostno – ukvarjali tudi s slovenistiko, so številna ugledna imena. Med njimi naj spomnimo vsaj na vsestranskega kulturnika Martina Jevnikarja, ki je na tej univerzi predaval več kot desetletje (1972–1983), pred tem pa je dobrih dvanajst let poučeval že v Padovi. Tri leta je deloval na obeh hkrati.¹⁷

Tukajšnje razmere imajo nekatere skupne točke s tržaško univerzo, spet drugi aspekti pa jo bolj povezujejo z ostalimi tremi. Na območju mesta Videm namreč ne prebiva avtohtona slovenska manjšina, vendar pa se ta nahaja v deželi (Furlaniji - Julijski Krajini), kjer je slovenščina v številnih občinah uradni manjšinski jezik; na širšem videmskem območju oz. pokrajini (italijansko »provincia«) živijo avtohtone skupnosti, ki govorijo razna slovenska narečja (tersko in nadiško, rezijansko ter ziljsko v Kanalski dolini).¹⁸

Tudi tukajšnji študenti lahko vpišejo slovenščino kot prvi jezik in iz nje diplomirajo ali magistrirajo. Paleta slovenističnih predmetov je v Vidmu še posebej bogata: poleg »standardnih« študijskih smeri – Tuji jeziki in književnosti (Lingue e Letterature Straniere) in Kulturna mediacija (Mediazione Culturale) na triletnem študiju ter Prevajanje in kulturna mediacija (Traduzione e Mediazione Culturale) na magistrski stopnji – je tu na voljo še dodatna opcija, v okviru smeri Izobraževalne vede (Scienze della Formazione Primaria) je namreč predviden tudi »slovenski kurikulum«, namenjen bodočim učiteljem v italijanskih šolah s slovenskim učnim jezikom. V okviru le-tega se edino na tej italijanski univerzi poučujejo oz. so se poučevali posebni predmeti, kot sta slovenska antropologija (pred reformo) in didaktika slovenskega jezika (še vedno).

Poleg omenjenih je posebnost videmske slovenistike tudi to, da je med vpisanimi precejšen delež mladih, ki izhajajo iz okolij, kjer se govorijo slovenska narečja,

¹⁷ Več o njem v slovenski biografiji <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1012830/> in v njemu posvečenem (ob njegovi 70-letnici) zborniku: Lewanski 1984.

¹⁸ O teh govorih je na voljo obsežna strokovna literatura. Glej med drugim Dapit 2018, v pričajučem zborniku.

čepprav ni nujno, da se imajo člani teh skupnosti za Slovence (kar jih razlikuje od zavedne slovenske manjšine na Tržaškem in Goriškem). Mladi dandanes ponavadi svojega narečja ne obvladajo oz. ga sploh ne govorijo, kar pogosto velja tudi za njihove starše, medtem ko so ti govori med starejšimi generacijami večinoma še vedno živi.

Razveseljiva ugotovitev zadnjih let je, da študenti, ki na začetku izberejo slovenščino kot »C-jezik«, torej za en sam letnik, po navadi s študijem jezika in književnosti nadaljujejo, tako da ga prepisejo na A/B oz. izkoriščajo druge strategije (kot izbirni predmet, »crediti soprannumerari« itd.); obratno – da kak študent vpiše slovenščino kot glavni jezik in se pozneje preusmeri na druge jezike – se zgodi le redkokdaj.

In končno: v sorazmerju s številom vpisanih ima tukajšnja univerza relativno veliko diplomantov in magistrantov, kar pomeni, da izmed obeh »enakopravnih« glavnih jezikov (iz katerih lahko diplomirajo oz. magistrirajo) večinoma izberejo slovenščino. Vpisanih študentov je več deset, trend naraščanja pa beležimo že nekaj let zapored.

- Oddelek za jezike in književnosti ter komunikacijske, izobraževalne in družbene vede (Dipartimento di Lingue e letterature, comunicazione, formazione e società – DILL);
- nosilca predmeta: Roberto Dapit, Maria Bidovec;
- lektorica: Lara Pižent.

Padova – Università degli studi di Padova (Univerza v Padovi)¹⁹

Za razliko od prej omenjenih je leta 1222 ustanovljena univerza v Padovi ena najstarejših v Evropi in sploh v svetu.

Mesto, ki je od Benetk oddaljeno le slabih 40 km, se nahaja na geografskem področju, ki z etnično Slovenijo teritorialno ni povezano. Čeprav so imeli Slovenci do ne tako davne preteklosti živahne stike s Padovo, zlasti z njeno ugledno univerzo, so današnji študenti večinoma (severni) Italijani, ki se iz različnih razlogov²⁰ odločijo za ta tukaj že dokaj »eksotični« predmet.

Podobno kot na tržaški univerzi, se je tudi tukaj študij slovenščine pričel z nastankom svetovne vojne, tokrat prve (1914/1915).²¹ V zvezi s slavistiko v Padovi

¹⁹ Podrobneje o slovenistiki na tej univerzi Liberšar 2018.

²⁰ O razlogih, zakaj italijanski študenti izberejo slovenščino, glej med drugimi Bidovec 2013, Jan 1998, 2004, Pirc 2018, Urbanija 2004.

²¹ Tako v Padovi kot v Neaplju so bile povod za to vojaške potrebe (Liberšar 2018, Viganoni 2011).

je vrsta zanimivosti, med katerimi velja omeniti vsaj nekatere. Prvi učitelj slovenščine je bil Bruno Guyon²² iz Beneške Slovenije, ki je, kot bomo izvedeli kasneje, vrsto let predaval tudi v Neaplju. Slovenščina je bila med drugim tudi prvi slovanski jezik sploh, ki se je poučeval v Padovi (Liberšar 2018). Pravzaprav se je slovenščina v Padovi in Neaplju začela prej poučevati, kot pa na ljubljanski univerzi, saj je bila ta ustanovljena šele l. 1920 (https://www.uni-lj.si/o_univerzi_v_ljubljani/). Poseben pečat je tukajšnji slovenistiki vtisnil Martin Jevnikar, ki je na tej univerzi poučeval dvanajst let.

Današnji študenti slovenistike imajo na dodiplomskem študiju na voljo dve smeri: Humanistične vede (Lettere) in Jezike, književnosti in kulturno mediacijo (Lingue, letterature e mediazione culturale), s študijem pa lahko nadaljujejo na magistrski stopnji, smer Evropski in ameriški jeziki ter književnosti (Lingue e letterature europee e americane).

- Oddelek za jezikoslovne in literarne vede (Dipartimento di Studi linguistici e letterari);
- nosilec predmeta: Han Steenwijk;
- lektorica: Polona Liberšar.

Rim – Università di Roma 1 »La Sapienza« (Univerza »La Sapienza« v Rimu)²³

Najstarejša rimska univerza,²⁴ »La Sapienza«, ki je bila ustanovljena že davnega leta 1303, velja po številu vpisanih študentov za največjo v Evropi. Za boljšo ponazoritev: v študijskem letu 2016/2017 jih je imela npr. ravno toliko, kot je prebivalcev v drugem največjem slovenskem mestu Maribor. Zgodovina študija slovenistike na njej je pestra in zapletena, kakor se za kompleksnost te velikanske ustanove v italijanski prestolnici tudi spodobi.

Lektorat je začel tu delovati že v študijskem letu 1965/1966, takratnemu lektorju Srečku Renku pa je z veliko truda s časom uspelo pridobiti svojemu predmetu vedno več ugleda, kar je konec sedemdesetih let privedlo do ustanovitve prave katedre. Sprva jo je vodil sam, kasneje pa se mu je pridružila še lektorica iz Ljubljane (Lečič in Renko 1999: 107).²⁵

²² Več o njem (med drugim je bil Guyon 1902 avtor prve slovenske slovnice za Italijane), zlasti o njegovem delovanju v Neaplju, glej Renko 1982. O njegovi slovnici je pisal Martin Jevnikar (1972).

²³ Podrobneje o slovenistiki na tej univerzi Lečič in Renko 1999, Pirc 2018, Urbanija 2004.

²⁴ V italijanski prestolnici sta poleg Sapienze še dve državni in množica italijanskih in tujih privatnih univerz.

²⁵ O Srečku Renku (1924–2016) glej Perenič, Osolnik, Renko 2016.

Tu imajo študenti slovenistike na dodiplomskem študiju trenutno sicer na voljo eno samo študijsko smer, uradno poimenovano »Jeziki, kulture, književnosti in prevajanje« (Lingue, culture, letterature e traduzione), s študijem slovenistike pa lahko nadaljujejo tudi na magistrski stopnji, in sicer na smeri Jezikoslovne, literarne in prevajalske vede (Scienze linguistiche, letterarie e della traduzione).

- Oddelek za evropske, ameriške in medkulturne študije (Dipartimento di Studi Europei, Americani e Interculturali).
- nosilec predmeta: Andrea Trovesi;
- lektorica: Sanja Pirc.

Neapelj – Università degli studi di Napoli »L'Orientale« (Univerza »L'Orientale« v Neaplju)²⁶

Slovenščina je v južnoitalijanski metropoli Neaplju (ki npr. šteje več prebivalcev kot cela Slovenija) zastopana na ugledni Univerzi »L'Orientale«, naslednici znamenitega Orientalskega inštituta iz 18. stoletja.²⁷

Ker je ta od Slovenije geografsko najbolj oddaljena, hkrati pa ves čas zgodovinsko usodno povezana z dogajanjem na preostalih italijanskih slovenistikah, je bilo v zvezi z njo v tem prispevku povedanega že veliko. K njeni ustanovitvi so torej podobno kot v Padovi prispevali v glavnem vojaško-strateški vzgibi in italijanska politika v času prve svetovne vojne. Na njej je začel l. 1914 predavati že omenjeni Bruno Guyon, ki je svoje poznavanje slovenskega jezika in kulture iz domačega furlanskega (oziroma beneško-slovenskega) okolja dolgo let širil vse od severne do južne Italije in nekaj let kljub 700-kilometrski oddaljenosti poučeval kar na obeh univerzah hkrati.

Podobno je bilo tudi kasneje z njegovim naslednikom, tudi že omenjenim Renkom, ki je dvanajst let predaval na rimski in neapeljski slovenistiki hkrati.

Doslej zadnja redna nosilka katedre pa je bila oseba, ki je v sebi združevala vsaj dve zelo različni stvarnosti, saj je v daljnem neapeljskem zalivu na Tirenskem morju pristala iz domače Gorenjske. Ljubljancanka Aleksandra Žabjek je na Univerzi »L'Orientale« dolgo let predstavljala slovenistiko samo, najprej kot lektorica, nato pa še dobrih 15 let, skoraj do upokojitve, kot edina nosilka predmeta, brez dodatne podpore lektorja. Kljub težki bolezni se je do zadnjega trenutka borila za obstoj slovenistike, s svojim neutrudnim didaktičnim, organizacijskim in

²⁶ Podrobneje o slovenistiki na tej univerzi Renko 1982, Viganoni 2011, Žabjek 2011.

²⁷ Nastala je l. 1724 kot Kitajski kolegij (»Collegio dei Cinesi«), misijonsko-izobraževalna cerkvena ustanova, ki se je skozi čas razvila v najstarejšo Visoko šolo za sinologijo in sploh za azijske jezike v Evropi.

raziskovalnim delom, ki ga je opravljala kakovostno in z nalezljivim navdušenjem, pa posebljala pravo ambasadorko slovenistike na najbolj južni »postojanki« našega predmeta. Zato ta svoj prispevek posvečam njej.

Dandanes ima slovenščina na tej univerzi status izbirnega predmeta, ki se ga lahko vpiše samo za en letnik, in sicer v okviru podiplomskega študija v smeri Jeziki in medkulturna komunikacija v evromediterranskem območju (Lingue e Comunicazione Interculturale in Area Euromediterranea).

V zadnjem šolskem letu beležimo kakih deset vpisanih študentov, kar je glede na okoliščine presenetljivo visoka številka. Pri tem je treba seveda opozoriti, da gre za en sam 48 ur trajajoči tečaj, po zaključku katerega dobijo študenti le osnovno znanje o jeziku in nekaj splošnih informacij o slovenski kulturi.

- Oddelek za humanistične in družbene vede (Dipartimento di Scienze umane e sociali);
- nosilec predmeta: Maria Bidovec (»poverjeni profesor«); lektorata ni.

ZAKLJUČEK

O čem torej govorimo, ko govorimo o slovenistiki na italijanskih univerzah?

Kljub krčenju univerzitetnih proračunov in drugim neizogibnim pomanjkljivostim, ki jih srečujemo tudi drugod po Evropi, zlasti na področju humanističnih ved, ne moremo mimo dejstva, da se slovenistike ohranjajo na petih prestižnih italijanskih univerzah, in sicer v petih mestih, od katerih tri nimajo niti teritorialnih niti v današnjem času neposrednih tesnih kulturnih vezi z matično Slovenijo. S tega stališča bi bili objektivno gledano neresni tudi vsakršni pomisleki in pričakovanja o veliko večjem številu vpisanih študentov, saj se slovenščine pač ne da primerjati z velikimi jeziki, kot npr. angleščino, španščino ali pa – med slovanskimi jeziki – ruščino, ki jo govori približno stokrat več ljudi kot slovenščino.

Geografska bližina vpliva tudi na poučevanje kot tako, saj se na univerzah v Trstu in delno tudi v Vidmu srečujemo s študenti, ki jim je, če ne ravno materni jezik, vsaj delno – preko narečja starejših generacij, tradicije, potovanj, družinskih ali prijateljskih vezi itd. – poznana slovenska kultura in stvarnost. Na univerzah v Neaplju, Rimu in Padovi pa se praviloma predava izključno neslovenskim (pretežno seveda italijanskim) študentom.

Če ima italijanska slovenistika v okviru tukajšnje slavistike »neko posebnost: na italijanski vzhodni meji, v Primorju, obstaja narodno-jezikovna manjšina«

(Bonazza 1994: 377),²⁸ zato tudi ne izgleda nič manj pomembno poučevanje/raziskovanje tega predmeta na velikih in uglednih univerzah v ostalih italijanskih deželah, kjer je delo profesorjev včasih pravi izziv, saj »se mora za to, da slovenščina lahko tam, v družbi velikih, tudi enakovredno o(b)stane, doma in na terenu veliko delati« (Pirc 2018).

Poslanstvo italijanske slovenistike bi lahko tako sklenili v dveh nalogah. Primarno, da v svoji »italijanski različici« oziroma zamejski specifiki zagotavlja kontinuiteto z matično Slovenijo, saj zunaj njenih meja izobrazuje mlade, ki bodo to znanje uporabljali pri svojem poklicnem delu; obenem pa ohranja dostojanstvo slovenščine kot predmeta, ki ostaja enakovreden »večjim« jezikom in univerzitetnim smerem tudi v preostalih italijanskih regijah. Kompetence na teh dveh ravneh so deloma podobne, deloma pa obvezno diferencirane in se medsebojno dopolnjujejo in oplajajo. Dvojezični zamejski Slovenci svoje znanje uporabljajo večinoma v zamejstvu ali celo v sami Sloveniji, medtem ko imajo Italijani, ki so (vsaj pasivno, nekateri pa tudi aktivno) usvojili slovenščino kot tuji jezik, enake ali pa še boljše možnosti, da postanejo toliko bolj prepričljivi ambasadorji slovenskega jezika in književnosti²⁹ po celotnem italijanskem polotoku. Nenazadnje so še toliko bolj dragoceni ravno zaradi tega, ker predstavljajo kot pripadniki druge kulture zelo pomemben »pogled Drugega«, s katerim lahko Slovincem povedo marsikaj izvirnega o njih samih.

Zato je najboljša popotnica za zdravo prihodnost italijanskim slovenistikam ob znanju in kompetencah predvsem učinkovito sodelovanje in usklajevanje dela vseh vpletenih. O tem se lahko prepričamo tudi iz kratkih zgodovinskih orisov

²⁸ Študija Sergia Bonazze je sicer bolj osredotočena na raziskovanje kot na didaktiko, oboje pa je sestavni del dela univerzitetnih profesorjev, pri čemer seveda eno vpliva na drugo (prevod italijanskega izvirnika MB).

²⁹ Nekateri izmed najboljših prevajalcev slovenskega leposlovja v italijanščino nimajo slovenskih korenin in so se slovenščine naučili kot odrasli, tudi na italijanskih univerzah. Med takimi sta tudi dve še dandanes zelo aktivni prevajalki: Patrizia Raveggi, doma iz Toskane, ki je odlično prevajala tako različne avtorje, kot so Fran Levstik, Ciril Kosmač in (nedavno) Goran Vojnovič; ter Furlanka Martina Clerici, avtorica kvalitetnih prevodov številnih del obeh primorskih velikanov, Borisa Pahorja in Alojza Rebule. Poleg nekaterih italijanskih slovenistov imajo velike zasluge za razširjanje (za)vedenja o slovenski kulturi tudi slovenski italijanisti. Naj tu spomnim vsaj na Sergija Šlenca, avtorja daleč najboljšega in najboljše dvojezičnega slovensko-italijanskega in italijansko-slovenskega slovarja. Prav tako ne gre prezreti dejstva, da je med današnjimi »inkardiniranimi« profesorji na italijanskih slovenistikah več kot polovica Neslovencev, kar je že samo po sebi zgovoren podatek.

posameznih slovenistik: za to, da so preživele še tako težke čase, ni imelo zaslug narodnostno poreklo, temveč požrtvovalnost, trud in sploh motivacija vsakega posameznega raziskovalca/učitelja, da svoje usvojeno znanje prepričljivo posreduje drugim, zlasti mlajšim generacijam.

VIRI IN LITERATURA

- BIDOVEC, Maria, 2013: Poučevanje slovenskega jezika in književnosti na italijanski univerzi: nekaj praktičnih razmišljanj o strategijah, težavah in rezultatih ob primerjanju rimske in videmske izkušnje. Roberto Dapit, Maria Bidovec (ur.): *Večjezičnost in izobraževanje. Izkušnje, rezultati in izzivi v prostoru med Italijo in Slovenijo*. Zbornik Mednarodnega posveta – Videm 6.–7. september. Videm: Università degli Studi di Udine, Centro Internazionale sul Plurilinguismo. 203–227.
- BONAZZA, Sergio, 1994: Slovenistica. Giovanna Brogi Bercoff idr. (ur.): *La slavistica in Italia. Cinquant'anni di studi (1940–1990)*. Roma: Ministero per i beni culturali e ambientali. [Quaderni di libri e riviste d'Italia, vol. 27]. 377–399.
- DAPIT, Roberto, 2005: Slovenistika na Videnski univerzi. Miran Hladnik (ur.): *Vloga meje. Zbornik slavističnega društva Slovenije 16*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 67–69.
- –, 2018: Stanje slovenskega ustnega izročila v Videmski pokrajini. [V pričujočem zborniku.]
- DE GIORGI, Roberta, GARZONIO, Stefano, ZIFFER, Giorgio (ur.), 2007: *Gli studi slavistici in Italia oggi*. Udine: Forum Edizioni.
- FERLUGA-PETRONIO, Fedora, 2007: Problemi della didattica delle lingue slave prima e dopo la riforma universitaria. Roberta De Giorgi idr. (ur.): *Gli studi slavistici in Italia oggi*. Udine: Forum Edizioni. 393–398.
- GUSMANI, Roberto, 1999: La costituzione dell'Ateneo. 1978–1983: *L'Università del Friuli. Vent'anni*. Videm: Forum Edizioni. 98–105.
- JAN, Zoltan, 1992: Položaj in delo slovenskega lektorata na tržaški univerzi. *Jezik in slovstvo* 38/4. 135–140. https://www.jezikinslovstvo.com/ff_arhiv/lat1/038/44c04.htm.
- –, 2004: Slovenščina na Filozofski fakulteti v Trstu. *Jezik in slovstvo* 49/3–4. 173–183.
- –, 2010: Slovnični priručnik za Italijane: Rada Lečić: Fondamenti della lingua slovena. *Slavistična revija*. 58/2010, 3. 373–376.
- JEVNIKAR, Martin, 1972. Slovenska slovnica za Italijane Bruna Guyona. *Slavistična revija* XX/2. 251–253.
- KERIN, Urška, 2010: Študij slovenščine v Vidmu. *Primorski dnevnik* 3. 8. 2010. 15.
- KOŠUTA, Miran, 2005: Obmejna brezmejnost. O slovenistiki ob (zahodni) meji in čez njo. Miran Hladnik (ur.): *Vloga meje. Zbornik slavističnega društva Slovenije 16*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 83–85.
- KRANJEC, Simona, 2004: Slovenistike po svetu. *Jezik in slovstvo* 49/3–4. 165–169.

- LEČIČ, Rada, RENKO, Srečko, 1999: Slovenščina na univerzi v Rimu. Marja Bešter, Erika Kržišnik (ur.): *Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 107–109.
- LEČIČ, Rada, KOŠUTA, Miran, 2015: *Slovenščina na oddelku za humanistične študije Univerze v Trstu*. Trst: Ciljno začasno združenje JEZIK-LINGUA.
- LEWANSKI 1984 (ur.): *Miscellanea Slovenica: dedicata a Martin Jevnikar in occasione del Suo 70° compleanno*, Volume 1 di Est Europa. Udine: Università degli studi di Udine, Istituto di lingue e letterature dell'Europa orientale »Jan I.N. Baudouin de Courtenay«.
- LIBERŠAR, Polona, 2018: Študij slovenskega jezika in književnosti na Univerzi v Padovi. [V pričujočem zborniku.]
- MAGAROTTO, Luigi, 2007: Il dottorato in slavistica: esperienze e prospettive. Roberta De Giorgi idr. (ur.): *Gli studi slavistici in Italia oggi*. Videm: Forum Edizioni. 399–404.
- MARC BRATINA, Karin, 2018: Slovenščina na študiju prevajanja in tolmačenja v Trstu. [V pričujočem zborniku.]
- NIDORFER ŠIŠKOVIČ, Mojca, 2004: Slovenščina na tujih univerzah. *Jezik in slovstvo* 49/3–4. 163–165.
- NIDORFER ŠIŠKOVIČ, Mojca, ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2009: Program *Slovenščina na tujih univerzah* kot del infrastrukture slovenščine in slovenistike. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike*. Obdobja 28. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko/Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 279–283.
- PERENIČ, Urška, OSOLNIK, Vladimir, RENKO, Janez, 2016: Slovo slavista z La Sapienze: poslovil se je Srečko Renko (1924–2016), pionir študija slovenistike v Rimu. *Primorske novice* 29. 7. 2016. <http://www.primorske.si/plus/7--val/slovo-slavista-z-la-sapienze>.
- PIRC, Sanja, 2018: Percepcija slovenskega jezika in kulture na univerzi »La Sapienza« v Rimu. [V pričujočem zborniku.]
- PIŽENT, Lara, 2018: Med Baltikom in Furlanijo: primerjava dveh didaktičnih pristopov pri posredovanju slovenskega jezika in kulture. [V pričujočem zborniku.]
- RENKO, Srečko, 1982: I primi insegnamenti di sloveno in Italia: Bruno Guyon, docente al R. Istituto Orientale di Napoli. *Europa Orientalis* 1/11, 83–86.
- URBANIJA, Uroš, 2004: Slovenščina kot tržno blago – lektorjeva vloga pri promociji slovenskega jezika in kulture. *Jezik in slovstvo* 49/3–4. 159–162.
- VIGANONI, Lida, 2011: Introduzione. Aleksandra Žabjek, Lucia Gaja Scuteri (ur.): *90 anni dello sloveno a Napoli. Atti del Convegno Internazionale*. Neapelj: Università degli Studi di Napoli »L'Orientale«. Dipartimento di Studi dell'Europa Orientale. 7–9.
- ŽABJEK, Aleksandra, 2011: Aleksandra Žabjek, Lucia Gaja Scuteri (ur.): *90 anni dello sloveno a Napoli. Atti del Convegno Internazionale*. Neapelj: Università degli Studi di Napoli »L'Orientale«. Dipartimento di Studi dell'Europa Orientale. 231–234.

HAN STEENWIJK
Università di Padova
han.steenwijk@unipd.it

Alcune particolarità del resiano ufficiale

L'autore esegue un'analisi del resiano ufficiale seguendone lo sviluppo dal 2009 fino ad oggi. In particolare viene esaminata una raccolta di testi pubblicati sul sito ufficiale del Comune di Resia, sotto l'aspetto della fonologia, della morfologia e del lessico. Mentre si nota un avvicinamento al resiano standard sotto il primo aspetto, sugli altri due livelli di analisi esiste un chiaro divario. Le differenze sono in parte naturali, dovute alla tematica dei testi e alla parlata dell'autore, e in parte sono state introdotte artificialmente.

Nekatere posebnosti uradne rezijanščine. *V prispevku so analizirane jezikovne spremembe v uradni rezijanščini od leta 2009 do danes. Gradivski korpus rezijanskih besedil, objavljenih na uradni strani Občine Rezija, je preučen z glasoslovnega, oblikoslovnega in besedoslovnega stališča. Medtem ko je na glasovni ravni opaziti približevanje uradne rezijanščine standardni rezijanščini, se oblikovna ravnina in besedje od nje zelo oddaljujeta. Oddaljevanje je delno pogojeno z vsebino besedil in avtorjevim narečnim krajevnim govorom, delno pa so bile razlike uvedene umetno.*

INTRODUZIONE

Oggetto della presente discussione sarà il resiano scritto come attualmente praticato dal Comune di Resia. Già dal periodo amministrativo 2009-2014 e continuando fino al giorno d'oggi il Comune, sotto la guida del sindaco Sergio Chinese, segue in ambito linguistico una linea marcatamente diversa da quella precedente, iniziata e realizzata negli anni Novanta sotto il sindaco Luigi Paletti. Questa svolta viene segnalata da una delibera del Consiglio Comunale del 27 novembre 2009 “di definire ufficialmente la grafia resiana per gli atti del Comune” e dalla pubblicazione della tabella relativa con i segni grafici adottati sulle pagine del *Giornale di Resia* (dicembre 2009, p. 3). La stessa tabella, accompagnata da una breve lettera datata nel 30 dicembre 2009, è inoltre stata inviata dal Comune ad una

serie di studiosi e alcune istituzioni, soprattutto attive in Friuli e in Slovenia. Negli anni successivi testi resiani scritti che si basano su questa tabella sono stati prodotti prevalentemente su iniziativa del Comune e perciò di seguito chiamiamo questa variante di resiano scritto “resiano ufficiale”. Ne sono testimonianze vistose le tabelle toponomastiche, le indicazioni e le targhe stradali, tutte erette negli ultimi anni. E’ nostra intenzione dare un resoconto dello stato attuale di questo resiano ufficiale, anche per poter individuare possibili problemi.

METODOLOGIA

Il sottoscritto è stato coinvolto per parecchi anni, nell’ambito del Progetto per un Manuale di Grammatica Resiana, nello sviluppo del resiano scritto standardizzato. Questo progetto, promosso attivamente dal Comune sotto il sindaco Luigi Paletti, si è lentamente spento sotto il sindaco successivo, Sergio Barbarino. Confrontato con le deviazioni rispetto ai risultati ottenuti dal Progetto originale che la delibera del 2009 contiene, il sottoscritto ne ha poi pubblicato una critica dettagliata e devastante su *Náš glas/La nostra voce* (Steenwijk 2010). Alla domanda giustificata se la stessa persona che in precedenza si è espressa così negativamente sugli inizi del resiano ufficiale, sia in grado di farne un’analisi affidabile e oggettiva, si può solo rispondere che dal 2009 in poi il sottoscritto non si è più occupato di questioni di resiano standardizzato e ha seguito gli sviluppi degli ultimi anni solo marginalmente. Crediamo quindi che la distanza temporale e il disinteresse intellettuale abbia fatto crescere un distacco emozionale sufficiente per poter svolgere l’analisi con la dovuta oggettività scientifica.

Nella discussione pubblica, così come nella delibera comunale stessa, l’attenzione principale viene dedicata a due grafemi, la <ś> e la <z> cui ormai vengono attribuiti i valori fonetici di [z] e [ts], per esempio, <sez> [zets] ‘coniglio’. Non è nostra intenzione dedicare troppa attenzione a questo aspetto del resiano ufficiale in questa sede. Se ne è già parlato e scritto abbastanza e sarebbe difficile evitare ripetizioni. Sulla nostra posizione in questa materia (Steenwijk 1993) non si è mai ricevuta una risposta concreta e così ci troviamo essenzialmente di fronte ad un’assenza totale di discussione efficace. Per la presente analisi l’aspetto grafico ci serve principalmente come marcatore del resiano ufficiale: scritture come <sez> ci dicono che probabilmente abbiamo a che fare con una manifestazione di resiano ufficiale.

Per poter analizzare il resiano ufficiale teoricamente vengono presi in considerazione due tipi di fonti: da un lato, trattandosi di un uso scritto normalizzato, devono esistere le opere che spiegano la norma ufficiale da seguire,

manuali normativi come un'ortografia, una grammatica e un dizionario. Dall'altro dovrebbero esserci i testi scritti nei quali la norma ufficiale viene applicata.

Per quanto riguarda i manuali, oltre alla tabella con grafemi resiani pubblicata e distribuita per posta sono stati prodotti due sostegni cui un autore resiano, desideroso di scrivere in resiano ufficiale, si potrebbe appoggiare. Nel 2012 il Comune pubblica un dizionario illustrato per bambini e ragazzi col titolo *Rajbat* nella forma di carte singole con disegni e parole e un CD con la registrazione sonora delle stesse parole. Poi, nel 2015 segue la pubblicazione *Nawüčimö se po näs!/Impariamo il resiano!: gramatika ša utruke*, un breve corso di morfologia resiana. Questa seconda opera è fondamentalmente una ripresa del corso di resiano scritto, tenuto a Prato di Resia da Matej Šekli durante gli anni 2000-2006. Per il resto il quadro di riferimento del resiano ufficiale sono tuttora i manuali usciti dal Progetto, come si evince dal testo della delibera del 2009: "Impianto delineato dal prof. Steenwijk con sostituzione della lettera "c" con la lettera "z" e della lettera "z" con la lettera "š"."

Per quanto riguarda i testi scritti in resiano ufficiale invece, a parte la tabellistica comunale già menzionata, esistono due raccolte: da un lato il *Giornale di Resia* dall'aprile 2011 talvolta contiene servizi e notizie in resiano, dall'altro il sito ufficiale del Comune riporta sezioni con un'alta incidenza di testi resiani. Per il tipo di linguaggio queste due fonti differiscono leggermente tra di loro. Per la presente discussione ci concentreremo sui testi pubblicati sul sito comunale. La persistenza di testi digitali pubblicati in rete non è garantita nel tempo, perché sia i contenuti che la loro posizione (l'indirizzo HTTP) sono facilmente modificabili. Perciò ci è sembrato importante cogliere l'occasione per poter fotografare la situazione attuale in cui il resiano ufficiale versa. Dopo una breve discussione sui manuali torneremo quindi a questo *corpus* di testi.

MANUALI

La novità dei manuali menzionati sta tra l'altro nel fatto che sono stati realizzati dagli stessi resiani, senza l'intervento di persone non native dalla Valle. Questo significa un ulteriore stadio nello sviluppo del resiano scritto, i cui portatori si sentono ormai sufficientemente indipendenti per poter affrontare un tale lavoro. A nostro parere sarebbe comunque desiderabile far prevalere il principio del livello di preparazione in materia sul principio della derivazione delle persone coinvolte in opere del genere. Visto che i manuali sono pochi e devono svolgere un ruolo fondamentale nel senso primario del termine, ogni incertezza distrae dalla loro funzione e diminuisce il loro valore normativo.

a) la tabella

Per la tabella con grafemi ufficiali non viene fatta la doverosa indicazione della variante che ci si propone di scrivere con i grafemi adottati, una o più varianti ossia parlate locali o forse il resiano standard, la variante sopradialettale che esiste solo in forma scritta. Visto che la tabella ufficiale si appoggia sulla tabella *Grafia resiano standard Steenwijk* preparata da persona ignota per la discussione del 10 ottobre 2009 che serviva per preparare la delibera comunale, e visto anche che nella tabella ufficiale manca il grafema <y> per poter rendere le parlate di San Giorgio e Stolvizza, supponiamo che la tabella ufficiale sia intesa per scrivere in resiano standard.

Poi la tabella contiene alcune contraddizioni. Dalle scritture <dët> ‘nonno’ contro <śob> ‘dente’ non si capisce quale regola ortografica valga per la posizione di neutralizzazione dell’opposizione consonantica sonora ↔ sorda. Ci si propone di seguire il principio fonetico come in <dët>, o il principio morfologico come in <śob> in casi simili? Inoltre la resa grafica della /a/ in sillaba finale non accentata non è uniforme: contro più esempi con <a> (*hrüška* ‘pera’, *śima* ‘inverno’, *śütra* ‘domani’) troviamo anche una <ä> (*Ravanzä* ‘Prato’). Di nuovo, solo per via di induzione - la <ä> in questa posizione non fa parte del resiano standard, la maggioranza degli esempi nella tabella ha comunque la <a> - possiamo arrivare all’informazione che la tabella ci intende comunicare.

b) il dizionario e la grammatica

Di queste opere si dichiara esplicitamente che sono intese per il resiano standard e per le quattro parlate principali di San Giorgio, Gniva, Oseacco e Stolvizza. Non abbiamo avuto occasione di prendere visione del contenuto di queste pubblicazioni, ma le poche cose raggiungibili in rete fanno sorgere dubbi sulla cura con la quale sono state prodotte. Una carta esempio del dizionario contiene tra l’altro gli errori **hodin* per *hödin* ‘vado’, **ni si* per *nisi* ‘non sei’ e **škučiwala* per *skučüwala* ‘saltato’. E la grammatica contiene sul frontespizio la forma erronea Apl **utruke* per *otroke* ‘bambini’.

Dobbiamo concludere che i manuali di resiano ufficiale finora prodotti non siano in grado di assolvere il compito per il quale sono stati chiamati in vita. Invece di fornire informazioni chiare e disperdere eventuali dubbi sulla correttezza di tale o tale forma, al contrario essi introducono incertezza sulla forma normativa del resiano ufficiale.

TESTI RESIANI

I testi che tratteremo sono tutti stati pubblicati nella sezione “Agenda appuntamenti” nella colonna centrale della home page del sito del Comune. Quelli

non presenti nella home page si trovano comunque seguendo il link “Notizie” in fondo alla colonna centrale. Anche se il testo più vecchio nell’archivio delle notizie risale al 6 luglio 2011, testi resiani cominciano ad esser inclusi dal 21 settembre 2017 (“Sportello linguistico per il resiano/Okinčaze taga rošajanskaga jašika”). Sono comunicazioni di carattere semi-ufficiale relativamente brevi, nelle quali la versione resiana è il risultato di una traduzione, talvolta abbreviata, della versione italiana. Il testo resiano più lungo finora incontrato contiene 470 parole circa (“Püst 2018”), mentre in genere i testi singoli non superano le 100 parole.

Questi testi, scritti dal punto di vista grafico in modo relativamente uniforme, vengono sottoposti alle seguenti domande:

- con quale variante del resiano scritto abbiamo a che fare;
- quale è il motivo della variazione grafica che si può comunque osservare;
- come si possono spiegare i tratti particolari morfologici e lessicali presenti in questi testi.

Ad a)

Ogni autore di un testo resiano si trova di fronte alla questione di dover scegliere la variante per scrivere: la parlata propria o la variante sopradialettale. Lasciando da parte per il momento la variazione moderata e basandosi esclusivamente su tratti regolarmente presenti, nei testi sotto esame non si notano tracce di una delle quattro parlate principali:

- la presenza della /g/ (Aplf *druge* ‘altro’, Asgm *lipaga* ‘bello’) esclude le parlate di Gniva (*drühe*, *lipaha*) e Stolvizza (*drüe*, *lipaa*);
- l’assenza della caduta della /j/ (Nsgm *rošajanski* ‘resiano’, Gsg *jašika* ‘lingua’) esclude la parlata di Oseacco (*rozoanske*, *azikä*);
- l’assenza della /w/ secondaria (*ösan* ‘otto’, Apl *otroke* ‘bambino’) esclude la parlata di San Giorgio (*wösan*, *wotroke*).

Prima di concludere che di conseguenza abbiamo a che fare con testi scritti in una variante puramente sopradialettale, dobbiamo ancora analizzare la variazione grafica riscontrata.

Ad b)

La variazione si nota soprattutto nel vocalismo non accentato, proprio quella parte della fonetica resiana più esposta a differenze locali.

- la /i/ finale viene talvolta resa con una <e>: *küpet* ‘comprare’, *sarvize* ‘servizio’ accanto a *naredit* ‘fare’, *sarvizi*;

- nella posizione della /u/ finale viene anche scritta una <o>: a parte Dsg *konkursu* ‘concorso’, *lētu* ‘anno’ si trovano anche Dsg *Kumüno* ‘Comune’, *litos* ‘quest’anno’;

- l’assimilazione vocalica regressiva (“armonia vocalica”) si nota talvolta anche davanti a vocali medie: pre3sg *ričë* ‘dire’ accanto a *račë*.

Vista la qualità fonetica variabile delle /i/ e /u/ finali nelle parlate, questo fenomeno non è ancora molto indicativo per una parlata concreta. Molto specifica invece è la forma con “armonia vocalica” davanti a vocali medie, forma regolare solo a Gniva e Lipovaz. Se a questa constatazione aggiungiamo la variazione osservata nel pronome *kej* ‘(che) cosa’, che nei testi torna sei volte nella forma *kaj*, arriviamo alla conclusione che la parlata nativa dell’autore ignoto dev’essere il gnivese, l’unica parlata dove si dice regolarmente *kaj*, *wsaj* ecc.

Abbiamo quindi a che fare con testi sopradialettali, secondo l’intenzione della delibera del Comune e della tabella del 2009. Astrazione fatta dalla variazione presente, dovuta all’influsso della parlata nativa dell’autore, nei testi si cerca di seguire la norma del resiano standard così come sviluppato nel Progetto durante gli anni 1990, nella veste grafica dei grafemi resiani ufficiali. L’incertezza lasciata dalla tabella sulla scrittura della /a/ in sillaba finale non accentata viene così implicitamente tolta: nei testi sotto esame troviamo esclusivamente la <a>. Anche per la questione lasciata in sospeso della scrittura in fine di parola di consonanti sonore diventate sorde, i testi forniscono la soluzione: si scrive la sonora, come in <Bug> ‘Dio’, Gpl <bisid> ‘parola’.

Ad c)

Avendo meglio delineato gli aspetti fonologici e ortografici del resiano ufficiale siamo ormai in grado di affrontare altri livelli dell’analisi linguistica, come la morfologia e il lessico, che dimostrano alcuni tratti individuali, nel senso che finora non sono mai stati riscontrati in altri testi, che essi siano parlati o scritti.

- il sostantivo *člověk* nel senso di ‘persona’ può essere declinato al plurale: Gpl *člověkuw*, Apl *člověke*. Probabilmente si tratta di un purismo per sostituire il sostantivo *parsuna* con lo stesso significato, che fa parte del resiano sin dalle prime testimonianze scritte (Baudouin de Courtenay 1875: 39);

- gli aggettivi derivati da prestiti rimangono normalmente indeclinati in resiano, soprattutto se si tratta di prestiti recenti. Nei testi sotto esame invece incontriamo due istanze di aggettivi declinati, entrambi dalla stessa struttura formale e allo stesso caso: Gsg *študinte w škole* **Secundarje** ‘studenti iscritti alle Scuole Secondarie’, *Organo w Revižjun w Economije* **Finanzjarje** ‘Organo di revisione

economico finanziaria'. Di regola aggettivi con questa struttura vengono inseriti nel resiano secondo il modello dimostrato da fri. *necessari*, res. *nezesarich* 'necessario' (Baudouin de Courtenay 1875: 37) e non andavano declinati.

- sostantivi deverbali in *-anjë* vengono spesso utilizzati in forma non declinata: Gsg: *tu-w snamanjë od isagä pïsanjë* 'negli allegati della presente news'; Lsg: *tu-w timu parvimu sraćanjë* 'nel corso del primo incontro', *ta-par kašanjë w tih rošajanskih judi* 'presso il Museo della Gente della Val Resia'; Apl *küšat pa te rošajanske jëdanjë* 'degustare i piatti della cucina tradizionale resiana'. Solo raramente si trovano istanze chiare di forme declinate, eg. Ssg *wkop šís baranjon w pomaganjë* 'contestualmente alla presentazione della domanda di accesso all'incentivo'.

- dopo le preposizioni *za* 'per', *od/w* 'da, di' e *w* 'in' si nota una variazione nella selezione del caso:

Accanto alla più frequente combinazione con l'accusativo, eg. *w človëkuw ka skarbijo ša te same forešt otroke* 'dei tutori volontari di minori stranieri non accompagnati', *küpet "füče ka sa mörë oprat" ša wsakaga šino* 'pannolini lavabili per ciascun figlio', *te növe wešanjë ša vidanski Kumün anu ša wse kumüne od naše provinče* 'nuovo accordo territoriale per il Comune di Udine e per tutti i comuni della provincia di Udine' si trovano raramente altri casi: con il genitivo, *pet ša dan mijar w IRPEF ša Kumüna* 'il 5 per mille dell'IRPEF al Comune'; e con il dativo, *nö sraćanjë oĝanu ša tin mladin* 'un organismo aperto alla partecipazione dei residenti'.

La preposizione *od/w* si combina normalmente con il genitivo, eg. *ša wse kumüne od naše provinče* 'per tutti i comuni della provincia di Udine', *ta-par Hiši w librinuw* 'nella sede della Biblioteca Comunale', *kolindrin w reĝjune od škol* 'il calendario scolastico regionale'. Relativamente spesso però si nota anche l'accusativo, eg. *so 13 ti mladi od wse Kumüne* 'i componenti sono 13 in rappresentanza di tutti i Comuni', *jë trëbë čarta w famajo valet* 'il richiedente deve essere titolare di una carta famiglia in corso di validità', *jiskanjë w človëke ša kors ša se wčit* 'ricerca figure per selezione corso formativo', e persino il nominativo, eg. *Unjun Teritorial od kumün* 'l'Unione Territoriale Intercomunale', *utruze w škula* 'bambini e ragazzi delle scuole' di sostantivi regolarmente declinati.

In due occasioni vediamo l'uso del nominativo plurale invece dell'accusativo con la preposizione *w* 'in': *tu-w drügi Parki* 'in altre aree protette', *nu-w Sarviziji* 'ai servizi'. La più normale selezione dell'accusativo si ha in *tu-w te misze ka pridajo* '[nei mesi che verranno]'.

Mentre il trattamento di *člověk* e di prestiti in *-ario* sono il risultato di un intervento conscio motivato dal purismo, la variazione dei casi dopo preposizioni e la tendenza verso la indeclinabilità di sostantivi in *-anjë* sono manifestazioni del sistema linguistico resiano di cui l'autore è il portatore.

Il lessico dei testi rappresenta una sfida notevole, visto che si tratta per lo più di testi di carattere ufficiale, pieni di termini amministrativi. L'autore è quindi costretto a sviluppare una terminologia in resiano strada facendo. Le due strategie principali applicate sono la descrizione, talvolta approssimativa, e l'estensione semantica, eg. *Regolament ša dat beče* 'Regolamento per la concessione di contributi', *Kej sa parġat ta-na kolindrin od škol* 'Integrazione al calendario scolastico' e *dëlaviza* 'operatrice' (originalmente 'lavoratrice'), *wbranit* 'sostenere' (originalmente 'proteggere, difendere'), *wešanjë* 'accordo' (originalmente 'legamento'). Talvolta si ricorre anche all'abbreviazione: *Mörajo wlëst wsi ti mladi ka ćejo* 'La partecipazione è comunque volontaria ed aperta a tutti gli altri giovani che vorranno aderire', *Pa litos bo konkors "Anu ti kiri babaz se?"*, *sa naredit taga rošajanskaga babaza* 'Anche quest'anno viene riproposto il concorso dal titolo "E tu che babaz sei?", che offre la possibilità a chiunque di realizzare un autentico Babaz resiano'.

Occorre comunque fare alcune osservazioni dettagliate sul lessico innovativo introdotto dall'autore, perché potrebbe dare origine ad equivoci.

- l'estensione semantica può risultare in un sovraccaricamento, per esempio, *sraćanjë*, a parte 'incontro', ha anche assunto i significati di 'consulta', 'organismo' e persino 'collaborazione', tutti significati realizzati nello stesso testo. Se nel significato di 'mostra' *kašanjë* ha già una certa diffusione nella stampa resiana, nei testi sotto esame viene anche usato con il significato di 'museo', il che rende quasi impossibile rendere in resiano un'espressione come "nel museo c'è una mostra".

- si nota qualche variazione nell'introdurre nuovi termini: per 'biblioteca' si usa sia *librinawa hiša* (tre volte) che *ta-par Hiši w librinuw* (una volta).

- l'estensione semantica viene persino operata per via di associazione formale, sorprendentemente sulla base dell'italiano. L'espressione *dat na wrejo* (originalmente 'consegnare per allevare (bestiame)') viene usato nel senso di 'affidare', per esempio, *Dat na wrejo sarvizi w midiha* 'Affidamento servizio medico competente'. Successivamente viene anche usato con il significato di 'affittare', però: *ni dajajo na wrejo hiše itën ka majo trëbë* 'mettono a disposizione alloggi precedentemente sfitti a locatari meno abbienti'. Qui, a parte la dicitura italiana "mettono a disposizione", semanticamente compatibile con 'affidare', pare che abbia influenzato lo spostamento semantico anche la somiglianza formale tra

l'italiano *affidare* e *affittare*. Questo sospetto viene confermato dalla frase seguente: *beče ša pomagat judin visaplatit wrejo w hiše* 'contributi per l'abbattimento dei canoni di locazione di immobili adibiti ad uso abitativo'.

- il fattore dell'associazione formale è anche riconoscibile in *Asg lopatijo* 'bellezza', influenzata da *Asg bogatijo* 'ricchezza' che la precede (*ni so pokašali wso njuh bogatijo anu lopatijo* '[hanno mostrato tutta la loro ricchezza e bellezza]'). La ripetizione dello stesso formante derivativo *-ezza* in italiano ha portato al calco del fenomeno in resiano tramite *-ija*. La presenza di lessemi resiani come l'arcaismo *lopotä* 'bellezza' e il più moderno *lip(j)ust* 'bellezza' è poi stata ignorata.

- il lessema *fameja* 'famiglia' ha questa forma fino alla notizia datata 19 gennaio 2018. In testi più recenti però assume la forma *famaja*, completamente sconosciuta nel resiano parlato. Forse il cambiamento è stato provocato da una riflessione puristica, visto che si tratta di un prestito dal friulano *famee*. Una spiegazione alternativa soppone qui un ipercorrettismo, se la nostra individuazione della parlata nativa dell'autore nello gnivese è corretta. A Gniva si ha regolarmente una *e* aperta accanto a consonante nasale (*meti* 'madre') dove nello standard si scrive la *a* (*mati*). Questa corrispondenza è stata erroneamente estesa alla forma *fameja*. E' motivato dal purismo anche l'utilizzo di pre3sg *klari* - alla lettera 'diventare chiaro' come in *to se klari* 'sta albeggiando' - nel senso di 'spiegare', nozione normalmente espresso in resiano con il prestito romanzo *špjagät*.

- un'ultima osservazione va dedicata alla variante *w* accanto a *od* 'da, di'. Finora non abbiamo mai incontrato questa variante tra il materiale dialettale raccolto. Di fronte alla presenza nei testi analizzati di forme dialettali come *wdet* per *hudet* 'andare' e pre3sg *wžiwa* per *wužiwa* 'collegare' non si può escludere che la variante *w* si sia sviluppata da una forma **ud*, poi in certi contesti pronunciata **wd* con successiva caduta della *d*.

CONCLUSIONE

Sul livello della fonologia si riconosce la chiara intenzione di seguire nel resiano ufficiale la norma del resiano standard, sebbene con l'intrusione di elementi della parlata nativa dell'autore. Sul livello della morfologia la deviazione dallo standard diventa veramente una questione seria. Lo standard è stato sviluppato sulla base del resiano così come parlato da persone nate prima della Seconda Guerra Mondiale, con una morfologia marcatamente diversa da quanto riscontrato nel resiano ufficiale. Nel lessico il resiano ufficiale è per sua natura costretto al ricorso a neologismi, che inevitabilmente creano una sensazione di artificialità e comprensibilità limitata. Solo l'abitudine potrà rendere la nuova terminologia più naturale.

Per non aumentare inutilmente l'effetto di questi ostacoli iniziali sarebbe auspicabile astenersi da interventi che risultano in forme poco resiane e/o poco necessarie. Lo stesso vale per elementi linguistici troppo individuali, che non fanno altro che conferire ai testi un carattere esotico.

NOTA

Si ringrazia Malinka Pila per le preziose osservazioni che hanno migliorato la qualità dell'analisi eseguita.

BIBLIOGRAFIA

- Adottata la nuova grafia. *Il Giornale di Resia* 20/3, 2009. 3.
http://www.comune.resia.ud.it/fileadmin/_migrated/content_uploads/dicembre_2009.pdf
- BAUDOUIN DE COURTENAY, Jan, 1875: *Rez'janskij katichizis, kak priloženije k Opytu fonetiki rez'janskich govorov*, Varšava - Peterburg: Vende - Kožančikov.
- Comune di Resia. <http://www.comune.resia.ud.it/index.php>
- COSS, Paola, TOMMASETIG, Luisa (a cura di), 2012: *Rajbat: multimedia CD Rom*, Pontebba-Udine: Istituto Comprensivo Arturo Zardini di Pontebba - Comune di Resia.
- DI LENARDO, Angela, QUAGLIA, Catia, 2015: *Nawüčimö se po näs!/Impariamo il resiano!: gramatika ša utruke*, Resia: Comune di Resia.
- STEENWIJK, Han, 1992: *The Slovene Dialect of Resia: San Giorgio* (Studies in Slavic and General Linguistics, vol. 18), Amsterdam - Atlanta, GA: Rodopi.
- STEENWIJK, Han, 1993: Ortografia resiana: la z italiana o quella slovena? *All'Ombra del Canin/Ta pod Čanynowo sinco* 66/3. 8-9. <http://purl.org/steenwijk/1993d>
- STEENWIJK, Han, 1994: *Ortografia resiana/Tö još rozajanskë pisanjë*, Padova: CLEUP.
- STEENWIJK, Han, 2010: L'adozione di una "grafia ufficiale" del Comune di Resia e le sue conseguenze. *Näš glas/La nostra voce* 6/1. 1-9.

NATKA BADURINA
Sveučilište u Udinama
natka.badurina@uniud.it

U spomen na profesoricu Fedoru Ferluga Petronio (1946–2018)

28. ožujka 2018. preminula je Fedora Ferluga Petronio, redovita profesorica hrvatske, bosanske i srpske književnosti na Sveučilištu u Udinama te ugledna slavistica. Značajan je njezin doprinos proučavanju hrvatske i slovenske književnosti u Italiji te kulturnoj i znanstvenoj razmjeni između Italije, Hrvatske i Slovenije. Ostvarila je nezaobilazne znanstvene rezultate u analizi djela Junija Palmotića, Ante Tresića Pavičića, Nikole Šopa, Alojza Gradnika. Punim srcem posvetila se pedagoškom radu i odgojila generacije mladih talijanskih slavista u ljubavi prema književnoj riječi i slavenskim kulturama. Stvarala je mreže suradnje među sveučilištima u Zagrebu, Ljubljani, Mostaru, Rijeci, Padovi, Udinama i mnogim drugim; međukulturne i međujezične mostove gradila je i praktično i teorijski, baveći se temom plurilingvizma s književnog i lingvističkog aspekta. Njezini suradnici, kolege, studenti pamtit će je kao vrsnu znanstvenicu i plemenitu osobu, a budućim generacijama ostat će njezina znanstvena djela kao uzorni primjeri intelektualnog rada.

Fedora Ferluga Petronio rođena je 1946. u Trstu u obitelji slovenske manjine. Na Sveučilištu u Trstu 1972. godine diplomirala je klasičnu filologiju. Potom se na sveučilištima u Padovi i Ljubljani posvetila slavističkim studijima, te 1982. doktorirala u Padovi na temi imena kršćanskih praznika u slavenskim jezicima, uz mentorstvo prof. Natalina Radovicha. Podučavala je književnost te latinski i grčki jezik na klasičnoj gimnaziji sa slovenskim nastavnim jezikom „France Prešeren“ u Trstu. Od 1987. bila je zaposlena na Sveučilištu u Udinama kao izvanredna, a od 2001. kao redovita profesorica hrvatskog i srpskog jezika i književnosti.

Na kroatističkom području posvetila se Juniju Palmotiću, u čijim je dramskim tekstovima proučavala grčke, latinske, talijanske i slavenske izvore (*Fonti greco-*

latine nel teatro di Junije Palmotić, Padova 1990. i *Fonti italiane e slave nel teatro di Junije Palmotić*, Udine 1992; za hrvatski prijevod prve od ovih dviju knjiga dobila je nagradu *Davidias* Društva hrvatskih književnika 2000. godine). Gajila je posebnu sklonost pjesništvu Moderne, kojem je pristupala uvriježenim komparatističkim metodama. Njezina višejezična i višekulturna formacija omogućile su joj da u opusu Ante Tresića Pavičića prepozna dotad nepoznate klasične i talijanske izvore (*Cultura classica ed italiana nel dalmata Ante Tresić Pavičić*, Trst 1992) te postane glavnom suvremenom kroatističkom referencom za tog pjesnika (za Erasmus Nakladu 1995. napravila je i opremila izbor Tresićevih pjesama). Godine 1997. na Sveučilištu u Udinama organizirala je široko zamišljen kroatistički skup koji je obuhvatio 24 priloga vrsnih znanstvenika iz Zagreba, Ljubljane, Udina i Mostara, iz područja književne znanosti, lingvistike, povijesti i filozofije, i koji je urodio trojezičnim zbornikom *Introduzione allo studio della lingua, letteratura e cultura croata / Uvod u studij hrvatskoga jezika, književnosti i kulture / Uvod v študij hrvaškega jezika, literature in kulture* (Udine, 1999). Najveće je znanstvene napore na kroatističkom području međutim posvetila pjesništvu Nikole Šopa. Posebnim senzibilitetom za umjetničku i osobnu sudbinu ovog tankočutnog i misaonog pjesnika, Fedora Ferluga Petronio interpretirala je njegovo djelo s poetskih, filozofskih i religijskih motrišta, ostavivši za sobom ukupno sedam (autorskih i skupnih) monografija o pjesniku na hrvatskom, slovenskom i talijanskom jeziku, od kojih je možda najvažnija njezina sveobuhvatna studija *Il mondo cosmico di Nikola Šop* (Udine 2000, objavljena i na hrvatskom 2005. godine).

Profesorica Ferluga redovito je sudjelovala na Danima hvarskog kazališta, za koje je otkrivala nepoznate detalje iz kazališne prošlosti, poput Gavelline režije *Glembajevih* u Slovenskom narodnom kazalištu Trstu 1952. godine, čije je iznimne povijesne i političke okolnosti kao tršćanska Slovenka mogla savršeno razumjeti i interpretirati. Bila je čest sudionik i komparatističkih skupova u organizaciji Odsjeka za komparativnu književnost zagrebačkog Filozofskog fakulteta i Književnog kruga u Splitu, kamo je dolazila sa svojim najnovijim uvidima o hrvatskim autorima od Držića do Tresića Pavičića. Bavila se traduktološkim analizama (prijevoda Torquata Tassa na hrvatski, Iva Vojnovića, Ivana Gundulića i *Hasanaginice* na talijanski itd). Svoj je prilog dala i marulologiji, proučavajući prisutnost Marka Marulića u slovenskoj književnoznanstvenoj sredini.

U organiziranju znanstvenih skupova profesorica Ferluga bila je energična i neumorna, vođena željom za povezivanjem nacionalnih znanstvenih zajednica i vještinom u uspostavljanju prisnih i plodnih ljudskih kontakata. Pri dubrovačkom Interuniverzitetkom centru organizirala je, zajedno s prof. Ivicom Martinovićem,

tri skupa (1998., 1999. i 2000.) na temu višejezičnosti u Europi XVIII. stoljeća. Višejezični zbornik ovih skupova pod naslovom *Plurilingvizem v Evropi 18. stoletja* objavila je 2002. godine izdavačka kuća Zora u Mariboru. Nikoli Šopu posvetila je znanstvene skupove u Udinama (2003), Novom Mestu (2004) i Rimu (2005).

Na slovenističkom području značajno je doprinijela proučavanju opusa Ivana Trinka, svećenika i narodnog preporoditelja iz Beneške Slovenije. Njegov je višestruk lik proučila s povijesnog, književnokomparatističkog, traduktološkog, sociolinguističkog i glotodidaktičkog aspekta, te istakla njegove goleme zasluge u posredovanju između slovenske i talijanske kulture i u najtežim fašističkim vremenima (njegova je *Grammatica slovena ad uso nelle scuole* tiskana u Gorici 1930). Osobit ju je afinitet vezivao za djelo Alojza Gradnika, kod kojega se posvetila tematskim analizama kompleksa ljubavi i smrti. I o Gradniku je u Udinama organizirala međunarodni znanstveni skup, 2007. godine, te objavila zbornik već iduće godine u Trstu (*Alojz Gradnik - poeta del Collio Goriziano*). Svoje najdraže pjesnike, Šopa i Gradnika, svojim je istančanim pjesničkim prijevodima predstavila talijanskoj čitateljskoj publici (*Alojz Gradnik. Eros-Thanatos*, Trst, 2013; *Nikola Šop - poeta di Gesù e del cosmo*, Rimini, 2017).

Kao slavisti, ovdje se sjećamo ponajprije njezinih znanstvenih doprinosa našoj struci i njezinog neumornog rada na povezivanju i plodnoj suradnji naših znanstvenih zajednica. Pri tome međutim ne zaboravljamo da je profesorica Ferluga u životu imala i druge ljubavi, prije svega glazbu, koja ju je, nakon profesionalnih pijanističkih nastupa u mladosti, pratila i oplemenjivala cijeli život. Pokušaj rezimiranja njezinih umjetničkih i znanstvenih ostvarenja mora ostati nepotpun pred količinom i značenjem svega što je ostvarila i što, u trenutku kad se suočavamo s konačnošću ljudskog bivanja, ostaje najsolidnijom utjehom.

Slovenski jezik v Videmski pokrajini

NATAŠA GLIHA KOMAC

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

ngk@zrc-sazu.si

Slovenski jezik v Kanalski dolini

Položaj slovenske jezikovne skupnosti v Kanalski dolini so pomembno zaznamovale zgodovinske in politične okoliščine pa tudi njen geografski položaj. Prispevek prinaša strnjen vpogled v aktualni položaj slovenske jezikovne skupnosti v jezikovno mešanem okolju, kjer že stoletja sobivajo različne jezikovne skupnosti, pri čemer je posebej izpostavljena problematika ohranjanja slovenskega jezika in njegova prisotnost v javnem življenju.

Slika 1: Kanalska dolina v prostoru in času

Vir: A. Bandelj, P. Pipan (2014). *Videmsko*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU. Prim. Gliha Komac 2014: 14; 2015a: 202; 2015b: 38.

Kanalska dolina (it. Val Canale / nem. Kanaltal / furl. Val Cjanâl) leži na italijansko-slovensko-avstrijski tromeji na stičišču Karnijskih in Julijskih Alp. Seg

od avstrijske državne meje pri Vratih (nem. Thörl) do slovenske meje pri Ratečah ter od Predela (it. Passo del Predil / nem. Predil / furl. Predil) do Tablje (it. Pontebba / nem. Pontafel / furl. Pontebe). V Kanalski dolini so naslednja naselja: Bela Peč (it. Fusine in Val Romana / nem. Weissenfels), Višarje (it. Monte Lussari / nem. Luschari, Luschariberg / furl. Mon Sant di Lussari), Kokova (it. Coccau / nem. Goggau), Rabelj (it. Cave del Predil / nem. Raibl / furl. Rabil, Raibl), Trbiž (it. Tarvisio / nem. Tarvis / furl. Tarvis), Žabnice (it. Camporosso in Valcanale / nem. Seifnitz / fur. Cjamporos), Ovčja vas (it. Valbruna / nem. Wolfsbach / fur. Valbrune), Ukve (it. Ugovizza / nem. Uggowitz / furl. Ugovize), Naborjet (it. Malborghetto / nem. Malborgeth / furl. Malburghet, Malborghet), Šenkatrija (it. Santa Caterina / nem. St. Katrein), Lužnice (it. Bagni di Lusnizza / nem. Lusnitz / furl. Lusnits), Lipalja vas (it. Laglesie San Leopoldo / nem. Leopoldskirchen / furl. Laglesie) in Tablja. Po Kanalski dolini teče tudi naravna razvodna pot med Črnim in Jadranskim morjem. Dolina je bila ves čas na prepihu. V časih rimskega imperija je mimo tekla pomembna cestna povezava med Oglejem (Aquileio) in Virunom (današnja Štalenska gora, nem. Magdalensberg), danes se v dolini križajo cestne in železniške povezave med Benetkami, Trstom in Dunajem.

V zadnjih dveh stoletjih je območje najbolj zaznamovala pripadnost deželi Koroški in deloma Kranjski v okviru nekdanje Avstro-Ogrske oz. avstrijske države, pozneje pa Italiji.

Cerkveno-upravno je Kanalska dolina najprej sodila v okvir oglejskega patriarhata (811–1751), pozneje pod krško škofijo in goriško nadškofijo, kratko obdobje pod ljubljansko škofijo, zdaj pa pod videmsko škofijo (prim. Dolhar 1999: 15). Danes cerkve v Kokavi, Rablju in Beli Peči upravlja en duhovnik, drugi skrbi za cerkve na Trbižu, Žabnicah in Višarjah,¹ cerkve v Ukvah, Ovčji vasi, Tablji, Šenkatriji in Lužnicah pa upravlja duhovnik v Ukvah.²

¹ Do leta 2016 so za Žabnice (in Višarje) vedno skrbeli slovenski duhovniki. Po smrti Dionisija Mateuciga [Matevčiča] je upravljanje prevzel trbiški duhovnik, ki pa se je 25. 7. 2018 zaradi starosti upokojil. V poletnih mesecih za Marijino svetišče in duhovno oskrbo na Višarjah skrbi jezuit p. dr. Pater Lah, tudi profesor na rimski Univerzi Gregoriana, sicer pa mašna obredja izvajajo gostujoči duhovniki. Višarje veljajo za romarsko stičišče treh dežel, kamor prihajajo romarji iz vse Slovenije, še zlasti z Bovškega in Gorenjske, pa tudi Slovenci z Videmske, Goriške in Tržaške pokrajine ter avstrijske Koroške. Vsako leto okoli 15. avgusta je na Višarjah *Srečanje treh dežel* oz. romarje vernikov iz Furlanije - Julijske krajine, avstrijske Koroške in Slovenije.

² V Ukvah že več desetletij deluje duhovnik slovenskega rodu Mario Gariup, avtor vrste monografij o Kanalski dolini, npr. *Un popolo in estinzione: 1.000 pagine per 1.400 anni di*

SLOVENSKI JEZIK SKOZI ČAS

Prvotno, večinsko kmečko prebivalstvo Kanalske doline je bilo že od prvih naselitev od 6. stoletja dalje slovansko oz. slovensko govoreče. Pozneje priseljene, zlasti trgovske, politične in upravne elite, naseljene v mestu oz. nekaterih večjih zaselkih in trgih (Trbiž, Rabelj, Naborjet, Tablja), so bile najprej nemško, pozneje pa tudi furlansko govoreče. V dolini je do leta 1919 prevladovala politično in ideološko zavarovana opozicija slovensko-nemško med slovensko govorečim kmečkim prebivalstvom ter nemško govorečim meščanstvom, industrijskim delavstvom in političnimi elitami (prim. Minnich 1993, 1998; Šumi 2000). Za dolinsko prebivalstvo so bile odločujočega pomena politične, demografske in jezikovnopolitične spremembe po priključitvi k Italiji leta 1919, ko je bilo v demografskem in političnem smislu dolinsko nemštvo izničeno, nemščina in slovenščina pa vse do poznih sedemdesetih let pregnani iz javnosti. V večini javnih govornih položajev (z izjemo cerkve) se odtlej uporablja italijanščina, ostali dolinski jeziki, slovenščina, nemščina in furlanščina, pa so vezani zlasti na zasebno komunikacijo.

S slovensko govorečim kmečkim prebivalstvom poseljene vasi Ukve, Žabnice, Lipalja vas, Ovčja vas in del Bele Peči – od začetka 19. stoletja dalje tudi rudarsko naselje Rabelj (prim. Komac 2002) – so bile torej skozi zgodovino »podrejene političnim in trgovskih elitam, socializiranim v druge materne jezike« (Minnich 1993: 71). Domačini so se že od nekdaj poleg slovenščine naučili vsaj še osnov nemščine in furlanščine, v zadnjem stoletju zlasti italijanščine.

Ob koncu 20. stoletja je bilo za starejše generacije slovensko govorečih domačinov večkrat navajan in komentiran izrek: »Po srcu smo Korošci (neke vrste Staroavstrijci), govorimo po naše (slovensko narečje), živeti pa moramo v Italiji« (npr. Minnich 1988, 1993, 1998; Šumi 1996, 2000; Gliha Komac 2009, 2014, 2015a). Ker je bila slovenščina v dolinskih šolah (navadno zgolj kot prehodni jezik) prisotna že od šolske reforme Marije Terezije leta 1768 dalje do italijanske šolske reforme in prihoda komisarja Mistruzzija leta 1921, za ohranjanje in razvijanje slovenskega (knjižnega) jezika pa so skrbeli tudi duhovniki in šolske sestre, je

storia degli Sloveni della Val Canale fra Tedeschi, Friulani e Italiani: documenti, testimonianze, pettegolezzi e polemiche (2014), *Holmar: voci che si stanno spegnendo: raccolta di notizie sul canto e la musica degli sloveni della Val Canale e i loro problemi etnico-linguistici* (2005), *Opcija za tretji rajh v Kanalski dolini* (2000), *Valbruna: persone e vicende di un paese delle Alpi Giulie occidentali: appunti per la storia* (1998), *Ovčja vas / Valbruna: o ljudeh in dogodkih alpske vasice v Kanalski dolini* (1988) idr., ki pa je v zadnji polovici leta zbolel in ga pogosto nadomeščajo drugi duhovniki.

razmerje med knjižno in narečno različico (tj. med »govoriti po slovensko« in »govoriti po naše, po domače«) slovenščine med dolinskimi govorcami še konec prejšnjega stoletja povsem uzaveščeno, hkrati pa med dolinskim prebivalstvom ni dvomov, da gre zgolj za dve različici istega jezika (prim. Šumi 1998: 52; Komac 2002:109–117; Gliha Komac 2014: 26–27, 2015b: 47–48).

SLOVENSKI GOVORI KANALSKE DOLINE

Slovenske govore Kanalske doline uvrščamo v skupino slovenskih koroških govorov, in sicer v ziljsko narečje koroške narečne skupine. Podrobneje so bili raziskani slovenski govori Ukev (Logar 1996), Ovčje vasi (Jurgec 2005; Kenda-Jež 2005a, 2005b) in Lipalje vasi (Kenda-Jež, Grošelj in Smole 2016; Grošelj 2016), posebej pa so bila pod drobnogled vzeta tudi hišna imena v Žabnicah (Šumi 1999) ter Ovčji in Lipalji vasi (Šekli 2005, 2016). Logarjeva predpostavka, da »ukovški govor lahko predstavlja govorico vseh Slovencev v Kanalski dolini« (1996: 126), je bila sicer ovržena (*Tabor »Kanalska dolina«* 1986: 62; Komac 2000; Kenda Jež 2005a: 86), natančen opis in primerjalna študija vseh dolinskih govorov pa zaenkrat še ni bila narejena.

Vtis o podobi dolinske slovenščine si je mogoče ustvariti iz fonetične transkripcije in knjižnojezikovne priredbe pripovedi domačinke iz Žabnic o domačih rjuhah, posneto na *Raziskovalnem taboru Kanalska dolina* 2015:³

Dər v'idm ta dam'āce rj'uše, se sp'unəm w'əščəs na ta st'arga 'očo, M'ežnarju 'oča ž Ž'abnc. Jes ga n'ism pazn'awa, b'iəm k'i, da dər sm bw'a m'ikna m pa dər sm se zj'utra um'iwa, səm se ki na pu ubr'isawa z dam'āca 'antxa, zat'u k je bwa r'ufasta. M'ama me je zm'ierjawa m pa na bart pr'uətə t'atiju r'ekwa: »T'ot fr'oc šə b'io n'a, ad čej pr'ide 'antha. 'Antše sa ad M'ežnarja. Jes sem zr'ezawa na k'ose ta st'ərgane rj'uše, z maš'injəm f'ajn r'ob nar'edwa m pa t'i jəx n'očəš n'ucati.« Na t'o je t'ata r'eku: »Vsak l'eta je 'oča sj'aw, pr'edun s'eme. Dər je bw'a pr'eja zr'ewa, ja je paž'ew, je dj'aw na zm'aga sə'šit, z wap'uča je ja t'əru, hkə, də je šw'a k'oža dow, p'ole jə ja

³ Zvočni posnetek ter poenostavljena fonetična transkripcija besedila o rjuhah sta del e-zbirke večjezičnih dolinskih poimenovanj za oblačila *Glasovi Kanalske doline*, ki je nastala v okviru mednarodnega projekta ZBORZBIRK – *Kulturna dediščina med Alpami in Krasom* (za več gl. <https://as.parsis.si/zborzbirk/zbirka.a5w?zid=1040>, Gliha Komac 2015c: 207–209). Besedilo pripoveduje domačinka M. Moschitz, julija 2014 ga je posnela njena hči E. Kandutsch, avtorica prispevka sem ga zapisala, poenostavljeno fonetično transkripcijo in knjižnojezikovno priredbo pa je pregledala dialektologinja Kenda-Jež (prim. Gliha Komac 2015b: 50).

pr'edu m pa na b'ebšt'uəlu tk'ow. Rj'uše je spl'ehu, na tr'awnku jəx je zm'uəču m pa səš'iw t'udi 'osm dni, xkə də sə pr'išle pr'ow b'iəle. C'iew t'ot d'ewa m'uərəš ti š'acati.« Dər sm se žan'iwa w 'Očja v'es, me je šv'igarm'uətər pok'azawa tə st'are rač'i m pa k je adp'ərwa b'anča, səm x'itro zəgl'edwa f'ajn b'iəle zrun'ane dam'ače rj'uše š šp'iclni m pa s čərn'iəlm št'ikanm monogr'aməm. B'arawa sm, al jəx je kda n'ucawa. R'ekwa mi je: nkl'e, zat'o k so gr'ob, cmasa r'ufaste m pašč'ipaja.

Kadar vidim domače rjuhe, se vedno spomnim na starega očeta, Mežnarjevega očeta iz Žabnic. Jaz ga nisem poznala, vem le, da sem se, ko sem bila majhna in sem se zjutraj umila, le na pol obrisala z domačo brisačo, ker je bila groba. Mama me je ozmerjala in enkrat rekla očetu: "Ta otrok ne ve, od kod pride brisača. Brisače so od Mežnarja. Na kose sem zrezala raztrgane rjuhe, jih s šivalnim strojem lepo obrobila, ona pa jih noče uporabljati." Na to je oče odgovoril: "Vsako leto je tvoj ded sejal laneno seme. Ko je bil lan zrel, jo je požel, ga dal na sonce godit, ga trl z lopučo, tako da je šla koža dol, potem pa ga je predel in tkal na statvah. Rjuhe je obelil, na travniku jih je zmočil in sušil tudi osem dni, da so postale prav bele. Vse to delo moraš ceniti." Ko sem se poročila v Ovčjo vas, mi je tašča pokazala stare stvari, in ko je odprla skrinjo, sem najprej zagledala lepo zložene bele domače rjuhe s čipkami in z rdečim štikanim monogramom. Vprašala sem jo, ali jih je kdaj uporabila. Rekla mi je: "Nikoli. Ker so zelo grobe in bodejo."

SLOVENSKI JEZIK DANES

Kanalska dolina je zaradi svoje prostorske in zgodovinske umestitve vzorčni primer (jezikovno) mešanega okolja, kjer sobivajo slovenska, nemška, italijanska in furlanska jezikovna skupnost.

Formalno-pravno je bila prisotnost slovenske jezikovne skupnosti na območju Kanalske doline pozno priznana, in sicer komaj leta 1999 z *Zakonom* 482 o zaščiti zgodovinskih jezikovnih manjšin na ozemlju Republike Italije, njene pravice pa so bile formalno zagotovljene šele leta 2001 z *Zakonom* 38 o celostni zaščiti Slovencev v Italiji.⁴

⁴ Z Rapalsko pogodbo (1920), Pariško mirovno pogodbo (1947), Londonskim sporazumom med Veliko Britanijo, ZDA, Italijo in Jugoslavijo (1954) ter pozneje italijansko-jugoslovanskimi Osimskimi sporazumi (1975) je bila slovenska jezikovna skupnost (ter posledično njene kolektivne pravice) uradno priznana le na Goriškem in Tržaškem (Gliha Komac in Mezgec 2016: 448).

Demografskih podatkov o govorcih slovenskega jezika iz popisov prebivalstva po letu 1971 ni, Steinicke (1984: 102) pa je ocenil, da je v času njegove raziskave v letih 1981/82 v Kanalski dolini živel 8.886 prebivalcev, od tega 895 (10,1 %) Slovencev in 755 (8,5 %) Nemcev.⁵ Po podatkih raziskave o znanju in rabi dolinskih jezikov iz leta 2004 (Gliha Komac 2009: 81–209)⁶ je delež (maternih) govorcev slovenskega jezika na začetku 21. stoletja še nižji: večina dolinskega prebivalstva (64 %) kot svoj materni jezik prepozna italijanščino, 18 % furlanščino, 8 % nemščino in le 5 % slovenščino (zadnji trije jeziki se pojavljajo tudi v medsebojni kombinaciji oz. kombinaciji z italijanščino). Pri starejši generaciji je opazen večji delež furlanske, nemške in slovenske materinščine, pri najmlajših kot materni jezik prevladuje italijanščina.

Kar zadeva podobo dolinske jezikovne krajine (angl. *linguistic landscape*),⁷ Gliha Komac in Mezgec (2016: 451) na podlagi Slorijeve raziskave (Mezgec 2015) ugotavlja, da v dolini sicer prevladujejo (javni) napisi v italijanščini, 16,7 % napisov je v angleščini, 10 % v nemščini, 3 % v slovenščini in 1,7 % v furlanščini. Podatki o prisotnosti slovenščine in nemščine na večjezičnih napisih kažejo na nižji status slovenščine, zanimivo pa, v primerjavi s sicer v raziskavo zajetim območjem, kjer živijo Slovenci v Italiji, je bil izpričani delež slovenskih napisov pri zasebnikih v Kanalski dolini najvišji (66,7 : 42 %; v splošnem pa je drugod delež slovenskih zapisov nasploh – zaradi višjega deleža napisov javnih ustanov⁸ – višji). Čeprav avtorici zaradi nizkega števila napisov, omejenih zgolj na Trbiž in Žabnice, opozarjava na (statistično) nezanesljivost podatkov, tudi sprehod po dolini ne pusti drugačnega vtisa. Napis v slovenskem jeziku je npr. na obeh

⁵ V času pred in med drugo svetovno vojno se je večina dolinskih Nemcev in precejšen del slovensko govorečega prebivalstva v skladu s t. i. Berlinskim sporazumom med Hitlerjem in Mussolinijem (23. junij 1939) opredelila za preselitev v nemški rajh, čeprav je bilo dejanskih preselitev bistveno manj (prim. Gariup 2000).

⁶ Raziskava je bila opravljena na vzorcu 234 anketirancev. Zaradi statistične relevantnosti podatkov je bilo število zbranih odgovorov uravnoteženo glede na število prebivalstva po posameznih krajih in glede na število šoloobveznih otrok. Ker razmerja v vzorcu ne odstopajo bistveno od populacijskih podatkov, so podatki verodostojna ponazoritev sociolingvistične situacije v Kanalski dolini (prim. Gliha Komac 2009: 83).

⁷ Tj. napisov na javnih mestih, npr. napisi na trgovinah, plakati in drugi napisi javne ali zasebne narave.

⁸ Gliha Komac in Mezgec (2016: 451) ugotavlja, da »/v/erjetno gre za posledico relativno pozne zakonske ureditve javne rabe slovenskega jezika na območju, pri čemer javne uprave in koncesionarji /.../ zamujajo pri izvajanju določil zaščitnega zakona, ki zadevajo vidnost slovenščine«.

stavbah, kjer imata center dolinski slovenski društvi, na trbiški občinski upravi in na pročelju trbiškega kulturnega doma, sicer pa jih najdemo na pomembnejših turističnih točkah in trgovinah, pri zasebnikih. Ob vходу in izhodu v dolinska naselja nas pozdravijo okrasne table s pozdravi v vseh dolinskih jezikih, krajevni kažipot (z izjemo Občine Naborjet - Ovčja vas)⁹ so navadno v italijanščini, le nekaj redkih kažipotov je tudi večjezičnih (npr. tabla v križišču ob Rabeljskem jezeru). Obvestilne table v slovenščini (in drugih dolinskih jezikih) so prej izjema kot pravilo, nameščene so npr. ob kolesarski poti ob Belopeških jezerih.¹⁰

Dolinski javni upravi imata pogodbeno in za krajši čas zaposlene posameznike, ki so zadolženi za sporazumevanje v slovenskem (in nemškem) jeziku,¹¹ čeprav se njihove usluge bolj redko koristijo. Med lokalnim prebivalstvom ni posebnega povpraševanja.¹² Večina dopisov in drugih uradnih obvestil je v italijanščini, sporazumevanje s kolegi z javnih ustanov v Sloveniji pogosto poteka v angleščini (ali nemščini).¹³

Sporazumevanje v slovenskem jeziku v Kanalski dolini je vezano na storitvene dejavnosti v turizmu in trgovini, sicer pa – a tudi to vedno v manjši meri – na zasebno komunikacijo. Slovenska beseda v javnosti delno živi v cerkvenem obredju, zlasti v Žabnicah in Ukvah, kjer sta navadno v slovenskem jeziku vsaj eno berilo in

⁹ Pred dvema letoma so na območju Občine Naborjet - Ovčja vas na pobudo podjetja FVG STRADE, delnega lastnika državnih cest, namestili dvojezične italijansko-slovenske smerokaze (kar omogoča *Zakon 38*). Neznanci so vse slovenske dele na relaciji Lužnice–Naborjet premazali s črno barvo, le kažipot v Ukvah je ostal nedotaknjen. Table z zamazanimi napisi še vedno stojijo.

¹⁰ Pavle Merku v svojem priročniku *Slovenska krajevna imena v Italiji* (1999: 22, 40) poimenovanje Belopeška jezera kot nemški kalk zavrača in kot ustreznico navaja Klanška jezera. *Atlas Slovenije* (2006) uporablja poimenovanje Mangartska jezera, v SP 2001 pa so navedena le Belopeška jezera.

¹¹ Na Občini Trbiž sta npr. v letu 2018 za sporazumevanje v slovenskem jeziku pogodbeno in s krajšim delovnim časom zaposleni dve osebi, osebo, zadolženo za slovenski jezik, imajo tudi na Občini Naborjet - Ovčja vas.

¹² Možnost pridobitve dvojezične osebne izkaznice je npr. doslej izkoristilo le dobrih 20 posameznikov, po zadnjih informacijah 10 v Občini Naborjet - Ovčja vas in 12 v Občini Trbiž.

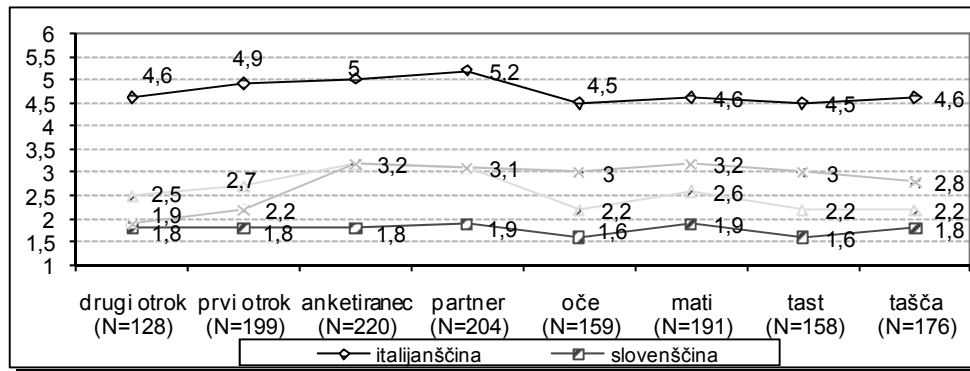
¹³ Sogovorniki iz Slovenije se pogosto ne zavedajo, da komunicirajo s predstavniki javne ustanove, ki mora svojim strankam zagotavljati tudi sporazumevanje v slovenščini, zato zaradi enostavnejše komunikacije takoj »preklopijo« bodisi v italijanščino ali nemščino oz. angleščino.

očenaš. Še do nedavnega se je pri maši v Ukvah pelo le v slovenščini. Sicer pa je slovenska beseda vezana na praznično leto in običaje.¹⁴

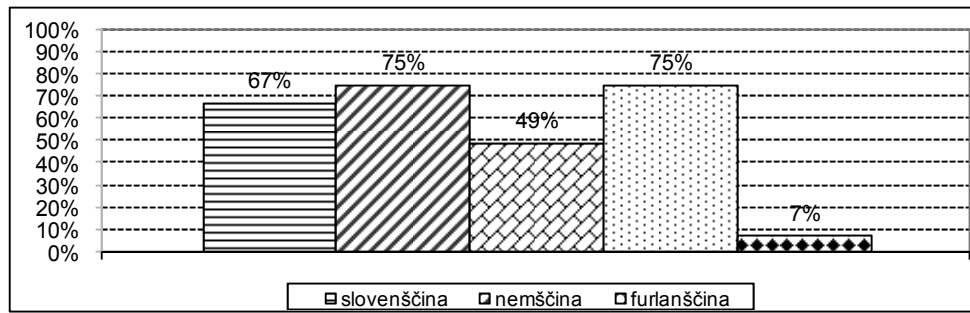
Že omenjena raziskava o znanju in rabi dolinskih jezikov iz leta 2004 (Gliha Komac 2009: 81–209) je pokazala zelo nizko samopredstavo o znanju slovenskega jezika med dolinskim prebivalstvom, pri čemer pa med generacijami niti ni večjih razlik. Hkrati pa so izpričali izrazito pozitivna stališča do znanja (in učenja) slovenščine (tudi v primerjavi z drugimi dolinskimi jeziki), kar kaže na željo in potrebo po znanju slovenskega jezika.

Graf 1: Samoocena znanja dolinskih jezikov pri anketirancih in njihovih ožjih družinskih članih

Vir: Gliha Komac 2009: 160.

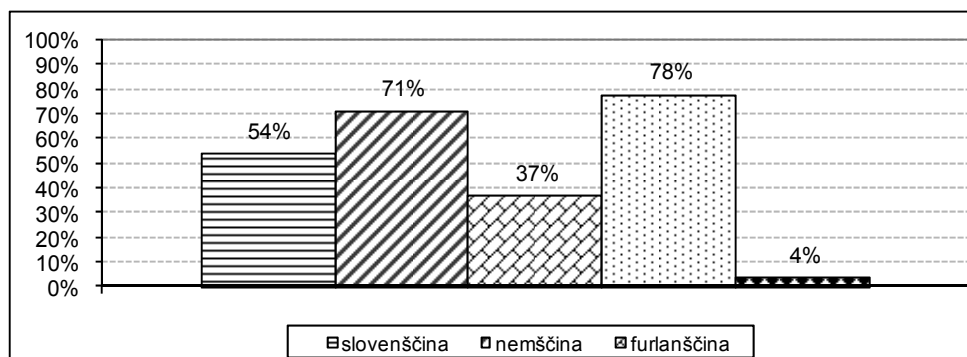
Graf 2: Jeziki, ki bi jih poleg italijanščine morali znati prebivalci Kanalske doline

Vir: Gliha Komac 2009: 127.

¹⁴ Za več gl. Gliha Komac 2014, 2015a, 2015c in Ravnik 2015. V Kanalski dolini je zelo živo tudi ljudsko in zborovsko petje; v Ukvah v slovenskem jeziku prepevata župnijski pevski zbor in zbor *Ukovški fantje*, v Žabnicah mešani cerkveni pevski zbor in *Corale Mangart*, v vseh dolinskih jezikih pa tudi *Višarski oktet*.

Graf 3: Jeziki, ki bi jih poleg italijanščine morali poučevati v šolah Kanalske doline

Vir: Gliha Komac 2009: 143.

V Kanalski dolini so danes le šole z italijanskim učnim jezikom, pri čemer se v dolinskih vrtcih in nižjih osnovnih šolah po eno uro tedensko poučujeta tudi slovenski jezik in glasba v slovenskem jeziku. V šolskem letu 2017/18 je pouk spremljalo 296 otrok.¹⁵

¹⁵ V letih 1998–2011 so bila sredstva za izvajanje pouka slovenskega jezika v vrtcih in prvih petih razredih osnovne šole zagotovljena iz italijanskega proračuna. Financiranje iz Slovenije – tj. s pomočjo sredstev Urada za Slovence v zamejstvu in po svetu RS oz. Ministrstva za šolstvo RS – prek *Slovenskega kulturnega središča Planika* je omogočalo plačila dodatne učiteljice in dodatno uro pouka oz. v šolskem letu 2010/11 pouk slovenskega jezika po celi vertikali do vključno prvih dveh letnikov splošne gimnazije in srednje turistične šole. Od leta 2011 dalje se pouk slovenskega (in nemškega) jezika financira iz različnih projektov in vsako leto septembra se ob vprašanju financiranja zastavlja vprašanje izvedbe pouka slovenščine sploh. Do šolskega leta 2016/17 so se na koncu v ta namen vedno našla javna sredstva, prek *Zakona 38* namenjena za razvijanje jezikovnih različic v Videmski pokrajini. V šolskem letu 2017/18 je financiranje pouka slovenskega jezika po dolinskih osnovnih šolah za leto 2017/18 prevzelo *Združenje Don Mario Cernet*, ki mu je na pomoč priskočil slovenski Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu RS, še vedno pa čakajo na obljubljen sredstva Dežele Furlanije - Julijske krajine (prim. *Pogovor z Ano Wedam o poučevanju slovenščine v Kanalski dolini*, 14. 6. 2018, <http://www.rainews.it/dl/rainews/TGR/media/tdd-Pogovor-z-Anno-Wedam-o-poucevanju-slovenscine-v-Kanalski-dolini-d3af411a-ef25-4b2a-b2e2-c887de4b4ca9.html>). Na vprašanje, kaj bo s poukom slovenskega jezika v dolinskih šolah septembra 2018 sredi julija 2018 nihče ne zna konkretno odgovoriti, a če sodimo po zapisu v zadnji julijski št. *Novega Matajurja* 25. 7. 2018, str. 1 in 3, *Z deželnim rebalansom tudi sredstva za Slovence* na obzorju še vedno ni sistemске rešitve ter izvedba pouka slovenskega jezika in njegovo

Novembra 2017 so v zadnjem letniku vrtca in prvih dveh razredih ukovške šole pod pokroviteljstvom Občine Naborjet - Ovčja vas začeli s poskusno izvedbo večjezičnega italijansko-slovensko-nemško-furlanskega pouka, in sicer po 6 ur na teden v posameznem jeziku.¹⁶

V Kanalski dolini delujeta dve slovenski društvi, *Slovensko kulturno središče Planika*¹⁷ in *Združenje Don Mario Cernet*,¹⁸ ki v okviru svojih dejavnosti združujeta slovensko govoreče prebivalstvo. *Slovensko kulturno središče Planika* ves čas svojega delovanja, tj. od leta 1998 dalje, ponuja izbirne popoldanske tečaje slovenskega jezika, in sicer po dve uri tedensko za tri različne starostne skupine (v šol. l. 2017/18 se jih je redno udeleževalo 15 otrok), v letih 1998–2005 je izvedlo vsakoletno enotedensko poletno kolonijo, kjer so se dolinski otroci v avtentičnem okolju učili slovenskega jezika, izpeljalo je pet poletnih enotedenskih raziskovalnih taborov, kjer so poleg dolinskih otrok, njihovih staršev in starih staršev sodelovali raziskovalci z ljubljanske, koprške in videmske univerze ter Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, dve leti zapored nekajdnevne poletne delavnice, razpolaga pa tudi s še vedno največjo zasebno knjižnico v Videmski pokrajini, ki šteje 11.000 enot. Obe društvi se udejstvujeta na različnih dolinskih (kulturnih) prireditvah. SKS *Planika*¹⁹ si že

financiranje do nadaljnjega ostajata na ramenih društev in projektov, ki jih podpirata tudi Občina Naborjet Ovčja vas in Občina Trbiž.

¹⁶ Učiteljica najprej odpredava snov v italijanščini, potem pa se ta ponavlja, razvija in nadgrajuje v preostalih treh jezikih. Učiteljica posameznega jezika z učenci sama oddela dve uri jezikovnega pouka, pri preostalih štirih urah je prisotna učiteljica italijanskega jezika. Izvajalki pouka nemškega in slovenskega jezika sta pogodbeni sodelavki, učiteljici italijanskega in furlanskega jezika pa sta tudi sicer vključeni v dolinski šolski sistem. Vsebinski program zaenkrat nastaja sproti, prepuščen predvsem učiteljicam, njihovemu znanju, entuziazmu in izkušnjam.

¹⁷ *Slovensko kulturno središče Planika* ima svoje prostore v stavbi ukovške vaške skupnosti, in sicer s 30-letno površinsko pravico in proti plačilu letne najemnine. V teh prostorih gostuje tudi dolinska podružnica Glasbene matice, tj. Glasbena šola Tomaža Holmarja.

¹⁸ *Združenje Don Mario Cernet* ima prostore v prostorih nekdanjega župnišča v Ovčji vasi.

¹⁹ Pri SKS *Planika* so od leta 1998 dalje izdali več kot 20 monografij, od tega 8 znanstvenih, v sodelovanju s Slorijem, Založbo ZRC, ZRC SAZU, Univerzo v Ljubljani, Inštitutom za narodnostna vprašanja v Ljubljani, Inštitutom Urbana Jarnika v Celovcu idr. ter dolinskimi javnimi upravami, v zadnjih letih npr. R. Grošelj, K. Kenda-Jež, V. Klemše, V. Smole in M. Šekli: *Lipalja vas in njena slovenska govorica* (2016), R. Dolhar: *Kanalska dolina / Val Canale* (2016), K. Kenda-Jež: *Shranli smo jih v bančah: slovarski prispevek k poznavanju oblačilne kulture v Kanalski dolini / Contributo lessicale alla conoscenza dell'abbigliamento*

od svoje ustanovitve leta 1998 dalje dejavno prizadeva za prisotnost slovenščine v dolinskem javnem življenju in umestitev pouka slovenskega jezika v dolinski šolski sistem v enakovrednem sobivanju z ostalimi dolinskimi jeziki, pri čemer se zavzema za ohranjanje in razvijanje slovenskega jezika v vsej njegovi različnosti. *Združenje don Mario Cernet*,²⁰ ki je dejavno od leta 2011, zagovarja uvedbo večjezičnega šolskega modela in svoje dejavnosti usmerja v ohranjanje lokalnih tradicij in navad. Obe organizaciji v ospredje svojih prizadevanj postavljata skrb za mlade ter prenos jezikovnih znanj in dediščine na nove generacije.

Pomembno vlogo pri ohranjanju življenja slovenske jezikovne skupnosti v Kanalski dolini ima tudi podružnica Glasbene matice, Glasbena šola Tomaža Holmarja, ki v dolini deluje že 40 let.²¹ Otroci so poleg glasbenega pouka (v zadnjem letu klavirja, kitare, harmonike in teorije), če so le temu kos, deležni pouka v slovenskem jeziku. Glasbena šola že vsa leta tesno sodeluje s SKS *Planika*, v zadnjih dveh letih pa tudi z *Združenjem Don Mario Cernet*.

Slovensko govoreče prebivalstvo Kanalske doline redno spremlja večerni polurni televizijski dnevnik v slovenskem jeziku na tretji deželni mreži (RAI 3 bis) in radijski program *Trst A*, še zlasti oddaji *Tam, kjer teče bistra Bela* in *Glasovi Kanalske doline*, polurni mesečni oddaji iz Kanalske doline. Dnevni tiskani mediji v dolini niso na voljo in slovenski časopisi v Kanalski dolini nimajo rednih naročnikov, prihaja pa po redni pošti z nekajdnevno zamudo nekaj brezplačnih izvodov *Doma*, *Primorskega dnevnika*, *Novega Matajurja* in *Novega Glasa*, po katerih domačini radi posežejo.

in Val Canale (2015), N. Gliha Komac: *La religiosità popolare in Val Canale: il teschio lavato e avvolto nel panno* (2015), M. Ravnik: »Na žegen!« *Žegnanje in drugi prazniki z rekruti v Ukvah v Kanalski dolini* (2015) in N. Gliha Komac: *Ljudska religioznost v Kanalski dolini: o umiti in v prt zaviti lobanji* (2014). Z večjezično e-zbirko oblačilnega izrazja *Glasovi Kanalske doline* (2015) so sodelovali tudi pri mednarodnem projektu ZBORZBIRK – *Kulturna dediščina med Alpami in Krasom*. Leta 2003 so si oskrbeli svojo spletno stran www.planika.it/sl, od leta 2015 pa so (bili) prisotni na Facebooku – zaradi zaostrene zakonodaje o varstvu podatkov trenutno na spletu niso aktivni.

²⁰ Pri *Združenju Don Mario Cernet* od ponovnega začetka delovanja leta 2012 dalje izdajajo letne stenske koledarje. Skupaj s SKS *Planika* so podprli izdajo znanstvene monografije Mojce Ravnik »Na žegen! (2015), zadnje leto pa so v sodelovanju s Svetom slovenskih organizacij izdali dve pobarvanki in *Primerjalno študijo nediških in kanalskih narečij ter njihova odstopanja s knjižno slovenščino*. Od leta 2015 so prisotni na Facebooku.

²¹ Na Trbižu sicer deluje tudi italijanska glasbena šola.

POGLED V PRIHODNOST

Sporazumevanje v več jezikih zaenkrat ostaja sestavni del lokalnega prazničnega obredja in tradicij, težko pa je reči, da je vsakdanja komunikacija v slovenskem jeziku za govorno skupnost Kanalske doline nekaj povsem običajnega. Če je še pred leti veljalo, da se je učiti različnih jezikov in udeleževati se lokalnega obredja v več jezikih, del socializacije in uvajanja v življenje lokalne skupnosti (prim. Komac 2002: 62, Gliha Komac 2014: 19; Gliha Komac 2015a: 19), je odsotnost sistematičnega pouka slovenskega jezika ter njegovo nenačrtovano in sporadično poučevanje – zanimanju dolinskega prebivalstva, prizadevanjem dolinskih slovenskih društev in neposredni bližini meje z RS navkljub – zarezalo v sporazumevalne prakse dolinskega prebivalstva. To se stara, število aktivno slovensko govorečega prebivalstva upada in slovenski jezik počasi zamenjuje italijanščina; pa naj bo to na ukovškem koru, kjer se je še pred letom pelo le v slovenskem jeziku ali na prireditvah, ki jih soprirejajo slovenska društva. Slovenščina se tiho in počasi umika iz javne rabe (kljub vsem formalnim pravicam) in postaja del tradicij in navad.

Potencialni »protiukrepi«? Okrepitev sodelovanja in izmenjav na področju gospodarstva, kulture in turizma, pri čemer med predstavniki iz Slovenije uzavestiti dejstvo, da domačijsko dolinsko prebivalstvo govori in razume slovensko, še več, da je ta možnost tudi njihova z zakonom zagotovljena pravica. V osnovnih in srednjih šolah v Sloveniji, v slovenskih šolah v Italiji ter dvojezičnih šolah na Koroškem širiti védenje o slovenski jezikovni skupnosti v Kanalski dolini, kar bo dolgoročno pripomoglo k večji občutljivosti in vednosti med načrtovalci in uresničevalci slovenske jezikovne politike, ki bodo v Kanalski dolini znali prepoznati njen potencial.

Slovenski jezik je gotovo legitimen in dragocen del jezikovnih znanj in identitete prebivalstva Kanalske doline, vprašanje pa je, kako preživeti v času in prostoru. Verjetno se začne s širjenjem in uzaveščanjem osnovnega védenja in poznavanja dolinske situacije, tako med dolinskih prebivalstvom kot na bližnjem Koroškem, v širši Videmski, Goriški in Tržaški pokrajini in v Sloveniji. Posledično bo tudi prepoznavanje in razumevanje potreb po ohranjanju in razvijanju znanja slovenskega jezika kot pomembnega dela identitete dolinskega prebivalstva večje. Dolinsko prebivalstvo je slovenskemu jeziku še vedno naklonjeno, zaradi bližine Slovenije in tesne povezanosti z bližnjo avstrijsko Koroško vidi tudi njegovo uporabno vrednost in ga bo po svojih močeh zagotovo še naprej ohranjalo v svoji pesmi in besedi ter skušalo vsaj v okruških prenesti na nove rodove. Ali pa bo slovenski jezik (siceršnji formalni podstavi navkljub) v šolskih klopeh dobil mesto,

ki mu pritiče med dolinskimi jeziki, pa je predvsem stvar spleta novih družbenih, političnih in gospodarskih okoliščin ter karizmatičnih oseb, ki bodo v prihodnje soodločale o usodi Kanalske doline. Na eni in drugi strani meje! Ter njihovi čuječnosti, občutljivosti in modrosti.

Z vrnitvijo slovenskega jezika v dolinske šolske klopi se namreč njegova zgodba lahko šele prav začne ali pa z odsotnostjo (ter nedoslednim in nedomišljenim izvajanjem) počasi umolkne.

VIRI IN LITERATURA

- DOLHAR, Vida, 1999: *Kanalska dolina in slovenska kultura*. Trst: Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček.
- GARIUP, Mario, 2000: *Opcija za tretji rajh v Kanalski dolini*. Trst: Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček; Čedad: Dom.
- GLIHA KOMAC, Nataša, 2015a: *La religiosità popolare in Val Canale: il teschio lavato e avvolto nel panno*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- –, 2015b: Odkrivanje domače govornice prek znanstvenih raziskav – primer Kanalske doline. Martin Kuchling (ur.): *Slovenščina – živ jezik v družini in javnosti*. Celovec: Iniciativa Slovenščina v družini, Krščanska kulturna zveza. 37–54.
- –, 2015c: Vpogled v kulturno dediščino Kanalske doline: ljudska religioznost dolinskega prebivalstva kot pomembna sestavina vsakdanje stvarnosti / Sguardo sull'eredità culturale della Val Canale: religiosità popolare degli abitanti come elemento importante della realtà quotidiana. Roberto Dapit, Barbara Ivančič Kutin in Špela Ledinek Lozej (ur.): *Zbirke povezujejo: etnološke zbirke, ustno izročilo in kulturni turizem med Alpami in Krasom / Le collezioni uniscono: collezioni etnologiche, tradizione orale e turismo culturale fra le Alpi e il Carso*. Udine: Università degli Studi di Udine, Dipartimento di lingue e letterature straniere. 199–213.
- –, 2014: *Ljudska religioznost v Kanalski dolini: o umiti in v prt zaviti lobanji*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- –, 2009: *Slovenščina med jeziki Kanalske doline*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede; Trst: SLORI; Ukve: Slovensko kulturno središče Planika.
- GLIHA KOMAC, Nataša, in Maja MEZGEC, 2016: Jezikovna podoba Kanalske doline: zakonodajne določbe in jezikovna krajina. Erika Kržišnik, Miran Hladnik (ur.): *Obdobja 35: Toporišičeva Obdobja*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 447–454.
- GROŠELJ, Robert, 2016: Skladenjski opis govora v Lipalji vasi. Nataša Gliha Komac in Andreja Legan Ravninar (ur.): *Lipalja vas in njena slovenska govornica*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 91–110.
- JURGEC, Peter, 2005: Fonetični opis govora Ovčje vasi / Descrizione fonetica della parlata di Valbruna. Nataša Gliha Komac in Vera Smole (ur.): *Ovčja vas in njena slovenska*

- govorica / *Valbruna e la sua parlata slovena*. Ukve/Ugovizza: Slovensko kulturno središče Planika / Centro culturale Stella Alpina; Ljubljana/Lubiana: Založba ZRC, ZRC SAZU / Casa editrice CRS, CRS ASSA. 60–84.
- KENDA-JEŽ, Karmen, 2005a: Fonološki opis govora Ovčje vasi / Descrizione fonologica della parlata di Valbruna. Nataša Gliha Komac in Vera Smole (ur.): *Ovčja vas in njena slovenska govorica / Valbruna e la sua parlata slovena*. Ukve/Ugovizza: Slovensko kulturno središče Planika / Centro culturale Stella Alpina; Ljubljana/Lubiana: Založba ZRC, ZRC SAZU / Casa editrice CRS, CRS ASSA. 85–128.
- –, 2005b: Narečna besedila iz Ovčje vasi / Testi dialettali di Valbruna. Nataša Gliha Komac in Vera Smole (ur.): *Ovčja vas in njena slovenska govorica / Valbruna e la sua parlata slovena*. Ukve/Ugovizza: Slovensko kulturno središče Planika / Centro culturale Stella Alpina; Ljubljana/Lubiana: Založba ZRC, ZRC SAZU / Casa editrice CRS, CRS ASSA. 129–220.
- KENDA-JEŽ, Karmen, Vera SMOLE in Robert GROŠELJ, 2016: Govorjena besedila iz Lipalje vasi. Nataša Gliha Komac in Andreja Legan Ravnikar (ur.): *Lipalja vas in njena slovenska govorica*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 19–90.
- KOMAC, Nataša, 2002: *Na meji, med jeziki in kulturami. Širjenje slovenskega jezika v Kanalski dolini*. Ukve: SLORI, SKS Planika; Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- LOGAR, Tine, 1996: Govor Slovencev Kanalske doline v Italiji. Karmen Kenda-Jež (ur.): *Dialektološke in jezikovno zgodovinske razprave*. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. 126–132.
- MERKU, Pavle, 1999: *Slovenska krajevna imena v Italiji*. Trst: Mladika.
- MEZGEC, Maja, 2015: *Raziskava o jezikovni pokrajini na naselitvenem območju slovenske skupnosti v Italiji*. Trst: Slori.
- MINNICH, Robert G., 1998: *Homesteaders and Citizens: collective identity formation on the austro-italian-slovene frontier*. Bergen: Norse Publications.
- –, 1993: *Socialni antropolog o Slovencih: zbornik socialnoantropoloških besedil*. Ljubljana: Amalietti; Trst: SLORI.
- –, 1988: *Govoriti slovensko – biti Slovenec: primerjava med vlogami slovenskih verbalnih kod kot nosilk kolektivne identitete v Kanalski dolini*. Delovni osnutek. Trst: SLORI.
- RAVNIK, Mojca, 2015: »Na žegen!« *Žegnanje in drugi prazniki z rekruti v Ukvah v Kanalski dolini*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- STEINICKE, Ernst, 1984: *Das Kanaltal/Val Canale: Sozialgeographie einer alpinen Minderheitenregion*. Innsbruck: Universität, Institut für Geographie.
- ŠEKLI, Matej, 2016: Hišna imena v Lipalji vasi. Nataša Gliha Komac in Andreja Legan Ravnikar (ur.): *Lipalja vas in njena slovenska govorica*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 111–126.
- –, 2005: Hišna imena v Ovčji vasi / Nomi in vulgo delle case a Valbrunn. Nataša Gliha Komac in Vera Smole (ur.): *Ovčja vas in njena slovenska govorica / Valbruna e la sua parlata slovena*. Ukve/Ugovizza: Slovensko kulturno središče Planika / Centro

- culturale Stella Alpina; Ljubljana/Lubiana: Založba ZRC, ZRC SAZU / Casa editrice CRS, CRS ASSA. 23–59.
- ŠUMI, Irena, 2000: *Kultura, etničnost, mejnost. Konstrukcije različnosti v antropološki presoji*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- – (ur.), 1999: *Hišna imena v Žabnicah: otroški raziskovalni tabor Kanalska dolina 1999 / Nomi in vulgo delle case di Camporosso: stage di ricerca dei bambini Val Canale 1999*. Ukve: Slovensko kulturno središče Planika.
- –, 1998: *Socialna lega slovenskega jezika v Kanalski dolini: empirična raziskava v družinah slušateljev tečajev slovenskega jezika*. Prvo poročilo. Trst: SLORI.
- –, 1996: Knjižna in narečna slovenščina v Kanalski dolini: učenje in vzorci rabe. Irena Šumi in Salvatore Venosi (ur.): *Večjezičnost na evropskih mejah: primer Kanalske doline / Multilingualism on European Borders: the Case of Valcanale*. Ukve: SLORI, Sedež Kanalska dolina. 177–192.
- Tabor »Kanalska dolina«* 1986, 1987. Gorica: SLORI, NŠK.
- VAVTI, Štefka, 2007: Asimilacija in identitete v Kanalski dolini in na južnem Koroškem – primerjalni pregled. *Razprave in gradivo* 53–54. 166–177.
- VENOSI, Salvatore, 1994: Kanalska dolina. Inka Štrukelj in Emidio Sussi (ur.): *Narodne manjšine danes in jutri*. Trst: SLORI. 187–190.
- Zakon 482/1999: Določila za zaščito zgodovinskih manjšin = Legge 482/1999: Norme in materia di tutela delle minoranze linguistiche storiche. *Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana*, 297/1999.
- Zakon 38/2001: Določila za zaščito slovenske jezikovne manjšine v deželi Furlaniji Julijski krajini = Legge 38/2001: Norme di tutela della minoranza linguistica slovena della regione Friuli-Venezia Giulia. *Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana*, 56/2001.

MATEJ ŠEKLI

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

matej.sekli@guest.arnes.si

Slovenski jezik v Reziji

Prispevek¹ podaja stanje slovenskega jezika v Reziji, in sicer z narečjeslovnega in sociolingvističnega vidika. V narečjeslovnem delu so opisane glavne značilnosti tamkajšnjega rezijanskega narečja slovenščine, predvsem v razmerju do osrednjeslovenskih narečij in slovenskega knjižnega jezika. V sociolingvističnem delu so prikazani sociolingvistično stanje slovenščine v Reziji, nastajanje pisne rezijanščine in položaji njene javne rabe.

1 DOLINA REZIJE

Dolina Rezije (it. Val Resia) je gledano zemljepisno ledeniška dolina v zahodnem delu Julijskih Alp. Dolga je okrog 20 kilometrov in se razprostira v smeri vzhod-zahod. Po njej teče potok Rezija (rez. sln. Ta vilika wöda, it. Resia). Na vzhodu dolino zapira Kaninova gorska skupina z najvišjim vrhom Kaninom (rez. sln. Čanen, it. Canin, 2587 m), na zahodu pa se odpira v dolino reke Bele (rez. sln. Bila, it. Fella, furl. Fele), od koder pelje (avto)cesta na jug proti Vidmu (rez. sln. Vidan, it. Udine, furl. Udin) ter na sever proti Kanalski dolini (rez. sln. Kanalska dulina, nem. Kanaltal, it. Val Canale, furl. Val Cjanâl) in Trbižu (rez. sln. Tarviž, nem. Tarvis, it. Tarvisio, furl. Tarvis). Odprtost doline na zahod je skozi zgodovino pogojevala gibanje prebivalstva v dolini. Z vasjo Žaga pri Bovcu v Soški dolini (Slovenija) in Tersko dolino (Italija) je Rezija povezana po cesti skozi vas Učjá (it. Ucea) prek manjše vzporedne doline, ki vodi čez prelaz Krniško sedlo (narečno Karnica, it. Sella Carnizza).

Rezijani furlansko prebivalstvo Furlanije imenujejo *ti Laški* 'laški', slovensko govoreče prebivalce Terskih dolin *Görjani* 'gorjani', prebivalce zgornje Soške doline in vse ostale slovensko govoreče predvsem v Sloveniji pa *ti Bulški* 'bovši, tj. iz Bovca'.

Političnoupravno Rezija spada v istoimensko občino znotraj Videmske pokrajine (it. Provincia di Udine, furl. Province di Udin) v avtomomni deželi Furlanija - Julijska krajina (it. Friuli-Venezia Giulia, furl. Friûl-Vignesie Julie, nem. Friaul-Julisch Venetien) v Republiki Italiji. Občina obsega pet večjih vasi, to so Bila (Bila/San Giorgio),² Ravanca (Ravanca/Prato di Resia), ki je tudi upravno središče

¹ Pričujoči prispevek je sinteza in dopolnitev predvsem prispevkov v Šekli 2001 in 2015.

² Zemljepisna lastna imena v Reziji so navedena najprej v standardizirani knjižnoslovenski obliki (*Bela*), v oklepaju pa dodajam še obliko v rezijanskem narečju (*Bila*) in italijanščini (*San Giorgio*).

doline, Njiva (Njīwa/Gniva), Osojane (Osoanë/Oseacco), Solbica (Solbica/Stolvizza), ter nekaj manjših vasi in zaselkov kot Podklanec (Ta-pod Klancon/Poclanaz), Pri Tigu (Ta-par Tīgu/Tigo), Lipovec (Līpavac/Lipovaz), Martnji Laz (Martinji Lāz/Martignilas), Gozd (Gōzd/Gost), Leščaca (Liščāca/Liščace/Lischiazze), Zamlin (Ta-za Mlīnon/Zamlin), Korito (Korīto/Coritis) in Učjá (Učjā/Uccea). Ima okrog 1000 prebivalcev.

Dolina Rezije je bila podobno kot sosednja (slovenska) Benečija (Beneška Slovenija), to so doline zgornjega toka reke Ter (it. Torre, furl. Tor) in Nadiže (it. Natisone, furl. Nadison) ter njenih pritokov, kot tudi Prekmurje s Porabjem (madž. Rábavidék) skozi zgodovino predvsem zaradi svoje obrobne lege v okviru slovenskega jezikovnega prostora od le-tega političnoupavno ločena z državno mejo. Rezija ter zgornje Terske in Nadiške doline do leta 1420 po posvetno oblastjo Oglejskega patriarhata, od 1420 do 1797 pod Beneško republiko, nato razen kratke Napoleonove dobe v Avstriji, od 1866 pod Italijo; Prekmurje s Porabjem v okviru madžarske države. Posledično ta območja slovenskega jezika niso aktivno sodelovala v kulturnih procesih, ki so bili v teku na osrednjem Slovenskem, od leta 1500 do 1918 v okviru Habsburške monarhije (vojvodine Kranjska, Koroška in Štajerska, grofija Goriška in mesto Trst). Za osrednje-slovenski prostor je pomembna zlasti druga polovica 19. stoletja, ko po knjižnojezikovni neenotnosti 18. stoletja (kranjski knjižni jezik in koroška knjižna različica, prekmurski knjižni jezik in vzhodnoštajerska knjižna različica) nastane enoten slovenski knjižni jezik kot osnova za oblikovanje enotne slovenske narodne kulture in identitete; ta jezik se je od leta 1848 ob nemščini postopoma uveljavljal kot uradni jezik znotraj tedanje Avstrije.

Našteta obrobna območja so torej v 2. polovici 19. stoletja ostala zunaj slovenskega knjižnega izročila, ki se je izoblikovalo v tedanji Avstriji. Prekmurje se mu je brez Porabja pridružilo po prvi svetovni vojni s politično priključitvijo Sloveniji in z opustitvijo prekmurskega knjižnega jezika. V Benečiji, kjer skozi stoletja lahko sledimo stikom z osrednjeslovenskim prostorom (*Starogorski rokopis* iz let 1492–98, katerega jezik ni lokalno nadiško narečje, temveč jezik osrednjeslovenskega prostora, v osnovi gorenjsko narečje; delovanje kulturnih delavcev, kot sta bila predvsem Peter Podreka in Ivan Trinko), in Porabju se slovenski knjižni jezik v javnosti pojavlja ob tamkajšnjih slovenskih narečjih (in dominantnih knjižnih jezikih, tj. italijanščini in madžarščini). V Reziji pa je knjižna slovenščina v javnosti prej izjema kot pravilo.

2 NAREČJESLOVNI VIDIK

Rezijansko narečje je genskojezikoslovno (genealoško) definirano kot narečje slovenskega jezika. Po starejših jezikovnih spremembah, ki so osnova diahrona delitve, skupaj s koroškim narečji sodi med severna slovenska narečja, po mlajših jezikovnih pojavih znotraj sinhrona klasifikacije pa se uvršča v primorsko narečno skupino. V nadaljevanju je rezijanščina na osnovi svojih jezikovnih značilnosti umeščena v diasistem slovenskega jezika, prikazane so predvsem tiste njene značilnosti, ki jo ločijo od osrednjeslovenskih narečij in slovenskega knjižnega jezika.

Rezijansko narečje slovenščine se je do 14. stoletja oblikovalo skupaj z ostalimi severnimi, tj. koroškimi slovenskimi narečji. Najbolj sorodno je sosednjemu ziljskemu narečju, ki je zgodovinsko prisotno v Kanalski dolini, spodnji Ziljski dolini (nem. Gailtal) na avstrijskem Koroškem ter v okolici Rateč in Kranjske Gore. Po romanizaciji Železne doline (it. Canal del Ferro, furl. Cjanâl dal Fier) in s posledično izgubo stika z ziljščino se je rezijanščina začela spreminjati skupaj s primorskimi slovenskimi narečji. Rezijansko narečje zemljepisno meji na vzhodu na obsoško, na jugu pa na tersko narečje slovenščine. Iz teh so se v rezijansko narečje širile nekatere mlajše jezikovne inovacije, zaradi česar se rezijanščina po mlajših jezikovnih spremembah uvršča med narečja primorske narečne skupine.

Narečje jezikovno ni enotno. Razlike so predvsem na glasovni ravnini, manj na oblikovni, v zelo omejeni meri pa tudi v besedju. V dolini srečujemo štiri glavne krajevne govore – od zahoda proti vzhodu se zvrstijo govori krajev Bila, Njiva, Osojane in Solbica – in vsaj tri podgovore: govore zaselka Lipovec, ki je podsistem govora Njive, ter vasi Korito in Učjá, ki sta podsistema govora Osojan.

2.1 Glasoslovni in naglasni sistem

Na severnoslovenski izvor rezijanščine kažejo predvsem starejše glasovne spremembe. Slovenska $*\bar{e}$, $*\bar{o}$ sta se v severozahodni slovenščini udvoglasila v rastoča dvoglasnika $*ie$, $*uo$ (12./13. stoletje) ter se nato v rezijanskem, cerkljanskem in južnem delu rožanskega narečja poenoglasila v \bar{i} , \bar{u} :³ sln. $*\bar{e}$, $*\bar{o}$ > SZ sln. $*ie$, $*uo$ > rez. sln. i , u : JV sln. $*e\bar{i}$, $*o\bar{u}$ > knj. sln. \bar{e} , \bar{o} (rez. sln. *lis*, *sinca*, *bil*, *w-lizën*, *dilan*, *drivë*; knj. sln. *lës*, *sënca*, *bêl*, *lëzem*, *dêlam*, *drévi*; rez. sln. *nus*, *kust*, *pet utruk*, *bus*, *stu*, *an jë stupil sul*; knj. sln. *nôs*, *kôst*, *pêt otrók*, *bôs*, *stô*, *òn je stôpil sôl*). V severni in vzhodni slovenščini se je slovenski $*\bar{a}$ spremenil v »polni« samoglasnik $*\bar{e}$ (14. stoletje): sln. $*\bar{a}$ > S in V sln. $*\bar{e}$ > rez. sln. e : Z in J sln. $*\bar{a}$ > knj. sln. \bar{a} (rez. sln. *test*, *te*; knj. sln. *tâst*, *tâ*), v rezijanskem narečju pa se je ta e v položaju ob m in n zožil v i (rez. sln. *din*, *mih*; knj. sln. *dân*, *mâh*; rez. sln. *pet okin* 'pet oken'). Severna slovenščina in zahodni del vzhodne slovenščine poznata pozno daljšanje slovenskih kratkih (akutiranih) naglašanih zložnikov v predzadnjem zlogu (16. stoletje) in posledično dva različna odraza slovenskega $*\bar{e}$ v dolgih oz. pozno podaljšanih zlogih: sln. $*\bar{e}$: $*\bar{e}$ - > $*ie$: $*\bar{e}$ > rez. i : e (rez. *lëtu* : NApl *lita*; knj. sln. *léto* : NApl *lëta*; rez. *jë jidal* : *jë jëdla*; knj. sln. *je jëdäl* : *je jëdla*; rez. sln. *dëlat* : 2sg praes. *dilaš*; knj. sln. *dëlati* : 2sg praes. *dëlaš*; rez. sln. *dëd*, Gsg *dëda* : *didac*; knj. sln. *dëd*, Gsg *dëda* : *dëdäc*). V večini severnih slovenskih govorov je slovenski $*\bar{e}$ (najverjetneje v času okrog splošnoslovenskega udvoglašenja) sovpadel s slovenskim $*\bar{e}$: sln. $*\bar{e}$ = $*\bar{e}$ > S sln. $*ie$ > rez. sln. i : sln. $*\bar{e}$: $*\bar{e}$ > J sln. $*e\bar{i}$: $*\bar{e}$ > knj. sln. \bar{e} (rez. sln. *lis* = *lid*; knj. sln. *lës* = *lëd*). Podobno sta v večjem delu severne slovenščine po raznosnjenju nosnih samoglasnikov slovenska $*\bar{e}/*\bar{e}$ - sovpadla z $*\bar{a}/*\bar{a}$ -: sln. $*\bar{a}/*\bar{a}$ - = $*\bar{e}/*\bar{e}$ - > S sln. $*\bar{e}$ (rez. sln. *test*, *tešca* = *pet*, *gledat*; knj. sln. *tâst*, *tâšca* : *pêt*, *glëdati*).

Kot vsa ostala slovenska narečja je tudi rezijansko prizadel samoglasniški upad (naglašanih in nenaglašanih) kratkih samoglasnikov, ki pa v knjižno slovenščino ni

³ Kjer na to ni posebej opozorjeno, so navedene oblike standardne rezijanščine, zapisane v veljavnem rezijanskem pravopisu (Steenwijk 1994, 1999, 2005).

bila sprejet. Sem spada na primer centralizacija kratkih naglašanih vogalnih samoglasnikov (rez. sln. *meš*, *set*; knj. sln. *mš̄*, *s̄t̄*; rez. sln. *kroh*, *kop*; knj. sln. *krùh*, *kùp*; rez. sln. *mräz*, *stär*; knj. sln. *mräz*, *stär*). Različna intenziteta samoglasniškega upada je hkrati tudi vzrok za nastanek nekaterih razlik med posameznimi rezijanskimi krajevnimi govori; v zahodnih govorih Bile in Njive se pojavljata ikanje oz. ukanje, medtem ko prihaja v vzhodnih govorih Osojan in Solbice do akanja ali pa je stanje slovenskih ejevskih oz. ojevskih samoglasnikov nespremenjeno (Bila, Njiva *bisida*, *nistèt*, *pitilèn*, Osojane, Solbica *basida*, *nastèt*, *patalèn*, knj. sln. *besêda*, *nesti* > *nésti*, *petelìn* > *petélin*; Bila, Njiva *klubük*, *kubila*, *mutika*, Osojane, Solbica *klabük*, *kobila*, *motika*, knj. sln. *klobük*, *kobila*, *motika*).

Zelo značilni za rezijanščino so t. i. »zasopli« samoglasniki (nem. *luftefüllte Vokale*, kot jih je poimenoval poljski jezikoslovec Jan Baudouin de Courtenay (1845–1929)): sln. **ī/*i-*, **ū/*ù-* > **ī*, **ū* > rez. sln. *ī*, *ū*, knj. sln. *ī*, *ū* (rez. sln. *zīma*, *žīw*, *vidēt*; knj. sln. *zīma*, *žīv*, *videti*; rez. sln. *dūša*, *sūh*, Gsg *krūha*; knj. sln. *dūša*, *sūh*, Gsg *krūha*); sln. **ě/*è-* > rez. sln. *ę* (sln. *se žēnin*, *cēsta*, *lētu*, *dēd*, Gsg *dēda*; knj. sln. *se žēnim*, *cēsta*, *létu*, *dēd*, Gsg *dēda*); sln. **ò-* > *o* (rez. sln. *nōsin*, *wōja*, *kōnj*; knj. sln. *nōsim*, *vōlja*, *kōnj*). Gre za visoke in sredinske samoglasnike, ki so v primerjavi z »nezasoplimi« *i*, *u*, *e*, *o* fonetično centralizirani.

Rezijansko narečje podobno kot tudi tersko, nadiško in istrsko ohranja poseben odraz sln. **f* > *ć*, ki se je ohranil kot poseben glas in fonem (v rezijanskem in istrskem narečju se odraža kot trdonebni zapornik *t̄*) ter ni glasovno sovpadel z odrazom sln. **č* > *č* (rez. sln. *nuć*, *muć*, *wteć* : *ćakat*, *ćärn*; knj. sln. *noč*, *moč*, *ptič* = *ćakati*, *črn*). Tako kot tersko, nadiško deloma briško in kraško ter istrsko narečje kot tudi panonska slovenska narečja poznajo prehod izglasnega *-m* v *-n* (rez. sln. *dilan*, *ta-pod klancon*, *račēn wsēn žanān*, *pravin wsēn judin*; knj. sln. *delam*, *pod klancem*, *rečem vsem ženam*, *pravim vsem ljudem*). S terskim, nadiškim in briškim narečjem si rezijansko deli tudi prehod sln. **l* > *j* (rez. sln. *jūdi*, *ōjē*, *pujē*; knj. sln. *ljudje*, *olje*, *polje*). Slovenski dvoustični **u* se je v zobnoustični v spremenil samo v položaju pred nekaterimi prvotnimi sprednjimi samoglasniki (rez. sln. *vidēt*, *vēja*, *vasalēr*; knj. sln. *videti*, *veja*, *veseleti*),⁴ v drugih položajih pa se je ohranil (rez. sln. *glawa*, *wōzit*, *wran*, *wzet*, *wstāt*; knj. sln. *glava*, *voziti*, *wran*, *vzeti*, *vstati*). V prevzetem besedju se dvoustični *w* pojavlja tudi pred sprednjimi samoglasniki (furl. *uisce* → rez. sln. *wišća* 'šiba'), zobnoustični *v* pa tudi v položaju pred nesprednjimi samoglasniki (furl. *rivā* → rez. sln. *rivāt* 'končati'); zaradi svoje proste razvrstitve in posledične nepredvidljivosti sta /v/ in /w/ v rezijanskem narečju različna fonema.

Z območja primorskih slovenskih narečij so se v rezijanščino širile mlajše soglasniške spremembe. Od vzhoda proti zahodu rezijanščine se je širila spirantizacija prvotnega **g*, ki pa skrajnega zahoda doline (govor vasi Bila) ni dosegla: sln. **g* > **γ* > **h* > **x* > **ø* (sln. **noga* > Bila *nōga*, Osojane *nōyā*, Njiva *nōha*, Solbica *nōa*, knj. sln. *nōga*). Prav tako je bilo s prehodom sln. **l* > **u*, ki je

⁴ Primer psl. **vezati* > rez. sln. *wezat*, knj. sln. *vezati* kaže na to, da je moral biti odraz praslovanskega nosnega sprednjega samoglasnika v času prehoda **u* > *v* zelo širok ejevski glas (precej širši od odraza praslovanskega ustnega sprednjega samoglasnika **e*), saj v položaju pred odrazom **ę* do prehoda **u* > *v* ni prišlo.

značilen samo za govor kraja Osojane (Osojane so imele preko svojih planin na Koritu in v Učji največ stika z govorcami obsoškega in terskega narečja), medtem ko se je v ostalih rezijanskih govorih sln. **l* spremenil v srednji *l* (sln. **stol* > Solbica, Njiva, Bila *stöl*, Osojane *stōw*, knj. sln. *stol* [stou]); sln. **słza* > **səlza* > **solza* > Solbica *solza*, Njiva, Bila *sulza*, Osojane *suza*, knj. sln. *solza* [souza]).

Rezijansko narečje je s stališča naglasa po eni strani arhaično, po drugi pa zelo inovativno. Naglasni arhaizem je izostanek nesplošno-slovenskega naglasnega umika s kratkega zadnjega zložnika na prednaglasni kratki zložnik (drugod od 15. stoletja dalje) (rez. sln. *rabrō*, *žanā*, *kozā*, *lopotā*, Gsg *konjā*, *potōk*, *madvēd*, *konāc koncā*, *nistēt*, 2sg praes. *nasēš*, *jajcē*, *jazēk*, *sosēd*; knj. sln. *rēbro*, *žēna*, *kōza*, *lepōta*, Gsg *kōnja*, *pōtok*, *mēdved*, *lōnāc lōnca*, *nēsti*, 2g praes. *nēseš*, *jājce*, *jēzik*, *sōsed*). Naglasna inovacija pa je nesplošno-slovenski naglasni umik s slovenskega dolgega cirkumflektiranega zložnika na slovenski prednaglasni kratki zložnik (od 18. stoletja dalje) (rez. sln. *sēnu*, *prōsu*, *vēcēr vēcāra*, *jēsēn jēsani*, Asg *nōgo*, *zēmjo*; knj. sln. *senō*, *prosō*; *večēr večēra*, *jesēn jesēni*, Asg dvojnično *nogō*, *zemljō*).

2.2 Oblikovni sistem

Rezijansko narečje ima podoben oblikovni sistem, kot so ga prvotno poznala vsa slovenska narečja, in sicer oblikovno, tj. s končnicami, razlikuje tri slovnicihne spole (rez. sln. *kostānj jē zrēl* (m) : *hruška jē zrēla* (f) : *jabulku je zrēlu* (n); knj. sln. *kostanj je zrel* : *hruška je zrela* : *jabolko je zrelo*), tri osebe (rez. sln. 1sg *dilan*, 2sg *dilaš*, 3sg *dila*; knj. sln. 1sg *delam*, 2sg *delaš*, 3sg *dela*), šest sklonov in tri števila (rez. sln. Nsg *dnā hiša* : Ndu *dvi hiši* : Npl *tri hiše*; knj. sln. Nsg *ena hiša* : Ndu *dve hiši* : Npl *tri hiše*). V nadaljevanju so izpostavljene predvsem nekatere posebnosti pri glagolu.

Osebila so naslednja: rez. sln. 1sg *dilan*, 2sg *dilaš*, 3sg *dila*; 1du *dilawa*, 2du *dilata*, 3du *dilata*; 1pl *dilamō*, 2pl *dilata*, 3pl *dilajo*. Prvotna končnica druge osebe množine rez. sln. *-tē*, knj. sln. *-te* se je ohranila v vljudnostnem nagovoru (vikanju) (rez. sln. *Non/Nūna*, *koj dilatē?* ‘Gospod/Gospa, kaj delate?’), v drugi osebi množine pa se pojavlja končnica *-ta* (rez. sln. *Utrucē*, *koj dilata?* ‘Otroci, kaj delate?’), ki je drugotna, posplošena iz druge osebe dvojine.

Med prvotnimi glagolskimi časi je poleg sedanjika in preteklika ohranjen tudi predpreteklik, ki izraža preddobnost v preteklosti (rez. sln. *Nisamō vēdali*, *da an bil spadal* ‘Nismo vedeli, da je bil padel’). Posebnost med slovenskimi narečji pa je, da je v narečju od nezloženih glagolskih časov oblikovno ohranjen nedovršni pretekli čas (imperpekt), sicer samo nekaterih glagolov (rez. sln. *bēšēn*, *mēšēn*, *tēšēn*, tj. prva oseba ednine od ‘biti’, ‘imeti’, ‘hoteti’), ki pa nima več pomena preteklosti, temveč se uporablja v preteklih pogojnih stavkih in glavnem stavku ob njem za neuresničeno preteklo dejanje (rez. sln. *Ći ja bēšēn vēdēl/vēdala*, *tēšēn ti ričet* ‘Ko bi bil vedel/vedela, bi ti bil/bila rekel/rekla’).

Med glagolskimi časi se pojavljata vsaj dva prihodnjika, in sicer prihodnjik (*futurum*), ki je zložen iz sedanjika pomožnega glagola rez. sln. *tēt*, knj. sln. (*ho*)*teti* in nedoločnika (rez. sln. *Ja čon prīt* ‘Prišel bom’), in predprihodnjik (*futurum exactum*), ki je zložen iz prihodnjika pomožnega glagola rez. sln. *bet*, knj.

sln. *biti* in tvornega preteklega deležnika na *-l* nepomožnega glagola (rez. sln. *Ja bon paršäl* 'Prišel bom (prej)'), torej rez. sln. *Ko bon paršäl/paršlä gorë na Solbico, çon te puklicat* '(Potem) ko bom prišel/prišla na Solbico, te bom poklical/poklicala'). Pod vplivom sosednjih romanskih jezikov pa prihodnjik izraža tudi nekatere naklonske pomene, npr. domnevo v sedanjosti (rez. sln. *An/Na bo mël/mëla ne štirkratdwisti lit* 'Najbrž ima kakih osemdeset let', tj. 'Domnevam, da ima kakih osemdeset let', prim. it. *Avrà ottanta anni*). Prav tako pod vplivom sosednjih romanskih jezikov je nastal tudi prihodnjik v preteklosti, ki izraža domnevo v preteklosti ter je zložen iz prihodnjika pomožnega glagola rez. sln. *bet*, knj. sln. *biti* ter tvornega preteklega deležnika istega glagola in nepomožnega glagola (rez. sln. *Itadej bon bil/bila mël/mëla ne pet lit* 'Tedaj sem najbrž imel/imela kakih pet let', prim. it. *All'epoca avrò avuto cinque anni*).

2.3 Skladnja in besedje

Na jezikovno podobo rezijansščine so poleg notranjejezikovnih glasovnih zakonov in znotraj- in medvzorčnih analoških procesov vplivali tudi zunanjejezikovni dejavniki, med temi je najbolj opazen predvsem stik z neslovanskimi jeziki in narečji. Prevzemanje elementov iz le-teh je bilo skozi zgodovino močno in prisotno na vseh ravninah jezikovnega sistema.

Rezijansko narečje pozna osnovno, iz praslovanščine podedovano besedje slovenskega tipa (besede kot npr. rez. sln. *grad* v pomenu 'grad' in ne morda 'mesto', *väs* in ne **salö* v pomenu 'vas', *dikla* v pomenu 'dekla' se v s slovenščino najbolj sorodnih južnoslovanskih jezikih in njihovih narečjih praviloma ne pojavljajo). Polega tega pa se v njem pojavlja ogromno prevzetega besedja.

Iz nemščine so predvsem leksikalne izposojenke (rez. sln. *barbat, mulinat, basat, folät, flajša, ...*). Nesorazmerno večji pa je vpliv romanskih jezikov, v starejših obdobjih furlanščine, v zadnjem času pa predvsem knjižne italijanščine. Rezijansko in tersko narečje sta najbolj romanizirani slovenski narečji.

Romanizmi so vidni predvsem v skladnji, besedju in frazeologiji. Navedimo nekaj najznačilnejših. Števniki *dän* se pojavlja v vlogi nedoločnega (rez. sln. *dan mali muž* 'velik mož', *na vilika baba* 'velika baba', *nö çarnjëli jabulku* 'rdeče jabolko'), kazalni zaimek *iti* pa v vlogi določnega člana (rez. sln. *te rozajanski ples* 'rezijanski ples', *ta rozajanska wiža* 'rezijanska viža', *tö rozajanskë ubličilu* 'rezijansko oblačilo'). Pod vplivom furlanščine je v rabi t. i. pleonastični zaimek. To je naslonska oblika osebne zaimka, ki se uporablja tudi ob naglasni obliki osebne zaimka ali ob imenski besedni zvezi (rez. sln. *un an pujë* 'on poje', *otrök an pujë* 'otrok poje', *njëj ni so ji dali* 'njej so dali', *babi ni so ji dali* 'babici so dali'; prim. furl. *lui al cjante, il frut al cjante, a jê a i àn dât, ae ave a i àn dât*). Zaimkovno podvajanje premega in nepremega predmeta se pojavlja tudi v nekaterih drugih primorskih narečjih, zaimkovno podvajanje osebka pa je značilno samo za rezijansko in tersko narečje.

Furlanske izposojenke se od italijanskih ločijo po glasovni podobi (npr. *ç* v besedah rez. sln. *çarta* 'papir', *barça* 'ladja', *bança* 'banka', *çaçadör* 'lovec', *Çanen* 'Kanin'; prim. furl. oblike s palatalizacijo *cjarta, barcja, bancja, cjaçadör, Cjanin* proti it. nepalataliziranim *carta, barca, banca, cacciatore, Canin*).

Furlanizmi so starejši, v novejšem času pa v narečje na veliko vdirajo številni italijanizmi, tako v podomačeni kot v polcitatni in citatni obliki. Gre predvsem za poimenovanja predmetnosti, povezane z sodobnim življenjem.

Veliko je tudi pomenskih interferenc z romanskima jezikoma. Ta namreč že močno vplivata na predstavniki svet Režijanov, ki pomenske enote dobesedno prevajajo morfem za morfemom. To je še posebej močno vidno v frazeologiji (rez. sln. *dāt no roko* dobesedno ‘dati eno roko’ za ‘pomagati’, *mrāz an se zdila čot* ‘mraz se dela čutiti’ za ‘mraz je’, *dajat nūmarje* ‘dajati številke’ za ‘govoriti neumnosti’, *na paršlā manćat* ‘prišla je manjkati’ za ‘umrla je’; prim. it. *dare una mano, il freddo si fa sentire, dare i numeri, è venuta a mancare*).

3 SOCIOLINGVISTIČNI VIDIK

Režijanščina je sociolingvistično opredeljena kot slovenski knjižni/standardni mikrojezik (v slovenistiki je bolj uveljavljen termin pokrajinski ali krajevni knjižni jezik) oz. pisno narečje (nem. Schreibdialekt), ki na lokalni ravni zaradi odsotnosti »krovnega« slovenskega knjižnega/standardnega (makro)jezika (nem. Dachsprache) opravlja vlogo knjižnega jezika z zelo omejenim naborom funkcijskih zvrsti. Predstavljeni so sociolingvistični položaj režijanskega narečja (diglosija znotraj bilingvizma), način oblikovanja knjižne/standardne oz. pisne režijanščine in njena javna raba.

3.1 Diglosija (dvojezičje) znotraj bilingvizma

Za Režijo podobno velja deloma tudi za (slovensko) Benečijo (Beneško Slovenijo), tj. Nadiške in Terske doline, v Videmski pokrajini v Italiji ter slovensko Porabje (madž. Rábavidék) na Madžarskem je značilna – gledano sociolingvistično – odsotnost oziroma omejena prisotnost slovenskega knjižnega/standardnega jezika v javni rabi, za govorce slovenščine pa v večini primerov stanje diglosije/dvojezičja znotraj bilingvizma/dvojezičnosti, tj. model narečna zvrst materinščine – knjižna/standardna zvrst večinskega državnega jezika: slovensko narečje kot nizki register v zasebnem govornem položaju in italijanski knjižni jezik kot visoki register v javnem govornem položaju. Zaradi odsotnosti oziroma pomanjkljive prisotnosti slovenskega knjižnega jezika (ter posledično tudi njegove združevalne in predstavnike vloge) govorci slovenščine na imenovanem obrobju niso mogli v popolni meri izoblikovati zavesti o pripadnosti neki nadpokrajinski, tj. vseslovenski jezikovni skupnosti. Z obvladovanjem večinoma samo svojega narečja ostajajo zato na stopnji zavesti ozke slovenske pokrajinske pripadnosti, značilne za osrednjeslovenski prostor v času pred 19. stoletjem, ki se ji pridružuje državljanska zavest italijanske države. To stanje je posledica zgodovinske izkušnje tega prostora, pa tudi nezadostne dejanske jezikovne zaščitenosti.

Opisano stanje danes ni le posledica zgodovinske izkušnje. Države, ki jim opazovana območja upravno-politično pripadajo, namreč niso v zadostni meri poskrbele za dejansko zaščito in razvoj avtohtonega slovenskega prebivalstva. Nasprotno, le-to je (bilo) podvrženo prikriti, če ne že kar odkriti asimilacijski politiki (*Giornale di Udine* je 22.11.1866 zapisal: *Questi slavi bisogna eliminarli!* ‘Te Slovane je potrebno odstraniti!’), ki je svoj vrhunec dosegla v času nacifašizma

(1922–1943) in se *de facto* nadaljevala v obdobju po drugi svetovni vojni. Tako je zgodovinsko gledano sicer kompaktno poseljeno slovensko govoreče prebivalstvo danes na svojem – pred nekaj desetletji še homogenem – poselitvenem prostoru »manjšinizarano«.

Govorci slovenščine v Videmski pokrajini za italijansko državo, v okviru katere živijo od leta 1866 (Nadiške in Terske doline, Rezija) oziroma 1918 (Kanalska dolina), do nedavnega tako rekoč niso obstajali in jezikovno niso bili zaščiteni. Kot del slovenske jezikovne skupnosti v Italiji (in s tem enakopravni govorcem slovenščine v Tržaški in Goriški pokrajini) so bili priznani šele z državnim zakonom št. 482 iz leta 1999, naslovljenim *Predpisi o varstvu zgodovinskih jezikovnih manjšin / Norme in materia di tutela delle minoranze linguistiche storiche*. Slovenski jezik in njegove zemljepisne različice (narečja) so bili zaščiteni z državnim zakonom št. 38 iz leta 2001 (*Zakonska določila za zaščito slovenske jezikovne manjšine v deželi Furlaniji - Julijski krajini / Norme per la tutela della minoranza linguistica slovena della regione Friuli-Venezia Giulia*) ter z deželnim zakonom št. 26 iz leta 2007 (*Deželna določila za zaščito slovenske jezikovne manjšine*).⁵ Slednji eksplicitno določa, da zakonska določila veljajo tudi za rezijanščino ter slovenske jezikovne različice v Nadiških in Terskih dolinah ter v Kanalski dolini.⁶ Omenjeni zaščitni zakoni pa se povsod v Videmski pokrajini dejansko ne izvajajo. Na področju javnega šolstva na primer z izjemo ene same dvojezične osnovne šole (5 let) in nižje srednje šole (3 leta) v kraju Špeter (it. San Pietro al Natisone) v Nadiških dolinah, ki je leta 1984 nastala kot zasebna šola in je bila s sprejetjem zakona št. 38/2001 podržavljena, slovenščina v Terskih dolinah, Reziji in Kanalski dolini od države ni sistematično financirana ne kot učni predmet ne kot učni jezik, niti v knjižni niti v narečni različici.

3.2 Rezijanski knjižni/standardni mikrojezik oz. rezijansko pisno narečje

Zaradi skoraj popolne odsotnosti slovenskega knjižnega jezika v javnosti, pomembnosti narečja kot edinega nosilca jezikovne in kulturne identitete Rezijanov in zaradi v zgodovini že obstoječega rezijanskega knjižnega izročila⁷ je pri Rezijanih zrasla potreba po oblikovanju lastnega, pokrajinsko oziroma krajevno omejenega knjižnega jezika. V ta namen je rezijanska občinska uprava avgusta 1980 in decembra 1991 organizirala znanstveni srečanja na temo kodifikacije

⁵ O pravnem položaju in dejanski zaščiti slovenske jezikovne skupnosti v Italiji s poudarkom na Reziji prim. Valentinčič 2014.

⁶ Italijanska zakonodaja uporablja izraz *jezikovna manjšina* (it. *minoranza linguistica*), ne pa izrazov *narodna*, *narodnostna*, *etnična manjšina*, ter poleg knjižne/standardne slovenščine štiti tudi zemljepisne jezikovne različice, tj. slovenska narečja v Videmski pokrajini (rezijansko, nadiško, tersko in ziljsko narečje v Kanalski dolini). Subjekt zaščite je torej slovenski jezik in ne slovenska narodnostna skupnost, iz česar sledi, da za aplikacijo zakona na nekem območju ni potrebno, da se njeni prebivalci identificirajo s slovensko narodnostno skupnostjo, temveč da želijo v javnosti uporabljati eno od različic slovenščine, knjižno/standardno ali narečno.

⁷ Starejše rezijansko knjižno izročilo je predstavljeno v Steenwijk 2003a.

knjižne rezijanščine⁸ ter delo nato poverila nizozemskemu jezikoslovcu Hanu Steenwijku. V naslednjih desetletjih so izpod njegovega peresa izšli pomembni kodifikacijski priročniki, in sicer leta 1994 pravopis, leta 1999 prvi del slovnice ter leta 2005 mali pravopisni slovar (Steenwijk 1994, 1999, 2005).

Glavna problema standardizacije rezijanščine sta bila izbira črkopisa in premagovanje razlik med posameznimi krajevnimi govori. Kodifikator se je odločil za »slovenski« način zapisovanja soglasnikov, tudi za pisanje sičnikov *s*, *z*, *c* (knj. rez. *rösa*, *miza*, *lisica*, knj. sln. *rósa*, *míza*, *lisíca*), ki pa se spričo rezijanskega nepoznavanja slovenskega knjižnega jezika in navajenosti uporabnikov na italijanski pravopis lahko izbirno zapisujejo tudi na »italijanski« način (knj. rez. *rösssa*, *mísa*, *lissíza*). Glavni štirje rezijanski krajevni govori (vasi Bila, Njiva, Osojane in Solbica) se med seboj ločijo predvsem na glasovni in oblikovni ravni (kjer so razlike v naboru končnic razločljive deloma z glasovnimi spremembami in deloma z različnimi izhodišči *le-teh*), manj pa v besedju. Na glasovni ravni obstajajo med njimi – gledano sinhrono – sistematične glasovne vzporednice, diahrono razločljive z različnimi odrazi. 28 je samoglasniških in 7 soglasniških, v knjižni jezik pa so bile sprejete značilnosti, prisotne vsaj v treh od glavnih štirih krajevnih govorov (Bila *krüh*, *küp*, Njiva *kroh*, *kop*, Osojani *kroh*, *kop*, Solbica *kro*, *kop* → knj. rez. *kroh*, *kop*, knj. sln. *krüh*, *küp*). Če pojav ni prisoten vsaj v treh govorih, je v presojo pritegnjen govor zaselka Lipovec, ki ima med krajevnimi govori središčno lego (Bila *myš*, *syt*, Lipovec *meš*, *set*, Njiva *meš*, *set*, Osojane *meš*, *set*, Solbica *myš*, *syt* → knj. rez. *meš*, *set*, knj. sln. *mīš*, *sīt*). Na glasovni in oblikovni ravnini jezikovnega sistema je Steenwijkova knjižna/standardna rezijanščina torej abstrakcija štirih glavnih krajevnih govorov in tako predstavlja odličen primer standardizacije knjižnega/standardnega jezika s pomočjo abstrakcije konkretnih organskih idiomov na osnovi spoznanj teoretičnega jezikoslovja.

Nastajanje in uveljavljanje Steenwijkove standardne rezijanščine je podpirala rezijanska občinska uprava pod županom Luigijem Palettijem (župan 1989–1999). V tem času so bili npr. na celotnem ozemlju občine postavljeni krajevni napisi v Steenwijkovem »slovenskem« rezijanskem pravopisu, izdana so bila znanstvena in kodifikacijska dela o rezijanščini ter publikacije za širše bralstvo (predvsem šolsko populacijo), rezijanščina pa je bila celo uvedena kot učni predmet v osnovno in nižjo srednjo šolo. Med znanstvenimi publikacijami poleg že omenjenih Steenwijkih del (npr. Steenwijk 1993, 1994, 1997, 1999) je treba omeniti tudi Dapitov sistematični popis in imenoslovno raziskavo rezijanskih ledinskih imen (Dapit 1995, 1998, po menjavi občinske uprave zadnji zvezek leta 2008).

Steenwijkov rezijanski pravopis, predvsem odločitev za »slovenski« način zapisovanja sičnikov, pa v lokalni jezikovni skupnosti ni splošno sprejeta. Poleg njegovega systemskega, znanstvenega, pravopisa, ki se je na javnih napisih (krajevni napisi) uveljavil, obstaja namreč tudi nesistemski pravopis, katerega avtor je Sergio Chinese (Chinese 2003). Potem ko je bil Chinese leta 2009 na lokalnih volitvah izvoljen za župana Rezije, je začela rezijanska občinska uprava njegov pravopis, uradno objavljen v občinskem glasilu *Il Giornale di Resia* (december

⁸ Razprave zadnje konference so zbrane v zborniku *Fondamenti per una grammatica pratica resiana* (Steenwijk 1993).

2009, str. 3), uveljavljati v javnih napisih (krajevni napisi, smerokazi ipd.). Največja novost Chinesejevega pravopisa je zapisovanje glasu [z] z grafemom <ś> in glasu [c] na »italijanski« način z grafemom <z> (*rösä, myśä, lysyzä*). Publikacije rezijanskih kulturnih društev ostajajo še naprej v Steenwijkovem pravopisu. Rezijanski pravopisni spor, ki bi ga lahko ponazorili z odločevalnim vprašanjem *Al prav se piše Solbica al Solbiza?*, nekoliko spominja na *črkarsko pravdo* v osrednjeslovenskem prostoru v obdobju 1824–1843, ki ji je pesnik France Prešeren leta 1832 namenil satirični sonet *Al prav se piše kaua ali kafha*.

3.3 Pisna rezijanščina v javni rabi

V Občini Rezija (rez. sln. Rozajanski kumün, it. Comune di Resia) v javni rabi daleč prevladuje italijanski jezik. To je edini jezik javne uprave, javnega šolstva, večine medijev množičnega obveščanja in po večini tudi v cerkvi. Knjižna slovenščina je v omenjenih domenah popolnoma odsotna. Rezijansko narečje pa se pojavlja samo znotraj dejavnosti »slovensko« rezijansko jezikovno zavednih kulturnih delavcev in njihovih organizacij.

Nekateri jezikovno zavedni Rezijani so člani krovnih organizacij Slovencev v Italiji, in sicer Slovenske kulturno-gospodarske zveze (SKGZ) in Sveta slovenskih organizacij (SSO). Najpomembnejše kulturno središče v Reziji je *Plocawa hiša* na Solbici, ki je bila odprta 14. oktobra 2017, in sicer s postavitvijo stalne razstve *Zverinice tu-w Reziji*. Tu ima svoj urad za celotno Videmsko pokrajino Zveza slovenskih kulturnih društev (ZSKD), ki deluje pod okriljem SKGZ, ter kulturni društvi *Rozajanski dum* in *Muzeo tih rozajanskih judi / Museo della gente della Val Resia*. Jezikovna politika, ki se zrcali v dejavnostih tega središča, je naravnava v promocijo rabe rezijanskega narečja med dolinskim prebivalstvom in med Rezijani *pö svitë* 'po svetu', povezovanje rezijanskega kulturnega prostora z ostalim slovenskih jezikovnih prostorom v Italiji, drugih zamejstvih in v Sloveniji, posredovanje informacij o rezijanskem narečju in kulturi furlanskemu ter širšemu italijanskemu kot tudi globalnemu prostoru. Vsa javna besedila, namenjena obiskovalcem Plocove hiše, so namreč napisana v rezijanskem narečju, italijanščini, knjižni slovenščini in angleščini.

Kulturni dom *Ta rozajanska kultürska hiša*, ki je bila zgrajena po potresu v Furlaniji in zgornjem Posočju leta 1976 s sredstvi tedanje Socialistične republike Slovenije, je v lasti rezijanske občine. Posledično je jezikovna in kulturna politika te institucije odvisna od aktualne občinske uprave. V kulturnem domu ima sedež rezijanska folklorna skupina *Gruppo Folkloristico Val Resia / Ti rozajanski plesawci*, ki deluje od leta 1838. Podobno je od aktualnega župnika odvisna tudi raba rezijanščine v cerkvi, v času po rezijanski abecedni vojni pa tudi izbira črkopisa za njeno zapisovanje (cerkveno glasilo s svojim imenom *All'ombra del Canin / Tau Cianynove sinze* kaže na izbiro »italijanskega« pravopisa).

Steenwijkovsko standardno rezijanščino s »slovenskim« pravopisom v svojih publikacijah uporabljajo kulturni društvi *Rozajanski dum*, *Muzeo tih rozajanskih judi / Museo della Gente della Val Resia*, ženski pevski zbor *Coro Rože Májave* in folklorna skupina *Gruppo Folkloristico Val Resia / Ti rozajanski plesawci*. Zaslediti jo je mogoče v publikacijah za šolsko populacijo, v člankih, objavljenih v

lokalnem laičnem in verskem tisku,⁹ v radijski oddaji,¹⁰ zapisih ljudskih in avtorskih besednoumetnostih besedil,¹¹ priložnostno pri cerkvenih obredih ter občasno tudi na javnih dopisih in oglasih. Zakonska podlaga za pojavljanje rezijanščine v javnosti so zaščitni zakoni za slovensko jezikovno manjšino v Italiji. Kljub prisotnosti na različnih področjih javnega življenja pa je knjižna rezijanščina funkcijskozvrstno precej omejena. Razlog za to je predvsem omejenost narečnega besedja, s pomočjo katerega je zelo težko ubesedovati zahtevnejše vsebine. Na sodobno zunajjezikovno stvarnost vezano besedje se ob omejenosti lastnih tvornih besedotvornih postopkov tako praviloma prevzema iz večinskega državnega jezika – italijanščine, nikakor pa ne iz Rezijanom tujega slovenskega knjižnega/standardnega jezika. V Reziji opravlja torej rezijanski knjižni/standardni mikro-jezik ali rezijansko pisno narečje vlogo sporazumevalnega sredstva znotraj lokalne jezikovne skupnosti brez ambicij približevanja slovenskemu knjižnojezikovnemu izročilu.

LITERATURA

- CHINESE, Sergio, 2003: *Rošajanskë-laškë bysidnjäk. Repertorio lessicale italiano-resiano*. Resia.
- DAPIT, Roberto, 1995: *La Slavia Friulana: Lingue e culture: Resia, Torre, Natisone: Bibliografia ragionata / Beneška Slovenija: Jezik in kultura: Rezija, Ter, Nadiža: Kritična bibliografija*. Cividale/Čedad: Circolo Culturale / Kulturno društvo Ivan Trinko, San Pietro al Natisone/ Špeter: Cooperativa/Zadruga Lipa, 1995.
- DAPIT, Roberto, 1995: *Aspetti di cultura resiana nei nomi di luogo: 1. Area di Solbica/Stolvizza e Korito/Coritis*. Padova: CLEUP Editrice-Padova.
- DAPIT, Roberto, 1998: *Aspetti di cultura resiana nei nomi di luogo: 2. Area di Osoanë/Oseacco e Učja/Uccea*. Padova: CLEUP Editrice-Padova.
- DAPIT, Roberto, 2003: Nastajanje krajevnih knjižnih jezikov pri Slovencih v Furlaniji. Ada Vidovič Muha (ur.): *Knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje*. Obdobja 20. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko. 301–312.
- DAPIT, Roberto, 2006: The Resian dialect and its evolution as a literary language, v: Славянские литературные микроязыки и языковые контакты. A. D. Duličenko, S. Gustavsson, J. Dann (ur.). Таргу. 166–175.
- DAPIT, Roberto, 2008: *Aspetti di cultura resiana nei nomi di luogo: 3. Area di Bila/San Giorgio, Njwq/Gniva e Ravanca/Prato*. Padova: CLEUP Editrice-Padova.

⁹ Rezijanski članki se v omejeni obliki pojavljajo v publicistiki ob italijanščini. Rezijansko kulturno društvo Rozajanski dum izda vsako leto tematski koledar *Náš kolindrin* z besedili v rezijanščini in italijanščini ter od leta 2006 dvakrat letno, občasno tudi trikrat, časopis *Náš glas – La nostra voce*. Rezijanska besedila se pojavljajo predvsem v periodičnih publikacijah Slovencev Videmske pokrajine, in sicer v tedniku *Novi Matajur* in polmesečniku *Dom*, ki izhajata v Čedadu.

¹⁰ V okviru Radia Trst A, slovenskega programa Deželnega sedeža RAI za Furlanijo - Julijsko krajino, pripravljajo Rezijani v rezijanščini polurno tedensko radijsko oddajo *Te rozajanski glas*, ki je na sporedu vsako soboto ob 12-ih.

¹¹ V rezijanščini ustvarjajo tudi nekateri pesniki (Renato Quaglia, Silvana Paletti) in kantavtor (Rino Chinese).

- STEENWIJK, Han, 1992: *The Slovene dialect of Resia: San Giorgio*. Studies in Slavic and general linguistics 18. Amsterdam, Atlanta: Rodopi.
- STEENWIJK, Han (ur.), 1993: *Fondamenti per una grammatica pratica resiana: Atti della conferenza internazionale tenutasi a Prato di Resia (UD) 11–12–13 dicembre 1991*. Padova: CLEUP Editrice-Padova.
- STEENWIJK, Han, 1994: *Ortografia resiana/Tö jošt rozajanskë pisanjë*. Padova: CLEUP Editrice-Padova.
- STEENWIJK, Han, 1997: *Tre studi resiani: Grammatica e storia sociale*. Padova: CLEUP Editrice-Padova.
- STEENWIJK, Han, 1999: *Grammatica pratica resiana: Il sostantivo*. Padova: CLEUP Editrice-Padova.
- STEENWIJK, Han, 2003a: The roots of written Resian. Ada Vidovič Muha (ur.): *Knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje*. Obdobja 20. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko. 313–322.
- STEENWIJK, Han, 2003b: Dizionari resiani. Sergio H. Chinese: *Rošajanskë-laškë bysidnjäk. Repertorio lessicale italiano-resiano*. Resia. 7–14.
- STEENWIJK, Han, 2005: *Piccolo dizionario ortografico resiano. Mali bisidnik za tö jošt rozajanskë pisanjë*, Padova: CLEUP Editrice-Padova.
- STEENWIJK, Han, 2010: L'adozione di una grafia „ufficiale” del Comune di Resia e le sue conseguenze. *Näš glas – La nostra voce* 6(1). 1–9.
- ŠEKLI, Matej, 2001: Rezja, Rezjanie i dialekt rezjaški. *Zeszyty Łużyckie* 32–33. 49–57.
- ŠEKLI, Matej, 2003: Jezik, knjižni jezik, pokrajinski oz. krajevni knjižni jezik: genetskojezikoslovni in družbenostnojezikoslovni pristop k členjenju jezikovne stvarnosti (na primeru slovenščine). Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti*. Obdobja 22. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofska fakultete. 41–58.
- ŠEKLI, Matej, 2006a: Praslovanski stari cirkumfleks v rezijanskem in ziljskem narečju slovenščine. Mihaela Koletnik, Vera Smole (ur.): *Diahronija in sinhronija v dialektoloških raziskavah*. Zora 41. Maribor: Slavistični društvo Maribor. 227–287.
- ŠEKLI, Matej, 2006b: Pokrajinski/krajevni knjižni jeziki na Slovenskem. Емилија Црвенковска (ur.): *XXXII научна конференција XXXVIII на меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура (Охрид, 15. VIII – 17. VIII 2005)*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура. 195–206.
- ŠEKLI, Matej, 2007: Narečjeslovje in zgodovinska slovnica kot pomoč pri razumevanju pravopisa in pravorečja (na primeru zasoplih samoglasnikov v rezijanskem krajevnem knjižnem jeziku). Miran Košuta (ur.): *Živeti mejo*. Zbornik Slavističnega društva Slovenije 18. Trst: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 181–192.
- ŠEKLI, Matej, 2009a: Zaimkovno podvajanje predmeta in osebka v rezijanskem narečju slovenščine (s stališča jezikovnega stika s furlanščino). *Трета македонско-словенечка научна конференција. Македонско-словенечки јазични, книжевни и културни врски / Makedonsko-slovenske jezikoslovne, književne in kulturne zveze*. (Ur. Arizankovska, Лидија). Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“. 133–155.
- ŠEKLI, Matej, 2009: Furlanščina in rezijansko narečje slovenščine v besedilih. *Трета македонско-словенечка научна конференција. Македонско-словенечки јазични, книжевни и културни врски / Makedonsko-slovenske jezikoslovne,*

- književne in kulturne zveze*. (Ur. Arizančkovska, Lidiija). Skopje: Univerzitet „Sv. Kiril i Metodij“, Filološki fakultet „Blaze Koniski“. 157–179.
- ŠEKLI, Matej, 2015b: Rezijanščina: geneolingvistična in sociolingvistična opredelitev. *Poznańskie Studia Slawistyczne* 8. 199–213.
- ŠEKLI, Matej, 2015b: Slovanski knjižni mikrojeziki: opredelitev in prikaz pojava znotraj slovenščine. Hotimir Tivadar (ur.): *Država in narod v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Zbirka Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 93–100.
- VALENTINČIČ, Dejan, 2014: *Slovenci v Reziji? Pravni položaj in dejansko življenje slovenske jezikovne manjšine*, Celovec/Klagenfurt, Ljubljana, Novo mesto.

JANOŠ JEŽOVNIK

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

janos.jezovnik@zrc-sazu.si

Slovenski jezik v Terskih dolinah

Prispevek podaja strnjen pregled terskega narečja slovenskega jezika, ki se govori v Beneški Sloveniji v Republiki Italiji, preko zemljepisno-zgodovinskega in osnovnega sociolingvističnega orisa ter jezikoslovnega opisa glavnih značilnosti.

1 ZEMLJEPISNO-ZGODOVINSKI ORIS

Tersko narečje slovenskega jezika se govori v severovzhodnem delu Avtonomne zvezne dežele Furlanija - Julijska krajina v Republiki Italiji, in sicer v gorskih dolinah porečja reke Ter na zahodnem delu Beneške Slovenije.¹ V uveljavljenem slovenističnem pojmovanju terskega narečja se vanj uvrščajo tudi govori Breginjskega kota (naselja Breginj, Logje, Robidišče) na skrajnem zahodu Republike Slovenije.² Proti severu Terske doline od doline Rezije loči gorska veriga Mužcev/Monti Musi, proti jugu in zahodu območje meji na Furlansko nižino, na vzhodu pa območje terskega narečja na pobočju gore Ivanec/Joanaz³ meji na sosednje nadiško narečje. Pretežni del območja narečja upravno sodi v občini Bardo/Lusevera in Tipana/Taipana, govori pa se tudi v posameznih krajih občin Neme/Nimis, Ahten/Attimis, Fojda/Faedis in Tavorjana/Torreano.⁴

¹ Lokalno se (zlasti v Nadiških dolinah) uporablja tudi ime Benečija, ki pa ga je treba razlikovati od enakega slovenskega poimenovanja italijanske zvezne dežele Veneto.

² Glede na njihove jezikovne(razvojn)e značilnosti (zlasti upošteva je sovpad odrazov izhodiščnoslovenskih (isln.) nosnih **e* in **o* ter nenosnih **e* in **o* ter prisotnost/odsotnost narečnega umika naglasa s končnega (staro)circumfektiranega zloga tipa isln. **okô*, **oblâk* > narečno (nar.) **ôko*, **ôblak*) bi bilo govore Breginjskega kota skupaj z nekaterimi govori, ki se govorijo na italijanski strani meje, ustrezneje uvrstiti v sosednje nadiško narečje, kar je predmet narečjeslovnih raziskav v pripravi. V tem prispevku je upoštevana trenutno uveljavljena razmejitev med terskim in nadiškim narečjem. Ker se prispevek osredotoča na stanje slovenskega jezika v (nekdanji) Videmski pokrajini Furlanije - Julijske krajine, govori Breginjskega kota na slovenski strani meje niso vključeni v obravnavo.

³ Krajevna imena na območju Republike Italije so ob prvi omembi zapisana v slovenščini in v italijanščini, v nadaljevanju pa se nanje sklicujemo le s slovenskimi imeni. Pri širše poznanih slovenskih poimenovanjih (npr. Videm) italijanskih imen posebej ne navajamo.

⁴ Zgodovinsko je bilo narečje prisotno tudi v nekaterih krajih, ki danes pripadajo občinama Gorjani/Montenars in Čenta/Tarcento, vendar danes aktivnih govorcev tam več ni; sledovi slovenskega narečja so ohranjeni v krajevnih in ledinskih imenih. O močno napredovali jezikovni asimilaciji in posledični izgubi slovenskega narečja v teh krajih že v letu 1945 poroča Cronia (1950: 322–323).

Tersko narečje predstavlja najzahodnejše slovensko narečje in hkrati danes skrajno zahodni del slovanskega jezikovnega prostora kot ostanka avtohtone slovanske naselitve v zgodnjem srednjem veku. Območje je bilo že od časov pokristjanjevanja pod vplivom Oglejskega patriarhata, leta 1077 mu je pripadla tudi posvetna oblast nad tem ozemljem. Leta 1420 je po zmagi nad Patriarhatom upravljanje ozemlja prevzela Beneška republika, po padcu Beneške republike pa je med letoma 1797 in 1866 ozemlje Furlanije in Beneške Slovenije z izjemo kratkega obdobja napoleonske marionetne države pripadalo Habsburški monarhiji. Tistega leta je bilo območje z mirovno pogodbo na Dunaju priključeno novozdruženi Kraljevini Italiji, plebiscit, ki je potekel 22. oktobra 1866, pa je imel le značaj slovesne potrditve odločitve (Stranj, 1999: 119). V Furlaniji je za priključitev glasovalo 144.988 volilnih upravičencev (moških nad 21. letom starosti), proti pa le 36 (prav tam). Po koncu 2. svetovne vojne je območje Beneške Slovenije po kratkem obdobju zavezniške uprave (1945–47) pripadlo Republiki Italiji.

Čeprav je v poznem srednjem veku na območju deloval poseben "slovanski" vikariat (Černo, 2006), pa za razliko od Nadiških dolin Cerkev v poznejšem času ni imela posebne vloge pri ohranitvi slovenskega jezika. Cerkvena raba slovenščine je bila v Terskih dolinah ukinjena relativno zgodaj: v zahodnem delu narečja takoj po plebiscitu (med letoma 1866 in 1870), v vzhodnejšem delu pa z redkimi izjemami do začetka 1. svetovne vojne (Stranj, 1999: 121). Italijanizaciji je bilo slovensko prebivalstvo izpostavljeno že od začetka 20. stoletja v času vzpona in vladavine fašizma, po letu 1947 pa se je asimilacijski pritisk, ko je pridobil protikomunistično politično komponentno, še ojačal: "poleg obtožb, zanikanj, pritiskov, atentatov, napadov in drugih oblik nasilja" (Stranj, 1999: 124) so na obmejnem območju začele delovati organizirane paravojaške strukture, ki so (kot se je razkrilo v 90. letih 20. stoletja) uživale neuradno podporo italijanske države. Poleg tovrstne neformalne asimilacije se je ta vršila tudi formalno preko nepriznavanja slovenske prisotnosti in odsotnosti uradne zaščite slovenske skupnosti s strani uradnih oblasti⁵ ter z ustanavljanjem italijanskojezičnih vzgojno-izobraževalnih ustanov (v 50. letih 20. stoletja je bila npr. kljub intenzivnemu odseljivanju vzpostavljena gosta mreža italijanskojezičnih vrtcev), "[m]ed značilne oblike pritiska je spadalo ustrahovanje staršev, ki so vpisali otroke v slovenske šole v Trstu in Gorici [...]"⁶ (prav tam). Največji pritisk je prebivalstvo Beneške Slovenije doživljalo ob jugoslovansko-italijanskem mejnem sporu z viškom v 50. letih 20. stoletja. Čeprav je podpis Osimskih sporazumov omejil aktivno asimilacijo (isti: 125), je zares popustila šele z vstopom Republike Slovenije v Evropsko unijo. K asimilacijskim težnjam sta vseskozi prispevala slabo ekonomsko stanje in posledična depopulacija gorskih območij (ekonomske migracije in preseljevanje v mestna središča), ki sta ju še dodatno zaostriła potresa, ki sta spomladi in jeseni leta 1976 zlasti v zahodni Beneški Sloveniji povzročila veliko gmotno škodo (prim. Cigalotto, Santoro, 1996:

⁵ Slovensko govoreče prebivalstvo v nekdanji Videmski pokrajini je bilo na primer kot del slovenske jezikovne manjšine v Italiji priznано in zaščiteno šele leta 2001.

⁶ Znani so npr. primeri izobčenja takšnih dijakov iz Cerkve in ekonomski bojkot njihovih družin (ustni viri).

58–62). V novejšem času, v času po popotresni obnovi, je močno vplivala tudi prisotnost sodobnih medijev, ki praviloma oddajajo v jeziku večinskega prebivalstva, tj. italijanščini.

2 SOCIOLINGVISTIČNI ORIS

Tersko narečje je bilo v najzgodnejšem obdobju v stiku s starejšimi časovnimi različicami nemščine, vendar stik razen prevzemov nekaterih besed ni pomembno vplival na njegov razvoj. Skozi vso zgodovino je bilo narečje v intenzivnem stiku z lokalnimi narečnimi različicami furlanščine, kar je pustilo sledove v obeh jezikih (prim. Skubic, 1997; Skubic, 2006), ter nekoliko manj s kolonialnim beneškim narečjem italijanščine, s knjižno italijanščino kot uradovanim in šolskim jezikom pa od priključitve Kraljevini Italiji leta 1866 in od tedaj čedalje bolj intenzivno.

Število govorcev narečja danes je težko zanesljivo oceniti. Zadnje relativno zanesljive podatke je za leto 1974 podala študijska skupina Alpina, ki je število govorcev slovenskega jezika v uvodoma naštetih občinah, v katerih je tersko narečje zgodovinsko prisotno, ocenila na 3132 (kar je tedaj predstavljalo 12,9 % prebivalstva teh občin); izmed teh je več kot polovica (1667) govorcev prebivala v občinah Bardo in Tipana, kar je tedaj predstavljajo 69,8 % skupnega števila prebivalcev obeh občin (Stranj, 1999: 163–173, 180–181). Za primerjavo, po sodobnih interpretacijah podatkov popisa prebivalstva iz leta 1921 naj bi na istem območju prebivalo 12.083 govorcev slovenščine (tedaj 47,4 % prebivalcev območja), od tega skoraj polovica v občinah Bardo in Tipana (5900 oziroma 97,6 % prebivalcev obeh občin) (isti: 156–158, 180–181).

Dne 1. januarja 2017 je po podatkih italijanskega statističnega urada v občini Bardo prebivalo 652, v občini Tipana pa 615 prebivalcev.⁷ Morda je poveden podatek, da je bilo v letu 2018 na slovenski štirinajstdnevnik Dom v prvi občini naročenih 27, v drugi pa 52 oseb.⁸ Na podlagi terenskega dela je mogoče pavšalno oceniti, da v zahodnem delu območja narečje aktivno rabi le še generacija starih staršev, medtem ko ga generacija staršev, čeprav nekateri narečje razumejo in ga rabijo v sporazumevanju s svojimi starši, ne predaja generaciji otrok. V vzhodnem delu je starostna meja aktivnega znanja in rabe narečja nekoliko nižja, vendar so mlajši govorci prav tako redki. V zgodovinsko skrajno zahodnem delu (npr. v krajih Fejplan/Flaipano, Šmardenča/Sammardenchia) je narečje že izumrlo.

Prisotnost slovenskega knjižnega jezika je na vsem območju narečja v (nekdanji) Videmski pokrajini zelo omejena. Kot uradovani jezik se na vsem območju uporablja italijanščina; v občini Bardo deluje slovensko jezikovno okno, ki pa se ga poslužujejo redki. Na zahtevo je mogoče pridobiti dvojezične osebne dokumente, vendar se tudi za to možnost odločajo le redki posamezniki. Vidna dvojezičnost je omejena na uradne dvojezične krajevne oznake, ki pa so zapisane v narečni zvrsti

⁷ Točnih podatkov o številu prebivalcev posameznih zgodovinsko slovensko govorečih krajev v drugih občinah ni bilo mogoče pridobiti.

⁸ V občini Neme 25, v občini Ahten 5, v občini Fojda 21 in v občini Čenta 14 naročnikov (v bližnjih furlanskih krajih pa skupaj še 39 naročnikov, verjetno slovensko govorečih izseljencev). Za podatke se na tem mestu zahvaljujem uredništvu Doma, zlasti Lucianu Listerju za posredovanje.

in s prilagojenim slovenskim črkopisom. V nekaterih krajih se pojavljajo neuradne oznake ledinskih in hišnih imen v narečju, knjižnoslovenske pa so ponekod (zlasti v občini Tipana) oznake npr. sprehajalnih poti ter napisi v razstavnih zbirkah, vključenih v mrežo čezmejnega projekta Zborzbirk (prim. Dapit et al., 2015).

Kot učni predmet se slovenski knjižni jezik v omejenem obsegu poučuje v osnovnih šolah z italijanskim učnim jezikom v občinah Bardo in Tipana, medtem ko se kot učni jezik ali kot učni predmet tudi v nižji srednji šoli kljub prizadevanjem v zadnjih letih ni uveljavil.⁹ V ostalih občinah se pouk slovenščine v šoli ne izvaja v nobeni obliki. V občinah Bardo in Tipana se redno organizirajo občasni tečajji slovenskega knjižnega jezika za odrasle, v obeh krajih poskusno delujeta tudi izpostavi slovenske Glasbene matice, kjer pouk poteka v italijanskem jeziku. V Bardu deluje Center za kulturne raziskave, v okviru katerega je nastala Etnološka muzejska zbirka, ki je opremljena z napisi (tudi) v lokalnem narečju in v slovenskem knjižnem jeziku, v nekaterih drugih krajih pa so v okviru mreže Zborzbirk razstavljene tudi druge manjše zbirke. V nekaterih krajih delujejo lokalna kulturna društva (zlasti aktivni sta društvi Pro loco Amici di Prosseniccio iz Prosnida ter Pro loco Amici di Porzûs iz Porčinja), ki pa navadno ne dajejo posebnega poudarka jeziku. V Bardu deluje moški pevski zbor Barski oktet, v Tipani pa mešani pevski zbor Naše vasi, aktivna pa sta tudi pevski zbor Beneške korenine in glasbena skupina BK Evolution, ki vključujeta tudi člane iz Terskih dolin, čeprav delujeta na širšem območju Beneške Slovenije (omenjena glasbena skupina tako na primer proizvaja pesmi v terskem, nadiškem in rezijanskem narečju). Knjižna produkcija v narečju je sicer omejena, a prisotna: med avtorje, ki pišejo v terskem narečju, se uvrščajo Viljem Černo iz Barda (pesniška zbirka *Ko pouno noči je sarce – Ko polno je noči srce*), Bruna Balloch iz Subida (zbirka pravljic *Mlada lipa*), Luigi Moderiano iz Plestišč (zbirka pravljic *Orlojač an druge pravace – L'Orologino e altre storie*), z neliterarnimi besedili pa Dino Del Medico iz Barda (npr. *Bardo: jesti po našin – Lusevera: antiche ricette dell'Alta Val Torre*, *Kazuni: Casere nell'Alta Val Torre – testimonianze di saperi e saporì*).

Cerkvenoupravno sodi območje narečja v okvir Videmske nadškofije. Kot je bilo zapisano uvodoma, je bila raba slovenskega jezika v cerkvah ukinjena že zelo zgodaj, zato Cerkev večinoma ni imela pomembne vloge pri spodbujanju rabe slovenskega jezika – izjema so nekateri kraji v skrajno vzhodnem delu narečja (npr. Plestišča, Prosnid), kjer se je slovenščina v cerkvi ohranila do časa fašizma. Verska oskrba tako na večini območja danes poteka v italijanskem jeziku, treba pa je omeniti, da v Zavarhu deluje duhovnik furlanskega izvora, ki se je priučil lokalnega narečja – župnija Bardo je med letoma 2000 in 2002 tudi z njegovim sodelovanjem izdala zbirko mašnih beril v terskem narečju v treh knjigah z naslovom *Boava besieda*.

Kulturne in raziskovalne dejavnosti v Terskih dolinah pogosto potekajo v okviru dejavnosti zamejskih ustanov, ki se primarno morda ne posvečajo Terskim

⁹ Osnovni šoli, kot jo pozna slovenski šolski sistem, v italijanskem šolskem sistemu po starosti učencev približno ustrežata osnovna šola (it. *scuola primaria/scuola elementare*), ki jo obiskujejo med 6. in 10. letom, in nižja srednja šola (it. *scuola secondaria di primo grado/scuola superiore*), ki jo obiskujejo med 11. in 14. letom.

dolinam. Prispevke o območju je mogoče zaslediti v tedniku Novi Matajur in štirinajstdnevniku Dom, priložnostno tudi v okviru radijske oddaje Okno v Benečijo. Posamezniki iz Terskih dolin sodelujejo z SKGZ, SSO in ZKSD, vendar organizacije lastnih izpostav na tem območju nimajo.

Zaradi zgodovinsko nizko intenzivnega stika z osrednjeslovenskim prostorom, odsotnosti slovenskih kulturnih vsebin v procesu izobraževanja in asimilacijskega pritiska zlasti v obdobju po 2. svetovni vojni se večji del prebivalstva etnično ne identificira kot slovenski. V manjšem obsegu se pojavlja nasprotovanje percipirani "slovenizaciji", zlasti v odnosu do prizadevanj za uvedbo pouka slovenskega knjižnega jezika (in ne lokalnega narečja) v šole in vidne dvojezičnosti s (prilagojenim) slovenskim črkopisom.

3 JEZIKOSLOVNI OPIS

3.1 Glasoslovje

3.1.1 SAMOGLASNIŠKI SISTEM

V vsem terskem narečju je prišlo do 1) padajočega udvoglašenja isln. * \bar{e} , * \bar{o} > SZ sln. **ie*, **uo* (npr. (Ter) *liēs*, *nùoš*, *bešiēda*, *orkùota*, *biēu*, *bùoš*), 2) zgodnjega podaljšanja isln. kratkih akutiranih zložnikov v nezadnjih besednih zlogih in posledično sovpada njihovih odrazov z odrazi isln. dolgih samoglasnikov, npr. isln. * \bar{e} - > Z in J sln. * \bar{e} = * \bar{e} (npr. (Ter) *riēpa*, *štriēxa* = *bešiēda*, *obiēla*), 3) a-jevske vokalizacije isln. * \bar{a} v vseh položajih: isln. * \bar{a} / \bar{a} - > Z in J sln. * \bar{a} ; * \bar{a} > * \bar{a} ; * \bar{a} > **a* (npr. (Ter) *dā:n*, *vā:s*, *mā:jša*, *tā:šča*; 'bak' 'bik' '*paš*'; *klā:nač*, *mā:čak*, *krā:tak*).

V vzhodnih govorih in delu zahodnih govorov sta isln. nosna samoglasnika (* \bar{e} , * \bar{o}) paroma sovpadla s svojima nenosnima ustreznikoma (**e*, **o*) (npr. (Čanebola) **pēt* ≠ **šest* > *pā:t* = *šā:st*, **mōka* ≠ **koža* > *mō:ka* = *kō:žā*), v osrednjih in delu zahodnih govorov pa se pojavljajo ločeni odrazi (npr. (Plestišča) **pēt* ≠ **šest* > *pēt* ≠ *šjē:st*, **mōka* ≠ **koža* > *mō:ka* ≠ *kuē:žā*).¹⁰ V vzhodnih in osrednjih govorih narečja je isln. **r* razpadel v skupino *ar* (npr. (Plestišča) *četārtak*, *xar'bat*), v zahodnih govorih pa se je * \bar{a} v tako nastali skupini praviloma vokaliziral v *a*(:) (npr. (Ter) *četā:rtak*, *xar'bat*). Zlasti v zahodnih govorih se pojavlja težnja po drugotnem nosnjenju samoglasnikov v položaju pred izglasnim *n* (ki je lahko nastal tudi iz prvotnega *-*m*) (npr. (Ter) *dā:n* 'dan', 1. os. ed. *dā:n* 'dam', *ó:šān*). V zahodnih in osrednjih govorih je isln. kratki naglašeni in nenaglašeni * \bar{o} v zadnjem odprtem zlogu sovpadel z **u* (npr. (Ter) tož. ed. *lí:pu*, *ko'zju*), v vzhodnih govorih pa z **o* (npr. (Čanebola) tož. ed. *lí:po*, *ka'zo*). V vsem narečju se pri nenaglašenem **o* pojavljajo primeri sporadičnega asimilatoričnega ali disimilatoričnega akanja (npr. (Ter) *klabú:k*, *matì:ka*, *pa'tok*), le v govoru Čanebole je akanje (razen v zadnjem odprtem zlogu) popolno, tudi pod kratkim naglasom (npr. (Čanebola) *klabú:k*, *matì:ka*, *pa'tak*, 'kaš'). Isln. nenaglašeni **i* v zahodnih govorih ne onemeva in se odraža kot znižani in sredinjeni *i* (npr. (Ter) *pá:lįca*, *jú:zįna*, *diēlatį*); v osrednjih govorih onemeva sporadično sredi besed in se odraža kot prednjeni

¹⁰ Zahodni govori Tipane, Viškorše in Zavarha, v katerih je do sovpada prišlo, predstavljajo otok znotraj območja z odsotnostjo sovpada; sovpad je v teh govorih verjetno mlajši od sovpada v vzhodnih govorih.

polglasnik ξ (npr. (Plestišča) *pá:lca, jú:žgna, di:élatξ*); v vzhodnih govorih praviloma onemeva v izglasju in pogosto v medglasju, odraža se kot ∂ (le v govoru Prosnida kot centralizirani Θ) (npr. (Čanebola) *pá:lca, jú:žna, diélat*; (Prosnid) *pá:lca, ju'žgna, dié'let*).

3.1.2 SOGLASNIŠKI SISTEM

Za vse tersko narečje so značilni prehod $*-m > -n$ (npr. (Ter) 1. os. ed. *diélan, vi:djn, viérjen*), ohranitev isln. $*n > n$ (npr. (Ter) *'koń, ní:va, svi:ńa*) in isln. $*l > j$ (npr. (Ter) im. mn. *jú:dji* 'ljudje', *ká:šej, vó:ja* 'volja'). V skrajno zahodnih govorih se isln. $*v$ [$*u$] ne glede na samoglasniško okolje odraža kot v (npr. (Ter) *viérvatj = vá:rvatj*), v ostalih govorih je pred (zgodovinsko) sprednjimi samoglasniki prešel v v , pred (zgodovinsko) nesprednjimi pa ohranja svojo isln. fonetično kakovost u (npr. (Čanebola) *viérvat ≠ uá:rvat*). V vsem narečju je isln. $*g$ v izglasju prešel v $*x$ (npr. (Ter) *bùox, rùox*), v ostalih položajih pa je v zahodnih govorih (z izjemo govora Tipane) popolnoma onemela (npr. (Ter) *niéždo* 'gneздо', rod. ed. *bó:a* 'boga', *ró:a* 'roga'; kot g se ohranja le v soglasniških sklopih $*zg, *žg$, npr. (Ter) *zǵá:tj, zǵo're*), v vzhodnih in osrednjih govorih ter v govoru Tipane pa je prišlo do spirantizacije $*g > \gamma$ (npr. (Plestišča) *gni:éždo*, rod. ed. *bué:ya* 'boga', *ro'ya*). Odras isln. $*t$ se kot poseben fonem ni ohranil v govorih Plestišč in Prosnida (v obeh govorih je sovpadel z odrazom isln. $*č$); v govoru Čanebole se odraža kot trdonebni zlitnik $č$, v ostalih pa kot trdonebni zapornik $ć$. Sičniki in šumevci se v vsem narečju izgovarjajo nekoliko umaknjeno, v nekaterih krajih bolj izrazito kot v drugih, vendar so fonološka nasprotja med njimi načeloma vsaj pri starejših govorcih ohranjena, le v skrajno zahodnih govorih je prišlo do fonološkega sovpada (npr. (Ter) $*nož \neq *nos > nuóš^{11} = nuòš$).

3.1.3 NAGLASNI SISTEM

Tersko narečje ohranja tonemska nasprotja na dolgih zlogih ter kvantitetna nasprotja v zadnjih besednih zlogih (v govorih, v katerih prihaja do pomika naglasa s predpredzadnjega akutiranega zloga, pa tudi v vseh nezačetnih besednih zlogih, prim. nižje).

V vsem terskem narečju je izostal umik naglasa na prednaglasno kračina tipa isln. $*kozà, *sestrà > \text{nespl. sln. } *kóza, *séstra$ (npr. (Ter) *ko'za ko'zy, šest'ra šest'ry*, (Plestišča) *ko'za ko'zy, sest'ra sest'ry*). V nekaterih govorih je lahko po umiku naglasa s končnega cirkumflektiranega zloga prišlo do izravnave naglasa tako naglašanih oblik, npr. (Ter) drugotno im. ed. *vó:da, zé:mja* kot tož. ed. *vó:du, zé:mju* ($< *vodô, *zemlô$) – vendar (Plestišča) *u'e'da u'e:du, zem'ja zjé:mju*.

V zahodnih in osrednjih govorih je prišlo do umika naglasa s končnega (odprtega in zaprtega) cirkumflektiranega zloga (npr. (Ter) *ó:blak, blá:o* ($< *blagô$) 'živina', *té:zak*, tož. ed. *vó:du*), medtem ko do umika ni prišlo v vzhodnih govorih (npr. (Mažerole) *yalò:p* 'golob', *blayù:ə, težà:k*, tod. ed. *uadò:*) – govor Čanebole izkazuje dvojne odraze, npr. *ô:blak, tã:zak*, vendar *blayùò* (: *sá:no*), tož. ed. *uadò* (: *γó:ro*).

¹¹ Po drugotni podaljšavi korenkega samoglasnika in onezvenečenju pred premorom.

Le v govorih Porčinja, Prosnida in Subida je prišlo do dveh povezanih naglasnih pomikov, in sicer do: 1) pomika naglasa s predpredzadnjega akutiranega besednega zloga tipa **júžina* > **južina*, npr. (Prosnid) *diě'let, ju'žsna, pa'meten*, 2) pomika naglasa s predzadnjega mladoakutiranega zloga¹² tipa **zi:ma* > **zi'ma* – (Prosnid) *kla'neč, yniež'do, zi'ma*.

3.2 Oblikoslovje¹³

3.2.1 SAMOSTALNIK

Samostalnik v terskem narečju loči moški, ženski in srednji spol, čeprav je slednji zlasti v zahodnejših govorih v procesu maskulinizacije. Samostalnik loči ednino in množino, dvojina je ohranjena le v im. in tož., v ostalih oblikah pa se je pluralizirala.

V primerjavi s slovenskim knjižnim jezikom se samostalniške sklanjatve razlikujejo po nekaterih končnicah: 1) končnice *daj.*, *mest.* in *or. mn.* *-*am*, *-*ax* in *-*ami* so lahko iz *ā*-sklanjatve (ž. sp.) prešle v druge sklanjatve (npr. *daj. mn. brà:trąn, diěłąn*, *mest. mn. (ta par) brà:trax, (ta par) diěłax*, *or. mn. (ta pot) kù:pamj* poleg (*ta pot*) *kù:pj*), 2) končnica *or. ed. m.*, *sr. sp.* *-*om*/*-*em* se je lahko pod vplivom omenjenih končnic preoblikovala v *-*am* (*or. ed. (z) brà:trąn, (pred) liětąn*), 3) na končnico *or. ed. ž. sp.* se je pod vplivom *o*-sklanjatve (*m. in sr. sp.*) podobno kot v čakavščini in štokavščini naplastil končaj *-*m* (npr. *or. ed. (ta pod) li:pun, (z) rokó:n, (z) mi:sjun, (z) recjó:n*), 4) v *rod. mn.* se poleg ničte končnice pojavljajo (pogosto tudi dvojnično) različne drugotne končnice, npr. *-e* (npr. *rod. mn. brà:tre* 'bratov', *niězde* 'gnezd'), *-é:* (*rod. mn. lašé:*, *učé:* 'psov', *šnopé:*), *-aj* (npr. *rod. mn. frù:škaj* 'hrušk', *niězdaj* 'gnezd'), *-í:*¹⁴ (npr. *końi:*, *pleći:*, *šeštri:*, *reći:*).

3.2.2 PRIDEVNIK

Pridevnik v terščini loči dva spola, in sicer ženski in moški spol, srednji spol se redko pojavlja le v obliki *im. ed.*, zlasti v vlogi povedkovega določila v povedih tipa '*To bo 'suše stá:ro/mlá:do/do'ro* 'Vse je bilo staro/mlado/dobro'. V zvezah s samostalniki srednjega spola prihaja do mešanja srednjespolskih in pogostejših moškospolskih pridevniških oblik. Pridevnik loči ednino in množino, dvojina se je popolnoma pluralizirala.

Pridevniki se stopnjujejo analitično s primerniškim prislovom *bó:e* in presežniškim prislovom *ně:boe*, sintetično stopnjevanje dvojnično poznajo le pridevniki *liěp liěpa liěpo* (prim. *lùojšj lùojša lùojšo*, pres. *nelùojšjšj nelùojšjša nelùojšjšo*), *dó:bar do'ra do'ro* (prim. *bùojšj bùojša bùojšo*, pres. *nebùojšj nebùojša nebùojše*) in *va'ljk vali:ka vali:ko* (prim. *vě:nčj vě:nča vě:nčo*, pres. *nevě:nčjšj nevě:nčjša nevě:nčjšo*).

¹² Tj. zloga, ki je naglas pridobil po splošnoslovenskem naglasnem umiku na prednaglasno dolžino tipa psl. **zimá* > isln. **zi:ma*.

¹³ Oblikoslovje samostalnika, pridevnika in glagola ter skladnja in besedje so predstavljeni na primeru govora vasi Ter in se lahko v drugih, zlasti vzhodnejših govorih nekoliko razlikujejo.

¹⁴ Končnica *-i/-í:* predstavlja prvotno končnico *rod. mn. samostalnikov i*-sklanjatve.

Pridevniki, ki v slovenskem knjižnem jeziku v im. ed. ž. in sr. sp. izkazujejo široki naglašeni *ê* ali *ô* v predzadnjem besednem zlogu, imajo v terskem narečju končniški naglas, npr. im. ed. m. sp. *dó:bar*, im. ed. ž. sp. *do'ra*, im. ed. sr. sp. *do'ro*, rod. ed. m. in sr. sp. *dora'a*, rod. ed. ž. sp. *do're*, daj. ed. m. in sr. sp. *dore'my*, daj. ed. ž. sp. *do'ry*, tož. ed. ž. sp. *do'ry* ...

3.2.3 GLAGOL

Oblikotvorje glagola pozna le dolgi nedoločnik, aktivno se rabita tudi namenilnik in deležje na *-ć*. Namenilnik se uporablja za glagoli premikanja, pa tudi v nekaterih primerih za izražanje namena ali začetka dejanja (npr. *u takà: uštjšnù:at* 'začne stiskat').

Osebne glagolske oblike ločijo prvo, drugo in tretjo osebo, pri čemer se je oblika 2. os. ed. glagola *bj'tj* posplošila tudi v 1. os. ed.: (*'ja e*) *'šj* '(jaz) sem' = (*ti: tj*) *šj* '(ti) si'. Namesto dvojinskih oblik se v vseh primerih rabijo množinske; izvorna oblika 2. os. mn. se je specializirala za formalno naslavljanje (vikanje), kot nevtralna množinska oblika pa jo je nadomestila prvotna oblika 2. os. dv., npr. form. *vi: e diēlate* 'Vi delate' : 2. os. mn. *vi: e diēlata* 'vi (dva, trije, štirje ...) delate'.

V primerjavi s knjižno slovenščino se v terskem narečju pogosteje rabi predpreteklik, za izražanje prihodnosti pa se med drugim uporabljata dve obliki prihodnjika, tvorjeni s sedanjikom glagola *tiētj* 'hoteti' in nedoločnikom (*'Ćun tj dā:tj z rokō:n zá:pertun* 'Dala ti (jih) bom z zaprto roko'; *K'le invè:če 'ćun vān regalā:tj te li:brjñ k'le*. '(Tu) vam bom medtem podarila to knjigo tu.'; *Ma zbrī:ncja ne 'ba poplete'na, 'ke fō:rše 'će'ta u obriēstj, š_'no, 'ćun vān u obriēstj 'ja* 'A zbrincja [vrsta koša, op. a.] je bila popletena, morda jo boste našli, če ne, vam jo bom poiskala jaz') oziroma (izrazito redkeje) s prihodnjikom glagola *bj'tj* in deležnikom na *-l* (npr. *Bò:s ví:dou, 'kar to bō:* in flôr 'Boš videl, ko bo cvetelo'; *'Na ne bō: 'vjč rá:stla* '(Ona) ne bo več rasla'; *'Kar e bō:ta pars'lj u nedī:u, ke bō:ta pars'lj u šabō:tu, nedī:u, 'ćun vān pokā:zātj* 'Ko boste prišli v nedeljo, ko boste prišli v soboto, nedeljo, vam bom pokazala'). Glagol *bj'tj* pozne posebne nesestavljene oblike preteklika in prihodnjika, nima pa deležnika na *-l*.¹⁵

3.3 Skladnja

Za tersko narečje je značilna raba določnega člana (prvotno kazalnega zaimka: *te ta to*) in nedoločnega člana (prvotno števnik: *dān na no*) pred pridevniki, npr. [*z*]at *'dān u ré: u 'na kō:pu e te drū:ij z vi:li u mu dā:ja 'vōn* (dob. zat[em] eden on gre u 'gor' na kopo e 'in' ta drugi on mu daje ven 'gor'); *'kar ne pars'la na mlā:da* [...] (dob. kar 'ko' ona+je prišla ena mlada [...]).

Kalk iz furlanščine predstavlja pleonastično podvajanje osebka (izrazito redkeje tudi (premega in nepremega) predmeta) z naslonsko obliko osebne zaimka, npr. [*z*]at *'dān u ré: 'u na kō:pu e te drū:ij z vi:li u mu dā:ja 'vōn* (zat[em] eden on gre u 'gor' na kopo e 'in' ta drugi z vilami on mu daje ven 'gor'); [*i*]tj *ti mu dā:s 'vōn z vi:lī (ti ti mu daš ven 'gor' z vilami); vō:da na ma i'tj rà:ūna, na 'ma še uzdī:nīti, na*

¹⁵ Nesestavljene oblike preteklika glagola *bj'tj* (pret. ed. m. sp. *bì:/bī*, ž. sp. *bà:/ba*, sr. sp. *bò:/bo* (≠ 3. os. ed. prih. *bō:!*), mn. m. sp. *bì:/bī*, ž. sp. *bè:/be*) verjetno predstavljajo prvotne oblike aorista, na katere so se naplastile spolske končnice.

nìema še uštá:vítj (dob. voda ona ima iti ravno ‘mora iti naravnost’, ona ima ‘mora’ se vzdigniti, ona nima ‘ne sme’ se ustaviti); *ítá:ko vó:da na niè uliézla nuótre* (dob. tako voda ona ni vlezla noter ‘prišla noter’). Pri brezosebnih stavkih se kot naslonski zaimek pojavlja *to*, npr. *'to ma bí'tj počé:šano* ‘biti mora počesano’, *[k]à:r to niè bo lá:rga* ‘ko ni bilo prostora’ (prim. tudi Spinozzi Monai, 1996).

Značilnost, ki jo tersko narečje deli še z nekaterimi drugimi narečji primorske narečne skupine, je t. i. alpizem, tj. ojačevanje prostorskih predlogov s prislovoma *ta/tu, ce/ču* ‘tam, tja, tu’, npr. *ta na zé:mju tj ló:zjš [...]* *bale'te* (dob. tja na zemljo ‘na tla’ položiš baleta ‘otepe’); [...] *a 'zat na še í:me 'ta za onùo* (dob. a zat[em] ona se jame ‘prime’ tja za ono).

Posebna značilnost zahodnih govorov terskega narečja je samostojna oblika veznega naklona, verjetno kalkirana iz stičnih romanskih jezikov (prim. Spinozzi Monai, 2009b). Uporablja se za izražanje subjektivnih izjav, ki lahko izražajo dvom, željo, namen, čustveno obarvanost ... Tvorijo se z oblikami velelnika, ki jih obvezno uvaja veznik *ke* ‘da’, npr. *šj poljoŋ o're še nu pè:jé, 'ke to dar'zi* (dob. si pojal ‘položil’ gori še eno peč ‘kamen’, *ke to d'ži* ‘da bi držalo’),¹⁶ *'ona na 'ce, ke 'ja e diélej 'vijé* (dob. ona ona hoče, *ke jaz jaz delaj* več ‘ona želi, naj več delam’).

3.4 Besedje

Velik del besedja terskega narečja predstavlja praslovansko podedovano besedje, manjši del pa besedje, prevzeto iz starejših razvojnih stopenj nemščine, znano tudi v drugih slovenskih narečjih (npr. *fà:r, 'mošt, škà:rje, žni:dar*). Pomemben delež predstavlja besedje, prevzeto iz (ali preko) furlanščine – npr. *à:jar* ‘zrak’, *ba'let* ‘butara’, *b'raç* ‘roka’, *brú:šça* ‘vejica suhljadi’, *çj'à:t* ‘mesto’, *kuv'jart* ‘streha’, *leç* ‘zakon’, *'muš* ‘osel’, *nevò:ut* ‘nečak’ in ‘vnuč’, *pà:l* ‘drog’, *'pyñ* ‘pest’, *sjò:r* ‘gospod’ in ‘premožen človek’, *toblà:t* ‘senik’ –, ki se vklaplja tudi v besedotvorni in oblikotvorni sistem govora, npr. *golò:uzqñ* ‘sladkosneden’, *karaté:l'jé* ‘manjši sod’, *mú:l'jçe* ‘čreva’, *pojá:tj* ‘nasloniti, dvigniti’, *riçó:tašt* ‘kodrast’, *taká:tj* ‘začeti’, *to'k'jé* ‘košček’. Neposredni prevzemi iz italijanščine so v večini primerov omejeni na novejšo predmetnost, npr. *ki:lo* ‘kilogram’, *krè:ma, trè:no* ‘vlak’, *tò:rta*.

4 PRIMER NAREČNEGA BESEDILA

Narečno besedilo	Poknjženo besedilo
Kà:r tj štó:rjš kó:pu, tj štó:rjš, tj ló:zjš dno ... onùo çu šret.	Ko narediš kopo, narediš, položiš eno ... ono na sredo.
'Dañ kopí:šçe. ¹⁷	Eno kopišče.
'U še kli:çe kopí:šçe.	Imenuje se kopišče.
Dam pà:l, ¹⁸ kopí:šçe.	Drog, kopišče.
Ó:kou nu ó:kou tj ló:zjš oxùornjçe. ¹⁹	Okoli in okoli položiš opornice.
Oxùornjçe ti uštá:vjš.	Opornice vstaviš.

¹⁶ Obliki se razlikujeta po naglasu: 2. os. ed. sed. *darzi*: (knj. sln. *drži*) ≠ 2. os. ed. vel. *dar'zi!* (knj. sln. *d'ži!*).

¹⁷ *kopí:šçe* ‘drog sredi kope za oporo’

¹⁸ *pà:l* ‘drog’, ← furl. *pâl* ‘drog’

¹⁹ tož. mn. *oxùornjçe* ‘opornice’ (besedi verjetno nista etimološko povezani).

Tè:le, ²⁰ t̃è:le u je ... kopí:šce.	Tole, tole je kopišče.
K'le t̃j ló:zj̃s oxùorñiçe, 'ne.	Tule položiš opornice, ne.
T̃j ušt̃a:vj̃s oxùorñiçe, 't̃j e ué:zeš magà:rj̃ z 'ñu ... z ñj à:rm̃an, ²¹ z nu tà:rt̃un ²² t̃j ué:zeš.	Vstaviš opornice, vežeš jih magari z eno ... z drevesom, s šibo vežeš. ⁵
'Zat k'le zdo'le t̃j ló:zj̃s za ... ta na zé:mju t̃j ló:zj̃s, 'em, bale'te ²³ brù:šc̃. ²⁴	Zatem spodaj položiš za ... na zemljo položiš butare suhljadi.
Brù:šc̃e t̃j štó:rj̃s.	Suhljad narediš.
'Zat t̃j učné:š ²⁵ klà:št̃ ²⁶ o're ²⁷ brá:çe, ²⁸ t̃j štó:rj̃s z rá:bj̃j, t̃j štó:rj̃s ko'le, t̃j štó:rj̃s, parnesé:š, t̃j štó:rj̃s dam brá:ç, 't̃j a í:meš, ²⁹ 't̃j a pó:jaš. ³⁰	Zatem začneš nakladati gor otepe, to delaš z grabljami, narediš takole, narediš, prineseš, narediš otep, ga primeš, ga položiš gor.
'T̃j štó:rj̃s base z brá:çj̃, t̃j štó:rj̃s, 'ke to e zè:j dan 't̃j̃k ³¹ št̃i:š̃eno.	Narediš osnovo z otepi, narediš, da je že malo stisnjeno.
'Zat 'dan u r̃é: 'u_ña ³² kó:pu e te drù:j̃ z ví:li u mu dá:ja 'ṽon.	Zatem gre eden na kopo in drugi mu z vilami podaja gor.
'Qn u se darz̃i: za kopí:šce anu ó:kou u ó:kou u klá:ja ³³ siēno.	On se drži za kopišče in okoli in okoli naklada seno.
Ti: t̃j mu dá:š 'ṽon z ví:l̃j e 'on u razà:ña tó:une. ³⁴	Ti mu daš gor z vilami in on razporeja zgoraj.
'Zat pó:t̃j̃n, kà:r u prí:de 'ṽon dan 'tok, ³⁵ u takà: ³⁶ ušt̃išñu:at ko'le, 'zat u takà: ušt̃išñu:at.	Potem ko pride gor en kos, ga začne takole stiskati, zatem začne stiskati.
'Zat mà:š ju líepo počesá:t̃j z rá:bj̃j nu špè:k 'ṽon.	Zatem jo moraš lepo počesati z grabljami in spet gor.
Počesá:t̃j, ke 'to ma prí:t̃j št̃riéxa ³⁷ 'tej kuv'jart. ³⁸	Počesati, ker mora priti kritina kot streha pri hiši.
'Ke vó:da, 'to ma b̃j̃t̃j počesá:sano, 'ke vó:da na ma 'j̃t̃j rá:una, na 'ma še uzdí:ñj̃t̃j, na niēma še ušt̃a:ṽĩt̃j.	Ker voda, počesano mora biti, ker voda mora iti ravno, mora se vzdigniti, ne sme se ustaviti.

²⁰ t̃è:le 'tale'

²¹ or. ed. [z ñj] à:rm̃an 'drevo'

²² or. ed. [z nu] tà:rt̃un 'tanka, navadno leskova šiba za povezovanje'

²³ tož. mn. bale'te 'butara', ← furl. balet 'snop'

²⁴ rod. mn. brù:šc̃ 'suhljad', ← furl. bruscje 'suhljad'

²⁵ 2. os. ed. učné:š 'začeti'

²⁶ nam. klà:št̃ 'nakladati'

²⁷ o're 'gor(i)', < psl. *gorě

²⁸ tož. mn. brá:çe 'otep sena', dobesedno 'roka', ← furl. braç 'roka od ramena do zapestja'

²⁹ 2. os. ed. í:meš '(pri)jeti'

³⁰ 2. os. ed. pó:jaš 'dvigniti, položiti gor', ← furl. poiâ 'dvigniti, položiti, postaviti'

³¹ 't̃j̃k 'malo, nekoliko', ← furl. tic 'košček'

³² 'u_ña 'gor na', 'ṽon 'gor', < psl. *vъnъ (na)

³³ 3. os. ed. klá:ja 'nakladati'

³⁴ tó:une 'tam zgoraj', psl. < *ta ṽně

³⁵ 'tok 'kos', ← furl. toc 'kos'

³⁶ takà: 'začeti', ← furl. tacâ 'začeti'

³⁷ št̃riéxa 'slamnata kritina'

³⁸ kuv'jart 'streha pri hiši', ← nar. furl. caviart 'streha'

'Zat pót:tin t̩ m̩:ʃ loʃ't̩ ... ma[ʃ] uʒé:t̩ lopá:tu, m̩:ʃ naredi:t̩ klabú:k.	Potem moraš položiti ... vzeti moraš lopato, narediti moraš klobuk.
Maʃ uʒé:t̩ dan 'tok ré:be, ³⁹ ré:be ... un pezzo di terreno.	Vzeti moraš košček grebe, grebe ... košček zemlje.
Ti: [m]aʃ... 't̩ tu ré:bu ti: u ... uʃeçé:ʃ çu ʃ'ret, 't̩ štó:r̩ʃ nu já:mu, ⁴⁰ 't̩ u ló:ziʃ 'd̩u po oniẽmu, a 'zat na ʃe í:me 'ta za onùo ...	Moraš ... to grebo vsečeš na sredi, narediš luknjo, položiš jo gor po onem, zatem se prime za ono.
'To te klabú:k.	To je klobuk.
'Zat t̩ prí:deʃ 'd̩u, a 'zat 'tu te kó:pa.	Zatem prideš dol in to je kopa.
To m̩: naredi:t̩ brá:çe, brá:çe.	Narediti je treba otepe, otepe.
'To ʃe kl̩:çeu brá:ç̩j.	Imenujejo se otepi.
'T̩ i:m̩eʃ rá:bje, t̩ štó:r̩ʃ ko'le z nu ... ko'le.	Primeš grablje, narediš takole z eno ... takole.
'Zat t̩ k'le... 'zat t̩ t̩:raʃ. ⁴¹	Zatem tule ... zatem vlečeš.
'Zat t̩ nar̩:diʃ 'ʃuʃe, ⁴² t̩ uʒó:meʃ ... u ma pr̩:t̩ ko'le, kuá:draʃto.	Zatem narediš vse, vzameš ... priti mora takole, kvadrasto.
A 'zat t̩ uʒó:meʃ b'raç, 'zat t̩ 'a ... pó:jaʃ 'tuta, ⁴³ ke 'to ma pr̩:t̩ base.	Zatem vzameš otep, ga položiš tja, kjer mora nastati osnova.
To niẽmaʃ uçné:t̩ ur̩:t, ⁴⁴ 'u ma b̩'t̩ z brá:çan ná:ret.	Ne smeš začeti takoj, narejena mora biti z otepom.
'Tej nu_ú ⁴⁵ kaʃè:l̩j, ⁴⁶ t̩ viẽʃ, ko'le, ó:kou nu ó:kou base.	Kot v gajbici, veš, takole, okoli in okoli osnove.
'Zat pót:tin t̩ ló:ziʃ, ne viẽn, ʃe d'nu li dvé: rié: ⁴⁷ te brá:çe ⁴⁸ 'ejto, ⁴⁹ a 'zat pót:tin ti takà:ʃ, t̩ mó:ntaʃ ⁵⁰ o're 'dan, a 'zat t̩ dá:jas 'võn.	Potem položiš, ne vem, še eno ali dve vrsti otepov tukaj, potem začneš, namestiš gor enega, zatem pa daješ gor.
ʃ̩ uʒé:u ʃiẽno, zat ʃi ta'kou zaví:vat ko'le, ʃiẽno, nu 'tej nu v̩:r. ⁵¹	Vzel si seno, zatem si začel zvijati takole, seno, kot vrv.
To parʃ'lo ko'le, 'zat to parʃ'lo ... 'to ʃe é:lo ⁵² 'ʃuʃe.	Takole je prišlo, zatem je prišlo ... vse se je prijelo.
'Zat ʃi ko'le ʃt̩:ʃnoʊ u'ne zgo're.	Zatem si takole stisnil zgoraj.
'Anu klabú:k anu to niẽ ʃ'lo nuõtre.	In klobuk in ni šlo noter [voda, op. a.].
ʃi l̩uõzoʊ ré:bu, ʃi nar̩:d̩u nu kí:tu, ká:ko 'mañ t̩ re'ç̩j, ʃi pope... povi:u ko'le ʃiẽno.	Položil si grebo, naredil si kito, kako naj rečem, pope... povil takole seno.
'To ti parʃ'lo na v̩:r ko'le dó:uxa.	Nastala je vrv, takole dolga.

³⁹ rod. ed. *ré:be* 'kos zemlje', < psl. **gręba*

⁴⁰ tož. ed. *já:mu* 'luknja'

⁴¹ 2. os. ed. *t̩:raʃ* 'vleči', ← furl. *tirâ* 'vleči'

⁴² *ʃuʃe* 'vse', < **vse_*vse

⁴³ *tuta* 'tjakaj'

⁴⁴ *ur̩:t* 'takoj'

⁴⁵ *nu_ú* 'notri v'

⁴⁶ mest. ed. [*nu_ú*] *kaʃè:l̩j* 'notri v gajbici', ← furl. *cassele* 'zaboječek'

⁴⁷ rod. dv. (= mn.) (!) *rié:* 'vrsta' ← furl. *rie* 'vrsta'

⁴⁸ rod. mn. (!) *brá:çe* 'otep' (prim. op. 12)

⁴⁹ *ejto* '(prav) tu'

⁵⁰ 2. os. ed. *mó:ntaʃ* 'namestiti', ← furl. *montâ* 'nameščati, opremljati'

⁵¹ tož. ed. *v̩:r* 'vrv'

⁵² del. na -l sr. sp. *é:lo* '(pri)jeti'

<p>Šj ští:šnou ó:kou, ó:kou štor'za⁵³ – ke tùle te štorš –, šj zaví:u ... anj'ny⁵⁴ ... 'tj šj lùozou, 'še to 'bo viëtar⁵⁵ li 'kej, šj po'jou o're še nu pè:jc,⁵⁶ 'ke to dar'zi⁵⁷ 'dòu, jtá:ko vó:da na nië uliëzla nuótre par štor'zy anj'ny na ni šaní:la. Kà:r to nië bo lá:rga⁵⁸ za loštj çu xliëu, çu toblà:t.⁵⁹</p>	<p>Stisnil si [jo] okoli in okoli storža – ker tole je storž – zavlil si ... in ... si položil, če je bil veter ali kaj, si položil gor še en kamen, da bi držal dol, tako voda ni prišla noter pri storžu in [kopa] ni segnila. Ko ni bilo prostora, da bi dal v hlev, na senik.</p>
--	--

5 SKLEP

Tersko narečje nemara sodi med najbolj ogrožena slovenska narečja, saj je njegova raba v glavnem omejena na generacijo starih staršev in se ne prenaša na mlajše generacije. Kljub omilitvi v preteklosti intenzivne (tudi aktivne) asimilacije v današnjem času izgubo jezika povzročajo pomanjkanje ustrezne institucionalne podpore in infrastrukture tako za pouk slovenskega jezika kot tudi za siceršnje bivanje na depopuliranem, ekonomsko neperspektivnem in zemljepisno težko dostopnem območju.

V razmerju do ostalih slovenskih narečij se po načinu udvoglašenja **ě* in **o* uvršča med severozahodna slovenska narečja, po zgodnjem daljšanju isln. kratkih akutiranih zložnikov v nezadnjem besednem zlogu ter po *a*-jevski vokalizaciji **ā* pa med jugozahodna slovenska narečja. Od nadiškega narečja se loči zlasti po nepopolnem sovpadu **e* in **e* ter **o* in **o*, umiku naglasa s končnega cirkumflektiranega (odprtega in zaprtega) zloga in pomikih naglasa s predpredzadnjega akutiranega in predzadnjega mladoakutiranega zloga, pri čemer pa do navedenih pojavov ne prihaja v vseh govorih narečja. Z večjim delom narečij primorske narečne skupine ga družijo ohranitev posebnih odrazov **n̄* in **l̄* v pretežnem delu narečja ter šibitev **g* > *ɣ*, ki v delu narečja onemeva.

Inovativen je predvsem oblikovni sistem, zlasti pa skladnja, ki se je izoblikovala v tesnem stiku s stičnimi romanskimi jeziki, zlasti furlanščino.

6 VIRI IN LITERATURA

CIGALOTTO, Paola, SANTORO, Mariagrazia, 1996: Tarcento e il suo territorio. Gianfranco Ellero (ur.): *Tarcint e Valadis de Tôr*. Videm: Società filologica friulana. 37–44, 58–62.

CRONIA, Arturo, 1950: Contributi alla dialettologia slovena. *Slavistična revija* 3/3–4. 321–326.

ČERNO, Viljem, 2006: Vikariat Slovencev iz Terske doline Vicariatus Sclaborum. Milena Kožuh (ur.): *Terska dolina/Alta val Torre/Val de Tor: Terska dolina v besedi, sliki*

⁵³ rod. ed. *štor'za* 'kol vrh kope'

⁵⁴ *anj'ny* 'in pa'

⁵⁵ 'še to 'bo viëtar' 'če je bil veter', ← furl. *se*, it. *se* 'če'

⁵⁶ tož. ed. *pè:jc* 'kamen'

⁵⁷ 2. os. ed. vel. *dar'zi* 'držati'

⁵⁸ rod. ed. *lá:rga* 'prostor', dobesedno 'širina', ← furl. *larc* (star. furl. *larg*) 'širok (prid.)' in 'širina'

⁵⁹ tož. ed. *toblà:t* 'senik', ← furl. *toblât* (star. furl. *toblâd*) 'senik'

- in pesmi Viljema Černa*. Celje, Gorica: Društvo Mohorjeva družba, Celjska Mohorjeva družba, Goriška Mohorjeva družba. 78–84.
- DAPIT, Roberto, KUTIN IVANČIČ, Barbara, LEDINEK LOZEJ, Špela (ur.), 2015: *Le collezioni uniscono / Zbirke povezujejo*. Videm: Università di Udine, Dipartimento di Lingue e Letterature Straniere, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU.
- Grant dizionari bilengâl talian-furlan*. Agenzie regionâl pe lenghe furlane. <http://www.arlef.it/strumenti/grant-dizionari-talian-furlan>
- LOGAR, Tine, ¹1975 (²1993): *Slovenska narečja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- MERKŮ, Pavle, 1978: Tersko narečje. *Govor, jezik in besedno ustvarjanje v Beneški Sloveniji*. Špeter Slovenov, Trst: Založništvo tržaškega tiska. 41–56.
- PERŠIČ, Nikolaj [kot Nicolò Persici], 1946: *Il dialetto di Cergneu*. Tesi di laurea. Padova: Università di Padova.
- RAMOVŠ, Fran, 1935: *Historična gramatika slovenskega jezika VII: Dialekti*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.
- SKUBIC, Mitja, 1997: *Romanske jezikovne prvine na zahodni slovenski jezikovni meji*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- –, 2006: *Slovenske jezikovne prvine v obsoški furlanščini*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- SMOLE, Vera, 2000: *Zgodovinska slovnica in dialektologija II. Narečne skupine*. Skripta. Ljubljana.
- –, 2001: Zahodna slovenska narečja. *Enciklopedija Slovenije* 15. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- SPINOZZI MONAI, Liliana, 1996: Il clítico soggetto del friulano: un caso di calco sintattico in area slavo-romanza come modello di un'ipotesi ricostruttiva. Giovan Battista Pellegrini (ur.): *Terza raccolta di saggi dialettologici in area italo-romanza*. Padova: Consiglio nazionale delle ricerche.
- –, 2009a: *Il Glossario del dialetto del Torre di Jan Baudouin de Courtenay*. Videm, Sankt Peterburg, Ljubljana: Consorzio Universitario del Friuli, St. Petersburg Branch of the Archive of the Russian Academy of Sciences, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- –, 2009b: Ipotesi di un calco paradigmatico slavo-romanzo (l'imperativo-congiuntivo: uno studio fondato sul Glossario del dialetto del Torre di Jan Baudouin de Courtenay). *Linguistica* 49/2. 295–308.
- STRANJ, Pavel, 1999: *Slovensko prebivalstvo Furlanije - Julijske krajine v družbeni in zgodovinski perspektivi*. Trst, Ljubljana: Slovenski raziskovalni inštitut, Narodna in študijska knjižnica, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- ŠEKLI, Matej, 2006: Tersko narečje v kraju Subid. Milena Kožuh (ur.): *Terska dolina/Alta Val Torre/Val de Tor: Terska dolina v besedi, sliki in pesmi Viljema Černa*. Celje, Gorica: Celjska Mohorjeva družba, Goriška Mohorjeva družba. 161–188.
- KOŽUH, Milena (ur.), 2006: *Terska dolina v besedi, sliki in pesmi*. Celje, Gorica: Celjska Mohorjeva družba, Goriška Mohorjeva družba.
- ZULJAN KUMAR, Danila, 2010: Subiške pripovedi z jezikovnega stališča. Roberto Dapit, Lucia Trusgnach, Danila Zuljan Kumar (ur.): Bruna Balloch: *Mlada lipa. Pravčce domah narete*. Čedad: Kulturno društvo Ivan Trinko. 27–32.
- –, 2015. Narečja zahodnega slovenskega jezikovnega prostora / Dialects of Western Slovenian linguistic territory. Roberto Dapit, Barbara Ivančič Kutin, Špela Ledinek Lozej (ur.): *Le collezioni uniscono / Zbirke povezujejo*. Videm: Università di Udine, Dipartimento di Lingue e Letterature Straniere, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. 175–198.

DANIŁA ZULJAN KUMAR

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Raziskovalna postaja Nova Gorica

danila.zuljan@zrc-sazu.si

Slovenski jezik v Nadiških dolinah

Prispevek se osredotoča na Nadiške doline Beneške Slovenije. Uvodoma je podan kratek geografski in nekoliko obširnejši zgodovinski pregled območja, v nadaljevanju pa osnovni oris nadiškega narečja slovenskega jezika po posameznih jezikovnih ravninah ter družbenega življenja slovenske skupnosti v tem delu Beneške Slovenije. V sklepu so podane nekatere ugotovitve glede stanja slovenščine s stališča sociolingvistike ter obeti za prihodnost tu živečih Slovencev.

1 UVOD

Prispevek začenjam s kratkim pregledom zgodovine Nadiških dolin, saj je njeno poznavanje pomembno za razumevanje značaja Beneških Slovencev, zaradi katerega so ti uspeli ohraniti svojo pripadnost slovenstvu kljub nemogočim razmeram, ki so jih bili (in so jim v določeni meri še vedno) v taki ali drugačni obliki izpostavljeni. Hkrati je poznavanje zgodovine tega območja pomembno za razumevanje navezanosti prebivalcev Nadiških dolin na Gornje Posočje in Tolminsko, ki obstaja že stoletja in se pravzaprav nenehno krepi.¹

Nadiške doline, ki geografsko zavzemajo porečja štirih rek, tj. Nadiže (it. Natisone), Aborne (it. Alberone), Kozice (it. Cosizza) in Arbeča (it. Erbezzo) v Benečiji (Beneški Sloveniji), predstavljajo pomemben prehod med Furlansko in Panonsko nižino. Območje so Slovani poselili v začetku 8. stoletja² in bili skupaj s svojimi sosedi Langobardi ob koncu istega stoletja priključeni frankovskemu kraljestvu (Furlanska krajina), ki je uvajalo fevdalni družbeni sistem in pokristjanjevanje. Najverjetneje med letoma 1034 in 1077 je bilo območje Nadiških dolin priključeno oglejskemu patriarhatu. V tem času se je ozemlje Furlanije glede na administrativno in sodno ureditev delilo na dva dela, in sicer ozemlje, ki je bilo neposredno podložno patriarhu, in tisto, ki je bilo podložno zemljiškim gospodom. Nadiške doline so spadale pod prvo in tvorile t. i. landarsko

¹ Sem spadajo različne oblike sodelovanja med Nadiškimi dolinami in Gornjim Posočjem ter Tolminskim.

² V času naseljevanja Slovanov na območje Beneške Slovenije je znana bitka med Langobardi in Slovani leta 720 pri Lavarianu južno od Vidma, v kateri je zmagala langobardska vojska, kar je Slované dokončno omejilo na hribovite predele, Langobarde pa na ravnino. V tem času je nastal tudi t. i. langobardski limes, to je niz langobardskih obrambnih utrdb proti ljudstvom, ki so prihajala z vzhoda (Beguš 2015: 21).

gastaldijo,³ znotraj katere sta bila dva okraja, imenovana Landar in Mersa. Stopnja samostojnosti Nadiških dolin je bila tolikšna, da so Slovenci živeli popolnoma ločeno od Čedad in preostale Furlanije ter udeležali svojo samoupravo, katere temelj so bile vasi (soseske), ki jih je bilo v nadiški (landarski), sovodenjski (mersinski) ter rečanski dolini skupaj 36.

V srednjem veku so bile Nadiške doline pomembno trgovsko območje, saj je skozi potekala trgovina med Srednjo Evropo in severnoitalijansko nižino. Čedad sta z nemškimi deželami povezovali dve cesti, prva je potekala od Furlanske nižine proti Tablji (it. Pontebba), druga pa čez Bovec in Predel do Trbiža ter naprej v Beljak. Za čedajsko gospodarstvo je bila ključna bovška cesta, zato je Čedad oglejskega patriarha zaprosil za odkup tolminske gastaldije, s čimer bi dobil kontrolo nad bovško cesto kot tudi nad cesto iz Tolmina proti Kranjski preko Škofje Loke. Tolminska gastaldija je ostala v čedajskih rokah do prve avstrijsko-beneške vojne leta 1509.

V letih 1419–1420 si je območje Nadiških dolin podredila Beneška republika, vendar so prebivalci dolin Landar in Mersa ohranili sodno in upravno ureditev, kot so jo poznali v času oglejskega patriarhata, Beneška republika pa jim je podelila še dodatne privilegije. Ti so se nanašali na nerodovitnost hribovskih območij in njo povezano revščino prebivalcev dolin ter varovanje prelazov proti Gornjemu Posočju. Situacija se je temeljito spremenila po prvi avstrijsko-beneški vojni, ko so morale Benetke Habsburžanom predati večji del čedajškega ozemlja, in sicer tolminsko gastaldijo do Idrije ter Bovško. S tem je Čedad izgubil nadzor nad cestnimi povezavami s Koroško in Kranjsko, v zameno za izgubljena območja pa si je po letu 1521 čedajska gastaldija priključila landarsko. Hkrati je Čedad z Nadiškimi dolinami postal samostojna administrativna enota znotraj Beneške republike, podrejena neposredno Benetkam. Tako so Nadiške doline ostale brez povezave s Koroško in Kranjsko, izgubile so samostojno gastaldijo, skupaj s Čedadom so bile izvzete iz furlanske dežele in podrejene centralni oblasti v Benetkah, hkrati pa so postale obmejno območje med habsburškimi deželami in Benetkami (povzeto po Beguš 2015: 21–25).

Samouprava v Nadiških dolinah je ostala do padca Beneške republike 1797, ko je novi gospodar, Avstrija, ukinila vse avtonomne pravice. Od 1805 je Beneška Slovenija spadala pod Napoleonovo kraljevino, po njegovem padcu 1814 je v okviru Lombardsko-beneškega kraljestva spet prišla pod Avstrijo in bila leta 1866 skupaj s celotno Benečijo (Veneto) priključena Italiji,⁴ ki se je zelo hitro lotila

³ Gastaldija je verjetno langobardskega izvora in pomeni podeželsko ali mestno teritorialno enoto. Predstavljala je patriarha in bila pristojna za urejanje sodnih in gospodarskih zadev. Vodil jo je gastald, ki je imel različne pristojnosti, kot so urejanje težjih primerov v sodstvu, pobiranje davkov, glob in rent od zakupnin gastaldije ipd., lahko pa je tudi predsedoval mestnemu svetu ali zboru (Beguš 2015: 22).

⁴ Uradno je bila priključitev Beneške Slovenije Italiji posledica »ljudske volje«, izražene 21. in 22. oktobra 1866 na referendumu s skoraj stoodstotno večino za, dejansko pa je bila odločitev o tem sprejeta na Dunaju tri tedne pred plebiscitom. Tudi sicer je bila odločitev ljudi v Beneški Sloveniji vprašljiva, saj je nanje pritiskala tako cerkvena oblast s prižnic in z označevanjem slovenskih duhovnikov za slabe, ker da izvajajo propagando med neukimi

sistematične italijanizacije celotnega s Slovenci poseljenega ozemlja. Oblasti so še istega leta odpravile slovenski govor iz nekaterih cerkva, dokler ga leta 1933 videmski prefekt v bogoslužju ni popolnoma prepovedal. Leta 1867 so Špeter Slovenov preimenovali v Špeter ob Nadiži, ustanavljati so začeli izključno italijanske šole in v Špetru leta 1868 ustanovili učiteljišče z namenom vzgajati učitelje, ki bi »tujerodno prebivalstvo« pomagali spreminjati v prave Italijane (Marušič 1987: 234).

Glavno raznarodovalno delo je bilo tako v Beneški Sloveniji opravljeno do nastopa monarhofašističnega režima leta 1922, ki je začeto smer samo še nadaljeval. Ko se je po pariški mirovni pogodbi leta 1947 tod začrtala nova meja, je Beneška Slovenija kljub uradnim protestom Beneških Slovencev ostala v okviru italijanske države (Marušič 1987: 234) in začelo se je obdobje, ki ga je zaznamovalo nadaljnje izseljevanje iz hribovskih vasi – to se je začelo že v 19. stoletju⁵ – in čas svetovne blokodske delitve. Ta se je teh krajih med drugim izražala skozi delovanje Gladia, tajne italijanske organizacije, katere naloga je bila ustrahovati in nadzirati zavedne Slovence, ki so se zavzemali za svoje jezikovne pravice.

Z londonskim memorandumom leta 1954 so Slovenci v Goriški in Tržaški pokrajini dobili pravice t. i. zgodovinske jezikovne manjšine. Slovenci v Videmski pokrajini so te pravice dobili šele z *Zaščitnim zakonom za slovensko manjšino v Italiji* leta 2001 (Zakon 2001/38).⁶ Zakon pomeni končno pravno priznanje obstoja slovenske skupnosti v Videmski pokrajini in med drugim določa pravico do slovenskih imen in priimkov, ki je bila kršena zlasti v fašističnem obdobju, rabo slovensčine v javni upravi, napisih, toponimih in v šolstvu, zagotavlja možnosti obstoja kulturnih in političnih institucij ter finančnih sredstev zanje. Toda v skoraj dvajsetih letih po sprejetju zakona se njegova določila še vedno ne upoštevajo v celoti. Problemi izhajajo iz projektne in ne stalnega financiranja storitev, ki bi morale biti po zakonu manjšinam zagotovljene, kot je npr. delovanje jezikovnega okenca. Zaradi takega financiranja ustanove sodelavcev za tovrstno delo ne morejo redno zaposliti, kar vpliva na kakovost storitev. Problem predstavlja tudi dostopnost prevodov uradnih dokumentov na spletu ali v pisni obliki. Tretje vrste problem pa izhaja iz ljudi samih, ki se bodo morali na pravico do rabe svojega maternega jezika v formalnem govornem položaju še navaditi (Vidau 2012: 163–165).

V nadaljevanju bom predstavila osnovne značilnosti nadiškega narečja po posameznih jezikovnih ravninah ter krajše narečno besedilo, ki je bilo posneto v aprilu 2018 v Petjagu.

kmeti, da bi jih pokazali, kako jih njihov jezik in interesi usmerjajo proti Ljubljani, kot tudi posvetna oblast skozi časopisje, s plačanimi agitatorji, obljubami o ustanovitvi slovenskih šol in vrnitvijo avtonomije (Banchig 2016: 145, 168). Toda prvi namen oblasti je bil drugačen, saj je, kot je nakazal že programski članek, objavljen v časopisu *Giornale di Udine* ob koncu leta 1866, ta hitro začela uresničevati svojo politiko italijanizacije »Slovanov« skozi jezik in kulturo »prevladujoče omike«, ki je italijanska (Marušič 1987: 234).

⁵ Za več podatkov o izseljevanju Beneških Slovencev glej v Škvor (2005: 51–55).

⁶ Zakon temelji na dve leti pred tem sprejetem *Zakonu o zaščiti zgodovinskih jezikovnih manjšin* št. 482/1999.

2 NAREČJESLOVNI DEL

Nadiško narečje se govori ob reki Nadiži in njenih pritokih v vzhodni Benečiji v Italiji, v mejnih vaseh ob levi strani reke Idrije na Kanalskem, npr. v vaseh Kambreško in Srednje,⁷ ter na Livku in okoliških vaseh ter zaselkih Golobi, Šturmi, Plohi, Perati, Avsa, Piki, Jevšček in Livške Ravne na Kobariškem.

Na osnovi starejših jezikovnih sprememb spada narečje v severozahodno narečno osnovo, ki ji je skupen razvoj issln. * \bar{e} /* \bar{e} - > SZ sln. **ie* > *ie/iə* in issln. * \bar{o} > SZ sln. **uo*. Skupaj s terskim, briškim ter kraškim narečjem z banjškim podnarečjem pripada beneško-kraški skupini zahodnih slovenskih narečij, ki se od njej najbližje obsoško-idrijske skupine loči po odrazih psl. nosnih samoglasnikov * \bar{e} in * \bar{e} . Ti so tu zaradi poznega raznosnjenja široki, v obsoški-idrijski skupini pa so se zožili (in se kasneje diftongirali v **ie*₂, **uo*₂). Na osnovi mlajših jezikovnih sprememb pa nadiško narečje skupaj s terskim briškim, kraškim z banjškim podnarečjem, notranjskim, istrskim in čiškim narečjem prištevamo v primorsko narečno skupino.

2.1 Naglasni sistem

Na dolgih naglašanih zlogih so v nadiškem narečju ohranjena fonološka tonemska nasprotja, na zadnjih ali edinih naglašanih zlogih pa fonološka kolikostna nasprotja. Tonemska in kolikostna nasprotja imajo tako pomenskorazločevalno vlogo oziroma so fonološko relevantna, npr. nad. *kostí:* (Red.) : *kostí:* (Rmn.), nad. *ko'se* (Red.) : *kosè:* (Imn.), nad. *mah'le* (Red.) : *mahlè:* (Imn.). Prav tako je fonološko relevantno mesto naglasa, npr. nad. *ərmé:na* (Red. 'jermena') : *ərmé'na* ('rumena').⁸

Večzložne besede, ki so bile v psl. naglašene na zadnjem zlogu, v prednaglasnem zlogu pa so imele **e*, **o* ali **b*/**b*, so ohranile končniški naglas, npr. nad. *če'lo*, *reb'ro*, *lo'nac*, *os'la*, *do'bra*, *ma'yla*.

2.2 Samoglasniški sistem

Nadiško narečje ima dva sistema samoglasnikov, in sicer sistem dolgih samoglasnikov, ki so vedno naglašeni tonemsko (tj. akutirani ali cirkumflektirani) in možni v vseh besednih zlogih, ter sistem kratkih samoglasnikov, ki so lahko naglašeni ali nenaglašeni. Kratki naglašeni samoglasniki se vedno pojavljajo v zadnjem ali edinem zlogu in imajo jakostni naglas.

Sistem dolgih samoglasnikov vključuje naslednje foneme: *i:*, *u:*, *i:e*, *u:o*, *e:*, *o:* in *a:*, pri čemer fonem *i:* zastopa issln. * \bar{i} /* \bar{i} - (nad. *lí:ce*, *krí:š*, *zí:ma*; *bradoví:ca*), fonem *u:* zastopa issln. * \bar{u} /* \bar{u} - (nad. *kjú:č*, *klabúk*, *ú:sta*; *jú:tro*) in issln. * \bar{i} /* \bar{i} - (nad. *žú:na*, *kú:nen*; *pú:na*, *pú:no*), fonem *a:* zastopa issln. \bar{a} /* \bar{a} - (nad. *brá:da*, *pà:lac*; *krá:va*, *dlá:ka*) ter issln. * \bar{a} /* \bar{a} - (nad. *tà:st*, *ma:x*; *má:lin*, *má:ša*), fonem *i:e* zastopa issln. * \bar{e} /* \bar{e} - (nad. *mliéko*, *miesac*, *brìex*; *koliéno*, *striéxa*), fonem *u:o* zastopa issln. * \bar{o} (nad. *bùox*, *mùost*, *kakùoš*) in * \bar{o} pred *j* (nad. *muój*, *tuój*), fonem *e:* zastopa vse ostale issln. ejevske samoglasnike v dolgih

⁷ Nadiški govori v teh krajih še niso bili raziskani.

⁸ Primeri so iz Logar (1996: 148) ter zadnji iz Šekli (2008: 19). Primere, ki jih navajam iz literature, pišem citatno, torej tako, kot so zapisani v izvorniku.

zlogih, tj. issln. * \bar{e} /* \bar{e} - in * \bar{e} /* \bar{e} - (nad. *jesè:n, mè:t, žé:mba, né:su; imè:, pé:ta, judjè:; dé:teja, jé:tra*), fonem *o* pa vse ostale issln. ojevske samoglasnike v dolgih zlogih, tj. issln. * \bar{o} -, * \bar{q} in * \bar{q} - (nad. *xó:đin, mó:lin, pró:sin, kó:ža, ó:san; ģò:bac, mó:ka, pó:t; ģó:ba*).

Sistem kratkih naglašanih samoglasnikov vključuje naslednje foneme: *i, u, e, o* in *a*, pri čemer fonem *i* zastopa issln. * \bar{i} (nad. *je'zik, lon'ci* Imn.), issln. * \bar{a} v položaju pred palatalnimi soglasniki (nad. *o'hiń, ske'diń*) in issln. skupino * $\bar{a}i$ (nad. *'ki 'kaj', sko'ri 'skoraj'*), fonem *u* zastopa issln. * \bar{u} (nad. *k'rux, tre'bux*), issln. * \bar{u} (nad. *'pun 'poln', 'dux 'dolġ, ne kratek'*) ter issln. skupine * \bar{il} , * \bar{ul} , * \bar{al} in * \bar{al} (nad. *xo'du, 'ču, pa'ku, kle'ču*), fonem *e* zastopa issln. * \bar{e} (nad. *člo'vek, do'le*), issln. * \bar{e} (nad. *cve'de, de'leč*) in issln. * \bar{e} (nad. *seno'žet, 'zet*), fonem *o* zastopa issln. * \bar{o} (nad. *k'rop, ša'rok*) in issln. * \bar{q} (nad. *že'lot, sest'ro* Ted.), fonem *a* pa zastopa issln. * \bar{a} (nad. *b'rat, mod'ras*) in issln. * \bar{a} (nad. *'daš, xar'bat, ko'nac, lo'nac, ko'rac*).

Sistem nenaglašanih samoglasnikov vključuje enake foneme kot sistem kratkih naglašanih samoglasnikov, tj. *i, u, e, o* in *a*. Možni so v vseh besednih zlogih in zastopajo ustrezne issln. samoglasnike v nenaglašnem položaju, pri čemer nenaglašeni *u* zastopa tudi issln. * \bar{l} (nad. *jà:buka*), razvil pa se je tudi iz issln. sklopov * \bar{il} , * \bar{al} , * \bar{el} in * \bar{al} (nad. *prá:vu, diélu, vl:du, ré:ku*).

Moderna samoglasniška redukcija je v nadiškem narečju malo prisotna, največ onemeva *-i* (nad. *smo rivà:l 'smo uspeli', su lovì:l pú:xe*), poznano je disimilacijsko akanje (nad. *damú:, ģla'bok, pa'tok*), skupina *-ni-* (< issln. * \bar{n}) pa se je razvila v *-in* (nad. *arbi:dinca, sviéćinca*) (Logar 1996: 148–150, 254–257, 313–315; Smole 2001: 35–36; Šekli 2008: 20–26; Zuljan Kumar 2015: 175–198).

2.3 Soglasniški sistem

Soglasniški sistem nadiškega narečja tvorijo zvočniki *u, v, l, m, r, n, j* in *ń* ter nezvočniki *p, b, (b),⁹ f, t, d, c, s, z, č, ž, č, š, ž, k, g, ģ, x* in *h*. Nastali so iz enakih issln. soglasnikov, poleg tega pa še: *u* kot protetični glas v položaju pred * \bar{q} (nad. *uò:ŋje*), *-n* iz * \bar{m} (nad. *re'čen, s ko'ńan*), *j* iz * \bar{l} (nad. *zé:je, kjú:č*), *f* iz * \bar{u} pred *i*, ki je pozneje onemel (nad. *krà:f* DMed, *čarief* Rmn.), *č* iz * \bar{t} (*mùoć, bo'žič*),¹⁰ *ģ* iz * \bar{g} (nad. *ģlodá:t, 'ģor*), medtem ko se v novejših izposojenkah iz italijanščine rabi *g* (nad. *ģjà:ndole*), *-x* iz * \bar{g} (nad. *snìex, rùox*) in *ž* v izposojenkah (nad. *žardi:n, Vi:žì*). Zvoneči nezvočniki se pred pavzo onezvonečijo (nad. *mò:š, 'jaš-še'le se ģa zmi:slen 'jaz se ga še spomnim'*).¹¹

⁹ Govor Petjaga pozna tudi spirantizirani *b (b)*, ki je nastal iz * \bar{v} (npr. *bré:barca* 'veverica'). Primer je iz Zuljan Kumar (2015: 184–185).

¹⁰ V nekaterih govorih, npr. v Dreki in okoliških krajih, se issln. * \bar{t} odraža kot *-c* (npr. nad. *nùoc, xcì:*) oziroma *ci* pred samoglasnikom (npr. nad. *placià:la, srè:cjat*) (Logar 1996: 150).

¹¹ Primeri so vzeti iz Logar (1996: 148–150, 252–258, 311–316), Šekli (2008: 20–28) in Zuljan Kumar (2015: 175–198).

2.4 Oblikoslovje in besedotvorje

V ednini so v nadiškem narečju ohranjeni vsi trije spoli, v množini pa so se samostalniki srednjega spola feminizirali (nad. *velike koleša, jajca freške*),¹² dvojsinske oblike se niso ohranile oziroma so ohranjeni le ostanki v posameznih oblikah (nad. *s tistin dviema*,¹³ *mojin dviema kravan*,¹⁴ *laxna*¹⁵ I, Tdv. m. sp.). V sklonskem sistemu so značilne posplošitve oziroma širjenje posameznih oblikoslovnih vzorcev, npr. posplošitev ajevskih končnic tudi v moškem in srednjem spolu (nad. *z mojin bratran, par mojix bratrax, s kolesan*) ter posplošitev posameznih sklonskih oblik (npr. *par ženax, z dviema ženax*).¹⁶

Ohranjena je stara končnica **-ě* trdih ojevskih in ajevskih osnov (nad. *par ok'ne*), vendar je poznana tudi končnica *-u* (nad. *par ok'nu*). Vrstnost s samostalnikom upovedene predmetnosti se izraža s predložno zvezo, sestavljeno iz predloga in samostalnika (nad. *drievi s sadjam, mož s sniegam, luč na petroljo, rože od tarnja, rože od čiešpe, brieskve, cimberja*) (Zuljan Kumar 2003: 63, 66). Namesto svojilnega pridevniškega zaimka *njegov* se rabi samostalniški osebni zaimek *on* v roditeljskem (nad. *njeva žena*). Nedoločniška oblika glagola je samo dolga, pri čemer je izglasni *-i* v nekaterih govorih lahko izražen ali pa ne (npr. nad. *živieti, i'ti*).¹⁷ Nedoločniška in namenilniška glagolska oblika se med seboj ločita po intonaciji (nad. ned. *spá:t* : nam. *spà:t*; ned. *šu'šit* : nam. *šušit:t*).¹⁸ Pred krajevno predložno zvezo se pojavljajo ojačevalni krajevni prislovi *tu, sem, gor, dol* (npr. nad. *do-pot sviet, tan-u Amaconi, dou-u Nedižu*).

Nadiško narečje namesto osrednjeslovenske predpone *iz-* rabi predpono *vi-* (< psl. **vy-*) (npr. nad. *vəgná:t* 'izgnati'). Kot večalna pripona je značilna pripona *-on* pripeta (tudi) na slovensko osnovo (nad. *debejon* 'debeluh', *kačon* 'velika kača', *maglon* 'hudourni oblak', *skalón* 'velika skala', *snikon* 'velika sinica', *sovon* 'samec sove, skovir'), kot manjšalna pa *-ič/-ic* (nad. *armarič* 'omarica', *bregič* 'majhen breg', *lončič* 'lonček'). Samostalniške izpeljanke iz glagolov na *-im* se tvorijo s pripono *-ba* (nad. *ženba* 'ženitev', *skramba* 'shramba', *hranba* 'varstvo') (Smole 2001: 37, Šekli 2008: 29–31, Zuljan Kumar 2015: 175–198).¹⁹

¹² Primera sta iz SLA zapisa za T080 Špeter iz leta 1989. Avtor zapisa je Tine Logar (Arhiv zapisov za SLA).

¹³ Primer je iz SLA zapisa za T080 Špeter.

¹⁴ Primer je iz SLA zapisa za Podbonesec iz leta 1963. Avtor zapisa je Tine Logar (Arhiv zapisov za SLA).

¹⁵ Primer je iz SLA zapisa za T074 Gorenji Marsin iz leta 1979. Avtorica zapisa je Luciana Budal (Arhiv zapisov za SLA).

¹⁶ Primer je iz SLA zapisa za T080 Špeter.

¹⁷ Primera sta iz SLA zapisa za T075 Matajur iz leta iz leta 1965. Avtor zapisa je Tine Logar (Arhiv zapisov za SLA).

¹⁸ Primer je iz SLA zapisa za T074 Gorenji Marsin.

¹⁹ Primeri so iz Špehonja (2012).

2.5 Skladnja

Med skladenjskimi posebnostmi nadiškega narečja bodo izpostavljene tiste, ki zadevajo besedni red tako v besedni zvezi kot na ravni stavka in povedi ter posebne strukture, ki jih knjižni jezik ne pozna ali pa v rabi niso (več) pogoste.

2.5.1 BESEDNI RED

Ujemalni pridevniški prilastek, katerega mesto je v slovenskem knjižnem jeziku levo od odnosnice, lahko stoji v nadiškem narečju desno od nje, ne da bi se pomen pri tem spremenil, npr. nad.

*An lesica je šla damu an je skuhala velike an lepé pepelnove štrukje.
Lesica je zadiela nje kos an jala: "Brumni bodita an use snejta, če ne se varnem an vam parnesem štrukje pepelnove."*

V stavku, ki se začne s prislovnim določilom ali členkom, se besedni red ne spremeni tako kot v knjižnem jeziku, ampak ostane enak, npr. nad.

*Tist dan komitat se je zbrau tu precesijo pred kletjo, na dva so nosil slamnate kandele napri, za njin so nosil na luojtrah, ku marliča, presidenta, an po pot so litanijo molil.
Sevie tala je bla propaganda od fašistu.*

Prav tako se besedni red v glavnem stavku, če pred njim stoji odvisnik, za razliko od knjižnega jezika ne spremeni, npr. nad.

Kadar sonce je že zahajalo za brieg, Giovanin je zašumeu pred hišo z novim ardečim avtam.

V besednoredni stavi je značilen t. i. izpostavljeni stavčni člen, največkrat gre za osebek in prislovno določilo kraja ali časa, npr. nad.

*Niešan Floreancig taz Hostnega, kar je šu za sudata, nie znu nič guorit po talijansko, ku narvič part naših beneških ljudi.
Donašnji dan, kar se tiče premoženja, se nie puno spremenilo. (Zuljan Kumar 2003: 74–76).*

2.5.2 POSEBNE STRUKTURE

Med te spada:

- raba nedoločniškega polstavka v vlogi predmetnega odvisnika:
nad. *Lietos se moreta an troštat ušafat to pravo ljubezen.*
- raba predložne zveze za + nedoločniški polstavek v vlogi namernega odvisnika:
nad. *Potle bo prepozno za se jokat an vprašat oproščenje.*
- raba povednega naklona v pogojniku ter predpreteklika:
nad. *Če san bla mogla, san ti bla pomagala.*

2.6 Besedišče

Osnovni besediščni fond je slovenski, zaradi stika z romanskim in germanskim svetom pa je v nadiškem narečju veliko romanskih in tudi germanskih izposojenk. Germanske izposojenke so večinoma starejšega izvora in poznane tako v nadiškem narečju kot v vseh ostalih slovenskih narečjih (npr. nad. *luht*, *luft* ← srvn. *luft* 'zrak', nad. *špot* ← srvn. *spot* 'posmeh', nad. *šenkat* ← srvn. *schenken* 'podariti, pokloniti', nad. *taužint* ← bav. srvn. *tūsent* 'tisoč').²⁰ Romanske izposojenke so prevzete iz enega od novoromanskih jezikov v stiku z nadiščino, in sicer iz furlanščine, beneške italijanščine ali knjižne italijanščine.²¹ Iz furlanščine so tako prevzete besede kot npr. nad. *butega* ← furl. *butega* 'trgovina', nad. *armelinar* ← furl. *armelin* 'marelica', nad. *armadura* ← furl. *armadure* 'oporno ogrodje', nad. *bažiği* ← furl. *bagjigi* 'arašidi', nad. *bečar* ← *becjâr* 'mesar', nad. *beveron* ← furl. *beveron* 'otrobova mešanica za živali', nad. *bičerin* ← furl. *bicjarin* 'kozarček', 'kozarček žganja'.

Izposojenke iz italijanščine pokrivajo vsa področja življenja, najbolj pa administrativno oziroma upravno področje (npr. nad. *votačjon* ← knj. it. *votazione* 'glasovanje', nad. *participacjon* ← knj. it. *partecipazione* 'udeležba', nad. *partit* ← knj. it. *partito* 'stranka'), ter področja, ki zadevajo sodoben način življenja (npr. nad. *publikat* ← knj. it. *pubblicare* 'objaviti', nad. *dženjın* ← knj. it. *disegnino* 'risbica', *ežame* ← knj. it. *esame* 'izpit', nad. *arkitekt* ← knj. it. *architetto* 'arhitekt').

2.7 Narečno besedilo

(Pripoveduje Valter Coren, Petjag)

T'le polí:ete je mà:rzla uo'da, je an 'bob mà:rzla, ma nie, de je mà:rzla, je 'buj mà:rzla, če ɣre'mo 'buj naprè:j. Če je an 'bob mà:rzla, je 'zak mi má:mo en študé:nac t'le, Bá:rofca se klí:če, ki je na uo'da ti:po torenciá:le, je mó:tna, je mà:rzla, ma mà:rzla mà:rzla mà:rzla, ki prí:de 'ta par Nedí:ž prí:de uò:n. An t'le par 'nas je navá:da, de dí:uju, de se rodí:jo otrò:c, pú:obči. Alò:ra o'ča an má:ti, če cé:ju mi:et pú:obča, prí:deju t'le an počá:kaju an ò:n prí:de 'dol po tè:li pè:ra od lepè:nja,²² tè:la pe'ra velí:ka, ki rá:ste t'le par Nedí:ž. Je 'ɣor usé:dnjen an se dar'ži za rò:b od pe'ri an prí:de uò:n otrò:k, ne.

'Buj naprè:j 'ɣor je d'rux študé:nac, ki se klí:če Kofá:lar. 'Ŧor an pozí:me se mù:ore daržá:t ro'ke nó:tarka an kadi: ká:jšnu vò:ltu uo'da, 'zak je 'buj ... nie mà:rzla, e, alò:ra 'ɣor se rodí:ju čečá:te, su jà:l. Alò:ra t'le, Bá:rofca, prí:de sù:bito 'ɣor na Nedí:žu, invè:če Kofá:lar, prí:et ku prí:de 'ɣor u Nedí:žu za naré:st stù:o mè:tru, lú:ožimo ré:čt, prí:de tako'le 'dou-u Nedí:žu (zavijuga z

²⁰ Primeri so iz Šekli (2015: 39–40).

²¹ To so pravzaprav novejšje romanske izposojenke, starejše romanske izposojenke so bile prevzete iz staroromanskih jezikov (tj. iz alpske romanščine, iz katere se je razvila furlanščina, dolomitske ladinščine retoromanščine ter balkanske romanščine) v alpsko slovanščino, iz katere se je razvila slovenščina (več o tem glej v Šekli 2013: 291–293).

²² Lepen je gorska rastlina z dolgopecljatiimi velikimi listi in rožnatimi cveti v koških (lat. *Adenostyles*) (SSKJ, spletna izdaja).

roko), ku tí:sti 'tan-u Amacó:ni, ki se ví:de, tako'le γrè: naprè:j, ku modrà:s, ki γrè:, de prí:de 'γor. Alò:ra se je zastopí:lo: γorkù:o je za čečá:tu an kompliká:no za pú:oba. (smeh)

Però:, tú:ole t'le je ostá:lo. Je *nella memoria, cioè*, kar γre'mo 'do-pot sví:et, velet'jo ũ'se té:le reči: ũò:n. Ki še dob'ro, de sta me zmí:senli, če 'ne, san se pozá:bu van ré:čt γo-met študé:nce. 'Zak 'tel študé:nac t'le prí:de čeri:es čes vâ:s ot Petjá:γa, 'zak 'γor u vasi: je b'lo pú:no rù:p, ka-ne, ki so klá:dli nó:tar onù:o ... šeylá:rje an tí:ste reči:. An so provâ:l vrí:eč nó:tarka plí:eve ot senâ:, rí:ezanje, an su čá:kal an za an dà:n, dvâ: su veletí:ele ũò:n s té:leya študé:nca. Alò:ra za'ũoj te'γa su já:l, de ũo'da je bì:la mó:tna, inkuinâ:na, è:ko, je bì:la.²³

3 SOCIOLINGVISTIČNI POLOŽAJ SLOVENCEV V NADIŠKIH DOLINAH

Osnovne podatke o družbenem življenju slovenske manjšine v Nadiških dolinah in širše v celotni Videmski pokrajini lahko danes dobimo na spletnem portalu www.kries.it, za katerega skrbi Kulturno društvo Ivan Trinko iz Čedadada in na katerem so v digitalni obliki dostopne vse številke *Trinkovega koledarja* (od leta 1953 naprej), glasila Kulturnega društva Ivan Trinko, ter časopisa *Matajur* (od leta 1950) in njegovega naslednika *Novega Matajurja*. Svojo stran na portalu imajo tudi Kulturno društvo Rečan Aldo Klodič, Center za kulturne raziskave, Kulturno društvo in zbor Naše vasi, glasbena skupina Beneške korenine, Beneško gledališče,²⁴ Beneška folklorna skupina Živanit, pevski zbor Matajur, Beneška galerija, Zavod za slovensko izobraževanje, Zveza beneških žen in kulturno društvo Srebrna kaplja (Namor 2017: 5–6). Portal omogoča tudi dostop do spletnih

²³ Tukaj poleti je mrzla voda, je malce mrzla, ampak ne, da je [zelo] mrzla, je bolj mrzla, če gremo naprej. Če je mrzla, je zato, ker imamo tu studenec, Barovica se imenuje in je hudourniške narave, voda je motna, je mrzla, ampak mrzla, mrzla, mrzla, pride tam pri Nadiži ven. In tu pri nas je navada, da pravijo, da se rodijo otroci, fantki. Če torej oče in mama želita imeti fantka, prideta sem in počakata in on pride dol na lepenovem listu, tisti veliki listi, ki rastejo tu pri Nadiži. Sedi gor in se drži za rob od lista in pride ven otrok, ne. Bolj naprej gor je drug studenec, ki se imenuje Kofalar. Gor pozimi lahko držiš roke noter in iz vode se včasih kadi, ker je bolj ... ni mrzla, in se torej rodijo deklice, so rekli. Zato tukaj Barovica pride hitro gor na Nadižo, Kofalar pa, preden pride gor v Nadižo, da naredi, recimo, sto metrov, pride takole dol v Nadižo (zavijuga z roko), kot tisti tam v Amazoniji, ki gre takole naprej, kot modras, ki gre, da pride gor. Torej smo razumeli, toplo je za deklo in zapleteno za fanta (smeh). Ampak tako je ostalo. Je v spominu, tj., ko pridemo sem, »priletijo te stvari ven« [iz spomina]. Ker še dobro, da ste me spomnili. Če ne, sem vam pozabil povedati gor pri studencu. Ker ta studenec tu pride čez vas od Petjaga, ker gor v vasi je bilo veliko rup [kotanj], kajne, ker so dajali noter ono ... kamnita korita za kuhinjo in tiste stvari. In so poskusili vreči noter pleve od sena, rezanje in so čakali en dan, dva, in so priletela ven iz tega studenca. Zato so rekli, da je voda motna, onesnažena.

²⁴ Beneško gledališče deluje od leta 1976. Takrat je krovna organizacija Slovencev v Italiji SKGZ (Slovenska kulturno-gospodarska zveza) na pobudo dveh pomembnih beneških kulturnih delavec, Izidorja Predana in Alda Klodiča, poskrbela, da je tržaško Slovensko stalno gledališče v Benečijo poslalo režiserja Adrijana Rustjo. Prvo igro z naslovom *Beneška ojcet* je napisal Izidor Predan za uprizoritev na Dnevu emigranta, vsakoletnem srečanju Beneških Slovencev (Kravos 2016: 95).

strani Inštituta za slovensko kulturo v Špetru, Planinske družine Benečije, Kulturnega društva Kobilja glava iz Dreke ter Rozajanskega duma iz Rezije. Že samo naštetu nam dokazuje, koliko slovenskih društev in ustanov deluje v Nadiških dolinah in koliko področij umetnostnega ustvarjanja in športnih dejavnosti pokrivajo. Velika pridobitev za območje je Slovensko multimedialno okno (SMO) v Špetru, sodoben tematski in pokrajinski muzej, ki ne temelji na zbiranju predmetov, ampak je zasnovan kot dinamičen prostor prepleta umetniškega ustvarjanja in spomina v obliki interaktivnega popotovanja od Julijskih Alp do morja (seveda s poudarkom na Beneški Sloveniji) ter skozi »multimedialne freske krajine«, kar v obiskovalcu spodbuja čustva in razmišljanje (SMO, spletni vir).

Poleg že omenjenega tednika *Novi Matajur*, ki ga izdaja istoimenska Zadruga – ta poleg tega izdaja še mladinsko književno revijo *Galeb*, namenjeno osnovnošolcem do 6. razreda (*Novi Matajur*, spletni vir) – v Čedadu pri Zadrugi Most izhajata še štirinajstdnevnik *Most*, *Kulturno verski list* ter mesečnik *Slovit*, informativni bilten Slovencev v Italiji (*Dom.it.*, spletni vir). Tako *Novi Matajur* kot *Most* objavljata prispevke v treh različnih kodih, tj. v slovenskem knjižnem jeziku, nadiškem (terskem in rezijanskem) narečju in italijanščini (ter kratke prispevke tudi v furlanščini), kar je pomembna uredniška politika, ki stremi k približevanju vsakemu bralcu Beneške Slovenije, v razponu od tistih, ki ne obvladajo niti slovenskega narečja, do tistih, ki se želijo učiti ali utrjevati znanje knjižne slovenščine. Od leta 2008 lahko informacije o Beneški Sloveniji slišimo tudi v radijski oddaji *Okno v Benečijo*, ki je namenjena vsem Slovincem Videmske pokrajine in je na Radiu Spazio²⁵ na sporedu vsako soboto ob 21. uri (*Novi glas*, spletni vir).

Za učenje slovenskega knjižnega jezika je v Nadiških dolinah najbolj zaslužna dvojezična šola v Špetru, ki je danes edina državna šolska ustanova s poukom v slovenskem in italijanskem jeziku v Videmski pokrajini.²⁶ V okviru šole deluje dvojezični vrtec (starost 3–5 let), dvojezična osnovna šola (starost 6–11 let) ter dvojezična srednja šola prve stopnje (starost 11–13 let).²⁷ Ustanova deluje po pravilih, ki veljajo za italijanske državne šole, pri čemer šolske programe odobri ministrstvo za šolstvo in so enaki programom italijanskih šol z dodatnim predmetom slovenski jezik in literatura ter nekaterimi vsebinskimi dodatki pri zgodovini in zemljepis. Učna jezika v šoli sta dva: slovenščina in italijanščina, ki sta enakovredna, in sicer po didaktičnem modelu en učitelj – en jezik. V osnovni šoli, ki je celodnevna, se učno snov pri posameznih predmetih podaja v obeh jezikih, na srednji šoli prve stopnje pa potekajo učne ure nekaterih predmetov v slovenščini, drugih pa v italijanščini (Mezgec 2017: 8). Možnost dvojezičnega šolanja se v Beneški Sloveniji končuje s starostjo 14 let, kar z vidika razvoja

²⁵ Gre za edino radijsko postajo v Furlaniji-Julijski krajini, ki oddaja v štirih jezikih; tj: italijanščini, furlanščini, slovenščini in nemščini.

²⁶ Videmska pokrajina kot upravna enota je bila leta 2017 ukinjena, tako danes ostaja le kot geografski pojem.

²⁷ Vrtec je z delom začel v šolskem letu 1984/85, osnovna šola v šolskem letu 1986/87, srednja šola pa s šolskim letom 2007/08. Na začetku je bila to zasebna ustanova, s sprejetjem zaščitnega zakona leta 2001 pa je postala polnopravna državna šola.

jezikovnih kompetenc predstavlja pomanjkljivost, saj je neprekinjena raba jezika v formalnih govornih položajih za razvoj teh pri človeku ključna (Mezgec 2017: 9). Toda ena od najpomembnejših stvari, ki jo šola v teh letih otrokom in mladostnikom uspešno posreduje, je zavedanje o slovenski narodni pripadnosti, česar generacije, ki so se bile primorane šolati v italijanščini, niso mogle razviti (Zuljan Kumar 2016: 11).

Pomembno poslanstvo na področju osnovnega šolstva v Beneški Sloveniji opravlja tudi špeterska glasbena šola, podružnice Glasbene matice iz Trsta, ki je skromno začela z delom leta 1977 v prostorih stare šole v Petjagu,²⁸ danes pa se ob velikem vpisu otrok osredotoča na tri cilje, tj. širiti svoje delovanje na vse kraje, v katerih so Slovenci v Videmski pokrajini prisotni,²⁹ poleg dvojezične šole zagotavljati reden pouk v slovenščini in še na zadnji cilj, ki ga šola posebej udejanja v zadnjem času, spodbujati skupinsko igranje. Tako so v zadnjih letih pripravili več predstav, kot je bil venček Bevkovih pesmi Pastirci za mali orkester in otroški zbor Mali lujerji, spevoigra Krajica Vida in glasbena pravljica Pesmi dveh bregi. Iz šole je izšlo tudi več mladinskih bendov, ki ustvarjajo svojo lastno avtorsko glasbo in se udeležujejo različnih prireditev (Klodič 2017: 37–40). Na zadnjem festivalu Senjam beneške pesmi je tako zmagala skupina The Zmotjens, ki jo sestavljajo prav gojenci te šole.

V cerkvi je danes slovenščina prisotna v zelo majhni meri, le v nekaterih vaseh, in še to samo pri petju, saj župniki – razen enega –, ki so zadolženi za župnije v Nadiških dolinah, slovensko ne znajo, je pa ob sobotah zvečer od septembra do junija slovenska maša v špeterski cerkvi. Vodi jo msgr. Marino Qualizza, slovenski župnik doma iz Podutane (V Benečiji ostaja samo en slovenski župnik, 2015, spletni vir).³⁰

Poleg osrednjih inštitucij, kot so šola, glasbena šola, Inštitut za slovensko kulturo, Kulturno društvo Ivan Trinko, Zadrugi Novi Matajur in Most, ter številnih društev imajo pomembno vlogo pri izražanju slovenske narodne in lokalne, beneške identitete tudi prireditve, kot je Dan emigranta, ki ga vsakega 6. januarja – letos že 55. leto zapovrstjo – organizirajo Slovenci iz Videmske pokrajine, ter umetniški festivali, kot so že omenjeni Senjam beneške pesmi, Postaja Topolove in najmlajši, glasbeni festival Liwkstock, ki se dogaja na Livku. Odlika teh festivalov je, da se ne oklepajo folklorizma, ampak vzpostavljajo napredna umetniška iskanja, ki ustrezajo potrebam sodobne družbe, kar lahko v današnjem času, ko na trgu poleg povpraševanja po zelenem turizmu in lokalnih kmečkih izdelkih raste tudi zanimanje za »nestandardno kulturo«, postane priložnost za turistični razvoj obrobnih krajev (Banchig 2016, spletni vir).

²⁸ Ob svoji 40. obletnici delovanja je Glasbena šola v Špetru leta 2017 izdala knjigo z naslovom *Prvi akordi: 40 let šole Glasbene matice v Špetru = 40 anni della scuola Glasbena matica a San Pietro*, ki jo je uredila Živa Gruden.

²⁹ Njen oddelek tako danes že deluje v Bardu, kljub prizadevanjem pa še vedno ni zaživel njen oddelek v Tipani in Reziji.

³⁰ Za slovensko mašo v Špetru skrbita Planinska družina Benečije in Zadruga Dom. Za informacije o slovenščini v cerkvi se lepo zahvaljujem tudi gospe Loretti Primosig iz uredništva Doma v Čedadu.

4 SKLEP

Po podatkih kvalitativne raziskave o narodni identiteti danes, ki sem jo avtorica prispevka izvedla med pripadniki slovenske manjšine v Beneški Sloveniji med letoma 2012 in 2015 (gl. Zuljan Kumar 2016, 2017), so obeti za prihodnost slovenstva v Nadiških dolinah dobri. Informatorji to svoje prepričanje utemeljujejo predvsem s prisotnostjo dvojezične šole. Tudi sicer je možnosti za učenje slovenskega knjižnega jezika danes tu neprimerno več kot v preteklosti, poleg v šoli in na tečajih se ga je možno učiti ob gledanju slovenske televizije in poslušanju slovenskih radijskih oddaj, informacije pa so dostopne tudi prek slovenskih spletnih strani.³¹

Mladi Slovenci sicer navajajo, da so tudi sami doživeli ponižanja zaradi izražanja slovenske identitete, toda ne v tolikšni meri, kot je to bila praksa v preteklosti, poleg tega opažajo zanimanje za slovensko stvarnost pri svojih italijanskih prijateljih. Danes je med mladimi Slovenci in njihovimi italijanskimi vrstniki biti Slovenec sprejeto kot nekaj normalnega in ne slabšalnega (Zuljan Kumar 2016: 13–14).

Slovenščina se zaradi šole vrača tudi v družinsko okolje in ga z vstopanjem v formalne govorne položaje izven slovenskih inštitucij – sicer še v zelo majhni meri –, kar je med drugim eden od strateških ciljev EU za spodbujanje jezikovne raznolikosti in večjezičnosti,³² tudi presega.

Vendar so Nadiške doline pred novo preizkušnjo, povezano s problemom, s katerim se območje sooča že od 19. stoletja naprej, posebej pa od 50. let 20. stoletja, tj. množično izseljevanje.³³ Toda razlika med preteklostjo in današnjim časom je po mnenju informatorjev ta, da so se nekoč ljudje selili v Francijo, Belgijo, čez Atlantski ocean in v Avstralijo, danes pa se pretežno naseljujejo v urbanih središčih Furlanije ali v nižinskih vaseh Nadiških dolin, kot sta Škrutovo in Špeter (Zuljan Kumar 2016: 14), zato verjetno v prihodnosti slovenstvo tu ne bo obstajalo v taki obliki kot danes, kar pomeni geografsko omejeno na vasi Nadiških dolin, pač pa bo nastala nova oblika sobivanja v večjezični (urbani) družbi, ne samo slovensko-italijanski, ampak veliko širše, saj je, kot kaže demografska statistika, delež novih priseljencev v Furlaniji-Julijski krajini v zadnjem desetletju visok, pri čemer je najvišji prav v Videmski pokrajini.³⁴

³¹ Posebej so informatorji izpostavili urejenost spletnih strani Planinske zveze Slovenije in spletnega portala Agencije RS za okolje, kjer lahko spremljajo vremenske napovedi (Zuljan Kumar 2016: 13).

³² Gl. npr. Listino Evropske unije o temeljnih pravicah (spletni vir).

³³ Glede na podatke osrednjega italijanskega statističnega urada (ISTAT-a) je tu leta 1955 prebivalo 13.107 Slovencev, leta 1981 5.991 in leta 2015 3.645 (povzeto po Steinicke idr. 2016: 59). Po podatkih, ki jih navajajo Steinicke idr., je celotna Beneška Slovenija po 2. svetovni vojni izgubila 77 % celotne populacije, pri čemer je občina Dreka izgubila več kot 90 % svojega prebivalstva (Steinicke idr. 2016: 58).

³⁴ Več o priseljevanju v Furlanijo-Julijsko krajino v zadnjem desetletju glej v Josipović (2014: 60).

KRATICE IN KRAJŠAVE

bav. srvn. = bavarsko srednjevisokonemško, furl. = furlansko, issln. = izhodiščnošplošnoсловansko, knj. it. = knjižno italijansko, lat. = latinsko, nad. = nadiško, nam. = namenilnik, ned. = nedoločnik, psl. = praslovansko, srvn. = srednjevisokonemško, SLA = *Slovenski lingvistični atlas*, SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, T = točka v SLA

LITERATURA

- Arhiv zapisov za SLA. Hrani ga Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša pri ZRC SAZU v Ljubljani.
- BANCHIG, Antonio, 2016: *Benečija, ki umira. Benečija, ki upa*. Dostopno novembra 2017 na: <http://www.ludliteratura.si/esej-kolumna/benecija-ki-umira-benecija-ki-upa/>.
- BANCHIG, Giorgio, 2013: *Benečija: ko se mala in velika zgodovina srečata*. Cividale del Friuli/Čedad: Most: Združenje-Associazione don Eugenio Blanchini, Svet slovenskih organizacij/ Confederazione organizzazioni slovene.
- BEGUŠ, Ines, 2015: *Avtonomija in ekonomija Nadiških dolin*. Koper: Univerzitetna založba Annales.
- Dom.it*. Spletni vir. Dostopno julija 2018 na: <http://www.dom.it>.
- JOSIPOVIĆ, Damir, 2014: Recent Demographic Trends in the Northern Borderland between Italy and Slovenia: Stabilization or Further Redistribution of Population? *European Countryside* 1 (2014). 50–67.
- KLODIČ, David, 2017: 40 let glasbenega šolstva v Benečiji. *Trinkov koledar 2017*. Čedad: Kulturno društvo Ivan Trinko, 37–40.
- KRAVOS, Bogomila, 2016: Beneško gledališče. *JiS* 61/2. 91–96.
- Listina Evropske unije o temeljnih pravicah (European Charter of Fundamental Rights)*. Dostopno julija 2018 na: https://ec.europa.eu/info/aid-development-cooperation-fundamental-rights/your-rights-eu/eu-charter-fundamental-rights_en.
- LOGAR, Tine, 1996: *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave* (ur. Karmen Kenda - Jež). Ljubljana: ZRC SAZU in Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- MARUŠIČ, Branko, 1987: Beneška Slovenija. *Enciklopedija Slovenije 1 (A–Ca)*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 227–235.
- MEZGEC, Maja, 2017: Slovenščina v Beneški Sloveniji in vloga dvojezične šole v Špetru pri medgeneracijskem prenosu jezika: stališča staršev. *Slovenščina 2.0*, 2. Spletni vir. Dostopno junija 2018 na: http://slovenscina2.0.trojina.si/arhiv/2017/2/Slo2.0_2017_2_02.pdf.
- NAMOR, Jole, 2017: Kurimo na Kries in zbirajmo se okrog njega. *Trinkov koledar 2017*. Čedad: Kulturno društvo Ivan Trinko, 5–6.
- Novi Matajur*. Spletni vir. Dostopno julija 2018 na: https://sl.wikipedia.org/wiki/Novi_Matajur.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Spletna izdaja. Dostopno julija 2018 na: <https://fran.si>.
- Slovensko multimedialno okno (SMO)*. Spletni vir. Dostopno julija 2018 na: <http://www.smo-center.eu/slo/museo.php>.
- SMOLE, Vera, 2001: Zahodna slovenska narečja. *Enciklopedija Slovenije* 15. Ljubljana: Mladinska knjiga, 35–38.
- STEINICKE, Ernst, idr., 2016: Slovenes in Italy: a Fragmented Minority. *European Countryside* 1/2016. 49–66.
- ŠEKLI, Matej, 2008: *Zemljepisna in osebna imena v kraju Livek in njegovi okolici*. Ljubljana: Založba ZRC.

- –, 2015: Pomenska polja nemških izposojenk v slovenščini. *Jezikoslovni zapiski* 2/2015. 31–44.
- –, 2013: Metodologija določanja plasti mlajših romanizmov v slovenščini. *Jezikoslovni zapiski* 19/2 (2013). 291–315.
- ŠKVOR, Simon, 2005: Beneška Slovenija: migracijski procesi z vidika obmejnosti in narodotvornih determinant. *Dve domovini/Two Homelands* 21. 35–60.
- ŠPEHONJA, Nino, 2012: *Vocabolario Nediško-Italiano*. Associazione Lintver. Spletni vir. Dostopno julija 2018 na: http://bos.zrc-sazu.si/c/Dial/Nadisko_narecje/Spehonja_2011_vocabolario_italiano_nedisko.pdf.
- Štiristokrat odprli okno na Slovence. *Novi glas*, 2016. Spletni vir. Dostopno julija 2018 na: <https://www.noviglas.eu/stiristokrat-odprli-okno-na-slovence>.
- V Benečiji ostaja samo en slovenski župnik, *Dom*, 2015. Spletni vir. Dostopno julija 2018 na: <https://www.noviglas.eu/v-beneciji-ostaja-samo-en-slovenski-zupnik>.
- VIDAU, Zaira, 2012: Unresolved questions concerning the public use of minority and regional languages in interactions between municipal and provincial administrations and the public in the region of Friuli-Venezia Giulia in Italy. *European yearbook of minority issues* 11. 143–166.
- ZULJAN Kumar, Danila, 2003: Nekaj besednorednih posebnosti v nadiškem in briškem narečju. *Jezikoslovni zapiski* 9/2. 59–80.
- –, 2014: Podredne stavčne strukture v briškem in nadiškem narečju. *Annales. Ser. hist. sociol.* 24/2. 331–342.
- –, 2015: Narečja zahodnega slovenskega jezikovnega prostora = Dialects of western Slovenian linguistic territory. Roberto Dapit et al. (ur.): *Le collezioni uniscono: collezioni etnologiche, tradizione orale e turismo culturale fra le Alpi e il Carso = Zbirke povezujejo: etnološke zbirke, ustno izročilo in kulturni turizem med Alpami in Krasom* (Zborzbirk). Videm: Università degli studi, Dipartimento di lingue e letterature straniere; Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovensko narodopisje. 175–198.
- –, 2016: Narodna identiteta pri Beneških Slovencih in Furlanah danes. *Jezik in slovstvo* LXI/2. 7–18.
- –, 2017: Sodobna kultura in umetnost kot dejavnik krepitev pripadnosti manjšinski skupnosti – primer Beneške Slovenije. *Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici*, 14. 37–42.

**Slovenski jezik v šolah
v Furlaniji - Julijski krajini**

NORINA BOGATEC

Slovenski raziskovalni inštitut SLORI

n.bogatec@slori.org

Kdo v Italiji obiskuje vrtce in šole v slovenskem jeziku

V prispevku avtorica analizira jezikovne značilnosti otrok, vpisanih v vrtce in šole s slovenskim učnim jezikom v tržaški in goriški pokrajini ter v večstopenjsko šolo z dvojezičnim poukom v Špetru. Posebna pozornost je namenjena jezikovni izpostavljenosti učencev in dijakov med različnimi obšolskimi dejavnostmi. Prikazani rezultati izhajajo iz zadnjih raziskav o populaciji, ki obiskuje obravnavane vrtce in šole.

V šolskem letu 2017/18 je vrtce in šole s slovenskim učnim jezikom v tržaški in goriški pokrajini ter večstopenjsko šolo z dvojezičnim poukom v Špetru obiskovalo 4417 otrok, učencev in dijakov. Od leta 2000 se je ta populacija povečala za petino (20 %) (Bogatec 2017: 246). Naraščanje števila vpisanih je tesno povezano s spreminjanjem njihovih značilnosti glede maternega jezika in pogovornega jezika v družini. Iz raziskav Slovenskega raziskovalnega inštituta SLORI¹ izhaja podatek, da se v obravnavane vrtce in šole v vedno večji meri vpisujejo otroci iz jezikovno »mešanega«, a zlasti neslovenskega jezikovnega okolja: večina (42 %) vpisanih prihaja iz družin, v katerih je pogovorni jezik tako slovenski kot italijanski in/ali kateri drug jezik, izključno slovensko se v družini pogovarja 30 % vpisanih in skoraj enak je delež tistih, ki v pogovoru z družinskimi člani uporabljajo le italijanščino (25 %) ali kateri drug jezik (3 %) (Grafikon 1).²

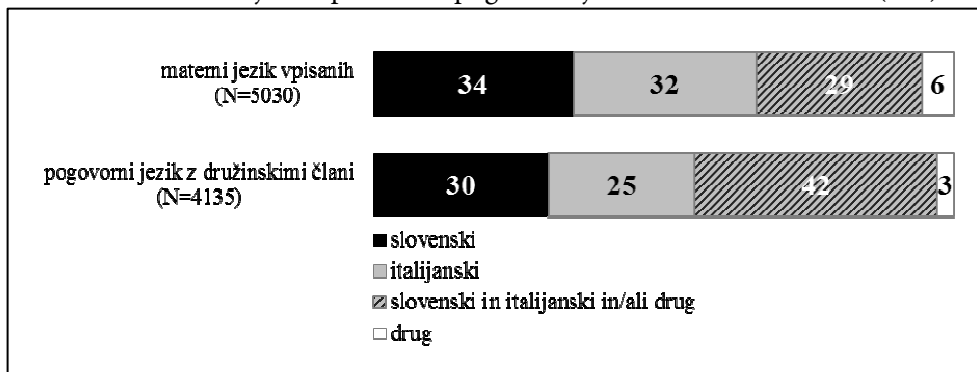
¹ Podatki so rezultat obdelav, izvedenih izrecno za pričujoči prispevek. Zbrani so bili v okviru longitudinalnega raziskovalnega projekta ŠOLA 2010–2014 in se nanašajo na vpisane v prve letnike posameznih stopenj šolanja v obdobju šolskih let 2010/11–2014/15 (www.slori.org/detail.php?lang=slo&t=progetti&id=105).

² V prispevku smo se omejili na povprečne vrednosti, upoštevati pa je treba, da se podatki glede na pokrajino in stopnjo šolanja razlikujejo.

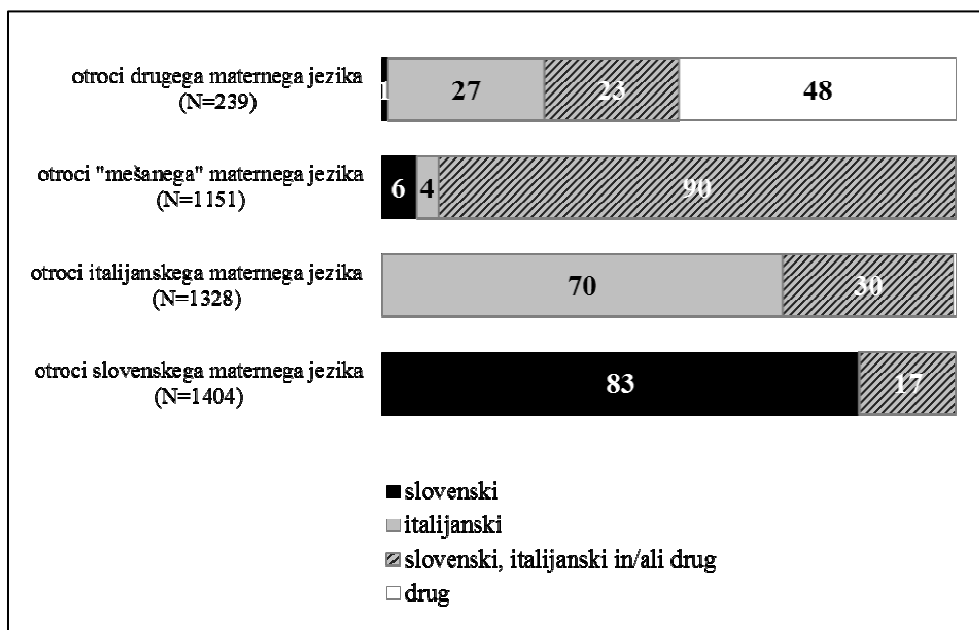

Struktura obravnavane populacije glede na materni jezik vpisanih je tudi heterogena in kaže nekaj več primerov »enojezične« materinščine, kar pomeni, da se večjezično sporazumevanje v nekaterih družinah pojavi pozneje. Iz primerjave rabe maternega in pogovornega jezika doma je razvidno, da je otrok, katerih materni jezik je slovenski, 17 %, otrok iz družin, v katerih je materni jezik italijanski pa 30 % (Grafikon 2).

Grafikon 1: Materni jezik vpisanih in pogovorni jezik z družinskimi člani (v %)

Grafikon 2: Križanje maternega jezika vpisnih s pogovornim jezikom med družinskimi člani (v %)

Zaradi prisotnosti otrok iz okolij z različnim maternim jezikom prihaja med nevedenimi šolskimi dejavnostmi do zamenjave manjšinskega jezika z večinskim, kar vodi h krčenju priložnosti za komunikacijo v slovenščini in posledično k nižanju ravni znanja tega jezika. Iz raziskave, izvedene na prvostopenjskih srednjih šolah v okviru čezmejnega projekta EDUKA – *Vzgajati k različnosti*, izstopa podatek, da je vpliv večinskega jezika posebno izrazit na nekaterih slovenskih šolah v Italiji, saj v odnosu s sošolci uporabljata (tudi) italijanski jezik kar dve tretjini učencev (Bogatec, Zudič 2014: 31).

Zadnji dve raziskavi o obšolskih dejavnostih učencev in dijakov vključujeta populacijo, ki obiskuje prvostopenjsko in drugostopenjsko srednjo šolo ter tretji, četrti in peti razred osnovne šole s slovenskim učnim jezikom v tržaški in goriški pokrajini, pa še večstopenjsko šolo z dvojezičnim poukom v Špetru. V raziskavo je bilo zajetih med 2100 in 2400 učencev in dijakov.

Prva raziskava je bila izvedena v šolskem letu 2013/14 in je analizirala športne dejavnosti vpisanih. Znano je, da so te dejavnosti zelo priljubljene med šolsko mladino, saj se z njimi ukvarja kar 83 % učencev in dijakov, vključenih v raziskavo. 41 % vprašanih se s športom ukvarja v italijanskih društvih: delež je najvišji med športniki iz italijanskih družin (77 %), najmanjši med športniki iz slovenskih (20 %). V italijanščini (izključno ali skupaj s slovenščino) poteka tudi trening skoraj tretjine (32 %) učencev in dijakov, ki se športno udeležujejo pri društvih, včlanjenih v Zvezo slovenskih športnih društev v Italiji (ZSŠDI) (Maver 2015).

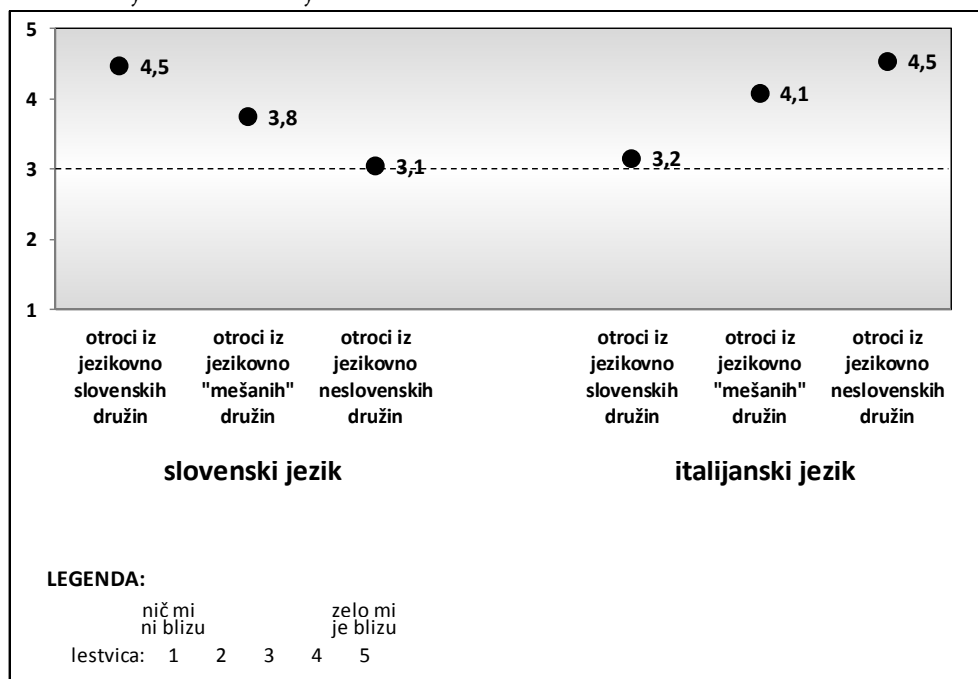
Tema druge raziskave, izpeljane v šolskem letu 2016/17, so bile glasbena dejavnost in bralne navade. Obšolski glasbeni pouk obiskuje 29 % populacije, vključene v raziskavo. Ta pouk poteka v slovenskem jeziku za skoraj dve tretjini (65 %) gojencev, v italijanskem za slabo tretjino (31 %) in v obeh jezikih le za nekatere gojence (4 %) (Bogatec 2018a). Iz dodatnih križanj izhaja podatek, da se v italijanščini glasbeno izobražuje kar dobra polovica (51 %) otrok iz italijanskih družin.

Večina učencev in dijakov v prostem času bere tako slovenska kot italijanska besedila. Branje dnevnega tiska je precej razširjeno med srednješolci, zlasti med dijaki. Nekaj manj kot dve tretjini (63 %) srednješolcev prvostopenjskih in drugostopenjskih šol bere Primorski dnevnik in vsaj en dnevnik v italijanskem jeziku. Dnevni tisk samo v italijanščini izbira 15 % srednješolcev. Ta delež se med otroki iz italijansko govorečih družin dvigne do 38 % (Bogatec 2018b). V prostem času se učenci in dijaki radi posvečajo tudi branju stripov in romanov, ki pa so večinoma v italijanskem jeziku (Bogatec 2018c).

Pregled podatkov o jezikovnih značilnostih obravnavane populacije in njeni izpostavljenosti slovenskemu in italijanskemu jeziku med obšolskimi dejavnostmi zaključujemo s predstavitvijo odgovorov na vprašanje, ki smo ga postavili lanskim srednješolcem in s katerim smo želeli ugotoviti, koliko so jim blizu slovenske in italijanske kulturne prvine, natančneje slovenski/ italijanski jezik, slovenska/ italijanska književnost, sodobna slovenska/italijanska lahka glasba, slovensko/italijansko gledališče ter slovenski/italijanski šport. Srednješolci so izbirali vrednosti na lestvici od 1 do 5, pri čemer 1 pomeni, da jim posamezna prvina ni blizu, 5 pa, da jim je zelo blizu. Prvo mesto na splošni lestvici zasedata slovenski in italijanski jezik z enako povprečno oceno 3,9 (Bogatec 2017: 241). Iz dodatnih križanj izhaja še podatek, da je srednješolcem najbližji jezik, ki označuje jezikovno okolje njihovih družin: otrokom iz slovenskih družin je bližja slovenščina, otrokom iz neslovenskih družin pa italijanščina (*Grafikon 3*).

Grafikon 3: »Bližina« slovenskega in italijanskega jezika pri srednješolcih glede na družinsko jezikovno okolje

Na osnovi zgoraj predstavljenih rezultatov lahko povzamemo, da je jezikovna izpostavljenost obravnavane populacije v okviru obšolskih dejavnosti lahko različna in da je izbira jezika, v katerem naj te dejavnosti potekajo, odvisna tudi od

jezikovnih značilnosti družinskega okolja. Ugotovitev, ki ima po svoje tudi neko logiko, dobi negativen predznak, ko gre za šolanje v manjšinskem jeziku – v našem primeru v slovenščini –, saj se na različnih forumih izpostavlja potreba po čim bolj kontinuirani in raznoliki izpostavljenosti slovenskemu jeziku zlasti za učence in dijake, ki jim je slovenščina drugi jezik.

Podatek, da je srednješolcem materni jezik najbližja kulturna prvina, izpostavlja njegovo temeljno vlogo pri procesu identifikacije in integracije posameznikov v neko skupnost, naj bo to manjšinska ali večinska. Vprašati se pa smemo, ali v primeru manjšinskega jezika ta občutek navezanosti, ki je nedvomno pomemben predpogoj, da se raba jezika ohrani in širi, zadostuje za njegov funkcionalni razvoj oziroma za rabo v najrazličnejših življenjskih okoliščinah.

VIRI IN LITERATURA

- BOGATEC, Norina, 2014: Medkulturna vzgoja in izobraževanje v čezmejni perspektivi. Norina Bogatec, Nives Zudič Antonič (ur.): *Vzgajati k različnosti. Interdisciplinarna primerjalna raziskava med Italijo in Slovenijo*. Koper: Univerzitetna Založba Annales. 23–53.
- –, 2017: Izobraževanje v slovenskem jeziku v Italiji. Majda Cibic Cergol, Marija Češčut, Marko Tavčar (ur.): *Koledar 2018*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba. 236–247.
- –, 2018a: Največ je učencev klavirja. *Primorski dnevnik*, 6. maj 2018. 14–15.
- –, 2018b: Primorski dnevnik radi berejo. *Primorski dnevnik*, 20. maj 2018. 14–15.
- –, 2018c: Revije privlačnejše od knjig. *Primorski dnevnik*, 3. junij 2018. 12–13.
- MAVER, Martin, 2015: *Šola, družina in zunajšolske dejavnosti*. Trst: Združenje slovenskih športnih društev v Italiji.

ESTER DERGANČ

Slovenski državni vrtec Ubalda Vrabca

esterderganc@gmail.com

Zgodnje poučevanje slovenščine kot drugega/tujega jezika

Predšolski otroci usvajajo tuje oziroma druge jezike z lahkoto, vendar zgodnje poučevanje drugega/tujega jezika v predšolskem obdobju zahteva posebej izdelane metode in pristope poučevanja. Gibanje in gibalne dejavnosti glasbene dejavnosti, igra ter učinkovito in spodbudno učno okolje omogočajo otrokom usvajanje jezika na naraven in spontan način.

V Italiji imamo tri tipe vrtcev. Za prvo starostno obdobje (0–3 leta) imajo družine možnost izbire med zasebnimi in občinskimi vrtci. Za drugo starostno obdobje (3–6 let) so na voljo zasebni, občinski in državni vrtci. Za obiskovanje zasebnih in občinskih vrtcev, ki so namenjeni prvemu starostnemu obdobju, morajo starši plačati vzdrževalnino, medtem ko so občinski in državni vrtci za drugo starostno obdobje brezplačni. V občinskih in državnih vrtcih (3–6) sta redno zaposleni dve vzgojiteljici, in sicer ena v jutranji, druga v popoldanski izmeni. Pomočnica ni predvidena.

Otroci, ki izhajajo iz slovenskih družin, imajo možnost obiskovati vrtce s slovenskim učnim jezikom. Največ vrtcev s slovenskim učnim jezikom je namenjeno otrokom drugega starostnega obdobja (3–6 let), ti so državni ali občinski.

Pouk v vrtcih s slovenskim učnim jezikom se odvija izključno v slovenskem jeziku. Vrtci delujejo na narodnostno mešanem območju, na katerem se prepletata dva jezika in dve kulturi (italijanska in slovenska). Pred mnogimi leti so vrtce s slovenskim učnim jezikom obiskovali pretežno otroci iz slovenskih družin, danes pa je slika popolnoma drugačna. Vrtci s slovenskim učnim jezikom so za italijansko govoreče družine vse bolj privlačni. Razlogov za ta pojav je več, navedla bom le nekaj primerov. Nekateri starši se zavedajo prednosti, ki jih ima zgodnje usvajanje drugega jezika, drugi v tem vidijo dodatno možnost za jezikovno in kulturno

obogatitev pri nadaljnji izbiri študija in poklica, nekateri so ponosni na slovenske korenine in si želijo, da bi njihovi otroci obvladali jezik njihovih prednikov. Vse manj družin se odloča za slovenski vrtec izključno iz razloga, ker je ta v bližini otrokovega doma.

Stopnja poznavanja in znanja slovenskega jezika pri otrocih, ki obiskujejo slovenske vrtce v Italiji, je lahko zelo različna. Nekateri otroci so popolni začetniki, drugi odlično obvladajo oba jezika (slovenščino in italijanščino), nekateri se izražajo izključno v slovenščini ali v slovenskem narečju, nekateri govorijo v domačem okolju druge jezike in spoznavajo slovenščino kot drugi ali celo tretji jezik.

Vzgojiteljice v vrtcih imamo zelo zahtevno nalogo, in sicer iz leta v leto se moramo na novo prilagajati oziroma načrtovati jezikovne in govorne dejavnosti na podlagi potreb posameznih otrok. Vsem moramo zagotoviti zadovoljivo in uporabno znanje slovenskega jezika pred vstopom v slovensko osnovno šolo. Zato, da lahko pridemo do tega cilja, se vzgojiteljice sklicujemo na izbiro ustrezne metode dela, ki otrokom približa tujo ali novo govorico na igriv in zanimiv način.

Pri najmlajših otrocih vzgojiteljica izhaja iz osnovnih otrokovih potreb. Ena izmed teh je **potreba po gibanju**. Gre torej za uporabo ustrezne metode dela in ustrezne motivacije, ki spodbujata spontano in naravno usvajanje glasov, besed in zvokov, ki niso del otrokovega maternega jezika.

Pri delu z mlajšimi otroki je bistveno, da je vzgojitelj odličen govorni model in sogovornik, saj ga bodo otroci prav kmalu posnemali. Pri govornih in komunikativnih dejavnostih so zaželeni: mimika, kretnje in dejavnosti, pri katerih je poleg gibanja soudeležena tudi telesna govorica. Poučevanje jezika v vrtcu ni ločena dejavnost, vendar je del vseh dejavnosti in se mora prepletati z vsemi področji. Ob vsem tem je treba podčrtati dejstvo, da se pri procesu usvajanja novega jezika vedno prepletajo tudi **čustva**, kar pomeni, da bodo otroci sprejeli novo govorico le, če bodo ob njej doživljali prijetne in pozitivne občutke. Otroci morajo sami začutiti, da so aktivni del skupine.

Gibanje in vse gibalne dejavnosti igrajo v tem kontekstu izredno pomembno vlogo. Enako pomembno vlogo nosijo tudi **glasba in glasbene dejavnosti**. Vsak jezik vsebuje določen ritem, ki ga mlajši otroci neposredno usvajajo preko enostavnih pesmi, izštevank in melodij. Ob glasbenih dejavnostih se otroci sprostito, uživajo in se ne počutijo obremenjene, so spontani in delajo ravno to, kar jim najbolj leži. Telesno izražanje, gibalne dejavnosti, glasbene dejavnosti, pa tudi dejavnosti, v katerih so soudeležena vsa **čutila**, vsestransko pripomorejo k spodbujanju vseh govornih in jezikovnih dejavnosti v vrtcu, predvsem ko gre za zgodnje učenje novega jezika.

Poleg vseh zgoraj omenjenih dejavnosti je za predšolskega otroka najbolj dinamična aktivnost za pridobivanje sporazumevalne zmožnosti **igra**. Ko igro vključimo v učni proces, pridobi vlogo metode in strategije. Igra zahteva vključevanje preteklih izkušenj, hkrati pa otroka spodbudi k razmišljanju o pridobljenem znanju. Z igro sledimo načrtovanim vzgojno-izobraževalnim ciljem, ki jih dosežemo z otrokovo aktivno vlogo. V igrah je besedno sporočanje njihov sestavni del, saj je večina vezana na besedno in/ali tudi nebesedno izražanje. Pri igri gre torej za igralne in raziskovalne dejavnosti, metode in tehnike dela, ki spodbujajo interes za spoznavanje jezika in razvijanje sporazumevalne zmožnosti.

Pri zgodnjem učenju/poučevanju jezika/jezikov je otrokova **pozitivna izkušnja z jezikom** največja motivacija za nadaljnje delo in spodbuda za doseganje višje ravni znanja. Za otroka v predšolskem obdobju je jezik le sporazumevalno/sporočanje sredstvo in nikoli cilj, saj otroka zanimajo nove informacije, zanima ga, kaj z jezikom sporočamo, ne pa jezik kot tak z vsemi slovničnimi in pragmatičnimi razsežnostmi. Otrok za razvoj govora potrebuje predvsem **spodbudno učno okolje**, v katerem bo lahko uporabljal govor, obenem mora imeti priložnost poslušati in uporabljati govor v različnih okoliščinah. Pri tem potrebuje tudi spodbudo odraslih in vrstnikov.

Raznolike potrebe otrok naj bodo vzgojitelju, ki načrtuje in izvaja jezikovne dejavnosti v vrtcu, izziv, kako oblikovati učni proces, da bo vsak otrok dosegel optimalne rezultate pri razvijanju sporazumevalne zmožnosti. To je pot raziskovanja, sodelovanja, spreminjanja in nikoli zaključenega procesa iskanja optimalnih rešitev. Treba je tudi razvijati pedagoške kompetence vzgojiteljev, poskrbeti za specialna znanja in veščine, za širjenje in podajanje znanja ter najti rešitve in izzive, ki pred vzgojitelje postavljajo raznolike potrebe sodobnega otroka na jezikovnem področju.

VIRI IN LITERATURA

- BALOH Barbara, DERGANČ Ester, 2018: Spodbudno učno okolje in sodobne učne strategije pri razvijanju sporazumevalne zmožnosti v vrtcu. Maruška Željeznov Seničar (ur.): *Alternativne in učne strategije v vrtcu. Mednarodna strokovna konferenca za vzgojitelje v vrtcih (Slovenija, Hrvaška, Nizozemska, Italija)* (zbornik 11). Ljubljana: MiB. 197–201.
- –, 2017: Jezikovna igra kot spodbuda in motivacija pri vsestranskem razvoju govora ter pri usvajanju drugega/tujega jezika v predšolskem obdobju. Maruška Željeznov Seničar (ur.): *Igra in učenje predšolskega otroka. Mednarodna strokovna konferenca za vzgojitelje v vrtcih (Slovenija, Hrvaška, Nizozemska, Italija)* (zbornik 10). Ljubljana: MiB. 122–125.

- CAON, F., 2008: *Gioco e intercultura*. Vida Medved Udovič idr. (ur.): *Sodobne strategije učenja in poučevanja*. Koper: Pedagoška fakulteta Univerza na Primorskem. 98–105.
- DERGANČ Ester, 2015: *From head to toe*. Maruška Željeznov Seničar (ur.): *Gibanje in predšolski otrok. Mednarodna strokovna konferenca za vzgojitelje v vrtcih (Slovenija, Hrvaška, Nizozemska, Italija)* (zbornik 8). Ljubljana: MiB. 18–27.
- MARJANOVIČ UMEK, Ljubica, 2004: *Razvojna psihologija*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

BISERKA CESAR

*Večstopenjska šola Opčine, Osnovna šola K. D. Kajuha – P. Trubarja
Bazovica (Trst)*

Učim se govoriti, pisati in brati po slovensko: pouk slovenskega jezika v osnovni šoli

Šolska populacija se skozi čas spreminja: vse več je neslovenskih otrok, ki se prvič srečajo s slovenščino šele ob vstopu v osnovno šolo. Ti učenci potrebujejo veliko spodbude in dodatnega dela, da bodo v znanju jezika dohiteli svoje vrstnike. Seveda to zahteva od učitelja veliko prilagajanja in iskanja rešitev, kako ustreči vsem potrebam svojih učencev: popolne začetnike naučiti osnove slovenskega jezika, obenem pa ponuditi dovolj spodbud otrokom, ki slovenski jezik že obvladajo.

Šole s slovenskim učnim jezikom v tržaški in goriški pokrajini ter dvojezična šola v Špetru so sestavni del italijanskega državnega šolskega sistema in zanje veljajo ista pravila, kot za italijanske državne šole. Šolski programi so ministrski in so povsem enaki italijanskim šolam, dodan je le predmet slovenskega jezika (*Bogatec, 2015*).

Osnovna šola traja pet let (od 1. do 5. razreda) in je prva obvezna šola v italijanskem državnem vzgojno-izobraževalnem sistemu. V osnovnih šolah v Italiji poučujejo razredni učitelji, katerim je, v luči avtonomije, zaupana organizacija pouka glede na njihovo usposobljenost in nagnjenje (*Kurikularne smernice, 2007*).

Pouk v šolah s slovenskim učnim jezikom v Italiji poteka izključno v slovenščini, čeprav le-te delujejo na narodnostno mešanem območju, kjer se prepletata slovenski in italijanski jezik ter kultura. V zadnjih letih prihaja do velikih sprememb v narodnostni in jezikovni sestavi šolske populacije. Zanimanje za učenje slovenskega jezika in spoznavanja slovenske kulture pri neslovenskih družinah narašča iz leta v leto. Po eni strani gre tu za izraz izboljšanja odnosov med dvema kulturama, po drugi pa pojav vzbuja zaskrbljenost, ker lahko negativno vpliva na znanje in rabo slovenščine. Nedvomno predstavlja naraščanje zanimanja za slovenski jezik pri neslovenskih družinah za šolo velik izziv.

Po številnih raziskavah (*Bogatec in drugi*) se iz leta v leto v slovenski osnovni šoli v Italiji večja število otrok iz mešanih zakonov in otrok, ki prihajajo iz neslovenskih družin. Ob vstopu v šolo so tako med otroki lahko prisotne zelo velike razlike v znanju slovenskega jezika. Odvisno je tudi od tega, če so otroci obiskovali vrtec s slovenskim učnim jezikom ali ne. Nekateri učenci vstopijo v prvi razred osnovne šole z dobrim znanjem slovenskega jezika, dogaja pa se tudi, da nekateri učenci nimajo predznanja in se s slovenščino srečajo šele ob vstopu v šolo.

Naloga slovenske šole v Italiji pa ni samo ta, da učence nauči slovenščine, ampak jim mora tudi privzgojiti navado, da bodo slovenščino uporabljali v življenju zunaj šole. Kar pa ni tako preprosto, saj imajo včasih učenci zelo omejene možnosti za učenje slovenščine iz okolja.

Zato je potrebno veliko učiteljevega truda in prilagajanja, da se učenec nauči jezika. Učitelj mora dobiti neko optimalno ravnovesje med učenci, ki jezik obvladajo in tistimi, ki ga ne. Seveda morajo oboji napredovati, zato moramo učitelji prilagoditi pouk tako, da bo vsak odnesel čimveč. Predvsem na nižji stopnji osnovne šole je priporočljivo, da poteka učenje jezika v obliki igre in na zabaven način. Pri procesu usvajanja novega jezika imajo namreč pomembno vlogo tudi čustva in bodo torej učenci sprejeli nov jezik le, če bodo ob njem doživljali pozitivne občutke. Zelo dobrodošle so inovativne metode poučevanja jezika: uporaba slikovnega materiala, lutke, dialogi, igre vlog, didaktične igre in pripomočki, učenje jezika preko glasbe, gibalne igre, plesi, projektno učno delo, raziskovanje, dejavnosti za vsa čutila, in druge. Izkušnje morajo biti karseda pestre, raznolike in zabavne ter morajo spodbujati otrokov celostni razvoj. Le tako bo učenec doživljal slovenski jezik kot nekaj prijetnega in pozitivnega.

Na nekaterih šolah obenem izkoriščajo učitelje organika za podkrepitev didaktične ponudbe¹, za prirejanje delavnic in projektov, namenjenih učencem, ki so šibkejši v rabi slovenskega jezika. To lahko poteka z delom v manjših skupinah, sodelovalnim učenjem, *peer to peer*, ali v manjših skupinah izven razreda, kjer se lahko učitelj bolj individualno posveča posameznikom. Zelo dobrodošle so tudi delavnice, ki jih nekatere šole organizirajo v tednih pred začetkom pouka in so ravno tako posvečene učencem, ki ne obvladajo, ali slabše obvladajo slovenski jezik. Spet druge šole že vrsto let namenjajo svojim učencem enotedenska bivanja v šoli v Sloveniji, kjer lahko učenci nadgrajujejo in dopolnjujejo naučeno znanje jezika.

¹ Zakon 107/2015 o Dobri šoli je v Italiji uvedel figuro učitelja za podkrepitev didaktične ponudbe na specifičnih poučevalnih področjih. Ti učitelji naj bi bili v podporo razrednim učiteljem pri izpeljavi projektov in delavnic.

Dodatna težava, s katero se srečujejo učitelji na slovenskih šolah, je tudi pomanjkanje primernih učbenikov. Nekaj gradiva je sicer uvoženega iz Slovenije, vendar se največkrat programi precej razlikujejo, zato slovenski učbeniki niso uporabni. Na primer, pri predmetu slovenskega jezika, je v Sloveniji opismenjevanje porazdeljeno na tri leta, v Italiji pa samo na dve, čemur so seveda prilagojeni tudi učbeniki, ki torej za naše potrebe niso primerni. Nekatere Večstopenjske šole sicer same izdajajo učbenike ter jih prilagajajao svojim potrebam.

Iz vsega povedanega je razvidno, da je lahko poučevanje slovenščine na osnovnih šolah v Italiji zapleten proces, obenem pa je za učitelja lahko tudi odličen izziv za raziskovanje in iskanje optimalnih rešitev.

VIRI IN LITERATURA

BOGATEC, Norina, 2015: Razprave in gradivo. *Revija za narodnostna vprašanja* 74/2015. 5–21

PERTOT, Suzana, 2009: Slovensko šolstvo v Italiji: Primerjalna študija. V: ČOK, Lucija (ur.): *Izobraževanje za dvojezičnost v kontekstu evropskih integracijskih procesov*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. 191-204.

<https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-YK6PJSQM/3d7458ac-d4a6-4366-9d1f-607e18970b59/PDF> (31.5.2018)

Kurikularne smernice za osnovnošolsko izobraževanje.

http://www.pubblica.istruzione.it/normativa/2007/allegati/dir_310707.pdf

VESNA JAGODIC

Državna večstopenjska šola Pavla Petričiča Špeter

vesna.7235@gmail.com

Poučevanje slovenščine na Državni večstopenjski šoli s slovensko-italijanskim dvojezičnim poukom v Špetru

V okolju, kot je naše beneško, je šola bistvenega pomena za utrjevanje narodne zavesti naših otrok in pripadnosti določenemu teritoriju. Posebno pomembni pa so tudi družina, okolje, v katerem mladina preživlja svoj čas, društva in druge ustanove, pa tudi odnos večinske skupnosti do manjšine.

Nadiške doline so imele burno preteklost. Skozi čas je to ozemlje prehajalo iz rok v roke, osvojili so ga različni narodi in države, da je s težavo ohranjalo lastno identiteto. Odkar so Slovani v 7. stoletju prvič prispeli na naša tla in na njih razširili slovansko govorico, so šli tod mimo še Oglejski patriarhat, Beneška republika, Francozi, Avstrijci in končno, leta 1866, še Italijani. Vsakdo je za seboj pustil svojo sled. Nekateri so Benečane bolj spoštovali in jim nudili določeno samostojnost, drugi so si jih podjarmili, težili k asimiliranju in njihovem utišanju ter izginotju.

Danes v Nadiških dolinah živijo ljudje, ki se borijo, da bi ohranili prvotno identiteto, in pa tisti, ki so se predali asimilaciji večinskega italijanskega naroda in včasih celo nasprotujejo prvim. Tu se govorijo slovenska narečja, medtem ko se raba slovenskega knjižnega jezika povsem razlikuje od položaja na Goriškem in Tržaškem, kjer je njegova socialna razsežnost bistveno širša, saj zajema šolski svet, številne ustanove, društva in nekatere družine. Narečje je prisotno predvsem v vsakdanjem govoru starejših ljudi. Generacije, ki so se rodile v 60. letih, niso imele veliko priložnosti, da bi usvojile znanje slovenščine. Slišale so jo v domačem krogu, vendar se mnogi odrasli zaradi strahu z otroki niso pogovarjali v slovenskem jeziku, veliko družin ni posredovalo svojega znanja, saj je bila etnična, jezikovna in kulturna različnost med ljudmi doživeta kot nevarnost, ne pa kot vrednota.

Da bi ohranili slovensko beneško identiteto, jezik in kulturo tudi v prihodnosti, so v 70. letih začeli prve poizkuse poučevanja slovenščine z organizacijo tečajev izven rednega šolskega urnika ali med poletnimi počitnicami, ki so jih šolske oblasti

sprejele, vendar ne aktivno podpirale. Ker so bile izkušnje uspešne in odziv družin dober, se je rodila zamisel o drugačni šoli, kjer bi lahko slovenski in italijanski jezik sobivala in imela enako dostojanstvo. Tako je leta 1984 nastala dvojezična šola po načelu »ena oseba – en jezik«, ki se je uresničila s pomočjo Zavoda za slovensko izobraževanje in pod okriljem kulturno-gospodarske zveze. Državna šolska oblast je pobudo prezirala, zato je postala šola državna šele v 90. letih. Leta 2001 pa je bila parificirana. V šolskem letu 2007/08 je dvojezična šola dopolnila svojo strukturo z nižjo srednjo šolo, ki nudi vsem učencem možnost, da se do štirinajstega leta šolajo tudi v slovenskem jeziku. Danes pa ostaja odprto še vprašanje slovenščine na višjih šolah. Možna bi bila ustanovitev dvojezičnega vseobsegajočega zavoda ali pa vključitev slovenskega jezika na jezikovni licej v Špetru. Prav gotovo bi bila prva možnost za naše učence kvalitetnejša.

Pobudo za dvojezično šolsko središče je dal Pavel Petričič, po katerem smo lansko leto poimenovali našo šolo. Leta 1984 so ustanovili vrtec, dve leti kasneje pa še prva razreda osnovne šole. *To je bil odziv na potrebe družin, da zagotovijo svojim otrokom dvojezično vzgojo z okrepitevijo znanja in rabe slovenskega jezika, ki je bil na območju Nadiških dolin prisoten v obliki krajevnih govorov.* Pavel Petričič je zasnoval nekaj točk, ki bi bile po njegovem mnenju – in še danes po našem – pomembne za te kraje. Objavili so jih na pobudo Slovenskega raziskovalnega inštituta v delu *La scuola nella Benečija: Problemi e proposte.*

Predpogoj za uspešno učenje v slovenskem jeziku je ta, da se upošteva realnost Beneške Slovenije v globalnem, kulturnem, političnem in psihološkem razpoloženju ljudi. Izrednega pomena je razvoj osebne zavesti videmskih Slovencev, in ne samo učencev, temveč tudi učiteljev in družin, ne glede na politično pripadnost. To mora biti prva splošna zahteva naših ljudi.

Ko je Petričič govoril o izobrazbi v slovenskem jeziku na šoli, je trdil, da mora ta vedno upoštevati naravno, kulturno, socialno in jezikovno stvarnost okolja. Lahko bi se predlagalo narečje kot del slovenskega jezika in njegovo rabo kot del slovenske izobrazbe, ki bi tako vplivala na oblikovanje zavesti med ljudmi. Bistveno je, da je učiteljski kader vključen v našo realnost tako, da se bo zavedal emancipacije Slovencev na Videnskem v času. Vzgojitelji in učitelji morajo biti zavedni ljudje, ki skrbijo in se trudijo za ponovni vzpon slovenske govorice v Nadiških dolinah.

Motivacija je izrednega pomena. Otroke je treba navdušiti za delo, ne glede na to, ali že poznajo narečje ali ne. Včasih moramo zapustiti slovnico, pravopisje, branje besedil in se lotiti različne didaktike, da ne dosežemo odklanjanja predmeta. Nujno je, da aktivno vključimo v pogovor otroke, ki poznajo narečje, da s tem navdušijo tudi druge, ki naj čim prej postanejo dejavni pri urah. Na tak način bodo zadoščeni

tudi starši, ki bodo razumeli, da je prav narečje tisti element, ki bo privedel otroke do usvajanja knjižnega jezika. Učitelji naj čim prej vključijo v šolske dejavnosti tudi spoznavanje okolja, zgodovino skupnosti, geoantropološko raziskovanje, pri katerih bosta razvidno prišla v stik narečje in slovenščina, že samo pri toponomastiki.

V bistvu naš vzgojno-izobraževalni program sloni ravno na teh načelih. Šolniki smo razvili kulturni in didaktični načrt, ki sloni na uporabi dveh jezikov: slovenščine in italijanščine. Ta izhaja iz krajevne stvarnosti in zagotavlja enakopravnost obeh jezikov, razvoj jezikovne in kulturne identitete otrok, ki pripadajo slovenski družbi, za tiste pa, ki ji ne pripadajo, skrbi, da ju spoznajo in spoštujejo v demokratičnem duhu.

Učenci, ki prihajajo iz Nadiških dolin v naš vrtec, so narečje že slišali v družinskem krogu in nekateri ga tudi govorijo. Otroci, ki prihajajo iz drugih okolij, pred vpisom v vrtec še niso prišli v stik ne s slovenščino ne z narečjem. Starši so tako izbrali najbrž zato, ker verjamejo v pomembnost znanja jezikov v današnjem svetu. Naša šola namreč otrokom ponuja dvojezično učenje vseh predmetov in pa angleščino ter kasneje nemščino. To je za državno šolo res veliko.

V vrtcu se jezika tedensko izmenjujeta pri jutranjih in popoldanskih dejavnostih. Pred kosilom pa sta vsakodnevno nekaj ur prisotni obe učiteljici, ko pride na dan metoda »en učitelj – en jezik«. Vse vzgojiteljice poznajo tudi narečje, kar spodbuja možnosti, ki jih ponuja okolje za delo na terenu, s starimi starši in vaščani. V predšolskem obdobju se naše vzgojiteljice trudijo, da bi otrokom posredovale beneške običaje, šege in navade s pomočjo narečja. Vse se dogaja popolnoma naravno, kot da bi se slovenskega jezika spontano učili v domačem okolju s pogovorom, branjem knjig, petjem otroških pesmi, pripravljanjem gledaliških predstav, igranjem. Le redkokdaj se vzgojiteljice odločajo za poučevanje slovenščine po shemah drugega tujega jezika. V kratkem bomo preizkusili občasne tedenske kopeli slovenskega jezika.

V prvih razredih osnovne šole večina otrok še ne obvlada slovenskega jezika, zato se marsikateri učitelj na teh stopnjah bolj ukvarja z jezikom kot pa z branjem besedil, ki so ponavadi vezana na krajevno beneško kulturno izročilo. V zadnjih letih smo se naslonili na Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, ki deluje v okviru Oddelka za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, ki nam pomaga in svetuje za dosego čim kvalitetnejšega dela z našimi otroki. Jezik pa ima pri nas vedno sporazumevalno funkcijo. Književnost vstopi v razred v tretjem razredu, ko si lahko z interpretacijo otroci veliko pomagajo in tako ujamejo bistvo prebranega teksta. Učitelji do petega razreda z učenci veliko berejo, saj tako bogatijo njihov besedni zaklad in s pomočjo besedil se učijo tudi slovenskega jezika. V tej

starostni dobi so otroci deležni pouka v knjižnih jezikih po modelu »en učitelj – en jezik«, vendar se vztraja tudi pri gojenju narečne oblike zlasti pri raziskovalnih aktivnostih na terenu in pa v neformalnih trenutkih, kot so odmori, malice in kosila. Starši so s to metodo zadovoljni, čutijo pomen ohranjanja beneških šeg in izročila, želijo, da otroci slišijo v šoli tudi narečje, saj lahko tako gradijo svojo kulturno zavest in čut pripadnosti do beneškega naroda. Na tak način bodo lahko tudi sami v prihodnosti pripomogli k ohranjanju jezika in kulturnega izročila.

Na nižji srednji šoli, ki je veliko mlajša, poučujemo nekatere predmete v enem jeziku, druge pa v drugem. Pri slovenščini se ne ukvarjamo samo s slovničnimi in književnimi vsebinami, vendar dajemo velik pomen gojenju besedišča in uporabi jezika. Vemo, da je pri nas ravno to šibka točka. Učenci večino stvari razumejo, vendar premalo uporabljajo slovenski jezik bodisi v ustni bodisi v pisni obliki. Profesorji iščemo čim večjo kvaliteto, da bi bili naši učenci ob izhodu iz srednje šole dobro pripravljene. Učno in neučno osebje naše šole bi se moralo bolj potruditi pri govoru v slovenskem jeziku ali po našem, da bi šolske prostore tudi v prostem času preplavila slovenska govorica, in s časom bi mogoče ta jezikovna koda prekašala italijansko, ki je trenutno pogovorni jezik naših otrok med odmori.

Vsi se zavedamo, da naše delo ni lahko. Cilji morajo biti vedno višji. Ko je šola nastala, je bilo nujno pripraviti pravo ozračje, da bi jo ljudje sprejeli. Danes šteje 250 otrok in jo vsi zelo cenijo in spoštujejo. Dvojezični model je bil pred 30 leti na tem ozemlju najprimernejša rešitev, saj ljudje niso bili pripravljene sprejeti drugačnega. Pomembno pa je, da se danes pripravlja takšne didaktične modele, ki slovenščino ojačijo v okolju, kjer še danes prevladuje italijanščina. Šola pri tem ne sme ostati sama, pomagati ji morajo zavedne in aktivne družine in društva, da bo jezik, ki ga imajo sicer vsi nekje v ušesu, v duši in srcu, vendar od tam prišel na dan, vzkipe na prosto in preprosto zapel po dolinah, od koder je doma.

ANTONIO BANCHIG
Novi Matajur
antoniobanchig@gmail.com

Slovenščine ni, lahko pa bi bila

Slovenci v videmski pokrajini so še danes najšibkejši del slovenske skupnosti v Italiji. V Nediških in Terskih dolinah ter v Reziji so še vedno vidne posledice dolgoletne italijanske asimilacije, kar prihaja najbolj do izraza pri tem, kako tu doživljajo narodno in jezikovno identiteto. Še danes je namreč v teh krajih prav nasprotovanje slovenstvu (vključno z neznanstvenimi teorijami, po katerih naj bi bila rezijanščina in tersko narečje samostojna jezika slovanskega izvora, ki nimata nič skupnega s slovenščino), ki zaznamuje del prebivalstva in del političnih organizacij, glavni razlog, ki preprečuje sistemsko učenje knjižne slovenščine v šolah.

S tega vidika je v Kanalski dolini nekoliko drugače, saj so imeli na tem območju Slovenci drugačno zgodovino, ki je bolj podobna tisti Slovencev z Goriškega in Tržaškega. Kljub temu da se krajevno prebivalstvo, civilna družba in javni upravitelji že dolgo strinjajo, da je treba v šolah poučevati slovenščino, in se zavzemajo za večjezični pouk, pa to vprašanje še vedno ni sistemsko rešeno. V prejšnjem šolskem letu (2017/2018) pa so tu uspešno izvedli projekt večjezičnega pouka, v okviru katerega so tudi slovenščino poučevali po modelu CLIL.

REZIJA

V občini Rezija imajo vrtec, osnovno in nižjo srednjo šolo, ki delujejo v okviru Večstopenjske šole Trasaghis. Občinska uprava financira s sredstvi, ki jih prejema na podlagi 22. člena deželnega zakona za Slovence (26/2007), posebne tečaje rezijanščine in druge šolske dejavnosti za promocijo rezijanske kulture v osnovni in nižji srednji šoli. Med letoma 2012 in 2016 je občina prejela skupno 81.000 evrov (Ciccone in Gruden 2018: 57), v šolskem letu 2017/2018 pa je od skupnih 24.000 evrov, ki jih je v skladu z zakonom za Slovence prejela od Dežele FJK¹ za pouk

¹ Odločba deželne vlade št. 1789, 22. septembra 2017.

Pouk rezijanščine je omejen na dve uri na teden, kot je povedala učiteljica, pa je »podoben pouku tujega jezika, saj večina otrok rezijanščino govori, sliši, posluša le tu v šoli« (Ciccione in Gruden 2018: 57).

Pri tečajih rezijanščine v šolah je prišla na dan tudi problematika pisave. Občinska uprava, ki zagovarja teorijo, da je rezijanščina samostojen jezik, se je pred leti s posebnim odlokom občinskega sveta odločila za pisavo, ki ne odgovarja prvemu rezijanskemu pravopisu in črkopisu (ta je bolj podoben slovenskemu), ki ga je oblikoval profesor Han Steenwijk (2010: 8). V okviru delovne skupine, ki se je na drugi deželni konferenci o zaščiti slovenske jezikovne manjšine ukvarjala z vprašanji, ki zadevajo Slovence na Videmskem, in v kateri je sodelovala tudi odbornica za kulturo Občine Rezija Cristina Buttolo, so se dogovorili, da bo problem rezijanske pisave uredila posebna strokovna komisija (Banchig in Namor 2018: 64).

Naj še omenimo edini poskus v zadnjih letih, da bi v rezijanskih šolah uvedli pouk knjižne slovenščine. Skupina staršev je na posebnem sestanku 11. januarja 2016 predlagala, da bi se slovenščine učili dijaki v nižji srednji šoli (Quaglia 2016). Predlog pa je bil zavržen, češ da se s tem strinja samo manjši del staršev, prav tako tega projekta ni podprla občinska uprava.

OBČINI TIPANA IN BARDO

V Terskih dolinah pod okriljem večstopenjske šole v Čenti delujeta dva vrtca in dve osnovni šoli. Pomembno je poudariti, da je v prejšnjem šolskem letu vrtec v Tipani obiskovalo le 10 otrok, na Njivici (vas v občini Bardo) pa 9. V Tipani je bilo v osnovni šoli 10 učencev, v Bardu pa 20.³ V obeh osnovnih šolah se v okviru šolske avtonomije slovenščina na posebnih tečajih poučuje kot drugi tuji jezik.

S tem v zvezi je treba povedati, da so bili v Terskih dolinah leta 2014 že tik pred uvedbo dvojezičnega pouka.⁴

Na neuspeh te pobude je vplivalo več dejavnikov. Tedanja župana Tipane in Barda, Elio Berra oziroma Guido Marchiol, se na primer nista strinjala glede tega, kako naj bi pouk slovenščine dejansko potekal. Berra je takrat vztrajal, da bi morala

² Odločba občine Rezije št. 591, 14. decembra 2017.

³ *Novi Matajur*, 6. septembra 2017, stran 8: »Meno bambini all'asilo di Taipana, in aumento gli iscritti a Resia«.

⁴ *Novi Matajur*, 8. januarja 2014, stran 8: »Si della Giunta regionale per la bilingue in Val Torre« in *Novi Matajur*, 2. aprila 2014 stran 1: »V šolah v Terski dolini za mehko dvojezičnost«.

šola v Tipani vsekakor ostati pod okriljem ravnateljstva v Čenti, Marchiol, ki še danes vodi občinsko upravo v Bardu, pa je želel, da bi šola na Njivici prešla pod okrilje špeterske dvojezične šole. Vse to je sprožilo polemike tudi znotraj tistega dela civilne družbe, ki podpira izvajanje pravic slovenske manjšine na Videmskem.⁵

Kmalu zatem je vprašanje uvedbe dvojezičnega pouka postalo glavni predmet debate med volilno kampanjo pred občinskimi volitvami v Bardu, na katerih je le za las zmagal župan Marchiol. V tistem obdobju smo bili priča nekemu novemu protislovenskemu vzdušju⁶ in projekt dvojezične šole v Terskih dolinah je dokončno propadel.

KANALSKA DOLINA

Na področju učenja slovenščine je na Videmskem do največje pridobitve zadnjih let prišlo v šolskem letu 2017/2018 v Kanalski dolini, kjer so imeli od septembra 2017 učenci prvih dveh razredov osnovne šole in otroci zadnjega letnika vrtca v Ukvah, ki delujeta pod okriljem trbiške večstopenjske šole, večjezični pouk⁷, to se pravi, da so imele tudi furlanščina, slovenščina in nemščina polnopravno mesto v šoli, s čimer so spoštovali jezikovno bogastvo tega območja.

Do pomembnega rezultata je prišlo po podpisu resolucije, s katero so se organizacije slovenske in nemške skupnosti ter občini Naborjet - Ovčja vas in Trbiž zavzele za večjezično šolo.⁸ Enotnost med starši, učitelji, krajevnimi kulturnimi društvi in politiko je bila torej odločilna za zagon tega pilotnega projekta. Inovativni sistem poučevanja se je navezoval na model dobre prakse s Tridentiskega oziroma iz doline Fassa in ga nadgradil. Rezultati ankete, ki so jo izvedli med starši, otroci in učitelji, pa dokazujejo, da je bil poskus povsem uspešen, saj so bili vsi zadovoljni (Lister 2018). Gre pa vsekakor še vedno za poskusno fazo in sistemske rešitve trenutno še ni na vidiku. Problem je tudi v tem, da je za šolstvo pristojna država, ministrstvo za šolstvo pa še ni odobrilo predlaganega novega modela poučevanja.

Naj še dodamo, da so še prej pouk slovenščine zagotavljali s prispevki iz zaščitnega zakona za Slovence (Ciccone in Gruden 2018: 56). Velike težave zaradi

⁵ Glej različna mnenja o tem v *Novem Matajurju*, na primer 26. marca 2014 strani 1 in 2: »Tisti, ki jedo prihodnost naših otrok« in v *Domu*, na primer strani 1 in 9: »Sloveno a scuola, ecco chi è incoerente«.

⁶ Glej na primer članek in komentarje na spletni strani *Novega Matajurja*: <http://novimatajur.it/attualita/bardo-percorso-bilingue-possibile-solo-con-s-pietro.html>.

⁷ *Novi Matajur*, 2. novembra 2017, strani 1 in 8.

⁸ *Novi Matajur*, 18. januarja 2017, strani 1 in 8: »Kanalska dolina, vsi enotno za trojezično šolo«.

pomanjkanja potrebnih sredstev, do katerih je prišlo na začetku prejšnjega šolskega leta, pa potrjujejo, da je primerna rešitev še daleč.⁹

ZAKLJUČKI

Rdeča nit, ki povezuje vse te primere, »kjer slovenščine ni, ampak bi lahko bila«, je to, da je očitno, da je za doseg učinkovitega sistema poučevanja slovenščine potrebna politična volja. S tega vidika je sicer stanje v Kanalski dolini boljše, saj tam večjezični pouk podpirata tako civilna družba kot politika. Težava je v tem primeru predvsem država, ki je v zadnjem desetletju večkrat pokazala premalo zanimanja za potrebe jezikovnih manjšin. Če bi bila torej za šolstvo pristojna dežela, bi v Kanalski dolini verjetno hitreje prišli do rešitve. Drugače pa je v Reziji in Terski dolini, kjer je še vedno veliko napetosti, ko je govor o slovenski identiteti, ta trenja pa so odločilna za to, da tam še vedno ni rednega slovenskega pouka. Prav v teh krajih pa je slovenščina, tako v knjižni obliki kot v narečnih različicah, še bolj potrebna: ne samo zato, da bi mlajša generacija poznala svoje korenine, temveč tudi, da bi imela v tem obmejnem pasu, ki ga zaznamujejo gospodarske težave in vse večji demografski padec, več možnosti oziroma primerjalnih prednosti. Ne smemo pa vsekakor pozabiti, da tudi šola, ki je vsekakor nujno potrebna, ni dovolj, da bi se jezikovni skupnosti v Reziji in Terski dolini ohranili. Ob tem je namreč potrebno, da se slovenski jezik (ali narečje) uveljavi kot način sporazumevanja tudi v družbeno-gospodarskih odnosih.

VIRI IN LITERATURA

- BANCHIG, Giorgio, NAMOR, Iole: Poročilo delovne skupine. Adriana Janežič, Devan Jagodic (ur.): *Druga deželna konferenca o zaščiti slovenske manjšine v Italiji*. Trst: Slori. 64.
- CICCONE, Ilaria, GRUDEN, Živa, 2018: Pregled izvajanja ukrepov v korist rezijanščine ter jezikovnih različic Nediških dolin, Terske in Kanalske doline. Adriana Janežič, Devan Jagodic (ur.): *Druga deželna konferenca o zaščiti slovenske manjšine v Italiji*. Trst: Slori. 57.
- LISTER, Luciano, 2018: Učenci, starši in učitelji že mislijo na nadaljevanje. *Dom* 31. maja 2018.
- QUAGLIA, Sandro, 2016: Rezija, Slovenci rešujejo šolo. *Dom* 19. januarja 2016.
- STEENWIJK, Han, 2010: Dal prof. Han Steenwijk una lezione agli amministratori di Resia. *Novi Matajur* 22. aprila 2010. 8.

⁹ *Novi Matajur*, 20. septembra 2017, strani 1 in 8: »Dežela bo poiskala rešitev za pouk slovenščine v Kanalski dolini«.

TADEJ PAHOR

tad.pahor@gmail.com

Stanje slovenskega jezika na slovenskih zamejskih šolah

Za slovensko govorečo manjšino v Italiji je bistvenega pomena dvojezičnost govorcev in preplet slovenskega in italijanskega jezika v vsakdanjem govoru med odraslimi govorcji, v še večji meri pa med otroki, najstniki in dijaki oz. študenti. Na geografsko omejenem območju Furlanije - Julijske krajine slovenščina ne predstavlja le praktičnosporazumevalne vloge v zamejski skupnosti, ampak ima tudi status slovenske narodne zavesti, ki vzpostavlja stik s Slovenijo. Odločilno vlogo imajo slovenske javne ustanove, to so osnovne, srednje in višje srednje šole, glasbene šole, športna društva, kot npr. na Goriškem Dom, Olimpija, Soča, številni časopisi, kot *Primorski dnevnik*, *Novi glas*, in najrazličnejša kulturna društva, ki s svojim bogatim delovanjem vključujejo veliko število populacije.

Slovenski jezik, ki ga govorijo v zamejstvu, vsebuje veliko narečnih različic in kaže precejšnje število lokalnih značilnosti, ki nastajajo zaradi vpliva italijanščine. V Goriški pokrajini se v slovenskem jeziku odražajo drugačne italijanske interference in izposojenke kot v Tržaški. Kakor ugotavlja Suzana Pertot, gre tu za značilnosti lokalnega standarda, ki potekajo na vseh jezikovnih ravneh. Govorci slovenskega jezika, ki bivajo v Furlaniji - Julijski krajini, poznajo slovensko in italijansko narečje, hkrati pa tudi slovenski in italijanski standard, le-te pa uporabljajo glede na govorni položaj, namen sporočila in družbeni status sogovornika. Žal pa se velikokrat dogaja, da otroci, dijaki in odrasli ne obvladajo tekoče ne enega ne drugega jezika, razlogov za to pa je več, kakor bomo videli v nadaljevanju.

Čeprav ima slovenščina pri nekaterih funkcijskih zvrsteh, kot sta strokovno izrazje in praktičnosporazumevalno vsakodnevno besedje, omejeno razvojno stopnjo, je vsekakor treba poudariti dejstvo, da se Slovenci v Italiji sami sebe obravnavajo kot narodnostno identiteto. V zadnjih letih pa je nivo slovenske vitalnosti močno upadel, faktorjev za ta pojav pa je več. Augusto Carli (2002)

navaja negotovost govorcev pri spremenjeni jezikovni situaciji, okrnjene možnosti slovenščine v pogovornem in knjižnem jeziku, negotovost z medgeneracijskim prenosom slovenskega jezika in vse izrazitejše zблиževanje slovenskega jezikovnega sistema k dominantni italijanščini. Te ugotovitve potrjuje tudi jezikoslovka Matejka Grgič, ki meni, da je potreba po identifikaciji privedla do izrazitega, celo skrajnega poudarjanja simbolne funkcije jezika, sistemskost in sredstvenost pa sta bili zapostavljeni. Tovrstne jezikovne lastnosti so bolj opazne v vsakodnevnem govoru in v poljudnostrokovnih delih, medtem ko so manj opazne v znanstvenih, strokovnih in leposlovnih delih. Tudi sam to potrjujem in dodajam, da je njen nivo močno upadel, predvsem v šolah s slovenskim učnim jezikom, kjer je danes vse več dijakov iz narodnostno mešanih ali samo italijanskih družin. Ti dijaki se med sabo velikokrat pogovarjajo v italijanščini ne le med odmori, ampak tudi med samim poukom. Poleg tega pa se rado dogaja, da se ostali dijaki iz narodnostno slovenskih družin njim prilagajajo in posledično tudi sami uporabljajo italijanski jezik za komunikacijo v razredu.

V začetku novega tisočletja je vendarle prišlo do izboljšav za položaj slovenščine in njenih govorcev v zamejstvu. Italijanski parlament je namreč februarja 2001 sprejel t. i. Zaščitni zakon za Slovence v Italiji in ohranil pravice, ki so jih Slovenci že uživali, na nekaterih področjih pa omogočil večjo stopnjo zaščite. Glavne med temi so bile pravica do poimenovanja v slovenskem jeziku, pravica do cestnih znakov in zapisov v slovenskem jeziku ter pravica do uporabe slovenščine pri pravnih postopkih, ustanovah, inštitucijah, združenjih in fundacijah. Najpomembnejša pridobitev je bila tudi ta, da so z zakonom bili prvič uradno priznani Slovenci v Videmski pokrajini, ne le tisti v Goriški in Tržaški. Drugi pomembni dogodek predstavlja vstop Slovenije v Evropsko unijo 1. maja 2004. Na ta način se je vzpostavila povezava med Slovenijo in Italijo, medkulturno prepletanje med državama je postalo izrazitejše. Poleg tega je močno naraslo zanimanje za slovenščino med italijansko govorečim prebivalstvom, kar se je tudi pokazalo ob vse številčnejšem vpisu otrok v šole s slovenskim učnim jezikom s strani samo italijansko govorečih staršev. Raziskave so pokazale, da se je v letih 1995–2003 odstotek vpisanih otrok iz neslovenskih, večinoma italijanskih družin, podvojil z 8 na 15 %, medtem ko se je št. otrok iz slovenskih družin zmanjšalo za 20 %. V šolskem letu 2015/2016 pa je odstotek dijakov iz neslovenskih družin na slovenskem licejskem polu v Gorici Trubar-Gregorčič narasel že na 20 %. Razlog za to tendenco je nedvomno tudi ta, da so s pridobljenim znanjem slovenskega jezika na voljo večje zaposlitvene možnosti, študijske izbire in bodoče bivanje čez mejo. Veliko zanimanja se je obenem pojavilo tudi pri obiskovanju slovenskih krajev: za

Goriško območje je mogoče opaziti bistven porast Italijanov v novogoriških trgovinah, sejmi, knjižnicah in kulturnih prireditvah. Odprtje meja je tako pozitivno vplivalo na medsebojne odnose med državama.

Prej smo omenili, da je nivo slovenščine močno upadel. Kako in zakaj je torej v roku desetih let poznavanje slovenskega jezika v zamejski skupnosti upadlo? Nekaj glavnih razlogov je bilo izpostavljenih že zgoraj. Če pa se omejimo na starostno skupino 14–19 let oz. višješolske dijake, so ugotovitve presenetljive. Predno predstavim ugotovitve Suzane Pertot in lastno raziskavo, ki sem jo izvedel na naših šolah, bom na kratko predstavil strukturo pouka slovenščine na licejskem polu Trubar-Gregorčič v Gorici. Na višjih srednjih šolah imajo slovenski dijaki letno bistveno več ur kot italijanski: bienij 31 ur tedensko, trienij pa 34 ali 35. Skozi celotno petletno srednješolsko izobraževanje so na vseh treh licejskih smereh pouku slovenščine namenjene štiri ure tedensko, ki s štirimi dodatnimi urami italijanščine na teden tvorijo daljši urnik. Ob natančnejšem pregledu učnih načrtov za slovenski jezik lahko ugotovimo, da se v prvem bieniju poleg uvoda v svetovno književnost (književnost starega orienta, antika, srednjeveška književnost) obravnavajo predvsem slovnične značilnosti slovenskega jezika. Poudarek je na skladnji in oblikoslovju, kjer se z vajami in preverjanji utrdijo oblikoslovna pravila ter skladske kompetence. Obravnava se besedne vrste, slovnična, pravorečna in pravopisna pravila, socialne zvrsti in besediloslovje. V drugem trieniju pa profesorji poleg svetovne književnosti predstavijo tudi vpogled v slovensko književnost, navadno od protestantizma do vključno povojne književnosti. Z razliko od slovenskih srednjih šol in univerze je poudarek tudi na zamejskih avtorjih in ustvarjalcih. Na jezikovni vzgoji v tem obdobju ni posebnega poudarka, ker se od dijakov pričakuje, da so se večino pravil naučili in jih znajo uporabljati, velikokrat pa se izkaže, da to ne drži.

Na podlagi ankete Suzane Pertot je razvidno, da se je struktura družin dijakov bistveno spremenila v zadnjih letih. Veliko število dijakov je še vedno izhajalo iz slovenskega zakona (48 %), sledili so jim dijaki iz mešanih zakonov (30 %), povečal pa se je odstotek dijakov iz neslovenskega zakona (22 %). Le štiri leta kasneje (šolsko leto 2015/2016) pa opažamo popoln preobrat te statistike: odstotek dijakov iz mešanih družin se je namreč skoraj podvojil (55 %), število dijakov iz neslovenskega zakona je ostalo podobno (20 %), drastično pa je upadel odstotek slovenskih dijakov, in sicer za 23 % (iz 48 % na 25 %). Statistični podatki so potrdili ugotovitve izpred štirih let, glavna tema raziskave pa so bile najpogostejše jezikovne težave zamejskih dijakov na Goriškem. Te so bile nepravilni besedni red (*bi rad šel*, *bi ne šel*), nepravilne glagolske vezave (*udeležim se tedenskim izletom*), neustrezna

raba predlogov in s tem povezano napačni skloni (*mesto med gore, v katero; zvezke bi zaprla v omari*); najbolj očitna pa je bila zgrešena interpretacija svojilnega in povratno svojilnega zaimka. Pri tej se je izkazalo, da je kar 85 % maturantov napravilo eno ali več napak pri vstavljanju svojilnega oz. povratno svojilnega zaimka. Najbolj nazorni primeri so *svoja mama*, »*ko pospraviš tvojo sobo*«, *Janez je obul njegove čevlje* (za čevlje je bilo podano, da so Janezova last). Pri tovrstnih primerih se najbolj očitno opazi vpliv italijanščine, kjer povratno svojilnega zaimka ni, zaimek *suo/sua* pa pomeni 'njegov/a' in lahko stoji ob osebkju (*suo padre*) z razliko od slovenščine, ki tega ne dopušča (**svoj oče*). Ob koncu bi še omenil, da sem anketirance povprašal, v katerem jeziku najraje berejo knjige, časopise, članke itd.

Izkazalo se je, da kar 47 % vseh anketirancev najraje bere v italijanščini, le 10 % pa se jih odloča za slovenščino. V zadnjih letih se vse več dijakov tudi odloča za branje v angleščini, ki je v današnjem svetu zelo pomembna za študij oz. delo v tujini. Sam lahko še dodam, da sem šolskem letu 2017/2018 poučeval na zavodu Cankar-Vega-Zois, in sicer na poklicnem zavodu Cankar, ki bo ob zaključku šolskega leta prenehal obstajati. Res je, da so na tej smeri jezikovni predmeti zapostavljeni; vsekakor pa je bilo znanje slovenščine teh dijakov zelo pomanjkljivo ne le s slovničnega (zgrešeni skloni, glagolska vezava, ujemanje, nepoznavanje osnovnih slovničnih pravil) in pravopisnega vidika (raba ločil, velike in male začetnice itd.), ampak tudi z vidika besedišča, ki je bilo zelo skromno.

Lahko bi torej rekli, da je trenutno položaj slovenskega jezika zaskrbljujoč. Dosti je razlogov, ki vitalnost slovenskega jezika zmanjšujejo: upadanje števila dijakov iz slovenskih družin in porast tistih iz italijanskih družin, pomanjkanje branja slovenske literature, vse večja raba italijanščine med odmori in poukom ter nezadostno število slovničnih vaj v višjih letnikih. Kljub negativnemu trendu pa bi stanje slovenščine lahko postopoma izboljšali. Treba bi bilo spodbuditi dijake, da se pogovarjajo v slovenščini, jim kot profesorji slovenščine predstaviti predmet na zanimiv, interaktiven način, uporabljati slikovno gradivo in videomaterial, z njimi brati čtivo in jim redno dajati domače naloge. Pot je dolga in zahtevna, a moramo hrabro vztrajati; le tako bomo videli zelene rezultate pri bodočih generacijah dijakov!

**Pouk slovenskega jezika in književnosti
na italijanskih univerzah**

LARA PIŽENT

Center za jezike in avdiovizualno tehnologijo Univerze v Vidmu

lara.pizent@uniud.it

Med Baltikom in Furlanijo: primerjava dveh didaktičnih pristopov pri posredovanju slovenskega jezika in kulture

V referatu so predstavljene razlike in podobnosti pri poučevanju slovenščine na dveh univerzah (Vilna in Videm). Primerjava se dotika maternega jezika študentov, homogenosti oz. heterogenosti skupin, študijskih programov, časovnega razpona poučevanja na obeh univerzah (devet let na vilenski in dobro leto na videmski univerzi) ter učbenikov in priročnikov, ki sem jih uporabljala za poučevanje. Na kratko je predstavljena tudi organizacija kulturnih projektov na vilenski univerzi.

UVOD

Kot učiteljica slovenščine na Univerzi v Vidmu sem se zaposlila aprila 2017. Od septembra 2008 do aprila 2017 sem bila zaposlena na Centru za slovenščino kot drugi/tuji jezik Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, slovenski jezik pa sem poučevala na Univerzi v Vilni (Litva). Ker poučujem slovenščino v Italiji šele dobro leto, imam v primerjavi s kolegicami, ki že dlje časa poučujejo slovenščino na drugih italijanskih univerzah, manj izkušenj, zato sem se odločila, da predstavim razlike pri poučevanju slovenščine na univerzah v Vilni in Vidmu.

SLOVENŠČINA NA UNIVERZI V VILNI

Lektorat slovenskega jezika je na Filološki fakulteti vilenske univerze zasnovala doc. dr. Jelena Konicka, in sicer v študijskem letu 1995/1996, ko je bila še starejša asistentka na Katedri za slovansko filologijo. Leta 2016 smo torej na univerzi praznovali 20-letnico ustanovitve lektorata. V teh dvajsetih letih ali več se je status slovenščine spreminjal: začelo se je s fakultativnim tečajem slovenščine za študente različnih filoloških smeri, ko pa sem v študijskem letu 2008/2009 tam sama začela

poučevati slovenščino, sta bili na študijski program slovenskega jezika vpisani dve generaciji študentov, in sicer četrti letnik samostojne študijske smeri Slovenski jezik ter prvi letnik dvopredmetne študijske smeri Litovska filologija in slovenski jezik. Leta 2012 je bil študijski program ukinjen zaradi pomanjkanja študentov, same politike vodstva fakultete ter splošnega nezanimanja za slovanske jezike na balt-skem območju. Po tem letu sem lektorat slovenščine prevzela jaz, sestavljen pa je bil iz izbirnih tečajev na začetni, nadaljevalni in izpopolnjevalni ravni. Že v slabih 10 letih, kar sem v Vilni poučevala slovenščino, se je torej status večkrat spremenil, kar je posledično terjalo tudi spremembo učnih načrtov, programov, didaktičnih pristopov, učbenikov idr.

LITOVŠČINA

Litovski jezik spada skupaj z latvijščino in izumrlo staro pruščino v skupino baltskih jezikov, ki so samostojna veja indoevropskih jezikov. Imajo pa nekatere sorodnosti s slovanskimi jeziki, predvsem sistem slovnice je podoben slovanskemu. Poleg tega pa skoraj vsak Litovec razume, če že ni govorec, vsaj enega od slovanskih jezikov, največkrat sta to ruščina in/ali poljščina. To so tudi glavni razlogi, da Litovci nimajo večjih težav, ko se začnejo učiti slovenščino.

POUČEVANJE SLOVENŠČINE NA UNIVERZI V VILNI

Zaradi zgoraj naštetih razlogov lahko v grobem povzamem dejstvo, da Litovci niso imeli večjih težav pri učenju slovenske slovnice. Fonetično je litovščina precej blizu slovenščini, tako da se pri izgovorjavi besed nismo veliko ustavljali. Podobno kot slovenščina tudi litovščina nima nobenega preprostega pravila o naglaševanju besed, pri obeh jezikih se je torej treba naglas naučiti skupaj z besedo, tako da ni bilo to za Litovce nič novega. Litovski jezik ima tudi nekatere ostanke dvojine, zato je bila zanje tudi uporaba le-te nekako samoumevna. Največ preglavic jim je delala raba nekaterih sklonov, npr.: *kavo, prosim* – akuzativ v slo., *prašom kavos* – genitiv v lt. Najbolj pogosta napaka, ki sem jo opazila tudi pri tistih govorcih slovenščine, ki so bili na ravni C1 ali več, je bila konstrukcija stavkov v povedih s kakovostnimi kazalnimi zaimki, saj so prevajali iz lt. *Ar pažišti tokį žmogų kaip Zoranas Predinas? v A poznaš takšnega človeka, kot je Zoran Predin?* ipd. Prav tako so imeli težave z uporabo navezovalnega členka *tudi*, ki so ga največkrat postavljali na začetek, ne glede na to, kaj so želeli poudariti, npr.: *Tudi poznam takšnega človeka ...*

Skupini, kjer so poslušalci študirali slovenščino v okviru eno ali dvopredmetnega študija, sta bili bolj ali manj homogeni, večina študentov je bilo Litovcev, nekateri so bili ruskega in/ali poljskega rodu. Na tečajih slovenščine v okviru lektorata pa so

bile skupine na vseh ravneh (začetni, nadaljevalni in izpopolnjevalni) precej heterogene, saj so se vpisovali tudi študenti s programov Erasmus ter študenti drugih izmenjav. V študijskem programu je bilo slovničnim predmetom iz slovenskega jezika namenjenih precej več ur na teden – pri dvopredmetnem študiju med 8 in 12 ur na teden, vsak tečaj v okviru lektorata pa je obsegal štiri ure na teden. Zato je bilo treba pri študiju poleg učbenikov pripravljati precej več lastnega materiala, predvsem za konverzacijo.

Učbeniki, ki sem jih uporabljala za poučevanje, so bili: pri eno in dvopredmetnem študiju slovenščine smo v 1. letniku uporabljali učbenik *Slovenska beseda v živo* (starejša izdaja; v nadaljevanju SBŽ), v 2. letniku *S slovenščino nimam težav* in SBŽ 2 (učbenik in delovni zvezek, v nadaljevanju UČ in DZ), v 3. letniku *Jezikovod*, v 4. letniku pa SBŽ 3a. Pripravljati sem morala precej lastnega materiala, še posebej za seminar, ki sem ga vodila v 4. letniku – pri le-tem namreč nismo imeli učbenika, vsa besedila, ki smo jih obravnavali, sem izbirala in pripravljala sama. Pri lektoratu slovenščine smo na tečaju slovenščine na začetni ravni uporabljali učbenike SBŽ 1a in 1b (UČ in DZ), v nadaljevalni skupini učbenik *Naprej pa v slovenščini*, na izpopolnjevalni ravni pa *Jezikovod* ter *S slovenščino po svetu*.

POUČEVANJE SLOVENŠČINE NA UNIVERZI V VIDMU

Slovenščino sem v Vidmu začela poučevati v študijskem letu 2016/2017, in sicer na sredini drugega semestra (sredi aprila), kar pomeni, da sem v zelo kratkem času (dober teden) zamenjala državo, univerzi, jezik poučevanja, študijske programe, zahtevnostne stopnje, študente itd. Prevzela sem štiri skupine študentov – tri letnike dodiplomskega študija dveh študijskih smeri (pedagoške in filolološke fakultete) ter eno skupino magistrandov. V slabih treh mesecih sem morala izvesti določeno število ur ter predelati določene teme v študijskem programu, tako da ni bilo časa za izvajanje dodatnih vaj za izpopolnjevanje znanja. Učbeniki so bili tudi že določeni, in sicer sem v prvem letniku nadaljevala z učbenikom *Slovenščina od A do Ž* (v nadaljevanju SAŽ), v drugem *Naprej pa v slovenščini* in v tretjem *SAŽ 2. del*. Za magistrande sem morala sama pripraviti okvirni program, zataknilo pa se je že na prvi uri lektorata, saj so prišle štiri študentke, katerih jezikovno znanje je bilo na ravni C2 (materinščina dveh študentk je bila slovenščina, drugih dveh pa sicer italijanščina, vendar sta hodili v slovenske šole, ena od njiju se je ukvarjala s prevajanjem, druga je imela dobro znanje klasičnih jezikov, tako da je bilo znanje vseh štirih bolj ali manj na isti ravni). Pri vilenskih študentih nisem bila navajena na tako visoko raven znanja slovenščine, zato sem morala za videmske študente pripravljati povsem drugi material, in sicer sem se osredotočila na pravopis ter na

prevajanje iz italijanščine v slovenščino, saj je bila študijska smer namenjena prav temu.

V študijskem letu 2017/2018 sem prav tako poučevala štiri skupine. V prvem letniku smo sledili knjigam *SBŽ 1a* in *1b* – za te knjige sem se odločila zato, ker sem imela iz prejšnjega semestra precej nerodno izkušnjo, saj sva s profesorico doc. dr. Marijo Bidovec delali obe z učbenikom *SAŽ*, kar je povročilo precej zmede v smislu, kaj je profesorica že obravnavala, česa ni, katere naloge so že delali, katerih niso itd. Zato sva se s profesorico odločili, da bova uporabljali različne učbenike. Lektorica, ki je pred mano v Vidmu poučevala slovenščino, je ponavadi v prvem letniku začela z *A, B, C ... 1, 2, 3, gremo!*, sama pa sem izbrala *SBŽ*, ker hitreje podaja snov, ima veliko več materiala za poslušanje in konverzacijo in pa tudi zato, ker oba dela nekako zadostujeta celoletnemu študijskemu programu za 1. letnik. V 2. letniku smo uporabljali najprej učbenik *Gremo naprej*, da smo ponovili in utrdili snov iz prejšnjega leta (le-tega smo obdelali kar hitro), nadaljevali pa smo z učbenikom *Naprej pa v slovenščini*, ki je lepo nadgradil že usvojeno znanje. Za tretji letnik sem izbrala *UČ* in *DZ SBŽ 3a*, ki sta se izkazala za malo bolj zahtevna, kot je bilo znanje študentk, vendar se mi je zdelo smiselno na tej ravni znanja obravnavati nove teme za bogatenje besedišča (npr. različne kulture, tujci v Sloveniji, dosežki pomembnih Slovencev skozi čas, kulturna zgodovina Slovencev itd.). Pri izbiri gradiva za magistrande sem morala počakati, da jih dejansko srečam in vidim, kakšna je raven znanja. Ker se je izkazalo, da ni tako visoka, kot prejšnje leto, sem se odločila za kombinacijo učbenikov *Jezikovod* in *S slovenščino po svetu*. Za *Jezikovod* sem se odločila, ker skozi besedila s specifičnimi temami odlično dopolnjuje besedni zaklad, hkrati pa dobro podaja nekatera težja poglavja slovenske slovnice, ki jih je treba ponavadi na izpopolnjevalnem nivoju ponoviti oz. utrditi.

Skupine študentov so po sestavi sicer heterogene, saj prevladujeta dva profila študentov – tisti, ki izhajajo iz slovenskih družin (ali mešanih slovensko-italijanskih) ter tisti, ki so Italijani, kar pa pride po mojem mnenju do izraza šele v višjih letnikih, saj ponavadi prvega letnika zamejski Slovenci ne obiskujejo (včasih tudi višjih letnikov ne), tako da je po mojih izkušnjah prvi letnik precej homogen.

POSREDOVANJE KULTURE

Slovensko veleposlaništvo pristojno za Litvo je bilo v času, ko sem poučevala v Vilni, v Kobenhavnu, kasneje pa v Varšavi, kar je pomenilo, da sem morala vse kulturne projekte organizirati sama. Finančno sta veleposlaništvi sicer prispevali, organizacija in izvedba pa je slonela samo na meni. Vsak semester sem torej organizirala vsaj en kulturni dogodek, v poletnem semestru je bil to Slovenski vikend,

kamor sem povabila enega kulturnika iz Slovenije. V Vidmu je stanje precej drugačno, saj smo blizu meje in je dogodkov povezanih s Slovenijo veliko. Ravno bližina Slovenije pa omogoča organizacijo ekskurzij, kar je bilo prej v Litvi težko izvedljivo.

SKLEP

Na univerzi v Vilni sem imela več možnosti sodelovati pri pripravi učnih načrtov v primerjavi z Vidmom. Na splošno so imeli študenti manj težav že na samem začetku učenja jezika, saj jim je bilo veliko več slovničnih pravil poznanih že iz svojih maternih jezikov. Prav tako pa je olajševalna okoliščina za Litovce tudi splošno znano dejstvo, da so ljudje, katerih materni jezik spada med t. i. majhne jezike, primorani k učenju tujih jezikov in se tujih jezikov hitreje učijo. To, da večjih težav vilenski študenti niso imeli, pa je dajalo več časa in posledično možnosti za sodelovanje pri različnih prevajalskih in kulturnih projektih. Na videmski univerzi je učni program precej bolj zahteven in zato ne ostaja veliko možnosti za druge dejavnosti. Velik minus za lektorja slovenskega jezika v Vidmu pa je predvsem ta, da ni možnosti, da bi se lahko lektor prijavil na drugi razpis za isto delovno mesto, kar otežuje samo lektorsko delo, saj lektor nastopi v službo z vedenjem, da bo zaposlen samo tri leta, ponavadi potrebuje nekaj časa, da se navadi na novo delovno okolje, delo, jezik, študente itd. Še slabše pa je to za študente, ker morajo vsaj enkrat v času študija zamenjati lektorja, kar pa po mojih izkušnjah pomeni, da so lahko brez lektorja tudi po skoraj cel semester. Vsekakor bi bilo s tega vidika dobro, da bi si tako Univerza v Vidmu kot Univerza v Ljubljani prizadevali, da bi lahko delo lektorja za slovenščino na videmski univerzi potekalo nemoteno.

VIRI IN LITERATURA

DOMADENIK, Nataša, FERBEŽAR, Ina, 2005: *Jezikovod*. Učbenik za izpopolnjevalce na tečajih slovenščine kot drugega/tujega jezika. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik Filozofske fakultete UL.

KONICKAJA, Jelena, 2010: Predstavitev slovenističnega študija na Filološki fakulteti Univerze v Vilni. Irena Novak Popov (ur.): *Vloge središča – konvergenca regij in kultur*. Zbornik Slavističnega društva Slovenije 21. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 342–350.

Lingvopedija: Litovščina. <http://lingvo.info/sl/lingvopedia/lithuanian>.

Programos 2001 = Bakalauro studijų programos (2001–2006). Vilnius: Vilniaus universitetas. Filologijos fakultetas.

TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.

RADA LEČIČ

Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik Univerze v Ljubljani

rada.lecic@telemach.net

Pisanje učbenikov slovenščine za Italijane

V prispevku opišem svoj učbenik v dveh delih Slovenščina od A do Ž. Ker je namenjen Italijanom, sem ga skušala prilagoditi njim: vsa besedila so opremljena z naglasnimi znamenji in prevedena v italijanščino. V teoretičnem delu sem sproti opozarjala na razlike, ki so med slovenščino in italijanščino. Na koncu obeh učbenikov je slovensko-italijanski slovar, v 2. delu pa tudi slovar nedovršnih in dovršnih glagolov.

Slovenščino poučujem na univerzah v Italiji od leta 1993 in o učbeniku slovenščine sem začela razmišljati po letu 2012, ker ni bilo primerne učbenika za Italijane. V Italiji se je sicer najpogosteje uporabljala slovnica z vajami Antona Kacina (*Grammatica della lingua slovena*), ki je izšla že leta 1931 in je doživela številne izdaje, nazadnje leta 2006. Pri Založništvu tržaškega tiska je leta 1982 izšel Toporišičev učni komplet s štirimi avdiokasetami *Zakaj ne po slovensko: lo sloveno con il metodo sintetico*, ki ga je prevedel Giuseppe Baša. Namenjen je bil širšemu krogu uporabnikov, in ne le Italijanom.

Predem sem napisala učbenik *Slovenščina od A do Ž*, ki ga bom podrobneje opisala, je že izšlo nekaj mojih priročnikov tudi v italijanskem prevodu, npr. *Osnove slovenskega jezika (Fondamenti della lingua slovena)*, *Slovenski glagol: oblikoslovni priročnik in slovar slovenskih glagolov (Il verbo sloveno: manuale morfologico e dizionario dei verbi sloveni)* in kartice *Igraje do znanja slovenščine (Imparare lo sloveno giocando)*. *Osnove slovenskega jezika* je v italijanščino prevedla Martina Clerici in z opombami pojasnila razlike med slovenščino in italijanščino, zlasti kjer so večja odstopanja ali pa je težko najti ustreznice v italijanskih besedah (npr. svojilni zaimsek, povedkovnik, veznik itd.). Ko sem začela pisati učbenik *Slovenščina od A do Ž*, sem imela v mislih italijanske uporabnike, zato sem morala snov prilagoditi njim. Pri pisanju sem imela največ težav z razvrščanjem učne

vsebine: kako snov postopno graditi in jo razumljivo podati in kako sproti opozarjati na posebnosti, saj vemo, da obstajajo velikanske razlike med slovenščino in italijanščino, tem romanskim jezikom s popolnoma drugačnim sistemom oblikoslovja, sistemom časov in naklonov, da ne omenjamo glasoslovja.

Učbenik je v dveh delih in v vsakem je 10 vsebinskih sklopov oziroma lekcij z raznovrstnimi in aktualnimi besedili (v prvem delu jih je 28, v drugem 25). Zdelo se mi je pomembno, da jih označim z naglasnimi znamenji, saj imamo že Slovenci težave pri naglaševanju. V prvem delu obravnavam osnove slovenske slovnice: čase in naklonske oblike glagola, sklanjanje samostalnikov 1. ženske, moške in srednje sklanjatve, sklanjanje in stopnjevanje pridevnika, poudarjene in nepoudarjene zaimke, rabo glavnih in vrstilnih števnikov in rabo zlasti vprašalnih povedi. Zraven vsakega slovenskega besedila je prevod v italijanščini. Ta poleg takojšnjega razumevanja besedila zahtevnejšim učencem omogoča tudi konkretno primerjavo oblikoslovno-skladenjske ubeseditve istega sporočila v obeh jezikih. V 1. delu je več krajših in daljših dialogov, ki sem si jih sama izmislila, v 2. delu pa je več daljših besedil, ki sem jih izbrala na spletnih straneh. V vsakem besedilu je učna snov, ki se obravnava v tisti lekciji.

Pod besedili je v tabeli teoretični del, napisan v italijanščini. Pomembno se mi je zdelo, da z izrazom *Da ricordare* opozorim na težje stvari v slovenščini in na razlike med jezikoma. Prva taka razlika se pojavi že pri povratnih glagolih, kjer navedem, kateri glagoli so v slovenščini povratni, v italijanščini pa ne (npr. učiti se, vrniti se, igrati se, smejati se, zahvaliti se itd.) in obrnjeno (npr. *alzarsi*). Opozorila sem tudi na razlike pri glagolih, ki imajo v slovenščini drugačen predlog kot v italijanščini ali pa so v drugačnem sklonu (taki glagoli so npr. vprašati, pomagati, zaupati, čestitati, zahvaliti se, smejati se, čuditi se itd.).

V vsaki lekciji so v tabelah prevedeni v italijanščino tudi težji primeri, npr. povedi s predlogi v tožilniku (Grem čez cesto. – Na morje gremo čez en teden). Pod teoretičnim delom so vaje, ki jih je pri vsaki lekciji precej (v eni od lekcij kar 21) in so vedno daljše in zahtevnejše. Navodila za vaje so napisana v italijanščini (v nemški in srbski različici učbenika, ki sem ju priredila pozneje, so navodila dvojezična). Pri vsakem času obravnavam besedni red, saj se tudi ta precej razlikuje od italijanskega. Pri razlagi sklonov sem od četrtega prešla na petega in ne na drugega, kot je v večini učbenikov slovenščine, saj je pomembno, da se Italijanom takoj razloži razlika med *kam greš* in *kje si* (*moto al luogo* in *stato in luogo*). V 5. lekciji, kjer je razložen mestnik, učenci besede že povezujejo v stavke (najprej v sedanjiku, v nadaljevanju pa tudi v pretekliku, prihodnjiku in pogojniku). Da bi

razumeli pomen, so zraven besed povedi v italijanščini. Rodilnik je najbolj kompleksen z največ razlage, zato ga postopoma razložim v 6. in 7. lekciji.

V 2. delu, ki je zasnovan tako kot prvi, obravnavam samostalnike druge ženske sklanjatve, svojilne pridevnike, glagolski vid, posebnosti samostalnikov moškega, ženskega in srednjega spola, oziralne zaimke, trpne deležnike na *-n/-t*, glagolnik, pridevniške zaimke, stopnjevanje prislova, modalne glagole, namenilnik, samostalniške zaimke, povedkovnik, veznike in predloge. V besedilih so različne tematike, npr. slovenski običaji, legende, pravljice, ljudske in umetne pesmi, članki iz časopisov in revij, prireditve in dogodki v Sloveniji, slovenska kuhinja, študentsko delo, varovanje okolja, vremenska napoved itd.

Celotna 2. lekcija je namenjena glagolskemu vidu, saj ta zahteva posebno razlago za italijanskega uporabnika, zato sem na koncu učbenika dodala slovar nedovršnih in dovršnih glagolov. V obeh učbenikih je precej križank, za popestritev pa so dodane tudi ilustracije in fotografije z napisi. Proti koncu so tabele z vsemi pregibalnimi obrazci in slovensko-italijanski slovar z več kot 2000 besedami v 1. delu in s 4500 besedami v 2. delu. Čisto na koncu so izpisane rešitve, za slušno razumevanje pa so dodani zvočni posnetki besedil iz lekcij, ki so prosto dostopni na spletni strani založbe Gaya.

VIRI IN LITERATURA

- KACIN, Anton, ³2004: *Grammatica della lingua slovena*. Gorizia/Gorica: Goriška Mohorjeva družba.
- LEČIČ, Rada, ²2016: *Slovenščina od A do Ž (1. del)/Lo sloveno dalla A alla Ž (1^a parte)*. Cerklje: Založba Gaya.
- –, ²2016: *Slovenščina od A do Ž (2. del)/Lo sloveno dalla A alla Ž (2^a parte)*. Cerklje: Založba Gaya.
- –, ²2016: *Osnove slovenskega jezika: slovnični priročnik*. Cerklje: Založba Gaya.
- –, 2009, ²2015: *Fondamenti della lingua slovena: manuale di grammatica*. Trst: Založba ZTT (2. izdaja Cerklje: Založba Gaya).
- –, 2006: *Slovenski glagol: oblikoslovni priročnik in slovar slovenskih glagolov/Il verbo sloveno: manuale morfologico e dizionario dei verbi sloveni*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- –, ²2011: *Igraje do znanja slovenščine/Learning slovene by playing games/Spielend slowenisch lernen /Imparare lo sloveno giocando*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1982: *Zakaj ne po slovensko: lo sloveno con il metodo sintetico*. Trst: Editoriale stampa triestina.

KARIN MARC BRATINA

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Oddelek za pravne in jezikoslovne študije, tolmačenje in prevajanje Univerze v Trstu

karin.marcbratina@ff.uni-lj.si

Slovenščina na študiju prevajanja in tolmačenja v Trstu

V prispevku bomo osvetlili zgodovino študija slovenščine na šoli za moderne jezike Univerze v Trstu. Opozorili bomo na pomembnejše dogodke, ki so zaznamovali fakulteto, v okviru teh pa bomo poudarili zlasti mejnike, ki so pomembni za študij slovenščine na današnji Sekciji za jezikoslovne študije Oddelka za pravne in jezikoslovne študije, tolmačenje in prevajanje Univerze v Trstu (SSLMIT IUSLIT UNITS). Podrobneje bomo predstavili tudi metode poučevanja in druge aktivnosti, ki se jih udeležujejo študenti v zadnjem obdobju.

USTANOVITEV

V Italiji delujeta dve prevajalski fakulteti, študij slovenščine pa je možen samo na tržaški. Korenine študija prevajanja in tolmačenja na Univerzi v Trstu segajo v leto 1953, ko je bila na tržaški ekonomski fakulteti podana pobuda za uvedbo študija modernih tujih jezikov za potrebe gospodarstva in trgovine ter industrije. Zaradi obmejne lege Trsta in sedežev pomembnih mednarodnih podjetij v mestu je predlog naletel na plodna tla.¹ Januarja 1954 je bil na ekonomski fakulteti ustanovljen Inštitut modernih tujih jezikov, v okviru katerega so organizirali triletne tečaje modernih tujih jezikov za prevajalce in konferenčne tolmače. Razvijali so predvsem kompetence s področja prevajanja tehničnih in znanstvenih besedil ter besedil s področja gospodarstva, industrije in trgovine. Že od samega začetka tuje jezike poučujejo njihovi materni govorci, ki so večinoma tudi

¹ Leta 1953 govorimo o Svobodnem tržaškem ozemlju, ki je bilo razdeljeno na cono A in cono B. Cona A je zajemala Trst in okolico in je bila pod vojaško upravo britanskih zavezniških sil, cona B pa je obsegala obalni pas slovenske in hrvaške Istre do reke Mirne. S podpisom Londonskega sporazuma l. 1954 je cona A pripadla Italiji, cona B pa Jugoslaviji.

profesionalni tolmači ali prevajalci. Študenti so morali opraviti sprejemni izpit, po dveh letih študija pa so prejeli potrdilo, ki jim je omogočilo vpis v tretji letnik, v katerem so se specializirali za prevajalce oz. tolmače na različnih strokovnih področjih, tako da so svoje znanje poglobljali s študijem na drugih fakultetah Univerze v Trstu.

OD ŠOLE DO FAKULTETE

Predhodnica kasnejše fakultete, Visoka šola modernih jezikov za prevajalce in konferenčne tolmače (*Scuola Superiore di Lingue Moderne per Traduttori e Interpreti di Conferenze*), je bila formalno ustanovljena leta 1962, že leta 1961 pa se je s še sedmimi drugimi sorodnimi inštitucijami podpisala pod ustanovno listino svetovnega združenja fakultet za prevajalce in tolmače CIUTI.

Obdobje od leta 1962 do 1978, ko se je šola preimenovala v fakulteto, je pomembno tudi zaradi širjenja nabora tujih jezikov in možnosti vpisa na specializirani študij italijanščine za tuje študente oz. študij italijanščine kot tujega jezika. Poleg jezikoslovnih in specializiranih prevajalskih predmetov ter literature so v tem obdobju uvedli splošne družboslovne in humanistične predmete.

Drugo obdobje študija prevajanja in tolmačenja v Trstu zaznamuje tudi uvedba študija slovenščine, ki se je zgodila v študijskem letu 1973/74. Prva profesorica slovenščine na šoli za moderne jezike v Trstu je bila grofica Janja Auersperg Novak, ki jo Slovenci v Italiji poznajo zlasti po mednarodni zgodovinsko-literarni nagradi (nagrada Auersperg/*Premio Auersperg*), ki je poimenovana po njej in njenem možu, grofu Emilu, podeljujejo pa jo za zasluge pri »tkanju kulturnih vezi« in jo prejme zaslužni zgodovinar ali raziskovalec književnosti v Furlaniji - Julijski krajini.²

S študijskim letom 1978/79 je šola postala fakulteta s 4-letnim študijskim programom. Visoka šola modernih jezikov za tolmače in prevajalce (*Scuola Superiore di Lingue Moderne per Interpreti e Traduttori*, SSLMIT), kot se je uradno

² Nagrada se na željo pokojne profesorice Auersperg podeljuje od leta 2013, grofičino pobudo pa je prevzela Patrizia Cutrupi. Prvi je nagrado prejel dr. Miha Preinfalk za delo *Plemiške rodbine na Slovenskem, 1. del*. Leta 2015 je bila nagrada podeljena aktualni senatorki v rimskem parlamentu dr. Tatjani Rojc za njeno monografijo ob stoletnici rojstva tržaškega pisatelja: *Tako sem živel: stoletje Borisa Pahorja*; knjiga je izšla v slovenščini in italijanščini. Leta 2016 je nagrado za publikacijo in film o Trstu dobila režiserka in založnica Elisabetta Sgarbi. Leta 2017 je nagrado prejel pisatelj Alojz Rebula, čigar roman *Kačja roža* je v italijanščino prevedla nekdanja študentka SSLMIT Alessandra Foraus, ki je na fakulteti tudi poučevala.

imenovala, je bila enajst let edina fakulteta za prevajanje in tolmačenje v Italiji, kot rečeno, pa je še danes edina, na kateri je mogoče študirati slovenščino. Študijski program je bil organiziran tako, da sta bili prvi dve leti skupni – izbrati so morali dva jezika, po zaključku pa so študenti prejeli neke vrste diplomo –, nato pa so v 3. letniku študenti izbirali med specializacijo v prevajanju oz. tolmačenju.

To obdobje pa ni pomembno samo za zgodovino šole, pač pa predstavlja prelomnico tako za študij slovenščine kot tudi širše, za slovensko kulturo. V študijskem letu 1995/96 je bil namreč na pobudo prof. Marije Pirjevec, dolgoletne gonilne sile sekcije za slovenščino na tržaški prevajalski fakulteti, ustanovljen lektorat slovenskega jezika. Od takrat študij slovenščine znatno podpira Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik, ki deluje v okviru Oddelka za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani; študentom je med drugim prek Centrovih pobud omogočeno pridobivanje pomembnih referenc zlasti s področja prevajanja že v času študija.³

V študijskem letu 1996/97 se je fakulteta preselila v tržaški Narodni dom, simbol slovenstva v nekdanjem največjem slovenskem mestu.⁴ Po večkratnih selitvah je namreč

³ Omeniti velja kulturni projekt Svetovni dnevi, ki ga Center od leta 2004 organizira v okviru programa Slovenščina na tujih univerzah. Vsaki dve leti se v začetku decembra na slovenistikah po svetu odvijajo kulturnopromocijski dogodki za usposabljanje študentov na področju slovenistike, predvsem pa za promoviranje slovenske kulture v najširšem pomenu besede. Doslej so npr. študenti prevajali sodobno slovensko literaturo, podnapise k slovenskim filmom in dokumentarcem, v različnih jezikih je izšla kratka slovnica slovenskega jezika *Žepna slovenščina*, letos pa bomo izdali antologijo odlomkov iz Cankarjevih del.

⁴ Tržaški Narodni dom (1904–1920) je delo arhitekta Maksa Fabianija. V drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja je bil Trst vodilno pristanišče Habsburške monarhije, to obdobje pa sovpada tudi z vzponom meščanstva in narodnega gibanja tržaških Slovencev ter predstavlja njihov gospodarski preporod. Osrednjo vlogo pri tem je imelo politično društvo Edinost, ki je dalo pobudo za gradnjo večnamenske stavbe za združevanje tržaških Slovencev in drugih tržaških Slovanov, financirala pa jo je Tržaška hranilnica in posojilnica. V tem kulturnem in političnem središču tržaških Slovencev so imeli sedež številna slovenska in slovanska društva, kulturne, športne, gospodarske in politične ustanove, v njem so bili restavraciji, kavarna in hotel Balkan ter celo gledališče, telovadnica, tiskarna in banka. Stavba je bila zaradi svoje modernosti – v njej je bil namreč tudi prvi kinematograf v mestu, hotelske sobe pa so razpolagale tudi s kopalnicami, kar je bila tedaj celo v Evropi prava redkost – trn v peti italijanskih nacionalističnih skrajnežev, ki so 13. julija 1920 podtaknili požar in povzročili požig večjega dela kulturne dediščine tržaških Slovencev (prim. roman Borisa Pahorja *Grmada v pristanu*). Leta 1924 je bila Tržaška hranilnica in

Dežela Furlanija - Julijska krajina univerzi odstopila prav stavbo, ki danes tudi za večinsko prebivalstvo velja za steber večkulturnosti v mestu.

V študijskem letu 1998/99 se je bilo mogoče na fakulteto vpisati s slovenščino kot prvim jezikom, kar pomeni, da je bilo mogoče opravljati sprejemni izpit iz slovenščine. V istem študijskem letu je bil na pobudo in s sofinanciranjem Evropske komisije razpisan tudi specialistični študij tolmačenja za slovenščino, češčino in poljščino (*Corso di Perfezionamento in Interpretazione in Lingua Slovena, Cecca e Pollacca*), nanj pa so se lahko vpisali študenti, katerih materni jezik je bila slovenščina, češčina ali poljščina, obenem pa so morali odlično obvladati italijanščino in enega ali več drugih evropskih jezikov. V okviru enoletne specializacije so študenti izpopolnjevali veščine simultane in konsektivnega tolmačenja.

BOLONJSKA REFORMA

Od študijskega leta 2001/2002 je študij organiziran po bolonjskem programu 3 + 2. Tako na 1. (program *medjezikovno posredovanje*), kot na 2. stopnji (program *konferenčno tolmačenje* ali *specializirano prevajanje*) je za vpis treba opraviti sprejemni izpit.⁵ Sprva je bilo mogoče izbirati med dvema učnima programoma, in sicer za materni jezik italijanščino ali za tuji jezik kot materni, v okviru teh pa je bilo treba izbrati vsaj dva tuja jezika. Danes je študij namenjen samo študentom maternim govorcem italijanščine, ki pa morajo izbrati tri tuje jezike (od študijskega leta 2007/2008). V študijskem letu 2008/2009 sta bila študij tujega jezika in študij prevajanja v tujem jeziku združena v en sam modul (*Lingua e traduzione L1/L2/L3/Jezik in prevajanje J1/J2/J3*) zaradi zmanjšanja skupnega števila vseh

posojilnica prisiljena stavbo prodati, v njej so nato uredili hotel Regina. Leta 1976 je zgradbo odkupila Dežela Furlanija - Julijska krajina, leta 1997 pa se je vanjo vselila prevajalska fakulteta. Ko bo tržaška univerza za prevajalsko fakulteto našla primerne prostore, bo v skladu z zaščitnim zakonom za slovensko manjšino 38/2001 »steber slovenske kulture, gospodarstva in športa« vrnjen slovenski narodnostni skupnosti ter namenjen kulturnim in znanstvenim inštitucijam slovenskega (NŠK idr.) in italijanskega jezika. Od leta 2004 je v njem slovensko informacijsko središče, od leta 2006 do 2014 je bila v njem konferenčna in razstavna dvorana, danes pa je v teh pritličnih prostorih Oddelek za mlade bralce NŠK. Slovenski klub je ob 110-letnici stavbe v pritličju odprl stalno razstavo o Narodnem domu v slovenskem, italijanskem in angleškem jeziku.

⁵ Za vpis na 1. stopnjo morajo študenti dokazati znanje na ravni B2 *Skupnega evropskega jezikovnega okvira*, in sicer iz angleščine, nemščine, francoščine ali španščine, ki je nato njihov 1. jezik študija; na 2. pa lahko izbirajo med vsemi jeziki, ki se poučujejo na fakulteti.

izpitov na največ 20. Prvemu in drugemu jeziku (J1, J2) je v treh letih namenjenih 46 KT (3 x 12 za predmet jezik in prevajanje, 4 za literaturo, 6 za tolmačenje), medtem ko je za J3 predvidenih 24 KT (12 + 6 + 6 za predmet jezik in prevajanje). Slovenščina je v zadnjih letih na fakulteti uradno tretji jezik, a se z dodatnimi dejavnostmi in izobraževanjem trudimo, da dosegamo število ur, kot so predvidene za J1/J2.⁶ Kljub temu da študenti za to ne prejmejo dodatnih kreditnih točk, zanimanje za študij slovenščino ostaja, o čemer priča solidno število diplomskih del (študij slovenščine je v namreč vseh obdobjih in na obeh stopnjah organiziran tudi kot diplomski študij).

Metode dela so v grobem zasnovane za dve različni skupini študentov: za materne govorce slovenščine in za materne govorce italijanščine; v zadnjem času namreč slovenščino izbere vse več študentov, ki prihajajo iz drugih italijanskih dežel, slovenščino pa študirajo kot drugi ali tuji jezik, pogosto kot začetniki. Ko se za študij slovenščine odločijo drugi profili študentov (materni govorce slovenščine iz Italije oz. materni govorce italijanščine iz Slovenije in Hrvaške), se prilagodimo njihovim potrebam in željam ter jezikovnemu predznanju, tako da na začetku oblikujemo dodatne skupine, ki jih proti koncu študijskega leta, ko se znanje slovenščine nekoliko izenači, združujemo z namenom spoznavanja interferenc med slovenščino in italijanščino na dveh jezikovno mešanih območjih. Slovenski jezik, kot ga govori slovenska manjšina v Italiji, se namreč od standardne slovenščine razlikuje po obsegu interferenc iz sistema italijanskega jezika. Podobno je s študenti, ki so po narodnosti Italijani, živijo pa na območju slovenske ali hrvaške Istre; pri njihovi italijanščini je zaznati precejšnje mero interferenc iz teh dveh slovanskih jezikov. Pri predmetu (slovenski) jezik in prevajanje zato veliko pozornost namenjamo podobnostim in razlikam med sistemoma slovenskega oz. italijanskega jezika in opozarjamo na interference, do katerih prihaja v znanju slovenščine oz. italijanščine naših študentov, s tem pa se dotikamo kontrastivnoslovnične tematike.

Poleg obveznih predavanj se študenti udeležujejo tudi gostujočih. Na fakulteto vabimo ugledne slovenske jezikoslovce in literarne zgodovinarje, prevodoslovce ter profesionalne prevajalce in tolmače. Fakulteta financira tudi 15-urna izpopolnjevanja s področja prevajanja in tolmačenja; pri organizaciji teh tečajev skrbimo za uravnoteženost, tako da se vsako leto posvetimo različnim vrstam besedil.

⁶ Predmetu Jezik in prevajanje namenimo povprečno 150 ur/leto, kar bi v KT pomenilo pribl. 25, s čimer še presegamo št. ur, namenjenih J1/J2. Dodati je treba še dodatne fakultativne vsebine (prevajanje besedil različnih vrst /podnaslavljanje, literatura itd./ ter gostovanja profesorjem z drugih univerz ter seminarji s profesionalnimi tolmači in prevajalci.

Študij slovenščine na prevajalski fakulteti v Trstu poteka tudi zunaj univerzitetnih predavalnic. Študenti slovenski jezik, literaturo in kulturo izpopolnjujejo na praksi v slovenskih kulturnih inštitucijah v mestu in celotni Furlaniji - Julijski krajini (NŠK, založbi Mladika in ZTT, SSG, SLORI, SKD Planika idr.), s čimer so jim omogočeni prvi koraki na trg dela, ter ob aktivni udeležbi na kulturnih dogodkih (npr. prevajanja ob literarnih srečanjih s slovenskimi književniki). Vsako leto študentom omogočimo tudi neposredni stik s slovenskim jezikom, literaturo in kulturo, in sicer z organizacijo ekskurzij ali z udeležbo na SSJLK.

V prihodnosti si bomo učitelji s SSLMIT prizadevali za intenzivnejši razvoj študija slovenščine tudi v mednarodni smeri, tako da bomo s Filozofsko fakulteto Univerze v Ljubljani poskušali oblikovati skupni študij, dvojno diplomu, iz prevajanja za jezikovni par slovenščina-italijanščina.

VIRI IN LITERATURA

- Dr. Miha Preinfalk prejel zgodovinsko-literarno nagrado grofa Emila in grofice Janje Auersperg. *Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU*, 29. 11. 2014. <https://zimk.zrc-sazu.si/sl/novice/dr-miha-preinfalk-prejel-zgodovinsko-literarno-nagrado-grofa-emila-in-grofice-janje-auersperg#v>.
- G. I., 2015: Za tkanje kulturnih vezi. *Novi glas*, 25. 11. 2015. <https://www.noviglas.eu/za-tkanje-kulturnih-vezi/>
- Nagrada Auersberg. *Mangialibri*. <http://www.mangialibri.com/news/premio-auersperg>.
- Narodni dom*. www.knjiznica.eu, www.narodnidom.eu.
- SCARPA, Federica, 2009: *Trentennale della S.S.L.M.I.T. di Trieste. 1978–2008*. Trst: EUT. <https://www.openstarts.units.it/handle/10077/14432>.
- Scuola Superiore di Lingue Moderne per Interpreti e Traduttori: 1962–1982*. Trst: Grafiche Nuova Del Bianco, 1982. <https://www.openstarts.units.it/handle/10077/14438>.
- Slovenščina na tujih univerzah: www.centerslo.si.
- Arhiv tajništva SSLMIT: zapisniki s fakultetnih svetov.

POLONA LIBERŠAR

Univerza v Ljubljani, Univerza v Padovi

libersar.polona@gmail.com

Študij slovenskega jezika in književnosti na Univerzi v Padovi

Na Univerzi v Padovi je bila leta 1920 ustanovljena prva Katedra za slovansko jezikoslovje v Italiji, kar je precej let kasneje sprožilo tudi ustanovitev Katedre za slovenski jezik in književnost, katere prvi nosilec je bil prof. Martin Jevnikar, ki si je že od leta 1972 prizadeval tudi za obstoj slovenistike v Vidmu. Slovenski jezik in književnost je na Univerzi v Padovi moč študirati že več kot petdeset let.¹

Univerza v Padovi je bila ustanovljena leta 1222, ko se je nekaj študentov in profesorjev odcepilo od Univerze v Bologni, saj so želeli več avtonomije in svobode. Univerza v Padovi je izredno ponosna na svoje številne profesorje in študente, ki so premikali meje znanosti, med predavatelji je bil npr. Galileo Galilej, tam je v sedemnajstem stoletju diplomirala prva ženska, Elena Cornaro Piscopia, poleg tega so v Padovi živeli Tartini (ki je tam tudi pokopan), Dante, Petrarka, ustvarjal je Giotto.

Tudi Slovenci so bili zelo dejavni pri soustvarjanju padovske akademske realnosti, tako npr. so bili, ko so bili na višku svoje moči, mecen univere tudi celjski grofje, katerih grb krasi Veliko dvorano (Aula Magna) v Palazzo Bo. V sedemnajstem stoletju je tam medicino študiral Marko Gerbec² in celo Matija Čop

¹ Tu objavljeni prispevek je začel nastajati za posebno priložnost, in sicer za obeležitev 50-letnice delovanja Katedre za slovenski jezik in književnost na Univerzi v Padovi, vendar se takrat avtoričino zanimanje za to tematiko ni končalo, pač pa svojemu vedenju le še dodaja nove informacije. Vsebina je torej že bila povzeta v nekaterih medijih, pred kratkim pa je bil objavljen podoben članek na portalu Rodne grude. Veliko dragocenih informacij je povzetih po pričevanjih ge. Vere Tuta, ki je bila ena prvih študentk padovske slovenistike in je diplomirala pri prof. Jevnikarju, nekaj pa tudi iz ust študenta in diplomanta pri prof. Cronii, Borisa Pahorja.

² Marko Gerbec, tudi Marcus Gerbezius oz. Marko Grbec je bil med drugim soustanovitelj *Academie Operosorum* v Ljubljani, napisal je veliko znanstvenih del, ki so vplivala na razvoj

je v pismih prijatelju Francu Leopoldu Saviu večkrat izrazil željo, da bi na omenjeni univerzi rad dobil predavateljsko mesto. V Padovi je logiko študiral Peter Kozler, avtor Zemljovida slovenskih dežel, slovenski tiskar Matej Cerdonis iz Slovenj Gradca pa je tam že v 2. polovici 15. stoletja natisnil preko 60 različnih knjig.

Posebna zanimivost je, da je padovska univerza že v študijskem letu 1914/1915 za potrebe vojaščine, ponudila učenje slovenščine, učitelj pa je bil Bruno Guyon³ iz Beneške Slovenije, ki je sicer poučeval v Neaplju. Torej je slovenščina prvi slovanski jezik, ki so ga predavali na Univerzi v Padovi.

Po drugi svetovni vojni, ko so se spremenile meje držav, se je na padovsko univerzo vpisovalo veliko študentov iz Istre, Dalmacije ter Trsta, ki so prej študirali na univerzah v Gradcu in na Dunaju, le-ti pa so kaj kmalu izrazili zanimanje za študij slovanskih jezikov in med profesorji takratne Filozofske fakultete naleteli na razumevanje, tako da so jim zagotovili prvega učitelja za slovansko jezikoslovje, prof. Giovannija Maverja.⁴ Razmere so bile odlične za rojstvo Katedre za slovansko jezikoslovje leta 1920, ki je v tridesetih letih prerasla v Inštitut za slovansko filologijo, prvi te vrste v Italiji.

»Drugi val« prisotnosti slovenščine pride s prof. Arturo Cronio,⁵ ki je od 1940 do 1967 vodil Katedro za srbohrvaščino. Z njim pride tudi posluh za študente, ki so bili povečini vendarle slovenskega porekla, za ukvarjanje s slovenskim jezikom in književnostjo. Koliko je bilo le-tega integriranega v njegova predavanja ni sledi,⁶ prvo diplomsko nalogo v povezavi s slovenščino pa zasledimo že leta 1937 in od takrat kar nekaj diplomskih nalog na temo slovenske književnosti in slovenskih

medicine v srednji Evropi. Njegov portret vidimo v Sala dei Quaranta, ki je dvorana s portreti štiridesetih pomembnih profesorjev in študentov padovske univerze.

³ Bruno Guyon je leta 1902 v Milanu izdal priročnik *Grammatica, Esercizi e Vocabolario della lingua Slovena*.

⁴ Prof. Maver je leta 1925 objavil študije o vplivu italijanske kulture na Slovane v knjigi *Letterature slave nei secoli XIX e XX*, nato pa temo poglobljajal v delih *Letterature slave* (Padova 1927), *Gli Sloveni e la cultura italiana* (1941), *Un secolo di lirica slovena* (1941), ki je izšel v posebni, Sloveniji posvečeni številki ene največjih italijanskih literarnih revij, *Primato*, avgusta leta 1941.

⁵ Prof. Cronia je leta 1928 v Rimu izdal knjigo Ottone Župančič. Prof. Cronii pa grede tudi velike zasluge za izredno bogato knjižnico, ki je še vedno ponos padovske univerze in je znana po vsej Italiji, saj tudi po njegovi zaslugi hrani dela in revije zgodovinske vrednosti predvsem iz Češke, Poljske, Bolgarije, Rusije in iz republik bivše Jugoslavije, tudi iz Slovenije.

⁶ Zapiskov s predavanj ni, vendar lahko na spletni strani <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1005630/> preberemo, da je prof. Cronia predaval tudi o slovenskem jeziku in književnosti.

narečij, predvsem tistih, ki se govorijo v Italiji. Pri njem je tako študiralo tudi nekaj znanih Slovencev, med katerimi sta bila Boris Pahor ter Milko Matičetov.

S tako intenzivnim zanimanjem za slovenščino je Univerza v Padovi leta 1963⁷ zagotovila tudi učitelja za slovenski jezik in književnost, prof. Martina Jevnikarja, ki je tam učil do leta 1975. V dvanajstih letih njegovega dela v Padovi je pri njem izpite opravilo 117 študentov, diplomiralo pa jih je devet. Prof. Jevnikar je že leta 1972 začel na noge postavljati tudi slovenistiko v Vidmu in je tam delal vse do upokojitve leta 1983.

Po prof. Jevnikarju je vodenje študija v Padovi prevzel prof. Natalino Radovich,⁸ ki je že bil profesor za slovansko filologijo. Kasneje je zanimanje nekoliko upadlo, vendar se je študij nadaljeval pod vodstvom prof. Marieluize Ferazzi in prof. Sofie Zani.

Inštitut za slovansko jezikoslovje je obstajal do leta 2000, ko se je skupaj z drugimi katedrami slovanskih jezikov vključil v novoustanovljeni Oddelek za anglo-germanske in slovanske jezike in književnosti, njegova zadnja direktorica pa je bila prof. Rosanna Benacchio, ki se še danes ukvarja predvsem z glagolskim vidom v ruščini, vendar tudi z obravnavo slovenskih narečij v Furlaniji.

Od leta 1996 je zaznati povečano sodelovanje z Univerzo v Ljubljani (Filozofsko fakulteto, Oddelkom za slovenski jezik, Centrom za slovenščino kot drugim in tujim jezikom), saj je ta prvič zagotovila učitelja⁹ za slovenski jezik, ki od takrat naprej (s krajšo prekinitvijo v študijskem letu 1998/1999) redno uči slovenščino na Univerzi v Padovi. Poleg tega Center že od začetka obstoja slovenistike zagotavlja štipendije za Seminar slovenskega jezika, literature in kulture.

Slovenščina je bila do leta 2012 del Sekcije za slavistiko Oddelka za anglo-germanske in slovanske jezike in književnosti, od 1. januarja 2012 pa vsi jeziki in književnosti spadajo pod skupen Oddelek za literarnovedne in jezikoslovne študije. Predstojnik Katedre za slovenščino je od leta 2001 prof. Han Steenwijk, Katedra pa odlično sodeluje tudi z ostalimi slovenistikami tako v Italiji kot v Sloveniji, lektorati slovenščine organiziramo skupne izobraževalne ekskurzije za svoje študente in sodelujemo tudi drugače, iz Slovenije pa tja prihajajo na gostovanja profesorji predvsem z ljubljanske Filozofske fakultete pa tudi z drugih slovenskih univerz.

⁷ Ga. Tuta opozarja, da so v Trstu vedeli za odprtje slovenistike v Padovi, saj so v reviji *Izvestja* leta 1964 objavili, da je predsednik republike o tem izdal dekret.

⁸ Natalino ali Božo Radovich iz Nabrežine pri Trstu.

⁹ Naj naštejemo le tri učiteljice z daljšim delovanjem: Irena Ivelja, Barbara Iskra Šarec in zdajšnja učiteljica, Polona Liberšar.

VIRI IN LITERATURA

- LIBERŠAR, Polona, 2018: *Študij slovenščine na Univerzi v Padovi*. https://www.rodnagrada.si/predstavljamo_vam/2018013110151244.
- PIRJEVEC, Marija, 1988. Italijanska romantika v korespondenci Savio-Čop. *Slavistična revija* 36/1. 33–39.
- RENKO, Stanislav, 1982: I primi insegnamenti di sloveno in Italia: Bruno Guyon, Docente al R. Istituto Orientale di Napoli. *Europa orientalis* 1982/1. 83–86. <http://www.europaorientalis.it/uploads/files/1982/1982.11.pdf>.
- SIMONITI, Primož, 1979: *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.
- TUTA, Vera, 2015: *Martin Jevnikar – il fondatore della slovenistica a Padova*. [Neobjavljeno.]
- Diplomske naloge Univerze v Padovi*: <http://tesi.cab.unipd.it/>.
- Primorski slovenski biografski leksikon*: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1005630/>.

SANJA PIRC

Univerza La Sapienza v Rimu

sanja.pirc@uniroma1.it

Percepcija slovenskega jezika in kulture na Univerzi La Sapienza v Rimu

Leta 1303 v Rimu ustanovljena La Sapienza je kot ena najstarejših univerz na svetu ves čas pomembno prispevala k oblikovanju italijanske družbe. Večkrat neposredno vpletena v ključne dogodke, ki so zaznamovali gospodarski, kulturni ter družbeno-politični razvoj Italije, je s sedmimi Nobelovimi nagrajenci iz svojih vrst pomembno doprinesla tudi k svetovni znanosti. Ob svoji veličini se dandanes ponaša tudi z velikostjo, saj velja s 115.000 študenti, 11 fakultetami in več kot 300 različnimi študijskimi smermi za eno največjih evropskih univerz. Pod njenim okriljem je mogoče študirati skoraj 40 tujih jezikov, od l. 1971 na Katedri za slovenski jezik in književnost tudi našega.

Slovenščina se povsod po svetu poučuje na nacionalnih univerzah, ovekovečenih s superlativi, a se mora doma in na terenu nenehno truditi, da lahko tam, v družbi velikih, tudi enakovredno o(b)stane. Ker pomeni predstavljanje slovenskega jezika, literature in kulture univerzitetni in širši javnosti temeljno poslanstvo našega dela, se v pričujočem prispevku osredotočam predvsem na promocijske izzive, s katerimi se praviloma srečujemo vsi učitelji slovenščine na tujih univerzah, saj je Slovenija v svetu še vedno premalo prepoznavna. Ob poučevanju, ki ostaja učiteljeva primarna naloga, je namreč treba zunaj meja naše domovine pred uresničevanjem jezikovnih ciljev slovenščino študentom najprej odkriti in približati, kasneje pa ohranjati njihovo zanimanje, spodbujati željo in potrebe po raziskovanju novega jezikovnega in kulturnega sveta ter pri tem subtilno vzpostavljati kar se da široko mrežo stikov v obeh državah, iz katerih se porajajo nova medkulturna sodelovanja in presegajo stereotipne predstave.

Čeprav je podpore za uveljavitev slovenščine in Slovenije ter njene kulture v tujini v elitnih okoljih, kakršna so univerzitetna, iz matične države kar nekaj, se

domača strokovna javnost velikokrat ne zaveda, da se kulturno življenje v tujih državah ravna po svojih merilih in pravilih, ki utegnejo biti zelo drugačna od tistih v Sloveniji. Dodatno je tu anomalija velikih mest, v katerih ob poplavi domače in mednarodne ponudbe zelo težko prideš do (prave) publike. Možnost tako pestre izbire pripelje do bistveno večje segmentacije kulturne javnosti, ta pa je, kot na vseh področjih življenja, po vrhu obremenjena še z aktualnimi modnimi trendi in/ali družbeno-političnim dogajanjem. Na odmevnost določenega kulturnega dogodka v takem okolju zato nikakor ne gre računati zgolj na pridevnik, kot je npr. »slovenski«, temveč na dobro in profesionalno promocijo, ki pa seveda tudi (veliko) stane. Če se je naša država izkazala pri pripravi enotne turistične strategije, s katero tudi s pomočjo uradov Slovenske turistične organizacije (STO) v tujini zelo uspešno nagovarja tamkajšnje javnosti, pa na kulturnem področju nimamo podobnih smernic za skupen in usklajen nastop, še manj kulturnih inštitutov, ki jih npr. v Rimu premorejo skoraj vse po slovenskem splošnem prepričanju revnejše evropske države. Pomanjkanje jasnih ciljev, prioritet, idej in sodelovanja na eni ter razpršenost finančnih sredstev z zapleteno birokracijo na drugi strani so zagotovi dejavniki, ki precej otežujejo delo. Zato se dogaja, da so naši kulturni projekti v tujini večkrat bolj stihijske narave, nastop pa vložnemu entuziazmu in energiji navkljub manj prodoren in učinkovit, kot bi to lahko bil.

Da se da na tem področju s preišljenim in usklajenim delom ter profesionalnim pristopom iztržiti bistveno več zelene pozornosti, dokazujejo veliki kulturno promocijski projekti pod skupnim imenom Svetovni dnevi ..., ki od 2004 praviloma vsaki dve leti potekajo pod okriljem Centra za slovenščino kot drugega in tujega jezika (UL, FF) hkrati na vseh slovenistikah po svetu. Kaj je tisto, kar jih dela uspešne, zanimive in privlačne ne le za učitelje, tuje študente in univerze gostiteljice, temveč tudi za slovenska diplomatska predstavništva, in odmevne za medije na naših terenih? Ob dobri zasnovi, da se osredotočajo na sodelovanje učiteljev med seboj in s Slovenijo ter omogočajo študentom, da se preskusijo v strokovnem delu na področju slovenistike, so dobro preišljeni, temeljito dodelani po posameznih operativnih fazah in dobro vodeni.

Zato ni presenetljivo, da so ob številnih manjših prav tovrstni projekti najodmevnejši tudi na rimski univerzi La Sapienza, kjer se geografski bližini navkljub še vedno pogosto spopadamo s slabim poznavanje tega, da je Slovenija pravzaprav italijanska sosedica in slovenski jezik eden od uradnih jezikov na teritoriju te države. K izboljšanju razmer so prav gotovo pripomogle številne oglaševalske akcije Slovenske turistične organizacije (STO) na severu Italije, od koder dobimo najvišji odstotek vseh tujih turistov v Sloveniji. Vendar pa je zaradi

družbeno-zgodovinsko pogojenih razlogov in razlik med severom in jugom same italijanske države ter močne regionalne navezanosti za študente, ki praviloma prihajajo na La Sapienzo iz osrednje oz. iz južne Italije, Slovenija še prevečkrat le neka precej nedefinirana (slovanska) država. Dodatna ovira je tudi oddaljenost oz. slaba prometna povezanost, saj med sosednjima državama že nekaj let ne obstaja nobeno javno prometno sredstvo, ki bi z direktno linijo Ljubljano bolj približalo Rimu.

Zato smo se odločili spregovoriti o Sloveniji na izvirnejši način in si tako npr. decembra 2015 v okviru projekta Svetovni dnevi slovenščine zamislili brezplačni predbožični srečelov »PESCA IN SLOVENIA« (Srečelov v Sloveniji). S pomočjo sponzorjev (Fructal, Mlinotest, GoOpti, Postojnske jame in Spirit Slovenija) oz. njihovih produktov/storitev nam je uspelo pripraviti več kot 60 nagrad, ki smo jih privlačno razstavili na dvorišču fakultete. Skupaj z našimi študenti slovenščine smo na zabaven način nagovarjali in poučevali mimoidoče, ki so po navodilih na izvlečeni srečki pred prejemom simboličnega darila odgovarjali na vprašanja o poznavanju Slovenije, njene kulture in jezika oz. po slovensko kaj zapeli/voščili/zmolili/izštevali/se jezili ipd. Dogodek smo s sodelovanjem predstavnika STO v Milanu tudi posneli in ga večkrat uporabili kot promocijski video. Odmevnost, ki smo jo dosegli, je bila spodbuda, da smo se dve leti kasneje na podoben način lotili promocije pobude R Slovenije pri OZN, da razglasi 20. maj za svetovni dan čebel. Na »Medeni dan slovenske kulture«, kot smo poimenovali dogodek, smo s finančno podporo Veleposlaništva R Slovenije v Rimu in Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik oblečeni v gorenjsko narodno nošo med mimoidoče razdelili 180 vrečk, v katerih je bilo poleg prospektov o Sloveniji, medu, mleka, masla, jabolka in črne žemljice še kratko pojasnilo o tej slovenski akciji. Dopoldanski slovenski zajtrk in pokušino medu smo nadgradili s predstavitvijo kulturno-zgodovinskega in etnološkega pomena slovenskega čebelarstva (Janez Fajfar) ter organiziranosti največjega slovenskega prostovoljnega društva Čebelar-ske zveze Slovenije (Lovro Legat). Oba dogodka sta znova pritegnila izjemno veliko zanimanja med študenti, profesorji, naključnimi mimoidočimi in mediji, predvsem pa pustila zelo pozitiven vtis o naši državi.

Takšne in podobne akcije niso le motivacija za učitelja in obstoječe študente, temveč tudi vaba za potencialne. Zadnja leta se na študij jezikov vpisuje vse manj odločno profiliranih študentov, na njihove izbire pa poleg pragmatike in modnih trendov (kjer trenutno z izjemo ruščine preostala slavistka ne kotira ravno najvišje) včasih vplivajo tudi na videz precej iracionalni vzgibi. Glede na to, da se tudi italijanske državne univerze vse bolj spogledujejo z modelom tržnega gospodarstva,

si je treba svoj delež med velikimi in/ali enakovrednimi zagotavljati preudarno in z dobršno mero izvirnosti, ki te naredi avtentičnega, drugačnega in vsekakor bolj zanimivega. Z neprecenljivo podporo od doma si tako vsak po svoje prizadevamo, da ostane slovenščina tudi na tujih univerzah aktivna, zelena in zdrava destinacija.

KARIN RADOVIČ

Univerza v Vidmu

karinradovic@hotmail.com

Marija Franca in njene Šavrinske zgodbe

Ta prispevek je nastal kot interpretacija. Delno je vsebovan v moji magistrski nalogi, ki je bila posvečena prevodu v italijanščino ter komentarju Šavrinskih zgodb (1990) ljudske pisateljice in Šavrinke Marije Franca. V prispevku je predstavljenih nekaj odlomkov iz poglavja z naslovom Verovanja, šege in zdravilstvo, v katerem sem gračiška verovanja primerjala z izročilom širšega slovenskega prostora. V nadaljevanju sledi predstavitev moje »pranone« Marije Franca in njenih Šavrinskih zgodb.

Marija Franca se je 5. februarja 1907 rodila v Gračišču v številni družini in se šolala v Kubedu. S štirinajstimi leti je šla prvič na pot kot Šavrinca. V plenjerju na glavi je Marija v Trst peš nosila jajca, piščance itd., iz Trsta pa je v Istro prinašala sol, sladkor, poper, riž, rute, robčke, platno, petrolej in drugo. Leta 1927 se je poročila z Jožefom Franca; z njim je imela štiri otroke. Med drugo svetovno vojno so Nemci požgali njihov dom in Jožefa odpeljali v koncentracijsko taborišče Mauthausen, iz katerega se ni nikoli vrnil. Marijo so leta 1947 po krivem obsodili, da pomaga pri tihotapljenju ljudi preko meje, in jo zaprli v puljski zapor. Po izpustitvi je v Trstu kupovala blago, kavbojke, spodnje perilo, majice in posodo; vse to je odnašala v istrske vasi. Trgovala je do svojega osemdesetega leta.

V zrelih letih je spoznala slovenskega pisatelja Marjana Tomšiča, ki je napisal roman *Šavrinke* (1986). Prav on je Marijo spodbujal, naj zgodbe ne le pripoveduje, ampak tudi zapiše. Tako so nastale tri knjige v slovenskem jeziku, in sicer *Šavrinske zgodbe* (1990), *Šavrinske zgodbe II. del* (1992) in *Šavrinske zgodbe III. del* (1995). Vse tri knjige je uredil Marjan Tomšič, ki je tudi avtor spremne besede.

ŠAVRINSKE ZGODBE

V središču pozornosti je slovenska Istra, v kateri se odvrtijo prva svetovna vojna, italijanska zasedba, kapitulacija Italije septembra 1943 in konec druge svetovne

vojne. Marija Franca gradivo črpa iz lastnega življenja ter pripovedi znancev in sorodnikov. V svoje delo vtke večne popotnice – Šavrinke, ki so s plenjerji na glavah hodile skozi Istro, dogodke iz otroštva in odraščanja, prikazni, štrige in strahove, bedo, bolezni, a tudi skromnost, dobroto, gostoljublje ter neverjetno vztrajnost in moč Istranov.

VEROVANJA, ŠEGE IN NAVADE

Marjan Tomšič o Marijinem verovanju piše: »Marija pač ni verjela v nadnaravna bitja. Dopusčam možnost, da je verjela, a si tega ni hotela priznati; ali pa je verjela, a se tega ni zavedala.« (Tomšič: 2013: 21) Ta bitja je kljub temu dobro poznala in o njih pisala. Pripovedovala je o štrigah, štrigonih, o mraku, okodlaku ali kodlaku in o coprnica. To so bitja, ki ne domujejo le v Gračišču ali Istri, pač pa tudi v pripovedkah in pravljicah v slovenskem ljudskem izročilu. Skratka, gračiška verovanja so usklajena z izročilom širšega slovenskega prostora, le da so poimenovanja nekaterih bitij (na primer štriga, štrigon in volkodlak) različna (Kropej 2008: 307). Od kraja do kraja se razlikujejo tudi njihove značilnosti in pripovedi o njih.

BAJESLOVNA BITJA

Rožana Koštiál v *Zapiskih iz Istre – Šavrinije* (1995) opisuje, da so prebivalci vasi, ki jih je upoštevala pri raziskavi (Šmarij, Padne, Pomjana, Krkavč ...) »priznavali krščanskega Boga in se držali pravil krščanstva. Vendar pa so ljudje, rojeni nekako do konca 1. svetovne vojne in mnogo mlajši, vzporedno verovali v t. i. nižja bitja – zle sile /.../« (Koštiál 1995: 363). Med te sodijo tudi štrige, štrigoni, okodlaci in mrak.

Tomo Vinšćak v knjigi *O štrigama, štrigunima i krsnicima u Istri* (2005) citira Draga Orliča, ki opisuje **štrige in štrigone**. To so za človeka nevarna bitja, ki pijejo kri. Štrige pridejo na svet v različnih živalskih oblikah in z repkom. Na raznih križiščih se sestajajo po enajsti uri zvečer ali ob enajsti uri zjutraj. Opisuje, da štrige in štrigoni ljudem povzročajo zlo, da se pretepajo med seboj in se tepejo tudi s krsniki (Vinšćak 2005: 231). Ljudje so v štrige verjeli, bili so prepričani, da hodijo ponoči po vasi in opazujejo ter poslušajo, kaj ljudje počnejo. Za tiste otroke, ki ponoči niso spali, so mislili, da so oštrigani (Franca 1990: 61).

Monika Kropej pojasnjuje, da ljudje – predvsem v bolj odmaknjenih predelih Slovenije – še danes verjamejo v čarovništvo, da se še vedno zdravijo s predmeti ter z zelišči in zagovarjajo vreme in bolezni. Obenem pa, da je v današnji družbi to mišljenje vidno v parapsihologiji, vraževerju in ezoteriki (Kropej 2008: 311).

Okodlaki ali kodlaki so bili moški, ki so sesali kri. Marija Franca sicer opisuje, da so pri njih na vasi neko žensko sumili, da naj bi to počela. Da bi bili ljudje pred temi silami varni, so v vrata zabadali nože in kosirje, nekateri pa so tudi z vilami stali za vrati, saj so okodlaki prihajali v hišo skozi ključavnico (Franca 1990: 65).

Marija Franca opisuje **mrak** kot stvar, ki so se je ljudje bali. Mrak je nevidna sila, spremenjena v črnega ali belega psa, dobrikajočo se muco ali žrebe (Koštiál 1995: 363). Te sile so se ljudje ob sončnem zahodu izogibali. Takrat so morale biti posebno mlade živali in otroci doma, sicer jih je mrak vzela in odnesel na morje, v brežine ali žlebove, kjer so jih dobili izčrpane (Koštiál 1995: 365).

ŠEGE IN NAVADE

Ljudje so v Gračišču verjeli, da lahko vplivajo tudi na **vremenske pojave**. Kadar je bila na obzorju nevihta, so vaščani s topom streljali na oblake (Franca 1990: 49). Streljanje iz topov omenja tudi Monika Kropelj. To so ljudje počeli, da bi se obvarovali pred slabim vremenom. Mislili so, da lahko čaravnice in čarovniki ustvarjajo nevihte, veter, dež in točo, skratka, da lahko čarajo vreme (Kropelj 2008: 308). Točo so odganjali na različne načine: z blagoslovljenimi rožami so hodili po sobah in navzgor obračali rezila sekir ter stolčke. Takrat, ko je grmel in se je bliskalo, pa so molili in se križali (Franca 1990: 49).

Če iz omenjenega gradiva povzamemo, lahko vidimo, da razlik med *Šavrinskimi zgodbami* in drugim gradivom pravzaprav ni. Le zakaj?

VIRI IN LITERATURA

- FRANCA, Marija, 1990: *Šavrinske zgodbe*. Koper: Fontana.
- KOŠTIÁL, Rožana, 1995: Zapiski iz Istre – Šavrinije. *Etnolog* 5. 363–368. <https://www.etnomuzej.si/sl/etnolog/etnolog-5-1995/zapiski-iz-istre-savrinije>.
- KROPEJ, Monika, 2008: *Od ajda do zlatoroga: slovenska bajeslovna bitja*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba.
- LEDINEK LOZEJ, Špela, ROGELJA, Nataša, 2014: Vloga preprodajalk med osrednjo Istro in obalnimi mesti z začetka 20. stoletja v procesih regionalizacije in nacionalizacije Istre. Marijana Belaj idr. (ur.): *Ponovno izrisovanje meja: transformacije identitet in redefiniranje kulturnih regij v novih političnih okoliščinah. 12. slovensko-hrvaške etnološke vzporednice*. Ljubljana, Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo, Slovensko etnološko društvo. 109–125. <http://www.hrvatskoetnologodrustvo.hr/wp-content/uploads/2014/11/Zbornik-Paralele-2012-za-web.pdf>.
- RADOVIČ, Karin, 2018: *Zgodbe Marije Franca: prevod iz slovenščine in komentar/I racconti di Marija Franca: traduzione dallo sloveno e commento*. Magistrsko delo. Videm: Univerza v Vidmu.

- TOMŠIČ, Marjan, 2013: Kako je nastajal roman *Šavrinke*. V: Nevenka Bogataj (ur.) *Znamenja trajnosti*. Ljubljana: Andragoški center Slovenije. 21–26.
http://arhiv.acs.si/publikacije/Znamenja_trajnosti_ACS_mini_za_objavo_na_www.pdf
- VINŠČAK, Tomo, 2005: O štrigama, štrigunima i krsnicima u Istri. *Studia ethnologica Croatica* 17/1. 221–235. <https://hrcak.srce.hr/4953>

SARA TRACOGNA
Università degli Studi di Udine

Esperimenti di mediazione linguistica e culturale: cosa può dire *Kakorkoli* al di fuori del contesto lubianese?

Kakorkoli desta grande interesse sia dal punto di vista letterario che da quello linguistico. Il romanzo sviluppa attraverso le voci di due giovani alcune tematiche di grande attualità, strettamente connesse alla città di Lubiana come l'immigrazione dalle ex Repubbliche Jugoslave, l'integrazione e i vari modi di percepire tali fenomeni. A ciò si lega un quadro linguistico molto articolato, che contribuisce a rendere l'opera davvero viva e che costituisce una stimolante sfida traduttiva.

Poskus jezikovnega in kulturnega posredovanja: Kaj lahko roman *Kakorkoli* pove izven ljubljanskega konteksta? Roman *Kakorkoli* je zelo zanimiv tako z literarnega kot jezikovnega vidika. Skozi pripoved dveh mladih ljudi predstavi nekatere aktualne teme v Ljubljani, in sicer priseljevanje iz republik nekdanje Jugoslavije, integracija priseljencev ter različni načini njunega dožemanja. Sem spada tudi natančno izdelana jezikovna podoba literarnega dela, ki prispeva k njegovi živosti in je hkrati velik prevalski izziv.

Confrontarsi con un romanzo così radicato nella sua realtà contingente non è stato facile: *Kakorkoli* di Polona Glavan (Lubiana, 24 settembre 1974) immerge il lettore nella società lubianese dei giorni nostri e lo fa con spontaneità, senza riduzioni in stereotipi. Il testo abbraccia una dimensione locale con i suoi tratti peculiari, ma può essere allo stesso tempo letto come paradigma di una situazione universale. Di Lubiana, piccola grande capitale, l'autrice racconta una doppia anima: da un lato il suo centro culturale e universitario, dall'altro una periferia fatta, ancora troppo spesso, di edilizia popolare e disagio socioeconomico. Qui ha luogo il contatto tra le fasce meno abbienti della popolazione slovena e gli immigrati, in particolare coloro che vengono spregiativamente chiamati *cefuri*, ossia persone provenienti dalle repubbliche meridionali della ex Jugoslavia.

Il romanzo, il secondo dell'autrice, è uscito nel 2014. Attraverso le sue pagine seguiamo parallelamente le vite di due ragazze, verosimili interpreti della doppia anima di Lubiana. Lili, diciassettenne, vive con la madre e il suo compagno in un contesto socioculturale modesto, Alja invece studia all'università. Mentre Lili e il suo ragazzo Mars si trovano a dover affrontare una gravidanza inaspettata, Alja si sforza di superare le difficoltà nella sua storia d'amore a distanza. La complessità del mondo circostante si intreccia da subito alle loro ingenuie problematiche affettive. Alja inizia controvoglia a dare ripetizioni di inglese a un ragazzino bosniaco che vive con i genitori in condizioni di grave povertà: ne resta profondamente colpita e si unisce a un gruppo di attivisti che si batte per i diritti degli emarginati. Nel frattempo, Mars viene licenziato dal suo lavoro in un negozio di ortofrutta a causa di una discussione con un cliente *cefur*. Questo episodio fomenta la rabbia del giovane e lo fa radicalizzare nelle sue idee e frequentazioni xenofobe.

I personaggi di *Kakorkoli*, sempre tratteggiati con notevole profondità, sono resi ancora più vivi grazie all'utilizzo di registri linguistici diversi da parte dell'autrice per le due voci narranti principali, ma anche per i personaggi secondari.

Alja utilizza uno sloveno corretto, vicino alla lingua standard. Il modo in cui l'autrice le fa esprimere i suoi pensieri in prima persona è piuttosto letterario, come se davvero la ragazza stesse scrivendo la sua autobiografia. Il lessico è ampio, variegato e talvolta poetico. Nei dialoghi con gli altri personaggi, soprattutto con i suoi pari, la lingua di Alja non si discosta così tanto dalla variante scritta; tuttavia, coerentemente con il personaggio, in queste situazioni la studentessa fa uso di abbreviazioni e prestiti, soprattutto dall'inglese, tipici del linguaggio giovanile.

A Lili, adolescente di estrazione culturale medio-bassa, l'autrice attribuisce una variante linguistica ben diversa. I capitoli in cui la diciassettenne è l'io narrante sono caratterizzati da lunghi monologhi difficili da seguire anche per un madrelingua sloveno, caratterizzati da una morfosintassi spesso carente, un slang giovanile abbastanza basso e periodi contorti con una punteggiatura imprecisa. Numerosi sono gli intercalari stereotipici e le espressioni scurrili. Anche i dialoghi tra Lili e i suoi pari mantengono queste caratteristiche, nonostante siano di solito brevi e frammentari.

Trasferire tali varianti linguistiche, in particolar modo quella della protagonista più giovane, in una lingua destinataria piuttosto distante da quella di partenza è stata un'esperienza molto interessante. Data la forte caratterizzazione del romanzo, l'approccio traduttivo è stato tendenzialmente orientato a preservare la cultura emittente e le sue subculture. A questa scelta consegue il tentativo di preservare lo

stile linguistico peculiare che connota il prototesto, in primis le differenze di registro negli idioletti di Lili e Alja. Gli elementi linguistici di un'opera letteraria come *Kakorkoli* non veicolano solamente un messaggio, ma sono latori di significati e rivestono una funzione poetica: come suggerisce Lorenza Rega, "la traduzione letteraria [...] deve considerare ogni singolo testo letterario come un *unicum* dove *tout se tient*".¹

La sfida maggiore è stata rappresentata dagli elementi linguistici provenienti dall'area dell'ex Jugoslavia. Le occorrenze interamente in lingua straniera sono pronunciate da bosniaci, mentre la netta maggioranza è rappresentata da un'ibridazione di tale lingua con uno "sloveno dell'uso medio", che fa parte dello slang di certi strati della popolazione giovanile lubianese.

Trattandosi di una lingua molto vicina allo sloveno, il lettore della cultura emittente non ha grosse difficoltà nel capirla; il pubblico italiano, invece, di solito non è pratico di lingue del gruppo slavo, quindi non potrebbe coglierne le effettive connotazioni senza essere "guidato" dal traduttore. Cercare di addomesticare questi elementi linguistici per la cultura italiana farebbe perdere loro il valore centrale che possiedono nel testo originale: l'idioma dei *cefuri*, degli immigrati, diventa il simbolo dell'impossibilità di una convivenza pacifica, il pretesto di ogni fanatico che si vuol scagliare contro la presunta arroganza di chi secondo lui non rispetta la Slovenia e gli sloveni. Purtroppo, non si tratta di un'evenienza affatto sconosciuta né in Italia né in alcun paese destinatario di flussi migratori. Snaturare il cuore di uno scontro sociale talmente culturospecifico significherebbe privare il lettore italiano della possibilità di comprenderne davvero la portata: tradurre in un italiano regionale o in un'altra lingua romanza sarebbe risultato fuorviante e fuori luogo rispetto a un tema così delicato. Si è optato, dunque, per l'utilizzo di uno slang giovanile italiano e, quanto necessario, di un apparato paratestuale essenziale di note a piè di pagina. Quest'ultima scelta è stata frutto di una riflessione ponderata sulle posizioni opposte di Eco² e Osimo³ circa le note del traduttore, in modo da permettere a chi legge il romanzo in traduzione un approfondimento iniziale su certi argomenti, come ad esempio la questione degli *izbrisani*, cercando di non compromettere la scorrevolezza della lettura.

¹ REGA, Lorenza, 2001: *La traduzione letteraria. Aspetti e problemi*. Torino: UTET Università, pag. 52.

² ECO, Umberto, 2003: *Dire quasi la stessa cosa. Esperienze di traduzione*. Milano: Bompiani, pag. 95.

³ OSIMO, Bruno, 2011: *Manuale del traduttore. Guida pratica con glossario*, 3ª edizione. Milano: Hoepli, pag. 122-123.

L'esperienza di mediazione linguistica e culturale con *Kakorkoli* è stata molto intensa e stimolante. Proporre la sua traduzione integrale al pubblico italiano sarebbe un'iniziativa auspicabile. Il romanzo potrebbe diffondere la conoscenza di argomenti poco noti al di fuori della Slovenia, fornendo nuovi strumenti per meglio interpretare il nostro momento storico, e gettare luce su tematiche di grande attualità come l'immigrazione e l'integrazione sociale. *Kakorkoli* è una riflessione estremamente specifica e al contempo una narrazione universale sulla gioventù, sulla (in)tolleranza nelle società complesse e sempre più interconnesse in cui viviamo. Soffermarsi su tali questioni anche nella narrativa potrebbe senza dubbio rinforzare i legami positivi e contribuire a ridurre odio e pregiudizi.

BIBLIOGRAFIA

- ECO, Umberto, 2003: *Dire quasi la stessa cosa. Esperienze di traduzione*. Milano: Bompiani.
- GLAVAN, Polona, 2014: *Kakorkoli*, Ljubljana: Beletrina.
- OSIMO, Bruno, 2011: *Manuale del traduttore. Guida pratica con glossario*, 3ª edizione. Milano: Hoepli.
- REGA, Lorenza, 2001: *La traduzione letteraria. Aspetti e problemi*. Torino: UTET Università
- TRACOGNA, Sara, 2017: *Kakorkoli di Polona Glavan: proposta di traduzione e commento*, tesi di laurea magistrale, Università degli Studi di Udine, a.a. 2016/2017, relatrice prof. aggr. M. Bidovec.

SARA BASALDELLA

Dipartimento di Lingue e Letterature Straniere, Università degli Studi di Udine
sarabasaldella@yahoo.it

L'esperienza di traduzione di una parte di uno dei più grandi inni alla figura materna, il romanzo *Na klancu* di Ivan Cankar

L'approccio alla traduzione italiana del romanzo Na klancu di Ivan Cankar, dal punto di vista di un italiano madrelingua che si affaccia per la prima volta al mondo linguistico sloveno. Con questo intervento voglio raccontare la mia personale esperienza riguardante la lettura del romanzo sloveno in lingua originale e delle difficoltà riscontrate nella trasposizione di parte dell'opera in italiano, durante il lavoro svolto per la stesura della mia tesi triennale.

Izkušnje pri prevajanju delov ene največjih himen podobi matere, romana *Na klancu* Ivana Cankarja. Prikazan je pristop k prevajanju romana *Na klancu* Ivana Cankarja v italijanščino s stališča rojene govorkerice slednje, ki se tako prvič približa slovenskemu jeziku. V prispevku bi želela spregovoriti o svoji osebni izkušnji branja slovenskega literarnega dela v izvornem jeziku in o težavah pri prevajanju njegovih delov v italijanščino v okviru pisanja svoje diplomske naloge bolonjskega študija prve stopnje.

Come prima cosa, tengo a precisare il motivo che mi ha spinto ad affrontare la traduzione di questo romanzo in particolare. Ho conosciuto l'autore durante lo studio della letteratura slovena: non si è trattato di un innamoramento graduale, ma di un vero e proprio colpo di fulmine. Cankar mi ha colpito subito per la sua capacità di dare vita alle sensazioni e alle emozioni, quasi fossero capaci di prendere corpo al di fuori delle parole scritte su carta. Ricordo di aver letto con voracità *La madre, bozzetti in prosa*, venendo per la prima volta in contatto con il sublime ritratto che l'autore dipinge della propria madre. Ne emerge un'immagine di una donna fragile ma forte allo stesso tempo, custode di un amore sconfinato nei

confronti dei propri figli, ma che mai si arrende alle ingiustizie e ai dolori della vita, che la colpiscono in modo impietoso.

Oltre a rimanere affascinata dalla bellezza dell'opera, ciò che più mi ha sorpreso è il fatto che un romanzo come *Na klanču* non possedesse traduzioni in italiano: eppure occupa un posto fondamentale nell'*opus* dell'autore, con i suoi elementi autobiografici trasfigurati e intrecciati con la creatività dello scrittore. Volevo che anche il lettore italiano potesse godere di quest'opera d'arte, rimasta praticamente sconosciuta ai più nel nostro paese. Non è stata un'impresa facile, vista la mia poca competenza sia in generale campo traduttivo, settore in cui sto cominciando a muovere i primi passi, sia in quello della lingua slovena, che solo da pochi anni ho iniziato a studiare.

Per quanto riguarda *Na klanču* e Cankar più in generale, ad una prima lettura mi sono già imbattuta in alcune difficoltà, in apparenza di poco conto, ma abbastanza limitanti. Era la prima volta che affrontavo un testo così impegnativo e così vasto interamente in sloveno: si è trattato di una sfida molto impegnativa, considerando la conoscenza ancora superficiale che possedevo della lingua. Tuttavia, questa esperienza mi ha permesso di approfondire il lessico e le strutture morfo-sintattiche slovene in un modo che le sole lezioni di lingua non possono certo fare.

Mi sono imbattuta in numerosi termini che a me erano sconosciuti, o perché appartenenti ad un'epoca storica remota e quindi non più in uso, o perché erano molto più specifici del lessico che ero abituata ad incontrare a lezione o con parlanti di lingua slovena in conversazioni su argomenti di vita quotidiana. Ho avuto modo di imparare diverse parole caratteristiche del mondo contadino dell'epoca cankariana. Tra queste, oltre termini specifici, anche interiezioni ed altre espressioni che mai avrei potuto sentire percorrendo le strade della Lubiana odierna. Ciò ha rappresentato una sfida non da poco, perché per poter prima comprendere tali termini e successivamente tradurli in italiano, mi sono dovuta affidare a dizionari monolingui, cosa che per me non era abituale, almeno non al mio livello di competenza linguistica.

Tra i vocaboli di più difficile resa, e talvolta anche comprensione, del testo di partenza sono stati per me i verbi. In particolare ho dovuto confrontarmi con la difficoltà nel distinguere, e poi trasporre nel corretto tempo e modo verbale in italiano, tra i verbi perfettivi ed imperfettivi.

Non è stato sempre così evidente distinguere la finitezza o meno delle azioni compiute e capire se dovessero essere tradotte in italiano con verbi di tempo finito o continuativo: l'eterna indecisione tra un tempo perfetto ed uno imperfetto mi ha più volte suscitato dubbi, ritardando di molto la versione definitiva del mio lavoro.

È stato necessario cercare di capire che tempo verbale volesse esprimere l'originale sloveno e quale si dovesse usare in italiano, cercando di fare attenzione al rispetto della *consecutio temporum*.

Vorrei fornire qualche esempio di difficoltà traduttiva che ha reso particolarmente faticoso il mio lavoro, come quelli riguardanti le costruzioni impersonali.

In tutto il romanzo Cankar fa ampio uso di costrutti impersonali, che hanno creato molto spesso non poche difficoltà di traduzione e adattamento alla lingua italiana. In sloveno, come del resto in italiano tali forme impersonali si costruiscono con la terza persona singolare.

Se forme come quelle appena citate tendono a essere impersonali in diverse lingue, non ponendo quindi particolari difficoltà, la lingua slovena, e l'idioletto di Cankar in particolare, si serve anche di costruzioni impersonali che rappresentano una vera sfida per il traduttore italiano, che deve trovare un modo valido per trasporre nella lingua d'arrivo (LA) questa particolarità capacità espressiva della lingua di partenza (LP), che in tal modo rende concetti o stati d'animo in quel momento estranei ai soggetti presenti sulla scena, o semplicemente non dipendenti da azioni umane.

In alcuni casi, laddove la lingua di arrivo lo permetteva, ho scelto anche in italiano una costruzione di tipo impersonale, ad esempio nel caso di tempo atmosferico. In altre circostanze è stato necessario intervenire aggiungendo un soggetto e facendo di solito riferimento ad un qualcosa di non tangibile e non identificabile, per evitare di conferire arbitrariamente un soggetto che nella lingua di partenza non c'è. Si è trattato, dunque, di operare una scelta per mantenere una corrispondenza con l'originale e una *simmetria*¹ comunicativa, ovvero una situazione in cui gli elementi della lingua di partenza e quelli della lingua di arrivo corrispondono esattamente. Un esempio di questo tipo di costruzione può essere il seguente:

V sobi je bilo tema in vzduh je bil težak in vroč; zdelo se ji je, da bi se izhladilo [...]

Nella camera era buio e l'aria era pesante e calda; aveva l'impressione che avrebbe rinfrescato [...]

¹ Il termine *simmetria* può essere inteso nella accezione correntemente intesa dai dizionari, ovvero come «corrispondenza di forma o di posizione fra le parti di una struttura, in modo che ad ogni punto posto da una parte di essa corrisponda un punto dall'altra parte⁹». *Simmetrico* tra due lingue, quindi, si può definire qualsiasi elemento formale e formalizzabile che, in un'analisi contrastiva, risulti *equifunzionale* in entrambe le lingue.⁹ L. Salmon, op. cit. p.223.

I casi in cui l'autore fa uso dei verbi impersonali per descrivere gli stati d'animo dei protagonisti o le sensazioni da loro provate in determinate circostanze hanno rappresentato una sfida ben più ardua dei passaggi precedenti e quasi sempre si è dovuto intervenire con l'aggiunta di un soggetto esplicito in favore di una più immediata comprensione. Per alcune soluzioni si è optato per un soggetto indefinito, per altre invece si è preferito rendere il concetto di estraneità del soggetto grammaticale con un verbo passivo.

Qui di seguito alcuni esempi illustrativi di questo tipo di scelta:

Poslušala je, kako sta sopli naporno mati in sestra in nekaj ji je zatrepetal v srcu [...]

Mentre ascoltava il respiro pesante della madre e della sorella, qualcosa la fece trasalire [...]

Ali kakor da se je hipoma zasvetilo, kakor da se je veselo zasmejala v bližini [...]

E poi, ecco, d'improvviso, come se un qualcosa si fosse illuminato, come se qualcuno sorrisse allegro nelle vicinanze [...]

»Francka!« je zaklicalo glasneje [...]

»Francka« sentì chiamare a voce più alta [...]

Un caso particolare è rappresentato dalla scelta del costrutto impersonale usato nel primo capitolo per descrivere le emozioni che Francka prova correndo dietro al carro:

Tudi njen glas je bil tako tenak in slab — kakor da bi jo nekdo v svojo zabavo stiskal za prsi in bi cvilila. Tako je teklo za vozom, teklo venomer in jokalo s tistim tãnkim, cvilečim glasom.

E così avveniva che Francka correva, correva dietro al carro, continuava senza sosta a correre, e piangeva con quella voce sottile che pareva uno squittio.

Questa frase segue quella in cui Francka viene paragonata ad una *punca* (che qui sta per *punčka*), ovvero ad una bambola di pezza. Qui in realtà il soggetto logico potrebbe essere Francka, dal momento che i verbi fanno riferimento ad azioni da lei svolte; tuttavia, Cankar usa la forma impersonale proprio per dare l'idea dell'alienazione. Francka ormai è ridotta ad una sorta di ombra di sé stessa e

procede quasi per inerzia, perciò il modo migliore per rendere questa sua estraniamento è sicuramente una costruzione impersonale.

Due esempi in particolare hanno creato in me una sorta di frustrazione quasi inconsolabile: il non essere riuscita a risolvere la questione della traduzione del termine *žganjarnica*² e del motivo per cui ci si riferisce al nome di una via di Lubiana usando il plurale e non il singolare.

Per quanto riguarda il primo caso, ho già spiegato nel commento alla traduzione che il primo significato indicato dai vocabolari per la parola *žganjarnica* è *distilleria*, ma che dal contesto si evince trattarsi invece di qualcosa di più accostabile all'idea di un bar o di un moderno pub. Ovviamente questi termini di uso moderno non sarebbero adatti in uno scritto all'epoca di Cankar perché verrebbero percepiti come anacronistici; tuttavia, non è accettabile nemmeno la traduzione *distilleria*, che in italiano rimanda ad un luogo in cui, appunto, si distillano i liquori ma non si consumano. Non essendo soddisfatta della traduzione utilizzata, cioè »mescita«, intendo svolgere ulteriori ricerche, anche a livello di storia culturale, che mi premurerò di fare in seguito.

In riferimento, invece, alla *via Florijanska*, che in sloveno era alla forma plurale: *v Florijanskih ulicah*³ mi è rimasto il dubbio del perché il nome non si presenti al singolare. In italiano non si può fare altro che lasciarlo al singolare; sarebbe, tuttavia, interessante capire come mai al tempo di Cankar questa via fosse al plurale, se si sia trattato di un caso singolo o se ci fossero altri toponimi di questo tipo. Mi riprometto di far uso in futuro di altre fonti che possano fornirmi delle ulteriori spiegazioni, anche migliorando la mia competenza linguistica e leggendo più fonti in lingua originale, oppure di chiedere a qualche esperto di toponomastica (e in particolare onomastica) o magari ad un abitante di Lubiana esperto della storia culturale della sua città.

Per quanto riguarda l'aspetto più strettamente stilistico del romanzo, ha posto anche questo non poche difficoltà, anche se questa parte del lavoro è naturalmente anche una delle più interessanti. Abbiamo infatti a che fare con un'opera narrativa di grande valore artistico, ragion per cui il traduttore deve cercare non soltanto di riprodurre i contenuti in modo chiaro e corretto, come avviene per testi non letterari, ma anche far rivivere il fascino che il testo aveva nella versione originale.

² V *žganjarnici* mu je bilo lahko, tam je govoril kakor je hotel, ni čul zdihovanja, ni videl žene in skrbi so dobile vse drugačno, skoro prijetno lice. Da: Ivan Cankar, *Zbrano delo: Deseta knjiga: Na klancu, Življenje in smrt Petra Novljana*, Ljubljana: DZS, 1971.

³ Vpisali so Lojzeta v šolo, pri gospodu sta bila, ki je obljubil, da bo dajal Lojzetu marke za kosilo in tudi stanovanje sta našla v Florijanskih ulicah [...] Da: op. cit.

Ho dovuto perciò riflettere più volte su come rendere al meglio in italiano diversi stilemi dell'autore, che non è soltanto uno dei più grandi prosatori sloveni di tutti i tempi, ma uno di quelli che ha profondamente inciso sulla storia letteraria del suo paese, dandole un'impronta significativa e influenzando sia i contemporanei che i posteri con il suo linguaggio innovativo e inconfondibile.

Uno dei tratti caratteristici di Cankar sono le iterazioni. Se la lettura in sloveno manteneva un certo ritmo fluido ed incalzante, conferito proprio dall'uso delle ripetizioni, in italiano si è rischiato più volte di ricadere in un effetto ridondante, che poteva anche appesantire il testo, forse anche rendendone più difficile la comprensione. In questi casi si è cercato di adattare la ripetizione dei termini alla sintassi italiana, spostando le parole all'interno della frase per non appesantirla troppo o adottando altri accorgimenti, come ad esempio la sostituzione di verbi di tempo finito con frasi infinitive o usando sostantivi al posto di nomi verbali (o deverbali). Eliminare le iterazioni avrebbe rappresentato una violazione nei confronti del testo originale e quindi un intervento a mio parere arbitrario sullo stile cankariano: si sarebbe persa gran parte della »magia« di questo autore straordinario, che non lascia nulla al caso e che consapevolmente rimarca alcuni concetti per trasmetterci delle sensazioni particolari. La procedura di ripetizione di singole parole, di sintagmi o di intere frasi serve proprio a farci meglio immedesimare in determinate condizioni vissute dai personaggi, come la fatica di Francka che corre dietro al carro, o la sua solitudine una volta rimasta sola dopo l'abbandono della casa paterna da parte dei figli. Come sarebbe, infatti, stato possibile per noi partecipare all'ansia della piccola Francka, che all'inizio del romanzo attende l'alba per salire sul carro che la porterà in pellegrinaggio, senza il tornare incessante dei suoi pensieri, che si muovono in circolo, passando dalla gioia alla tristezza del dover lasciare la madre e la sorella? Grazie alla ripetizione di parole simili o addirittura uguali, come l'accenno ai vestiti della domenica, alle facce felici, al suo stato d'angoscia notturna che la faceva ora tremare ora ridere di gioia, le emozioni prendono vita, entrano in noi senza chiedere il permesso e ci trasportano direttamente sulla scena. Così scopriamo che sono emozioni sorprendentemente umane, non ci sono eroi soprannaturali o scene da altri mondi: si tratta di situazioni della vita di tutti noi, anche se ambientate in un contesto lontano dal nostro. Situazioni insomma che ognuno di noi, se posto in circostanze analoghe, con cui ognuno di noi si può identificare.

Nonostante le difficoltà emerse durante il lavoro di traduzione, sono molto soddisfatta del risultato finale: mi ha permesso di crescere come traduttrice in erba

e di confrontarmi con la paura di affrontare un testo che non aveva traduzioni precedenti. Mi sono dunque scontrata con il timore di navigare in un mare che non avesse appigli certi, rischiando di naufragare a causa dell'inesperienza, sotto vari aspetti, che mi trascinava al largo, verso l'errore probabile o perfino certo. Ma è proprio cadendo sui numerosi fallimenti iniziali che sono riuscita a trovare poi una direzione che mi accompagnasse per tutto il viaggio attraverso questo splendido romanzo. Il confrontarmi con una lingua in cui ero principiante e mi muovevo in maniera più vacillante rispetto ad altre è stata un'occasione unica di crescita interiore e di appagamento personale. Ho imparato ad affrontare le sfide e a non abbandonarle, oltre ad aver acquisito, per quanto riguarda la lingua slovena, un bagaglio di conoscenza molto più consistente rispetto a quello che avevo quando ho iniziato.

Ne ho ricavato sicuramente una maggior sicurezza nella lingua di studio, lo sloveno, ma anche un arricchimento lessicale e culturale della mia stessa lingua di partenza: basti pensare a tutti i termini desueti incontrati nel corso della traduzione, o al semplice esercizio di far combaciare i tempi verbali dei due sistemi linguistici. Il costante sforzo di ricerca di termini lessicali non più in uso in italiano, ma legati al tempo e al mondo dell'autore, mi ha fatto avventurare in antri della lingua italiana che erano rimasti a me sconosciuti o che fino ad ora non erano stati particolarmente approfonditi.

Una traduzione è sempre il risultato di una valutazione e di un'attenta decisione. È necessario decidere se vogliamo che il testo sia compreso come contemporaneo dai lettori della nostra stessa epoca anche se è ambientato in tempi molto precedenti; tale operazione in traduttologia si chiama *storicizzare*.⁴

Alcuni esempi possono essere questi passi contenenti termini specifici legati alla cultura slovena e al periodo storico in cui viveva Cankar e che hanno perciò creato problemi di comprensione e di traduzione in lingua italiana:

Molitvenik je bil Franckin, dobila ga je bila od gospoda, ker je znala moliti, ali Nežka ga je jemala k maši.

Quel libro di preghiere era di Francka, lo aveva ricevuto dal sacerdote perché lei sapeva pregare, ma Nežka lo portava con sé a messa.

Nell'uso contadino, ci si riferisce in segno di rispetto al sacerdote con il titolo di *gospod: prete, specialmente in ambiente rurale*.⁵ In un contesto odierno, chiunque

⁴ L. Salmon, op. cit., p.201

⁵ http://bos.zrc-sazu.si/cgi/a03.exe?name=sskj_testa&expression=gospod&hs=1

noi incontriamo per noi è un *signore* o una *signora*, ma in un ambiente contadino come questo che è descritto da Cankar, *signori* possono essere solo i cittadini di estrazione ricca o di rango elevato.

Infine, nel romanzo è presente un'ulteriore sfumatura del termine corrispondente all'odierno *signora*:

[...] *obleke si ni kupovala sama, vse je kupila mati in blago je bilo starinsko, kakor se nosijo stare ženske v hribih.*

[...] non si comprava i vestiti da sola, glieli comprava tutti la madre e il tessuto era vecchio, del tipo che si usa tra le donne attempate in montagna.

Oggi educatamente chiamiamo *signora* qualsiasi donna adulta, anche non necessariamente di alta estrazione sociale. Un tempo, in tutte le lingue, questo termine poteva essere riferito soltanto ad una rappresentante del ceto medio-alto e alto, e non avrebbe mai potuto designare una contadina, in particolar modo proveniente dalla montagna.

Si pone, dunque, per il traduttore il problema di scegliere se mantenere nella lingua di arrivo un linguaggio e un contesto vicini all'epoca vissuta dallo scrittore della lingua di partenza, nel tentativo di mantenere l'atmosfera evocata nel testo originale, oppure se adattarlo al contesto e al periodo storico vissuto dal lettore moderno.

Essere una delle poche persone che si è cimentata nella traduzione in italiano di una pietra miliare della letteratura slovena come *Na klanecu*, ed essere parzialmente riuscita nell'intento, fa nascere in me una punta di orgoglio, ma allo stesso tempo mi sprona a fare meglio. La mia traduzione, infatti, non è completa, perché è mancante di alcuni capitoli; inoltre, può essere perfezionata sotto molti aspetti, e mi ripropongo di completarla e di migliorarla il più possibile, con la speranza di poterlo fare muovendomi sulle mie sole gambe e facendomi forza dell'esperienza che acquisirò in futuro.

Sono convinta del fatto che per molti motivi, da quelli storico-culturali a questioni di prestigio linguistico, la letteratura slovena non sia stata sufficientemente tradotta e diffusa, specialmente in territorio italiano, che se non altro per vicinanza geografica dovrebbe attribuirle più importanza di quella di cui gode ora. È indubbio che i lettori italiani, sebbene forti del loro patrimonio letterario unico al mondo, godrebbero di un'ulteriore esperienza di ricchezza personale nel poter leggere le traduzioni dei romanzi di Cankar. Il mio lavoro, con i dovuti miglioramenti e anche se a uno stato embrionale, quasi di esercizio per il momento, si pone proprio questo obiettivo: dare la possibilità a chi non conosce lo sloveno di

cogliere le complessità dello stile cankariano e dei personaggi da lui tratteggiati, senza rischiare di confinare questo scrittore in un margine di inaccessibilità per via dell'ostacolo linguistico.

Ho apprezzato immensamente la fatica del cogliere e far mia la terminologia usata, considerando l'approccio iniziale che mi aveva fatto temere di non essere in grado di affrontare questo sforzo. Ogni piccolo passo, vacillante come quello di un bambino alle prime esperienze con la vita, ha accorciato sempre di più per me la distanza culturale e linguistica con Cankar e con il suo mondo. Ritengo di essere stata molto fortunata ad aver avuto questa possibilità e non aver scelto di ritradurre un romanzo già conosciuto e diffuso: sarebbe stato certamente più facile e rassicurante confrontarsi con le opere di traduttori già affermati, avendo sempre a disposizione un salvagente in caso di incomprensioni e termini di difficile interpretazione.

Un ringraziamento particolare va rivolto sicuramente alla prof.ssa Bidovec, che mi ha seguito lungo tutto il percorso di lettura e traduzione del romanzo, fornendomi un appoggio solido e concreto dal punto di vista della resa finale del lavoro e venendomi incontro a dipanare il fumo della disperazione (è proprio il caso di dirlo) quando molti concetti rimanevano per me oscuri o incomprensibili. Doveroso è anche il supporto del prof. Dapit, da cui ho appreso i rudimenti fondamentali della letteratura slovena e delle tecniche traduttive, e della dott.ssa Pižent, che mi ha seguita durante gli ultimi due anni di apprendimento della lingua scritta e parlata.

In conclusione, posso trarre un bilancio del tutto positivo dalla mia esperienza traduttiva. La fatica e la frustrazione iniziali sono state ampiamente ripagate e lo saranno ancora di più in futuro, quando potrò dare una stesura definitiva al mio lavoro e perfezionarlo sotto tutti quegli aspetti che oggi ancora mostrano i segni della mia inesperienza.

BIBLIOGRAFIA

- CANKAR, Ivan, 1971: *Zbrano delo: Deseta knjiga: Na klancu, Življenje in smrt Petra Novljana*. Ljubljana: DZS. https://sl.wikisource.org/wiki/Na_klancu.
- –, 1977: *La madre: bozzetti in prosa*. Trad. a cura di Marija Pirjevec e Francesco Husu. Trieste: Editoriale Stampa Triestina, Trieste.
- MERIGGI, Bruno, 1961: *Storia della letteratura slovena con un profilo della letteratura serbo-lusaziana*. Milano: Nuova Accademia Editrice.
- SALMON, Laura, 2003: *Teoria della traduzione: storia, scienza, professione*. Milano: Vallardi.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 2014. Ljubljana: SAZU, Cankarjeva založba.

LUIGI PULVIRENTI

luigi_pulvirenti@yahoo.it

Tri mesta, dva jezika, eno srce: življenjska in poklicna pot Rimljana, udomačenega na Slovenskem

Nisem prepričan, kdaj sem prvič slišal za Slovenijo. Verjetno kdaj okrog devetega ali desetega leta, ko sta se v skoraj obmejni Tržič/Monfalcone zaradi službe preselila moja teta in moj stric. Moja pot se je prekrizala s Slovenijo čisto po naključju. Takrat sem še hodil v šolo, in sem svoje furlanske sorodnike vsako poletje redno obiskal. Geografska bližina in moje osebno zanimanje za jezike sta porajali interes za vzhodno sosedno državo. Ob čezmejnih izletih, učenju slovenščine (ki sem se mu lotil kot samouk), ter nekaj Slovencih, ki sem jih takrat spoznaval, sem deželo, njene prebivalce, njeno kulturo, njen jezik vzljudil in vse bolj cenil.

Po končani maturi sem se odločil za študij sodobnih jezikov in književnosti na univerzi La Sapienza v Rimu. Izbira slovenščine za svoj učni načrt je padla kot zrelo jabolko. Od začetka prve stopnje do zaključka magistrskega študija (pet let) sem obiskoval predavanja iz slovenske literature prof. doc. Marie Bidovec, ki mi je nudila obsežen in globalen pogled na vso zgodovino slovenskega slovstva od Brižinskih spomenikov do poveljnega proznega in pesniškega ustvarjanja, ter lektorat (prvo leto z Urošem Urbanijo, ostala pa z mag. Sanjo Pirc). Moji spomini na ta čas so izjemno lepi. Zelo sproščeno in prijateljsko vzdušje, ki sta ga majhno število študentov in prijaznost profesorjev pričarali, je vplivalo na to, da smo študentje slovenščine videli na lektorat kakor na neko prijateljsko družbo, skoraj »družinsko«. K temu je prispevalo tudi kar nekaj nepozabnih trenutkov: predstavitve določenih prevajalskih projektov, izvedenih v okviru vseh lektoratov slovenščine po svetu; konference, ki so potekale v prostorih naše fakultete, in ki so imele tudi študente za protagoniste; spomladanski izleti v Slovenijo, ki so nam dajali priložnost za neposredno spoznavanje države in za vadenje jezika. Veliko vlogo v učnem procesu in v to, da sem Slovenijo in predvsem njeno glavno mesto še bolj ljubil, je imel poletni Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, ki ga

prireja Center za slovenščino kot tuji in drugi jezik pri Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, in ki sem se ga osemkrat zapored udeležil (štirikrat kot seminarist in tolikokrat kot pomočnik).

Po diplomi sem se odločil, da se bom preselil v Slovenijo z namenom, da bi razvil in poglobil svoje jezikovno znanje, in da bi takšno znanje lahko izkoriščal na delovnem področju. En mesec po zagovoru magistrske disertacije sem odpotoval v Ljubljano. Prve mesece sem obiskoval intenziven tečaj slovenščine pri ljubljanski univerzi. Nekaj časa potem pa so mi podelili bilateralno štipendijo, zaradi katere sem lahko podaljšal svoje bivanje v Sloveniji. Hodil sem na predavanja književnosti in jezikoslovja na Filozofski fakulteti, in živel v študentskem domu. Poleg učenja sem začel tudi delati. Prav zaradi svojih jezikovnih veščin in statusa študenta, ki mi ga je omogočala štipendija, sem dobil razne službe na področju gostinstva, turizma, izobraževanja. Živeti v Ljubljani ni pomenilo samo možnost za vsakodnevno in učinkovito vajo z jezikom, ampak tudi priložnost pridobivanja prijateljev, kar je bilo ključno ne samo za podrobnejše spoznavanje slovenske kulture, mentalitete, navad, ampak tudi za svoj lastni osebni razvoj ter življensko in čustveno obogatitev. V Ljubljani sem preživel dve leti, enkratni in polni lepih doživetij in izkušenj.

Po izteku štipendije sem se za nekaj mesecev vrnil domov v Rim. Medtem, ko me je v času, ko sem bil v Ljubljani, včasih tudi močno zagrabilo domotožje, takrat sem obratno začel močno pogrešati svojo Ljubljano, mesto ki mi je počasi prodrlo v srce. Pogrešanje je veljalo prav tako za slovenščino. Tako sem se nanjo navadil in jo čutil »za svojega«, da prve tedne v Italiji mi je bilo kar težko spregovoriti in najti besede v svoji materinščini. Po nekaj mesecih razmišljanja, kje in kako bom krojil naprej svojo življensko in poklicno pot, sem se sprva nameraval ponovno lotiti študija in se vpisal na doktorat iz slovenistike na Univerzi v Ljubljani, a me je življenje kmalu potem nepričakovano zaneslo nekam drugam.

Po nasvetu prijateljice, malo za šalo in malo za res, sem poslal prošnje za kratkoročne supvence zamejskim šolam v Furlaniji in Julijski krajini kot učitelj italijanskega jezika. Nekega dne me je kontaktirala ena od teh šol v Trstu, kmalu zatem pa še druga iz Gorice. Sprejel sem ponudbi in postal učitelj italijanščine v srednji šoli. Sledila je nova selitev, doktorat sem pavziral in se popolnoma posvetil svojemu novemu poklicu. Tako se je povsem nepredvideno začelo novo poglavje mojega s Slovenijo in slovenščino tesno povezanega življenja. Učiteljsko delo me je takoj navdušilo in očaralo. Znašel sem se spet v slovensko govorečem okolju, in sem tudi prvič prišel v stik s slovensko manjšinsko skupnost v Italiji. Ta skupnost me je takoj in brez izjeme »posvojila«, in sem od samega začetka vzpostavil, tako s

kolegi kot z učenci, zelo dobre odnose. Čas, ki sem ga preživel v slovenskih šolah v Trstu in Gorici (približno eno leto in pol), je bil prežet z veseljem in zadoščanjem.

Temu, da sem spet lahko uporabljal slovenščino, se je dodalo to, da sem se navezal na kraje, ki so mi bili že prej domači zaradi dolgoletnega zahajanja iz otroštva, zlasti Trst. To čudovito obmorsko, zgodovinsko in umetnostno izjemno bogato mesto predstavlja zdaj, poleg Rima in Ljubljane, tretji pol mojega sveta. Rim, Ljubljana, Trst, so mesta, ki jih imenujem »dom«. Rdeča nit, ki povezuje vse tri, je slovenščina, jezik, ki mi je dal ogromno, s poklicnega kot z osebnega in duševnega vidika. Jeziki odpirajo ne le zaposlitvene možnosti, temveč tudi svetove, skozi njih lahko človek spozna drugačne ljudi, kraje, načine mišljenja in pojmovanja vsega, kar je okrog nas. Jezik odraža kulturo in miselnost ljudi, ki ga govorijo, hkrati pa predstavlja most, ki nas povezuje z drugimi. Tako si predstavljam svojo prihodnost, da bom naprej živel in delal nekje na tem mostu, ki združuje Slovenijo in Italijo, slovenščino in italijanščino, Ljubljano in Rim, s Trstom vmes: tri mesta in dva jezika za eno srce.

Slovensko ustno izročilo v Videmski pokrajini

MONIKA KROPEJ TELBAN

ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje

Monika@zrc-sazu.si

Matičetovi zapisi terskega ustnega izročila: prispevek k ohranjanju terske nesnovne dediščine

Članek se osredotoča na Matičetovo Slovensko folklorno gradivo iz Tera, zbrano v letu 1940, ki predstavlja pomemben dokument slovstvene folklore svojega časa. Rokopis hrani Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. Gradivo bo analizirano predvsem z vidika ohranjanja terske nesnovne kulturne dediščine, njegove etnološke in estetske vrednosti; prav tako pa tudi z vidika njegove umestitve v izobraževalni sistem predvsem z vključevanjem vsaj nekaterih od teh pripovedi v lokalni učni program. Pregledani in predstavljeni bodo tudi Matičetovi terenski zvezki s terskim gradivom, ki jih hranita ISN ZRC SAZU in NUK v Ljubljani.

Etnološke in lingvistične raziskave so se v Beneški Sloveniji začele že ob koncu 18. stoletja in tudi v Terski dolini se je že ruski filolog Izmail Sreznevsky, ko je leta 1841 obiskal te kraje posvetil značilnostim slovensko govorečih skupnosti. Sledili so mu drugi raziskovalci od Vatroslava Oblaka in Baudouena de Courtenaya do vseh, ki se danes posvečajo tem krajem (več o tem: Matičetov 1948a, Merku 1976, 2006, Dapit 1995: 96–99, 2006a, Kropelj Telban 2015), vendar pa se bom tokrat posvetila le terskim ljudskim pripovedim, ki jih je zapisal Milko Matičetov.

Slovensko folklorno gradivo iz Tera,¹ ki ga je leta 1940 zbral Milko Matičetov v štirih terskih vaseh: Breg/Pers, Fejplàn (=Feiplan/Flaipario), Pod brdom (=Podbardo/Cesariis) in Ter/Pradielis, sem z vsebinskega vidika pred leti že predstavila (Kropelj Telban 2015), tokrat pa bom o njem pisala predvsem z vidika njegovega pomena za ohranjanje nesnovne dediščine, narečnega jezika in njegove vloge v izobraževalnem in vzgojnem procesu.

¹Prepise in rokopise narečnih pripovedi hrani Arhiv Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU.

Slika: Pravljica o dveh sestrah iz Matičetovega Slovenskega folklornega gradiva iz Tera - 1940.

36

ii. Dve sestri; bogata in uboga V, 5

Da bi ne so bē, dve sestri: na
 bogata, na bōžica. e zatpōtin ta bogata
 ne miēla mālīn e ta bōžica na nje
 miēla nēc koj dōdit karāj, na nje miēla
 kyo in dati jēsti.

no žotnādo na i diāla ta bogata
 ke na i pridi ta mālīn mlēt. e zat=
 pōtin na šlā e zvečar ke na pašlā
 ke sestri - ta bogata, na i diāla ke na
 i dēi no pešćico mōke.

e ta bogata ne i diāla, ke na ma
 rāt oho sebi.

e ta bōžica ne počēla plākati ano
 ne šla ta hīs: e zāt na je si pošpakala
 dox e zāt na miēla jōjmo jōjmo mōke,
 ke ne pašlā z bogata, e ne sestri
 ne parlā bōžica.

V Teru, zapis 25. VIII. 1940.

Povedala Kulixka „Todišhica“ (Nemka)

Matičetov je poleti leta 1940 še kot študent na padovanski univerzi v Teru zbral preko 110 pripovednih enot, pripovedovalo mu jih je več kot 41 informatorjev, med katerimi je še posebej izstopala Režina Krámaro po domače Količesa. Leta 1950 je Matičetov tersko zbirko pripovednega izročila skušal izdati, a žal neuspešno, in tako je z izjemo posameznih pripovedi, še do danes ostala prepisana in pretipkana, toda neobjavljena.

Vsebina zajema pravljice in povedke, uganke, reke in pregovore, zagovore, pesmi, molitvice, besedne igre, koledovanje, šege, vedeževanje, vraževerje in ljudsko medicino. Nekaj teh pripovedi je Matičetov v drobnih prispevkih objavil v različnih revijah in časopisih, npr. Matičetov 1948b, nekaj pesmic je objavil v *Beneški Sloveniji* leta 1950, več pravljic pa v otroških revijah *Ciciban* in *Pionir*.

Pravljичno gradivo vsebuje kar 18 pravljic, ki se uvrščajo v mednarodne pravljичne tipe, kar je, z ozirom na to, da je večina izmed 47 pripovednih enot legend in povedk, veliko. Med pravljicami izstopa že omenjena pravljica *Brat in ljubi* (ATU 315+300) oz. pravljica *Nehvaležna sestra, zmaj in rešena kraljična*, ki jo je pripovedovala Režina Krámaro Količesa. Sledijo pravljice *Mati me je ubila, oče pojedel, sestra pokopala* (ATU 720), *Laž in resnica* (ATU 613) in pa *Tri čevljarjeve želje*, ki pripoveduje o čevljarju, ki je prelisčil smrt in vruga, ko sta prišla ponj, nazadnje se je sam odpravil na oni svet in se mimo sv. Petra pritihotapil v raj (Matičetov: št. 4; ATU 330+751E*). Pravljica o *Spretnem tatu* je terska varianta šaljivih pripovedi o prebrisanih zvitežih, po zgledu egipčanskega Rhampsinitusa (Matičetov: št. 5; ATU 1525). Sledi pripoved *Od koruznega zrna do žene*, ki je sorodna pravljичnemu tipu ATU 1642. Pravljica *Bobič* (Matičetov: št. 8) – združuje pravljичna tipa ATU 750+700 (Palček). Veliko je legend o Bogu in sv. Petru, ki sta hodila po svetu in nekatere med njimi se uvrščajo v mednarodne pravljичne tipe, kot npr. *Bogata in uboga sestra* (Matičetov: št. 11, 12; ad ATU 751G*), *Razbojnik spremenjen v osla* (Matičetov: št. 13, 14; ATU 753*), *Prevzetni kovač* (Matičetov: št. 15; ATU 753), *Prevzetni zidar* (Matičetov: št. 16; ATU 752A), ki se pojavlja tudi v kombinaciji z legendo *Sveti Peter tepen* (Matičetov: št. 17, 18, 19; ATU 791+752A), legenda *Lenuh in pridna deklica* (Matičetov: št. 28; ATU 822) ter *Novič in volčji zob* (Matičetov: št. 29), ki se uvršča v pravljичni tip ATU 774C. Več je variant legende o *Mladeniču in starcu* (Matičetov: št. 20, 21, 22, 23) in o *Vodi iz nečistega vrelca* (Matičetov: št. 25, 26, 27). Veliko pa je tudi šaljivih zgodb, npr. *Zlodej in nuna* (Matičetov: št. 9; ATU 1164D), *Muha na nosu* (Matičetov: št. 39; ATU 1586) in dve živalski povedki (Matičetov: št. 32, 33), ki se, čeprav kratki, uvrščata v pravljичni tip ATU 30 in pripovedujeta, kako je lisica zapeljala volka, da je skočil v

prepad, v drugi varianti pa lisjak zapelje lisico. Omenimo še legendo *Pokora sv. Ivana Zlatousta* (Matičetov: št. 34) in obsceno šaljivo zgodbo na račun duhovščine in cerkvenih praks *Devica Marija* (Matičetov: št. 44). Na račun duhovnikov se pošali tudi pripoved *Bog na vijakih* (Matičetov: št. 46) in *Golob in sv. Duh* (Matičetov: št. 45; ATU 1837). Veliko zgodb se navezuje na katoliško vero, med drugim tudi šaljivka *Rezijan v cerkvi* (Matičetov: št. 47).

Pravljicam in povedkam sledi od strani 41 do 56 ostalo folklorno gradivo med drugim uganke, pregovori in reki ter zagovori² in otroške igrice. Nekatere od tukaj zbranih legend najdemo tudi v drugih zbirkah pripovedi iz Beneške Slovenije, npr. v Merkujevih objavah (Merkù 1972; 1973), kjer so zbrane vzporednice legendam tipa ATU 752A, 791, 774C in 822. Tudi primerjava z Baudouenovim gradivom (Baudouin 1904) je pokazala vzporednice predvsem pri legendah, anekdotah in otroških igrah (Kropej Telban 2015: 141).

Kot je razvidno iz še treh Matičetovih rokopisnih zvezkov, ki so se ohranili in so po njegovi smrti prišli v ISN ZRC SAZU in v NUK, je Matičetov v rokopisu *Slovensko folklorno gradivo iz Tera – 1940* uredil in prepisal večino gradiva, ki ga je zbral na terenu. Dva Matičetova rokopisna zvezka prinašata isto gradivo, zapisano v narečju v poenostavljenem zapisu, poleg tega pa še druge enote slovstvene folklore v drugačnem zaporedju kot je to v njegovi rokopisni zbirki. Nekaterim enotam so dodane tudi njegove opombe in pripisi.

V prvem zvezku »Kaj pravijo 5«³ je zbrano isto gradivo v narečju kot v rokopisu *Slovensko folklorno gradivo iz Tera* le v drugem zaporedju, poleg tega pa še nekaj enot, ki jih v rokopisni knjigi ni.

V drugem zvezku »Beneška Slovenija – Slavia Friulana«⁴ so Matičetovi zapisi pesmi, zagovorov, kolednic, napeljevanj,⁵ otroških besednih igric, oglašanja zvonov, pravljичne formule, ko nočejo pravit pravljic. Pod naslovom »Právæce"« je prepisal nekaj legend, nato pa je na str. 65 zapisal:

² Enega od terskih zagovorov je Matičetov pozneje objavil (Matičetov 1961); drugega zagovora pa v njegovi rokopisni knjigi ni, pač pa je prepisan v Matičetovem terenskem zvezku »Beneška Slovenija – Slavia Friulana« na str. 1–4: *Zagovor proti gadjemu piku* iz Mersina: *Buoh an svêt Pêtar sta šla po sviète. Tam sta srečala 'næga strupênæga možà z roglastim jezïkam, s špičastim rèpam...* (več o tem gl. v prispevku Barbare Ivančič Kutin).

³ Hrani Inštitut za Slovensko narodopisje ZRC SAZU: Matičetov, rokopisni zvezek iz Tera: »Kaj pravijo 5«.

⁴ NUK 88/2017: Milko Matičetov, Beneška Slovenija.

⁵ Z izrazom »napeljevanje« je Matičetov poimenoval kratke vrze, kot npr.: »Kuo si rèku? – San ræt oprèku. – Kuo si djau? – San ræt opráu.«

Legende, pravljice, pripovedke, navade, vraže itd., ki jih ne morem uvrstiti sem radi pomanjkanja prostora, sem del v posebni zvezek Kaj pravijo 5.

Iz tega je razvidno, da se zvezka dopolnjujeta.

V tretjem zvezku »Narodne pesm - 3« so med ostalimi ljudskimi pesmimi zbranimi med zahodnimi Slovenci (Kras, okolica Gorice, Beneška Slovenija) tudi pesmi iz Terske doline, ki pa tokrat niso predmet moje študije.

V Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani se je poleg tega ohranilo tudi tersko slovarsko gradivo »Slovarsko gradivo, krajevno imenoslovje, pregovori in razne drobtinice iz Terske Benečije« na trinajstih letečih listih.⁶ Vendar tudi to gradivo ni del moje raziskave, zato nanj le opozarjam.

Ker se osredotočam le na pripovedno izročilo, bom primerjala z Matičetovo rokopisno knjigo le dva zvezka »Beneška Slovenija – Slavia Friulana« (gl. zgoraj) in »Kaj pravijo 5«, ker je le v teh dveh zvezkih zbrano pripovedno gradivo iz Tera.

V zvezku »Kaj pravijo 5« so zapisane vse pripovedi, kot jih najdemo v njegovi rokopisni knjigi *Slovensko folklorno gradivo iz Tera – 1940* vendar v drugačnem zaporedju. Poleg teh pa še tri pripovedi, ki jih v rokopisni knjigi ni. Prva je: 19 a1 »Uk, lesica anu uránčiči« na strani 21. Pravljičica je sestavljena iz motivov, ki se uvrščajo v mednarodne pravljlične tipe ATU 41+4+30+225. V opombi k tej pravljici je zapisal:

Zapis je zelo nedosleden in nepopoln. Bilško⁷ narečje je tu žal pomešano z terskim, ki mi je takrat zvenelo v ušesih. Takrat sploh še nisem bil v Reziji. Sicer pa tudi Đinea Beročinka ne zna več čiste rezijanščine in celo mati je v 45 letih kaj poprijela v Teru. Na koncu pravljice pa piše: (Pov. bješčica Žvana Siega in njena hči Đinea iz Tera. 26. VIII.).

Kot se zdi, je Matičetov to pravljico izpustil, ker je v osnovi rezijanska, povedana in zapisana v mešanem narečju.

Druga pravljica, ki je v rokopisni knjigi ni je št. 24. »Duhovnika ukradejo« na str. 36–37, ki pripoveduje o dveh tatovih, ki sta šla k duhovniku in mu rekla, da sta angela, ki ju pošilja Bog s prošnjo, da naj mu da v puščico 'solde'. Duhovnik je dal. Ko pa jima je zmanjkalo denarja in sta nabirko ponovila, je duhovnik rekel, naj povesta Bogu, da je enkrat nasedel laži, ne bo pa nikoli več. Na koncu te šaljive zgodbe je Matičetov zapisal:

⁶ NUK 32/2014: Milko Matičetov, Slovarsko gradivo iz Tera.

⁷ Vas Bila v Reziji.

(V Teru pov. Fortun Batoja Kučer, 22. VIII.). Đovarko Kok (r. 1912) pravi, da je čul isto v italijanščini. Ko pridejo drugič tatje pravijo: 'Giovani, buon Giovanni, vi chiama il buon Gesu: mandate prima la cassetta e poi venite anche vù.' – 'Angeli, buone angeli, dite a Gesù: se me ga inganà una volta, no me inganerà mai più.' Torej it. zgodba v verzih? Išči jo!

V tem primeru je Matičetov šaljivko izločil – kot se zdi –, ker je videl v njej italijansko osnovo.

Tretja pravljica, ki je v rokopisni knjigi ne najdemo, pa je 19. a (brez naslova) na str. 74–77. Ta pravljica o volku, lisici in vrančičih je varianta zgoraj omenjene pravljice 19 a1, na koncu pa piše: *(V Teru pov. Đina Clemente. 30. XII, 1940).*

Kot vidimo je Matičetov za knjigo prepisal vse gradivo, le 'razijanske' in 'italijanske' pripovedi ni želel vključiti. Zvezek je zanimiv tudi zato, ker je Matičetov v njem k nekaterim pripovedim dodal svojo opombo, npr. na str. 25, kjer je pri pravljici 20 »Mati sinka ubije, oče ga poje, sestra pokoplje« pripisal:

(V Teru pov. Ređina Kulinka, 22. VIII.) Op. Pravljlična snov je tu že racionalistično obdelana. Karabinirji n. pr. niso pravljlična prvina. Ređina pravi, da mi je golobove besede povedala »po našin«, a da je sicer govoril po italijansko: »La mia mamma mi ha uzzíso, mio papà mi ha mangiato, la mia sorella mi ha sepolto le mie ossa«.

Matičetov je tri pripovedi izločil z razlogom, ker jih ni imel za pristna terska besedila in tudi narečje ne ustrezno zapisano. Vendar pa je zanimivo, da so nekateri drugi raziskovalci v Terski dolini zabeležili prav tovrstne živalske zgodbice.

Matičetovo tersko pripovedno gradivo je v primerjavi z gradivom, ki so ga v teh krajih zbrali raziskovalci pozneje, precej drugačno. Nekoliko bližji – predvsem po žanru – sta Matičetovemu gradivu dve pravljici iz Črneje, ki ju je pozimi 1945/46 zapisal Niko Persič, objavljeni v *Slovenskem etnografu* (Persič 1951: 354–357). Jezikoslovcu Persiču je pravljici pripovedoval 12-letni deček. Drugo pravljico uvrščamo v pravljlični tip ATU 559 »Govnač«, ⁸ prva pa je nekakšna kombinacija pravljic o čudežnih predmetih, ki jih pridobi najmlajši brat (ad ATU 563) in jih

⁸ Neumni fant je na poti k princesi vpregel cvrčka, govnača in miško in na ta način izvabil kraljični nasmeh na usta. Ker pa je ona že imela drugega izbranca – kapitana, so fanta z živalcami zaprli. Govnač je prišel trikrat v posteljo in kapitanu zbezal blato iz riti. Kraljična ga je zaradi tega odslovila in se poročila s fantom, ki jo je spraval v smeh.

odstopi kralju v zameno za kraljično, ki jo dobi s pomočjo prevare z blatom – v tem delu je ta pravljica po svoje sorodna drugi (torej ATU 559), vendar je nedosledno pripovedovana.

V primerjavi s poznejšimi zapisi in študijami (Dapit 2006b: 261–276, Šmitek 2006: 223–231, Merkù 2006: 277–291, Balloch 2010 idr.) so opazna precejšnja odstopanja. Prvo, kar je očitno, je da v Matičetovih zapisih skorajda ne naletimo na bajke oz. pripovedi v katerih nastopajo bajeslovna bitja, prav to pa je v poznejših omenjenih raziskavah glavna vsebina. Tako Zmago Šmitek, Roberto Dapit kot tudi Pavle Merkù so na terenu v Terski dolini zbrali predvsem povedke oz. pripovedi o bajeslovnih bitjih kot so škarific (škrat), orko, povodna žena – povodica, krivopeta (vila ali divja žena z nazaj zasukanimi stopali), torke ali, kot so rekli: *štiri žene, ki so predle* (Merkù 2006: 281), štrija, bijela žena, mora, divji ded, hudič, planet (žareč meteorski utrinek), zlato tele, divja jaga (truma duhov na konjih, ki je drvela skozi goščavo), divji onj (divji ogenj, statična električna), slamene oči (lučke, ki se zvečer prikazujejo na oknu), pogubljene duše ipd.

Zmago Šmitek, ki je raziskoval ljudsko dožemanje naravnega okolja je usmeril pozornost tudi na mitsko krajino in na toponime:

jama Dovica / Doviza pri Zavrhu,

hribovje Mužac / Musi,

soteska Pekou v okraju Tarčent,

v katerih je odkrival povezavo s trojico glavnih slovanskih božanstev, ki si med seboj delijo tri sfere stvarstva: bog neba, boginja zemlje in vode ter bog podzemlja in so le redko poimenovani s svojimi pravimi imeni: Perun, Mokoš, Veles (Šmitek 2006: 224).

Roberto Dapit je zbral zgodbe o živalih in bajeslovnih bitjih ki so se do danes ohranile v ustnem izročilu Terske doline (Dapit 2006b). Skupno 15 pripovedi, vendar pa so drugačne kot pa pravljice in povedke, ki jih je zbral Matičetov v rokopisni knjigi. Ena od živalskih pravljic, ki jo je zapisal Dapit, pa je varianta živalskih pravljic, ki ju je Matičetov izločil in se uvršča v pravljčni tip ATU 41+4.

Tudi Pavle Merkù je posnel predvsem izročilo o škarificu in štrijah, poleg tega pa še omembe krivopet, torke, hudiča, planeta, povodice, more in divjega ognja (Merkù 2006).

Gradivo, ki so ga zbrali omenjeni raziskovalci v današnjem času, je bližje pripovedim, ki so jih zapisali Anton von Mailly (1916, 1922), Ivan Trinko (1884, 1980), Lea D'Orlandi in Novella Cantarutti (1964) ter Andreina Nicoloso Ciceri (1992), kot pa Matičetovemu gradivu.

Leta 1946 sta italijanski filolog Gianfranco D'Aronco in Milko Matičetov med slovenskimi šolarji izvedla »Folklorno anketo v Furlaniji« v kateri so sodelovali tudi učenci iz Tera. Zbirali so predvsem kratke pesmice, izštevanke, šaljivke, zbadljivke, zagovore, molitvice ali popevke (villote), ki jih otroci zapojejo med igro. In če je Matičetov tedaj v zaključku tega prispevka še lahko zapisal, da otroci povsod zunaj šole še govore po slovensko (D'Aronco, Matičetov 1951: 326), danes tega, žal, ne moremo več potrditi. Tako tersko narečje, kot knjižna slovenščina v teh krajih izginjajo in zato bi bilo treba pripovedi, ki jih je Matičetov zbral leta 1940 v Teru, posredovati otrokom (in odraslim) tako v narečju kot v knjižni slovenščini, kajti danes se v šolah učijo knjižno slovenščino, doma pa – kolikor sploh – govorijo v narečju.

Razvoj in spremembe v načinu življenja so povzročili preobrat v pripovedni kulturi teh krajev. Več kot pol stoletja, točneje 66 let, ki so minila, odkar je Ter obiskal Milko Matičetov se je v Terski dolini, kot tudi drugod, marsikaj spremenilo, kar je povzročilo, da so iz spontanega pripovednega repertoarja skoraj popolnoma izginile pravljice in legende, prav tako pa tudi šaljive zgodbe in krajši folklorni žanri, kot so zagovori, uganke, pregovori in celo otroške igrice. Smer razvoja je šla v smislu ohranjanja kulturne dediščine vezane na konkretne kraje in lokacije; ohranilo pa se je tudi izročilo, v katerega so ljudje verjeli – namreč v bajeslovna bitja ali pojave, ki se lahko ljudem v nočnih urah in v divjih prostorih, kot je npr. gozd, gore, deroče reke ljudem prikazujejo in jih zapeljejo v neznane kraje ali celo povzročijo njihovo smrt. Tovrstna izročila so podobna sodobnim zgodbam pri katerih je prav tako zelo pomembno, da si jih ljudje pripovedujejo kot nekaj, kar se je »v resnici zgodilo« njim ali njihovim bližnjim. Predvsem izročilo, ki se navezuje na določene kraje, je mogoče izkoristiti tudi kot kulturno dediščino v turistične, kulturne, reklamne in podobne »uporabne« namene.

Pripovedno izročilo, ki je bilo živo pred časom medijske globalizacije, je zelo dragoceno in prav bi bilo, da bi posredovali otrokom pravljice domačih krajev, saj so predvsem te dokument starejšega – predvojnega – pripovednega izročila in so v preteklosti pomagale številnim generacijam otrok odrasti.

PRAVLJICE V PEDAGOŠKEM PROCESU

O pomenu pravlji in povedk za otrokov razvoj je bilo že zelo veliko napisanega, prav tako tudi o vključenosti slovstvene folklore v učni program tako pri nas kot drugod (npr. Krakar Vogel 2008) po svetu (Zipes 2004). Tokrat ni moj namen pregledovati učbenike in berila, pač pa želim opozoriti na pomen pripovednega izročila (še posebej lokalnega) za otroke v času odraščanja.

Pedagogi se zavedajo, da otroci v vrtcih potrebujejo pravljice, Tilka Jmanik je npr. zapisala: Nujno in zelo pomembno je, da vzgojiteljice v vrtcih in tudi učiteljice na razredni stopnji osnovne šole otrokom pripovedujejo in berejo pravljice. Nekatere so v zadregi kako svoji skupini otrok pripovedovati pravljice. Vendar je pomembno že to, da jim jih sploh pripovedujejo in berejo. Pri tem pa je – po njenem – pomembno, da pripovedujejo le pravljice, ki jih imajo tudi one rade; da pripovedujejo ob ilustracijah (ilustracije otroku povedo celo več kot tekst) in da pripovedujejo oz. berejo tako, da jim bodo otroci sledili, opazujejo naj jih in spremljajo njihov odziv; izbirajo naj le kvalitetne slikanice: kvalitetne ilustracije in tekste. (Povzeto po Jamnik 2006: 106).

V vrtcih je danes pripovedovanje pravljič ponekod bolj, drugod manj prisotno, nasprotno pa za šole to ne velja. Pripovedno izročilo je danes močno izrinjeno iz učnih programov in šolskih beril. Kot ugotavlja Marjeta Cerar, je materialistično in mehanicistično gledanje v šoli in nasploh pravljičam nenaklonjeno, saj znanstveno preverljivo ne omogočajo kritičnega pogleda na svet, ki naj bi ga sodobna moderna šola oblikovala. Vendar pa v zadnjem času poudarjajo pomen pravljič – za razvoj posameznika in razumevanje njegovega položaja v socialnih odnosih – na antropoloških osnovah zasnovana pedagogika in dialoško-komunikacijske pedagoške teorije in prakse (Cerar 2006: 93). Vlogo pravljič v vzgojnem procesu je odkrivala reformska pedagogika s konca 18. in začetka 19. stol., kot sta waldorfska pedagogika (Kranich 1992) in pedagogika Marije Montessori (1985), ter druge smeri, ki so se postavile po robu tehnološko-industrijskemu popredmetenju vzgoje in izobraževanja, slednje pridobivajo v sodobnosti vse večji odmev (Cerar 2006: 94). Pomembno je kako otroci pravljice doživljajo in pedagogi poudarjajo, da je doživetje intenzivnejše, če otroci aktivno sodelujejo pri reproduciranju pravljice – bodisi s pripovedovanjem, igranjem vlog v dramski priredbi pravljice, pa tudi z ilustriranjem ali risanjem razglednic z motivi pravljič.

V svetu, pa tudi pri nas je bilo narejenih že kar nekaj poskusov in izdelanih že precej metod in tehnik, kako eksperimentirati s klasičnimi pravljičami pri vključiti v pouk ali terapijo. V Italiji je npr. že Gianni Rodari – znan otroški pisatelj – izdelal celo serijo iger, da bi dekonstruiral klasične pravljice v upanju, da bi stimuliral otroke, da bi ustvarili svoje lastne moderne verzije. V Franciji je Georges Jean (*Le Pouvoir des Contes*, 1981) opisal različne pedagoške načine, ki jih je uporabljal v šolah, da bi vzpodbudil otroke k večji kreativnosti pri uporabi pravljič. Med drugim je izdelal nekakšno igro pri kateri so otroci izzvani, da spremenijo like ali situacije klasičnih pravljič, da bi jih približal njihovim potrebam in življenju (Zipes 2006: 188–189).

Tudi pri nas se nekateri pedagogi trudijo, da bi otrokom čim bolj približali pravljice in pri tem so se izkazale za zelo primerne pravljичne poti, ki so lahko prirejene tako za otroke iz vrtcev kot tudi za starejše otroke različnih stopenj razrednega pouka.

Kot primer dobre prakse je npr. vzgojiteljica Vera Sever iz Slovenske Bistrice za učence pripravila pohod po Bistriškem vintgarju in vanj vključila pripovedi Jožeta Tomažiča, ki je v začetku 20. stol. zbiral in objavljaj ljudske pripovedi s Pohorja. Barbara Ivančič Kutin je npr. pripravila pravljичno pot v Bovcu; kulturno društvo v Dovjem pri Mojstrani pa pravljичno pot po sledih triglavskih pravljic Mirka Kunčiča. Tovrstne pravljичne poti vsekakor pripomorejo k ohranjanju lokalne pripovedne dediščine. Danes se poslužujejo tudi različnih računalniških aplikacij, kar tudi pripomore k ohranjanju pripovedne dediščine.

SKLEP

Ker ljudske pravljice med ljudmi v Terski dolini skorajda ne pripovedujejo več spontano, je toliko bolj pomembno, da bi Matičetovo gradivo, zdaj končno le predstavili javnosti v knjigi. Besedila bi bilo dobro objaviti tako v terskem narečju kakor tudi prestavljena v knjižno slovenščino. Knjiga bi morala biti priporočena šolam, da bodo lahko učitelji po svojem izboru katero od teh zgodb pripovedovali ali kako drugače posredovali otrokom. Lahko bi npr. otroke spodbudili, da bi k posamezni pravljici ali povedki narisali ilustracijo, razglednico, naredili lutke ali pravljico uprizorili kot gledališko igro, ali pa jo le po svoje pripovedovali. Kljub temu, da vsebujejo nekatere pripovedi precej krutih vsebin, nekaj šaljivih zgodbic pa je tudi malce obscenih, bi moralo biti gradivo v celoti dostopno otrokom v osnovnih šolah, saj na ta način spoznavajo nesnovno kulturo svojih krajev, pa tudi življenje, ki ni vedno tako 'sladko', kot jim ga prikazuje večina sodobnih zbirk pravljic in povedk, ki so namenjene otrokom. Zbrano tersko gradivo bi lahko predstavili tudi v obliki »pravljичne poti« oz. v povezavi z določenimi lokacijami. Ta način približevanja izročila otrokom in odraslim je v zadnjem času v porastu in predstavlja tudi dober način ohranjanja nesnovne dediščine.

VIRI IN KRATICE

ATU: mednarodna kvalifikacija pravljic po: AARNE, Antti, THOMPSON, Stith, 1961: *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography*. (Second Revision). Helsinki: Academia scientiarum Fennica (FF Communications 184) in UATHER, Hans-Jörg, 2004: *The Types of International Folktales.: A Classification and Bibliography I-III.*, Helsinki: Academia scientiarum Fennica (FF Communications 284–286).

LITERATURA

- BALLOCH, Bruna, 2010: *Mlada lipa: pravøce doma narete*. DAPIT, Roberto, TRUSGNACH, Lucia, ZULJAN KUMAR, Danila (ur.). Čedad: Kulturno društvo Ivan Trinko.
- BAUDOUIIN DE COURTENAY, Jan I. N., 1904: *Materialien zur südslavischen Dialektologie und Ethnographie II. Sprachproben in den Mundarten der Slaven von Torre in Nordost Italien, gesammelt und herausgegeben von J. Baudouin de Courtenay / Materialy II. Obrazcy jazyka na govorach Terskich Slavjan v severovostočnoj Italii sobral i izdal J. Baudouin de Courtenay*. S. Peterburg: Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- CERAR, Marjeta, 2006: Pravljiice v vzgojno-izobraževalnem procesu. Ljuba Jenče (ur.): *Sedi k meni, povem ti eno pravljico*. Maribor: Mariborska knjižnica. 91–100.
- DAPIT, Roberto, 1995: *La Slavia Friulana. Lingue e culture. Resia, Torre, Natisone, Bibliografia regionata / Beneška Slovenija. Jezik in kultura. Rezija, Ter, Nadiža. Kritična bibliografija*. Cividale/Čedad - San Pietro al Natisone/Špeter: Circolo Culturale / Kulturno društvo Ivan Trinko; Cooperativa/Zadruga »Lipa«.
- –, 2006a: I ricercatori del dialetto del Tore / Raziskovalci terskega narečja. Milena Kožuh (ur.): *Terska dolina / Alta Val Torre / Val de Tor. Terska dolina v besedi, sliki in pesmi Viljema Černa*. Celje – Gorica: Celjska Mohorjeva družba, Goriška Mohorjeva družba. 189–200.
- –, 2006b: Storie di animali e di esseri mitici nella tradizione orale dell' Alta Val Torre / Zgodbe o živalih in bajeslovnih bitjih v ustnem izročilu Terske doline. Milena Kožuh (ur.): *Terska dolina / Alta Val Torre / Val de Tor. Terska dolina v besedi, sliki in pesmi Viljema Černa*. Celje – Gorica: Celjska Mohorjeva družba, Goriška Mohorjeva družba. 261–276.
- D'ARONCO, Gianfranco, MATIČETOV, Milko, 1951: Folklorna anketa v Furlaniji 1946: Odgovori slovenskih šolarjev. *Slovenski etnograf* 3-4. 207–330.
- D'ORLANDI, Lea & CANTARUTTI, Novella, 1964: Credenze sopravvivenenti in Friuli intorno agli esseri mitici. *Ce fastu? Rivista della Società Filologica Friulana* 40/1-6. 17–41.
- JAMNIK, Tilka, 2006: Otrok in knjiga - ura pravljic v knjižnici. Ljuba Jenče (ur.), *Sedi k meni, povem ti eno pravljico*. Maribor: Mariborska knjižnica. 101–112.
- KRAKAR VOGEL, Boža, 2008: Književnost v izobraževanju – cilji, vsebine, metode. *Obdobja 25: Metode in zvrsti*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko.
- KRANICH, Ernest-Michael, 1992: Svobodne Waldorfske šole. Ljubljana: Korotan.

- KROPEJ TELBAN, Monika, 2015: Ustno izročilo ob severni slovensko-italijanski meji. Roberto Dapit idr. (ur.): *Le collezioni uniscono: Collezioni etnologiche, tradizione orale e turismo culturale fra le Alpi e il Carso / Zbirke povezujejo: Etnološke zbirke, ustno izročilo in kulturni turizem med Alpami in Krasom*. Udine: Università degli studi di Udine. 127–152.
- MAILLY, Anton von, 1916: *Mythen, Sagen, Märchen vom alten Grenzland am Isonzo*. München: Hugo Schmidt Verlag.
- –, 1922: *Sagen aus Friaul und den Julischen Alpen. Gesammelt und mit Unterstützung von Johannes Bolte herausgegeben von Anton v. Maily*. Leipzig: Dietrich'sche Verlagsbuchhandlung.
- MATIČETOV, Milko, 1948: O etnografiji in folklori zapadnih Slovencev. *Slovenski etnograf* 1. 9–56.
- –, 1961: Uno scongiuro sloveno contro la nebbia e i suoi corrispondenti svizzeri. Robert Wildhaber (ed.): *Alpes Orientales III*. Basileae. 449–457.
- MERKÛ, Pavle, 1972: Nekaj legend iz Karnajske in Nadiške doline. *Traditiones* 1. 187–193.
- –, 1973: Tračmunske legende in povedke. *Traditiones* 2. 211–215.
- –, 1976: *Ljudsko izročilo Slovencev v Italiji/Le tradizioni degli sloveni in Italia*. Trst/Trieste: ZTT/EST.
- MERKÛ, Pavle, 2006: Ljudje ob Teru – Zapejuči škarific / Le gente lungo il Torre – Folletto seduttore. Milena Kožuh (ur.): *Terska dolina / Alta Val Torre / Val de Tor. Terska dolina v besedi, sliki in pesmi Viljema Černa*. Celje – Gorica: Celjska Mohorjeva družba, Goriška Mohorjeva družba. 277–291.
- MONTESSORI, Maria, 1989: *Das kreative Kind*. Freiburg, Basel - Wien: Herder.
- NICOLOSO CICERI, Andreina, 1992: *Tradizioni popolari in Friuli 1-2*. (3. ed.). Udine: Chiandetti editore.
- PERSIČ, Niko, 1951: Dve pravljici iz Črneje. *Slovenski etnograf* 3-4. 354–357.
- RODARI, Gianni, *Srečanje z domišljijo*. Ljubljana: Mladinska knjiga 1973.
- ŠMITEK, Zmago, 2006: Ljudsko dojemanje naravnega okolja: med mitologijo in magijo / L'ambiente naturale tra mitologia e magia nell'immaginario popolare. Milena Kožuh (ur.): *Terska dolina / Alta Val Torre / Val de Tor. Terska dolina v besedi, sliki in pesmi Viljema Černa*. Celje – Gorica: Celjska Mohorjeva družba, Goriška Mohorjeva družba. 223-231.
- TRINKO, Ivan, 1884: Narodne stvari IV. Divje žene ali Krivjopete. V beneški Sloveniji zapisal Ivan Trinko. *Ljubljanski zvon* 14. 229–232.
- –, 1980: *Beneška Slovenija. Hajdimo v Rezijo*. Celje: Mohorjeva družba.
- ZIPES, Jack, 2004: *Speaking out: Storytelling and Creative Drama for Children*. London - New York: Routledge.
- –, 2006: *Fairy Tales and the Art of Subversion*. London - New York: Routledge.

BARBARA IVANČIČ KUTIN

ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje

b.ivancic@zrc-sazu.si

Zagovori v terenskih zapisih iz Benečije

V prispevku so zagovori najprej predstavljeni kot žanr iz skupine folklornih obrazcev, njihova funkcija, zgradba in druge značilnosti ter kratek pregled raziskovalcev, ki so se ukvarjali s to folklorno snovjo. V drugem delu sledi nekaj primerov gradiva iz Benečije, in sicer iz objav, terenskih zapisov, ki so bili najdeni v arhivu, in nekaj enot gradiva, ki ga je v zadnjih letih v Benečiji dokumentirala avtorica prispevka. Pri tem je bolj kot k besedilom zagovorov pozornost usmerjena h kontekstu (situacija rabe zagovora) in tekstore (način izvedbe zagovora).

1 UVOD: SPLOŠNO O ZAGOVORIH

Ljudje so se zatekali k zagovarjanju za izganjanje bolezni in drugih zlih urokov pri ljudeh in živalih pa tudi za obrambo pred neugodnimi vremenskimi pojavi (toča, suša ...). Zagovori torej sodijo med magične prakse, ki temeljijo na verovanju, da so bolezni ter druge tegobe in nadloge delo zlih duhov ali ljudi, ki imajo magično moč (Novak 1960: 266).¹ Zagovori so uvrščeni v polje ljudskega verovanja, to je v širšem pomenu vse, kar po izročilu pozitivno ali negativno vpliva na človeka ter živo in neživo naravo. Izraža se v človekovem ravnanju do okolice in v razmerjih med ljudmi ter vključuje sestavine predkrščanskega in krščanskega verovanja (Židov 2005: 29).

Po novejši slovenski tipologiji folklornih besedil sodijo zagovori, tako kot tudi folklorne molitve, k obrednim folklornim obrazcem (Babič 2015). Čeprav gre načeloma za daljša folklorna besedila, je zaradi formulativnosti njihova besedilna struktura skozi čas ostajala stabilna. Zagovori so se uporabljali v natančno določeni situaciji, ob določenem času (npr. ponoči, pred sončnim vzhodom), na določenem

¹ Nasprotje zagovarjanja je zaklinjanje, tj. govorna formula, s katero se povzroča materialna škoda, telesno ali duševno trpljenje ali pa fizično, moralno in socialno uničenje tistega, ki se ga zaklinja (Banovič 2009: 7, prim. Babič 2015: 98).

kraju (npr. na križišču, pod kapjo), z določenim namenom ipd. Zagovor je moral biti precizno izveden, z natančno določenim postopkom (tj. s pravilno izrečenim besedilom, četudi je bilo le-to nerazumljivo ali nesmiselno), kretnjami (drgnjenje, pljuvanje, pihanje, hukanje, prekrizevanje ...), pogosto ob hkratni uporabi spremljajočih predmetov (kruh, voda, kamen, srp ...) (Babič 2015: 93–133). Zagovor je torej sestavljen iz besedila in obreda ali praktilke, ki ga spremlja; nekateri zagovori imajo besedilo v simbolih, npr. namesto celih besed so uporabljene črke oz. posamični glasovi, ki predstavljajo celotno besedo. Večina zagovorov ima zelo podoben zaključek, npr. *Pomagaj, bog oče, pomagaj bog sin, pomagaj bog sveti duh! Amen!*; pri nekaterih se besede *Amen!* ne sme izgovoriti. Pogosto se morajo določeni deli ali zagovor v celoti trikrat ponoviti.

Zagovarjale so večinoma starejše osebe, zlasti ženske, pri živini pa so imeli večjo vlogo moški. Zagovori so bili praviloma dostopni zgolj zagovarjalcem, ki so svoje naslednike skrbno izbrali; tem so predali zapise ali jih izvedbe naučili na pamet, na ta način so zagovori prehajali iz roda v rod. (Dolenc 1999: 28–33). Nekaj bolj splošnih zagovorov, predvsem obrambnih, je bilo natisnjenih v *Kolomonovem žegnu* in *Duhovni brambi* (Babič 2015: 106, 107; Grafenauer 1907). Milan Dolenc je v *Slovenskem etnografu* leta 1983 objavil dolg bibliografski seznam ljudskomedicinskih rokopisnih bukev (227 bukev in zapisov), v katerih so ljudski nasveti in navodila za zdravljenje ljudi, v nekaterih tudi živine ali samo živine; v njih so podatki o zdravilih, posebno o zdravilnih rastlinah. V zapisih je tudi preko 800 zagovorov, apokrifne molitve in zarotitve zoper bolezni. Najstarejši znan zagovor, zapisan na slovenskem ozemlju (v latinskem jeziku), je zagovor zoper zobobol, zapisal ga je cisterijanski menih v Stični v 12. stoletju, prvi zapis v slovenskem jeziku, tj. zagovor zoper kačji pik, pa je nastal okoli leta 1641 (Dolenc 1983: 31–33).

Glede na strukturo je zagovore mogoče deliti na enočlenske in dvočlenske. Prvi so najstarejši, znani so po celotnem indoevropskem prostoru, obsegajo pa zgolj magični ukaz (npr. zoper hudo uro). Dvočlenski zagovori so v uvodnem delu sestavljeni iz legendne ali bajčne povedke, v katerih nastopajo biblične osebe, drugi del, vražni izrek, pa je položen v usta delujoče osebe (zagovarjalca), ki se obrača na Boga (Grafenauer 1937: 275–276; gl. tudi Babič 2015: 98, 99). Glede na način izvedbe zagovorov so evidentirani trije postopki (lahko so uporabljeni tudi v istem zagovoru): odštevanje, izganjanje z naštevanjem delov telesa in izganjanje v zunanji, divji prostor ali v izvor (Radenkovič 1996: 290, gl. tudi Babič 2015: 100–101). Zaradi magičnega značaja so zagovarjanje povezovali s čarovništvom oz. krivoverstvom, zato Cerkev takega načina zdravljenja ni odobrvala in ga je tudi

preganjala; o navzočnosti in živosti tovrstnih praks med ljudmi pričajo številna poročila cerkvenih vizitatorjev. Že leta 1583 je škof vizitator Pavel Bisanti zapisal:

Bolj kot sem se bližal Goriški, več praznoverij sem srečeval. Po vaseh hodijo naokrog neke ženske, ki zdravijo živali in ljudi vsake vrste bolezni, in sicer tako, da jih prepasujejo z nekimi hudičevimi pasovi, s katerimi jih merijo in pri tem molijo neke molitve. Če zboli žival, vol, ga peljejo na kraj, kjer se križajo ceste, tam populijo travo okrog bolne noge ali dela telesa, to travo položijo na križišče in pri tem molijo: tako naj se posuši bolezen v tej nogi, kakor se bo posušila trava na križišču. Če pa to ne zaleže, gonijo vola ob sončnem vzhodu okrog cerkve, v veliko pohujšanje tistih, ki pridejo k temu obredu (prim. Stanonik 2008: 64, 65).²

Prva daljša razprava o zagovorih pri nas je s konca 19. stoletja *Slovenske narodne vraže in prazne vere* (Navratil 1894, 1896). Gradivo nadalje najdemo v Štrekljevi zbirki (Štrekelj 1904–1907: 206–212). V prvi polovici 20. stoletja se je z zagovori največ ukvarjal Ivan Grafenauer (1907; 1937).³ Ob raziskavah slovstvene folklore jih je na terenu že od leta 1940 zapisoval Milko Matičetov, posvetil pa jim je tudi nekaj objav (npr. 1951; 1961). Sistematično, v okviru ljudske medicine, so jih na terenu zapisovali člani t. i. Orlovih terenskih ekip Etnografskega muzeja od leta 1948–1962 (gl. Sosič 2000). Za prvega znanstvenega raziskovalca ljudske medicine, torej tudi zagovorov, velja Vinko Möderndorfer, katerega delo *Ljudska medicina pri Sloven-cih* je izšlo 6 let po njegovi smrti (1964). Pozneje se je s to problematiko ukvarjala Marija Makarovič (2008), Nena Židov (1996), Saša Babič (2015), s posamičnimi prispevki pa še mnogi drugi raziskovalci.⁴

2 ZAGOVORI V BENEČIJI S Poudarkom NA KONTEKSTU (OKOLIŠČINE RABE) IN TEKSTURE (IZVEDBI)

Zagovori, ki so jih uporabljali »profesionalni« zagovarjalci, so veljali za skrivnost; sčasoma pa se je marsikaj razširilo tudi v širšo rabo. To seveda ne pomeni, da skrivnosti ni več. Sama sem na terenu v vasi Hlodič / Clodig v Benečiji imela priložnost spoznati ženo, ki se še vedno ukvarja s starim načinom zdravljenja.⁵ Rade

² Več takih zapisov gl. v Dolenc (1999: 37–42).

³ Nekaj tudi drugi avtorji, npr. Joža Glonar (1922, 1928).

⁴ Številni avtorji so s strokovnimi in znanstvenimi prispevki sodelovali v tematski številki o ljudski medicini v reviji *Etnolog* 10 (ur. Židov 2000).

⁵ Pri vprašanjih o zdravljenju z zagovori me je k tej gospe usmerilo več informatork iz bližnjih vasi.

volje je opisala moč nekaterih zdravilnih rastlin (še posebej tistih ob času svetega Ivana) in še marsikatero zanimivost o zdravljenju, npr. kožnih boleznih, pri čemer je obvezna raba vode. Toda zagovornih besedil in postopka zdravljenja ni želela razkriti, saj bi v tem primeru lahko izgubilo moč. »*Teh stvari se ne sme kar tako praviti, če ni resnična potreba.*«

Mnogi informatorji so na lastne oči (v svoji družini, pri sosedih, v vasi) videli, kako se npr. zagovarja ječmen pod očesom, zobobol ipd.; nekateri od njih so celo znali ponoviti besedilo, pokazati gibe in opisati obred. Tudi zaščita pred neurjem s pomočjo sežiganja vejic iz cvetnonedeljske oljke ali iz posušenega šopka, ki je bil požegnan na rožinco (15. avgusta), kot je to značilno za vasi pod Matajurjem, je verovanje, ki se ga mnogi spominjajo ali v praksi uporabljajo še danes.⁶

2.1 O zapisih zagovorov Videmski pokrajini (izbrani primeri)

V zapisih Jana Baoudouina de Courtenayja (iz let 1872–73) iz Nadiških dolin, objavljenih v *Materialih IV* (1988), ne najdemo zapisov zagovorov, pač pa le napotek, kaj storiti, **da bo živina uspevala** – pri tem je omenjena raba knjige in blagoslavljanje ter zapis iz obrambnega ravnanja pred neurjem: da bi prestrašili zlodeja, so odnesli iz hiše stole, jih obrnili narobe z nogami navzgor, prav tako so vile zapičili z ročajem v gnoj, da so roglji štrleli proti nebu, da bi se čarovniki nataknil; ženske pa so oblekle spodnje krilo narobe, da ne bi prišla toča (Baudouin 1988: 108, 110). Oba zapisa sta iz Barnasa. Podoben način je bil znan tudi v Breginjskem kotu, kar izpričujejo vile s tremi rogovi za obrambo proti toči, ki so razstavljene v muzejski zbirki Zdravka Mazore v Breginju.⁷ Pripomoček je v praksi uporabljala lastnikova prababica Ana Mazora (r. 1886), ki je znala zagovarjati.

Dva zagovora – zoper pik modrasa in zoper *preti* (protin) – ki jih je uporabljala, je po njenem nareku zapisala hči Alojzija Mazora; zapisovalka je zapis dokumentirala z datumom zapisa (19. aprila 1933) in s svojim podpisom. Zaradi neposredne bližine z Benečijo in povezanosti prostora sta tudi ta dva primera uvrščena v tukajšnjo obravnavo.

⁶ Gl. pripoved Luise Battistig (v: ur. Poljak Istenič 2015: 105–106). Praksa sežiganja vejic iz cvetnonedeljske butare za odganjanje hude ure je še danes v praksi tudi drugod v slovenskem prostoru, npr. prav pred kratkim (leta 2018) mi je o tem pripovedoval informator v Radkovicu na Pohorju.

⁷ Oba zagovora (skupaj štiri strani rokopisa) je transkribirala Renata Lapanja (leta 2013 v okviru popisa za projekt ZborZbirk), pri čemer sta besedili ohranjeni v prvotni obliki (brez redakcije slovničnih in pravopisnih »napak«).

Zagovarjat modrasu

Boh in mati jesusa
 jest teve strup preganjam
 v imenu svetega jurja
 v imenu svetega Jurja
 v imenu svetega Jurja
 Boh in mati jesusa
 jest teve strup preganjam
 v imenu svete Marjete
 v imenu svete Marjete
 v imenu svete Marjete
 Boh in mati jesusa
 v imenu svetega Mpaša
 v imenu svetega Mpaša
 v imenu svetega Mpaša
 bod kača al kačon
 al lipara al liparon
 v ti podovi kakršna
 bod ti maš svoj strup
 nazaj uzet nimaš teli
 zivin al telmu človeku
 nič škodovat vselih
 k tisto uro je na svet prišel
 bod bel ali bela, črn ali crna
 zelen ali zelena, prižast ali
 prižasta, mutast ali mutasta
 gljuh ali gljuha, nor ali
 nora, al kocast al kocasta

gad al gada vti podav
 kakšna vod timaš
 svoj strup nazaj uzet
 nimaš telmu človeku
 teli zivin al telmu človeku
 nič škodovat vselih kje
 tisto uro na svet prisel
 tam kje dna gora
 tam na tisti gori
 je ena skalca pod tisto
 skalco je eden škodljiv
 črvič tam je edna čerkvica
 pod njo je tudu en škodljiv
 črvič noter je mat Marija
 prečista Devica in cela
 presveta trojica
 in tudi sveti in paš
 tako jest teve strup
 rečem + jest tebe strup
 rečem v imenu Boga
 očeta in sina in svetega
 duha ti maš svoj strup
 nazaj uzet ni maš
 teli živin al telmu cloveku
 nič škodovati vselih kje
 tisto uro na svet prišel

Preti

Če so preti, ali pretice bodite preseccene
 temu kršanskemu člo + in biarmanskemu
 mu nimate nič škodovati mu mate
 iti nazaj, ali jih je udaril na skalah,
 na lužah, na potih na vetrach,
 na vodah na mačjih ležiščah

na kokošjih lezizčah na pragu
 pod pragom pod kapom na 99 straniah
 temu kršanskemu + in biarmanskemu
 mu nimate nic poškodovati mu
 mate iti nazaj presiačane bodite amen
 (3 krat)

Mazora Aloizija, hš.st. 42 u Breginju

Slika 1: Vile proti toči. Ekspонат hrani Muzejska zbirka Mazora Breginj. Foto: Renata Lapanja, 2014.

Slika 2: Zagovor zoper preči, kot ga je leta 1933 zapisala Alojzija Mazora. Dokument hrani Muzejska zbirka Mazora Breginj. Foto: Renata Lapanja.

V terenskem zvezku Milka Matičetovega *Slovensko folklorno gradivo iz Tera – 1940*¹ sta zapisa dveh variant **zagovora proti megli** (enoti 50 in 51); k prvi varianti je raziskovalec dopisal komentar, da besedilo pravijo otroci, ko gre dež (gl. tudi v Matičetov 1961 in Šmitek 2006: 224), kar pomeni, da se je obred že sekulariziral oz. da je že izgubil prvotno funkcijo. Zagovor zoper meglo je bil v preteklosti precej razširjen; variante tega istega zagovora je Matičetov našel v slovenski in hrvaški Istri, ter tudi med švicarskim gradivom (Matičetov 1961). V omenjenem Matičetovim terenskem zvezku najdemo tudi komentar o zagovarjanju iz vasi Breg: *Mauričesa je poznala nekoga, ki je zagovarjal, vendar ni nikogar naučil, češ »to muči /žali/ Marijo!«*

¹ Matičetovi terski terenski zapisi so nadrobno vsebinsko predstavljeni v članku Monike Krojepe Telban (2015: 135–141).

V terenskem zvezku iz leta 1940, *Beneška Slovenija – Slavia Friulana*, je Matičetov v Marsinu zapisal **zagovor proti gadjemu piku**, ki mu ga je narekoval Lojz Tamalet, Kukovac.

*Buoh an svêt Petâr sta šla po sviete.
 Tam sta srejščala 'ne ya strupéne ya možà z ruo ylastim jezikan,
 s spičastin repān.
 »Ki čakaš ti, strupèni muoš?«
 »Jest imān dvānsedāndāsèt žil strupà:
 te yà ki piknin,
 te yà ki okòjen
 te yà ki osònan²
 muore use martvo ostât!«
 »Či ti ímaš dvānsedāndāsèt žil strupà,
 ist imān dvānsedāndāsèt qrcnīj čes tuoj strup.
 Jest sām kača usih viperjeu,³
 usen špišmarjen⁴
 in usen srupenin jezikan
 in uusen strunein rastlinjen.
 Grèn ū Jeruzalen an Betlehen:
 tān je svêt Jur,
 tām je svêta Mar yêta,
 tām je svêti Āmpās.
 Ti garantín⁵ pred živin Buogan –
 trikat dāhnin an trikat ūadè váržin –
 tuoj strup muore bit hitru proc oduzêt
 an ti, strupena kača,
 ímaš mrtvâ ostāt!*

Matičetov k zagovoru dopiše:

Informator, rojen 1874, je zagovor čul od nekega Štefana iz Robišč (op. a. Robidišče), ki je umrl že pred vojno. Moral mu je plačati 10 kr., da ga je navadil. Tamalet je prepričan v moč zagovora. V dokaz navaja razne slučaje,

² Op. M. Matičetovega: Ko modras ne okolje, a le frcne, pihne, »huhne« do človeka, oteče in ne more spat (tu je napis poškodovan).

³ Op. M. Matičetovega: Gadov; it. vipere (opomba je slabo vidna).

⁴ Op. M. Matičetovega: Hud modras; prim. Kras *pičavnk* (? – beseda je težko čitljiva).

⁵ Op. M. Matičovega: Zagotovim; it. garantire.

kako je Štefan ali pa tudi on sam rešil ljudi gotove smrti, seveda če so pravočasno prišli ponj. Dal mi je tudi nekaj navodil – Če češ prav »zamolit«, treba da trikrat hukneš, trikrat vodo vržeš in trikrat pljuneš na ranjeno mesto. Ko sem to že zapisal, mi je povedal, da je pred časom storil sinu zapisati ta zagovor, da bi se ne izgubil, ko stare ljudi spomin zapušča. Sin Bepo Kukovac, ki je napravil tudi štiri srednje šole, je po pripovedovanju zapisal takole: /sledi varianta zapisa zagovora/.

Bepo je zapisal zagovor z italijanskim črkopisom, besedila pa tudi ni povsem razumel in je nekatere besede zapisal tako, kot jih je slišal, tako. so nekateri deli teksta izgubili smisel oz. postali nerazumljivi.

Matičetov je leta 1967 zapisal **zagovor proti kačjemu strupu** tudi v Bili v Reziji. Povedala mu ga je Giuliana Nadja Klítawa (1906–1967). Ob besedilu je opisala spremljajoči obred, brez katerega zagovor ne pomaga (pljuvanje in izgovarjanje besedila, molitev). Informatorica je tudi povedala, kako je bila leta 1925 priča uspešnemu zagovarjanju. Neki ženski je v planini Kila je kača pičila psa, nakar se je trikrat prekucnil. Odnese ga je v Učjo, saj je vedela za moža, ki *vediwa valènj* (jemlje ven strup). Mož je povedal zagovor, potem še dahnil ali pljunil vanj. Pes se je trikrat prekucnil, kakor takrat, ko ga je kača pičila, in že je bil tak kot prej (Matičetov 1972 186).⁶ Iz Rezije, tj. vasi Bila, Liščaca, Osojane in Učja, je dragoceno tudi gradivo, ki ga je objavila Silvana Paletti: poleg nekaterih besedil zagovorov in opisov ravnanja (ali pa samo opisov brez besedila) so tudi nekatera imena ljudi, ki so zagovarjali in h katerim so prebivalci vasi in okolice hodili po pomoč.⁷ Nekateri so ob zdravljenju uporabljali *pristarete librine* (prastare knjige), npr. puščavnik Barbèt in Ana Schmidt, madžarskega rodu, ki je knjigo dobila od svoje tete. Paska Širokacaua zapisovalko Silvano Palletti posvari:

/.../ se je treba varovati ljudi, besed in oces /.../, ker en sam pogled more sonce osmoditi, ena sama beseda more veliko skalo razklati, ena sama iskra ognja more vneti hlev sena in eno samo slabo mišljenje (misel) veliko škode more narediti človeku. (Paletti 1984: 139–143)

V gradivu, ki ga je zapisal Pavle Merku in objavil v knjigi *Ljudsko izročilo Slovencev v Italiji* (1976), je skupaj 24 enot, povezanih z zagovarjanjem. Povečini

⁶ Posnetek pogovora hrani arhiv Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU.

⁷ Če so bili ljudje v stiski, so se odpravili tudi na daljšo pot k dobremu zdravilcu, npr. iz Brd v neko vas nad Špetrom (gl. Sosič 2000: 237).

gre zgolj za opis ravnanja pri tegobah, boleznih, slabem vremenu, ne pa tudi dejansko za besedilo zagovorov, čeprav je te enote avtor naslovil kot zagovore: zoper hudo uro in slabo vreme (4 enote); če piči modras (3), zoper uroke (3), zoper abot (3), zoper otisko (2), zoper kačji pik (2), zoper meglo (1), zoper točo (1), postopek zoper bolečino v očeh (1), če kravo ugrizne klop (1), zoper izvin (1), zoper oskrumbo (1), zagovor za izganjanje slabega duha (1).

O zagovarjanju na obravnavanem območju poglobljeno piše Roberto Dapit (*Moč besede, moč prednikov: zagovorni obrazci iz Režije in drugje* 2001). Poleg splošnih teoretičnih izhodišč o zagovorih predstavi tudi okoli 20 besedil (in variant), ki jih je sam zbral na terenu v Režiji, Benečiji, na Furlanskem in Hrvaškem od leta 1994 do 2001 (zagovori proti kačjemu strupu in proti boleznim, postopki proti vremenskim nepravilnostim oz. zlim duhovom ter samoobrambene besede). Količina gradiva pokaže na izredno zakoreninjenost tovrstnih obrazcev med ljudmi, kar avtorja spodbudi k razmislekom o razmerjih med človekom in njegovo preteklostjo, vzpostavljenih skozi stike z drugim svetom oz. z njegovimi predniki (Dapit 2001: 144).

2.2 Gradivo iz današnjih dni

Tudi med mojimi raziskavami slovstvene folklorne v Benečiji (od leta 2013 dalje) je bilo dokumentiranega nekaj gradiva, povezanega z zagovarjanjem. V nadaljevanju je predstavljenih nekaj izbranih enot, to so zagovori oz. opisi zagovarjanja in zdravljenja, kot so jih za različne tegobe poznali v vaseh Kraj (Crai), Čarni Varh (Montefosca), Špeter (San Pietro al Natisone) in Trinko (Trinco).

2.2.1 Informatorka Maria Crainic v vasi Kraj/Crai mi povedala in pokazala dva zagovora, kot ju je izvajala njena mama.

Zagovor zoper *abud* (afto)

Za tisto, kr se je nardilo tu ustah: Abud te prženem u imenu Krištuša, s kosti, z mesa, s kože wən! Puj (pljune)! Trikit mouraš tuole narèst an trikit muoraš pluvənt. Tiste samuo je naša mama, də jest viem, de je tiste nardila.

Zagovor zoper ječmen

An za kr smo miel ta pod očjo. Je uziela sərɔp an je nrdila tokolie (kaže z gibi rok: pred očmi ponazarja, kot bi z levo prijela šop žita in z desno požela, ob koncu giba pljune na stran). *Trikrit! In tole je znala moja mama, se nisem maj teleya pozabila.*

2.2.2 Informatorka Maria Cencig je povedala nekaj zanimivih informacij o zdravljenju v Čarnem Varhu / Mntefosca.

Zgovarjanje bolečine v hrbtu

Za zayuarjat je bla dna žena, Nina par ta Gorenjih, tista je znala zayovarjat an še ene dvie. Ena je bla stara, je že kadà umarla. Kar te je bolet hrbàt alor so presekal preti, so del. Je zayovarjala, da mo ozdrave harbàt. Je presekala preti. In jest ne vem, kaj je blo in kaj ni blo, ma je pasàlo al ni pasàlo (se smeje). Je nardila, kar je moðyla an kar je znala. Za slabo nie bluo. So hodil ta h nji prov za harbàt.

Zoper ječmen pod očesom

Za ječmen so presekal pa s srpan, tistin za pšenico že:t. Tan na križen pot (križišču). Tan na krinež pot, an vsakrt je zmolila, kar je zmolila an vsakrat, trikrat je presiekla. In vsakrt, k je presiekla (zamahnila s srpom), je plúvlna na tla. Pasàlo je. Tole je blu za ječmen. Je zmolila, kar je zmolila an ta je presiekla an je pluvlna na tla.

Če te je uscala krota (krastača)

An za kroto, če te je oscala krota, so ywaril, je biu človek biu ws prieyast n rdec n je začel ynit. An ta je šla po kroto an je dala wodò an te je pejala ne ta pod kap, us pod korc an at je molila an je jala: »Oskrumba, biež proc!« An je pluvlna an trikit je oblila dol po yobc. »Oskrumba, bejž proc!« An je molila, ne ven kaj je molila, an dol na tole kroto je šla tela wodà. ... Pasalo (minilo) je.

B.: Se je tudi vam to zgodilo?

Ja, sem mela celo krošto (krasto), tlie na obraz sem miela.

B: Vas je res krota oscala?

Ne, veš da me ni. Tako so deli. In mi je, Emilja Šjornova se je klicala, me je oblila an sušt se mi je začelo an pasalo m je. Je prnesela wodò tu korco. Je šla prov na kroto. Je bla mrtva krota. Jo je miela tam v zido jo (spravljeno je imela za te primere v vzdni omari) tam v eni škatli. Da k je ratalo tako, da je viedela, kje je. In je šla po tole kroto, an je šlo tole (voda) dol po teli krot an je priporočila tele besede, ne vien, kaj je ywrija. An pasalo je. Ni nobenga več u tist hiš, ni ne človeka ni ne krote.

Če je bolel zob

Če te je pa zob boleu so nardil (narisali) yor na blu (modro) karto (papir), so nardili bramor, činkue punti (pentagram), so ywaril in so diel tako (položi na lice na mesto, kjer boli zob). An še no pero (list) od ciklamine, od zeleneya, ne

rože, so diel tle (na isto mesto). Ma s mouyu verjet, da je pasalo. Če je uajalo, je uajalo, ni bluo nobene škode.

B. Ste tudi vi zagovarja?

Ne, ne nisem jaz. Sem samo videla, kaj so delale ženice.

Proti bolečinam v trebuhu

Če je bolet trebuh, so diel drenjeve žyanje yor. So namazal. Al pa s slino so pomazal. Ya je nekaj pofreškala slina. So pomazal, no. Jes vem, moja nona, nas je s slino tole pomazala. Kar je viedla, je naredla. Kar so zal ldje, so si pomal.

Če je živino pičila kača

Če je piklna kača živino na planin, so dal no vino. Smo nesli žeynjavat vino za veliko nuoc. An ta se je dalo no marc vina za popit, če so viedli, da jo je piknu modras (živino).

2.2.3 Informatorka Elena Bularjewa iz vasi Trinko mi je je povedala, kako jo je njena babica (nona) rešila nadležne srbeče otekline. Pri srečanju je bilo navzočih več ljudi, zaradi govorjenja vsevprek, natančnejša transkripcija zvočnega posnetka ni bila mogoča. Zato je drugi del opisa povzet v knjižnem jeziku.

Srbeča oteklina

An mene me je zdravela. Ona se je navadla od druge žene, je bila mat Frkceva. At je bila mat, smo jo vsi mat klical. Zak ona je mela bukve od vsih ... ona je zdravala propio, pero je pustila vaskemu kej za spomin. Naša nona me je gor na meje (meni?) ešperimentála, k sm miela tlie bulo (kaže na komolec), mi ni tielo pasat (miniti). Je blo oteklo an bulce notre. Me je srbielo zmirem. Sem murla praskat. An naša nona je jala: »Poj, poj, ti nardim...« M je nardila ta pod kjer ščuri uoda ta uos luor, kjer kapa woda, se mora nogo ali roko dieti /.../.⁸ Ko ni bilo dežja, je bilo treba pa s korcem zaliti, če se je le dalo, z vodo iz studenca. To je bilo treba storiti tri dni zaporedoma, in sicer zvečer, ko je že zašlo sonce, ob mraku. Zraven je bila še molitvica. Kap, pod katero stojš, mora gledati proti jugu, in tudi ti gledaš proti jugu, ko si pod kapjo in nastavljaš roko ali nogo kapljam. Meni je to nona naredila s korcem in čez en teden je bilo v redu. Sem tudi sama to hčeri naredila, ko smo bili v Bologni in je pomagalo.

⁸ V nadaljevanju povzetek povedanega.

2.2.4 Informator Peter Trinko (r. 1956) iz Tarčmuna je povedal, kako je bil priča zagovarjanju Nikoline Lucjove iz Špetra. »*Je bla na stara stara žena, je štrodih'ala* (zagovarjala, zdravila bolezni).

Oskrumba

Tast Petra Trinka je imel *oskrumbo* (okužbo), zato je prosil, naj gredo po Nikolino Lucjevo, da bi mu pomagala, »*ker ona zna, ona ve, ona ima besede, ona ve tel »rito« in je ona prišla.*« Peter pa je moral (to komentira »*še sada me je špot* «) iti v sosednjo vas, da je od nekega lovca dobil *pumber* (smodnik), ki ga je potrebovala za zagovarjanje. »*An ta pumber je metala če za harbat an je pljunjala na desno, na levo, ta spred an obračala se an yovorila neke besiede, je znala ven iz ylave* (na pamet).« Tast je kmalu ozdravel, se mu začela celiti, informator pa doda, da bi se po njegovem mnenju ozdravil tako ali tako. Na vprašanje, ali je zdravilka zahtevala plačilo, je odgovoril: »*Ne, nič, to je bilo tako, je bila dobrota med bližnjimi v vasi.*«

3 SKLEPNA MISEL

Predstavljeni zapisi so bili torej pridobljeni od tako ljudi, ki so zaupali v učinkovitost zagovorov (kar so podkrepili tudi z uspešnimi primeri zdravljenja), kot tudi tistih, ki so v zagovorih videli zgolj prežitek vraževerja, v katerega sami ne verjamejo. Slednje je značilno za večino današnjih informatorjev, ki se teh praks spominja iz otroštva; toda kljub temu vendarle marsikdo doda, da *škodovati ni moglo*.

LITERATURA

- BABIČ, Saša, 2015: *Beseda ni konj. Estetska struktura slovenskih folklornih obrazcev*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- DAPIT, Roberto, 2001: Moč besede, moč prednikov: zagovorni obrazci v Reziji in drugje. *Studia mythologica Slavica* 4, 141–158.
- DOLENC, Milan, 1983: Bibliografija rokopisnih ljudsko-medicinskih bukev in zapisov s slovenskega etničnega območja. *Slovenski etnograf* 31. 31–74.
- –, 1999: *Zagovori v slovenski ljudski medicini*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino medicine, Medicinske fakultete.
- GLONAR, Joža, 1922: Srednjeveški zagovori v ljubljanski licejki. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 17, 100–101.
- –, 1928: Kolomonov žegen in enake reči pri nas. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 23. 150–151.
- GRAFENAUER, Ivan, 1907: O Duhovni brambi in nje postanku, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 4/2. 1–70.

- –, 1937: Najstarejši slovenski zagovori. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 32. 275–293.
- KROPEJ TELBAN, Monika, 2015: Ustno izročilo ob severni slovensko–italijanski meji. V: ur. Roberto Dapit idr., *Collezioni uniscno. Zbirke povezujejo*. Ljubljana: ZRC SAZU. 127–152.
- MAKAROVIČ, Marija, 2008: *Podoba zdravstvene kulture koroških Slovencev v kmečkem okolju od Zilje do Podjune v 19. in 20. stoletju*. Celovec: Mohorjeva založba
- MATIČETOV, Milko, 1951: Zagovarjanje pri dveh slovenskih književnikih. *Slovenski etnograf* 20 –21. 331–342.
- –, 1961: Uno scongiuro sloveno contro la nebbia e i suoi corrispondenti svizzeri. *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* (Basel) 57 (3/4): 160–164.
- –, 1972: Rezijanski zagovor proti kačjemu strupu. *Traditiones* 1. 186.
- MERKŮ, Pavle, 2004: *Ljudsko izročilo Slovencev v Italiji, zbrano v letih 1965–1974*. Videm: Pizzicato.
- MÖDERNDORFER, Vinko, 1964: *Ljudska medicina pri Slovencih*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- NAVRATIL, Ivan, 1894: Slovenske narodne vraže in prazne vere. *Letopis matice Slovenske za leto 1894*. 129–201.
- –, 1896: Slovenske narodne vraže in prazne vere. *Letopis matice Slovenske za leto 1896*. 1–46.
- NOVAK, Vilko, 1960: *Slovenska ljudska kultura*. Ljubljana: DZS.
- PALETTI, Silvana, 1984: Samoobrambne besede, navade in verovanja v Reziji. *Traditiones* 13. 139–143.
- POLJAK ISTENIČ, Saša (ur.), 2015: *ZBORZBIRK. Kulturna dediščina med Alpami in Krasom. Vodnik po zbirkah*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- RADENKOVIČ, LJUBINKO, 1996: *Narodna bajaranja kod Južnih Slovena*: Beograd: Prosveta. Balkanološki inštitut SANU.
- SOSIČ, Barbara, 2000: Gradivo o ljudski medicini v zapisih terenskih ekip Slovenskega etnografskega muzeja. *Etnolog: glasnik Slovenskega etnografskega muzeja* 10. 213–254.
- STANONIK, Marija, 2009: *Zgodovina slovstvene folklorne*. Ljubljana: Slovenska matica.
- ŠTREKELJ, Karel, 1904–1907: *Slovenske narodne pesmi*. 3. zvezek. Ljubljana: Zadrúžna tiskarnica.
- ŽIDOV, Nena, 1996. *Alternativna medicina v Sloveniji: etnološki vidiki*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta
- – (ur.), 2000: *Etnolog. Glasnik slovenskega etnografskega muzeja* 10. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

USTNI VIRI

- Jovana BLASETIG, Hlodič (Clodig). Zvočni zapis Barbara Ivančič Kutin, Hlodič, Benečija, 21. 6. 2014.

- 220 Slovenski slavistični kongres, Videm/Udine/Udin, 27.–29. september 2018
- CAPL, Alojz, Radkovec. Pogovor vodila Barbara Ivančič Kutin, z videokamero posnel Miha Peče, Pohorje, 19. 4. 2018. Posnetek z naslovom *Pripovedi z bistriškega Pohorja 3* hrani arhiv ISN ZRC SAZU.
- Maria CRAINIG, Kraj (Crai). Zvočni zapis Barbara Ivančič Kutin, Kraj, Benečija, 22. 11. 2013.
- Maria CENCIG iz Čarnega Varha (Montefosca). Zvočni zapis Barbara Ivančič Kutin, Čarni Varh, Benečija, 19. 11. 2013.
- Peter TRINKO iz Tarčmuna. Zvočni zapis Barbara Ivančič Kutin (navzoča sta bila še Maša Jasinska in Gleb Pilipenko iz Moskve), Špeter, Benečija, 7. 6. 2018.
- Elena BULARJEWА (hišno ime) iz vasi Trinko. Zvočni zapis Barbara Ivančič, Osne Brido, 21. 7. 2014.

ROKOPISNI VIRI

- Milko Matičetov, terenski zvezek *Beneška Slovenija – Slavia Friulana* 5. 8. 1940. (NUK 88/2017).
- –, terenski zvezek *Slovensko folklorno gradivo iz Tera – 1940*. (Arhiv ISN).
- Alojzija Mazora, 19. 4. 1933. Rokopis dveh zagovorov v muzejski zbirki Zdravka Mazore, Breginj.

¹MILENA MILEVA BLAŽIČ, ²ALENKA ŽBOGAR

¹Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani,

²Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

milena.blazic@pef.uni-lj.si, alenka.zbogar@ff.uni-lj.si

Pravljice in ljudsko literarno izročilo od vrtca do konca osnovne šole

Izhodišče za raziskavo je teza, da je slovensko in svetovno ljudsko slovstvo in umetno literarno izročilo, ki se z njim meddisciplinarno povezuje, v slovenskem predšolskem sistemu ter v osnovni šoli po vsej vertikali skromno zastopano. Zdi se, da se kljub globalizirani družbi, v kateri živimo, očitno ne zavedamo pomena in vloge teh besedil za medkulturni, intra- in interkulturni dialog, krepitev kulturne zavesti in kulturnega kapitala, temelja individualne, nacionalne in globalne identitete.

UVOD

V prispevku bomo pregledali učni načrt za slovenščino v osnovni šoli (2008)¹ (književnost) ter kurikulum za vrtce z vidika zastopanosti pravlji in slovenskega in evropskega ljudskega izročila, slovstvene folkloristike ter literarne dediščine. Zanimalo nas bo, ali je tovrstnega slovstvenega izročila v našem predšolskem sistemu in v osnovni šoli pri pouku književnosti dovolj, lahko kakovostno spodbujamo inter- in intrakulturni dialog (Žbogar 2010a). Kakor navaja Žbogar (2015a), je interkulturni dialog uspešnejši ob intrakulturnem, torej ob spoznavanju in razumevanju lastne kulturne dediščine ter niza kontekstov: literarnoteoretskih, -zgodovinskih, družbeno- in kulturnozgodovinskih, filozofskih, umetniško-estetskih, filozofskih, religioznih, biografskih, jezikovnih ipd., skratka ob plodnem spoju diferencialnosti in similaritete. Preko ljudskega izročila ter umetnega slovstvenega izročila torej mlade senzibiliziramo za estetske, etične in spoznavne

¹ Osredotočili se bomo na neprenovljeni UN iz leta 2008. Prenovljeni, ki je bil na Strokovnem svetu za splošno izobraževanje potrjen na začetku leta 2018, ima predpisanih še manj obveznih besedil in izbiro le-teh prepušča učiteljem.

vrednote različnih civilizacij, spodbujamo k strpnosti do drugih in drugačnih kultur, kar rezultira v proizvodnji kulturnega kapitala (Žbogar 2015a).

Preverili bomo tudi delež pravljic, pripovedk, basni, bajk, balad in romanc ter antične mitologije² v učbeniškem sklopu *Novi svet iz besed* 6–9.

V skladu s spoznanji bomo predlagali doslej v šolskem kanonu prezrta besedila in jih didaktizirali v skladu z najnovejšimi spoznanji stroke. Vključevala bodo spoznanja recepcijske (Žbogar, 2003, 2014) in sistemske didaktike književnosti (Blažič, Krakar Vogel, 2013), inovativne učne oblike in metode dela z ljudskim in umetnim literarnim izročilom (prim. problemsko-ustvarjalni pouk književnosti v Žbogar, 2013).

ANALIZA KURIKULA ZA VRTCE (1999) IN PRIROČNIKA H KURIKULU ZA VRTCE (2001)

V *Kurikulu za vrtce* (1999, v nadaljevanju *Kurikul*) je pet poglavij (cilji, načela, otrok v vrtcu, področja dejavnosti v vrtcu in viri). V poglavju Področja dejavnosti v vrtcu je navedenih šest področij (gibanje, jezik, umetnost, družba, narava in matematika). Jezikovna dejavnost v predšolskem obdobju je definirana kot najpomembnejše obdobje za razvoj govora, komunikacije ipd. Književnost ni samostojna je del jezikovnih dejavnosti, ki se delita na dve obdobji: od 1.–3. leta in od 3.–6. leta.

Osnovni cilj je spoznavanje nacionalne in svetovne književnosti – lastne in tuje kulture. (*Kurikul* 1999: 19). Eden izmed globalnih ciljev je doživljanje in spoznavanje temeljnih literarnih del za otroke. (*Kurikul* 1999: 19), drugi jezikovni cilji so: identifikacija s književno osebo, doživljanje književnega dogajanja, literarnega sveta (podoba književne osebe in dodajalnega prostora). Ob primerih dejavnosti književnih/literarnih del, *Kurikul* omenja različne literarne vrste: pesmi(ce), pravljice, pripovedi, uganke, zgodbe (zgodbice). Dramska dejavnost je eno petih področij umetnosti (likovne in oblikovalne, glasbene, plesne, AV in dramske dejavnosti). V *Priročniku* so lutkovne igre navedene tudi na področju – Jezik.

V *Priročniku* so navedeni osrednji žanri/vrste, in sicer: slikanica, pravljice (ljudske in avtorske), in sicer: poezija, lutkovna igra. Med priporočenimi 64 temeljnimi literarnimi deli za otroke so predlagane štiri zbirke, prvi dve s področja ljudskih pravljic (*Babica pripoveduje: slovenske ljudske pravljice*, *Mamka Bršljanka: pravljice s celega sveta*). V zbirki *Mamka Bršljanka* so tri rezijanske pravljice (*Bogata in uboga sestra*, *Lisičja šola* in *Rusica pregnala grdinico iz lisičje hišice*).

² Npr. mit o Argonavtih, ki je povezan z nastankom Emone oz. Ljubljane.

ANALIZA UČNEGA NAČRTA ZA SLOVENŠČINO V OSNOVNI ŠOLI (KNJIŽEVNOST) (2008)

V prvem triletju so temeljni cilji, povezani s poukom književnosti, osredotočeni na učenčevo zmožnost ponazarjanja, utemeljevanja in vrednotenja književnih besedil, pri čemer so cilji, povezani s pravljico naslednji:

- samostojno pripoveduje, piše pravljico, pri tem upošteva njene značilnosti;
- piše in pripoveduje nadaljevanje pravljice;
- tvori narobe pravljice;
- tvori kombinacije dveh pravljic;
- pozna književna besedila obvezno obravnavanih avtorjev in izbrane slovenske ljudske pravljice.

Zlasti v prvem triletju bi bilo vključevanje večjega deleža ljudskega slovstva in evropske literarne in ljudske dediščine smiselno, saj ta besedila največkrat niso zelo zapletena, imajo predvidljivo strukturo in etično-moralne nauke posredujejo preko estetsko in zgradbeno učinkovitih besedilnih svetov.

V prvem razredu tako učenci spoznajo zbirko *Pojte, pojte drobne ptice* ter naslednja lirski besedila: *Stara pesem*; *Jurček orje*, *Katarina Barbara*. Med pripovednimi besedili so predpisane ljudske pravljice *Janček-ježek*, *Mojca Pokraculja*, *O povodnem možu*, *Hvaležni medved*, Grimmove pravljice (*Rdeča kapica*, *Volk in sedem kozic*, *Sneguljčica*), zbirka slovenskih ljudskih pravljic *Babica pripoveduje* ter zbirka svetovnih ljudskih pripovedi *Mamka Bršljanka*. Dramsko besedilo, vezano na ljudsko izročilo, je Makarovičeva *Volk in sedem kozličkov*. V drugem razredu sta predpisani le dve lirski besedili, in sicer zbirka *Malčki palčki* ter ljudska *Zajec in pes*, pripovedna besedila, ki jih morajo spoznati v drugem razredu, so ljudska *Zakaj pes teče za zajcem?*, *Miška je šla k čevljarju*, Grimmova *Pepelka* in *Trnuljčica* ter dramska igra *Zvezdica zaspanka* Milčinskega. V tretjem razredu je predpisana naslednja poezija: *Sončnica na rami*, *Primi pesmico za rep* in ljudska *Kaj sem prislužil*, pripovedna besedila so naslednja: Andersenova *Palčica*, *Grdi raček*, *Kraljična na zrnju graha*, *Cesarjeva nova oblačila*, *Palčica* ter *Vžigalnik*. Od rezijanskih sta predpisani *Dvanajst ujcev*, *Tri botre lisičice*.

V drugem triletju učenci spoznavajo poleg predpisanih besedil tudi druga (lokalna, aktualna) besedila, razvijajo recepcijsko zmožnost in ločujejo umetnostno od neumetnostnega besedila. Besedila spoznavajo ob osrednjih temah, ki so v 4. razredu otroštvo, nonsens in družina, v 5. razredu nenavadna stvarnost, tradicija in izročilnost³ ter prijateljstvo, v 6. razredu pa odraščanje in vrstništvo, stvarnost kot

³ Najbrž je mišljeno izročilo.

pustolovščina ter aktivnost in ustvarjalnost. Branje pripovednih del poteka po metodi dolgega branja. Spoznavajo naslednje značilnosti pravljice:

- ljudska pravljica (formalni začetek in konec, prepovedi, zapovedi, prerokbe, pravljicična števila, tipične pravljicične osebe);
- tipične lastnosti slovenskih ljudskih pravljic (slovenske pravljicične osebe, pravljicični motivi, pravljicična struktura);
- značilnosti pravljic drugih narodov sveta (ob primerjavi z značilnostmi slovenskih ljudskih pravljic);
- klasična avtorska pravljica in kratka sodobna pravljica.

Zmožnost pisanja razvijajo ob pisanju:

- pravljice (formalni začetek in konec pravljice, preteklik, pravljicična števila, zapovedi, prerokbe, tipične pravljicične osebe);
- tipično slovenske pravljice (posnemanje sloga, vpletanje motivov, npr. leteča preproga, duh v steklenici, sezam);
- pravljice po vzoru klasičnih avtorskih pravljic, živalske pravljice: pravljice, katerih glavni junaki so čudežna bitja, pravljice, v katerih oživijo predmeti, narobe pravljice, kombinacije dveh pravljic, nadaljevanje pravljice, predzgodbe;
- pravljice po vzorcu kratke sodobne pravljice: dogajanje, razpeto med stvarmi in fantastični svet.

Pojmi, ki jih morajo usvojiti, so v 4. razredu: ljudska pravljica, ljudsko književno besedilo, umetna književnost; v 5. razredu: pravljica: kratka sodobna, klasična avtorska, živalska, Hans C. Andersen.

Obvezna besedila v 4. razredu so: Andersenovi *Snežna kraljica* in *Grdi raček*, Makarovič: *Kam pa kam kosovirja*, *Kosovirja na leteči žlici*, Vandot: *Kekec* in film ter zbirka *Slovenske narodne pravljice*. V 5. razredu: ljudska *Pleši, pleši črni kos*; Andersenova *Mala morska deklica* (in film), zbirka *Mama Bršljanka* ter zbirka 100 najlepših pravljic iz slovenske in svetovne literature. V 6. razredu spoznajo ljudsko *Desetnico*, Andersenovo *Deklico z vžigalicami*, *Cesarjeva nova oblačila*, pravljice Miličinskega (*Desetnica*), zbirko *Tisoč in ena noč* (in film), Wilde: *Srečni kraljevič in druge pravljice*.

Opozoriti velja, da se *Grdi raček* ponovi med obveznimi besedili v 3. in 4. razredu, ponovi se tudi zbirka *Mama Bršljanka*, vprašanje pa je, ali je *Deklica z vžigalicami* z recepcijskega vidika primerna za 6. razred in ali je ne bi bilo smiselno prestaviti v tretje trileetje.

V tretjem triletju učenci spoznavajo obvezna in neobvezna besedila in tako razvijajo recepcijsko zmožnost, besedila medbesedilno primerjajo in vrednotijo ter iščejo razlike med estetsko polnovredno in trivialno/zabavno književnostjo. Osredotočajo se na književne osebe (ločujejo jih, presojujejo njihovo ravnanje in mišljenje, prepoznavajo, do nje vzpostavijo kritično distanco, se vživljajo vanje, prepoznavajo njihov socialni položaj, motive za ravnanje (npr. psihološke in etične motive za ravnanje)), književni prostor in čas, dogajanje, motive, temo, sporočilo in snov, ločijo med avtorjem in pripovedovalcem (vsevednim), prepoznavajo komično perspektivo in spoznavajo različne književne zvrsti in vrste, npr. ep, balado, romanco, sonet; v 7. razredu basen, razlagalno in zgodovinsko pripovedko, bajko, bajeslovna bitja in junake; v 8. razredu roman ter v 9. razredu novelo (zgoščenost) in črtico (čustva). V okviru dramatike spoznajo pojme gledališče, radijska igra, film, gledališka/lutkovna predstava.

Zmožnost pisanja ob pripovednih besedilih razvijajo v 7. razredu tako, da napišejo basen, bajko in pripovedko, v 8. razredu fantastično zgodbo (ljudsko pripovedko in antični mit), fabulativno pismo in fiktivni dnevnik ter kratko realistično pripoved na podlagi časopisne novice. Pisanje razvijajo tudi ob dramskih besedilih, in sicer v 7. razredu dramatizirajo pripovedno in pesemsko besedilo ter napišejo krajše dramsko besedilo, v 8. razredu posamejno kratko radijsko igro ter pišejo komične in dramske fragmente in prizore, v 9. razredu pa posnemajo slog dramskih besedil.

Strokovni izrazi, vezani na ljudsko dediščino, ki jih morajo poznati v 7. razredu so lirski in epski pesem, basen, pripovedka in bajka, v 8. razredu 3- in 4-vrstičnica, balada, romanca, v 9. razredu pa prvoosebni pripovedovalec, lirski izpovedovalec, ter pregledno posamezna literarnozgodovinska obdobja.

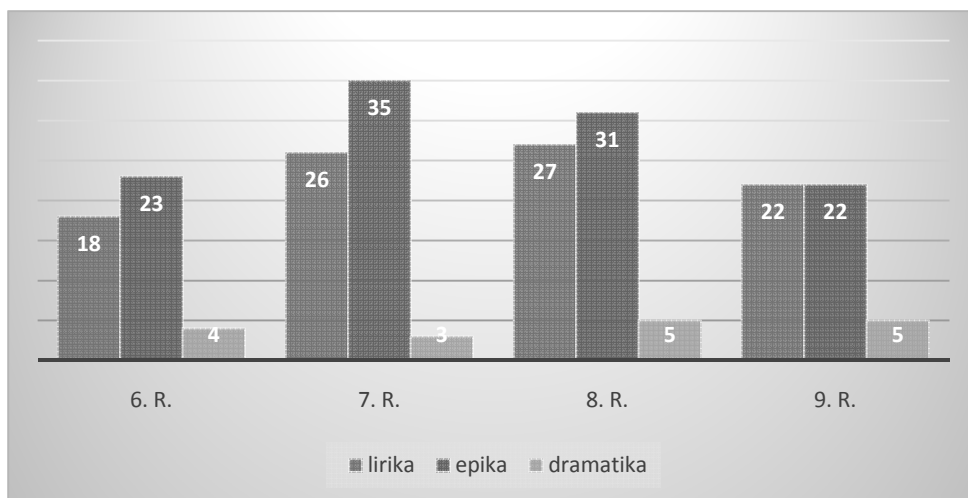
Obvezna besedila v okviru preučevane teme so v 7. razredu so *Pegam in Lambergar* (ljudska), v 8. in 9. razredu ni obveznih besedil s preučevanega področja, pač pa so med predlaganimi v 7. razredu navedena *Gor čez izaro* (ljudska), Homerjeva *Odiseja* ter ljudska *Volkodlak*, ljudske *Ajda in Slovenci*, *Kralj Matjaž*, *Peter Klepec* ter antične *Dedal in Ikar* (Ovid), *Tezejev boj z Minotavri* (Petiška) in *Stvarjenje sveta*. V 8. razredu so to ljudske *Galjot*, *Oblaki so rdeči* in *Vedomec*, v 9. razredu pa *Pesem nosačev žita*. Za domače branje je v 7. razredu predlagana zbirka *Stare grške bajke* (Petiška).

Ugotavljamo, da je v 7. razredu tovrstnih besedil precej in so relativno uravnotežena med lirski in pripovedna, tudi domače branje je predvideno s področja antične književnosti, v 8. razredu je tega precej manj, pa še to gre le za poezijo, v 9. razredu pa je predlagana le ena antična ljudska pesem.

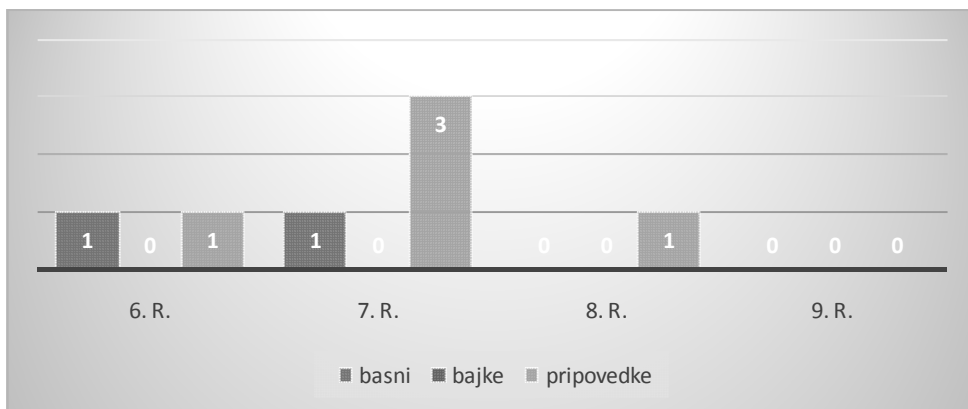

ANALIZA UČBENIŠKEGA SKLOPA *NOVI SVET IZ BESED (6–9)*⁴

Analiza razmerja med liriko, epiko in dramatiko v 6., 7., 8. in 9. razredu tega učbeniškega sklopa je pokazala, da v vseh razredih prevladuje slovenska književnost, razmerja pa so:

Ker prevladuje pripovedništvo, nas je zanimalo še razmerje med basnimi, bajkami in pripovedkami. Pokazalo se je, da znova prevladuje slovenska književnost, v 6. razredu je ena pripovedka iz svetovne književnosti (iz zbirke *Tisoč in ena noč*), sicer teh literarnih vrst svetovne književnosti v analiziranih učbenikih ni. Bajke ne najdemo niti ene v nobenem razredu, pripovedke so v najvišjem odstotku prisotne v 9. r., kar je glede na UN presenetljivo, basen je le ena v 6. r. (*Lisica*).

⁴ Pri analizi učbenikov so pomagali študentje 5. letnika magistrskega pedagoškega študija slovenistike in komparativistike št. l. 18/19, za kar se jim zahvaljujem.

Pravlјice so najpogosteje zastopane v 6. r., skupaj 5 (tri slovenske in dve svetovni), v 8. r. je ena pravljica iz svetovne knjiŹevnosti (Puškin: Pravlјica o carju Saltanu). Tudi balade so redko zastopane, v 7. r. se pojavi ena slovenska ljudska (*Pegam in Lambergar*), v 8. r. dve slovenski umetni (Prešeren: *Povodni moŹ* in Aškerc: *Kronanje v Zagrebu*) in v 9. r. ena umetna iz svetovne knjiŹevnosti (Villon: *Balada o pregovorih*). Romance so zastopane še v nižjem odstotku, in sicer ena slovenska ljudska v 7. (*Graščakov vrtnar*) ter po ena umetna iz svetovne knjiŹevnosti v 8. r. (španska *Zakleta kraljična*) in ena slovenska umetna v 9. r. (Makarovič: *Romanca o Źabah*). Antična knjiŹevnost je z dvema besediloma prisotna v 7. r. (po UN) in enim besedilom v 8. r. (Ovid: *Orfej in Evridika*).

RAZISKOVALNA IZHODIŠČA ZA NADALJNE RAZISKAVE

Če strnemo, potem lahko rečemo, da je v vrtcu poudarek na spoznavanju slovenskih in svetovnih ljudskih pravljic. V prvem triletju poudarek na spoznavanju pravljice, pri čemer dokazujejo zmoŹnost prepoznavanja, doŹivljanja, razumevanja in vrednotenja pravljice tako, da o njih pripovedujejo, jo pišejo (nadaljevanje, narobe pravljice, kombinacije dveh pravljic, upoštevajoč njene značilnosti). V drugem triletju je večji poudarek na ločevanju med ljudsko in umetno knjiŹevnostjo, še vedno pa poglobljeno spoznavajo pravljice in jih pišejo (nadaljevanje, predzgodbo, prej navedeno ter Źivalsko pravljico, pravljico z značilnostmi slovenske ljudske pravljice). V tretjem triletju pa spoznavajo mgr. temeljne značilnosti epa, balade, romance, pri čemer ob izbranem besedilu naštejejo značilnosti pripovedne vrste in jih primerjajo z znanimi značilnostmi te vrste besedila: basen, pripovedka, bajka (7. r.).

Z večjim poudarkom bi veljajo spoznavati tudi baladno tradicijo. Tako npr. tematizirajo slovenske balade le kot del literature, učenci po celi vertikali spoznajo le deset balad, čeprav poznamo 337 tipov balad, nekatere med njimi imajo svoje vzporednice v pravljicah ali povedkah (Atkinson, 2002, GoleŹ Kaučič, 2002a). (Prim. angleški izobraŹevalni sistem, v katerem je zagotovljena kontinuirana vključenost balad v učni proces: <https://www.tes.com/teaching-resource/storytelling-using-folk-ballads-in-secondary-schools-11222249>). Ker v 8. r. zmoŹnost pisanja razvijamo ob pisanju kratke realistične pripovedi na podlagi časopisne novice, predlagamo, da medbesedilno navezavo ljudske balade *Rošlin in Verjanko* (prim. GoleŹ Kaučič, 2004, 2018) nadgradimo s pripovedjo Franja Frančiča *Verjank in Rošlinčič* (Źabot, 1987), ki učinkuje kakor časopisna novica, čeprav to ni, saj krši temeljna načela praktične stilistike publicističnih besedil (ni

objektivna, razkriva osebne podatke ipd.), se pa medbesedilno navezuje na omenjeno ljudsko balado.

Temeljni problem, ki ga vidimo v prvem in drugem triletju je, da ne spoznajo dovolj izvirnega slovenskega ljudskega slovstva, premajhen poudarek je tudi na antični književnosti, zibelki evropske književnosti. Tako bi bilo smiselno vsaj v 9. r. obravnavati tudi mitološko zgodbo *Prometej* (Schwab, 2005), ki ga je Zevs za kazen priklenil na kavkaško skalo, kjer mu je jastreb kljuval jetra, ki so mu vsako noč ponovno zrastle.

Predlagamo, da bi v večji meri v pouk književnosti vključevali slovenske ljudske pripovedi, npr. pripovedi o naseljih, naravnih znamenitostih, cerkvah in gradovih, npr. pripovedko Erazem Predjamski⁵ (prim. Kropelj, Dapit, 2014). Sicer gre za zgodovinsko pripovedko, ki naj bi jo po UN učenci spoznali v 7. razredu, vendar je v tem razredu ljudsko slovstvo dobro zastopano, zato predlagamo njeno obravnavo v 6. razredu. Za 4. oz. 5. razred predlagamo v obravnavo katero od pripovedk iz zbirke *Zlatorogovi čudežni vrtovi* (Kropelj, Dapit, 2004), npr. pripoved Beli konj na Vršacu.⁶ Mitološko bitje (beli konj) je eden nosilcev sporočila. Bajeslovna bitja in junaki so kot pojem za interpretacijo znova predvideni v 7. razredu, a bi učenci te pojme lahko usvojili že prej, npr. v 4. razredu. Za 5. razred predlagamo v branje pripoved Dežela izobilja (Šmitek, 2007), ki sicer motivno-tematsko in idejno-sporočilno ni zahtevna, terja pa nekoliko več jezikovno-slogovne analize in pojasnil, saj se v njej pojavi kar nekaj arhaičnih besed, ki izginevajo iz vsakdanjega besedišča (npr. žida, golida, bajar, gare, oje, zapeček).

Komična perspektiva je pojem, ki ga morajo učenci usvojiti v tretjem triletju, a bi se lahko s pojmom seznanili že v prvem triletju ob branju lahkotnih ljudskih pripovedi, kot so npr. Kako je Ribničan iz svoje ajde čebele prepodil, Slovensko bi radi znali, Nikdar prav ali Sreča v nesreči (Kropelj Telban, 2015). Smiselno bi bilo učence seznanjati s slovenskimi bajeslovnimi in pravljичnimi bitji, od vrtca, osnovne do srednje šole (Kropelj, 2008).

⁵ Po ljudskem izročilu je bil Erazem roparski vitez (tako ga imenuje tudi Valvazor v Slavi vojvodine Kranjske), ki je napadal le bogataše in plemiče, kmetom pa je prizanašal. Po odhodu Ravbarjevih vojakov naj bi Erazma in njegove borce pokopali domačini pod lipo pri cerkvi pod gradom. Erazem Predjamski, član rodbine Luegerjev, ki je bila od konca 14. stoletja lastnica gradu Jama (tudi drugih gradov in posestev od Logatca do Vipave). V bojih proti Turkom je sodeloval v vojski ogrskega kralja Matije Korvina (kralja Matjaža).

⁶ Sporočilo pripovedke, ki nosi bogato metaforično in simbolno noto, je v razmerju med človekom in naravo ter opomin, da pravo bogastvo ni v materialnih dobrinah, pač pa v pristnih medsebojnih odnosih in spoštovanju žive in nežive narave.

SKLEPNE UGOTOVITVE

Ker je ljudsko slovstvo in umetno literarno izročilo, ki se z njim meddisciplinarno povezuje (Golež Kaučič, 2002b), v slovenskem vzgojno-izobraževalnem sistemu skromno zastopano, se kljub globalizirani družbi, v kateri živimo, očitno ne zavedamo pomena in vloge teh besedil za medkulturni, intra- in interkulturni dialog, krepitev kulturne zavesti in kulturnega kapitala, temelja individualne, nacionalne in globalne identitete (Žbogar, 2010a, 2010b, 2013, 2015a). Ker na tem mestu ni mogoče dovolj poglobljeno in razvejano pojasniti implikacije za šolsko prakso, predlagamo, da spremljate projekt V5-1702 z naslovom *Slovenska in evropska kulturna literarna dediščina – pravljice v slovenskem vzgojno-izobraževalnem sistemu od vrtca so srednje šole*, v katerega vključujemo spoznanja dosedanjih raziskav s področja slovenske in evropske literarne dediščine, in sicer ljudskih in avtorskih pravljic, slikanic (Blažič, 2014, Kropelj, 2012, Ivančič Kutin, 2012), balad (Golež Kaučič, 2004), mitov, legend (Ivančič Kutin, 2016a), pripovedk, povedk (Kropelj, 2015), bajeslovnih besedil in bitij (Kropelj, 2012), folklornih obrazcev (Babič, 2015, Ivančič Kutin, 2016b). Projekt bo pregleda, ali je slovstveno izročilo ustrezno umeščeno v učna gradiva in učne načrte v vzgojno-izobraževalne programe od vrtca do srednje šole, torej analizirati učbenike in berila, kurikulum za vrtce in posodobljena učna načrta za pouk slovenščine v šolah (osnovnošolskega, 2008, gimnazijskega, 2011) z vidika evropskega ljudskega in literarnega izročila s posebnim poudarkom na slovenskih pravljicah. Slovensko slovstveno izročilo bo reflektiral teoretično in didaktično v mednarodnem kontekstu ter podal relevantna znanstvena in pedagoško-didaktična izhodišča za korekcijo obstoječega zatečenega stanja (Blažič, 2013), v tem prispevku so bili zaradi omejenega obsega članka podani le kratki analitični izseki.

LITERATURA

- ATKINSON, David, 2002: *The English Traditional Ballad: Theory, Method and Practice*. Aldershot: Ashgate Publishing Limited.
- BABIČ, Saša, 2015: *Beseda ni konj: estetska struktura slovenskih folklornih obrazcev*. (Ethnologica - Dissertationes, 6). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- BLAŽIČ, Milena, 2014: *Skriti pomeni pravljic: od svilne do jantarne poti*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- BLAŽIČ, Milena Mileva, idr., 2016: *Novi svet iz besed 6–9*. Ljubljana: Rokus Klett.
- BLAŽIČ, Milena Mileva, 2013: A survey of Slovenian women fairy tale writers. *CLCWeb: comparative literature and culture*. [Online ed.], vol. 15, issue 1. <http://dx.doi.org/10.7771/1481-4374.2064>, <http://pefprints.pef.uni-lj.si/id/eprint/2684>, doi: 10.7771/1481-4374.2064.

- GOLEŽ KAUČIČ, Marjetka, 2002a: The Slovenian Ballad at the turn of the millennium. *Lied und populäre Kultur* 47. 157–169.
- –, 2002b: Slovenska ljudska pripovedna pesem (balada) in njeni odsevi v Prešernovi ter odmevi v sodobni poeziji. Marko Juvan (ur.): *Romantična pesnitev: ob 200. obletnici rojstva Franceta Prešerna* (Obdobja, 19). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 521–542.
- GOLEŽ KAUČIČ, Marjetka, 2004: Rošlin in Verjanko: transformacija ljudske balade v sodobna prozna besedila. *Traditiones: zbornik Inštituta za slovensko narodopisje*, 2004. 33, 2. 93–115.
- –, 2018: *Slovenska ljudska balada*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- IVANČIČ KUTIN, Barbara, 2012: Pravljicar Joza Kravanja - Marinčič (1876–1969) iz Vrsnika na Bovškem: je kaj ostalo za njim? *Otrok in knjiga* 39/83. 102–115.
- –, 2016a: Folklorno gradivo in njegov zapis kot stičišče slovstvene folkloristike in dialektologije: pogled v preteklost in predlogi za prihodnost. *Annales* 26/ 4. 715–726.
- –, 2016b: Krivopete: wild women with backward-facing feet in Slovenian folk narrative tradition. *Folklore* 127/ 2. 173–195.
- KRAKAR - VOGEL, Boža, BLAŽIČ, Milena, 2013: *Sistemska didaktika književnosti v teoriji in praksi*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- KROPEJ TELBAN, Monika, 2008: *Od ajda do zlatoroga: slovenska bajeslovna bitja*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva.
- –, 2015: Smeh je pol zdravja: navihane in šaljive slovenske ljudske pripovedi. Radovljica: Didakta.
- KROPEJ, Monika, 2012: *Supernatural Beings from Slovenian Myth and Folktales*. Ljubljana: Založba ZRC.
- –, 2015: *Type Index of Slovenian Folktales – Animal Tales and Fables*. H. J. Uther: *The Types of International Folktales*.
- KROPEJ, Monika, DAPIT, Roberto, 2004: *Zlatorogovi čudežni vrtovi. Slovenske pripovedi o zmajih, belih gamsih, zlatih pticah in drugih bajnih živalih*. Radovljica: Didakta.
- –, 2014: *Stoji, stoji tam beli grad: slovenske ljudske pripovedi o naseljih, naravnih znamenitostih, cerkvah in gradovih*. Radovljica: Didakta.
- SCHWAB, Gustav, 2005: *Najlepše antične pripovedke*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- ŠMITEK, Zmago, 2007: *Videnja pokrajine: naravni in namišljeni prostori v slovenskem ljudskem izročilu*. Radovljica: Didakta, 2007.
- ŽABOT, Vlado (ur.), 1987: *Rošlin in Verjanko ali Dolgo odlagani opravke slovenstva*. Ljubljana: Književna mladina Slovenije.
- ŽBOGAR, Alenka, 2010a: Pouk književnosti slovenske reformacije za 21. stoletje. Aleksander Bjelčevič (ur.): *Reformacija na Slovenskem: (ob 500-letnici Trubarjevega rojstva)* (Obdobja, 27). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 275–287.

- –, 2015a. Slovenian high school literature instruction in the light of developing cultural competence. Duško Radosavljević (ur.): *Zbornik radova*, V Međunarodni naučni skup "Vrednosti i identitet", 13.–14. november 2015. Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije "Dr Lazar Vrkatić". 764–775.
- –, 2003: Srednješolske književne vsebine na recepcijskem situ. *Jezik in slovstvo* 48/5. 39–50.
- –, 2013: *Iz didaktike slovenščine*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije.
- –, 2014: Literarno branje in mladostniki. Alenka Žbogar (ur.): *Recepcija slovenske književnosti* (Obdobja, 33). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 551–557.
- –, 2015b: Gimnazijski pouk književnosti v luči prenove in posodobitve. *Jezik in slovstvo* 60/ 3-4. 115–122.
- –, 2010b: Kulturna identiteta in postmoderna družba pri pouku književnosti. *Slavistična revija* 58/3. 349–360.

Slovanski jeziki in književnosti
na Univerzi v Vidmu

GIORGIO ZIFFER
 Università di Udine

Per l'origine di sloveno “velika noč”

L'autore propone una nuova etimologia per il termine sloveno ‘Velika noč’, diffuso anche in altre lingue slave, collegandolo alla tradizione liturgica della Chiesa aquileiese.

O izvoru slovenskega poimenovanja velika noč. *V prispevku je predlagana nova etimološka razlaga slovenskega poimenovanja velika noč, katerega vzporednice se pojavljajo tudi v drugih slovanskih jezikih, in sicer je poimenovanje povezano z bogoslužno obredno tradicijo oglejske cerkve.*

Finde Etymologien, suche sie nicht! (L. Spitzer)

Nel più recente dizionario etimologico dello sloveno leggiamo che ‘Velika noč’ come termine indicante la Pasqua è attestato a partire dal XVI secolo, e che forme identiche o simili si trovano nello slavo ecclesiastico, e poi in antico croato, in polacco e in ceco (da aggiungere sarebbe anche lo slovacco, dove troviamo *Vel’ká noc*). Vi si legge inoltre che lo slavo **velika not*’ avrebbe sostituito un più antico **velikъ дѣнь*, “perché un tempo la principale celebrazione liturgica pasquale aveva luogo nella notte fra il sabato santo e la domenica” (Snoj 2016, s.v.). L’ultima affermazione è senz’altro vera, ma da sola non basta certo a spiegare perché questa denominazione della Pasqua si sia diffusa e affermata proprio nelle lingue slave menzionate – la cui estensione corrisponde in gran parte alla Slavia romana –, e non in altre; mentre tutta da dimostrare è l’altra affermazione secondo la quale questo termine ne avrebbe sostituito uno più antico, derivato in ultima analisi dal greco (*megálē hēméra*) ed equivalente a ‘grande giorno’. Probabilmente questa affermazione poggia sul fatto che il termine così in sloveno come nelle altre lingue in cui appare è attestato assai tardi (in polacco p. es. si risale al XV secolo, in ceco fino al XIV; vd. Borys 2006: s.v. *Wielkanoc*, Rejzek 2015: s.v. *Velikonoc*). Ma che

cosa si nasconde invece dietro l'indicazione che una forma analoga si trova anche in slavo ecclesiastico?

Come si desume dallo *Slovník jazyka staroslověnského* (s. v. *noštъ* e *velikъ*), e come conferma anche l'*Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (s.v. *noštъ*), si tratta di due diversi luoghi del *Vangelo di Nicodemo* tradotto non dal greco, bensì dal latino. La tradizione manoscritta di questo testo, che presenta un impasto linguistico del tutto unico, non risale oltre il XIV secolo, ma la traduzione è assai più antica, probabilmente del X secolo, e oltretutto di possibile provenienza slovena. Questa era la documentazione nota fino a poco tempo fa in ambito slavo ecclesiastico (Ziffer 2011: 95-96). Lo stesso termine compare però in realtà anche nella traduzione del *Commento alla Liturgia* di Germano patriarca di Costantinopoli (v. Afanas'eva 2012: ...), ed è ugualmente attestato nel nuovo *Messale sinaitico*, scoperto nel 1975 nel Monastero di S. Caterina (Sinai sl. 5/N), e nel quale, come mi ha gentilmente comunicato Stefano Parenti (Roma), il termine alla c. 22r serve a introdurre il prefazio pasquale del rito romano. Si tratta dunque di un termine impiegato non solo dal traduttore del *Vangelo di Nicodemo*, ma che ha avuto corso, sia pure limitato, anche altrove nella tradizione slava ecclesiastica più antica, e i cui due nuovi esempi potranno forse a loro volta gettare nuova luce sull'origine degli stessi testi in cui compaiono.

Ma è verosimile che un termine così centrale dal rispetto onomasiologico in quanto indicante quella che per i cristiani rappresenta la massima solennità dell'anno liturgico, e così vitale dal rispetto storico-linguistico come mostra la sua ampia diffusione, sia sorto quasi dal nulla, senza un vero e proprio modello? Se oggi sono in grado di abbozzare una risposta a questa domanda, e di dire qualcosa di nuovo intorno a una denominazione che, come testimonia la tradizione slava ecclesiastica, è in ogni caso sorta assai prima dell'età delle prime attestazioni nelle lingue slave storiche, lo devo a un lontano suggerimento del prof. Sergio Tavano, il quale nella discussione seguita a una lezione sulla cristianizzazione dell'area slovena tenuta dal prof. Rajko Bratož presso l'Istituto di Storia sociale e religiosa di Gorizia nella primavera del 2008, aveva segnalato che la denominazione di 'Grande notte' era legata al nome e all'opera di Cromazio, vescovo di Aquileia fra il 387/388 e il 407/408.

Fra i sermoni composti dal grande vescovo aquileiese figurano anche due sermoni dedicati alla Pasqua, e più precisamente alla vigilia pasquale, rispettivamente i nrr. XVI e XVII (vd. Lemarié, Tardif 1969: 258-275 [per i testi], Etaix, Lemarié 1974: XI-XXVII [per la tradizione manoscritta]; cfr. anche Corgnani 1979: 181-192). Il termine 'Grande notte' non compare direttamente in nessuno dei

due sermoni, i quali tuttavia nelle più recenti edizioni critiche figurano entrambi con l'indicazione, che è quasi un titolo (*In nocte magna*), in sé spurio ma derivato da una fonte preziosissima per la ricostruzione dell'anno liturgico aquileiese quale il *Capitulare Evangeliorum* del *codex Rehdigeranus*, un evangelario di età longobarda (VIII sec.) conservato oggi presso la Staatsbibliothek di Berlino (Depot. Breslau 5 [Rehd. 169]). Come informa l'editore dell'opera di Cromazio, padre Joseph Lemarié, se non possiamo essere certi che questa denominazione risalga al IV-V secolo, senza dubbio essa appartiene a una tradizione della Chiesa di Aquileia più antica dell'età carolingia (Lemarié – Tardif 1969: 259. n. 4). Abbiamo dunque qui il capo di un filo, esile sì, ma al tempo stesso quanto resistente, il cui altro capo corrisponde alla denominazione odierna della Pasqua in sloveno e nelle altre lingue slave menzionate.

In conclusione, lo sloveno 'Velika noč' si rivela un termine che ci riporta indietro nel tempo agli inizi della cristianizzazione del mondo slavo, e in particolare alla Chiesa di Aquileia, e la cui diffusione in una parte non piccola del mondo slavo è probabilmente iniziata proprio dall'area slovena.

BIBLIOGRAFIA

- AFANAS'EVA, Tat'jana I., 2012: *Drevneslavjanskije tolkovanija na liturgiju v rukopisnoj tradicii XII-XVI vv. Issledovanie i teksty*, Moskva: Russkij fond Sodejstvija Obrazovaniju i nauke.
- BORYŚ, Wiesław, 2006: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków, Wydawnictwo Literackie.
- CORGNALI, Duilio, 1979: *Il mistero pasquale in Cromazio di Aquileia*, Udine.
- ETAIX, Raymond, LEMARIE, Joseph 1974: *Chromatii Aquileiensis Opera*, Turnholt, Brepols.
- LEMARIE, Joseph, TARDIF, Henri 1969: *Chromace d'Aquilée, Sermons*, t. I (*Sermons 1-17A*). Introduction, texte critique, notes par Joseph Lemarié, o. s. b. Traduction par Henri Tardif. (= Sources Chrétiennes, N° 154), Paris, Les Editions du Cerf.
- Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (1989-), Praha: Academia.
- REJZEK, Jiří, 2015: *Český etymologický slovník*, Praha: LEDA.
- Slovník jazyka staroslověnského* (1966-1997), Praha: Academia - Euroslavica.
- SNOJ, Marko, 2016: *Slovenski etimološki slovar*. Tretja izdaja. Ljubljana: Založba ZRC.
- ZIFFER, Giorgio, 2011: *Influssi linguistici occidentali nello slavo ecclesiastico antico*, in *Slavica Ambrosiana. La tradizione ambrosiana e gli Slavi*, a cura di F. Braschi e M. Di Salvo, Milano-Roma: Biblioteca Ambrosiana – Bulzoni. 89-99.

ANNA MARIA PERISSUTTI
Università degli studi di Udine
anna.perissutti@uniud.it

Josef Váchal: Un pittore al fronte

Questo articolo ricorda la figura del grande artista ceco Josef Váchal, che combatté nelle file dell'esercito austro-ungarico tra il 1917 e il 1918, in prima linea, sul fronte isontino. Il contributo presenta la traduzione italiana di due brani, tratti dal libro di memorie Malíř na Frontě (1929), in cui l'artista descrive le circostanze della genesi di alcune sue opere pittoriche dipinte nel paesino di Soča, nei pressi di Bovec, durante la sua permanenza al fronte. Le memorie di Váchal vengono poi messe a confronto con i risultati della ricognizione realizzata da un gruppo di storici dell'arte cechi nel 1998.

Josef Váchal: Slikar na fronti. *V prispevku je predstavljen veliki češki slikar Josef Váchal, ki se je med leti 1917 in 1918 na soški fronti bojeval v prvih vrstah avstro-ogrske vojske. Prikazan je prevod dveh odlomkov iz njegove knjige spominov Slikar na fronti (Malíř na Frontě) iz leta 1929, v kateri umetnik opisuje okoliščine nastanka nekaterih svojih slikarskih del, nastalih v času bivanja na fronti v vasi Soča pri Bovcu. Nadalje so dejstva iz Váchalovih spominov primerjana z izsledki raziskave skupine čeških umetnostnih zgodovinarjev iz leta 1998.*

1 INTRODUZIONE

Nel 1929 lo scrittore, pittore, incisore, illustratore di libri Josef Váchal, tra le personalità artistiche ceche più originali del XX secolo, pubblicò il libro *Malíř na Frontě* ("Un pittore al fronte"), opera autobiografica che descrive la sua esperienza sul fronte italo-austriaco. Lo scritto, corredato da 43 illustrazioni e 4 fotografie, non solo rappresenta una preziosa testimonianza storica sulla condizione dei soldati che combattevano nelle trincee del fronte isontino, ma fornisce anche importanti informazioni sui dipinti e gli affreschi che Váchal dipinse nella chiesetta di San Giuseppe, ai piedi del monte Canin, durante la guerra, opere che sono oggi in gran parte coperte da affreschi posteriori.

In questo breve articolo si vuole ricordare la figura del grande artista ceco, il cui destino è legato alla Slovenia e alla Grande Guerra, e presentare la traduzione inedita in italiano di due brani tratti dal libro, in cui l'autore descrive la genesi dei dipinti e degli affreschi da lui realizzati a Soča.

2 L'ARTISTA JOSEF VÁCHAL

Josef Váchal era nato a Milavče nella Boemia occidentale il 23 settembre 1884. Figlio illegittimo, era cresciuto con i nonni nella cittadina di Písek nella Boemia Meridionale. Abbandonato il ginnasio, nel 1898 si era trasferito nei pressi di Praga con la madre, dove aveva studiato per diventare rilegatore di libri ed era stato ammesso nel 1904 alla scuola di pittura paesaggistica di Alois Kalvoda e l'anno successivo a quella di pittura figurativa di Rudolf Bém, divenendo in breve tempo uno stimato pittore e grafico. Nel 1903, avendo letto i testi di Helena Petrovna Blavatsky, aveva aderito alla Società Teosofica di Praga, condividendo così con altri artisti e scrittori cechi le ricerche di questa filosofia esoterica che pretendeva di abbracciare le tradizioni di tutte le religioni. Ben presto aveva iniziato a riversare le proprie idee teosofiche, simboliste, occultiste in un gran numero di dipinti, stampe e incisioni su legno, in parte colorate, in cui esprimeva le proprie angosce attraverso gli stilemi simbolisti ed espressionisti. Aveva pubblicato libri che alternavano litografie e testi, per i quali creava particolari caratteri a stampa (*Vidění sedmera dnů a planet* “La visione dei sette giorni e dei sette pianeti” 1910; *Nový pekelný žaltář* “Il nuovo salterio infernale”, 1913).

Allo scoppio della prima guerra mondiale, dopo essere riuscito a evitare l'arruolamento a causa delle cagionevoli condizioni di salute, entrò nel 1917 nel 7. Reggimento fanteria a Plzeň; da qui, nel gennaio del 1917, fu trasferito a Vienna assieme ad altri 300 soldati appena arruolati nel 3. Reggimento artiglieria. Il servizio nell'arsenale di Vienna durò quasi un mese, al termine del quale Váchal fu trasferito in Slovenia, nella zona di Kranjska Gora, nei pressi della sorgente del temuto fiume Isonzo/Soča.

Addetto al trasporto del rancio dalle retrovie alle trincee della prima linea, presso le posizioni di artiglieria sul monte Javoršček, venne ricoverato e operato all'ospedale da campo di Soča, a causa di una brutta infiammazione a un piede e a diversi esaurimenti nervosi. Essendosi diffusa tra gli ufficiali la notizia che Váchal era un pittore, gli fu concesso di restare a Soča e, dopo la guarigione, venne incaricato di affrescare la chiesetta locale di San Giuseppe.

3 GENESI DEL LIBRO *MALÍŘ NA FRONT�*

Per tutto il periodo della permanenza al fronte nei pressi del monte Javoršček, Váchal lavorò intensamente, disegnando e scrivendo; le condizioni disumane del fronte acuivano la sua sensibilità e il suo bisogno di esprimersi. Oltre a testi diaristici, scrisse occasionali poesie satiriche, la poesia di guerra *Kolobar*, che riflette l'atmosfera dell'offensiva tedesca e austro-ungarica, canzoni e distici. Sappiamo inoltre dell'esistenza di un libretto intitolato *Válečné modlitby* ("Preghiere di guerra"), che Váchal scrisse, corredò di trenta disegni colorati, rilegò con una copertina di legno, impregnandone le pagine di cera per far sì che non si bagnassero. Ci è pervenuto anche un album di schizzi con 50 disegni a colori che risalgono al soggiorno a Soča e in Italia. A quel periodo risalgono poi dei bozzetti del formato di una cartolina (*Esecuzioni, Lo scoppio della bomba, Ospedale da campo...*), realizzati a matita, una xilografia a colori intitolata *Soča*, alcuni minuscoli *Ex libris*, che rappresentano gli eventi di guerra. Dopo un breve congedo in cui fece ritorno a Praga nel 1918, venne rimandato al fronte, questa volta sul Piave, dove nell'autunno del 1917 le milizie austro-ungariche e quelle tedesche erano riuscite a penetrare a Caporetto (slv. Kobarid). Nel corso del 1918, Váchal combattè sul territorio italiano. A ottobre fu mandato in congedo a Praga fino alla fine della guerra.

Subito dopo la guerra, all'inizio del 1919, compose opere che rappresentano le esperienze vissute al fronte: cominciò a lavorare a un ciclo di 7 incisioni, intitolato *Fronta* ("Il Fronte"), che pubblicò in 12 esemplari, in tavole con il titolo intagliato nel legno. Dopo questo iniziale sforzo, l'artista smise però di occuparsi della propria esperienza al fronte. Fu solo molto più tardi, a undici anni dalla fine della guerra, che si fece convincere dalla compagna Anna Macková a raccogliere in un libro il materiale scritto durante la guerra. Anna Macková fece stampare il libro presso l'editore "Politika", in una preziosa edizione limitata (457 esemplari). Il libro, intitolato *Malíř na Frontě. Soča a Italie 1917-18* ("Un pittore al fronte. L'Isonzo e l'Italia 1917-18") venne pubblicato nel 1929 e fu uno dei rari libri di cui Váchal non curò la stampa¹.

Nonostante molte parti del testo siano il risultato di riflessioni successive, i passaggi che rappresentano gli eventi della guerra e le circostanze relative alla genesi delle sue opere artistiche si dimostrano essere molto precisi e rispondenti alla verità storica.

¹ Dopo la rivoluzione comunista nel 1948, le opere pittoriche di Váchal vennero esposte raramente in pubblico. Egli visse isolato nella tenuta della sua compagna Anna Macková, a Studeňany, fino alla morte, avvenuta nel 1969.

Nel paragrafo successivo viene presentata la traduzione in italiano di due brani del libro, che spiegano le circostanze della nascita di alcune opere artistiche realizzate da Váchal a Soča.

4 DAL CAPITOLO *NERVOVÁ SLABOST V POLNÍM ŠPITÁLE* (“ESAURIMENTO NERVOSO ALL’OSPEDALE DA CAMPO”), [PAGINE 122-123]

[...] Gli ufficiali della divisione maturarono anche l’intenzione di abbellire la chiesetta di Soča e la fecero ripulire e imbiancare a dovere; per la sua decorazione non vi era nessuno più competente di me e non si attendeva altro che la mia completa guarigione. Fu lo stesso curato un giorno a comunicarmi la notizia, e mi sorprese come una colomba che viene a trasmettere un messaggio di pace e di gioia.

Cominciai a pregustarmi questo importante lavoro, che sarebbe durato almeno fino alla fine dell’estate; l’unico affresco precedente che potevo vantare rappresentava dei terrificanti personaggi dipinti sulla parete del corridoio vicino al mio atelier; non avevo mai realizzato nessun altro affresco. Non intendevo però preoccuparmi troppo di come avrei fatto ad adempiere all’importante compito di affrescare una chiesa, compito affidatomi dai miei generosi sostenitori della divisione.

Nella mia mente visualizzavo ingrandite le figure apocalittiche e mistiche che avevo disegnato nell’album di schizzi. Era così infatti che gli ufficiali immaginavano la decorazione della chiesa di Soča.

Tuttavia, all’ospedale da campo non avevano troppa fretta di dimettere il pittore, ormai del tutto guarito e di cui tutti al fronte avrebbero potuto avere bisogno. Il primo medico del reggimento era andato in vacanza e gli altri medici e ufficiali intendevano fargli una sorpresa, presentandogli al ritorno la stanza del circolo ufficiali decorata con i miei quadri originali appesi alle pareti. Mi fu dato l’ordine di andare a fare una passeggiata ogni giorno e dipingere per tutta la giornata quello che vedevo; più dipingevo, meglio era.

Come acconto per questo lavoro, ricevetti cinquanta sigari dal dottor Lieben con la raccomandazione di fumarne solo tre al giorno. Penso che non avrei potuto ricevere un regalo migliore per curare la mia malattia nervosa: fumai tutti i cinquanta sigari in due soli giorni; ebbi il coraggio di salire fino al Manhart² e sulle alture del Monte Nero (1515 m.), al ritorno rischiai quasi di ammazzarmi, scendendo per i sentieri rocciosi.

² Si tratta di un adattamento creato da Váchal del toponimo sloveno Mangart.

Il bottino però fu ingente: una serie di disegni colorati su cartoni delle dimensioni di 50:35 cm che, una volta incorniciati, furono appesi nella mensa ufficiali. Quando la divisione abbandonò Soča, gli ufficiali si spartirono i miei quadri. Mi assicurarono che alcuni disegni sarebbero stati inviati all'ufficio operazioni militari di Vienna, cosa che non si verificò per diversi motivi, su cui non intendo soffermarmi qui.

[...]

Dal capitolo *Malířem v kostele v Soči* (“Pittore nella chiesa di Soča”) [pagg. 126-128]

Dopo aver indossato nuovamente l'uniforme, un bel giorno uscii dall'ospedale per recarmi nella chiesetta a Soča e mettermi all'opera. Vista da fuori, la chiesetta appariva alquanto piccola; dentro invece, essendo vuota e imbiancata di fresco, mi parve immensa e alta. Feci il conto di quanto tempo mi ci sarebbe voluto per colorare almeno alcune di quelle superfici bianche. Rimasi impietrito alla vista di due cavalletti di legno, che non raggiungevano nemmeno i tre metri di altezza quando, solo per arrivare alle finestre, mancavano altri due metri! Dell'impalcatura e delle assi grazie alle quali avrei potuto raggiungere il soffitto, non c'era per il momento nemmeno l'ombra! Che dire... Il lavoro andava comunque avviato; confidai in Dio (ancora una volta!) che col tempo i deboli gambi dei cavalletti sarebbero cresciuti e si sarebbero rafforzati e così avrei avuto il coraggio di salirci sopra; per il momento intendevo cominciare a dipingere la bordura, dal basso.

[...]

[p. 128]

Seguirono alcuni giorni, impiegati ad abbozzare il disegno e a colorarlo; in uno stile, se di stile si può parlare, barocco-egiziano di Vršovice. Ad ogni modo brillava e pareva urlare maestoso al cielo, con tutti quei colori. Per non parlare dell'atrio della chiesa, con il soffitto a volta. Limoni e aranci esultavano alla maniera di Cézanne; alcune variazioni di verde si combinavano ai toni del cobalto e del blu oltremare.

Per questo lavoro consumai alcuni chili di colori ad olio e usai due dozzine di pennelli; quando uno dei toni era terminato, lo mescolavo con del colore in polvere, della colla e un po' di latte che i devoti abitanti mi portavano ogni mattina in bidoni da un litro; mi dispiaceva solamente di non avere la centrifuga con me.

La fama dell'opera d'arte si diffuse per tutta Soča e i dintorni; i soldati e gli ufficiali di passaggio si fermavano ad ammirare la bellezza creata dal fiero capocannoniere. [...]

5 SULLE ORME DI VÁCHAL

Nel 1996 l'editore Paseka ripubblicò il libro *Malíř na frontě*. Due anni più tardi, per iniziativa dell'editore Horáček, con il sostegno dell'ambasciata ceca a Lubiana e del Ministero della cultura slovena, venne realizzata a Soča una ricognizione scientifica negli interni della chiesa di San Giuseppe, da parte di un gruppo di ricerca composto da restauratori di opere d'arte, da restauratori del legno e da storici dell'arte.

A Soča vennero ritrovati due dipinti che raffiguravano dei paesaggi. Erano stati realizzati sul parapetto di legno della cantoria. I quadri sono citati nel libro *Malíř na frontě*; fino ad allora non si sapeva però che le tavole con i paesaggi erano state spostate nell'ufficio parrocchiale di Soča, dopo il restauro della chiesa, avvenuto negli anni Quaranta.

In uno dei quadri è raffigurato un paesaggio di Soča; nell'altro la pianura di Bovec con la cittadina di Bovec, vista da un pendio del monte Javoršček. L'apparente idillio di questa immagine non deve confondere: come spiega lo storico del restauro che prese parte alla ricognizione, Jiří Kaše, nel libro *Malíř na Frontě. Josef Váchal na bojišti první světové války* (2003) ("Un pittore al fronte. Josef Váchal sui campi di battaglia della prima Guerra Mondiale"), il quadro raffigura la linea del fronte e la città in fiamme. Comparando questo quadro, restaurato durante la ricognizione del 1998, con uno dei famosi affreschi dipinti da Váchal sulle pareti della casa del collezionista d'arte Portman, affresco raffigurante un idilliaco paesaggio alpino, gli studiosi cechi sono giunti a un'interessante conclusione: l'affresco alle pareti della casa di Portman a Litomyšl³, fino ad allora considerato la rappresentazione idilliaca di un paesaggio immaginario alpino, rappresenta in realtà proprio la pianura di Bovec, vista dalla montagna Javoršček, con le catene montuose del Canin e del Monte Rombon sullo sfondo. La romantica roccia con il castello sulla cima è invece frutto di un'invenzione dell'artista; il pendio della roccia raffigurerebbe la prima linea delle trincee. Si tratta di una tipica allegoria váchaliana, basata su un elemento concreto a cui vengono associati elementi immaginari, dall'alto valore simbolico. Questa tecnica venne adottata da Váchal in molti passaggi della sua opera più famosa, *Krvavý román* (Romanzo sanguinolento), del 1924.

³ Dal 1993 la casa del collezionista Portman è divenuta la sede del Portmoneum, museo dedicato a Josef Váchal.

Per quanto riguarda gli affreschi realizzati da Váchal nella chiesa di San Giuseppe a Soča⁴, la cui genesi è illustrata dall'autore nel capitolo *Pittore nella chiesa di Soča*, essi non poterono essere ammirati dai membri del gruppo di ricerca: erano stati infatti coperti negli anni Quaranta con opere del pittore sloveno Tone Kralj. Nemmeno il dipinto che decorava l'atrio della chiesa con il soffitto a volta fu rinvenuto; ad esso fa riferimento Váchal quando scrive: „E che dire dell'atrio della chiesa con il soffitto a volta⁵! Limoni e aranci esultavano alla maniera di Cézanne; alcune variazioni di verde si combinavano ai toni del cobalto e del blu oltremare“. [p.128]

Furono invece scoperte sedici lastre di legno decorate da Váchal con dipinti raffiguranti emblemi cristiani. Queste lastre erano state affisse alle finestre al posto delle vetrate, che avrebbero potuto andare in pezzi per effetto dei bombardamenti.

Non vi sono dubbi che si tratti di opere di Váchal: le pitture sono infatti realizzate su uno sfondo di vernice d'argento; in diversi passaggi del libro l'autore ricorda di aver preso questa vernice d'argento, destinata alla scrittura delle targhe sulle lapidi dei soldati caduti, nei magazzini militari.

Gli splendidi quadri, di cui nessuno si era accorto prima del 1998, testimoniano della profonda conoscenza di Váchal dell'estetica barocca.

⁴ Come spiega Jiří Kaše (2003), la chiesetta risale al 1700. È composta da una stanza con il tetto piatto a pianta rettangolare, orientata a nord. Sul lato sud c'è un campanile che termina con una cupola a cipolla. Il piano terra del campanile costituisce l'atrio della chiesetta. L'altare maggiore risale alla fine del 1700. Durante la seconda guerra mondiale la chiesetta venne restaurata e ricostruita. Venne aggiunta l'abside a semicerchio, che nelle incisioni di Váchal non è ancora raffigurata. Venne sostituita la ringhiera del coro e in quella occasione i dipinti di Váchal furono spostati. Le pareti frontali della navata del presbiterio e la zona dell'altare maggiore vennero restaurate in tardo stile Art déco, utilizzando pietra artificiale. Le pareti e il soffitto della chiesa vennero dunque decorati con affreschi del pittore sloveno Tone Kralj, con dipinti che raffigurano immagini di santi. Al centro del soffitto vediamo l'immagine di San Michele, che, in segno di vittoria, calpesta schiaccia la testa del drago. Si tratta di una allegoria politica: la testa del drago rappresenta l'immagine del dittatore italiano Benito Mussolini. Un successivo restauro venne realizzato negli anni Sessanta. Sul parapetto di cemento della finestra è incisa la data 1969. Nel e nell'aprile del 1998 la vallata della Soča l'alta valle dell'Isonzo fu scossa da due terremoti. Gli affreschi della chiesa furono danneggiati. In un angolo a nord ovest del cimitero c'è un piccolo obitorio che all'epoca del soggiorno di Váchal veniva usato per le autopsie.

⁵ Si tratta di una piccola stanza col soffitto a volta, al piano terra del campanile, adiacente alla chiesa. Sembra che questo

dipinto sia stato tolto rimosso assieme all'intonaco, lasciando solo la muratura.

6 CONCLUSIONI

In questo articolo abbiamo voluto ricordare la figura del grande artista ceco Josef Váchal, il cui destino è legato alla Slovenia e alla Prima Guerra mondiale. Uno dei suoi più grandi meriti fu la capacità di dedicarsi all'arte anche in mezzo alla devastazione della guerra, lasciando magnifiche tracce del suo passaggio nella chiesetta di san Giuseppe. Del resto, come ebbe occasione di scrivere più volte, era convinto che solo l'arte e la bellezza potessero salvare l'uomo dal nichilismo.

BIBLIOGRAFIA

- KAŠE, J. (2003): *Malíř na Frontě. Josef Váchal na bojišti první světové války*. Paseka. Praha-Litomyšl.
- MENCLOVÁ, V., Vaněk, V. a kolektiv (2005): *Slovník českých spisovatelů*. Libri. Praha.
- OLIČ, J. (1993): *...nejlépe tlačit vlastní káru sám. Život Josefa Váchala*. Praha Litomyšl, Portmoneum - Museum Josefa Váchala.
- –, J. (2000): *Neznámý Váchal. Život umělce*. Praha – Litomyšl, Portmoneum - Museum Josefa Váchala.
- ŠEDIVÝ, I. (2014): *Češi, české země a Velká válka 1914 - 1918*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha.
- VÁCHAL, J. (1996): *Malíř na frontě: Soča a Itálie 1917 – 1918*. Paseka, Praha. I edizione, 1929.

Prva svetovna vojna v slovanskih književnostih

NAMITA SUBIOTTO

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

namita.subiotto@ff.uni-lj.si

Odmev prve svetovne vojne v romanu *Pirnica* Petreta M. Andreevskega

V prvi svetovni vojni je ozemlje Makedonije sekala solunska (poimenovana tudi makedonska) fronta, kjer so med letoma 1916 in 1918 potekali hudi boji. Ta del makedonske zgodovine sicer ni glasno odmeval v literarnih delih, je pa tematiziran v romanu Pirnica (Пирпеч, 1980) Petreta M. Andreevskega, ki ima pomembno mesto v nacionalnem literarnem kanonu. V prispevku se osredotočam na prikaz prve svetovne vojne in obravnavo romana Pirnica v gimnazijskih učbenikih za zgodovino in za makedonski jezik in književnost v Makedoniji.

Tematizacija prve svetovne vojne v makedonskem nacionalnem literarnem kanonu je nekoliko drugačna v primerjavi z drugimi balkanskimi in evropskimi književnostmi, ugotavlja Robert Alagjozovski (2014) v razpravi *Vojna skozi dvojno prizmo: fiksijska in epistolarna pričevanja o prvi svetovni vojni v makedonskem kontekstu*, saj »klavnica narodov« pri Makedoncih nima pomena prve kataklizme v moderni svetovni zgodovini. Makedonsko nacionalno zgodovino sta namreč veliko bolj zaznamovali prva in druga balkanska vojna, ki sta povzročili hudo trpljenje makedonskega naroda v obliki bratomorne vojne, izneverjenja idealom o samostojni makedonski državi in zarotniškega sosedskega razkosanja njenega etničnega ozemlja. Z bukareško mirovno pogodbo po drugi balkanski vojni (10. 8. 1913) je bila namreč razbita geopolitična, etnična in ekonomska celovitost Makedonije, saj je bilo njeno ozemlje razdeljeno med Srbijo, Grčijo, Bolgarijo in Albanijo. V tem smislu je prva svetovna vojna v kulturnem spominu Makedoncev samo trpko nadaljevanje travme.¹

¹ Toda v makedonski nacionalni književnosti so zelo redka tudi dela, ki tematizirajo balkanski vojni, ugotavlja Alagjozovski v omenjeni razpravi.

Z začetkom prve svetovne vojne je postalo makedonsko vprašanje zopet aktualno, so zapisali avtorji učbenika za zgodovino za tretji letnik gimnazije v Makedoniji iz leta 2006 v poglavju Makedonija v prvi svetovni vojni, ki ga povzemam v tem odstavku (Veljanovski idr. 2006: 40–46). Balkanske države so želele ohraniti svoje pozicije v Makedoniji, Bolgarijo pa je zanimala širitev na osvojena ozemlja. Pronemška usmerjenost bolgarskega carja Ferdinanda in vlade, kot tudi obljubljeni večja teritorialna nadomestila (cela Vardarska Makedonija in del Egejske Makedonije) sta povzročili, da je Bolgarija oktobra leta 1915 vstopila v vojno na strani centralnih sil. Bolgarija je slaba dva meseca po vstopu v vojno okupirala del Makedonije pod srbsko oblastjo in vzpostavila svojo upravo. V začetku leta 1916 je nastala makedonska fronta,² ki je potekala od Ohrida do Orfanskega zaliva, s čimer je bila Makedonija razdeljena na dve okupacijski coni, na katerih so bile porazdeljene armade centralnih sil in antante. Dežela je postala ogromno vojno taborišče in bojišče. V začetku leta 1918 je bilo na obeh straneh fronte 1200000 vojakov. Makedonsko prebivalstvo z obeh strani frontne linije so prizadele internacije, deportacije, rekvizicije materialnih dobrin in hrane in prisilno delo. Zavladata je huda lakota in povečala se je smrtnost. Vasi v okolici Dojrana, Strumice, Gevgelije, Bitole in Resna so bile izpraznjene, polja zapuščena. Zaradi artilerijskih in letalskih napadov je bilo veliko krajev (Dojran, Kukuš, Gevgelija, Voden, Lerin) popolnoma porušeni ali požganih. Še posebej tragično usodo je doživela Bitola, ki je bila od novembra 1916 do konca vojne tarča bombnih napadov. Makedonski narod je na ekonomsko izkoriščanje in politične pritiske odgovarjal z različnimi oblikami upora: izogibanjem mobilizaciji, dezerterstvom, skrivanjem hrane in živine za rekvizicijo. Makedonce so (največkrat prisilno) mobilizirali v tri različne armade. Srbija je rekrutirala 53000 Makedoncev, ki so jih brez pravih priprav pošiljali na fronto v zahodno Srbijo. Mnogi med njimi so dezertirali in se predali avstro-ogrski oblasti, nato pa so preko ujetniških taborišč v Romuniji pristali v bolgarski vojski. Bolgarija je mobilizirala 33000 Makedoncev. Ti so formirali 11. makedonsko divizijo, ki so ji poveljevali makedonski oficirji. Ta divizija je potiskala anglo-francoske sile iz vardarskega dela Makedonije. V grško armado v egejskem delu Makedonije pa je bilo mobiliziranih 20000 Makedoncev.

² Makedonska, oziroma solunska fronta, ki je med letoma 1916 in 1918 potekala na ozemlju Makedonije, je omenjena tudi v slovenskih srednješolskih učbenikih, npr. v učbeniku *Zgodovina na maturi 2007* (Globočnik idr. 2006: 154): »Nekaj tisoč srbskih vojakov je v letu 1916 skupaj z zavezniško vojsko odprlo **solunsko fronto**. Napadi centralnih sil so bili neuspešni. Fronta se je do kapitulacije Bolgarije 1918 ustalila blizu Bitole, nato je prišlo do zavezniškega preboja.«

Makedonci so bili torej prisiljeni, da se bojujejo drug proti drugemu za tuje interese, in ponekod je vojna dobila celo bratomorne razsežnosti. Kljub trudu makedonske emigracije in podpori uglednih evropskih družbenih, političnih in kulturnih aktivistov, makedonsko vprašanje ni bilo uvrščeno na dnevni red pariške mirovne konference. Po prvi svetovni vojni je torej ozemlje Makedonije ostalo razdeljeno kot po bukareški mirovni pogodbi, z manjšimi teritorialnimi odstopanji v korist Kraljevine SHS (okolica Strumice).

V tem učbeniku (za tretji letnik) najdemo tudi citat iz romana *Pirnica* (Pupej, 1980) Petreta M. Andreevskega s kratkim dopisom »Jonova razmišljanja o vojni« (Veljanovski idr. 2006: 43), brez dodatnih pojasnil, iz česar bi lahko sklepali, da dijaki to delo poznajo, čeprav je v učnem načrtu za predmet makedonski jezik in književnost predvideno šele za četrti letnik. Izbrani citat je iz sedmega poglavja, v katerem je predstavljen eden hujših bojov na fronti (osvajanje hriba Gornica), in v katerem je omenjena tudi prisotnost Makedoncev na obeh vojskujočih se straneh (bolgarski in srbski):

Življenje je tek po velikem klancu navzgor in še večjem klancu navzdol. Vse življenje tečemo, da bi odkrili njegov konec, njegov poden. Kjer se bo končalo naše kotaljenje. Naše nenehno padanje. Malo prej smo krenili drug proti drugemu: na eni strani so naši ljudje in na drugi strani so naši ljudje. Okoli nas nenehno žvižgajo svinčeni naboji, a me noben ne zadane ..., »časih bog ne da,« bi rekel Lazar Nočeski, ali pa te namerno pusti trpeti. Lovec pa čaka; čaka, da se utrudimo, da se utrudimo, da se iztrebimo. Čaka nas, čaka tudi svoje. Ubijajo se za Trajana, ubijajo se preko Trajana, Trajko pa najbolj nasrka. Nesreča pa je skupna (Veljanovski idr. 1980, prevod N. S.).

Če upoštevamo v začetku prispevka omenjeno raziskavo Alagjozovskega o obstoju literarnih del, ki v makedonskem nacionalnem kanonu tematizirajo prvo svetovno vojno, je vključitev citata iz *Pirnice* v učbenik za zgodovino povsem upravičena. Alagjozovski namreč ugotavlja, da je ta tematika vzpodbudila le redke pisatelje, tudi v času po osamosvojitvi (leta 1991),³ da pa obstaja sijajen roman, objavljen leta 1980, ki je eno največjih del, ki jih je navdihnili prva svetovna vojna

³ Alagjozovski omeni le dva, in sicer Ivana Čapovskega z romanom *Žalost Milesa Franklina pod Kajmakčalanom* (Тарата на Мајлс Франклин под Кајмакчалан, 2004) in Luana Starovo z *Generalovo ljubeznijo* (Љубовта на генералот, 2014). Deli nista doživeli vidnejše recepcije.

in dogodki pred njo, ter eno največjih del v makedonski književnosti nasploh. To je *Pirnica* Petreta M. Andreevskega.

Petre M. Andreevski (1934–2006) je v Makedoniji priznan, cenjen in priljubljen pesnik in pisatelj z bogatim literarnim opusom, ki obsega pesniške zbirke *Vozli* (Јазли, 1960), *Na nebu in na zemlji* (И на небо и на земја, 1962), *Danicija* (Дениција, 1968), *Daljna nakovala* (Дални наковални, 1971), *Hvalnice in tožbe* (Пофалби и поплаку, 1975), *Večna hiša* (Вечна куќа, 1987) in *Lakrimarij* (1999), prozne zbirke *Sedmi dan* (Седмиот ден, 1964), *Nezvesta leta* (Неверни години, 1974) in *Vsi obrazi smrti* (Сите лица на смртта, 1994) ter romane *Pirnica*, *Kobilice* (Скакулицы, 1983), *Nebeska Timjanova* (1989), *Poslednji vaščani* (Последните селани, 1997) in *Tunel* (2003), posthumno pa sta izšli še dve njegovi knjigi, in sicer nedokončani roman *Begunci* (Бежанци) in zbirka anekdot *Boemi* (Боеми, 2007).⁴

»Romani Andreevskega, ki izpisujejo zgodbo njegovega naroda od začetka dvajsetega stoletja, točneje od prve svetovne vojne (*Pirnica*), s tematizacijo druge svetovne vojne in let po osvoboditvi (*Kobilice*, *Nebeska Timjanova*, *Poslednji vaščani*), pravzaprav izpisujejo zgodovinsko dramo zamenjave kulturne paradigme v uresničevanju makedonskega bistva, ki se je odigrala sredi dvajsetega stoletja«, po drugi svetovni vojni, ko je bil končno konstituiran makedonski knjižni jezik in v njem leta 1952 izdan prvi roman, kot ugotavlja Nataša Avramovska v monografiji *Travestija ustne zgodovine: pripovedni kriptogram Petreta M. Andreevskega* (Avramovska 1999: 239).

Petre M. Andreevski je na polje makedonskega romana stopil prav z romanom *Pirnica*, in to v trenutku, ko se je že zdelo, da je realizem nepovratno mrtev, perspektiva modernističnega romana pa je bila megljena, zato je njegov posebni prispevek k temu žanru oživitev realizma z multidisciplinarnim postopkom, ki se giblje od simulacije do transtekstualnosti, s postopkom citiranih kodov in obujanjem stilov, predvsem iz ustnega slovstva, s čimer je ustvaril mojstrovine makedonske književne civilizacije, ugotavlja Venko Andonovski (2009: 169–170), ki roman *Pirnica* obravnava tudi v obsežni študiji *Struktura makedonskega realističnega romana* (1997: 381–393). Andonovski v tem romanu opazi zanimivo strukturo, okvirno pripoved (pogreb Velike Meglenoske in pogovor njenega sina Rodena s sovaščanom Dukom Vendijo) pa poimenuje kar »folija« ali »predtakt«, ki deluje kot »predtekst«, v katerega je zavita srž ali »glavni tekst« pripovedi (zgodba Velike in njenega soproga Jona). Pri tem pa se od bralca pričakuje, da pozabi na

⁴ Prozna zbirka *Vsi obrazi smrti* in roman *Poslednji vaščani* sta dostopna tudi v slovenščini.

»folijo« in se osredotoči na osrednji, *vstavljeni* del, kot da ne bi imel okvirja. Zgodba zakoncev je namreč podana v prvi osebi, čeprav naj bi jo pripovedoval Duko Vendija. Poglavlja so naslovljena kar z njunima imenoma: Velika in Jon, in se izmenično nizajo glede na to, čigava zgodba je v ospredju. Bralcu se tako zdi, da bere, oziroma kar »poslušā« Velikino in Jonovo pripoved v živo, kar Andonovski poimenuje *realizem govora*. Andonovski opozarja na zanimivo in uspešno simulacijo ujemanja trajanja diskurza, ki podaja Velikino zgodbo, in resničnega časa tega pripovedovanja: iz okvira pripovedi lahko razberemo, da pripoved Duka Vendije na pokopališču traja približno pet ur (od poldneva do sončnega zahoda), ravno toliko časa pa potrebuje tudi bralec, da jo prebere. Andonovski odkriva tudi druge realistične značilnosti tega romana, ki pa jih na tem mestu izpuščam, saj me v prispevku zanima predvsem to, na kakšen način je ta roman obravnavan v makedonskem izobraževalnem sistemu.

Roman *Pirnica* je (velikokrat) tudi na seznamu obveznega branja v gimnazijah in strokovnih srednjih šolah v Makedoniji. V nadaljevanju povzemam tolmačenje tega romana iz učbenika *Makedonski jezik in književnost za IV. letnik reformiranega gimnazijskega izobraževanja* iz leta 2004, v katerem sta poglavja o književnosti napisali Nataša Avramovska in Loreta Georgievska-Jakovleva, raziskovalki z Inštituta za makedonsko literaturo. Roman *Pirnica* sta obravnavali v poglavju z naslovom Mitske zgodbe in resnični grobovi v okviru nadpoglavja Makedonski roman (277–285). Avtorici ugotavljata, da roman *Pirnica* tematizira obdobje prve svetovne vojne in v tem smislu predstavlja zgodovinski roman, ter poudarjata, da Andreevski s svojim romanesknim prvencem ustvari specifično vrsto *makedonskega zgodovinskega romana*, katerega jedro predstavlja ustno izročilo skupnosti. Avtorici nato razčlenita zgradbo romana, ki jo, kot je zapisano že zgoraj, sestavlja romaneskni okvir (Roden Meglenoski obišče rodni kraj zaradi materinega pogreba, po pogrebu pa prosi sovaščana Duka Vendijo, naj mu pripoveduje o življenju njegovih staršev) ter osrednja, uokvirjena dvoglasna pripoved osrednjih junakov,⁵ Rodenovih staršev, oziroma zakoncev Velike in Jona, podana v osemindvajsetih poglavjih, ki se izmenjujejo podobno kot v epistolarnih romanih. Toda tu ne gre za komunikacijo med zakoncema, pač pa za medsebojno neodvisni pripovedi: prvih šest poglavij slika kronološko zaporedje izgradnje skupnega

⁵ Ki pa jo, kot je omenjeno že zgoraj, pripoveduje Duko Vendija na pokopališču. Na koncu uvodnega poglavja namreč Vendija na Rodenovo prošnjo, naj mu pripoveduje o njegovih starših, odgovori: »Povedal ti bom, (...) ampak povedal ti bom tako kot mi je povedala tvoja mati, Velika, in tako kot mi je povedal tvoj oče, Jon, in tako kot je bilo povedano meni.« (Andreevski 1987: 13, prevod N. S.).

zakonskega in družinskega življenja; v osrednjem delu romana Jonova pripoved spremlja dogodke na fronti, Velikina pa dogodke v njenem zaledju, oziroma opustošeni domači vasi brez moških; zaključna tri poglavja pa predstavljajo kronološko zaporedje razkroja njunega skupnega življenja. Avtorici se posvečata tudi odnosu med mitskim in zgodovinskim (časom/svetom) v romanu: Velika živi (in pripoveduje) v ritmu mitskega časa folklorne (oralnokulturne) skupnosti, Jon pa je razpet med mitskim in zgodovinskim časom, v katerem se bojuje pod tujo (srbsko) zastavo in pod težo »epske (junaške) moškosti«. Jon je namreč vzgojen zelo surovo: ko zboli mati, jo oče odpelje nazaj k njenim staršem, otroka pa odda v samostan in odide v tujino. Jona nato vzgaja samostanski pater/oče Visarion, ki pa ga nekega dne komiti ubijejo in ob tem dečka Jona prisilijo, da iz njegovega mrtvega telesa izvleče nož, ter tako postane soudeleženec pri umoru. Avtorici torej ugotavljata, da se Jonova pripoved/izpoved začinja z zgodbo o njegovem očetu in »očetomoru«, Velikina pa z Jonom. Sledi zgodba o zakonskem življenju, ki jo poimenujeta *čas plodnosti in zakonske sloge v ruralni skupnosti*. Rodi se jima pet otrok, obrodijo pa tudi na novo obdelana polja. Nato, na predvečer prve svetovne vojne, mobilizirajo Jona. V tem delu Jonove pripovedi, ki obsega največji, osrednji del romana, je odmev prve svetovne vojne najmočnejši, saj Jon poroča neposredno s fronte, omenja tudi nekatere kraje, svojo vojaško enoto, orožje, soborce, kako je kot talca ujel lastnega brata Mirčeta, ki je služil v bolgarski vojski itd., vendar se avtorici v učbeniku temu ne posvečata, razmišljanje v tej smeri le nakažeta v obliki enega od vprašanj in nalog na koncu lekcije: iz prikazanih primerov ugotovite kolektivno usodo Makedoncev v vrstah nasprotujočih si vojsk med prvo svetovno vojno. Medtem ko se Jon sooča s fronto in absurdnostjo nesmiselnega bojevanja na *odru zgodovinskih dogodkov*, ki jih ne razume in katerih ciljev ne pozna, ugotavljata, se Velika bori z *arhetipsko podobo vojne*: lakoto, mrazom, boleznimi in smrtjo (vseh) otrok. Ko Jon po končani vojni pride domov in izve, da so vsi njegovi otroci umrli (medtem ko se je on boril, ne da bi vedel zakaj in za koga) se usodno spremeni: nenadoma mu postane pomembno sovaščanom pokazati, da ga zmagovalci (Srbi) spoštujejo, zaradi česar postane ohol in grob, ne le do sovaščanov pač pa tudi do žene. Velika molče prenaša vse tegobe in njegovo psihično in fizično nasilje in rodi sina Rodena, in sicer prav v trenutku, ko do nezavesti zapit Jon umre. Velika sinu nikoli ni pripovedovala o njegovem očetu, pišeta avtorici, njena poslednja beseda se sliši (iz ust drugega pripovedovalca) šele na njenem pogrebu, torej v posvečenem (obrednem) trenutku, ko se tudi na obreden način »za večno« loči od Jona, saj noče, da bi bila pokopana v istem grobu. Avtorici v nadaljevanju tolmačenja omenita še lik modreca: pripovedovalec Duko Vendija v svojo pripoved

večkrat vplete ljudske modrosti, in sicer kot citate vaškega modreca Lazarja Nočeskega, ki predstavljajo »znanje vseh«, torej celotne vaške skupnosti. Na drugi strani pa izpostavita skrivnostno, magijsko znanje vaške zdravilke in vedeževalke Mase Kjulumoske, ki večkrat meji na skrajno brezumje in slika tragikomiko vaške zaščite pred kugo in drugimi nesrečami, ki jih je prinesla vojna. Na koncu avtorici poudarita še to, da je ta roman strukturiran kot *ustno izročilo*: vsak pripovedovalec v nizu pripovedovanja se namreč sklicuje na prejšnje pripovedovalce. Komentarji okvirnega pripovedovalca (podani v tretji osebi) so minimalni, saj ne izda niti osnovnih podatkov o času/letu dogajanja niti ne imenuje kraja. Vsa odgovornost pripovedovanja je poverjena Vendiji, ki pa pripoved zopet posreduje tako, kot jo je bil slišal.

Iz (naključno) izbranih gimnazijskih učbenikov za zgodovino in makedonski jezik in književnost v Makedoniji lahko vidimo, da sta tematika prve svetovne vojne in analiza romana *Pirnica*, ki prvo svetovno vojno tematizira, obravnavani predvsem v luči posameznih disciplin, kar je pričakovano. V učbenik za zgodovino je sicer vključen citat iz romana, vendar brez pojasnil, medtem ko je v učbeniku za makedonski jezik in književnost roman obravnavan kot literarno delo, torej predvsem v luči literarne teorije in literarne zgodovine, brez navezovanja na dejanske zgodovinske dogodke, razen omembe prisilne mobilizacije Makedoncev v obe nasprotujoči si vojski. Gotovo pa bi bilo zanimivo pripraviti lekcijo, v kateri bi s povezavo obeh disciplin podrobneje analizirali odmev prve svetovne vojne (tako na bojišču kot v zaledju) v romanu *Pirnica*. Pri tem bi lahko, podobno kot je v svoji razpravi naredil Alagjozovski, uporabili tudi zanimivo publikacijo z naslovom *Izkopana pričevanja: vojaška pisma iz velike vojne 1914–1918* (2008), ki jo je uredila Jasmina Najdovska in v kateri lahko prebiramo korespondenco med vojaki na makedonski fronti in v vojnih ujetništvih ter njihovimi domačimi.

VIRI IN LITERATURA

- ALAGJOZOVSKI, Robert, 2014: Vojnata niz dvojna prizma: fikcionalni i epistolarni svedoštva za Prvata svetska vojna vo makedonski kontekst. <https://okno.mk/node/40542>, <https://okno.mk/node/40574>. Dostop: 1. 5. 2018.
- ANDONOVSKI, Venko, 1997: *Strukturata na makedonskiot realističen roman*. Skopje: Detska radost.
- –, 2009: Što baraše, lebati, oblaci zad oblaci? *Voskresenieto na čitatelot*. Skopje: Tabernakul. 99–172.
- ANDREEVSKI, Petre M., 1987: *Pirej*. 5. izd. Skopje: Naša knjiga.
- AVRAMOVSKA, Nataša, 1999: *Travestija na usnata istorija: raskažuvačkiot kriptogram na Petre M. Andreevski*. Skopje: Institut za makedonska literatura.

- BOJKOVSKA, Stojka, MINOVA-GJURKOVA, Liljana, PANDEV, Dimitar, CVETOKOVSKI, Živko, AVRAMOVSKA, Nataša, GEORGIEVSKA-JAKOVLEVA, Loreta, 2004: *Makedonski jazik i literatura za IV godina reformirano gimnazisko obrazovanie*. Skopje: Prosvetno delo.
- GLOBOČNIK, Janez, GLOBOČNIK, Milena, SEGALLA, Adriana, 2006: *Zgodovina na maturi 2007*. Ljubljana: Intelego.
- MOJSIEVA-GUŠEVA, Jasmina, 2013: Apokaliptičnite vizii za čovečkite sudbini vo Prvata svetska vojna vo delata na makedonskite pisатели. Dragi Ğorgiev et al. (ur.): *Balkanot: luđe, vojni i mir (Materijali od međunarodnata naučna konferencija po povod 65 godini od osnovanjeto na Institutot za nacionalna istorija*. Skopje: Univerza sv. Cirila in Metoda, Inštitut za narodno zgodovino – Skopje. 2013–220. http://www.ini.ukim.mk/naslovna/zbornik_ini.compressed.pdf.
- NAJDOVSKA, Jasmina (ur.), 2008: *Otpretani svedoštva: vojnički pisma od Golemata vojna 1914 – 1918*. Skopje: Fondacija Institut za otvoreno opštество – Makedonija.
- VELJANOVSKI, Novica, CVETKOVSKA, Sonja, PLETVARSKA, Gordana, ŠIČERI, Džaferi, 2006: *Istorija za III godina na gimnaziskoto obrazovanie*. Skopje: Prosvetno delo.
- SUBIOTTO, Namita, 2011: (I)zumiranje junakov nekega časa. Petre M. Andreevski: *Poslednji vaščani*. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev (Zbirka Sto slovanskih romanov). 241–247.

ŠPELA SEVŠEK ŠRAMEL, JANA ŠNYTOVÁ
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
spela.sramel@ff.uni-lj.si, jana.snytova@ff.uni-lj.si

Refleksije velike vojne v prozi: češki in slovaški primer

Prva svetovna vojna in družbene, celo državotvorne spremembe, ki jih je povzročila, so predstavljale močan impulz za češke in slovaške literarne ustvarjalce dvajsetih in tridesetih letih v smislu izrazite zvrstne pestrosti, celo sinkretizma. Prispevek obravnava refleksijo prve vojne na primeru kratke proze češkega avtorja Fráňa Šrámka in slovaškega romana Mila Urbana. Sopostavlja nekatere prepoznavne slogovne in kompozicijske postopke (kot denimo lirizacija), ki omogočajo večjo mero stilizacije. Inovativni postopki v prozi, prepoznavni tudi v poeziji in dramih, pričajo o spetosti s sočasnimi evropskimi avantgardnimi smermi, predvsem ekspresionizmom; nič manj pomembni pa niso impresionistični impulzi ter filozofija vitalizma.

0 UVOD

Odziv na prvo vojno, posebej izrazit v češki in slovaški prozi dvajsetih in tridesetih let, kaže na spetost češkoslovaškega intelektualnega prostora (nenazadnje tudi knjižnega trga), precej različno literarno tradicijo v smislu povezave z evropsko moderno književnostjo ter nekaj primerljivih tendenc, ki jih lahko opazujemo pri dveh vidnih avtorjih tistega časa. Češki literat Fráňa Šrámek (1877–1952) se je neposredno udeležil bojev na galicijski, soški in romunski fronti. Svojo vojno izkušnjo, ki ga je močno zaznamovala, je tematiziral v zbirki kratkih zgodb *Žasnoucí voják* (Osupli vojak, 1924),¹ v nekaj pesmih zbirke *Splav* (Jez, 1916) ter dramah *Hagenbek* (1920) in *Soud* (Sodišče, 1924). Gre za osrednjega predstavnika češkega vitalizma,² za njegovo ustvarjalnost je značilno intenzivno lirsko in čutno

¹ Literarna dela Fráňa Šrámka niso prevedena v slovenščino; naslove Šrámkovih del in del drugih čeških pisateljev sta za potrebe tega prispevka prevedli avtorici. Prevodi naslovov slovaških del so povzeti po antologiji *Sto let slovaške književnosti* (2000).

² Literarna smer v češki in slovaški književnosti neposredno po prvi svetovni vojni, nastala kot reakcija na popolno izgubo vseh iluzij in vrednot. Po vojnih grozotah je v književnosti

dojemanje. Milo Urban (1904–1982) je veliki svetovni spopad doživljal še kot mladostnik iz dvojnega obrobja, v svojem prvem romanu *Živý bič* (*Živi bič*, 1927) izbere perspektivo vaške skupnosti, ki spremlja vojno iz zaledja daleč od fronte in doživlja tako moralni kot socialni razkroj. V kontekstu slovaške literarne tradicije predstavlja ta roman začetek moderne proze.

1 PRVA SVETOVNA VOJNA V ČEŠKI PROZI

V češki književnosti predstavlja težišče refleksije o prvi svetovni vojni čas dvajsetih in tridesetih let 20. stoletja. Nekatera pomembna dela, ki obravnavajo vojno izkušnjo, nastajajo že v času vojne, spet druga pa tudi po drugi svetovni vojni. Že leta 1916 izide z vojno izkušnjo zaznamovana, ekspresionistično navdahnjena zbirka kratke proze Richarda Weinerja *Lítice* (*Furije*), polna opisov notranje razklanosti, podlosti in zla. Kot predstavnike avtorjev, ki premišljajo o času prve svetovne vojne v drugi polovici 20. stoletja, lahko omenimo vsaj dve izjemni deli: knjigo spominov Františka Hrubína *U stolu* (*Za mizo*, 1958), ki opisuje čas vojne z otroške perspektive, in sugestivno novelo Vladimíra Kórnera *Anděl milosrdenství* (*Angel sočutja*, 1988).

V češkem kontekstu obdeluje vojno temo na eni strani veliko število avtorjev, ki so se bojov na fronti neposredno udeležili, kot so Jaroslav Hašek, Jaromír John, Rudolf Medek, Fráňa Šrámek, Josef Váchal, Richard Weiner, Jan Weiss in ostali, na drugi strani pa tudi pisatelji, danes uvrščeni v kanon češke književnosti, ki niso imeli neposredne izkušnje s fronte in vojno upodabljajo skozi človeško mišljenje in občutenje, denimo Vladislav Vančura, Ivan Olbracht in Božena Benešová.

V upodobitvi prve svetovne vojne v češki književnosti ne najdemo vojaškega domoljubnega navdušenja kot v nemških in francoskih delih. Češki vojaki v avstrijskih uniformah dojemajo vojno kot boj za tuje interese, kar ilustrira poročilo cesarsko-kraljevega poveljstva v Litoměřicah:

Pri čeških vojakih ni opaziti nobenega navdušenja v prid monarhiji. Vsak uboga samo zato, ker pač ubogati mora. Nikogar ni, ki bi izkazoval veselje, da se lahko bojuje za cesarja in domovino; prav narobe, skoraj vsak išče načine, kako bi se izognil vojaški obveznosti: eden podaja prošnje za odpust, spet drugi se proglša za bolnega ali pa se namerno samouničuje.³

prevladovala življenjska evforija, celo apoteoza čustvenega in čutnega dojemanja, ki je potisnila na obrobje intelektualne refleksije vojne.

³ Cit. po Pichlík, Karel, 1961: *Čeští vojáci proti válce*. Praha: Naše vojsko. 94–95.

V upodabljanju prve svetovne vojne v češki prozi se prav tako pojavlja kritika hierarhije vojaških struktur, ki je sicer z vidika humanizma v literaturi univerzalna, v češkem kontekstu pa dobiva protinemške nacionalistične poteze. Zavračanje vojne v nekaterih čeških literarnih delih je prav tako povezano z upanjem, da bo poraz Avstro-Ogrske pomenil nove možnosti za nacionalno osamosvojitve Čehov, tako da je humanistična usmerjenost speta s češkimi nacionalističnimi nazori (Colombi 2016: 172).

T. i. legionarsko literaturo⁴ tvori razmeroma raznolika skupina literarnih del, v katerih avtorji obravnavajo izkušnje in dogodke prostovoljnih vojakov-legionarjev, ki so se bojevali na strani antantnih sil na ruski, francoski in italijanski fronti. Ta dela so poskušali v dveh totalitarnih režimih nasilno potisniti v pozabo: najprej so bila iz knjižnic in učbenikov izključena v času nacistične okupacije med letoma 1939 in 1945, drugič pa v obdobju po komunističnem prevzemu oblasti februarja 1948. Najvidnejši avtorji, ki so predstavljali legionarsko snov, so Rudolf Medek, avtor petdelne legionarske epopeje, Josef Kopta, ki je opisal zgodovino češkoslovaških legij v Rusiji, ter prozaist in dramatik František Langer (Moldanová 2016).

Fenomen prve svetovne vojne v češki književnosti torej reflektira neizmerno število literarnih del (prim. Poláček 2007). Z žanrskega vidika gre po eni strani za dnevniške zapise, spomine, reportaže z namenom podati prepričljivo pričevanje o povsem novi izkušnji totalne vojne, po drugi strani pa za približanje absolutno subjektivnega doživljanja in doživetja tega spopada v lirsko obarvanih proznih besedilih. V poznejših fazah zasledimo še poskus opisov generacijske izkušnje in filozofskega izpraševanja, ki se uresničuje v družbenih in noetičnih romanih.

⁴ Vojaki iz takratnih čeških dežel in tedaj še imenovane gornje Ogrske (ozemlje današnje Slovaške), ki so bili mobilizirani v avstro-ogrsko vojsko, so služili na vzhodni, balkanski in italijanski fronti; celotno število čeških vojakov je ocenjeno na približno 1,4 milijona, slovaških pa 400 tisoč. Vojni cilji monarhije so bili tako Čehom kot Slovakom v veliki meri tuji, med zavezniki monarhije so bili namreč narodi, ki so bili povezani s stereotipi o večnih sovražnikih, med nasprotniki pa ravno njihovi tradicionalni zavezniki. Ravno zato, ker se veliko čeških in slovaških vojakov ni identificiralo z vojnim konfliktom, so se iz nekdanjih emigrantov, vojnih ujetnikov in prebežnikov izoblikovale nove prostovoljske enote imenovane češkoslovaške legije, ki so se vključile v boj na strani antante in odigrale pomembno vlogo pri nastanku samostojne Češkoslovaške.

2 PRVA SVETOVNA VOJNA V SLOVAŠKI PROZI

Tematizacija vojne v vsej svoji kompleksnosti se v tedaj izrazito mlado slovaško literaturo, ki se šele vzpostavlja in sopostavlja s češko (prim. *Zbornik mlade slovaške literature*, izdan v Pragi l. 1924), vključuje kot eden prepoznavnih momentov v poeziji in prozi. Neposredno, že v času vojne, nastaja cela vrsta literarnih besedil različnih zvrsti in umetniške vrednosti, ki tematizirajo aktualno vojno, predelujejo vojne motive, upovedujejo ekstremno individualno bivanjsko izkušnjo in izražajo antimilitaristično in humanistično držo. Med njimi je veliko katoliških duhovnikov in evangeličanskih pastorjev (Hučková 2015: 33) in denimo tedaj že uveljavljeni avtor kritičnega realizma Jozef Gregor Tajovský. Njegovi poetiki ustrezajo kratke zvrsti, kot so črtica, slika, kratka zgodba, ki mu omogočajo fabulativnost in vpeljavo lirskega trenutka. Svoje like (denimo gluhega vojaka) postavi v ekstremno situacijo preživetja, kjer stojijo nasproti zla, površnosti in utelešajo človeško majhnost. Nekatere vojne proze Tajovskega izdane v zbirkah *Na vojne* (V vojski, 1919), *Rozprávky z Ruska* (Zgodbe iz Rusije, 1920) predstavljajo v marsičem umetniški vrhunec v prozi kot lirski potopisi (Mikulová 2016: 219) in upodabljajo kompleksno podobo vojne s pomočjo novih pripovednih strategij (menjava fokalizacije, lirski element, žanrski sinkretizem). Tajovskega bi tako lahko sopostavili s češko legionarsko literaturo, s pridržkom, da gre v manjši meri za pričevanjsko literaturo, četudi je nastajala neposredno med vojno.

Jozef Cíger Hronský (1896–1960) pri enaindvajsetih letih kot pripadnik pešpolka avstro-ogrške vojske izkusi italijansko fronto na Piavi. Njegova novela *Gajdoš vojna-kôň* (Gajdošev vojna-konj, 1932) je situirana v zadnje dneve na bojišču in skozi metaforo konja opisuje vojno ter osvobajajoč odnos med moškim in žensko. V noveli najdemo teme, ki jih podrobneje razdela v ekspresionističnih romanih *Pisár Gráč* (Pisar Gráč, 1940) in *Jozef Mak* (Jožef Mak, 1933), kjer igra posebno vlogo determinizem in za Hronskega tipična tiha komunikacija, in zato bolj izrazit pripovedovalec (prim. Součková 2008: 621).

Prvenec Jána Hrušovskega (1892–1975), katerega vojna izkušnja je vezana na rusko fronto, so spomini in podlistki z naslovom *Zo svetovej vojny* (Iz svetovne vojne, 1919). V tej knjigi pisatelj opušča realistično upovedovanje slovaške vasi in omogoča pogoje za prihod naturizma in ekspresionizma. Njegove zgodbe so poantirane, liki dojemajo resničnost kot preplet iluzije in deziluzije. Sanje so soočene s kruto realnostjo. Novela *Muž s protézou* (Moški s protezo, 1925) velja za sintezo modernistične poetike, njeno ozadje so deziluzivne vojne izkušnje, po katerih ni več mogoča čustvena spontanost. Če je za Hrušovskega eden osrednjih

impulzov ustvarjanja vojna, pa je Tido J. Gašpar (1893–1972) tematsko širši. Osebnostno ekskluzivno izkušnjo mornarja na Jadranu kot člana avstro-ogrske vojske upodablja v bolj biografskih žanrih, denimo v zbirki *Námorníci* (Mornarji, 1933), kjer smo pričča značilne mešanice modernizma in obenem domovinsko-nacionalnega patosa.

Na širšo epsko obdelavo vojne je moral slovaški bralec počakati vse do konca leta 1927, ko je v Pragi izšel roman *Živi bič*, ki ga sodobna literarna zgodovina postavlja za ključno slovaško delo medvojne literature s tematiko prve svetovne vojne. S časovno distanco, iz zaledja gorske vasi se tedaj mlademu Milu Urbanu uspe navezati na tvorno tradicijo realizma in jo modificirati v moderno smer. Z dvodelno strukturo, notranjim monologom in lirizacijo kot postopkom prestopa v simbolno raven dogajanja Urban napoveduje smer slovaške proze, ki se v štiridesetih letih razvija v t. i. naturizem.

Nazadnje omenimo upodobitev vojne problematike, ki nastaja v času druge vojne v štiridesetih letih: novela Františka Švantnerja *Božia hra* (Božja igra, 1943) v sebi združuje predvsem ekspresionistične impulze. Avtorjevo razumevanje vojne je izrazito večpomensko: prevrača namreč mit o pravični vojni v imenu višjih ciljev in domovinskih idealov, obenem pa vojno razume kot pogoj za razmislek o človekovem bistvu.

V slovaški prozi po letu 1918 torej govorimo o vaško-socialnem idejnem okviru (J. C. Hronský, J. G. Tajovský, M. Urban, P. Jilemnický), na drugi strani pa so izrazite ekskluzivne dekadence ali tudi novoromantične prvine (T. Gašpar, J. Hrušovský). Če je pri prvi skupini zavezanost realistično-verističnemu pisanju ob tej snovi pričakovana, se tudi v teh besedilih kaže tendenca po inovaciji, preizkušanju zvrstnih mej, eksperimentu z naracijo. V idejnem smislu povezuje različne avtorje upovedovanje groze in dehumanizacije ob doživljanju svetovne vojne, ne glede na to ali gre za avtobiografsko stilizirano izkušnjo vojne ali ne, razlikujejo pa se predvsem po postopkih in načinu upodabljanja zunajliterarne stvarnosti.⁵

3 OSUPLI VOJAK FRÁŇE ŠRÁMKA

Pesnik, prozaist in dramatik Fráňa Šrámek v literaturo vstopi na prelomu stoletja, najprej s poezijo, na katero sta vplivala simbolizem in dekadence. Tematika vojaškega življenja in vojskovanja se pri njem pojavi kmalu po vrnitvi s služenja

⁵ Za celostni pregled slovaške književnosti s to tematiko glej še Mikulová (2016) in Kročanová (2014).

vojaškega roka.⁶ Njegov opus iz prvega desetletja 20. stoletja je pod močnim vplivom antimilitarizma in anarhističnih misli, v njem tematizira negativne odzive na vojaščino. Nasproti urjenju za ubijanje in vojaškemu drilu postavlja inherentne vrednote, kot so domovina, ljubezen, preprosto življenje, kar tudi potem, ko prozna besedila, ki jih je navdihnili vojna, izzvenijo, ostane stalnica njegove ustvarjalnosti. Že v prozi iz tega obdobja Šrámek začneja prestopati mejo med epiko in liriko ter jo s pomočjo samoizpovednosti, izrazne ekspresivnosti in manifestiranja močne čustvene angažiranosti premika k izraziti lirizaciji besedila.

Skorajda celotno obdobje prve svetovne vojne je Šrámek preživel v avstro-ogrski uniformi. Tik po razglasitvi vojne je bil mobiliziran in že avgusta 1914 poslan na galicijsko fronto, kjer se je udeležil težkih bitk v bližini mesta Annopol. S fronte se je jeseni vrnil na bolniški dopust, a je bil kmalu zopet premeščen in leti 1915–1916 je preživel na soški fronti. Tam je sprva opravljal nalogo nosača streliva in živeža iz zaledja na bojno linijo v visokogorju blizu vrha Rombon, nato je bil dodeljen v ambulanto. Leta 1916 so ga s soške fronte premestili na romunsko, oktobra 1917 pa znova v Italijo. Konec vojne je preživel v dunajski vojaški tiskovni službi, domov se je vrnil oktobra 1918.

Šrámkova prozna ustvarjalnost, ki tematizira izkušnje in doživetja iz prve svetovne vojne, je bila vključena v zbirko osmih kratkih zgodb z naslovom *Osupli vojak*.⁷ V razširjeni zbirki iz leta 1933 najprej najdemo izrazito avtobiografske kratke zgodbe *Ukaz o mobilizaciji*, *Prvo dejanje* in *Pot v gore*, preostalo pa so črtice s portreti in zgodbami drugih vojakov, včasih s komičnim, drugič s tragičnim prizvokom. Osrednje besedilo *Prvo dejanje*, ki obsega skorajda polovico celotne zbirke, je očitno nastalo po vrnitvi z galicijske fronte, v času kratkega bolniškega dopusta med oktobrom 1914 in junijem 1915. Zgodba se pričeneja z vpoklicem glavne osebe, vojaka Řepke, na galicijsko fronto. Antimilitaristično naravnani Řepka se mora tam sprijazniti s svojo nemočjo in se podrediti vojni realnosti, kajti zave se, da je vsakršen odpor proti vojaški hierarhiji nemogoč. Prvi pravi bitki pa sledi določena notranja preobrazba. Zave se vrednosti prijateljstva med vojaki in začne ceniti hrabrost nekaterih soborcev. Pa vendar ne najde smisla v absurdnem vojnem ubijanju in v zaključnem dialogu s poročnikom reče:

⁶ V letih 1899–1901 je kot t. i. enoletni prostovoljec služil v avstrijskem Freistadtu. Leta 1905 je bil vpoklican na vojaške manevre, z njih pa so ga zaradi protivojaške pesmi poslali v garnizijski zapor, kjer je prebil štiri tedne.

⁷ Večina kratkih zgodb je izšla že leta 1920 v reviji *Červen*. Knjižno je zbirka izšla leta 1924, v njej sta bili prvič objavljeni zgodbi *Ukaz o mobilizaciji* in *Prvo dejanje*, v drugo izdajo leta 1933 pa je bila vključena še zgodba *Pot v gore*.

Odgovor? Mar sem videti kot človek, ki bi lahko podal kak odgovor? Jaz samo grem, sprašujem se in sprašujem. Nobena reč ne odgovori. Ne poznam nobenega odgovora ...⁸ (Šrámek 1933: 123)

Za Šrámkovo prozo je značilno zlivanje človeka z naravo, ki po eni strani predstavlja kontrast vojnemu dogajanju, po drugi pa sodoživlja njegove stiske:

Kar naenkrat nam jo je pot pošteno zagodla, kakor korenjak, ki ima z nami dobre namene, s komolci je odsunila gozd na desno, na levo, da je moral ustvariti širni, daljni krog, ona pa jo je zdaj ubirala po svoje, naravnost skozi prazni prostor, avgustovski večer je rumenel nad spokojnimi polji in nekaj hišic se je izvijalo iz zelenja, slišiš tudi črička, škrjančka, skratka, rekel bi, kot strela z jasnega na vsem lepem pravljica. (Šrámek 1933: 41)

V opisih narave Šrámek uporablja obilo pesniških sredstev (personifikacije, primere, hiperbole): »reka [...] je kričala; skala [...] je štela naše korake; dežela se je slačila iz gozda; stotnik je [...] navdušeno kriknil, bolj je to zakikirikal kot petelin [...]. Še je zakikirikal, še je zafrfotal s perutmi, potem je tekel dalje [...]«. Za skiciranje absurdnosti vojne Šrámek uporablja motiv živali, predvsem konj kot nedolžnih žrtev vojne vihre in bitij, ki ne razumejo početja ljudi. Subjektivnost krepi velika mera izrazne odprtosti, nejasnosti, ki jo Šrámek ustvarja s frekventno in zanj značilno rabo nedoločnih ali poljubnostnih zaimkov in prislovov (*kdo, nekje, nekako; nekdo; nemara, očitno* itd.), s pogosto rabo večpomenskih besed in zamolka. Subjektivno videnje poudarjajo tudi ekspresivni izrazi, in sicer predvsem vulgarizmi (*svinja, prasica, gobec* itd.) ter evfemizmi (pomanjševalnice):

Podrta ograjica je zapokljala [...]. Po njej so sekale nekakšne vabe. Mimo, bratci, mimo! [...] Izza vrste štorčkov je stekel zajček. Smešno je salutiral z ušesi in groza ga je pilepila k tlom, mali kupček nesreče. Poročnik je v teku segel po tem z roko, uspelo je, držal je to, zasmejal se je, pritisnil to k prsim, s tem tekel. Prestrašeni zvonček je cingljal proti njegovemu srcu. (Šrámek 1933: 133–134)

Avtobiografsko naravnani Šrámkovi junaki vojne kratke proze ostajajo »osupli vojaki«, ki se z vojno ne znajo identificirati in jo dojemajo z distanco. Pri njih

⁸ Citate in odlomke Šrámkovih proznih del je za potrebe te študije v slovenščino prevedla Tatjana Jamnik.

prevlada sočutje s pokrajino in naravo, niso se zmožni zliti z množico in se vključiti v vojno dogajanje:

Tokrat je najprej spregovoril tisti, ki je govoril najmanj, Řepka. Iz okopa je gledal nekam predse, mučno je osupnil, potem pa rekel eno samo besedo: »Trata!« Z neizmerno osuplostjo, trata, pa basta. Vtem so tudi drugi pogledali ven in zdaj so se malce sramovali svoje smrtno kurje polti, kajti ruske granate so padle na trato, dober kilometer pred nami. [...] Od trate so tekli prizemni prihuljeni dimi, kakor morilci po zločinu. [...] Řepka ni spustil trate z oči. »Trata,« je zopet osuplo rekel, zmajeval je z glavo, bil je neobičajno pretresen, in pogledal je Pavelko, kot bi ta ena sama beseda morala zadostovati, da bi ga njegov tovariš lahko razumel. »Od zore sem jo gledal, tako čista je bila, jutranja, še na lakoto sem pozabil, na vojno, na vso to svinjarijo ... zdaj pa so jo takole razparali ...« (Šrámek 1933: 51–52)

Izrazito lirična sredstva, kot so podoživljanje dogajanja skozi glavno osebo, poudarjena subjektivnost in čutno dožemanje ter notranji monolog, omogočajo avtorju prepričljivo ponazoriti individualno trpljenje in z značilno tankočutnostjo in sugestivnostjo prikazati čustvenost moškega kolektiva.

4 ROMAN *ŽIVI BIČ* MILA URBANA

Romaneski prvenec *Živi bič* izide leta 1927 pri avtorjevih triindvajsetih letih, ko ima za sabo že množico revijalnih objav in dve knjižni zbirki ter precej uredniških izkušenj.⁹ Roman, ki je nastal v treh mesecih, je doživel velik uspeh pri bralcih in kritiki, čas novega branja je vezan na šestdeseta in devetdeseta leta 20. stoletja. Do danes je *Živi bič* izšel v enajstih izdajah, najprej je doživel prevod v nemščino, kasneje še v druge jezike. Slovenski prevod iz l. 1932 podpisuje France Stele,¹⁰ ki v

⁹ Usoda del Mila Urbana (1904–1982), pa tudi njegova življenjska pot je bila polna ruptur in nasprotij: če leta 1938 še podpiše protifašistični manifest, pa je v času druge svetovne vojne znotraj tedanje Slovaške zaposlen kot glavni urednik profašističnega dnevnika *Gardist*. Po vojni je interniran, kasneje pa obtožen in obsojen na t. i. javno kaznovanje. Leta 1948 se umakne iz javnosti in upokoji, preživlja se s prevajanjem, denimo Čapkovih dram, ter pisanjem. Poleg romanov sodi v sam vrh slovaške medvojne proze njegova novelistika, izdana v zbirkah *Za vyšným mlynom* (Za gornjim mlinom, 1926) in *Výkriky bez ozveny* (Kriki brez odmeva, 1928).

¹⁰ France Stele (1886–1972) je v slovenski javnosti poznan predvsem kot umetnostni zgodovinar, z naše perspektive gre izpostaviti njegovo povezavo z zahodnoslovanskim svetom (Lvov, Galicija, rusko ujetništvo med vojno, štipendist v Bratislavi). Nezanemarljivo je

obširni spremni besedi kontekstualizira roman v slovaško literarno tradicijo in ga poskuša približati s tematske in idejne perspektive, opiše pa tudi fabulativno osnovo nadaljevanja romana. V slovenski izdaji pa beremo tudi Urbanov kratki zapis,¹¹ ki usmerja slovenskega bralca v nefiktivno branje, torej izpostavlja njegov pričevanjski moment. Avtor je napisal prosto nadaljevanje romana pod naslovom *Hmly na úsvite* (Meglice pred svitanjem, 1930) in *V osídlach* (V pasti, 1940). Trilogijo lahko tako beremo kot upodobitev slovaškega človeka prve polovice 20. stoletja, žanrsko gre za moderni družbeni roman z ekspresionističnimi potezami.

Roman ima izrazito dvodelno in nelinearno strukturo, znotraj katere imajo nosilno vlogo posamezni ponavljajoči motivi, ki lahko prerastejo tudi v simbole (bič, roke, konj). Dogajanje je postavljeno v čas prve svetovne vojne v revno hribovsko vas Ráztoky in prav vaška skupnost ima v romanu vlogo osrednjega lika. Vanjo posredno posega vojna od zunaj in jo predvsem moralno razkraja, ta perspektiva omogoča avtorju večplastno prikazovanje ravnanja vaškega kolektiva. Namesto izjemnih situacij denimo vojnih grozot in soočanja s smrtjo na fronti je tu v ospredju vsakdanost v izostrenih pogojih, v katerih avtor postavlja v ospredje vzroke in principe nagonskega ravnanja množice. V romanu spremljamo tragično zgodbo Eve Hlavajove, ki ima moža Adama na fronti. Ko Eva podleže notarju Okolíckemu za obljubo, da bo Adama odpoklical s fronte, jo vas obsodi in Eva se utopi v reki. Drugi izrazito uporniški lik z ekspresionističnimi potezami je Ilčíčka: priča smo njenemu notranjemu razkolu ob materinski ljubezni in izgubi, njeno vedenje postaja iracionalno, njeni monologi se krčijo z zamolki. Ženski liki tudi sicer prestopajo ustaljene literarne sheme in se tako bližajo naturalistični avtentični upodobitvi (vdove, ki popivajo v gostilni; trpka usoda vaške zapeljivke). Glavni lik drugega dela romana je Adam Hlavaj, ki se vrača domov kot dezertar z ruske fronte. Njegova dejanja so povezana predvsem z željo po maščevanju smrti Eve, ki preraste v aktivni upor proti vojni, ta predstavlja impulz za socialne spremembe, ki so pri njem pogojene s principom solidarnosti. Tako bi lahko pri Urbanu govorili o tendenčnem socialnem romanu, povezava socialnega vprašanja z nacionalnim pa se pri njem zgodi šele v nadaljevanju trilogije.

njegovo večdesetletno kulturno-uredniško delo: bil je urednik *Doma in sveta*, znanstvene revije *Čas* ter *Zbornika umetnostnih zgodovinarjev*. Stele je bil generacijski sodobnik avtorjev, ki reflektirajo izkušnjo prve svetovne vojne in zato ni naključje, da se v začetku tridesetih let, ko kot urednik spremlja razvoj sodobnih tendenc v književnosti, odloči za prevod Urbanovega romana v slovenščino.

¹¹ Avtorski zapisi v prevodnih izdajah so v tem času del uredniške prakse, lahko jih razumemo kot zahvalo prevajalcu in recepcijsko usmeritev tujega bralca.

Vitalistična vizija življenja kot nenehnega obnavljanja in tudi smrti je ena od idejnih podstati *Živega biča* in omogoča prikazati vas med zgodovinskim časom in cikličnimi naravnimi procesi. Avtorska strategija lirizacije v romanu ima na eni strani učinek upočasnjevanja ali celo prekinjanja dogajanja (z alegorijo, sinekdoho, personifikacijo), po drugi strani pa omogoča poudarek spetosti človeka z načelom cikličnih naravnih procesov. Obenem se Urban uspe z vpeljavo širših metafor premakniti iz konkretnega vojnega vaškega okolja v bolj abstraktno raven družbenih procesov. Odlomek iz romana je primer upodobitve slutnje zla, ki je prikazano s tipičnimi vizualnimi in čutnimi dražljaji iz narave:

Takrat pa, ko je prisluškoval, se mu je zazdela ta tišina nekam posebna, utelešena, skoraj otipljiva. Adam Hlavaj je jasno slišal, kako je nekje za vrati pozvanjalo s tistim nemim zvonjenjem, ki prodira ušesa, pretresa in mrazi. Bila ga je polna hiša, polno podstrešje, sililo je iz špranj in celo izpod skednja je lajalo nanj, podobno velikemu psu-strahu, privezanemu na verigi. Adam Hlavaj je videl to tišino: naraščala je in ga zalivala kakor morje; mrtva, hladna ga je objemala in mu stiskala grlo z ledenimi prsti. (Urban 1932: 214)

Na relevantnost Urbanovega romanesknega prvenca znotraj konteksta češkoslovaške književnosti opozarjajo številne primerjalne študije (Tomčík, Holý), literarna veda ga danes vrednoti kot moderni roman s sugestivno podobo drugačne, grozljive vojne.

5 SKLEP

Refleksija se v delih s tematiko prve svetovne vojne v češki in slovaški literaturi razlikuje v skladu z domačo literarno tradicijo in njeno razvojno stopnjo, zato se zdi najbolj relevanten poskus sinteze v smeri iskanja tipoloških lastnosti *Živega biča* in *Osuplega vojaka*. Razlike v upodabljanju prve svetovne vojne pri obravnavanih delih so pogojene generacijsko-izkušensko, pa tudi genološko. Šrámek s svojo zelo intenzivno eksistenčno štiriletno izkušnjo vojne to reflektira še med njenim dogajanjem ali neposredno po njej v kratkih prozah, ki se izkažejo za najbolj ustrezne za prve refleksije vojne teme. Célo generacijo mlajši Milo Urban, ki ni imel neposrednih izkušenj iz vojne, pa se skoraj desetletje po Šrámku pri upodobitvi vojne tematike odloči za roman. Tudi izbira toposa se v obeh primerih navezuje na avtorsko življenjsko izkušnjo in čas pisanja. Kot je pokazala analiza je obema deloma skupna izrazita metaforizacija, konkretnost pri izražanju čutnih zaznav ter visoka mera imaginativnosti. Analogije med Šrámkom in Urbanom najdemo na

ravni vloge motivov iz narave. Skladno z ugotovitvami gre za spetost človeka z naravo, izrazito lirizacijo in močno antropomorfizacijo narave in pokrajine. Pri obeh najdemo tipične motive živali, njihov pomen preko vseskozi prisotne personifikacije ustvarja vzporednico med človekom in živaljo. Pomembna vzporednica se zdi tudi intenzivno izražena subjektivnost, oba avtorja namreč posegata po zamolku in tako dosegata učinek nedorečenosti, odprtosti pomenov in limitizacijo besedne komunikacije. Šrámek v emocionalno angažiranih kratkih zgodbah podaja pričevanje individualnega doživljanja v vojnem konfliktu in s tem izraža nesmiselnost vojne. Urbanov roman na več mestih prerašča v socialni upor in podobo modernega človeka. Ekspresivna, lirizirana dela sovpadajo s tendenco lirizacije, ki je tipična za dvajseta in trideseta leta tako v češki kot tudi slovaški književnosti.

VIRI

- ŠRÁMEK, Fráňa, 1933: *Žasnoucí voják*. Praga: Fr. Borový. 2. izdaja.
URBAN, Milo, 1965: *Živý bič*. Bratislava: Slovenský spisovateľ. 6. izdaja.
– –, 1932: *Živi bič*. Prevedel France Stele. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.

LITERATURA

- BURIÁNEK, František, 1981: *Život a dílo Fráni Šrámka*. Praha: Melantrich.
COLOMBI, Matteo, 2016: První světová válka mezi nacionalismem a humanismem (aneb česká a slovenská literatura na italské frontě). Alexander Kratochvil, Jiří Soukup (ur.): *Paměť válek a konfliktů*. Praga: Akropolis. 169–180.
FETTERS, Aleš, 2007: Voják Fráňa Šrámek. Od anarchie k republikánství. Erik Gilk (ur.): *Karel Poláček a obraz první světové války v české literatuře*. Boskovice: Albert. 91–104.
HOLÝ, Jiří, 2002: Prekliaty pomník jedného veku. *Možnosti interpretace: Česká, polská a slovenská literatura 20. století*. Olomouc: Periplum. 78–97.
HUČKOVÁ, Dana, 2016: Vojna a kňazi-literáti. Vít Schmarc in kol. (ur.): *Obráz válek a konfliktů*. Praga: Akropolis. 33–40.
KROČANOVÁ, Dagmar, 2014: Expresionizmus medzi predpokladom a realizáciami. *Expresionizmus*. Bratislava: Kalligram. 735–750.
MIKULOVÁ, Marcela, 2016: Tajovského legionárske prózy: od štátotvornosti k tabuizácii. Alexander Kratochvil, Jiří Soukup in kol. (ur.) *Paměť válek a konfliktů*. Praga: Akropolis. 212–222.
MOLDANOVÁ, Dobrava, 2016: Legionářská literatura jako součást paměti národa. Alexander Kratochvil, Jiří Soukup (ur.): *Paměť válek a konfliktů*. Praha: Akropolis. 203–211.

- POLÁČEK, Jiří, 2007: Reflexe první světové války v české próze. Erik Gilk (ur.): *Karel Poláček a obraz první světové války v české literatuře*. Boskovice: Albert. 77–85.
- SOUČKOVÁ, Marta, 2008: K spôsobom komunikácie v Hronského prózach a s nimi. J. C. *Hronský: Prózy*. Bratislava: Kalligram. 621.
- VANĚK, Václav, 2014: Srdce za Sočou. Čeští spisovatelé na sočské frontě. Ivan Klimeš, Jan Wiendl (ur.): *Kultura a totalita II: válka*. Praha: Nakladatelství Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. 176–198.
- ŽILKOVÁ, Adela, 2006: Živý bič. *Slovník diel slovenskej literatúry 20. storočia*. Bratislava: Kalligram. 468–471.

LIDIJA REZONIČNIK

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

lidija.rezonicnik@gmail.com

Prva svetovna vojna v poljski književnosti: odmev vojne v kratki prozi Zofie Nałkowske

Članek se osredotoča na motive prve svetovne vojne v poljski književnosti, in sicer v literarnih delih, ki so nastala med prvo svetovno vojno in v obdobju med obema vojnoma. Uvodoma prikaže dve prevladujoči smeri: provojno, ki je pogosto propagandna in v delih pozitivno prikazuje žrtvovanje mladih vojakov za domovino ter s tem obuja mit o mesijanizmu, poznan iz obdobja romantike. Druga smer zavzema kritično stališče do povečevanja vojne in romantizacije književnosti ter prikazuje trpljenje in bedo tako vojakov kot civilistov. Primer tovrstnega literarnega dela je zbirka kratkih zgodb Skrivnosti krvi Zofie Nałkowske, ki jih prispevek analizira v drugem delu. Zgodbe vojno prikazujejo z različnih vidikov, pri čemer so posamezni pripetljaji izhodišče za razmišljanje o problematiki žrtvovanja, sovraštva in človeškega življenja. Poleg tega avtorica kritično obravnava književno ustvarjanje, ki se vrača k romantičnim izraznim sredstvom in enostransko opisuje vojno.

TEMATIKA PRVE SVETOVNE VOJNE V POLJSKI KNJIŽEVNOSTI

Konec prve svetovne vojne je za Poljsko pomenil ponovno pridobitev samostojnosti oziroma države po 123 letih. V 18. stoletju so si namreč sosednje velesile razdelile poljsko ozemlje in po zadnji, tretji delitvi leta 1795 so Poljaki izgubili svojo državo, ozemlje je bilo razdeljeno med Rusijo, Prusijo in Avstrijo. Vse od tedaj so se vrstila posamezna prizadevanja za samostojnost, med katerimi je imela pomembno vlogo tudi književnost. Iz obdobja romantike je znan mit o mesijanizmu.¹ Ta Poljake vidi kot izbran narod, ki se bo iz nesvobode s trpljenjem in žrtvovanjem ponovno prebil do svobodne države. V literaturi, zlasti poeziji, ima

¹ V okviru poezije je mesijanizem prisoten na primer v delih dveh najbolj znanih poljskih romantikov, Adama Mickiewicza in Juliusza Słowackega.

pri tem procesu veliko vlogo pesnik, ki dobi simbolno vlogo vodje svojega naroda. Različica romantičnega mita o poslanstvu poljskega naroda, zlasti pa o žrtvovanju Poljakov za dobrobit njihove domovine (in na drugi strani kritičen pogled na ta mit), se je v književnosti pojavila v času prve svetovne vojne, ko se je Poljska ponovno borila za samostojnost, ki jo je po koncu vojne tudi dosegla.

Poljsko literarno ustvarjalnost med in po prvi svetovni vojni² je tako mogoče razdeliti v dva tokova, ki se razlikujeta po bodisi pozitivnem bodisi kritičnem odnosu do vojne, delno pa tudi glede na izhodišče, iz katerega pripovedovalec oziroma literarni subjekt gleda na vojno dogajanje. Skupno pa jima je spoznanje, da vojne ni mogoče opisati v celoti in objektivno ter posledično prikazovanje vojne resničnosti v fragmentih.

Dela, ki so nastajala neposredno na fronti oziroma v bližnjem zaledju, njihovi avtorji pa so bili udeleženi v bojevanju, imajo dokumentarni in pogosto propagandni značaj. Največkrat so to krajši prozni zapisi in poezija v patetičnem slogu (takšno poezijo poljska literarna zgodovina imenuje *poezja legionowa* oziroma *legijska poezija*), ki se s pesniškimi izraznimi sredstvi – npr. simboli orla, krvi, groba matere domovine, ki jo v življenje obudijo njeni otroci, nasprotij svetloba-tema, noč-dan, zima-pomlad, metafore sejalcia itd. – in motivi posredno ali neposredno³ navezujejo na romantično tradicijo. Ponovno se pojavi problematizacija tragične usode Poljakov, naroda brez države, pri čemer so vojna, bojevanje in patriotizem izpostavljeni kot skupne vrednote, ki so pomembnejše od individualnih usod, in ki hkrati dajejo smisel posameznikovemu življenju.⁴ Žrtvovanje za podjarmljeno domovino tako dobi status moralnega imperativa, vojni pohod postane romanje k neodvisnosti. Tovrstna literarna dela so bila pogosto izdana v obliki vojnih almanahov, koledarjev ali antologij, za katere je značilna hibridnost žanrov ter mešanje realističnih opisov, subjektivnih doživetij in deloma fikcije. Predgovori zbirk so vsebovali tudi informacije o kraju in času

² Pričujoči prispevek se omejuje na literarna dela, ki so nastala med prvo svetovno vojno oziroma v obdobju med prvo in drugo svetovno vojno in obravnavajo motive, povezane z vojno. Kasnejših del, v katerih se pojavljajo posamezni motivi prve svetovne vojne (npr. Andrzej Kuśniewicz, Julian Strykowski, Leopold Buczkowski, Sławomir Mrozek; prim. Olszewska 2000: 36), na tem mestu ne obravnavamo.

³ Primer neposrednega navezovanja: v noveli Zygmunta Nowakowskega (1891–1963) *Odhod/Wymarsz* (1917) se glavni lik odpravlja v vojno, pred odhodom pa si da v žep knjigo poezije Słowackega (Olszewska 2000: 14).

⁴ Glavni lik romana *Himera/Chimera* (1918) Andrzeja Struga (1871–1937) ima razcepljeno osebnost in šele vojni patos mu omogoči, da najde smisel svojega življenja (Olszewska 2000: 14).

nastanka objavljenih del. Poleg novel, pripovedi in poezije so zbirke vsebovale fotografije z bojišč, portrete vojakov, zemljevide z označenimi stanji vojnih front, vojne reportaže, dnevnike, pisma in nekrologe (Olszewska 2000: 12–24).

Drugi tok poljske književnosti z motivi prve svetovne vojne predstavlja kritični pogled (najpogosteje civilistov) na vojno resničnost. Ta je opisana fragmentarno in subjektivno, pripovedovalci niso nujno udeleženci bojev, temveč vojskovanje opazujejo od daleč, imajo pa kontakte z vojniki, na primer ko ti prečkajo njihova mesta, odhajajo na fronto ali se vračajo domov. V tej ustvarjalnosti se pojavi drugačna podoba vojne: nejunaška smrt, bratomorna vojna, klanje, uničenje, negativna stran življenja na fronti (umazanija, uši, preklinjanje, lahkota, fekalije, gnijoče rane in trupla, neznošen dolgčas v jarkih, strah, od katerega vojniki blaznijo, agresija) in beda življenja civilistov v mestih. Namesto mesijanističnega povelečevanja književna dela te smeri problematizirajo mitologizacijo boja za domovino in se sprašujejo, kaj bo prinesel konec vojne:

Imel si, brat, lepo obleko za boj,
Imel si, brat, bajonet svoj,
Bajonet vzeli so hudiči,
Na obleki luknja pri luknji se diči.
Ostal ti je le uši roj.
(Józef Relidzyński, *Miałeś bracie*⁵)

Kljub deziluziji bojevanja za svobodo domovine se v literarnih delih tega toka pojavijo tudi pozitivne plati vojnega vsakdanjika, kot so kolegialnost, altruizem, spoštovanje nasprotnika in upanje na pozitivne spremembe in prenavo sveta po koncu vojne (Olszewska 2000: 25–36). Tovrstne motive je na primer mogoče zaslediti v delih Stefana Žeromskega (1864–1925) in Władysława Stanisława Reymonta (1867–1925), ki ju literarna zgodovina umešča med najvidnejše predstavnike obdobja *mlada Poljska*.⁶ Roman Žeromskega *Charitas* (1919) obravnava moralnost žrtvovanja mladih vojakov za domovino, Reymont pa v zbirki zgodb *Za fronto/Za frontem* (1919) tematizira vojno skozi oči kmeta. Zanj vojna

⁵ »Miałeś bracie piękny strój, // Miałeś bracie bagnet swój, // Bagnet diabli wzięli, // Strój od dziur się bieli. // Wszy się jeno ostał rój.« V: SZUL, Bogusław (ur.), [neznano leto izdaje]: *Piosenki leguna*. Krakov: [neznana založba]. 27. (Citirano za Olszewska 2000: 26)

⁶ Poljska literarna zgodovina književnost obdobja *mlade Poljske (młoda Polska)* umešča med letoma 1890–1918. V kontekstu slovenske književnosti je obdobje *mlade Poljske* primerljivo s slovensko moderno.

pomeni prekinitev utečenega ritma kmečkih opravil, ki potekajo v sozvočju z ritmom narave. Ker se s tem ne strinja in posledično vojne ne vidi v luči odrešitve poljskega naroda, protestno izvede setev neposredno na bojišču, ki je bilo pred vojno njegovo polje (Kwiatkowski 2011: 211). Med poljskimi pisateljicami, ki so v svojih delih tematizirale prvo svetovno vojno, pomembno mesto zaseda Zofia Nałkowska (1884–1954). Njenemu književnemu delu se v nadaljevanju posveča pričujoči članek.

ZOFIA NAŁKOWSKA

Zofia Nałkowska se je rodila leta 1884 v Varšavi. Začetki njene literarne ustvarjalnosti segajo v čas pred prvo svetovno vojno (od leta 1898 je v časopisih objavljala poezijo, njen prvi roman *Ženske/Kobiety* je izšel leta 1906), s pisanjem pa je nadaljevala tudi med in po koncu obeh vojn. Na njeno ustvarjalnost so imeli velik vpliv družbeno-politični dogodki, o čemer je redno pisala v svojem dnevniku.⁷ Mladostna dela Nałkowske najpogosteje prikazujejo emancipirane, vase zaverovane ženske like, pri čemer so usmerjena na psihologijo posameznice.⁸ Obravnavanje notranjega življenja in psihološka analiza posameznika vseskozi ostaja osrednja značilnost književnega ustvarjanja Nałkowske, ki pa ga je izkušnja prve svetovne vojne spremenila iz tematskega in formalnega vidika. V središču pisateljčinega zanimanja po letu 1914 je tako zlasti človeško trpljenje in vojni vsakdan, ki ga opisuje čedalje bolj neposredno in realistično. Kot civilistka (vojno je preživela večinoma v Varšavi, ki je bila sprva pod rusko, nato pa nemško okupacijo) je relativno oddaljena od neposrednega dogajanja na bojiščih, pozorno pa opazuje resničnost izven frontnih črt. Pri tem jo zanimajo delčki zgodb posameznikov, vsakdanjih ljudi, zaznamovanih z vojno. Protagonisti so odslej tudi preprosti ljudje, njihova razmišljanja in čustva. O tej spremembi pisateljskega izraza piše v dnevniku:

⁷ Od leta 1975 do 2001 so v založbi Czytelnik v uredništvu in s spremno besedo Hanne Kirchner v šestih zvezkih izšli dnevniki Zofie Nałkowske: *Dnevniki/Dzienniki 1899–1905, 1909–1917, 1918–1929, 1930–1939, 1940–1944, 1945–1954*. V njih je Nałkowska pisala tako o svojem vsakdanjem življenju, literarnem ustvarjanju, nazorih kot tudi o družbeno-političnih dogodkih – med vojno je na primer v dnevnike prepisovala oz. v njih povzemala časopisne novice (Kirchner 2015: 150). Iz dnevnikov je tudi razvidno, da so številni motivi kratkih zgodb iz zbirke *Skrivnosti krvi*, ki jih v nadaljevanju obravnava pričujoči članek, vzeti iz avtoričinih osebnih doživetij in predelani v literarno fikcijo.

⁸ Prim. *Muca ali beli tulipani/Koteczka czli białe tulipany* (1909), *Narcisa/Narcyza* (1911), *Kače in vrtnice/Węże i róże* (1914).

V svojih knjigah sem pisala o ljubezni in mislila, da ima vsak pravico do nje. Pisala sem tudi o umetnosti, o lepoti filozofskega mišljenja ... To se je z izbruhom vojne spremenilo. Svet se je zamajal v svojih temeljih. Takrat sem spoznala, kaj je drugi človek, kaj so ljudje. Videla sem stvari, ki so mi bile do takrat malo poznane – tuje trpljenje. Nova serija mojih knjig je drugačna – skoraj kot bi jih pisal kdo drug. Ne samo, da se lotevajo drugačnih tem, tudi oblika je popolnoma drugačna. Oblika, ki jo kritiki imenujejo preprostost, ustreza takšnemu videnju sveta, v katerem so prav male stvari in mali ljudje vredni pozornosti, sočutja, avtentičnost pa je postala najvišji postulat umetniške lepote (Nałkowska 1956: 12, prev. L. R.).⁹

Književno ustvarjanje Nałkowske tudi po prvi svetovni vojni ostaja povezano z družbeno-politično resničnostjo (na primer psihološki roman *Granica/Meja*, 1935, o političnem karieristu Zenonu Ziembiewiczu). Avtorica se kritično odziva na povojne družbene probleme in realistično upodablja tedanjo poljsko resničnost, ki je po letu 1918 zaznamovana zlasti s ponovno pridobitvijo samostojnosti Poljske kot države. Nałkowska je v obdobju med obema vojnama aktivno sodelovala v družbenih akcijah: pomagala političnim zapornikom, obsojala nasilje in antisemitizem. Dejavna je bila na kulturnem in literarnem področju, ne samo kot ustvarjalka (sodelovala je na primer pri ustanavljanju Društva poljskih pisateljev, 1920), temveč je odkrivala in podpirala mlade pisce (na primer Bruna Schulza) organizirala branja in diskusije o njihovih delih ter spodbujala objave (Dąbrowska 2010: spletni vir). S podporo mladim literatom je nadaljevala tudi med drugo svetovno vojno. Po vojni je bila politično aktivna, sodelovala je v organizacijah, kot je mednarodna komisija za raziskovanje nacističnih vojnih zločinov in komite za ohranjanje miru. Njena povojna poklicna dejavnost (ogledi nekdanjih koncentracijskih

⁹ »W książkach swych pisałam o miłości i myślałam, że każdy ma do niej prawo. Pisałam też o sztuce, o piękności filozoficznego myślenia... To się zmieniło, gdy wybuchła wojna. Świat okręcił się w swych posadach. Ujrzałam wtedy, czym jest drugi człowiek, czym są ludzie. Zobaczyłam rzecz, mało mi dotąd znaną – cudze cierpienie. Nowa seria mych książek jest inna – prawie jak gdyby pisał ją ktoś drugi. Nie tylko inne podejmuje tematy, ma także odmienną zupełnie formę. Inne już jest to miejsce, z którego patrzę, więc świat wydaje mi się inny i inaczej musi być pisany. Ta forma przez krytyków nazwana prostotą odpowiada takiemu widzeniu świata, w którym właśnie rzeczy małe i mali ludzie godni są uwagi, współczucia, a autentyczność staje się najwyższym postulatem artystycznego piękna.« Tudi vse nadaljnje citate v prispevku je prevedla avtorica članka.

taborišč, zasliševanja storilcev in preživelih) je odmevala tudi v književnem ustvarjanju. V enem izmed njenih najbolj znanih del, zbirki kratke proze *Medaljoni/Medaliony* (1946), avtorica v dokumentarnem slogu opisuje trpljenje ljudi med drugo svetovno vojno¹⁰ (Mach 1956: 7–19; Kwiatkowski 2011: 322–325, 521–522; Štefan 1960: 409–411).

PRVA SVETOVNA VOJNA V LITERARNEM USTVARJANJU ZOFIE NAŁKOWSKIE

Odmev prve svetovne vojne, »misli o vojni, najgloblja prepričanja o tem, da je vojna strahotno zlo (Nałkowska 1956: 12),¹¹ so v književnem ustvarjanju Nałkowske prisotne v dveh delih, napisanih med vojno: v romanu *Hrabia Emil/Grof Emil*, ki ga je Nałkowska začela pisati leta 1917, v knjižni obliki pa je izšel tri leta pozneje, in v zbirki kratke proze *Skrivnosti krwi/Tajemnice krwi* (1917). Pričujoči članek v nadaljevanju natančneje obravnava podobo prve svetovne vojne v zbirki kratke proze *Skrivnosti krwi*, medtem ko romanu namenjamo naslednjih nekaj vrstic.

Roman *Grof Emil* skozi motive prve svetovne vojne problematizira odnos človeka do svojega življenja. Protagonist, mladi aristokrat Emil, se po izobraževanju in zdravljenju v tujini vrne na Poljsko, kjer se pridruži poljski legiji. V bojih občuduje svojega poveljnika Żelawo, z njim se v času zatišij na frontah udeležuje lovov, kjer živali ubijata na krut način. Emil si namreč želi, da bi začutil pravo željo po ubijanju ter da bi umrl junaške smrti. Ta želja se mu ne uresniči, saj umre zaradi tuberkuloze. Smrt mu pokaže, kdo v resnici je: hrepenel je po tem, da bi bil neustrašen vojak, da bi občutil mogočnost patriotskih čustev, nagon množice in da bi mu ubijanje sovražnikov dajalo novih moči za stremljenje k skupnemu cilju. V resnici pa se je zavedal, da se pretvarja, da ni pravi vojak in da se mu vojna zdi nekaj lepega. Ne zaradi cilja, v katerega so verjeli sovojaki, temveč kot pojav slepe volje naroda, potlačениh nagonov, instinkta za ubijanje in uničevanje (Kirchner 2015: 170–180).

¹⁰ V slovenskem prevodu (knjižne izdaje) sta dostopna roman *Meja* (prevedel Severin Šali, Maribor: Obzorja, 1965) in zbirka kratke proze *Medaljoni* (prevedla Rozka Štefan, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1963). Kot poroča M. Mohorčič v reviji *Žena in dom* (1931: 183), naj bi imeli slovenski obiskovalci gledališč priložnost spoznati tudi dramsko ustvarjalnost Nałkowske, in sicer že leta 1931, ko je bila v Ljubljani uprizorjena njena drama *Dom osamljenih žena* (prevajalec drame ni naveden, naslov v izvirniku: *Dom kobiet/Żenska hiša*, 1930).

¹¹ »[...] myśli o wojnie, najgłębsze przeświadczenia o tym, że wojna jest straszliwym złem [...]»

PODOBA VOJNE V ZBIRKI KRATKE PROZE SKRIVNOSTI KRVI

V zbirko *Skrivnosti krvi* (natisnjena leta 1916, z letnico 1917) je Nałkowska umestila sedem kratkih zgodb, izmed katerih sta bili dve objavljeni že v zbirkah, izdanih pred prvo svetovno vojno: *Lastnik gradu/Właściciel zamku* (v zbirki *Muca ali beli tulipani/Koteczka czyły białe tulipany*, 1909) in *Motivi/Motywy* (v zbirki *Ogledala/Lustra*, 1913), preostalih pet pa je nastalo v času vojne: *Rokavice/Rękawice*, *Ljubica/Kochanka*, *Pour prendre congé*, *Skrivnosti krvi/Tajemnice krwi*, *Żivijo od misli, da bodo lahko umrli/Tym żywi, że umrzeć mogą* (nadaljevanje zgodbe *Lastnik gradu*).

Zgodbe zbirke *Skrivnosti krvi* skozi prvo- ali tretjeosebno pripoved predstavljajo izseke iz vsakdana prve svetovne vojne, pri čemer z izjemo dela zadnje pripovedi (*Żivijo od misli, da bodo lahko umrli*) ne gre za kronotop bojišč in strelskih jarkov. Vsaka izmed zgodb prikaže nek pripetljaj iz realnega vojnega življenja, ki pomeni izhodišče za razmišljanje in komentar o dani problematiki, pri čemer je bralcu prepuščeno, da si oblikuje lastne sodbe. Literarni liki se nahajajo bodisi na podeželju, kjer trgovec med čakanjem na vlak opazuje odhajanje mobilizirancev na fronto (*Rokavice*), v mestu, po ulicah katerega mladenič na poti do bratove ljubice z novico o njegovi smrti srečuje izčrpane vojake (*Ljubica*), bodisi na obrobju mesta, kamor pripovedovalka prispe, da bi rešila preostanek lastnine v družinski hiši, ki so jo zasedli ruski vojaki (*Pour prendre congé*), ali v kabinetu meščanske hiše, kjer se srečajo izobraženci in razglabljajo o vojni (*Skrivnosti krvi*). Moški, ki se pojavljajo v zgodbah, iz navedenih razlogov niso neposredno udeleženi v vojskovanju, kljub temu vojna predstavlja del njihovega vsakdanjika: poslušajo grmenje topov v daljavi, priča so transportom vojakov na bojišče in ranjencev iz fronte, srečujejo vojake, poslušajo zgodbe ljudi o smrti njihovih najbližjih in razpravljajo ali razmišljajo o temah, povezanih z vojno. Nekatere vojna realnost tudi neposredno prizadene: mladenič dobi potrditev o smrti svojega brata, bogat meščanski par pa preseneti novica o padlem sinu. Posamezni pripetljaji tako predstavljajo vojno realnost z različnih vidikov in so zlasti iztočnice za refleksije o vojni in priložnost za soočanje različnih mnenj.

Na podeželju (*Rokavice*) je večinoma prisotna solidarnost z vojaki – ko posamezniki pomagajo neznanemu vojaku, v mislih pomagajo svojim mobiliziranim možem in sinovom na bojiščih. Med vaščani se strah meša s patosom, pojavlja se romantizem in pretirano čustvovanje. Nasprotno trgovec iz mesta, ki ga vojna ne zadeva neposredno, saj je njegova družina na varnem, sam pa nadaljuje svoje posle, ne čuti strahu in vojno vidi kot dejavnost skupnosti, pri kateri posameznik ne nosi odgovornosti. Vojna je zanj:

[...] nekaj naravnega in nujnega, nekaj sprejemljivega. Z gospodarskega vidika je tako uničenje kot tudi pogoj za prerod. Nenazadnje je nekaj, kar se bistveno razlikuje od preostanka življenja [...] V času vojne pridejo na plan prostrani, prvinski instinkti ljudskih množic. Nikoli ni tako natančno vidno, kako močno vezivo je skupno sovraštvo. Močnejše kot vsakršna ljubezen. Kako povezujeta skupna nevarnost in obup in ne skupna dobrobit ter sreča (Nałkowska 1984: 208, 209).¹²

Nasprotno neznanec, ki se pogovarja s trgovcem in želi kot bolničar oditi na bojišče, saj se počuti nekoristnega, vojno vidi kot nekaj, kar se ne razlikuje od vsakdanjega življenja. V vojnih razmerah gre po njegovem mnenju le za okrepitev in pospešitev zla – surovosti, revščine, trpljenja in smrti –, ki je sicer prisotno v vsakdanjem življenju.

Podoba pripadnikov vojske je prikazana z zornega kota civilistov. Ti na primer opazujejo izmučene vojake, ki prečkajo ulice mest in vsako priložnost izkoristijo za počitek, ulegajo se na beton, v blato ali v luže, hkrati pa sestradano govtajo hrano, ki jo dobijo od mimoidočih. Pristnejših kontaktov s sočlovekom ali živalmi zaradi utrujenosti ne zmorejo. Na vzhodni strani Visle se civilisti srečajo z ruskimi vojaki (*Pour prendre congé*), ki zdesetkani, izmučeni in lačni pobirajo pridelke z vrtov in ropajo prazne hiše. Ležijo med živalmi in nekateri s svojo opremo spominjajo na živali: »Vsi so imeli na kapah zaščitne maske proti strupenim plinom z dvema velikima stekloma za oči. S tema dodatnima velikima očesoma na čelu so njihove glave izgledale kot glave nekaterih insektov.« (Nałkowska 1984: 219)¹³ Kljub temu se izkaže tudi njihova človeška, osebna plat. Vojak, ki pripovedovalki pomaga pri pospravljanju razmetanih knjig, se izkaže za ljubitelja knjig in filozofa, drugi pripoveduje o Sibiriji, svoji družini in hrepenenju po domači pokrajini, tretji pa opisuje dolgčas med stražo in v strelskih jarkih. Tam jim ure krajšajo igre z vojaki iz nasprotnih jarkov, streljajo na primer v nasprotnikovo kapo in štejejo zadetke.

¹² »[...] czymś naturalnym i koniecznym, czymś w porządku. Jest, ekonomicznie biorąc, zarówno zniszczeniem, jak warunkiem odrodzenia. Jest zresztą czymś, co różni się tak zasadniczo od reszty życia. [...] Ogląda się wtedy rozległe, przyrodnicze instynkty gromad ludzkich. Nigdy nie widzi się tak dokładnie, jakim potężnym cementem jest wspólna nienawiść. Silniejszym od wszelkiej miłości. Jak łączy wspólne niebezpieczeństwo i rozpacz, a nie wspólny dobrostan i szczęście.«

¹³ »Mieli wszyscy na czapkach maski ochronne przeciw gazom trującym z dwoma dużymi szklami na oczy. I z tymi drugimi wielkimi oczami na czole głowy ich wyglądały, jak głowy niektórych owadów.«

Skozi njihovo pripovedovanje se pokaže tudi beda vojaškega življenja. Vojaški oddelek s strojnicami, ki se je utaboril v okolici pripovedovalkine hiše, je v bojih izgubil številne vojake in vse oficirje. Na pripovedovalkino prošnjo, da bi si ogledala orožje, pa ji je vojak prisiljen priznati, da sicer so strelski oddelek, da pa nimajo niti enega mitraljeza.

Medtem ko preprosti ljudje, zlasti ženske, izgube svojih bližjih doživljajo zelo čustveno in jih objokujejo, je za moške takšna nesreča priložnost za razmislek o človekovem obstoju, glede katerega mladenič, ki je izgubil brata (*Ljubica*) ugotavlja, da »ne samo umreti, tudi živeti ni vredno« (Nałkowska 1984: 216).¹⁴ Izobraženci, ki jih gosti starejši par v salonu vile v Varšavi, so za razliko od vojnih navdušencev usmerjeni izrazito pacifistično (*Skrywnosti krwi*). Vojno vidijo kot neumno in nepotrebno umiranje, barbarstvo, v katerem se uničujejo pokrajine in mesta, zlasti pa najbogatejše knjižnice. O njej razmišljajo kot o pojavu, pri čemer jih zanima psihologija vojne in ne ideologija. Sprašujejo se, ali je mogoče zapisati resnico o vojni in se kritično odzivajo na prevladujoče tokove v kulturi in literarnem ustvarjanju, enostranskosti in znižanju estetskih vrednosti:

Seveda za vzbujanje ustreznih čustvenih stanj zadostujejo že zdavnaj obrabljene, preizkušene melodije [...] Na sceni se pojavljajo stari rekviziti: ulan, konjiček, sabljica, deklina ... [...] O teh junakih, polnih neustrašnega mučeništva, ki se bojujejo do zadnje kaplje krvi, je Heine izjavil, da imajo pogum levov in razum dveh oslov (Nałkowska 1984: 235).¹⁵

Poglejte samo to popolno militarizacijo literature. [...] Nastaja nova šola, bučna povodenj literarne šare (Nałkowska 1984: 238).¹⁶

Ta tok zaničevanja sveta misli in kulture, naraščanje neotesanosti, narodnega sovraštva in mučne narodne nadutosti, to je poraz. Za nova desetletja se bo utrdilo to, kar je bil najslabši simptom nesvobode: strpanje celotnega duhovnega in ustvarjalnega življenja v eno zgodovinsko-junaško

¹⁴ »[...] nie tylko umrzeć, też żyć nie warto.«

¹⁵ »Oczywiście, dla wywołania odpowiednich stanów emocjonalnych wystarczają ograne z dawna, wypróbowane melodie [...] Na scenę wyjeżdżają stare rekwizyty: ulan, konik, szabelka, dziewucha... [...] O tych pełnych nieustraszonego męstwa i walecznych do ostatniej kropli krwi bohaterach powiedział Heine, że mają odwagę lwów i rozum dwóch osłów...«

¹⁶ »Proszę zważyć choćby to doszczętne zmilitaryzowanie literatury. [...] Powstaje nowa szkoła, szumiąca powódź literackiej tandety.«

sfero. Celo metafizika se razrašča na krovu patriotizma, književnost živi z izposojeno vrednoto postulatov, ki jih razglašajo, narodnih napotkov, vprašanje domovine ponovno postaja temelj estetskih ocen. Poraz je znižanje ravni problemov in zanimanj, brezmejna ravnodušnost ob vsem, kar ni klanje in njegovi morebitni rezultati (Nałkowska 1984: 239).¹⁷

Drugačno mnenje sestrične gospodarja, ki je prišla iz vasi, kjer so ji uničili dom, ter dvajsetletnega fanta z mladostno željo po velikih dejanjih, ki poskušata razumeti podeželane in njihov cilj, za katerega se vojskujejo, v družbi enakomislečih intelektualcev in bogatašev ni upoštevano. Enotnost mnenj in navidezno neudeleženos bogatašev v vojni pa preseneti novica, da se je sin gostiteljev, za katerega so bili vsi prepričani, da študira v Švici, že na začetku vojne pridružil poljski legiji in kmalu tudi padel.

Stari graščak, ki se je že bojeval v vojnah, pa v zgodbi *Živijo od misli, da bodo lahko umrli* s skrbjo opazuje mladeniče in njihovo slepo navdušenje nad klanjem in bojem, ki je njihova glavna vrednota. Glede na svoje izkušnje ve, da so fantje v vsakem primeru izgubili svoja življenja – četudi bodo preživeli, ne bodo več našli notranjega miru.

SKLEP

Prva svetovna vojna je za Poljake, narod brez države, predstavljala pomembno zgodovinsko obdobje, saj so se borili za ponovno vzpostavitev neodvisne države, ki so jo izgubili že v 18. stoletju. Zgodovinski in družbeno-politični kontekst ima tudi v literaturi veliko vlogo. V delu literarne ustvarjalnosti, ki je nastala med prvo svetovno vojno ali v obdobju med obema vojnoma, je bojevanje in žrtvovanje za domovino predstavljeno v pozitivni luči, pojavljajo se romantični motivi svetega boja za domovino, ki se bo ponovno rodila. Drugi tok literature predstavlja nasprotno podobo vojne: bedo vojakov in civilistov, uničenje mest, agresijo, znižanje ravni kulture itd. V ta tok literature spada tudi v članku obravnavana

¹⁷ »Klęska jest ów prąd lekceważenia dla świata myśli i kultury, wzrost chamstwa, nienawiści nacionalnej i przykrej narodowej pychy. Na nowe dziesięciolecia umocni się to, co było najgorszym symptomem niewoli: wtłoczenie całego życia umysłowego i twórczego w jedną sferę historyczno-bohaterską. Nawet metafizyka krzewi się na pokładzie patriotyzmu, literatura żyje pożyczaną wartością głoszonych postulatów i wskazań narodowych, sprawa ojczyzny staje się na nowo podstawą ocen estetycznych. Klęską jest obniżenie poziomu zagadnień i zainteresowań, zubożenie bezgraniczne dla wszystkiego, co nie jest rzezią i jej ewentualnymi wynikami.«

zbirka kratkih zgodb *Skrivnosti krvi* Zofije Nałkowske. Pripovedovalci teh zgodb vojno resničnost prikažejo iz različnih zornih kotov. Izpostavijo problematiko bratomorne vojne – Poljaki so se namreč pridružili različnim vojskam, glede na to, v kateri okupacijski coni so prebivali, in so se posledično borili med sabo –, pogled na vojno tako s strani podeželanov, ki so vojni večinoma naklonjeni, saj se je tudi sami udeležujejo, kot meščanov in intelektualcev, ki so bolj pacifistično usmerjeni in hkrati oddaljeni od vojne resničnosti. Prvi kot negativno posledico bojev vidijo uničevanje polj, druge prizadene uničevanje knjižnic in druge kulturne dediščine. Mladi liki v zgodbah so nad bojevanjem bolj navdušeni kot starejši, vstop med vojake vidijo kot priložnost za avanturo. Vojaki so prav tako prikazani iz obeh strani. So pogumni in bojeviti, pripravljeni so se žrtvovati za domovino, na drugi strani pa je prikazana podoba izčrpane in uničene vojske. V kontaktih s civilisti se pokaže tudi notranja, intimna plat posameznih vojakov. Izven front imajo vsak svoja zanimanja, hrepenenja, so navadni ljudje s čustvi.

Zofijo Nałkowsko v njeni celotni literarni ustvarjalnosti zanimajo psihološka stanja posameznikov, pa tudi skupnosti. Tudi v zbirki *Skrivnosti krvi* ima ta tema pomembno mesto. Pripovedovalci razpravljajo o psihologiji vojne. Nekaterim se zdi to normalno stanje, ki je vseskozi prisotno, le da gre v vojni za kondenzacijo zla, agresije in nagonov. V skrajnih stanjih se tako pokaže, da ljudi bolj kot ljubezen povezuje sovraštvo do nasprotnika. V tem skupnem sovraštvu posamezniki, ki so sicer razcepljene osebnosti, najdejo smisel svojega delovanja. Vojna sem jim zdi nekaj lepega, navdušuje jih zmožnost vojne, da v ljudeh vzbudi tako skrajne in primitivne nagone. Dejstvo, da v vojni »[č]as meri peščena ura, v kateri se skozi tanek vrat pretaka človeška kri – namesto kakšne druge barvne tekočine ali peska« (Nałkowska 1984: 228),¹⁸ jih v svoji grozovitosti tudi navdušuje.

V zbirki *Skrivnosti krvi* je problematizirano tudi literarno ustvarjanje, ki vsebuje motive iz vojne. Vračanje k romantični tradiciji s patetičnim opisovanjem poslanstva poljskega naroda in nujnosti žrtvovanja se za domovino, ki je značilno za legijsko literaturo, literarni liki v zgodbah Nałkowske odločno zavračajo. Zanje pomeni znižanje dosežene literarne in kulturne ravni, zato se zavzemajo za kritično obravnavo in depatetizacijo vojne tematike ter za svobodo literature s pravico do pisanja tudi o drugih, nevojaških temah.

¹⁸ »Czas odmierza klepsydra, przez której cienką szyjkę sączy się ludzka krew – zamiast innego kolorowego płynu albo piasku.«

VIRI IN LITERATURA

- DĄBROWSKA, Krystyna, 2010: *Twórcy: Zofia Nałkowska*. Culture.pl. Serwis informujący o kulturze polskiej. Instytut Adama Mickiewicza. <https://culture.pl/pl/tworca/zofia-nalkowska> (dostęp: 3. 5. 2018).
- KIRCHNER, Hanna, 2015: *Nałkowska albo życie pisane*. Warszawa: Wydawnictwo: W.A.B.
- KWIATKOWSKI, Jerzy, 2011: *Dwudziestolecie międzywojenne*. Varšava: Wydawnictwo Naukowe PWN. 209–232, 521, 522.
- MOHORČIČ, M., 1931: Zofia Nałkowska. *Žena in dom* 2/5. 183. Dlib.
- MYCIELSKA-GOLIK, Zofia, 1984: Tym żywi, że umrzeć mogą. V: Nałkowska, Zofia: *Opowiadania*. Varšava: Czytelnik. 242–257.
- NAŁKOWSKA, Zofia, 1956: *Pisma wybrane I*. Wyboru dokonał i przedmową opatrzył Wilhelm Mach. Varšava: Czytelnik. 5–29, 83–117.
- –, 1984: *Opowiadania*. Varšava: Czytelnik. 199–241.
- OLSZEWSKA, Maria Jolanta, ZACHARSKA, Jadwiga (ur), 2000: *Literatura wobec I wojny światowej*. Varšava: Nakł. Wydziału Polonistyki Uniw. Warszawskiego.
- ŠTEFAN, Rozka, 1960: *Poljska književnost*. Ljubljana: DZS. 366–429.

BLAŽ PODLESNIK

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

blaz@podlesnik.org

Prva svetovna vojna v pogledih ruske književnosti

V prispevku je orisan poseben status, ki ga ima prva svetovna vojna v ruski zgodovinski zavesti, saj za razliko od druge svetovne vojne prva nikoli ni postala del nacionalnega mita. To je imelo pomembne posledice tudi za literarne podobe vojne, saj literatura ni sooblikovala in se obenem napajala iz neke splošno sprejete predstave o vojni, temveč je bilo literarno videnje precej bolj odvisno od avtorskih individualnih umetniških predstav in ciljev. Kot primer teh razlik so strnjeno predstavljene nekatere posebnosti umetniškega osmišljanja vojne v prozi Nikolaja Gumiljova, Mihaila Zoščenka in Borisa Pasternaka.

PRVA, VELIKA, DOMOVINSKA?

Prva svetovna vojna je v ruski nacionalni zgodovinski zavesti izgubljena med dvema za Ruse veliko pomembnejšima vojaškima spopadoma globalnih razsežnosti – med »domovinsko vojno« proti Napoleonu in »veliko domovinsko vojno« proti Hitlerju. Obe »domovinski« vojni sta bila namreč bleščeča zunanjepolitična triumfa – po zmagi nad Napoleonom so Rusi dokončno utrdili svoj položaj evropske vojaške in politične velesile ter postali ključen dejavnik evropske politike, po zmagi nad Hitlerjem pa so po precejšnji marginalizaciji in izolaciji, ki je sledila oktobrski revoluciji, ta svoj status obnovili na novem, veliko večjem globalnem političnem zemljevidu. Poleg tega sta bili obe »domovinski« vojni pomembna dejavnika pri oblikovanju »domovinske« identitete.

Spopad z Napoleonom je porodil kulturno raznorodno zavezništvo med ruskim plemičem-častnikom, ki je sebe doživljal kot del evropskega kulturnega prostora, in preprostim vojakom, ki je odraščal v kmečkem okolju; slednje se zadnjih nekaj stoletij praktično ni spremenilo in je ohranjalo številne poteze ruske srednjeveške kulture. Plemiči, ki so se skupaj s preprostim ljudstvom borili proti skupnemu sovražniku, so po vrnitvi iz »osvobojene« Francije napredne zahodne družbene

ideje vzporejali z rusko stvarnostjo, ena od posledic tega novega pogleda na kmečko prebivalstvo pa je tudi vprašanje o vlogi in pomenu ruskega ljudstva, ki postane osrednja tema ruske kulture 19. stoletja. Podobno vlogo je imela v razklani sovjetski družbi druga svetovna vojna: čeprav je bila ločnica med svojimi in tujimi v Sovjetski zvezi po letu 1917 izvorno socialna (med t. i. »bivše«, ki naj bi morali v novi družbi šele dokazati, da si zaslužijo enakopravno mesto v družbi, so najprej zapisali v preteklosti privilegirane sloje), pa je že med revolucionarnim terorjem in državljansko vojno postajala vse bolj pragmatična, saj je boljševistična oblast izključevala vse, ki so ji na kakršen koli način nasprotovali ali je niso aktivno podpirali. Skrajnost je ta notranja razklanost sovjetske družbe dosegla v času stalinističnega terorja v tridesetih, ko je meja, ki je ločevala lojalnega državljana od notranjega sovražnika, postala povsem arbitrarna in ko je državni represivni aparat v veliki meri naključno izločal posameznike ali cele skupine, jih obtoževal pogosto izmišljenih ali močno napihnjenih prestopkov ter obsojal na smrt, dolge zaporne kazni ali pregnanstvo. Med drugo svetovno vojno, v kateri je morala Sovjetska zveza za zmago zbrati vse sile, so bile tudi odrinjene skupine pozvane, da na različne načine sodelujejo pri obrambi domovine. Razredno ideologijo in internacionalizem zgodnjega sovjetskega obdobja je Stalin nadomestil s sovjetsko različico nacionalne ideologije, ki sicer ni bila deklarativno ruska, a se je močno opirala na elemente uradnega, dvornega ruskega nacionalizma 19. stoletja, zmaga nad sovražnikom in velika žrtev, ki jo je na oltar svobodne Evrope prineslo ponovno združeno »sovjetsko ljudstvo«, pa je drugo svetovno vojno spremenilo v eno od temeljnih identitetnih točk ruske kulture do naših dni.

Prvo svetovno vojno je sicer del sodobnikov prav tako označeval kot »drugo domovinsko« (gl. Волков 2004), nekateri sodobni ruski zgodovinarji si celo prizadevajo, da bi dokazali njen »domovinski« status (npr. Петровская 2014: 6–12), a v primerjavi z obema »domovinskima« vojnama je prva svetovna vojna za Rusijo ostala »pozabljena vojna«.¹ Res je sicer, da je to vojna, v kateri so Rusi za dalj časa izgubili zunanjepolitični ugled in status evropske in svetovne velesile, a težava pri osmišljanju te vojne v kontekstu zgodovine ruske kulture očitno ni v njenih zunanjepolitičnih posledicah. Konec koncev so Rusi sredi 19. stoletja utrpeli z vidika dejanskega zunanjepolitičnega vpliva in vojaškega prestiža podobno usoden poraz v krimski vojni, a se je slednji v zgodovinski spomin brez težav

¹ Pojem se kot oznaka za prvo svetovno vojno intenzivno uporablja v ruski publicistiki zadnjih dveh desetletij, od 2012 do 2014 so pod tem naslovom predvajali serijo dokumentarnih filmov na televizijskem kanalu *Zvezda*, s to frazo v naslovu ali podnaslovu pa je leta 2014 izšlo tudi več monografij o obdobju med letoma 1914 in 1918.

kontekstualiziral kot zadnji opomin zaostali agrarni velesili, da mora z gospodarskimi reformami stopiti na novo pot družbenega in gospodarskega razvoja.² Problem prve svetovne ali velike vojne je predvsem v tem, da ruski zgodovinski zavesti ni zmogla ponuditi identitetne osnove, okoli katere bi bilo mogoče zgraditi neko kolektivno predstavo o smislu te prve velike morije 20. stoletja.

Ko se prve svetovne vojne lotevajo zgodovinarji, velikokrat izpostavljajo, da jo je v evropski historiografiji kot nekakšno logično nadaljevanje zasenčila druga svetovna vojna, v ruskem zgodovinopisju pa sta jo zasenčili oktobrska revolucija in državljanska vojna (gl. denimo Захаров-Хоскинг 2008), a če ima v zahodni refleksiji prva svetovna vojna relativno jasno zarisane motive, očitne zmagovalce ter poražence in evidentne posledice, kot je denimo preporod kolonializma v evropske nacionalizme, z ruske perspektive nikoli ni bilo enoznačnega odgovora, kdo in zakaj se je v tej vojni bojeval na ruski strani. Medtem ko je Evropa to vojno pričakovala kot odločilni spopad starih in novih kolonialnih sil, je Rusija že desetletje pred začetkom vojne pokala po šivih. Od rusko-japonske vojne (1904–1905) in prve ruske revolucije (1905) je obtičala na pol poti med tradicijo samodržavja in parlamentarizmom, in korenitejše družbene spremembe so zahtevali vsi sloji prebivalstva: elita, ki je z vzpostavitvijo osnovnega ustavnega okvira monarhije dobila svoje mesto v političnem sistemu, je zahtevala širitev in utrditev političnih svoboščin voljenih predstavnikov v odnosu do monarhije, široke kmečke in delavske množice, ki naj bi se po predstavah leve inteligence z revolucijo osvobodile in ustvarile novo, pravično družbo, pa so se v hitro spreminjajočih se družbenih razmerah z začetka stoletja vse bolj odzivale na različne populistične ideje in so tako postajale pomemben dejavnik v političnem življenju monarhije. Ko so ob koncu prvega desetletja kot zadnji poskus propadle še Stolipinove reforme, je bila Rusija – čeprav se je tehnično in vojaško na vojno pripravljala (gl. npr. Перпов 2014: 62–86) – brez jasne ideologije, okoli katere bi bilo mogoče združiti skupnost v boju z nasprotniki: ideja samodržavne monarhije je bila v očeh velike večine preživeta, potencialni alternativni temelji nove skupnosti pa so bili za različne politične skupine tako različni, da jih ni bilo mogoče postaviti na nek skupni imenovalec. Za razliko od porajajočih se predstav o ljudstvu na začetku 19. stoletja

² Zgodovinsko predstavo o krimski vojni kot o spopadu zvestega ruskega častnika in vojaka, katerih prizadevanja in požrtvovalnost so obsojena na neuspeh zaradi načina vodenja vojske, korupcije, neustrezne in neprimerljive organizacije in opreme, je v marsičem sooblikoval Lev Tolstoj s svojimi *Sevastopolskimi povestmi* – literariziranimi reportažami iz obleganega mesta, ki so v letih 1855 in 1865 izhajale v časopisu *Sodobnik*.

in sovjetskega nacionalizma v času druge svetovne vojne takšne ideje v Rusiji na predvečer velike vojne ni bilo, morebitno kasnejšo interpretacijo tega spopada kot domovinskega pa je dokončno onemogočila državljanska vojna 1917–1922, v kateri so se bivši soborci znašli na nasprotnih straneh. To je gotovo tudi glavni razlog, zakaj je prva svetovna vojna v ruski književnosti 20. stoletja pravzaprav marginalna tema, čeprav velike vojne tudi ruska književnost ni mogla spregledati.

O VOJNI, OB VOJNI, V VOJNI

Vtis o tem, kako sta se na vojno odzvali sočasni poezija in proza, si lahko ustvarimo ob antologiji, ki je izšla ob stoletnici (Красников-Семенов 2014). V zajetno izdajo sta avtorja vključila pesmi, odlomke iz spominske proze in beletrističnih proznih besedil, celoto pa sta uredila kronološko in tematsko, tako da knjiga bralca vodi od predvojnih literarnih refleksij vseevropskega pričakovanja velikega spopada prek literarnih podob obdobja mobilizacije in prvih vojnih let do literarnih in polliterarnih podob vojne, ki so jih prispevali dejanski udeleženci velikega spopada. Ob koncu so dodana še dela, ki osvetljujejo širši družbeni kontekst, ter besedila, v katerih se tema prve svetovne vojne povezuje s temo revolucije. Za bralca, ki rusko književnost pozna v kontekstu svetovne književne dediščine, bo velika večina imen, ki jih bo našel v antologiji, neznanih. V knjigi sicer najdemo pesmi in prozo nekaterih najprepoznavnejših imen ruske književnosti tistega časa (Blok, Majakovski, Mandelštam, Jesenin, Cvetajeva, Ahmatova ...), a pri večini izbranih del gre za besedila, v katerih so se pesniki neposredno odzivali na aktualno dogajanje ali pa je bila vojna le neko splošno ozadje pogosto intimne lirske refleksije stvarnosti.³ Avtor, ki piše v vojnem času, se motivom vojne težko izogne, vendar je le za manjši del v antologiji zbranih pesmi prva svetovna vojna res osrednja tema. Nekoliko drugače je z izborom proznih besedil, ki so tematsko tesneje povezana s prvo svetovno vojno, a tu gre pogosto za odlomke iz tematsko širših besedil, iz katerih so bili v antologijo izbrani deli, ki tematizirajo prav obdobje prve vojne. Ob izboru

³ Kot primer omenimo dve znani pesmi Majakovskega in Bloka. V pesmi *Vojna napoved* (*Война объявлена*, 1914) Majakovski upodobi sodobno prestolnico v trenutku, ko odjekne novica o začetku spopada in ko se mesto na vest odzove z mešanico militantnega patriotizma, neizražene in zamolčane groze ter na obrobje (konkretno v pesmi na deževno nebo) odrinjenega sočutja. Blokova pesem, prav tako napisana ob začetku vojne in posvečena pesnici Zinaidi Gippius (*Рожденные в года глухие ...*, 1914), se sicer dotika začetka nove vojne, a le kot trenutka, ob katerem se pesnik in njegovi somišljeniki (»otroci ruskih strašnih let«) zavedo praznine in odtujenosti, ki ju zaradi spominov na že doživeto občutijo ob začetku nove vojne.

proze se bralcu postavlja tudi vprašanje nejasnih kriterijev izbora: zakaj v knjigi lahko beremo odlomke iz trilogije *Trnova pot* (1921–1941) Alekseja Tolstoja in romana *Mesta in leta* (1924) Konstantina Fedina, ne pa denimo odlomkov iz Pasternakovega romana *Doktor Živago* (1956)?

Res je sicer, da je vsak antološki izbor do neke mere arbitraren, a v omenjeni antologiji, ki si prizadeva ponuditi celovito sliko prve svetovne vojne v ruski književnosti in zato v kronološko-tematske sklope zbere raznorodno gradivo od lirike in pesnitev prek proze do publicističnih besedil in spominov, je bralec bolj kot z jasno sliko o ruski literarni podobi prve vojne soočen z množstvom različnih pogledov, ki že zaradi žanrske raznorodnosti in zelo različne časovne perspektive izključujejo možnost oblikovanja neke sintetične podobe. Pozornemu bralcu pri tem ne bo ušlo, da je – če pustimo ob strani publicistične tekste in spomine – tudi med literarnimi besedili o vojni bistvena razlika med sočasnimi deli in deli, ki prvo vojno kasneje osmišljajo v širšem zgodovinskem kontekstu 20. stoletja. Ko ruski simbolist starejše generacije Valerij Brjusov leta 1914 napiše pesem *Poslednja vojna*, piše o povsem neki drugi vojni kot denimo Ahmatova v *Pesnitvi brez junaka* (1940–1962). Kar je za Brjusova zadnja velika kataklizma, v kateri naj bi se v ognju prerodil svet, je za Ahmatovo prva v nizu velikih zgodovinskih kataklizem, ki so Rusijo doletele v 20. stoletju, trenutek, ko se začne »resnično dvajseto stoletje«. Nenazadnje je pomembna tudi razlika med ustvarjalci, za katere je bila vojna dejanska biografska izkušnja, in med literati, ki so dogodke osmišljali le kot del splošnega zgodovinskega konteksta. Če je za Ahmatovo ali Brjusova to zgodovina ali njen konec, je denimo za Gumiljova in Zoščenka to biografija, a tudi v tem primeru sta literarni interpretaciji prve vojne, ki nastajata v času dveh različnih svetovnih vojn, popolnoma različni. V ruski književnosti bomo torej zaman iskali dominantno literarno podobo prve svetovne vojne, podobe so namreč številne in so veliko bolj kot od kolektivne zgodovinske predstave odvisne od individualnih umetniških svetov posameznih avtorjev.

NIKOLAJ GUMILJOV – VOJNA KOT LITERARNO JUNAŠTVO

Avtor, ki ga ne spregleda nihče, ki piše o prvi svetovni vojni v ruski književnosti, je pesnik Nikolaj Gumiljov. Pesnik in popotnik, ki je že v predvojnem ustvarjanju kot pomemben del svoje pesniške podobe gojil kult junaškega osvajalca, je kot prostovoljec vstopil v vojsko prvi mesec vojne. Dodeljen je bil v konjeniški polk, ki se je v prvih letih vojne boril v Vzhodni Prusiji, do konca leta 1915 je dobil podčastniški čin in bil dvakrat odlikovan, v ustvarjanju v času vojne pa je usodo pesnika-vojaka povezal z idejo odgovornosti in časti, kar njegovi vojni liriki daje

svojevrsten arhaični ton. Del vojne lirike, ki je nastala v prvem delu vojne, je kasneje izšel v pesniških zbirkah *Tok* (Kолчан, 1916) in *Ogenj* (Костёр, 1918), nekaterih od pesmi, ki so bile objavljene v periodiki, pa kasneje ni več vključeval v pesniške zbirke, in čeprav raziskovalci cikel pogosto obravnavajo kot celoto in izpostavljajo, da je Gumiljov prav v vojnih pesmih spremenil svoj pogled na svet in da v teh delih v ospredje prihaja iskanje duhovnega ideala, je več kot očitno, da sam Gumiljov pesmi z vojno tematiko ni ločeval od ostalega ustvarjalnega opusa v poseben cikel. To potrjujejo tudi analize raziskovalcev, ki v pesmih, ki so nastale v prvih vojnih letih, odkrivajo klasično neoromantično opozicijo med vojščakom in vojno (oz. med voljo in kaosom – gl. Зобин 1994), ki ustreza siceršnjemu Gumiljovomu razumevanju vloge pesnika iz predvojnega obdobja. Podobno »literarno« pogojeno je tudi Gumiljovovo videnje vojne v drugem žanru, za katerega se zdi, da po svoji naravi in neposrednosti ne bi mogel biti bolj oddaljen od literarnih konvencij – v njegovih dnevniško-feljtonskih zapiskih. V enakem obdobju kot prvi neposredni lirski odzivi na novo vojaško življenje so namreč nastajali tudi prozni zapisi, ki so od februarja 1915 do januarja 1916 izhajali v enem od peterburških časopisov pod naslovom *Zapiski konjenika*. Žanrsko so zapiski v osnovi feljtonistična časopisna poročila s fronte, v katerih sta v eno združena avtor in lik (vojak in vojni reporter), vendar se ta žanr v interpretaciji Gumiljova ne more izogniti številnim literarnim paralelam, med katerimi so najočitnejše prejšnje preliterarne upodobitve vojne z Napoleonom. »Konjenciška« proza kot žanr spominov v »domovinski« vojni Gumiljova očitno zanima z vidika dvojne perspektive avtor-junak, saj avtor v prozni interpretaciji vojnega dogajanja svoj pogled modelira po liku Nikolaja Rostova iz Tolstojevega romana *Vojna in mir* (Успенский 2017: 152–155). Če temu dodamo še dvojno Tolstojevo vlogo prozaista in vojnega dopisnika, ki jo je tako uspešno udejanjil v že omenjenih *Sevastopolskih povestih*, je Tolstoj očitno tista osrednja referenca, okoli katere Gumiljov gradi svoje prozne začetke. Prva svetovna vojna kot literarna tema je torej za Gumiljova že ubeseden svet, zgodovinski kontekst, za katerega že obstajajo ustrezni literarni jeziki, in naloga pesnika-akmeista je, da v zakladnici svetovne kulture izbere jezike, za katere se zdi, da ustrezno opisujejo avtorjevo trenutno občutenje dogajanja. Notranja, literarizirana junaška perspektiva seveda ni edina pesnikova refleksija prve svetovne vojne, v poznejših tekstih na temo vojne, ki so nastali po revoluciji,⁴ se njegov pogled na dogajanje in lastno pesniško osmišljanje

⁴ Po postopnem razkroju vojske, ki je sledil februarjski revoluciji, si je Gumiljov najprej izprosil napotitev na Solunsko fronto. Tja se je odpravil prek Francije, a ostal v Parizu pri odposlancu začasne vlade, kasneje načrtoval pot v Perzijo, nato pa se je po oktobrski

vojne spremeni,⁵ a če je v poznejši refleksiji vojnega dogajanja podoben marsikateremu od sodobnikov, je v sinhroni literarni interpretaciji prve svetovne vojne njegov pogled edinstven.

MIHAIL ZOŠČENKO – VOJNA KOT PSIHOANALIZA

Mihail Zoščenko je znan kot avtor sovjetskih satir, v katerih je smešil človekovo ujetost v vsakdanje, malenkostne, meščanske (?) modele osmišljanja stvarnosti, ki so v popolnem neskladju z deklariranimi sovjetskimi ideali, nekoliko manj znano pa je eno od pomembnejših njegovih del, v katerem ima osrednjo vlogo izkušnja prve svetovne vojne. Med letoma 1915 in 1917 se je namreč Zoščenko boril kot pehotni častnik, večkrat je bil odlikovan za pogum, dokler ni leta 1917 zapustil aktivne vojaške službe zaradi zdravja, leta 1919 pa se je pridružil Rdeči armadi in sodeloval tudi v bojih državljanske vojne. Njegova literarna interpretacija te izkušnje je povezana z vzponom fašizma in z obdobjem naslednje velike vojne, ko Zoščenko napiše povest *Pred sončnim vzhodom* (1943).⁶

Povest je nastajala od začetka tridesetih let, ko se Zoščenko po odgovore na vprašanje, zakaj njegovo življenje zaznamujeta nezadovoljstvo in depresija, poda v raziskovanje lastne biografije. Pod vplivom freudovske psihoanalize (gl. Фон Вирен-Гарчинская 1967: 6–7) poskuša v spominih na pretekle dogodke v svojem življenju odkriti vzroke in rešitev svojih psihičnih težav, pri tem pa se mu zdi prav čas prve svetovne vojne, na bojiščih katere ni občutil zanj sicer običajnega negativnega odnosa do sveta, ključen. Delo, ki ga avtor v prvem obdobju nastajanja pogosto označuje kot *Zapiske častnika*, je sicer kolaž spominov iz različnih obdobj avtorjevega življenja, obdobje prve svetovne vojne pa ima v delu vlogo iniciacije procesa regresije v vse bolj oddaljene otroške spomine. V soočenju z depresivnimi občutki predvojne mladosti in povojnega zrelega obdobja so prav pozitivna občutja vojnega časa predstavljena kot sprožilo, ki avtorja popeljejo na pot samoanalize. Vojni spomini s pomirjenostjo opazovalca so zrcalni kriznemu doživljanju

revoluciji 1918 prek Londona vrnil v Rusijo, kjer je bil dve leti kasneje usmrčen kot domnevni udeleženec podtalne protisovjetske organizacije.

⁵ Morda najočitneje je ta revizija vidna v pesmi *Spomin* (1920): v avtobiografski refleksiji pesnik, ki spoznava, da človek na svoji življenjski poti »menja duše, ne teles« (Гумилев 1988: 309), vidi sebe v obdobju vojaškega življenja kot eno od mnogih transformacij svojega duhovnega bistva. Ta se z vidika krize sodobnosti zdi podobno tuja kot vse ostale.

⁶ Ob izidu povesti je bil Zoščenko prvič deležen negativnih odzivov sovjetske kritike, s tem pa se je tudi začelo obdobje javnega preganjanja pisatelja, ki je doseglo vrhunec v znamenitem referatu Ždanova o Zoščenko in Ahmatovi (1946).

običajnega vsakdana in prinašajo občutek relativne harmonije v situaciji zunanjega kaosa, ki pa ga avtor doživlja v ostrem nasprotju z nelagodjem in depresijo v razmerah deklarirane normalnosti predvojnega obdobja in sovjetskih dvajsetih let.

Za Zoščenka je izkušnja prve svetovne vojne torej moment osebnega uvida in izhodišče za raziskovanje nezavednih vzgibov, ki določajo posameznikov odnos do sveta, ki ga obdaja. Ni naključje, da je njegovo raziskovanje psiholoških vzgibov doživljanja vojnega konflikta naletelo na tako buren odziv sovjetskih oblasti, saj naj bi Zoščenko – kot v enem od svojih spletnih video predavanj ugotavlja ruski pisatelj in kritik Dmitrij Bikov – ob psihološki analizi nezavednih vzgibov svojega doživljanja prve svetovne vojne opozarjal tudi na kolektivne nezavedne mehanizme v ozadju fašizma in nacizma, to pa prinaša tudi uvid, ki bi ga lahko brez težav uporabili za podobno kritično analizo sovjetske ideologije iz časa 2. svetovne vojne.

PRVA SVETOVNA VOJNA IN RUSKI ROMAN – PRIMER PASTERNAK

Če smo imeli v primerih literarne refleksije prve svetovne vojne pri Gumiljovu in Zoščenku opraviti z vojno kot določujočim dejavnikom konkretne osebne in ustvarjalne biografije (ni naključje, da sta oba kot večkrat odlikovana udeleženca spopadov v dejanskosti »odigrala« svoje sočasne ali poznejše literarne vloge avtobiografskih junakov), je za refleksijo vojne v ruskem romanu značilna distanca avtorske perspektive. Prva svetovna vojna je sicer tema nekaterih velikih ruskih romanov 20. stoletja, a gre za vojno, ki ne določa avtorske perspektive v delu, temveč v širšem kontekstu romana pomembno zaznamuje eno od obdobjev v razvoju junaka. Ta junak je lahko posameznik – npr. v prvem delu že omenjene trilogije *Trnova pot* Alekseja Tolstoja –, za avtorja je lahko junak tudi tipičen lik obravnavanega obdobja, kot denimo v romanu Gorkega *Življenje Klime Samgina* (1936), lahko pa vojna predstavlja tudi dejavnik v umetniški interpretaciji zgodovine celotne družbene skupine – npr. kozaštva v romanu Šolohova *Tihi Don* (1928–1940). V vseh navedenih primerih je prva svetovna vojna le etapa v avtorskem videnju zgodovinskega preloma, v katerem se je Ruski imperij travmatično preoblikoval v Sovjetsko Rusijo. Tu prva svetovna vojna izgubi avtonomni zgodovinski smisel in v literarnem osmišljanju zgodovine postane le prva v nizu travmatičnih izkušenj, ki preoblikujejo junaka in njegov svet.

Morda je zanimivo, da ista osnovna shema literarnega osmišljanja vojne velja tudi za v antologiji spregledani Pasternakov roman *Doktor Živago*. Če avtorje ostalih omenjenih romanov zanima predvsem socialni vidik zgodovinskega dogajanja, je pri Pasternaku v ospredju intimno, lirsko osmišljanje zgodovine. Temeljno vprašanje njegovega romana je vprašanje vloge pesniške in filozofske

refleksije zgodovinskega dogajanja, ki se s perspektive posameznika zdi kot neprekinjen niz naključij, globlji, pesniški pogled pa v ozadju razkriva univerzalne človeške vrednote ljubezni in bližine, ki navidez kaotično, krhko in minljivo človeško usodo napolnjujejo s smislom in ljubeznijo onkraj konkretnega zgodovinskega prostora in časa. V romanu se na sižejski ravni ta globlji kozmični podtekst zgodovinskega kaosa kaže v neverjetni množici navidez naključnih srečanj glavnih junakov romana, ki se v širnih prostranstvih ozemelj takratne evropske Rusije od Galicije do Urala vedno znova srečujejo na najbolj neverjetnih krajih. Podobno kot pri avtorjih, ki jih zanima družbeno preoblikovanje Rusije v prvi četrtini 20. stoletja, so tudi pri Pasternaku ključni zgodovinski dogodki revolucija leta 1905, prva svetovna vojna s februarско in oktobrско revolucijo in kaos državljanske vojne. Podobno kot pri ostalih avtorjih je prva svetovna vojna prelomnica, ko junaki spoznajo, da njihove predstave o naravi zgodovinskega procesa, preoblikovanju nepravične družbe in vlogi posameznika v zgodovini ne ustrezajo kaosu vojnega dogajanja,⁷ a za Pasternaka je prva svetovna vojna tudi priložnost, da bralcu razkrije ozadje pripovedne konstrukcije. V znamenitem prizoru na koncu desetega poglavja četrtega dela romana, ko v poljski ambulanti v strahotnih mukah umira vojak rezervist, ki mu je granatni tulec razmesaril obraz, so v isti točki zbrani junaki, usode katerih so se v preteklosti že stikale: ob umirajočem vojaku v gozdu kriče ukazuje njegov sin, poročnik Galiulin, bolničarka, ki prosi Boga, da bi nesrečnika čim prej odrešil muk, je glavna junakinja Lara, dogajanje opazuje zdravnik Jurij Živago s prijateljem Mišo Gordonom, a vezi, ki med njimi že obstajajo ali jim je usojeno, da se bodo v prihodnosti še tesneje stikale, ostajajo za junake, ki v tem trenutku vidijo le kaos in uničenje vojnega spopada, skrite. Globlji intuitivni uvid se v delu postopno razkriva le glavnemu junaku Juriju Živagu v njegovih pesmih.

SKLEP

Namesto bolj ali manj sklenjene podobe prve svetovne vojne v ruski književnosti 20. stoletja smo izpostavili njeno raznorodnost, razpršenost in občutek, da v ruski kulturni zgodovinski zavesti pravzaprav ni neke celovite prestave o prvi vojni. Z bolj ali manj naključnim izborom treh avtorjev in treh del in s kratkim orisom

⁷ Pri Pasternaku je to spoznanje predstavljeno v dveh Larinih mislih: ob pogledu na barikade v revolucionarni Moskvi leta 1905 ta razmišlja o mladini na barikadah kot o »dobrih fantih, ki streljajo«, ko v vojni bolnici v času prve svetovne vojne sreča znanca iz tistega časa, pa se zave, da tu ne gre več za fante, ki streljajo, temveč da so fantje odrasli in da so vsi v vojni.

specifike njihove literarne interpretacije prve svetovne vojne smo poskušali vsaj delno ponazoriti to raznolikost pristopov in različne umetniške cilje, ki so si jih avtorji zadajali ob obravnavi teme, ki je prav zaradi odsotnosti dominantne zgodovinske predstave o vojni dopuščala več interpretacij. Uradna sovjetska interpretacija prve vojne kot kolonialističnega spopada elit, ki je v popolnem nasprotju z ideologijo razrednega boja, je kot razlaga, s katero so boljševiki opravičevali predčasen izstop iz vojne, sicer nedvomno vplivala na obstransko vlogo, ki jo je vojna dobila v širši ruski zgodovinski zavesti, a obenem je ta relativna marginalizacija zgodovinske teme odprla prostor za bolj raznolike literarne interpretacije, bogastvo katerih se je razkrilo ob poskusih katalogizacije te teme ob nedavni stoletnici začetka vojne.

VIRI IN LITERATURA

- фон ВИРЕН-ГАРЧИНСКАЯ, В., 1967: Михаил Зощенко — автор психоаналитических повестей. Зощенко, М. *Перед восходом солнца*. New York – Baltimore: Inter-Language Literary Associates. 5–11.
- ВОЛКОВ, С. В., 2004: Забытая война. *Сайт историка Сергея Владимировича Волкова*. <http://swolkov.org/publ/27.htm>
- ГУМИЛЕВ, Н. В., 1988: *Стихотворения и поэмы*. Ленинград: Советский писатель.
- ЗАХАРОВ, А., ХОСКИНГ, Дж. 2008: Первая мировая война и русское самосознание. Беседа Андрея Захарова с Джеффри Хоскингом. *Неприкосновенный запас* 2008/5(61). <http://magazines.russ.ru/nz/2008/5/int10.html>
- ЗОБНИН, Ю., 1994: Стихи Гумилёва, посвященные мировой войне 1914–1918 годов (военный цикл). *Николай Гумилёв. Исследования. Материалы. Библиография*. Москва: Наука. <https://gumilev.ru/about/100/>
- КРАСНИКОВ, Г., СЕМЕНОВ, К. (сост.), 2014: *Первая мировая война в русской литературе. Антология*. Москва: Вече.
- ПЕТРОВ, Ю. А. (ред.), 2014: *Россия в годы Первой мировой войны: экономическое положение, социальные процессы, политический кризис*. М.: Политическая энциклопедия, Институт российской истории РАН.
- ПЕТРОВСКАЯ, О. В. (ред.), 2014: *Первая мировая война: историографические мифы и историческая память: в 3 кн. Кн. 1: Народы Российской империи*. Москва: Рос. ин-т стратег. исслед.
- УСПЕНСКИЙ, П., 2017: Николай Гумилев как Николай Ростов: об одной жизнетворческой модели поэта. *Slavistična revija* 65(2017)/1. 151–167.

Jubilejni Cankar

MIRAN KOŠUTA

Oddelek za humanistične študije Univerze v Trstu

kosuta@units.it

Ivan Cankar v očeh in peresu Fulvia Tomizze

Besedno mojstrstvo Ivana Cankarja ni bistveno zaznamovalo le slovenske književnosti, ampak je globoko vplivalo tudi na vrsto neslovenskih piscev. Med temi se je nazorsko, idejno, tematsko, etično in estetsko sporočilo Cankarjeve proze še posebej plodno dotaknilo italijanskega, istrsko-tržaškega pisatelja Fulvia Tomizze (1935–1999). Prispevek jemlje pod analitično lupo demiurški domet tega vpliva – ki je pri Tomizzi obrodil zlasti dramatizacijo Cankarjevega romana Martin Kačur z naslovom L'idealista (1976) in nekaj pomenljivih kratkih proz (npr. spominsko skico L'ora di sloveno) –, da bi induktivno izluščil tudi za neslovenske avtorje in kulturne miljeje dražljive univerzalijske Cankarjeve umetnosti.

»Cankar me je znova prevzemal in vznemirjal zaradi skrajne zavezanosti svojemu svetu, v katerem se je moj nemalo zrcalil.« (Tomizza 1995: 148)¹ Tako odkrito je Fulvio Tomizza (1935–1999) izčrnilil avgusta 1994 v kratki prozi *L'ora di sloveno* (Ura slovenščine) svoje intimno sozvočje s prvo violino slovenskega pripovedništva. Nenaključno. Kajti med neslovenskimi avtorji, ki jih je Cankarjevo leposlovno mojstrstvo širom sveta neizbrisno zaznamovalo in demiurško oplodilo, ga najbrž ni večjega oboževalca in navdihnjenca njegove literature od priznanega tržaško-italijanskega pisatelja istrskih korenin. Poradovediti za vzgibi takšne fascinacije, prerešetati, kako je nazorsko, idejno, tematsko, etično ali estetsko sporočilo Cankarjeve proze pronicnilo skozi prostor in čas do pisatelja sosednjega naroda, kulture, jezika, katerih strun njegove človeške in umetniške notranjosti se je najmočnejše in najgloblje dotaknilo, ni ravno postransko raziskovalno početje, saj neogibno podrazumeva analitično izluženje samih univerzalijskih Cankarjeve

¹ Fulvio Tomizza: *L'ora di sloveno*. V: Fulvio Tomizza, *Alle spalle di Trieste*. Milano, Bompiani, 1995, 148. Prevod odlomka M. K. V izvorniku: »Cankar tornava a incantarmi, e ad agitarmi, per l'estrema adesione al suo mondo, nel quale il mio si rifletteva non poco.«

umetnosti, tistega slovenske meje prestopajočega v njegovi umetnosti, kar nadprostorsko in nadčasovno nagovarja tudi naslovnike drugih nacionalnih, kulturnih ali jezikovnih sredin. Zato si bo v pričujočem prispevku plodno zastaviti, denimo, naslednja vprašanja: kako, s čim je Cankar vplival na Tomizzo? S katerimi nazorskimi, idejnimi, tematskimi, motivnimi, etičnimi ali slogovnimi izsevky ga je presvetlil? In kaj semensko Cankarjevega je naposled vzkliko na Tomizzevi književni njivi?

Odgovori na gornja vprašanja terjajo najprej sežeto osvetlitev pisateljevih stvarnih, biografskih soočenj z njegovim slovenskim vzornikom.

CANKAR V ŽIVLJENJU FULVIA TOMIZZE

Fulvio Tomizza se je z literaturo Ivana Cankarja prvič srečal v evforično nemirnem poosvoboditvenem času, nemara že leta 1946, med gimnazijskim študijem na italijanskem liceju »Carlo Combi« v Kopru. Razredu protislovensko nastrojenih nabritežev, med katerimi je bil pisatelj najglasnejši, ga je med na novo uvedeno, v italijanskih dijaških očeh vsiljeno in zato osovraženo tedensko uro slovenščine takrat bralno predočil tržaški profesor Josip Tavčar. Takole po Tomizzevem spominu:

Nekega dne, ne vem kako, je tržaškemu učitelju uspelo, da nam je v celoti prebral in prevedel eno stran Ivana Cankarja, njihovega največjega pripovednika. Govorila je o kmečki materi, ki se je odpravila na obisk k sinu v mestni zavod, in o sramu, ki ga je le-ta občutil pred svojimi vrstniki ob pogledu nanjo, vse dokler se ni potajil, da je ne pozna. Še noben spis ni dotlej ostreje zarezal v mojo dušo in osvetlil vsak zadržek, vztrepet, ki sem ga tudi sam občutil v salezijanskem zavodu v Gorici in zdaj na gimnaziji v Kopru, ko so me prihajali obiskovat starši ali kak drug vaščan. Bila je to zame dvojna moralna klofuta, ker mi je posredno svarilo prihajalo v jeziku, za katerega sem hlinil, da ga ne poznam, in ker mi je prihajalo prek avtorja, ki ni bil za nobenega od nas vreden tega naziva [...], pa je kljub temu sprevrčal mojo najskritejšo notranjost ... [...] Često navajam ta prizor kot enega izmed temeljnih trenutkov moje mladosti ... (Tomizza 1995: 146–147)²

² Prevod odlomka M. K. V izvorniku: »Un giorno, non so come, l'insegnante triestino riuscì a leggerci e a tradurci per intero una pagina del loro massimo narratore, Ivan Cankar. Raccontava di una madre contadina andata in visita al figlio in un convitto cittadino, e del senso di vergogna che questi scorgendola provò di fronte ai propri compagni, fino a fingere di non conoscerla. Nessuno scritto fino allora letto era penetrato più acutamente nel mio animo, mettendo in luce tutti i ritegni e i trasalimenti da me stesso provati al collegio

Cankarjeva znamenita, leta 1902 v »Zvončku« pod naslovom *Mater je zatajil* objavljena in na italijanski koprski šoli tedaj v slovenščini slišana črtica *Greh* je torej prva do dna vznemirila najskritejšo intimo odraščajočega, enajst ali dvanajstletnega Tomizze, ki se je empatično prepoznal v izviriškem Jožetu, njegovu zatajitvi matere pred sošolci, posledični krivdi, prepoznem kesanju in neizrečenem opravičilu. Tako globoko in trajno je zarezal takrat slovenski mojster mlademu Fulviu v dušo, da je še desetletja zatem prisojal dogodku miljniški pomen v osebem zorenju: Cankar da je nemudoma usodno vplival na njegove takratne »usmeritve in izbire«, pozneje pa ga »osvestil za dojemanje rodnega sveta in lastnih najbolj avtentičnih nagnjenj« (Tomizza 1995: 147).³ Tako se ni čuditi, da je po vpisu leta 1953 na beograjsko romanistiko in igralsko akademijo Tomizza pristal za kratek čas prav v Cankarjevi Ljubljani, kjer se je preizkusil kot asistent češkega režiserja Františka Čapa pri snemanju filma *Trenutki odločitve* in hkrati bralno poglobljal svoja slovenska književna znanstva.

Toda nov, mnogo usodnejši bralski stik z vrhniškim mojstrom je pisatelja doletel po izselitvi v Trst leta 1955, ko je zastavil pero za svoj prvi, istrsko vprostorjeni roman *Materada*, ki je izšel nato leta 1960. Med njegovim nastajanjem mu je namreč razgledani tržaški znanec, baron Raffaello de Banfield, posodil v branje Regentov in Sussekov italijanski prevod *Hlapca Jerneja*, o katerem je Tomizza že prej poznal iz Sabovega dela *Scorciatoie e raccontini* (Krajšnice in pripovedke) mnenje, da gre za sicer lep, vendar v primerjavi z Manzonijevima *Zaročencema* ali Dostojevskega *Zločinom in kaznijo* nič kaj poseben »romanček«.⁴ Za razliko od

salesiano di Gorizia e adesso al ginnasio di Capodistria quando venivano a trovarmi i genitori o un qualunque paesano. Fu un doppio schiaffo morale perché l'indiretto ammonimento mi veniva in una lingua che pure fingevo di non conoscere, attraverso un autore che per nessuno di noi era degno di tale titolo [...] e il quale invece sconvolgeva la mia interiorità più gelosa ... [...] Uso citare questo episodio come uno dei punti cardinali della mia giovinezza ...»

³ Prevod odlomka M. K. V izvirišku: »...il quale era destinato a influire sui miei orientamenti e sulle scelte quasi immediatamente, nel modo impulsivo proprio dell'età, in seguito a farmi pervenire a una presa di coscienza del mondo nativo e delle mie più autentiche inclinazioni ...«.

⁴ Prim. Umberto Saba: *Scorciatoie e raccontini*. Milano, Arnoldo Mondadori, 1946, 137-139. Navedeni odlomek o Sabovem dojetju *Hlapca Jerneja* se izviriško v celoti glasi: »Come lo resi a colei che me l'aveva prestato, la ringraziai di avermi fatto conoscere il bel romanzetto che - le dissi - mi era molto piaciuto, e di cui l'autore mi aveva ricordato - e non sapevo bene perché - il nostro Tozzi. Dissi anche (continuando a sbagliare) che al mondo erano

Cankarju ne ravno milega tržaškega pesnika pa se je zdela pripoved Tomizzi »prava in pravcata mojstrovina« (Tomizza 1995: 148),⁵ veliko boljša od del tedaj čislanih italijanskih neorealitov, s Pavesejem na čelu. »Za nameček,« bo o *Hlapcu Jerneju* pripomnil čez čas, »sem v malem cankarjanskem vesolju zaznal zamotano, nasilno in hkrati ponižno notranjost, ki je bila v isti sapi suha, a tako polna verske in bivanjske napetosti, da je vsiljevala slikovit jezik, bogato prepoln tajnih drhtenj in domala biblične slovesnosti.« (Tomizza 1995: 148)⁶ Takratnemu vodstvu Stalnega gledališča Furlanije Julijske krajine je Tomizza zato predlagal dramatizacijo Cankarjeve pripovedi *Hlapec Jernej in njegova pravica*, ki pa je bila kaj kmalu odklonjena »zaradi nekaterih zadržkov ideološke oziroma verske narave« (Tomizza 1995: 149).⁷

Vendar je zamisel o ugledališčenju Cankarjeve proze še dalje tlela v njem. In se naposled lahko bevkovsko izkresnila v požar, ko so se sredi sedemdesetih let XX. stoletja dotlej svinčena ideološko-politična vremena ob jadranski železni zavesi ojužila. Osimskemu sporazumu, ki je leta 1975 dokončno zakoličil mejo med Italijo in Jugoslavijo, je poskusila namreč vladajoča državna in deželna demokrščanska elita utrditi pot tudi prek izboljšanja narodnostnega ozračja v Furlaniji Julijski krajini in požitve italijansko-slovenskega kulturnega dialoga z brechtovskim orožjem literature. Kaj boljšega in pripravnejšega ob tovrstnem cilju od prvega moža slovenske književnosti, ki prestopi prag italijanskega deželnega gledališkega templja, odet v sosedovo govorno obleko? Tedanji predsednik ustanove, razsvetljeni demokrščanski prvak Guido Botteri, je zato odprtih rok sprejel Tomizzev ponovni predlog o dramatizaciji Cankarja, tokrat njegovega leta 1906 objavljenega romana *Martin Kačur*, pač »v okviru kulturno-politične strategije, ki želi javni ustanovi 'naložiti'« – kot je poudaril – »vlogo mostu med kulturo jugo-slovanskih narodov in italijanskim kulturnim svetom.«⁸

stati scritti dei libri ugualmente o più belli; p. es., per restare nella letteratura narrativa, *I promessi sposi*; meglio ancora, forse, *Delitto e castigo*.«

⁵ Prevod odlomka M. K. V izvorniku: »A me il libro [...] parve un vero e proprio capolavoro.«

⁶ Prevod odlomka M. K. V izvorniku: »Per di più riscontravo nel piccolo universo cankariano un'interiorità complessa, violenta e umile insieme, asciutta e nel contempo carica di tensione religiosa ed esistenziale, che imponeva un linguaggio icastico quanto ricco di oscure vibrazioni, di una solennità quasi biblica.«

⁷ Prevod odlomka M. K. V izvorniku: »Il progetto interessò molto ma lasciò anche aperte alcune perplessità di natura ideologica o religiosa, le quali erano destinate a farlo arenare.«

⁸ Guido Botteri: *Il Teatro Stabile ...* »Quaderni del Teatro Stabile Friuli Venezia Giulia«, n. s., št. 5, *Ivan Cankar: la forza dell'ideale*. Trieste, Antèditore, 1976, 1. Prevod odlomka M. K.

Da bi pot Cankarjevega učitelja iz Zapolja v Laze, iz ideala v blato in življenja v smrt, kar se da ustrezno prestavil na odrske deske, je vzel Tomizza v roke pri reški založbi Edit leta 1954 objavljeni prevod Eria Franchija. A ker ga slednji ni povsem prepričal in primagnetil k branju, si je priskrbel še slovensko izdajo dela in se skozi prevodno prebil s slovarsko pomočjo. Tako je odkril Cankarjevo

[...] drugo kleno in domače besedilo, morda manj intenzivno in mene nagovarjajoče, a s široko zasnovanim dogajanjem, ki ga skandirajo razne poklicne postaje osnovnošolskega učitelja. Martin Kačur, ki v naponu, da bi rešil svoje z bedo in nevednostjo sprijaznjeno ljudstvo kloni nasilju, tuji prevejanosti in lastnim najslabšim nagnjenjem, je utelešal grenko parabelo, ki pa je zajela vse plasti slovenske družbe s konca XIX. stoletja in hkrati ponazarjala večno neskladje med idealističnim zagonom in življenjsko vsakdanostjo (Tomizza 1995: 150).⁹

Premiero Tomizzeve drame *L'idealista* (Idealist), gledališke različice romana *Martin Kačur*, so v tržaškem teatru Rossetti odigrali 19. novembra 1976 v obeležje rojstne stoletnice Ivana Cankarja. Naslovno vlogo je režiser Francesco Macedonio zaupal uveljavljenemu italijanskemu igralcu Corradu Paniju, ki je oder delil še z devetnajstimi sointerpreti.¹⁰ Sceno in kostume je podpisal Sergio D'Osimo, glasbo Giampaolo Coral, ob premieri pa je izšla tudi posebna, peta letna številka »Zvezkov Stalnega gledališča Furlanije Julijske krajine«, ki je bila s Cankarjevo

V izvorniku: »... nel quadro di una linea di politica culturale che vuole "caricare" sull'istituzione pubblica la funzione di ponte tra la cultura dei popoli jugoslavi e il mondo culturale italiano.«

⁹ Prevod odlomka M. K. V izvorniku: »... pervenni alla scoperta di un altro pregnante e familiare testo, forse meno intenso e a me meno parlante, ma ben ampio nella sua trama, scandita dalle varie tappe di missione di un maestro delle elementari. Lanciato a riscattare il suo popolo dalla rassegnazione alla miseria e all'ignoranza, e finito lui stesso piegato dai soprusi e la scaltrezza altrui, e dalle proprie inclinazioni peggiori, Martin Kačur dava vita a un'altra parabola amara che attraversava però tutti gli strati della società slovena di fine Ottocento e nel medesimo tempo esemplificava l'eterna inconciliabilità tra slancio idealistico e prassi di vita quotidiana.«

¹⁰ Njegovi soigralci so bili: Leda Negroni, Nestor Garay, Carlo Cataneo, Anna Canzi, Umberto Raho, Giorgio Valletta, Roberto Paoletti, Lilia Carini, Lidia Braico, Iole D'Antoni, Mimmo Lo Vecchio, Daniele Griggio, Giancarlo Condé, Riccardo Canali, Luciano D'Antoni, Clara Gatto, Adolfo Bonomo, Giorgio Giustincic in Miriam Bartolini, poznejša, pod psevdonimom Veronica Lario bolj znana žena italijanskega mogotca in politika Silvia Berlusconi.

karikaturu na platnici, naslovom *Ivan Cankar: la forza dell'ideale* (Ivan Cankar: moč ideala) in prispevki Guida Botterija, Josipa Tavčarja, Josipa Koruze, Martina Jevnikarja, Marije Pirjevec, Marije Cenda Klinc, Žarka Petana, Fulvia Tomizze in Francesca Macedonia v celoti posvečena slovenskemu mojstru, njegovemu dramskemu posredniku in sami uprizoritvi. Predstava je požela odmeven uspeh, vzbudila širok kritiški in medijski odziv tako v Italiji kot v Jugoslaviji ter ponesla s skupno osemnajstimi ponovitvami Cankarjevo ime in delo daleč preko deželnih meja, vse do Ljubljane, Zagreba, Beograda ali Dunaja, kjer je leta 1983 celo otvorila repertoarno sezono tamkajšnjega Volkstheatra. Tomizza se je »še po dveh desetletjih« rad »spominjal aplavza v ljubljanski Drami, ki je trajal 20 minut« (Jan 2001: 19), posebej ponosen pa je bil na opravljeno delo leposlovnega Hermesa med Italijani in Slovenci, na svojo »vlogo posrednika med občinstvom, ki ne pozna Cankarja, in drugim, ki ga upravičeno obožuje« (Jan 2001: 19).¹¹ O samem romanu in njegovem slovenskem očetu je v premierni brošuri spoštljivo zapisal:

Pri tem Cankarjevem delu me zmeraj znova prevzema stalno in naravno sožitje celo nasprotujočih si motivov znotraj iste teme, lika ali pogleda bodisi na svet bodisi, preprosto, na okolje. Ta knjiga se predstavlja kot ploska, premočrtna, skoraj zgledna parabola: obvezna pot nedolžnega in nesebičnega učitelja, ki se mora pomeriti z neusmiljenim zakonom življenja in mu nazadnje bedno podleči. Pa vendarle: kakšen splet različnih usod spremlja in zahrbtno posiljuje že samo po sebi negotovo pot Martina Kačurja, ki je protiheroj par excellence in v bistvu junak proti svoji volji, saj dvomi celo v lastno dobrohotnost! Pred nami je veliko realistično delo, ki se ne pokori nobeni shemi, ki ne zadovoljuje partizanov nobene ideologije in v katerem se nič ne dogaja po naključju ali zdi avtorsko vnaprej določeno (kljub vrtiljaškemu vrtinčenju navidez stranskih in med sabo enakih oseb, ki poseljujejo sceno). Zdi se, da namenja celo v lastni mali slovenski domovini nezaželeni Ivan Cankar iz svoje dvojne emarginiranosti izziv tudi velikim književnostim svojega časa, ko zagrizeno črpa iz stvarnosti, ki ždi ali vzhaja pred njegovimi očmi, ne meneč se za tveganje, da bi izpadel pri tem kdaj neprijeten in kdaj naiven. Toda skupaj z avtorjevo zamotano naravo ljudskega sinu in srednjeevropskega razumnika, upornega kristjana in odčaranega napredneža, internacionalista in domoljuba poklanja nazadnje prav to strogo spoštovanje resnice njegovim delom – Kačurju nad vsemi – polnost in

¹¹ Fulvio Tomizza: *Nel segno del rispetto*. »Quaderni del Teatro Stabile Friuli Venezia Giulia«, n. s., št. 5, 1976. Prevod odlomka M. K. V izvorniku: »Ma, nel riproporre da Trieste il mondo di Kačur settant'anni dopo la sua nascita forse ho anche svolto il ruolo di mediatore tra un pubblico che non conosce Cankar e un altro che legittimamente lo esalta.«

neoprijemljivost, bogastvo socialnih, političnih in eksistencialnih tem, a tudi podtalnih, nadvse osebnih vibracij. In nam postavlja danes Martina Kačurja v soj nepričakovane, vznemirljive aktualnosti.¹²

Po predstavi *L'idealista* je Cankar še naprej ponikalniško pojil Tomizzevo prozo, motivno pa privrel najočitneje na plano avgusta 1994 v uvodno navedeni spominski skici *L'ora di sloveno*, ki jo je avtor naslednje leto vključil v esejistični cvetnik *Alle spalle di Trieste* (Trstu za hrbtom). Sredi v njem zbranih, pretežno tržaško obmejno stvarnost ali avtorjevo poetiko popisujočih kratkoprotnih utrinkov, nastalih med letoma 1969 in 1994, omenjeni kronološko obnavlja Tomizzevo odkrivanje Cankarja, njegovo zagledanost vanj, razumevanje njegovih del, pojasnjuje avtorjevo vodilno estetiko ob dramski predelavi Cankarjeve proze in zvečine »moralni« vpliv slovenskega vzornika nanj.

Tudi po memoarskem zapisu *L'ora di sloveno* pa je Cankar ostal če ravno ne v fokusu, zagotovo v živem zaledju Tomizzeve ustvarjalne pozornosti. Zaradi tiste črtice *Ha tradito la madre* (Mater je zatajil), ki ga je dobrega pol stoletja prej tako usodno uročila, se mu zapisala »v globino in skoraj rentgenizirala njegovo dušo«

¹² Prevod odlomka M. K. V izvorniku: »Di quest'opera di Cankar continua a colpirmi la costante e naturale convivenza di motivi addirittura opposti dentro allo stesso tema, allo stesso personaggio, alla stessa visione sia del mondo sia del semplice paesaggio. Si presenta come un libro piano, lineare, quasi una parabola edificante: l'itinerario obbligato di un maestro candido e altruista che deve misurarsi con la legge spietata della vita e non potrà che soccombere miseramente. E invece quale intreccio di destini diversi accompagna e forza subdolamente il cammino di per sé incostante di Martin Kačur, antieroe per eccellenza e in definitiva eroe involontario, perché insicuro nella sua stessa volontà di bene. Ci troviamo di fronte a una grande opera realista, che si rifiuta di obbedire a qualsiasi schema, che non accontenta nessun partigiano di una determinata ideologia, e nella quale nulla avviene per caso e nulla (nonostante il vorticoso carosello di personaggi apparentemente minori e uguali fra di loro che popola la scena) sembra essere stato preordinato dall'autore. Invisibile nella sua stessa piccola patria slovena, dalla sua doppia emarginazione Ivan Cankar pare lanciare una sfida anche alle grandi letterature del suo tempo con l'accanirsi ad attingere a una realtà quale stagnava o lievitava davanti ai suoi occhi, non esitante a correre il rischio di riuscire qualche volta sgradevole e qualche altra ingenuo. Ma, unitamente alla sua complessa natura di figlio del popolo e di intellettuale mitteleuropeo, di cristiano ribelle e di sfiduciato progressista, di patriota e di internazionalista, è infine proprio questo rigoroso rispetto del vero a rendere la sua opera - il "Kačur" sopra tutte le altre - così corposa e così impalpabile, ricca di temi sociali, politici ed esistenziali, ma anche di personalissime vibrazioni sotterranee. A farcela apparire oggi di un'inaspettata, conturbante attualità.«

300 Slovenski slavistični kongres, Videm/Udine/Udin, 27.–29. september 2018
(Tomizza 1992: 55),¹³ ni namreč Tomizza vse do smrti leta 1999 nikoli pozabil nanj. A kako je Cankarjev »način pisanja, pristopa do določenih problemov in določenih drgetov vesti«, ki je bil istrsko-tržaškemu pisatelju – kot sam izrecno priznava – naravnost »po meri ukrojen« (Tomizza 1992: 55),¹⁴ odzvanjal v njegovem leposlovju? Koliko in kje slovenski mojster filigransko preseva skozi votek Tomizzeve pripovedi?

CANKAR V DELU FULVIA TOMIZZE

Najzgodnejšo motivno vzporednico s Cankarjem je v prvem romanu *Materada* (1960) uzrl in potegnil že Tomizza sam. Vztrajna predanost romanesknih protagonistov, bratov Coslovich, lastni s trudom obdelovani zemlji se mu je namreč zdela na moč asonirajoča trdovratni navezanosti Cankarjevega Jerneja na Sitarjevino, podoben posestveni sad kmečkih žuljev. Ali po avtorjevo:

[...] menim da se je žilavost, s katero so bratje Coslovich zasledovali posest zemlje, ki so jo od nekdaj obdelovali, zelo približevala, do določene točke celo ujemala s skoraj paranoično odločnostjo starega slovenskega hlapca v zahtevi, da uživa sad svojega dela in prepreči njegovo ponovno, pamtiveško in uzakonjeno prisvojitev (Tomizza 1995: 148-149).¹⁵

Tomizza je sicer zanikal Cankarjev neposredni vpliv na *Materada*, saj je motivna podobnost izvirala iz same dinamike kmečkega življenja in sveta, iz tako v Istri kot na slovenski Betajnovi sorodnih lastninskih razmerij, iz socialnega prepada med gruntarji in bajtarji, posestniki in obdelovalci, gospodarji in hlapci. A podzavestnega vzroka sozvočja le ni mogoče povsem izključiti.

Pač pa je istrsko-tržaški avtor izrecno priznal, da se je ob Cankarjevem Jerneju studenčno napajal pri sočasnem snovanju pripovedi *La fossa* (Grob), ki jo je izpisal leta 1958 in nato knjižno objavil leta 1985 v kratkoprozni zbirki *Ieri, un secolo fa*

¹³ Prevod odlomka M. K. V izvirniku: »Forse nessun altra pagina di autori ben più grandi mi ha colpito tanto, e nel profondo, facendo quasi una radiografia della mia anima.«

¹⁴ Prevod odlomka M. K. V izvirniku: »Sentivo che quel modo di scrivere, quel modo di accostarsi a certi problemi e a certi sussulti della coscienza, era fatto su mia misura.«

¹⁵ Prevod odlomka M. K. V izvirniku: »... credo che la tenacia con cui i fratelli Coslovich perseguivano il possesso di una terra sempre lavorata da loro si accostasse parecchio, anzi collimasse fino a un certo punto, per l'ambiente un po' diverso e soprattutto per la situazione politica addirittura rovesciata, con la determinazione quasi paranoica del vecchio servo sloveno a volere il frutto del proprio lavoro, a impedire ad ogni costo un'ennesima, inveterata e legalizzata usurpazione.«

(Včeraj, pred enim stoletjem). Na sedemintridesetih straneh te ganljive pripovedi o revnem, za izkop groba najetem kmetu Andrei, ki spričo bližajočih se pogrebcev z ubijajočo naglico in nadčloveškim naporom naposled le uspe iztrgati kamniti kraški zemlji luknjo večnega počitka za vaško pokojnico Catino, veje zlasti iz notranjega monologa protagonista toliko cankarjansko Jernejevega, da ga sam avtor ni mogel spregledati in je zato odkrito priznal, kako tu v govoru in valoviti misli »enako priletnega dninarja, ki koplje grob in najde kamen, [...] očitno odmeva Bortolo-Jernej« (Tomizza 1995: 149).¹⁶

Marsikatero cankarjansko potezo izkazujejo tudi književni liki Tomizzevega najboljšega dela, v času snovanja drame *L'idealista* izpisanega in leta 1977 objavljenega romana *La miglior vita* (Boljše življenje). Kako bi v cerkovniku Martinu Crusichu, vestnem popisovalcu travmatične obmejne zgodovine male istrske fare, ne razpoznali mestoma samega Cankarja biografa in kronista, v oblastnih cerkvenih možeh pa, kot sta don Kuzma ali don Angelo Berton, obraz marsikaterega strogega, nepopustljivega župnika iz Cankarjevih pripovedi in dram, od *Jerneja* do *Hlapcev*? Sama italijanska kritika ni mogla mimo tovrstnih sorodnosti, saj je npr. celo recenzent popularne vsedržavne revije *L'Espresso* Paolo Milano ob izidu romana dobesedno zatrdil:

Boljše življenje je zelo blizu kmečkim sagam romanopiscev slovanskega območja, kakor tistemu Martinu Kačurju Slovenca Ivana Cankarja, ki ga je Tomizza pred kratkim dramatiziral za italijanski oder.¹⁷

Toda najbolj očitno, zavezujoče in neposredno je Cankar oplodil Tomizzevo misel in pero leta 1976, ko se je po naročilu predsednika italijanskega stalnega gledališča Furlanije Julijske krajine Guida Botterija istrsko-tržaški avtor lotil omenjene dramske predelave romana *Martin Kačur*.

Delo je Tomizza zastavil minimalistično: drama *L'idealista* naj bi kar se da verno odsevala romaneskni siže in dialoško podobo izvornika, brez nadgrajevalnih

¹⁶ Prevod odlomka M. K. V izvorniku: »... l'influenza di Cankar [...] si darà quando ambienterò il racconto *La fossa* in suolo sloveno del Carso e il pure anziano giornaliero che scava la sepoltura e incontra la pietra parlerà e svilupperà il suo fluttuante pensiero sull'evidente eco del Bortolo-Jernej«.

¹⁷ Paolo Milano: *La miglior vita*. *L'Espresso* XXIII, 1977 (15. 5. 1977), št. 19. Prevod odlomka M. K. V izvorniku: »*La miglior vita* è molto vicina alle saghe contadine dei romanzieri dell'area slava, come quel *Martin Kačur* dello sloveno Ivan Cankar, che Tomizza ha di recente ridotto per le scene italiane.«

302 Slovenski slavistični kongres, Videm/Udine/Udin, 27.–29. september 2018
predelav in posegov, da bi tako na najzvestejši možni način posredovala italijanskim gledalcem Cankarjevo poantno sporočilo. Svoj spoštljiv, skorajda filološki odnos do slovenske predloge je avtor poudaril tudi v priložnostni gledališki brošuri:

Moje delo dramskega prirejevalca romana se je odvijalo v znamenju največje in zaupljive spoštljivosti do izvirnika, čeprav je moralo upoštevati potrebe, ki jih narekuje scenska predelava.¹⁸

Sam demiurški postopek stvarne teatarske ubeseditve romaneskne snovi pa je pozneje takole opisal:

Scensko predelavo dela mi je prišepnilo dogajalno sosledje, ki ga je sam avtor dal romanu, ko ga je razdelil na tri dele, ki ustrezajo trem različnim destinacijam učitelja Kačurja, v katerih sem sam uvidel postaje njegovega nenedolžnega križevega pota. Skušal sem jih kar se da povezati med seboj prek retrospekcije celotnega življenjskega loka, ki ga protagonist obnovi in articulo mortis, in prek večje mobilnosti stranskih likov; razmeroma bogatemu izvirnemu dialogu sem dodal nekaj vrvikov, ki so sevali iz konteksta pripovedi. Mojemu delu je primanjkovalo močne osebne invencije, a je bilo polno obzirnega namena, predočiti občinstvu, ki je sploh ni poznalo, Cankarjevo slovensko človeško komedijo (Tomizza 1995: 150–151).¹⁹

Kljub naglašeni zvestobi izvirniku pa zija med Cankarjevim *Kačurjem* in Tomizzevim *Idealistom* neplitka upovedna zev. Obe besedili izkazujeta sicer enako,

¹⁸ Fulvio Tomizza: *Nel segno del rispetto*. »Quaderni del Teatro Stabile Friuli Venezia Giulia«, nav. izd. Prevod odlomka M. K. V izvirniku: »Il mio lavoro di riduttore del romanzo si è svolto nel segno del massimo e fiducioso rispetto del testo originale, pur dovendo tener conto delle esigenze imposte da una trasformazione scenica.«

¹⁹ Prevod odlomka M. K. V izvirniku: »L'adattamento scenico dell'opera mi venne suggerito dalla scansione che lo stesso autore aveva dato al suo romanzo, diviso in tre parti corrispondenti alle tre disparate destinazioni del maestro Kačur, da me intraviste come stazioni della sua non incolpevole via crucis. Cercai di renderle il più possibile comunicanti tra loro attraverso la rivisitazione in articulo mortis dell'intero arco di vita da parte del protagonista e mediante una maggiore mobilità dei personaggi di contorno; al dialogo originale, piuttosto ricco, aggiunsi degli innesti riflessi dal contesto della narrazione. Fu, il mio, un lavoro privo di una forte inventiva personale, ma pieno di scrupolo inteso a far conoscere l'umana commedia slovena di Cankar a un pubblico che interamente la ignorava.«

tridelno dogajalno zasnovo in ambientacijo, ki kronološko popisuje Kačurjev moralni propad na poklicni poti iz Kotline in Zapolja mimo Blatnega dola do Lazov: v romanu prek treh delov, od katerih se vsak členi na tri nadaljnja poglavja, v besedilno krajši, na enainosemdesetih straneh izpisani drami pa prek treh dejanj, vsako od katerih je sestavljeno iz več prostorsko različnih prizorov. Toda zaradi nujno sežete gledališke oblike se dobra štirideseterica Cankarjevih romanesknih likov skrči na skupno osemtrideset Tomizzevih glavnih in stranskih dramskih oseb, množični prozori razvodenijo v fenotipsko glasniško posamezništvo, nekatere ne ravno obrobne figure romana pa v drami docela izginejo, ali so zgolj bežno omenjene. Med njimi še najbolj bode v oči sežetje treh Kačurjevih otrok – Toneta, Francke in Lojzeta – v eno samo, v drugem dejanju nastopajoče in neimenovano dete. Ves sklepni romaneskni prizor smrti bolehnega triletnega ljubljjenčka Lojzeta, ki pahne očeta Martina še globlje v brezno eksistencialnega obupa, je tako izpuščen, s čimer odpade dodatna, nezanemarljiva motivacija za protagonistovo usodno zapitje in grenko smrt. Tomizzeva dramska predelava fokusno naglašuje torej bolj Kačurjevo erotično, zakonsko, poklicno, politično in kulturno odčaranost kot čustveno, osebno in družinsko skrušenost.

Vidne odstopne od prostorsko-dogajalnega sosledja romana pa beleži tudi dramski siže Tomizzevega *Idealista*. Medtem ko se namreč Cankarjeva predloga prične z učiteljevo premestitvijo iz Kotline, nadepolnim čakanjem kočije v poštni gostilnici in hrepenenjem po boljši poklicni prihodnosti v Zapolju, se dramski zastor *Idealista* odgrne sredi sklepnih Lazov nad pijanim, iz krčme na cesto pahnjanim, »od alkohola in jetike uničenim« (Tomizza 1976: 1)²⁰ Kačurjem, ki v blodnem spominskem monologu retrospektivno obnovi posamezne postaje svoje življenjske kalvarije. Občutnejše sižejske razlike je opaziti tudi v drugem, blatnodolskem dejanju drame, v katerem je Tomizza iz svoje ustvarjalne malhe dodal prizor Kačurjevega napada s pestjo na mladeniča, ki po poroki na glas podvomi v ženino čast, in končno sceno Tončkinega erotičnega zapeljevanja, ki protagonistu prepreči odhod na sklican prevratniški shod s kmeti in delavci. Tudi tretje, sredi Lazov vprostorjeno dejanje izkazuje nekaj odstopov od izviriške prozne predloge: Cankarjev do Kačurja kritični, a neimenovani mladi kolega je v Tomizzevi predelavi hrvaško interferenčno poimenovan kot »maestro Petar« (učitelj Petar, namesto Peter), dodan je protagonistov daljši notranji monolog, pred

²⁰ Prevod odlomka M. K. V izvorniku se uvodna didaskalija drame glasi: »La scena è buia. Martin Kaciur, distrutto dall'alcol e dalla tubercolosi, viene sbattuto fuori dal bar-ristorante di Lazi da due camerieri e finisce malamente in terra. Il suo parlare sembra più un delirio, che il soliloquio di un ubriaco.«

koncem pa zlomi Kačurja namesto tragične sinove smrti dialoški križni ogenj očitkov iz ust kolegov Ferjana in Jerina, ki ga neusmiljeno opsujeta s klerikalcem, cunjo, petoliznikom in socialistom.

Izvirniku zvestejša od sižejske je zagotovo besedna podoba Tomizzeve priredbe: dialogi so namreč skoraj dobesedno posneti po italijanskem prevodu Eria Franchija, pisatelj jim je mestoma pridal le kako značaj nastopajočih podkrepljujočo repliko, redkeje pa čisto svoj, nanovo domišljen in motivacijsko ozadje dramske akcije pojasnjujoči besedilni vrivek.

Vendar potrjuje nadrobna nazorska, tematska, motivna, zgradbena in slogovna primerjava obeh leposlovnih del²¹ Tomizzevo načelno zvestobo Cankarju, ki izpade kljub mestoma premaknjenemu problemskemu težišču ali rahlo spremenjeni značajski obarvanosti posameznih likov tudi v italijanski dramski preobleki narodno angažirani idealist, do konca upajoče razpet med hrepenenjem in stvarnostjo, kulturo in politiko, lučjo in blatom, jazom in svetom. Tomizzevo »obrtiško delo« (Tomizza 1995: 151)²² dramskega posredovalca Cankarjevega leposlovja v italijanski kulturni prostor je s predstavo *L'idealista* zato tarčno doseglo zastavljeni cilj:

[...] prvič predstaviti tržaškemu občinstvu avtorja, ki je slovenskim someščanom navdse ljub, in ojačiti vezi med prebivalci obeh narodnosti s tudi v slovenski prestolnici med turnejo po nekdanji Jugoslaviji odigrano predstavitvijo italijanske interpretacije enega izmed vogelnih kamnov slovenske književnosti (Tomizza 1995: 151).²³

Po ugledališčenju Kačurja in občasnem obrobnejšem motivnem ali slogovnem spogledovanju z njegovim avtorjem v romanih iz osemdesetih in zgodnjih devetdesetih let XX. stoletja je Tomizza vnovič priklical Cankarja pod svoje pero v

²¹ Cankarjev izvirnik je s slovenskim prevodom *Idealista* delno primerjal France Vurnik po slovenski uprizoritvi Tomizzeve dramske predelave 12. 9. 1985 v Primorskem dramskem gledališču v Novi Gorici. Prim. France Vurnik: *Trikrat s Cankarjem za današnjo rabo. Sodobnost* XXXIII, 1985, št. 11, 1115–1119.

²² Prevod odlomka M. K. V izvirniku: »Il mio lavoro artigianale ...«.

²³ Prevod odlomka M. K. V izvirniku: »Credo che l'importanza culturale di quest'operazione del Teatro stabile del Friuli-Venezia Giulia sia stata in definitiva quella di presentare per la prima volta al pubblico triestino un autore molto amato dai concittadini sloveni e di aver rinfancato il legame tra le due popolazioni proponendo anche nel capoluogo sloveno, durante la tournée nella ex Jugoslavia, l'interpretazione italiana di uno dei capisaldi di quella letteratura.«

že omenjenem spominskem zapisu *L'ora di sloveno* iz leta 1994. Čeprav v njem časovno zaporedno obnavlja svoja bralska in umetniška srečanja z vrhniškim mojstrom, izzvenci skupnih sedem strani te avtobiografske skice tudi v kroniko avtorjevega odkrivanja »književnosti, duha in celotne stvarnosti Slovencev« (Tomizza 1995: 145)²⁴ skozi duhovno prizmo Cankarjevega leposlovja.

Da je ohranil nato Tomizza do zadnjega Cankarja v živi zavesti, izpričuje marsikatera stran celo njegovega postumno objavljenega pisanja: od značilno cankarjanskega moralnega prologa k delu *Il sogno dalmata* (Dalmatinske sanje, 2001) do neredkih odlomkov romana *La visitatrice* (Obiskovalka, 2000), kakor je ob podrobnem študijskem vzporejanju obeh književnikov ugotovil pred nedavnim pozorni italijanski tržaški kritik Fabio Venturin:

Odmevi Cankarja bodo v Tomizzi še dalje podtalno delovali v tem kontekstu, ki ga sicer tesno objema stvarnost, a ga pisatelj nato razpleta v vseh svojih s tragedijami XIX. stoletja preplavljenih in pogojenih zgodbah. Njegove v vznemirljivih vprašanjih in zgodovinskih skrivnostih odzvanjajoče odjeke lahko zaznamo celo v postumnem romanu *La visitatrice* (napisanem leta 1994, a objavljenem leta 2000), v katerem se zdijo protagonistova mučna spraševanja, ker nanje ne najde gotovih odgovorov, sorodna dilemam Martina Kačurja.²⁵

ZEMLJA, NAROD, MATI, KRIVDA ... – UNIVERZALIJE CANKARJEVE KNJIŽEVNOSTI

Ivan Cankar je torej vtisnil Fulviu Tomizzi globok, dolgotrajen in mnogobarven pečat. Prevezel ga je bodisi nazorsko, idejno, politično, bodisi etično, psihološko, bodisi tematsko, motivno, slogovno. Vanj je seval najprej s svojim angažiranim zavzemanjem za bednike s klanca, za socialno pravico, enakost, demokracijo, za odpravo izkoriščanja delavcev in kmetov, za »boljše življenje« Dostojevskega

²⁴ Prevod odlomka M. K. V izvorniku: »Il mio primo incontro con Ivan Cankar, la letteratura, lo spirito e l'intera realtà degli sloveni, risale a oltre quarant'anni fa, quando frequentavo il ginnasio-liceo "Carlo Combi" di Capodistria.«

²⁵ Fabio Venturin: Tomizza e Cankar, le vie di un incontro. V: Elvio Guagnini, Fabio Venturin (ur.): *Scrittori italiani e cultura slovena*. Trst, Lint, 2018, 65. Prevod odlomka M. K. V izvorniku: »Gli echi di Cankar in Tomizza lavoreranno ancora sotterraneamente in tale contesto, avviluppato nella realtà, ma disteso dallo scrittore in tutte le sue storie, immerse e condizionate dalle tragedie del Novecento. Fino a farne percepire gli echi, nelle inquietanti domande e negli enigmi della storia, perfino nel romanzo postumo *La visitatrice* (scritto nel 1994, pubblicato nel 2000), dove gli interrogativi tormentosi del protagonista appaiono singolarmente analoghi, per la mancanza di risposte certe, a quelle del Martin Kačur.«

»ponižanih in razžaljenih«. Zapisal se mu je v dušo njegov krik po kulturni emancipaciji posameznika, ljudstva in naroda iz spon nehumanega, dobičkarskega kapitalizma, pod kožo mu je zlezal njegov razsvetljeni socializem, za katerega se je z mislijo na svoje stoletja tlačene Istrane tudi sam prevratno opredelil: najprej sredi protislovne povojne Jugoslavije, ki je gradila njemu ideološko sicer sozvočen socializem s človeškim obrazom, a silila v isti sapi njegove italijanske rojake v begunstvo čez mejo, nato pa sredi nič manj protislovne republikanske Italije, ki je na papirju sicer oznanjala demokracijo in državljansko enakopravnost, v resnici pa asimilacijsko še naprej zatirala avtohtone manjšine, dopuščala fašistični revanšizem, volilno izkoriščala ezulsko zagrenjenost in zlasti v njegovem azilnem Trstu rasistično zopervala krajevnomu slovenstvu.

A Cankar ni omrežil Tomizze le nazorsko in politično, marveč tudi etično in moralno. Plodno mu je ostebril zlasti misel o etični funkciji leposlovja, o čustveni katarzi posameznika ob branju, o moralnem dvigu in izboljšanju človeka s pomočjo brechtovskega orožja literature. Nemara tudi zaradi tako intenzivnega življenja vanj, zaradi ob njegovih grehah, krivdah in kesanjih doživete empatije je istrsko-tržaški pisatelj intervjujsko lahko priznal Riccardu Ferranteju:

Disciplina in vaja pisanja sta me izboljšali kot človeka, me naredili neusmiljeno iskrenega s samim sabo in me podžgali, da sem se osvobodil napak, ki jih nisem prenašal pri drugih, s čimer sem postal hkrati prizanesljivejši. Po zaslugi pisanja se je moje življenje postopoma pomnožilo in zgostilo (Tomizza 1992: 141).²⁶

V Tomizzo pa je slovenski mojster kapnil tudi marsikatero ožje literarno – snovno, tematsko ali motivno spodbudo. Krčevita kmečka navezanost na zemljo, žilava rodna topofilija, sinovska ljubezen do matere, sram ob lastnem preprostem družinskem ali socialnem izvoru, moralni greh njegovega zatajevanja, posledična krivda in kesanje, pa še obmejniška izrinjenost, majhniška nemoč, nasilnost zgodovine, odrešitvenost kulture, brezkompromisna kritičnost do oblasti, družbe, države, cerkve, angažirano rodoljubje in narodnjaštvo – vsa ta in še mnoga druga snovna, tematska ali motivna zrna iz Cankarjeve njive so klijoe osemnila tudi Tomizzeve leposlovne brazde.

²⁶ Prevod odlomka M. K. V izvorniku: »La disciplina e l'esercizio dello scrivere mi hanno migliorato come uomo, rendendomi spietatamente sincero con me stesso e stimolandomi a liberarmi di difetti che non sopportavo negli altri, divenendo, allo stesso tempo più indulgente. Grazie allo scrivere la mia vita si è progressivamente amplificata ed intensificata.«

In nenazadnje: tu in tam je v italijanskem piscu, v njegovem mestoma zgoščene, odsekanem stavku krajinskega opisa ali notranjega monologa opaziti (resda redkeje in časovno zamejeno) celo Cankarjevo slogovno, ritmično žarčenje, njegovo slovesno, biblijsko iterativnost, njegovo jezikovno izbranost in izbrušenost ...

Četudi še tako zmuzljivi, objektivno majavi in znanstveno neizmerljivi pa udejanjajo prav opisani, v pričujočem prispevku analitično prerešetani duhovni, nazorski, idejni, problemski, tematski, motivni ali slogovni odbleski slovenskega mojstra v očeh in peresu Fulvia Tomizze resnično bistvo, jedrne univerzalije Cankarjeve umetnosti: tiste, ki iz nje še danes sevajo v svet onkraj pregrad časa, prostora, jezika ...

VIRI IN LITERATURA

CANKAR, Ivan, 1967–1976: *Zbrano delo*, I–XXX. Ljubljana: DZS.

JAN, Zoltan, 2001: *Cankar, Kosovel, Zlobec in Ljubka Šorli pri Italijanih*. Ljubljana: Rokus, Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica 5).

– –, 2001: *Poznavanje slovenske književnosti v Italiji po letu 1945*. Ljubljana: Rokus, Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica 4).

KOŠUTA, Miran, 2005: Na klancu ponižanih in razžaljenih. Fulvio Tomizza in Slovenci. Fulvio Tomizza: *Obiskovalka*. Celovec: Mohorjeva založba. 117–122.

TOMIZZA, Fulvio, 1976: *L'idealista* (tipkopis). Trst: Civico Museo teatrale »Carlo Schmidl«.

– –, 1980: *La miglior vita*. Firenze: Sansoni Editore Nuova.

– –, 1985: *Ieri, un secolo fa*. Milano: Rizzoli.

– –, 1992: *Destino di frontiera*. Genova: Casa Editrice Marietti.

– –, 1995: *Alle spalle di Trieste*. Milano: Bompiani.

MARIJA PIRJEVEC PATERNU

Visoka šola modernih jezikov za prevajalce in tolmače Univerze v Trstu
pirjevec.paternu@gmail.com

Italijansko branje Ivana Cankarja

Ivan Cankar je glede na slovensko zgodovinsko izkušnjo razmeroma močno prodril v italijansko literarno in kulturno javnost. Prispevek sledi eni sami, temeljni in globinski črti pisateljevega prodora v zahteven italijanski literarni prostor. Ta vodilna črta je razločno potekala ob Hlapcu Jerneju in njegovi pravici (1. prevod leta 1925) ter Martinu Kačurju, ki sta ga v Italiji popularizirala predvsem Fulvio Tomizza (1976) in Arnaldo Bressan (1977; 1981). Prav tu je bilo namreč tudi tujemu bralcu zmeraj znova mogoče doživeti in aktualizirati etos človekove upornosti in trpljenja v boju za preživetje in pokončni obstanek.

Pisatelj Ivan Cankar je bil s sugestijo svoje umetniške besede in izvirnostjo, pogosto tudi provokativnostjo svoje misli kot nihče pred njim zmožen prerasti meje slovenskega duhovnega in kulturnega prostora in se uveljaviti v svetu. Z leposlovnim delom mu je že v prvih desetletjih 20. stoletja uspelo vzbuditi dokajšnjo pozornost tujih, predvsem nemških, angleških in italijanskih prevajalcev in kritikov, kot seveda tudi čeških, slovaških in srbohrvaških (Stanovnik 1995: 200). Gledano z današnjega zornega kota, lahko rečemo, da je eden najbolj reprezentativnih predstavnikov slovenske literature na tujem. Noben slovenski pisatelj najbrž ni dosegel tolikšne evropske kanonizacije kot prav avtor *Hlapca Jerneja* in *Martina Kačurja*. Šele v današnjem času je na to pot stopil tržaški pisatelj Boris Pahor.

Vrednost neke literature preverjamo med drugim tudi po tem, kolikšen je njen prodor čez domače meje v tuji svet. Ivan Cankar na tem področju, kot rečeno, med Slovenci ni imel tekmecev. Ob tem ne smemo pozabiti, da je njegovo literarno delo nastalo v času, ko je evropska kulturna javnost kazala bolj malo zanimanja za mlado slovensko književnost. Prostor, kjer so naši literati ustvarjali, je bil do konca velike vojne omejen na obrobno provinco avstro-ogrske

monarhije, hkrati pa so pisali v jeziku še ne dvomilijonskega naroda, kar je predstavljalo za tujce skoraj nepremostljivo oviro pri spoznavanju njihovih literarnih del.

V obsežni raziskavi *La conoscenza del mondo slavo in Italia (Poznavanje slovanskega sveta v Italiji)* znani slavist Arturo Cronia poudarja, da je bil slovenski kulturni prostor v času, ki je segal že v 20. stoletje, Italijanom skoraj neznan. »In pomislimo,« pripominja, »da sta bila tedaj Kette in Murn že mrtva, Cankar in Župančič pa že pomembna pisca.« (Cronia 1958: 547) Šele v času novih političnih razmer po prvi svetovni vojni, ko je bila po Rapalski pogodbi leta 1920 dodeljena Italiji skoraj tretjina slovenskega ozemlja, je postalo preučevanje kulture in literature Slovencev nekoliko bolj temeljito in razvejano. Prav tedaj so se namreč v primorskem prostoru, imenovanem Venezia Giulia (Julijska Benečija), začele pojavljati publikacije o dolgo prezrtih Slovencih in Hrvatih, ki jih je bilo treba spoznati in vzpostaviti z njimi stik tudi zato, da bi jih lažje asimilirali.

Na prvi pogled se zdi dokaj paradoksalno, da so prav v času brutalnega zatiranja in doslednega raznarodovanja primorskih Slovencev v dvajsetih in tridesetih letih prejšnjega stoletja nekateri vidni italijanski slavisti, med njimi Wolf Giusti, Luigi Salvini, Enrico Damiani, Umberto Urbani in še kdo, začeli odkrivati malo upoštevano slovensko kulturo, njen jezik in književnost. Zanimivo je, da se je znotraj italijanske slavistike v prvih povojnih letih najbolj razmahnila prevajalska dejavnost. Med slovenskimi pisci je bil deležen večje pozornosti – tudi po posredovanju nekaterih slovenskih kulturnih delavcev – prav pisatelj Ivan Cankar. Tako so dramatisirani odlomki Cankarjevega *Hlapca Jerneja in njegove pravice* (1907) izšli v prevodu politika in publicista Rudolfa Golouha v anarhističnem milanskem tedniku *Il grido della folla* (Krik množice) že leta 1911, le štiri leta po objavi izvirnika (Bidovec 2016: 90). Skoraj poldrugo desetletje kasneje, v izjemno kritičnem obdobju italijanskega političnega življenja, pa je *Hlapca Jerneja* pod naslovom *Il servo Bortolo e il suo diritto* prevedel vidni tržaški politik, kulturni delavec in publicist Ivan Regent v sodelovanju z Giovannijem Susskom. Njuno delo je izšlo pri založbi Parnaso v Trstu leta 1925 v omejeni nakladi celo dvakrat (ena izdaja je bila bibliofilska), kar je bilo bržkone povezano z odločnim političnim bojem primorskih antifašistov (Jan 2001b: 8), ki ga lahko razumemo kot reakcijo na vse večjo napadalnost tržaških političnih veljakov in njihovega nacionalistično obarvanega »obmejnega fašizma« (»fascismo di frontiera«).¹ Ne gre spregledati, da

¹ Regentov in Susskov italijanski prevod Cankarjevega *Hlapca Jerneja* (*Il servo Bortolo e il suo diritto*) je izšel ponovno v Trstu leta 1945 pri založbi Casa editrice Anteo.

je na Goriškem istega leta pesnik in filolog Giovanni Lorenzoni, po rodu Furlan, prevedel v italijanščino prav to Cankarjevo povest.² To pa ga očitno ni oviralo, da ne bi kljub zavzetosti za popularizacijo slovenskega pisatelja malo kasneje v tisku ostro napadel goriškega nadškofa Sedeja in publiciral vrsto žolčnih člankov proti Slovencem (Jan 2001: 8). Ob upoštevanju tedanjih težkih razmer se zdi utemeljena domneva, da je to počel pod pritiskom novih oblastnikov in se s tem otresele »krivde« zaradi naklonjenosti do slovenske književnosti (Bidovec 2016: 93). Na tem mestu velja omeniti, da je Cankarjev *Hlapec Jernej* v Regent-Susskovem prevodu kmalu po izidu kljub pomanjkljivostim naredil močan vtis na vidnega tržaškega intelektualca in literata Roberta Bazlena (Rebula 1995: 156). Ta uspešni založniški svetovalec je prijateljeval z nekaterimi pomembnimi italijanskimi pisci, tako na primer s pesnikom Eugeniom Montalejem. Prav njemu je v pismu takole označil Cankarjevega *Hlapca Jerneja*: »Založba Parnaso v Trstu je izdala prevod novele nekega Slovenca: *Ivan Cankar: Il servo Bortolo e il suo diritto*. Kar zadeva čistost epske linije – piše – je to ena najpopolnejših stvari, kar jih poznam. Rad bi bral tvojo kritiko v ugledni reviji /... /« (Bazlen 1984: 358) Kasnejši Nobelov nagrajenec je ustregel njegovi želji in objavil novembra 1925 v torinskem štirinajst dnevniku *Il Baretti*, ki ga je urejal Piero Gobetti, eden najvidnejših italijanskih protifašističnih intelektualcev, recenzijo Cankarjeve povesti z naslovom *Un servo padrone (Hlapec gospodar)* (Montale 1925: 64).³ V njej je poudaril, da si Cankarjevo besedilo tudi v Italiji zasluži vse priznanje »zaradi čistega epskega toka, ki zaznamuje to kratko pripoved, pri čemer se izogiba tako pastem umetnega pristopa kot tudi preproste tezne literature /... /«. »Ivan Cankar – piše Montale dalje – se nam razkriva torej bolj umetnik kot mislec in propagandist. S tem pa njegovi umetnosti ne odrekamo vsake miselne pronicljivosti. Nasprotno, za neko idejno sporočilo je še kako koristno, da si lahko pomaga s tako izbrušeno obliko /... /« Svoj sestavek sklene z ugotovitvijo, da se mu zdi težko »priklicati v spomin pripovedi, ki bi se bolj uspešno od te izvile iz primeža ustaljenih definicij in shem«.

Večjo popularizacijo je Cankar dosegel v Trstu in kmalu za tem tudi v Italiji šele sredi sedemdesetih let prejšnjega stoletja, ko ga je leta 1976 osrednje tržaško gledališče Rossetti uvrstilo v svoj repertoar. To pomembno odločitev je treba

² Giovanni Lorenzoni, *Il servo Bartolo e i suoi diritti*, Gorizia, Paternolli, 1925. Po besedah Marie Bidovec naj bi Lorenzonijev prevod dosegel mnogo manjši uspeh kot Regent-Susskov, ki je po kakovosti slabši. Maria Bidovec, *Il servo Jernej di Ivan Cankar in italiano, Studi Slavistici/ XIII*, 2016, 92.

³ O Montalejevi recenziji poroča Zoltan Jan v knjigi *Cankar, Kosovel, Zlobec in Ljubka Šorli pri Italijanih* (2001: 9).

pripisati predvsem novim političnim razmeram, ki so se oblikovale v času, ko je v italijanski notranji politiki prišlo do opaznih premikov tudi v odnosu do Slovencev. Tedanji vodilni stranki – krščansko-demokratska in socialistična – sta namreč že sredi šestdesetih let 20. stoletja sklenili koalicijo, ki je imela vidne posledice tudi v Trstu. Predstavniki nove politične zveze so se namreč zavzemali za strpnejši dialog s slovensko skupnostjo in bili hkrati pobudniki nekaterih dogodkov, ki naj bi italijanskim meščanom predstavili do tedaj močno zapostavljeno slovensko kulturo. Tak izjemen dogodek je bila uprizoritev dramske priredbe Cankarjevega romana *Martin Kačur*, kot rečeno, v najbolj prestižnem hramu tržaške kulture.⁴ Za slovenski Trst je bil tisti večer – piše Rebula – praznik. »Ne toliko zato, ker je v tistem prarimskem drevoredu prvič v zgodovini spregovoril v italijanščini naš Ivan. Bolj je bil praznik zato, ker je spregovoril na tak način, da je lahko s pridom prisluhnil tudi Dantejev potomec.« (Rebula 1977: 52) Dramatizacijo pisateljevega dela so zaupali uveljavljenemu istrsko-tržaškemu pisatelju Fulviu Tomizzi v upanju, da se bodo tako izognili odklonilnemu odzivu italijanskega občinstva, ki je bilo že tradicionalno dokaj mlačno, če ne sovražno razpoloženo do Slovencev (Jan 2001b: 17). Skratka, šlo je za ambiciozen podvig, ki je po tolikem ignoriranju Slovencev končno angažiral vrsto vidnih predstavnikov italijanskega kulturnega življenja, med njimi predsednika gledališča Guida Botterija. V gledališkem listu *Ivan Cankar: La forza dell'ideale*,⁵ ki je bil objavljen ob tej uprizoritvi (1976) z Gasparijevo karikaturou Ivana Cankarja na platnici, je Botteri obzirno opozoril na brezbržnost do kulture jugoslovanskih narodov, še posebej do slovenskega, v tistih tržaških krogih, ki se še niso otresli nacionalističnih strasti in predsodkov. Ta enkratna odločitev naprednih italijanskih kulturnih delavcev je izhajala iz želje, da bi prav gledališče prevzelo vlogo mostu med italijanskim in jugoslovanskim kulturnim svetom. Iz Botterijevih besed pa je bilo hkrati mogoče razbrati stisko italijanskega napredno mislečega intelektualca, ki se je zavedal, kako trdožive so stereotipne predstave italijanskih Tržčanov o »drugačnih« ob sebi.

⁴ Velja opozoriti, da je Cankarjev *Martin Kačur* izšel v italijanskem prevodu do leta 1976 kar trikrat: leta 1951 pri založbi Vallecchi v Firencah v prevodu L. Manzinija in L. Salvinija; leta 1954 pri založbi EDIT na Reki v prevodu Enzia Franchija in leta 1964 v prevodu Cirilla Cuttina z naslovom *Biografia di un idealista* v zbirki znane milanske založbe Biblioteca Universale Rizzoli. Prim.: Zoltan Jan, Ivan Cankar pri Italijanih (1954–1995). *Primerjalna književnost*, 1996, 19/1. 63–94.

⁵ Furio Bordon (ur.), *La forza dell'ideale*, Trieste, Quaderni del Teatro Stabile Friuli Venezia Giulia, Nuova serie 5, Ve-rona, Anteditore, 1976.

Po tržaški predstavi so se vrstila večinoma uspešna gostovanja v številnih italijanskih in slovenskih mestih, med njimi v prestižnem milanskem gledališču Piccolo Teatro. Pomembno se zdi opozoriti, da so o Cankarjevi predstavi poročali poleg slovenskih tudi številni italijanski časopisi in revije.⁶ Tako se je npr. 17. avgusta 1976 oglasil tržaški pisatelj Claudio Magris v osrednjem italijanskem dnevniku *Corriere della Sera*, kjer je Cankarja predstavil kot velikega pisatelja malega naroda brez zgodovine, naroda, ki je znal tudi v najtemnejših obdobjih svojega obstoja odločno braniti svojo eksistenco. »Z odisejado starega Jerneja na Dunaj se je slovenska književnost rešila habsburškega duhovnega podložništva in položaja avstrijske province brez lastne zgodovine, čeprav je na drugi strani tudi Cankarjeva proza s svojo izrazito melanholijo /... / sad habsburške civilizacije in njenega konca.« (Magris 1976: 3)

Če je Magris v omenjenem članku z navdušenjem spregovoril o Cankarju, je večji del tržaške italijanske publike sprejel dramatizacijo *Martina Kačurja* mlačno, večkrat tudi z negotovanjem, saj ji je bil dogodek sam, skladno z apriorno nestrpnostjo do vsega, kar je zadevalo slovensko manjšino, prej v spotiko kot v duhovni užitek. Že vzpostavljeno sodelovanje med italijanskim in slovenskim gledališčem v Trstu je za dalj časa povsem zamrlo, s tem pa ponovno razkrilo globok, skoraj atavičen prepad med obema tržaškima avtohtonima skupnostma in njuno kulturo. Kot meni italijanist Elvio Guagnini je šele uspeh, ki ga je doživel Boris Pahor v Italiji nekaj desetletij kasneje z *Nekropolo*,⁷ sprožil med italijansko publiko v Trstu in drugod po Italiji opaznejše zanimanje za slovensko književno kulturo (Pirjevec 2015: 7).

Vsekakor je pozornost, ki so jo italijanski mediji posvetili Cankarju, spodbudila Istrana Arnalda Bressana, živečega v Milanu, kamor je po drugi svetovni vojni emigriral iz rodne Istre, da se je sredi sedemdesetih let lotil prevajanja *Hlapca Jerneja* (*Il servo Jernej e il suo diritto*, 1977). »Prav njegova (Magrisova) zasluga je,« piše Bressan v svoji knjigi *Pustolovščina besede*, »da je pretrgal dolgi 'italijanski molk' o Cankarju /.../ In čeprav v tem članku ni bilo ničesar, s čimer se ne bi mogel strinjati, je bilo v njem vendar zelo malo tistega, kar sem želel povedati /.../« (Bressan 1985: 25)

V reviji *Sodobnost* je Bressan leta 1978 med drugim razkril, da mu je Cankarjevo delo ostalo v spominu še iz gimnazijskih let, ki jih je preživel v Kopru (Bressan 1978: 498.) Ob ponovnem branju v zrelih letih pa je spoznal njegovo aktualnost, saj

⁶ Med njimi: *Corriere della Sera*, *La Repubblica*, *Il Giornale*, *L'Unità*, *Il Piccolo*, *Il Meridiano di Trieste* idr.

⁷ Boris Pahor, *Necropoli*. Roma, Fazi Editore, 2008.

je ugotovil, da je slovensko besedilo mogoče povezati z nekaterimi skrajnimi pojavi tedanjega političnega življenja v Italiji. Svojo izbiro je sam utemeljil takole: »Metafora upora, ki ga je Jernej ponujal z omamno preprostostjo basni, je imela v sebi kljub njegovemu porazu veličastne poteze ljudskega vladarstva; bila je goreča bakla proti zatiranju in pobuda k upor, bila je pesniški prevod Manifesta.« (Bressan 1985: 25) Skladno z Lukacsem je bil italijanski prevajalec prepričan, da je umetniško dejanje neločljivo povezano z bojem za emancipacijo človeštva (Perniola 2000: 107).

Po Bressanovem mnenju je Cankar zgostil v svojih delih »ob zelo močnem poudarku revolucionarne romantike na izviren način v izvirnih oblikah nekatere pozicije, ki ga uvrščajo ne samo med najbolj zanimive revolucionarne pisatelje v obdobju druge internacionale, temveč ga postavljajo /... / v kulturno razpravljanje našega časa« (Bressan 1985: 14).

Pri tem ne gre pozabiti, da je bil to čas, ko je v Italiji prevladovalo skrajno zaostreno politično obdobje tako imenovanih »svinčenih sedemdesetih let«, čas globokih družbenih preobratov in oboroženega boja, ki sta ga izvajala črni in rdeči terorizem. K pomiritvi tega napetega političnega dogajanja naj bi prispeval zgodovinski kompromis med krščansko demokracijo in komunistično stranko, ki pa se je končal tragično, z ugrabitvijo in umorom premiera Alda Mora (1977). Skratka, to so bili poglobitvi zunanji nagibi, ki so Bressana pripeljali do tega, da je prevedel *Hlapca Jerneja* in dosegel, da ga je izdala pomembna založniška hiša *Feltrinelli*, v zbirki *Universale Economica* z visoko naklado (10.000 izvodov). Zgodilo se je prvič, da so številni italijanski dnevnikarji, tednikarji in revije s članki nekaterih uglednih kritikov zabeležili izid tega dela. Zaradi dobrega odziva bralstva in kritike je Bressanov prevod naslednjega leta izšel ponovno pri založbi *Feltrinelli/Loescher* za srednješolske potrebe (Bidovec 2016: 93) v visoki nakladi (30.000 izvodov). Vzroki za tak uspeh so po vsem povedanem na dlani: najdemo jih lahko v aktualnosti dela samega, v filološko in estetsko kvalitetnem prevodu, v ugledni založniški hiši pa tudi v prevajalčevih stikih z vidnimi italijanskimi intelektualci, ki so Cankarjevo delo predstavili med drugim tudi v televizijski oddaji *Tuttolibri* in v oddaji *Spaziotre RAI* (Bressan 1985: 31). Ob Cirilu Zlobcu in Borisu Pahorju je to verjetno edini primer, da je italijanska državna televizija poročala o prevodu kakšnega slovenskega literarnega dela v italijanščino (Jan 2001b: 24).

Z Bressanovo aktualizirano in politično obarvano razlago Cankarjevega *Hlapca* pa ni soglašal tržaški pisatelj Alojz Rebula. V reviji *Zaliv* je kljub nekaterim pomanjkljivostim sicer pohvalil sam prevod, hkrati pa je zavrnil Bressanovo uvodno interpretacijo Cankarjevega upornika (Rebula 1977: 265). Predvsem ga je

motil »anahronistični marksizem, ki reducira Cankarjevo sporočilo na sociološko razsežnost, ga torej amputira ter falzificira«. Tudi uvrščanje Cankarja v neko »srednjeevropsko razvodje« – avtor navaja Musila, Rotha, Kafko, Sveva – ne prepriča. Po Rebulovem mnenju »Cankarjeve vode tečejo povsem drugam, mimo srednjeevropskega estetizma /.../ Recimo, da je Jernej res, kot pravi avtor, 'plebejski dedič nemške klasične filozofije, velike srednjeevropske umetnosti in slovenskega revolucionarnega zanosa': toda, ali ni vsaj v isti meri kot vsi ti dejavniki skupaj tudi dedič tistega krščanstva, ki ga pogojuje v vsebini in obliki, od mesijanskega naboja do biblične kadence, od sanje absolutne pravice do obredne metaforike?« (Rebula 1977: 266)

Na pragu osemdesetih let, ko so se politične razmere v Trstu med obema skupnostma opazno zaostrole, predvsem zaradi Osimskega sporazuma o dokončni meji med Italijo in Jugoslavijo (1975), je Cankar doživel na Apeninskem polotoku ponovno viden uspeh. Založniška hiša Mondadori je namreč leta 1981 izdala prav v prevodu Arnalda Bressana v prestižni zbirki *Oscar Mondadori* z visoko nakladdo Cankarjev roman *Martin Kačur* s podnaslovom *Biografia di un idealista* (*Biografija idealista*). V spremni besedi je Bressan poudaril, da ima ta roman nezamenljivo mesto v evropski prozi 20. stoletja, saj je Cankar »eden redkih pomembnejših evropskih pisateljev, ki so angažirani tudi politično v revolucionarnem smislu« (Bressan 1981: 12).

Ob prevodu *Martina Kačurja* je mogoče v knjigi prebrati tudi odlomke zanimivih razmišljanj o romanu izpod peresa nekaterih uveljavljenih italijanskih pisateljev in kritikov: C. Magrisa, O. Bertanija, G. Gerona, F. Tomizze in še koga. Obžalovati je le, da v uvodnem eseju tega dela Bressan sploh ne omenja Tomizzeve tržaške dramatizacije *Idealista*, na katero so se v knjigi objavljene ocene naslanjale, saj so brez izjeme izšle v raznih časopisih že leta 1976, kmalu po gledališki predstavi v tržaškem Rossettiju in drugje po Italiji. To Bressanovo nekorektno gesto je Tomizza obzirno razkril vrsto let kasneje v tržaškem dnevniku *Il Piccolo* (Tomizza 1994: 28).

Da je slovenski pisatelj tudi v zavesti Italijanov živel še naprej kljub temu, da ga od leta 1983 niso več prevajali, dokazuje med drugim priloga tednika *Europeo* iz leta 1986, v kateri so Cankarja uvrstili med sto vidnih predstavnikov svetovnega romana prve polovice 20. stoletja (Jan 2001b: 11). Zanimivo je tudi, da je več kot deset let kasneje sicilijanski literarni kritik Enzo di Mauro vključil v antologijo *Il giudice e il suo scriba* (*Sodnik in njegov pisar*), v kateri je zbral vrsto svetovno znanih pisateljev, ki so v svojih delih obravnavali probleme, povezane s pravom, pravico, sodstvom in zakoni – ob Voltairu in Balzacu, Manzoni, Kafki, Musilu,

Calvinu in drugih – tudi Ivana Cankarja z dvema odlomkoma iz *Hlapca Jerneja* (De Mauro 1998: 12). Urednik je tej »nadvse lepi povesti«, kot pravi, posvetil vidno pozornost tudi v uvodnem eseju, ki ga je naslovil *La ferita di Jernej (Jernejeva rana)* (De Mauro 1998: 12).

SKLEP

Ivan Cankar je – glede na slovensko zgodovinsko izkušnjo – razmeroma močno prodril v italijansko literarno in kulturno javnost. V desetletjih med obema vojnama so bili posamezni prevajalski posegi v njegov opus neznatni in neznačilni, kar je razumljivo, če pomislimo na politične razmere v Italiji. Vendar pa preseneča dokaj opazen prodor vedenja o Cankarju med nekaterimi italijanskimi literarnimi ustvarjalci in misleci (Eugenio Montale, Roberto Bazlen, W. Giusti idr.). Temeljiti prelom v prevajanju, poznavanju in sprejemanju našega pisatelja pa se je zgodil v 70. in 80. letih, v novih, bolj odprtih odnosih italijanske politike in javnosti do Slovencev v Italiji. Prvo, zelo zaznavno znamenje tega preloma je v dogodku, ki za dane razmere ni bil majhen: tržaško gledališče Rossetti je leta 1976 v svoj repertoar vključilo italijansko dramatizacijo *Martina Kačurja*, ki jo je ustvaril istrsko-tržaški pisatelj Fulvio Tomizza. Uprizoritev je imela močan odmev, ki je sprožil tudi vrsto zanimivih zapisov pomembnih presojevalcev literature. Naslednji, morda še pomembnejši in širši Cankarjev prodor v italijansko javnost, je bil prevod *Hlapca Jerneja*, ki ga je uspešno opravil Arnaldo Bressan, istrski Italijan, živeč v Milanu, leta 1977. Odmev po Italiji je bil dokaj močan in mnoge javne presoje pozornosti vredne. Cankar je prav v Italiji hipno zaživel kot velik avtor. Še vidneje je opozoril italijansko kritiko in publiko na slovenskega pisatelja Bressan s prevodom *Martina Kačurja*, ki je izšel v visoki nakladi pri eni največjih založb v zbirki Oscar Mondadori leta 1981. V naglem, počeznem pogledu se nisem posebej ustavila še pri dveh dokaj opaznih prevodih Cankarjevih del v italijanščino: *pri Hiši Marije Pomočnice* v prevodu Marije Pirjevec (1983) in *Podobah iz sanj* v prevodu Diomire Fabjan Bajc (1983). Omenjeni deli pa nista primerljivi s prejšnjima prevodoma, ker sta izšli pri manjših italijanskih založbah, ki še zdaleč nista pokrivali celotnega italijanskega prostora.

Pomudila sem se na eni sami, temeljni in globinski črti Cankarjevega prodora v zahteven italijanski literarni prostor. Ta vodilna črta je razločno potekala ob *Hlapcu Jerneju* in *Martinu Kačurju*. Če se vprašamo, zakaj: prav tu je bilo tudi tujemu bralcu zmeraj znova mogoče zajeti in doživeti pa tudi aktualizirati etos človekove upornosti in trpljenja v boju za preživetje in pokončni obstanek.

VIRI IN LITERATURA

- BAZLEN, Roberto, 1984: *Scritti*, Milano: Adelphi Editore.
- BIDOVEC, Maria, 2016: Il servo Jernej di Ivan Cankar in italiano. *Studi Slavistici* XIII. 90–113.
- BRESSAN, Arnaldo, 1985: *Pustolovščina besede*. Koper: Lipa; Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- –, 1978: Hlapec Jernej in naš čas, *Sodobnost* XXVI. 49–498.
- CANKAR, Ivan, 1925: *Il servo Bortolo e il suo diritto*. Prev. Ivan Regent in Giovanni Sussek. Trieste: Parnaso.
- –, 1977: *Il servo Jernej e il suo diritto*. Ur. in prev. Arnaldo Bressan. Milano: Feltrinelli. Universale Economica.
- –, 1978: *Il servo Jernej e il suo diritto*. Ur. A. Foschini, prev. Arnaldo Bressan. Torino, Milano: Loescher-Feltrinelli.
- –, 1981: *Martin Kačur. Biografia di un idealista*. Ur. in prev. Arnaldo Bressan. Milano: Oscar Mondadori.
- –, 1983: *La casa di Maria Ausiliatrice*. Uvod in prev. Marija Pirjevec. Pordenone: Studio Tesi.
- –, 1983: *Immagini dal sogno*. Uvod Alojz Rebula, prev. Diomira Fabjan Bajc. Casale Monferrato: Maretti.
- –, 1976: *La madre*. Uvod Marija Pirjevec, prev. Franc Husu. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- CRONIA, Arturo, 1958: *La conoscenza del mondo slavo in Italia*. Padova: Istituto di Studi Adriatici Venezia.
- DE MAURO, Enzo (ur.), 1998: *Il giudice e il suo scriba*. Firenze: Liberal Libri.
- JAN, Zoltan, 2001a: *Poznavanje slovenske književnosti v Italiji po letu 1945*. Ljubljana: Rokus, Slavistično društvo Slovenije.
- –, 2001b: *Cankar, Kosovel, Zlobec in Ljubka Šorli pri Italijanih*. Ljubljana: Rokus, Slavistično društvo Slovenije.
- JEVNIKAR, Martin (ur.), 1974–1994: *Primorski slovenski biografski leksikon*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.
- KOŠUTA, Miran, 1992, Tamquam non essent? Traduzioni italiane di opere letterarie slovene. *Metodi e ricerche* XI/1. 3–29.
- –, 1997: *Scritture parallele. Dialoghi di frontiera tra letteratura slovena e italiana*. Trst: Lint.
- LO GATTO, Ettore, 1927: Gli studi slavi in Italia. *Rivista di Letterature Slave* 1927/3. 455–468.
- MAGRIS, Claudio, 1976: Il poeta di una nazione senza storia. *Corriere della Sera* 7. 8. 1976. 3.
- MONTALE, Eugenio, 1925: Un servo padrone. *Il Baretto* 15. 15. 11. 1925. 64.
- PAHOR, Boris, 1988: Spodbudna potrditev slovenske kulture na mednarodni ravni. *Nova revija* 71/72. 526–533.
- PERNIOLA, Mario, 2000: *Estetika stoletja*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče (zbirka Sophia 4).

- PIRJEVEC, Marija, 1992: *Na pretoku dveh literatur*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- –, 2015: *Questa Trieste ... Pahor, Rebula, Košuta e altri saggi sulla letteratura slovena*. Trst: Mladika.
- REBULA, Alojz, 1995: Ob zbirki kritik Roberta Bazlena. *Mladika* 7. 155– 156.
- –, 1977: Slovenski lovor. Od Rossettija do Verdija. *Zaliv* 58–59. 52.
- –, 1977: Ivan Cankar, Il servo Jernej e il suo diritto. *Zaliv* 60–61. 265–266.
- STANOVNIK, Majda, 1995: Stoletje upov in uspehov slovenske književnosti v prevodih. Martina Orožen (ur.): *Slovenski jezik, literatura in kultura v sodobnem svetu*. 31. SSJLK. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 191–204.
- TOMIZZA, Fulvio, 1994: Tomizza a Bressan. *Il Piccolo* 34. 21. 2. 1994. 28.

JOŽICA ČEH STEGER

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

jozica.ceh@um.si

Ekološki prostori v Cankarjevi kratki prozi

V pričujočem prispevku so z vidika ekokritike in preseganja hierarhičnega razmerja med naravo in kulturo opazovani prostori narave in estetsko kultivirane narave (parki, vrtovi, gozdovi) v Cankarjevi kratki prozi. Dunajski mestni parki in vrtovi, ki za Cankarjeve literarne like iz predmestja praviloma niso bili dostopni, in tisti iz predmestja so konstruirani kot razpoloženski prostori, vendar ob slednjih kakor tudi ob opisih gozdov, ki so največkrat edini in pravi dom Cankarjevih družbenih izobčencev, razbiramo tudi pisateljevo ekološko senzibilnost in empatijo do vse živih organizmov.

CANKAR O NARAVI IN KULTURI

Raziskovanje prostorov predstavlja pomembno stičišče med literarno geografijo in ekokritiko, ki se kritično opredeljuje do hierarhičnega razmerja med kulturo in naravo. Naše izkušnje z naravo in v njej so prepredene z različnimi narativnimi strategijami in kulturnimi shemami. Tudi ekokritika, ki raziskuje povezave med literaturo in naravo oziroma okoljem, je naravo umestila v vmesni prostor med mimetičnim in konstruktivističnim konceptom. Kultivirani naravni prostori, kot so vrtovi in parki, že sami po sebi opozarjajo na prepletenost kulture in narave. Ekokritičsko razumevanje narave sledi postmodernim med- in čezkulturnim konceptom, temelječim na zunanji prepletenosti in notranji diferenciranosti. Slednje označujejo procesi prežemanja, prekrivanja, povezovanja in prelomov kakor tudi elementi, motivi, figure in toposi, ki združujejo naravo in kulturo oziroma ustvarjajo hibridne relacije med kulturo in naravo (Jütten 2018: 324). Gozd kot prostor narave je tudi Cankar podobno kot Emerson opisoval kot edini pravi dom človeka, le da se pri Cankarju vanj zatekajo iz družbe in kulture izločeni posamezniki, ki so v skladu z impresionistično estetiko do skrajnosti senzibilizirali čutno dojemanje stvarnosti. V pričujočem prispevku so predstavljeni parki, vrtovi in gozdovi v izbranih Cankarjevih kratkih pripovedih in v povesti *Grešnik Lenart*.

Cankar je v eni od svojih avtobiografskih črtic iz cikla *Moje življenje* soočil kulturo in naravo v prid slednje in jo razglasil za »zibel življenja in spoznanja« (Cankar 1975: 10). V *Mojem življenju* pripoveduje o dogodivščinah, ki jih je počenjal z vrstniki pod vrhniškim mostom in na plitvinah Ljublanice, kako so lovili kapeljne ali raziskovali najrazličnejše predmete, ki so bili odvrženi v reko. Diskurz o naravi poteka tukaj povsem z antropocentričnega vidika, avtorski pripovedovalec se do brutalnega lova kapeljnov in do onesnaževanje reke ni kritično opredelil. Otroška doživetja v naravi je poimenoval enajsta šola pod mostom in jo v primerjavi z institucionalno šolo razglasil za najdragocenejši prostor pridobivanja življenjskih izkušenj.

Šolo in naravo je Cankar znova soočil v avtobiografskem eseju *Realka* (1914), v katerem je razmišljal o negativnih posledicah zastarelih šolskih metod in nemščine kot učnega jezika, ki je ovirala razvoj slovenske terminologije in znanosti. Cankar je obiskoval nemško realko v Ljubljani med letoma 1888 in 1895, maturo pa je opravil naslednje leto. Nemškega jezika sprva ni razumel, sčasoma ga je dobro obvladal, vendar je imel do jezika vladarja precej časa odklonilno stališče, saj je v njem prezigodaj prebudila občutek, da je kot Slovenec manjvreden. Zaradi nemščine, pravi, je v njem ugasnila tudi ljubezen do prirode, ki jo je prinesel iz vrhniške šole. Kljub temu da je imel na realki za profesorja narave izvrstnega botanika Wilhelma Vossa,¹ se od njega ni mogel ničesar naučiti, saj je ta govoril v njemu nerazumljivem saškem narečju. Cankar med drugim razlaga, da se je nemška poimenovanja rastlin učil na pamet, slovenskih pa ni poznal:

Če hodim po gozdu, po polju, po vrtu, ne vem imena ne drevesu, ne cvetici. Godi se mi, kakor da bi hodil med samimi ljubimi znanci, pa jim ne poznam imena, ne morem po domače govoriti z njimi. Kadar je treba, da jih poimenujem, se moram zateči med kmete, ali pa k Pleteršniku (Cankar 1975: 134).

MESTNI DUNAJSKI PARKI IN VRTOVI

Cankar je v svoji dunajski prozi ob mestnih parkih, o katerih pišeta Stefan Simonek (2002) in Tone Smolej (2008), opisoval tudi predmestne parke in vrtove. Simonek (2004: 82) ugotavlja, da so Cankarjeve literarne osebe (delavci, šivilje, predmestna dekleta in otroci) iz dunajskih mestnih parkov izločene. Vanje v zemljepisnem

¹ Wilhelm Voss je dobro sodeloval s Simonom Rutarjem. Skupaj sta raziskala kranjsko in goriško rastlinstvo.

smislu sicer lahko vstopijo, vendar so ti prostori zanje praktično nedosegljivi. V sanjah ali v blodnih fantazijah jih doživljajo kot prostore čiste lepote in bogastva. V realnem življenju so obsojene na predmestje, na življenjski prostor, v katerem vladajo revščina, brezposelnost, alkoholizem, prostitucija, slab zrak in brezup. Dunajsko predmestje prerašča v eksistencialni simbol njihovega bivanja, nosijo ga povsod s seboj, zato ne morejo prestopiti njegove semiotične sfere (Simonek 2002: 192). Cankarjevi liki iz proletarskega predmestja se v notranjosti mesta ne počutijo dobro, s krettnjo, hojo in obleko razkrivajo svojo predmestno eksistenco in se umikajo v zakotne in prašne ulice predmestja. Zgovoren primer nelagodnega počutja v mestnem središču je opisan v noveli *Pred ciljem*. Karel Jereb je človek predmestja, tam daleč zunaj mesta ima podnajemniško sobo in samo tam se počuti varno. Ko hodi po svetlih in širokih mestnih ulicah, se po eni strani sramuje svoje pojavnosti, čuti se majhnega, zanemarjenega, smešnega, po drugi strani pa je to zanj povsem drugačen svet, ki prebudi v njem silne erotične fantazije, tudi samosvoj park, ki se mu spreminja v artefakt secesijske umetnosti. Pred Jerebom se naenkrat vijejo reke, iz zelenih valov se prikazujejo prefinjene linije vodnih nimf in ustvarijo medmedialne relacije s Klimtovimi² podobami belih ženskih teles z valovitimi dolgimi lasmi:

Njegov park je bil tolik, da so ga namakale široke reke (med širokimi vrbami so šumeli zamolklo njih zeleni valovi in iz zelenih valov so se dvigala bela telesa njegovih ljubic) in da se mu ni videlo ne konca ne kraja. Kadar je zibal veter košate vrhove, je šumelo neskončno morje. Tod okoli. Na mehkem mahu, v skritih lopah (rdečerožasti, široki divani so bili v teh lopah, tako globoko v senci, da jih je človek komaj opazil), tod okoli je hodil z njimi, z ono sinoči, s to nocoj ... (Cankar 1968: 181)

PREDMESTNI DUNAJSKI PARKI IN VRTOVI

Cankar je v svoji dunajski prozi opisoval tudi predmestne parke in vrtove, kakršne je lahko videl v Ottakringu, kjer je z nekaj presledki bival od novembra 1899 do septembra 1909. 26. dunajski okraj Ottakring je bil na prelomu iz 19. v 20. stoletje eno največjih proletarskih predmestij Dunaja z najvišjo koncentracijo priseljenih najnižjih slojev prebivalstva (Csaky 2010: 55). Migracije podeželskega prebivalstva so iz zunanjih predmestij Dunaja ustvarile hibridne komunikacijske prostore, ki se izpisujejo kot druga, temna stran Dunaja. Življenjski pogoji v tem okraju so bili na prelomu stoletja zelo slabi. Vaški proletarci, brezdomci, mezdni delavci so prihajali

² Prim. Klimtovo risbo *Fischblut*, objavljeno leta 1898 v reviji *Ver Sacrum*.

najpogosteje iz Češke, Moravske, Galicije, Bukovine, tudi iz kronovin in drugih obrobnih delov monarhije (Csaky 2010: 135).

V Ottakringu so industrijski obrati kovinske in oblačilne industrije ter tobačnih fabrik povzročali veliko prahu, zato je bil zrak tam zelo onesnažen. Odrasli in otroci so živeli v pomanjkanju, vladala je velika brezposelnost, ljudje so se zatekali v alkoholizem, množično obolevali za jetiko in umirali na cesti. Zaradi slabih življenjskih razmer je prišlo v Ottakringu že leta 1901 do protestov. Cankarjevi opisi Ottakringa so impresionistično razpoloženjski konstrukti, oprti na realnost dunajskega predmestja. Zbujajo pesimistična občutja in so največkrat v kontrastu z lepoto in s svetlobo notranjega mesta. Cankar zmeraj znova piše, da je v Ottakringu vse sivo, otopelo in brez življenja. Prebivalce različnih narodov tam družijo revščina, brezposelnost, bolezen in smrt. V te prostore nikoli ne posije sonce, hiše, ki jih Cankar imenuje jetnišnice, so sive, ulice puste in dolge. Povsod je vse polno prahu, ozračje je težko, zadušljivo od tovarniškega prahu, drevesa se sušijo, ljudje bolehalo za jetiko. V premajhnih bivalnih prostorih živijo družine z veliko otroki, mnogi priseljenci so brez dela, hrane in stanovanja. Jetična dekleta, pogosto šivilje, brezdomci, delavci in otroci se v Cankarjevi prozi pojavljajo kot razdvojene eksistence in pogosto najdejo edino rešitev v smrti. Temno, brezizhodno razpoloženje zbujajo tudi opisi predmestnih parkov.

Pripovedovalec v črtici *Na Golgato* uvodoma pravi, da nikjer na svetu ni tako žalostnih parkov, kot v predmestju. Opis parka v tej črtici ustvari negativno razpoloženje. Cankar je v teh opisih občutljiv opazovalec okolja in razpoloženjsko-impresionistični umetnik. Neprijetni atmosferski pojavi v parku (sonce žge, zrak je težek, vroč, pomešan s prahom, veter prinaša oblake prahu, prah seda na listje dreves) so ubrani v sliko zadušljivega in neznosnega ekološkega prostora, ki uničuje življenje tamkajšnjih ljudi in rastlin. Žalost, otopelost, brezperspektivnost ljudi se projicira v prostor in ga razpoloženjsko obarva, čas in življenje ljudi v tem prostoru sta se ustavila:

Nikjer ni takih parkov, nego v teh žalostnih krajih. Vsenaokoli visoke, enolične, neprijazne hiše. Drevje nizko, bolehalo, listje oprášeno, klavarno povešeno, mrtvo celo spomladi. Iz ulice na desni, na levi zapiha veter, pripodi se oblak prahu in kakor v gosto, zadušno meglo je zavito drevje. Ni jutra tam ob teh vročih dneh, ne večera. Neprestano žge sonce, težak, razpaljen je vzduh: tenke sence, ki padajo od drevja, so kakor z vodenim tušem narisane v prah (Cankar 1972: 187).

V Cankarjevih opisih predmestnih parkov je vse polno prahu, od jutra do večera pripeka neznosna vročina, drevje se suši, listje odpada celo spomladi. Po klopeh posedajo jetični delavci, pijančki in matere s kričavimi in lačnimi otroki. To je tudi prostor prezkodaj postaranih deklet, ki se preživljajo kot cenene igralke in gostilniške pevke ali delajo kot natakariče. V črtici *Na Golgato* pripovedovalec v parku opazuje brutalno pretepanje fanta, domnevnega tatu, in otopelost opazovalcev. Dogajanje je po vsej verjetnosti postavljeno v Huberpark, saj si je Cankar v beležnico zapisal, da se je to preganjanje dogajalo v Brestelgasse (Cankar 1972: 336). Ta park je tematiziran kot prostor nasilja in nečlovečnosti. Ljudje so povsem otopeli, zaganjajo se za preganjanim fantom, ga zmerjajo, suvajo in se celo krohotajo. Empatije do sočloveka je zmožen le še otrok, ki se ob pogledu na preganjanega strese in plane v jok.

Podoben opis predmestnega vrta najdemo v črtici *Koncert na vrtu*. Prvoosebni pripovedovalec pravi, da je pogosto zahajal v ta vrt. Cankar znova opisuje poletno vročino, tovarniški prah, ki seda na drevesa, češko krčmo, skratka, atmosfero, ki je značilna za njegove siceršnje opise dunajskega predmestja. Pripovedovalec na vrtu opazuje revne, bolehnne, jetične ljudi z vodenimi očmi, večerne zabave v parku, telesno in duševno propadanje deklet, ki si služijo kruh kot gostilniške pevke in igralke:

Takrat sem zahajal vsako popoldne na vrt. Na neobširnem, z lesenimi plankami ograjenem trikotu je raslo iz peska par nizkih, krivenčastih dreves, ki so bila komaj od blizu kostanjem podobna, debela plast prahu je ležala na vsakem ubogem listu. Pod tem drevjem je bilo postavljenih nekaj miz, veter je povzdigoval in premetaval umazane prte.

Ob vseh treh straneh je bila cesta in prah se je podil neprestano nad vrtom, od katerekoli strani. Starikavi kostanji so bili izmučeni in vdani – komaj da so se genili. Zadaj, onkraj ceste je stala češka krčma, stara, neprijazna; podnevi je bila tiha, ponoči se je rezlegal daleč naokoli vrišč in krik. Iz krčme je nosil pivo grbast natakari (Cankar 1974: 76).

Cankarjevi razpoloženski opisi parkov in gostilniških vrtov v dunajskem predmestju ustvarjajo neprijetne atmosfere in prav takšna razpoloženja. Povsod je neprijetna vročina, polno prahu. V teh prostorih ugaša življenje ljudi in rastlin.

GOZDOVI

Ameriški filozof Emerson, pri katerem je poleg pojma o vesoljni duši mogoče najti zametke ekokritičnega mišljenja in ga je Cankar prebiral že na začetku svoje literarne poti, je v znanem esaju *Narava* (1836), ki govori sicer o transcendentnem

pojmovanju narave,³ človeka povabil iz sobe v naravo, v gozd, kjer postane le-ta ne glede na leta znova otrok. V gozdovih – Emerson jih imenuje božji nasadi – biva večna mladost, tam vladata dostojanstvo in svetost, tam je večna lepota in človek je eno z duhom. V omenjenem eseju piše Emerson tudi o skrivnostnem odnosu med človekom in rastlinami; rastline človeku prikimavajo in on jim kima nazaj. Pojavi v naravi (klanci, zahajajoča svetloba, oblaki, veter itd.) pri Cankarju velikokrat niso avtonomni, ampak le v vlogi simboličnega paralelizma, ki ima za podlago Maeterlinckovo razlago mističnih sil v vesolju in Emersonovo filozofijo vesoljne duše,⁴ vendar se pojavljajo tudi kot realni prostori in subjekti. Pri Cankarju je gozd pogosto tisti prostor narave, kamor se pripovedovalec ali osebe zatekajo pred različnimi vrstami odtujenosti, ki jo doživljajo doma, v šoli in družbi, kadar želijo biti same in premisliti o svojem bivanjskem položaju. V *Hlapcu Jerneju in njegovi pravici* je gozd imeniten dom, ki ga je Bog dodelil »samo brezdomcem in romarjem« (Cankar 1972a: 36). Gozd je prostrana narava, brez zidov, ne ločuje po socialnem ali družbenem statusu. Podobno je z Juretom, otrokom brez staršev, iz istoimenske novele. V gozdu najde edino zatočišče, gozd mu nadomešča očeta, mater in dom ter daje ljubezen in varnost pred krutimi in trdosrčnimi ljudmi. Tudi Kurent v istoimenskem delu, osramočen od ljudi, pobegne v gozd, med drevesi najde svoje brate in sestre, čuti snovanje narave in povezanost z njo.

V Cankarjevi kratki prozi je večkrat izražena tudi kritika uničevanja gozdov. V črtici *Tičnica* se pripovedovalec uvodoma spominja svojih sprehodov z mladostno prijateljico po smrekovem gozdiču na Vrhnikih. Ko se po mnogih letih znova napoti v omenjeni gozdič, le-tega ni več. Posekani gozd je sicer prisposoda za pripovedovalčevo izgubljeno mladost, vendar pripovedovalec hkrati izraža posebno empatijo do antropomorfiziranih dreves (posekane smreke so trupla na grobišču, štori krvavijo) in kritiko človekovega uničevanja narave:

Vse posekano, od debla do stebela. Trda sončna svetloba lije, lije na grobišče,
niti usmiljene ciprese ni. Skorja na štorih je črna; strnjena kri ...

³ Prim: Tam čutim, da me v življenju ne more doleteti nič hudega – nobena sramota, nobena nesreča, ki je narava ne bi mogla popraviti. Ko stojim na goli zemlji, ko sem povzdignjen v neskončni prostor, se porazgubi vsa moja nizkotna sebičnost. Sem sam nič, vidim pa vse. Skozme se pretakajo tokovi vseobsegajočega bitja, sem delec oziroma sestavina Boga. Takrat tudi ime najbližjega prijatelja zveni tuje. Sem le človek, ki je zaljubljen v brezmejno in nesmrtno lepoto (Emerson 2000: 182).

⁴ Emersonova filozofija vesoljne duše je odmevala že v Cankarjevem Epilogu k *Vinjetam* (Pirjevec 1964: 2010).

Temno in težko mi je seglo v srce. Kako vam je bilo, smreke, ob tisti uri, ko ste padale? Kam so zakopali vaša uboga trupla? – Kako ti je bilo, moja mladost, ob zadnji uri? Kje je tvoj grob? (Cankar 1974a: 48).

Za razlago Cankarjevega odnosa do narave je ključnega pomena povest *Grešnik Lenart*, ki seveda ne spada v kratko prozo in pripoveduje o socialni, moralni in bivanjski stiski otroka, zaznamovanega z moralnim grehom. Njegove vezi z ljudmi so potrpane, ti ga obtožujejo ali pomilujejo, zato beži od ljudi. Zateka se v samoto in gozd. Lenart nosi butaro. Uvodoma izvemo, da ima mnogo prijateljev, a nobenega med ljudmi, ker »ne marajo tistih široko odprtih oči, ki gledajo predaleč in pregloboko, so zamaknjena v svetla brezna sanj in slutenj« (Cankar 1975a: 84). V gozdu se predaja sanjam, postane svoboden, tam ni več zlobnih pogledov in razlik, človek je del skrivnostne narave, oživiljene in prežete z dušo: »Tudi on sam, Lenart, je bil prašek v tem vesoljnem, živem soncu, je bil žarek toplote in luči« (Cankar 1975a: 85). Lenart je sredi gozda svoboden in enak v različnosti narave. Postane njen del, tam najde sozvočje z drevesi in drugimi, tudi neznatnimi prebivalci gozda. Narava je sicer prežeta z božjo substanco, podobno kot pri Emersonu, vendar obenem deluje tudi samostojno in s svojim jezikom. Človek tokrat njeni govorici prisluškuje in jo poskuša razumeti:

Ko je stopil v gozd, mu je bilo sladko in milo, kakor da je stopil v toplo izbo svojega pravega doma. Od vseh strani so ga pozdravljale prijazne besede, se mu je smehljalo tisočero ljubeznivih obrazov. Ni bilo treba šele kresne noči, da je razločno govorilo vse, kar je bil Bog z življenjem navdahnil. Vsaka stvar pa je govorila po svoje, s tako modrostjo in izkušnostjo, kakor ji je bila dana, z glasom zvonkim ali zamolklim, prešernim ali umerjenim, z dušo veselo ali potrto, z otroškim smehom ali s preudarno resnobo starosti. Vse pa je poznal po imenu in licu in ljubil je vse enako: z veselimi se je smejal naglas, z žalostnimi je bil žalosten, z resnimi je modroval.

Slišal je in vedel, kaj je v svojem košatem vrhu pripovedovala izkušena bukev, razločil je pobožno molitev smreke, v nebo zamaknjene. Svojo govorico sta govorili robida in malina, po svoje je šepetala visoka praprot. Poznal jih je, kakor da jih je videl že v zibki, vse velike in male, prav do bilke na jasi, do zvončka v mahu, do mravlje pod štorom (Cankar 1975a: 86–87).

V povesti *Grešnik Lenart* razbiramo Cankarjev ekološki in etični vidik do narave. Antropomorfizirane rastline (rastline so bratje in sestre, posekana drevesa trupla, posekan gaj je pokopališče, smreka zakrvavi in joka, sliši čiste duše mrtvih

dreves idr.) razkrivajo antropocentrično etiko narave, vendar se antropocentrizem tudi razgrajuje. Lenart ni dvignjen nad naravo, ampak je vključen v krogotok njenega bivanja, razume njene glasove, prepozna raznovrstnost in enakovrednost vseh živih bitij. Skozi Lenartov notranji monolog sta izraženi kritika sekanja gozdov in uničevanje drugih rastlin v gozdu. Tisti, ki seka drevesa, je v njegovih očeh razbojnik, morilec drugih živih bitij in sejalec smrti:

Nekoč je prišel Lenart predaleč v gozd in je ugledal prostrano, strašno jaso. Tam je bil prej gaj visokih, slokih smrek; zdaj ni bilo tega gaja več nikjer, ni bilo smreke nobene več. Stali so tam štori drug ob drugem, čisto mirni, tihi, slovesni, spomeniki ob gomilah. »Kje ste, kam so vas obsodili?« se je zgrozil do dna. Ni jih bila obsodila na prezgodnjo smrt pravična božja sodba, temveč sodba človeška, ki je krivična vselej in zmeraj (Cankar 1975a: 86).

Po katehetovi obsodbi, da bo lajal v samoti in poginil brez tolažbe, se Lenart zateče v gozd, kjer najde zavetje in tolažbo, ki mu jo je človek odrekel. Obsodba človekove krivičnosti in neobčutljivosti poteka skozi antropomorfizacijo rastlin. Te govorijo, čutijo, po njihovih žilah se pretaka kri, Lenartu dajo blagoslov in ga povabijo k sebi, potem ko ga je človek zavrgel in obsodil:

Občutil je kar z rokami in z očmi, da teče po žilah bukovega lubja prava topla kri, ne kri človeška, in tudi po nežnih, zmerom tihih steblih mahovih. Ko se je poslovil, se mu je nasmehnila vsaka veja in vsak bilka posebej; zato se je nasmehnil sam.

»Še kaj pridi!«

»Pridem!« je rekel.

Ko se je vrnil potolažen in blagoslovljen iz gozda, je bil večer. Po mestnih ulicah so gorele svetilke; niti ena med vsemi ni bila prijazna; gledale so široko in topo, kakor oči brez trepalnic. Kadar je srečal človeka, se mu je umaknil v senco. Občutil ni, da je grešnik; ali občutil je, da je tujec vsem in da prepeva njegovo srce vse drugačne pesmi (Cankar 1975a: 135).

Z ekološkega in etičnega vidika je zanimiva tudi črtica *Maj*, v kateri prvoosebni pripovedovalec nekega majskega dne sredi prve svetovne vojne opazuje pomladno prebujanje narave. Njegovo temeljno spoznanje je, da je vse, česar se dotakne človek, ki se ima za krono stvarstva, zapisano neizbežni smrti. Sprehaja se po gozdu, zaznava pestrost in barvitost rastlin ter nagovarja antropomorfizirane

rastline in živali, ki so njegov edini sogovornik.⁵ V gozdu se sprva obnaša kot krona stvarstva in poskuša zbuditi pri rastlinah sočutje do človeškega trpljenja v vojni. Toda antropomorfizirane rastline ne sočustvujejo z njim, ampak ga moralno obsodijo. Narava s pomočjo človeškega govora izrazi bojazen pred človekom in ga opomni na njegovo neobčutljivost do šibkejših, na krutost, nasilje in ubijanje, kar je poudarjeno z vodilnim motivom: »Človek, tvoj spomin je smrt.« Govoreče rastline in živali antropocentrično orientiranemu človeku nastavijo zrcalo, v njem prebudijo občutek krivde in kesanja. Ko utrga potočnico in ta hip zatem umre, se mu v spominu prikažejo vse tiste, ki jih je pohodil, ne da bi se tega prej zavedel. Pripovedovalec razvije posebno empatijo do vsega živega, v posekanih drevesih ugleda prisposodbo za poraženega človeka v vojni, vendar je tudi kritika sečnje gozdov zelo jasna:

Nenadoma se je gozd razmaknil na obe strani in ugledal sem prostrano jaso, ki je poprej ni bilo. Tam so rasli nekoč kostanji, ponosna in vesela bratovščina, zdaj so stali med grmičevjem in praprotjem nizki štori, siromašni; zdelo se mi je, kakor da bi ranjenci kazali ostanke gladko odžaganih rok in nog (Cankar 1975b: 30).

V sklepnem delu črtice *Maj* prvoosebni pripovedovalec odhaja iz gozda s povešeno glavo, s trpkim spoznanjem, da je narava človeka zaradi njegove krutosti izločila iz sebe.⁶

SKLEP

V Cankarjevi pripovedni prozi se narava zapisuje na različne načine: v vlogi simboličnih paralelizmov, impresionističnih razpoloženj, v transcendentalni vlogi, mestoma je tudi samostojna in dobi vlogo subjekta. Epski subjekt zahaja v gozd, ga antropomorfizira in postaja eno z njim. Občuduje mogočnost dreves in jim prisluškuje. Vanj se zateka, kadar mu je hudo, kadar je zavržen in izločen iz kulture. Naravo pojmuje kot svoj pravi dom. Pri tematizaciji gozda poudarja

⁵ Pripovedovalčevo pozornost zbudijo raznovrstna, tudi neznatna in neboljena bitja v naravi (cvetoče jablane, potočnice, temne smreke, listje mladih hrastov, praprot, borovnice, vijolice, bele marjetice, razcvetele šmarnice, zlatozeleno cvetje mladih smrek in borovcev, grmičevje, iz štorov poganjajoče mladike, drobna modrikasta cvetica, velik čmrlj, dolg črn mravljinec, ptiči v vejevju, kukavica, sinica idr.).

⁶ Prim.: »Vsem sije to majsko sonce, čmrlju in mravljinu, senicam in ščinkovcem, praproti in šmarnicam, hrastom, smrekam in borovcem, vsem božjim stvarjem, le človeku ne, človeku, ki ima dušo, razum in voljo, le srca ne« (Cankar 1975b: 32).

transcendentalno razumevanje narave in povezanost vsega z vsem. Čeprav Cankar naravo praviloma antropomorfizira, je do človekovega superiornega položaja kritičen, kar sporoča skozi zgodbe in refleksije. V okviru transcendentalnih opisov narave išče povezanost z vsemi pojavi, poudarja enakost in raznovrstnost v naravi. Posamezni opisi uničevanja in sekanja gozdov opozarjajo na pisateljevo ekološko zavest. V kritiki človekovih superiornih posegov v naravo mestoma poudarja, da so rastline ali živali bolj moralne od človeka. Cankar izhaja iz antropocentrične drže in se mestoma od nje tudi odmika. V antropomorfizirane rastline in živali projicira lastno socialno in moralno kritiko, vendar jim mestoma, še posebej ko nastopajo z lastno, človeku razumljivo ali nerazumljivo govorico, prizna tudi status samostojnega subjekta. Takrat vanje ni položena človekova želja, ampak le-te izrekajo strah pred človekom. Po drugi strani so Cankarjeve reprezentacije rastlin in živali še zmeraj močno zasidrane v kulturnih stereotipih (npr. srna stopa gosposko, bukev je mogočna, črv je ostudna golazen).

VIRI IN LITERATURA

- CANKAR, Ivan, 1968: Pred ciljem. *Zbrano delo*, 8. Ljubljana: DZS. 180–191.
- –, 1972: Na Golgato. *Zbrano delo*, 11. Ljubljana: DZS. 187–190.
- –, 1972a: *Hlapec Jernej in njegova pravica*. *Zbrano delo*, 16. Ljubljana: DZS. 5–72.
- –, 1974: Koncert na vrtu. *Zbrano delo*, 21. Ljubljana: DZS. 78–80.
- –, 1974a: Tičnica. *Zbrano delo*, 21. Ljubljana: DZS. 46–48.
- –, 1975: *Moje življenje*. *Zbrano delo*, 22. Ljubljana: DZS. 7–54.
- –, 1975a: *Grešnik Lenart*. *Zbrano delo*, 22. Ljubljana: DZS. 55–144.
- –, 1975b: Maj. *Zbrano delo*, 23. Ljubljana: DZS. 29–32.
- –, 1976: Realka. *Zbrano delo*, 25. Ljubljana: DZS. 130–136.
- CSAKY, Moritz, 2010: *Das Gedächtnis der Städte. Kulturelle Verflechtungen – Wien und die urbanen Milieus in Zentraleuropa*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau V.
- EMERSON, Ralf Waldo, 2007: Narava. *Zaupaj vase in drugi eseji*. Izbior, prevod in spremna beseda Miriam Drev. Ljubljana: Sophia. 178–221.
- JÜTTEN, Elisabeth, 2018: »Die Wirklichkeit ist teilbar«. Das Spiel mit Natur/Kultur-Hybriden in Ransmayrs episodischem Reiseatlas. Evi Zemanek (ur.): *Ökologische Genres. Naturästhetik, Umweltethik, Wissenspoetik*. Göttingen. 317–336.
- PIRJEVEC, Dušan, 1964: *Ivan Cankar in evropska literatura*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- SIMONEK, Stefan, 2002: *Distanzierte Nähe. Die slawische Moderne der Donaumonarchie*. Wien: Peter Lang V.
- –, 2004: Svet dunajskih parkov pri Ivanu Cankarju in Ivu Vojnoviču. *Jezik in slovstvo* 49/6. 81–90.
- SMOLEJ, Tone, 2008: Podoba Dunaja v slovenski književnosti. *Slavistična revija* 56/3. 343–354.

*Angel pozabe Maje Haderlap in
Francoski testament Andreia Makina*

BOŽA KRAKAR VOGEL
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
Boza.Krakar-Vogel@ff.uni-lj.si

Nova stara vprašanja o maturitetnem eseju

Razlog za ta prispevek so vprašanja, ki se bodisi vsa bodisi pa le nekatera pojavljajo malodane vsako leto v javnosti, posebno v medijih najraje tik pred pisanjem maturitetnega eseja na splošni maturi iz slovenščine. Neposredni povod pa so bila vprašanja novinarka Valentine Plahuta Simčič, ki je nato moje in drugih vprašanih odgovore povzela aprila 2018 v Delu.¹ Vprašanja so se dotikala tem, ki so obravnavane v nadaljevanju.

1 POGLAVITNA MERILA IZBIRANJA

O didaktičnih vidikih določanja meril za izbiro besedil pri pouku književnosti in posledično pri maturi sem obširneje pisala v prispevku za slovenski slavistični kongres l. 2005. Naj na kratko povzamem: pri vsakršnem izbiranju literarnih besedil za pouk je potrebno upoštevati oba udeleženca literarne komunikacije, učenca/dijaka in književnost.

Presečišče izbiranja besedil za maturitetni sklop² se oblikuje okrog temeljnega vprašanja, ali in s čim literarna dela, o katerih razmišlja komisija kot o izhodiščih za pisanje eseja, lahko nagovorijo maturanta s svojimi univerzalnimi človeškimi vprašanji. Maturanta pa razumemo kot bralca, ki je v predmaturitetnem šolanju razvil razmeroma visoko literarno zmožnost,³ da zmore investirati v dojetanje

¹ Valentina Plahuta Simčič: Včasih šest literarnih besedil, zdaj le še dve. *Delo*, 28. aprila 2018.

² Pojavljajo se tudi alternative, naj bi maturitetni sklop ukinili ali nadomestili z drugačno literarno podlago za pisanje eseja. Učitelji, ki so bili v raziskavi 2015 vprašani o tem, so v največjem odstotku (skoraj 40 %) predlagali »izbrana sodobna in klasična literarna besedila« – to pa je že zdaj tako. Za ukinitvev sklopa se niso zavzeli.

³ Ta, povzeto po ELO, vključuje: branje zahtevnih literarnih besedil in zanimanje za literarni kontekst, široko predstavo o literaturi iz različnih obdobij, smeri in kultur, široke interese, zanimanje za estetsko vlogo jezika in poetike različnih avtorjev, vsestransko zgodovinsko in kulturno znanje, ki ga je dijak zmožen uporabljati pri postavljanju prebranega besedila v

literarnih sporočil tudi določen premislek in bralni napor (Evropski literarni okvir – dalje ELO – 2012). Ob vprašanjih o možnostih literarne recepcije pri maturantih je potrebno razmisliti še o literarni vrednosti in reprezentativnosti⁴ posamičnih besedil ter o njihovi medsebojni primerljivosti. Vsaj eno literarno delo naj bi po možnosti bilo tudi iz nabora obveznih ali izbirnih avtorjev in besedil v učnem načrtu. Drugo pa z njim kompatibilno tako, da poleg primerljivosti vsebuje še stopnjo pretežno strukturne, tj. ne radikalne tujosti⁵ (Šlibar 2008), saj je taka radikalno tuja besedila težko predpisovati celotni populaciji. Izbiranje besedil ima namreč tudi pragmatične družbene vidike, tj., upoštevati mora tematsko in besedilno strukturno sprejemljivost za širok krog kurikularnih bralcev (Krakar Vogel 2016). Ti so poleg dijakov in učiteljev tudi starši, kulturna in druga javnost, ki katero od besedil hitro označijo kot neprimerno. Primerov, da je katero od besedil obveljalo za takšno, je veliko.⁶ Najpogosteje je tako zaradi domnevno

kontekst, uporabo različnih perspektiv (psihološke, politične, sociološke, filozofske, kulturne itd.) pri branju in interpretaciji besedil.

⁴ Reprezentativnost besedila nam pomeni njegovo mesto predstavnika (zvrsti, smeri, žanra idr.) v literarnem sistemu, ki ga delo pridobi z znotrajliterarno kakovostjo, potrjeno pri strokovnih in drugih kultiviranih bralcih, z večkratnim pojavljanjem v literarni in širši javnosti skozi daljše časovno obdobje (v kurikularni praksi je to povprečno 10 let).

⁵ Neva Šlibar (2008) po nemškem teoretiku Waldenfelsu povzema tri stopnje kulturne tujosti. Običajno, strukturno in radikalno. Prvo vsebujejo dela, ki ne zahtevajo od bralca odmikov od privajenih življenjskih vzorcev, druga in tretja pa ta napor zahtevajo. Tako se strukturna tujost »nanaša na vse, kar je zunaj določenega, nam znanega reda; življenjsko okolje se deli na »domač« in »tuj« svet. Potrebna je prilagoditev, sprememba nazorov, do določene mere tudi načina življenja, če se tej tujosti odzovemo. Zadnjo stopnjo predstavlja »radikalna« tujost, ki prehaja naše obzorje osmišljanja in jo lahko razumemo kot »presežek, eksces, ki prekoračuje obstoječe smiselno obzorje« (Waldenfels 1997: 37). K tej tujosti šteje Waldenfels »mejne fenomene, kot so eros, omama, spanec in smrt« (Waldenfels 1997: 37), prav tako sanje ali pojave prelomov, »kjer se oblike življenja zaletijo druga v drugo in se odcepijo, ne da bi prehod urejal nek krovni red« (Waldenfels 1997: 37). Večina literarnih besedil, ki jih za medkulturno obravnavo ponujamo pri tujejezičnem pouku, opisuje tujost in drugačnost, ki spada v srednji del, torej na drugo stopnjo, k strukturni tujosti: razlika v življenjskih svetovih in oblikah jasno nakazuje njihovo kulturno ločenost (2008: 23–24). – Izkušnje s sprejemljivostjo kurikularnih bralcev kažejo, da so tudi za obvezno branje celotne populacije, kakršen je maturitetni sklop pri slovenščini, najprimernejša besedila na drugi opisani stopnji, z morebitnimi (bolj estetskimi kakor vsebinsko tematskimi) ekskurzi v radikalno tujost.

⁶ Npr. ob Rožančevi *Ljubezni* (sklop 2002) ali ob Zupanovem *Menuetu za kitaro* (sklop 2005) je starše in celo poslanko Državnega zbora zmotila »pornografija«.

kvarnega vpliva oz. nevzgojnosti določene tematike. Tu bi mogli reči, da gre pravzaprav za problematične predstave določenega dela javnosti o »vzgojni« funkciji literature.⁷ Ta pričakovanja zožujejo pomensko razprtost besedila in kažejo nezaupanje v pouk literature, pri katerem teče pogovor o številnih ugodnih in manj ugodnih platih besedil, ki naj bi dijake opremil za samostojno presojo z različnih vidikov. Zato se zgodi, da zožene predstave širše javnosti pogosto zavrnejo tudi dijaki sami. Tako so npr. ob *Menuetu za kitaro* dijaki Škofijske klasične gimnazije na okrogli mizi o romanu izrazili ogorčenje – ne nad romanom, ampak nad nezaupanjem odraslih v njihovo samostojno presojo (kakovostnega) literarnega besedila. Podobno se je za maturante neproblematična izkazala v l. 2016/17 esejska tema o samomoru. – Na drugi strani se v javnih protestih znajde tudi kakšna čisto »nedolžna« literarna klasika, npr. l. 2016 *Ana Karenina*,⁸ češ da je dolgočasna, nesodobna, neberljiva. Tudi to stališče je z vidika pričakovanj o razvitosti literarne zmožnosti maturantov za sprejemanje besedil na stopnji strukturne, deloma celo radikalne tujosti problematično. Kakor so ti bolj ali manj opravičljivi in argumentirani javni ugovori po eni strani dobrodošel dokaz bralne zagretosti kurikularnih bralcev, ki dvigajo splošno slovensko bralno povprečje, in pozitivno opozorilo maturitetni komisiji, pa po drugi pri njenih članih povzročajo zaskrbljenost in celo avtocenzuro. Tako da se pogosto ni mogoče ogniti vtisu, da družbena občutljivost postaja podobna tisti pri ameriških študentih, ki odklanjajo repertoar literarno kvalitetnih del zaradi določenih »neprimernih« tem, ki žalijo takšno ali drugačno integriteto posameznikov.

⁷ O tem Tomo Virk (2018): »Literatura kot izjemno kompleksna jezikovna in duhovna stvaritev po mojem mnenju ne daje zares konkretnih, enoumnih in jasnih navodil za delovanje, tudi ne za etično ravnanje ali za etično držo. To ne pomeni, da literatura ni povezana z etiko. Vsako literarno besedilo ima tudi etično razsežnost. Ob branju literature lahko pridobimo, utrdimo ali spremenimo svoje lastne etične nazore. Literatura je neskončna zakladnica etičnih položajev, pa tudi moralnih sentenc in nazorov, celo napotkov, izraženih v govoru posameznih literarnih oseb ali pripovedovalca. A če bi na primer take sentence in napotke kar neposredno sprejemali ..., potem bi literaturo brali in razumevali naivno, podobno kot tisti policist, ki je med predstavo *Hamleta* skočil na oder in aretiral moralca.« To, pravi Virk, seveda ne pomeni, da se pri pouku etičnim presojam izogibamo, saj literarna besedila prav izzivajo razpravo o njih. Toda: »K etični drži vsakega pedagoga po mojem sodi, da se, kadar nastopa v vlogi avtoritete pred dijaki ali študenti, v največji možni meri odreče svoji lastni ideološki intervenciji. Dober pedagog jo bo unovčil kvečjemu na ravni enakopravnega dialoga.«

⁸ O tem Igor Saksida v eni od oddaj *Preverjeno*, na POP TV spomladi 2016.

Posledični vidiki temeljnih izbirnih načel

Opisani vidiki izbora imajo za posledice tudi nekatera od dejstva, ki jih navajamo v nadaljevanju.

Klasična in sodobna književnost

V zadnjih letih se razmerje med klasiko in sodobnostjo nagiba v prid sodobni književnosti. Najbrž je v ozadju tega spoznanje, da se sodobni mladi lažje odzivajo na probleme, kot so izraženi v sodobnejših besedilih in jeziku, in jim je klasika, sploh spričo splošnega upadanja bralnih interesov in sposobnosti, pogosto prezapletena, jezikovno in kulturno »tuja« in nezanimiva. A klasika kot vidik izbora vseeno ostaja – v zadnjih letih npr. *Ana Karenina* (2016), *Hamlet* (2014), *Revizor* (2012), saj bi bil brez nje literarni in kulturni svet bodočih izobražencev nedopustno skromen.⁹ Ta besedila namreč prav zaradi svoje drugačnosti pomembno sooblikujejo izkušnjo o univerzalnosti literature in prispevajo k širši bralni pismenosti, saj prebijanje skozi njih terja drugačne doživljajsko miselne in bralne procese, in je besedilo pogosto potrebno najprej razumeti in šele potem doživljati in »uživati« (Božič 2010).

Ponavljanje avtorjev in besedil¹⁰

Nadaljnja značilnost maturitetnih sklopov je, da se nekateri avtorji ponavljajo. Največkrat so to besedila Cankarja in Kovačiča. Na hitro je mogoče reči, da se najbrž eden in drugi večkrat pojavljata zaradi literarne kakovosti, reprezentativnosti, tem in obdelav, ki sodijo v trajni spomin bodočih izobražencev. Daleč največkrat je v sklopih zastopan Cankar, ker ga posebno kot dramatika ne moremo obiti v nobenem tovrstnem sklopu – tematsko mnogostranski, idejno aktualen, stilno intriganten, tako da spodbuja množico primerjav z različnih vidikov. Kovačič pa zaradi svojevrstnosti tematike in sloga, literarnosti, s katero iz zelo osebne perspektive spodbuja bralca k predstavljanju in razmišljanju o drugem in drugačnem – razmislek, ki je čedalje aktualnejši in pomembnejši.

Poleg avtorjev pa se v sklopih ponavljajo tudi čisto določena besedila. Npr. *Alamut* se je pojavil že trikrat, *Francoski testament* že drugič, *Pomladni dan* tudi že drugič, *Veliki briljantni valček* prav tako dvakrat ... - Ponavljanje nekaterih besedil

⁹ Manj je v 21. stoletju klasikov iz slovenskega realizma in iz obdobj pred njim. Zadnji je bil Tavčar z *Visoško kroniko* (2006), do leta 1999 pa so bili poleg njega zastopani še Kersnik, Linhart, Jurčič.

¹⁰ Seznam tematskih sklopov od 1995–2015 je v članku Darinke Ambrož (*Jezik in slovstvo* 2015, št. 3–4).

se po premisleku iz dosti razlogov ne zdi tako problematično kot na prvi pogled – maturanti so vsakokrat drugi, za pripravo preobremenjenih učiteljev pa je taka ponovitev kdaj pa kdaj celo dobrodošla. To hkrati kaže, da so našeta besedila »hvaležna« za primerjavo z različnimi drugimi in z različnih vidikov ter, kot kažejo izkušnje, lahko spodbujajo vsako novo generacijo k drugačnim odzivom in aktualizacijam.

Število besedil

Število besedil v sklopu se je z leti ustalilo pri dveh daljših besedilih ali štirih dramah. V prvih letih pa jih je bilo do šest (Ambrož 2015). Ideja ob snovanju mature je namreč bila, naj predstavlja maturitetni sklop po številu in načinu obravnave domače branje v zaključnem letniku. Vendar pa so se bralne navade mladih tako spremenile, da v zadnjih letih že dve knjigi maturitetnega branja predstavljata velik zalogaj. H krčenju je prispevalo tudi spoznanje, da je za poglobljeno branje posamičnih besedil, ki se zvečine berejo pri neposrednem pouku, potrebno veliko časa. – Sama menim, da bi bilo mogoče prozni sklop spet razširiti na vsaj tri besedila, saj so učitelji postali izurjeni v didaktičnih pristopih, branje pa bi pri pouku postalo bolj problemsko, namesto podrobnega (ki bi ga dijaki morali opraviti samostojno doma po določenih etapah). Mogoče bi bile tudi kombinacije poezije in dolge ter kratke proze, pa dramatike in ostalih dveh zvrsti ipd.

Poezija

Upravičen je očitek, da je poezija kot izhodišče za maturitetni esej neizkoriščena. Razlog je poleg manjše bralne motivacije dijakov za poezijo po Rebec Hreščak (2014)¹¹ tudi v tem, da pisci po sedanjih določilih pri pisanju razpravljalnega eseja besedil nimajo pred seboj. O poeziji pa je brez vpogleda v besedila še težje pisati kakor o prozi, čeprav je tudi to zahtevno, saj je za problemsko pisanje v eseju potrebno imeti »v glavi« celotno dogajalno premico, hkrati pa pisec trditev ne more argumentirati s citatom iz priloženega besedila. – Zato bi bilo v prihodnje potrebno tudi k naslovu za razpravljalni esej priložiti dele besedil, ki zadevajo naslovno temo. In seveda pesmi, kadar bodo vključene v sklop. Skratka, nekoliko se bo v prid širjenju izbora po številu ali zvrsti morala spremeniti maturitetna logistika.

¹¹ Mateja Rebec Hreščak je v raziskavi ugotovila, da kar 85 % gimnazijcev vseh letnikih bolj zanima proza kot poezija. In še, da branje poezije dojemajo kot intimno početje, o katerem neradi razpravljajo z drugimi.

Avtorice in maturitetni sklop

V javnosti postajajo vse ostrejši tudi očitki o zapostavljenosti avtoric pri izbiranju maturitetnega sklopa. Zlasti v književnosti do druge polovice 20. stoletja je tako zato, ker je bilo pisateljev preprosto več kakor pisateljic in so zato tudi v literarni zgodovini, kurikulu nasploh ter posledično v maturitetnem izboru številneje zastopani. Drugi razlog je, da komisija, in podobno lahko rečemo vsaj za naše literarne strokovnjake vse do zadnjih let, spolne pripadnosti avtorja ni štela za poseben kriterij izbora (a kakšna avtorica se je vseeno našla vmes – J. Austen, N. Sarraute). Kriterij ženske zastopanosti se je v osamosvojeni obliki pojavil šele v zadnjem času in maturitetna komisija to zdaj bolj upošteva – 2017 z A. Michaels, 2018 z M. Haderlap – ta je kajpak slovenska (dvojezična) avtorica in je napisala eno najkakovostnejših literarnih del v zadnjem času. »Posvojila« ga je tako komisija za Prešernove nagrade kot kritika, javnost itd., in nič ne de, če ga berejo tudi maturanti v slovenskem prevodu, ki je po avtoričinih besedah povsem enakovreden nemškemu izvirniku. Zato je tudi v maturitetnem sklopu za l. 2018/19 povsem upravičeno zastopana kot slovenska avtorica, ki je ustrezala tudi prej naštetim merilom izbiranja.

2 SPOZNAVNA ZAHTEVNOST MATURITETNEGA ESEJA

Pogosti so tudi očitki o spoznavni neustreznosti maturitetnega eseja, ki da pretežno pričakuje od piscev reprodukcijo snovi in ga je mogoče napisati brez branja besedil literarnega sklopa. »Kriva« naj bi bila preobširna neproblemska navodila za pisanje ter ponudba priročnikov, ki jih različne založbe vsak leto izdajo ob sklopu in ki snov predstavijo tako nazorno, da zadostuje za uspešno pisanje eseja zgolj branje priročnika. Nenazadnje pa tudi neločljivo in neustrezno analitično ocenjevanje.

Branje maturitetnega sklopa

Ustavimo se najprej ob tem, da je po izjavah dijakov mogoče napisati esej brez branja literarnih besedil.¹² Poznavajoč literarni pouk in prizadevanja učiteljev pri

¹² Tako je izjavila skupaj slaba tretjina brucev, tj. »svežih maturantov« v raziskavi, ki sta jo med 773 bruci in 235 učitelji l. 2015 skupaj opravila Slavistično društvo Slovenje in RIC, in so njeni rezultati objavljeni na spletu l. 2017. Natančno:

a) Da, oba romana sem prebral(a) temeljito in več kot enkrat.	269	34,80
b) Da, oba romana sem na hitro prebral(a).	276	35,71
c) Ne, ampak z vsebino obeh romanov sem se seznanil(a) z branjem povzetkov.	159	20,57
č) Ne, za branje nisem imel(a) motivacije.	69	8,93

pripravah na maturo v praksi, je tej trditvi težko v celoti verjeti. Literarna besedila se (celo bolj kakor bi bilo potrebno) temeljito obravnavajo in tudi berejo pri pouku. Zato je skorajda nemogoče, da bi tak odstotek dijakov zmozel čisto brez branja (vsaj pri pouku) priti do pisanja eseja, četudi dopustimo možnost, da samostojno knjig niso prebirali in so se zadovoljili s priročniki.

Manj špekulacij bi bilo, če bi dijaki pri obravnavi besedil pri pouku morali dosledno aktivno uporabljati svoj izvod besedila. Učinkovito bi po mojem bilo t. i. etapno branje – kombinacija šolskega in samostojnega domačega branja določenih etap besedila do določenega roka. Ob tem roku pa dijaki k pouku prinesejo svoje izvode besedil in pokažejo, kaj so podčrtali ali dopisali, citirajo opažena mesta in razpravljajo o prebranem. Sledi branje krajšega novega segmenta in razprava pri pouku in določitev naslednje etape za branje doma – tako vse dokler ni prebrana cela knjiga. Učinek take obravnave je, da dijaki zares uporabljajo svoj izvod knjige v šoli in doma, saj se njihovo branje sproti preverja – tudi tako, da pokažejo, na kateri strani so prebrali besedilo, o katerem menijo, da ga ne razumejo, in to sproti razčistijo v pogovoru s sošolci in učiteljem. Branje pa poteka po »obrokih«, ki so za samostojno branje obvladljivi in hkrati sproti preverljivi pri pouku. Šele potem sledi nekaj eksemplaričnih problemskih obravnav in pisanje nekaj esejev (Krakar Vogel idr. 2006).

Taksonomska zahtevnost esejskega pisanja

O tem, ali aktualni esej kot zgolj reprodukcijo, tj. obnavljanje po spominu, občutijo tudi dijaki in učitelji ali pa pri tem početju zaznavajo kakšne drugačne dejavnosti, je spraševala že omenjena raziskava (2017). Odgovori tako brucev kot učiteljev, ki so imeli z maturo opraviti l. 2015, kažejo drugače. Da matura razvija zmožnost branja literature in razpravljanja o prebranem, meni 69,41 % brucev in 84,68 % učiteljev, da izpit spodbuja sposobnost razumevanja besedil, pravi 56,39 % brucev in 74,89 % učiteljev, da spodbuja tvorjenje, pa 67,66 % brucev in 75,74 % učiteljev. Eksplicitno učitelji in dijaki menijo še, da se pri esejskem pisanju pričakujejo in ocenjujejo višje ravni znanja.¹³ Že ob aktualnem načinu priprav in pisanja eseja vpleteni torej zahtevnosti ne občutijo zgolj na ravni reprodukcije, ampak kot razumevanje, tvorjenje in ukvarjanje z branjem literature.

Postopna razmišljanja maturitetne komisije gredo v smer, da bi se raven problemskega razmišljanja in samostojnega pisanja dijakov o literaturi še povečala,

¹³ Na vprašanje »Menite, da sedanja matura iz slovenščine pričakuje in ustrezno oceni tudi višje ravni znanja?« je za esej pozitivno odgovorilo 64 % učiteljev in 69,73 % dijakov.

tako da bi bilo usmerjevalnih navodil manj in da bi se bolj približala obliki problemskih vprašanj in samostojne kandidatove izbire konkretnih vsebin. Torej, da bi se postopoma zблиževala dva tipa navodil, ki ju predstavljamo spodaj. Podčrtali smo podobnosti v taksonomski zahtevnosti.

Navodila za razpravljalni esej, junij 2017:

Samomor kot izstop iz kolesja sistema

Miriam in John se ne moreta prilagoditi sistemu, v katerega sta vstopila, zato iz njega izstopita s samomorom. Pojasnite, v kakšni osebnosti so Miriam in Johna oblikovale okoliščine, v katerih sta živela pred prihodom na Alamut oziroma v svetovno državo, in kako sama razumeta svojo vlogo v ureditvi, v kateri sta se znašla. Ali bi znali primerjati njuno navezanost na osebo nasprotnega spola, Miriamino na Hasana Ibn Sabo in Johnovo na Lenino, ter družbeno sprejemljivost te navezanosti znotraj sistema? Razložite, zakaj sta Miriam in John storila samomor, in se do njunega dejanja opredelite.

Alternativni predlog I. Saksida (2017):¹⁴

Skupnost, istost, stalnost. – Resnica je skrita, nič ni resnično, vse je dovoljeno!
Razložite in primerjajte prikaza skupnosti v prebranih romanih ter se opredelite do njune aktualnosti v času nastanka besedil in v sodobnosti (april 207).

Vidimo lahko, da alternativni tip navodil ni zahtevnejši zato, ker bi zahteval višje kognitivne dejavnosti kakor aktualna navodila (stopnjo zahtevnosti občutijo tudi udeleženci naše raziskave), ampak zato, ker pričakuje od kandidata bolj samostojno izbiro vsebine, ob kateri bo razlagal, primerjal, vrednotil. Ob tem pa predvideva, da je kandidat v fazi priprave na pisanje vse dodatne procese – tudi obnovo teksta in naslonitev na kontekst (reprodukcijo?) – zmožen opraviti sam, brez »pomožnih« usmeritev. Menimo, da se je doslej (predvsem pri učiteljih) nabralo dovolj izkušenj, da se bodo lahko dijaki pripravljali tudi na ta tip pisanja.

Ocenjevanje

V zadnjih letih se v strokovni javnosti problematizira tudi sedanji način ocenjevanja eseja, ki je pravzaprav vsebinsko razširjena zrcalna slika navodil piscem. Tak sistem je nastal zato, da so ocenjevalci lažje iskali izpolnitev zahtev iz navodil in jih pri analitičnem ocenjevanju ustrezno točkovali. Vendar pa so izkušnje pokazale, da aktualno ocenjevanje predvsem ne omogoča ustrezne ločljivosti

¹⁴ I. Saksida je predlog podal delovni skupini, ki je sodelovala pri omenjeni raziskavi.

med dobrimi in najboljšimi eseji kakor tudi ne dodelitve najvišjega števila možnih točk. To je v svojih raziskavah, predvsem v doktorski disertaciji, dodatno potrdila Sonja Čokl (2013). V premislek je ponudila alternativni predlog ocenjevanja vsebine na petstopenjski lestvici opisnikov s tremi podstopnjami znotraj vsake. Ocenjevalcem bi bila poleg tega v pomoč natančna razčlenitev sestavin izhodiščnih literarnih besedil – podatkovnega znanja, njegove uporabe v novih povezavah in osebni odziv oz. poglobljeno razumevanje pri kandidatu. Podoben sistem S. Čokl predlaga tudi za ocenjevanje jezika, ki naj ne bi tako usodno vplivalo na skupno oceno eseja kot zdaj. – Drugače pa Irena Velikonja Kolar (2017) meni, da je potrebno jeziku v eseju dati večjo veljavo, saj se poleg literarne preverja tudi kandidatova pisna zmožnost.

Obe strokovnjakinji ponujata upoštevanja vredne možnosti, za operativizacijo pa bo najbrž potreben sprejemljiv in izvedljiv kompromis.

Navedeni vprašalnik kaže tudi precej predlogov, da naj bi esej ne imel kar polovičnega deleža ocene pri izpitu iz slovenščine. To pa pomeni večjo spremembo in poseg v celotno strukturo izpita, o čemer bi bilo potrebno v prihodnje celostno razmisliti ob kakšni koreniti šolski reformi.

3 SKLEP

Maturitetni esej je z vseh vidikov kompleks občutljivih problemov, ki poleg strokovnega znanja in truda od snovalcev terjajo tudi kooperativnost z drugimi člani komunikacije in dobre živce. Ko je vtis, da je en problem rešen, se pojavi kopica drugih. Zato še tako goreča volja za spremembe in vsakoletne medijske »senzacije« pri teh vprašanjih trčijo ob odgovornost za uspeh maturantov in njihovo sprejemanje v praksi. Čas za vnašanje nekaterih dovolj premišljenih bo pri snovanju maturitetnega kataloga za maturo, ki bo čez dve ali tri leta. Poskusili smo navesti nekatere vire, ki kažejo morebitne prioritete tistih sprememb, ki so v strokovni javnosti, med učitelji in dijaki deležne največ podpore, rešitve pa z več zornih kotov razmeroma jasno začrtane.

LITERATURA

AMBROŽ, Darinka, 2015: Šolski esej in splošna matura iz slovenščine. *Jezik in slovstvo* 60/3–4.

BOŽIČ, Zoran, 2010: *Slovenska literatura v šoli in Prešeren*. Ljubljana: Založba Tangram.

ČOKL, Sonja, 2014: Predstavitev doktorske disertacije »Metodološka in vsebinska primerjava modelov ocenjevanja znanja pri maturitetnih esejih iz slovenščine« (dr. Sonja Čokl). *Psihološka obzorja/Horizons of Psychology* 23. 54–56.

- KRAKAR VOGEL, Boža, 2005: Merila za izbiranje literarnih del v pedagoškem procesu. Miran Hladnik (ur.): *Vloga meje ... Zbornik Slavističnega društva Slovenije 16*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.
- –, 2016: Oblike kurikularnega branja literature. *Otrok in knjiga* 43/95.
- KRAKAR VOGEL, Boža, AMBROŽ, Darinka, ŠIMENC, Brane, 2006: *Od spisa do eseja*. Ljubljana: DZS
- Evropski literarni okvir (ELO) = Literary Framework for Teachers in Secondary Education*. 2012. [Http://www.literaryframework.eu/](http://www.literaryframework.eu/). Dostop 13. 6. 2018.
- REBEC HREŠČAK, Mateja, 2014: *Obravnava klasične in moderne lirike v gimnaziji. Magistrsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- ŠLIBAR, Neva, 2008: *Sedmero tujosti literature – ali: O nelagodju v/ob literaturi*. Boža Krakar Vogel (ur.): *Književnost v izobraževanju – cilji, vsebine metode. Obdobja 25*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- VELIKONJA KOLAR, Irena, 2017: Šolski esej na splošni maturi iz slovenščine in primerjava šolskega eseja s pisnimi izdelki v drugih maturitetnih sistemih (s poudarkom na ocenjevanju). *Seminarska naloga v okviru doktorskega študija pri predmetu Didaktika slovenskega jezika in književnosti* (red. prof. dr. Boža Krakar Vogel).
- VIRK, Tomo, 2018: *Literatura, etika in pouk. Jezik in slovstvo* (v tisku).
- Vprašalnik o maturi (SdS in RIC), 2017. [Http://slov.si/doc/vprasalnik_studenti.doc](http://slov.si/doc/vprasalnik_studenti.doc). Dostop 15. 6. 2018.

ALOZIJA ZUPAN SOSIČ
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
alozija.zupan-sosic@ff.uni-lj.si

Družinski testament v romanu *Angel pozabe*

V romanu Angel pozabe Maje Haderlap sem s pomočjo zgodbenih in pripovednih stičišč raziskovala družinski testament, tj. družinsko izročilo, ki je najbolj razvidno prav v odnosu babica-prvoosebna pripovedovalka romana. Tega sem na zgodbeni ravni analizirala s primerjavo babice (primerjalni roman je Francoski testament Andreia Makina), babičine pomiritve potomcev in družinskega izročila, na pripovedni ravni pa v naslednjih lastnostih slovensko-nemškega romana: pričevanjsko-poročevalski stil, dramatični sedanjik in žanrsko sinkretični roman, tj. spoj družinskega, razvojnega, vojnega in avtobiografskega romana.

Dve uri zatem, ko babica s pomokanimi sivobelimi trebuščki nahrani žrelo peči, ta vrne hlebce na dan. Babica potegne vroč spečen kruh iz njenih ust, ga obriše s krpo, prekriža in mi ga položi v predpasnik. Odnesem ga v izbo, da se tam pohladi, odložim ga na mizo ali na prostrano klop pri peči. Vonj po sveže pečenem kruhu preplavi hišo. Babica obhodi vse prostore, kakor da se hoče prepričati, da je duh po drožih segel tudi do zadnjih koticov hiše.

Tako malo kruha smo imeli v taborišču, vidiš, toliko, s palcem in kazalcem pokaže velikost rezin, ki so jih delili zapornikom. [...]

V žepe svojega predpasnika spravlja drobtine in staro krušnjo skorjo. Ko gre po dvorišču in v hlev, raztrosi kruh živalim. Kokošim v velikem loku vrže drobtin, kravam in svinjam pa tlači skorjo v gobec. S kruhom se je treba spomniti tudi živali, reče babica, kruh, ki ga človek razdeli, se zmeraj vrne (Haderlap 2012: 9)

Ne, ni se zgodilo prvič, da sva se zavedla te dvojnosti v najinem življenju. Že samo življenje pri babici je dajalo občutek drugačnosti. Vedno je šla čez dvorišče, ne da bi prisledla na klop k babuškam, ki predstavljajo institucijo,

brez katere si ruskega dvorišča ni mogoče zamisliti. Kljub temu pa jih je zelo prijateljsko pozdravila, se pozanimala za zdravje tiste, ki je že nekaj časa ni videla ali jim naredila kakšno drobno uslugo, kot na primer to, da jim je svetovala, kako slanim mlečnicam odstraniti nekoliko kiselkast okus ... Vendar pa je med tem prijateljskim pogovarjanjem vedno ostala stoje in stare kramljavke so sprejemale njeno drugačnost. Vsem je bilo jasno, da Charlotte ni povsem taka kot ruske babuške.

Vendar to ni pomenilo, da živi odrezano od sveta ali ima določene družbene predsodke (Makine 2009: 24).

Svoje kratko razmišljanje o dveh maturitetnih romanih, *Angel pozabe* in *Francoski testament*, začnjam s primerjavo babice. Tako že takoj na začetku izhajam iz osnovne perspektive obravnave maturitetnih besedil, tj. iz primerjalnosti. Primerjalnost je tudi odgovor na vprašanje, ki se največkrat pojavi ob maturitetnih romanih: kateri kriteriji so vodili k izboru in zakaj prav ti kriteriji (Zupan Sosič 2015: 79–80). Letošnja maturitetna romana *Angel pozabe* (2011) in *Francoski testament* (1995), Maje Haderlap (1961) in Andreia Makina (1957), sta primerljiva na več ravneh; njuno primerljivost bom osvetlila tako, da se bom v glavnem posvetila prvemu romanu, drugega pa bom upoštevala kot primerjalni kontekst, na kar nakazuje že naslov moje študije. Poleg primerjalne analize bom uporabljala tudi nekatere naratološke metode, da bi zaradi pedagoških in didaktičnih vzgibov lažje sistematizirala številne podobnosti obeh romanov. In ker sistematizaciji najbolj ustreza dvoravninska¹ koncepcija romana, bom njune vzporednice razvrstila v dve skupini; najprej se bom posvetila zgodbenim stičiščem, nato pa še pripovednim.

¹ Dvoravninska koncepcija pripovedi izhaja iz razumevanja pripovedi kot binarnosti zgodbe in pripovedi, v kateri je pripoved drugačna od zgodbe. Če je zgodba povzetek dogajanja v naravnem časovnem zaporedju, pripoved pa enkratna literarna organizacija dogajanja, zasnovana glede na literarni učinek, je zgodba hkrati neka osnovna struktura, ki se pojavlja vedno, kadar uporabljamo jezik kot sredstvo organiziranja dogodkov in iskanja določenega smisla, reda in zakonitosti v njih, zato je z receptivnega stališča zgodba konstrukt, ki si ga ustvari vsak bralec ob prebiranju pripovedi. Najhitreje pojasnimo razliko med zgodbo in pripovedjo z razlago Chatmana (1986), ki je zgodbo določil za fabulativno raven pripovedi ali njen *kaj*, pripoved pa za diskurzivno raven ali njen *kako*, čeprav danes vemo, da je bolje kot dvojnost zgodbe in diskurza zagovarjati njuno pretočnost (Zupan Sosič 2017: 322, 358, 384).

ZGodbena stičišča

Zgodbenih stičišč je pri branju ali interpretaciji več, saj si pri konstruiranju zgodbe lahko pomagamo s podobnimi glavnimi liki ali njihovimi potezami, s pomembnimi dogodki in skupnimi temami² ali motivi; v tem članku sem si izbrala babico, babičino pomiritev vnukinje oziroma vnuka in družinsko izročilo. Iz odlomkov na začetku mojega besedila še ne moremo razbrati, da je babica v obeh romanih središčna os, okrog katere se vrtita družinski zgodbi, lahko pa že ugotovimo nekaj podobnosti in razlik. V slovensko-nemškem romanu je babica prinašalka in častilka kruha, simbola za preživetje in prijetno razpoloženje, v rusko-francoskem pa nosilka drugačnosti. Če slovenska babica peče kruh na tradicionalen kmečki način in ga zaradi taboriščne izkušnje ne samo spoštuje, ampak tudi časti, svojo apoteozo pa združi s preprosto modrostjo raz/dajanja (»kruh, ki ga človek razdeli, se zmeraj vrne«), je ruska babica prav tako vključena v preprosto življenje (daje nauke o slanih mlečnicah), a ga vendarle že takoj na začetku romana presega s svojo pokončno drugačnostjo. Babici sta si torej podobni po vključenosti v preprosto in težko podeželsko življenje, ki ga premagujeta s svojo modrostjo, vitalističnostjo in ljubeznijo. Druži ju tudi osrednja vloga v življenju vnukinje in vnuka, prvoosebni pripovedovalcev v obeh romanih, ki opazita na njej posebno karizmo, sposobnost premagovanja težav s humorjem in veseljem ter dobršno mero skrivnostnosti, torej vse to, kar naredi babico za najbolj zaželenega družinskega člana.

Osnovna razlika med njima je prav tako vidna že iz začetnih odlomkov: medtem ko gre v *Angelu pozabe* za kmečko žensko Marijo, zaznamovano s taboriščno travmo, prihaja Charlotte iz Pariza, njena drugačnost izvira torej iz omikanosti in razgledanosti druge kulture. Dodatno lahko pojasni babico tudi dogodek, ki sem ga že napovedala, tj. babičina pomiritev vnukinje ali vnuka. Za primerjavo sem si izbrala dva dogodka na začetku romanov: pomiritev vnukinje s steklenico kakava v prvem in pomiritev zmede zaradi kamna Verdun v drugem romanu. Haderlap (2012: 18–19) opiše dogodek kratko in poročevalsko; mama zaradi problemov s čebeljimi piki ne sme več pomagati očetu, zato ta prosi za pomoč najstarejšega otroka, tj. prvoosebno pripovedovalko. Skupaj točita med in se, za razliko od ostalih dni, počutita povezano in prijetno. Ker je hčerka od medu lepljiva, jo napadejo čebele in močno popikajo. Čeprav se trudi premagati bolečino brez joka, ji to ne uspe; babica ji za tolažbo pripravi steklenico kakava in ji s hladnimi obkladki obloži čelo in senca. Ko pije, jo zasači sorodnik in se ji posmehuje, da je že

² Seveda obstaja veliko več zgodbenih stičišč, naj naštejemo samo nekaj skupnih tem in motivov, npr. otroštvo, individualnost, družina, travme, empatičnost, umetnost, domovina in jezik ter izobraževanje.

prevelika za steklenico, a babica, ki na splošno upošteva tradicijo in pravila vzgoje ter se zaveda kršenja pravila »starosti«, jo v tem primeru zagovarja, češ da pije samo zaradi ublažitve bolečin.

Podobno trezno, empatično in umirjeno deluje tudi Charlotte. Makine (2009: 15) jo na splošno opiše kot »pravično in dobrohotno božanstvo, vedno skladno s samim seboj in brezhibno vedro«, kar ustreza tipu izjemnih literarnih oseb (to slovenska babica ni), kot jih je npr. vzpostavila ruska realistična (in tudi socialistična) književnost, diametralno drugačnih od sodobnih literarnih likov, ki niso več ne božanski ne junaški. Dogodek pa je pomemben zato, ker pisatelj (2009: 15–45) tu prvič predstavi svojo boginjo kot človeško osebo, ki celo joka. Jok je posledica igre vnukov, ko iz njene torbice jemljeta zavite kamenčke in jih izbirata glede na lepoto in zanimivost, en kamenček pa zaradi grdote vržeta stran. Takrat prvič zgrožena ugotovita, da tudi njuno babico lahko kaj vrže iz tira. Svoj jok pojasni z zgodbo in vnuka sta počaščena, da ju obravnava kot odrasla, saj samo njima pove svojo mladostno skrivnost: košček železa je spomin na njeno mladostno francosko ljubezen. A s tem zgodba o tem kamnu še ni končana, saj je povezana še s pripovedovalčevim razočaranjem, ko čez nekaj časa prebrska babičin kovček in ugotovi, da je babica v prid idealizaciji ali zanimivosti pripovedovanja marsikdaj prikrojila zgodovino. Vnuk zaradi razočaranja joka, babica pa mu v znak pomiritve v dlan tiho potisne njen kamen Verdun, torej svojo največjo svetinjo in najintimnejšo povezavo s Francijo.

Od skupnih potez babice in opisa pomembnega dogodka – babičine pomiritve potomcev – zlahka prestopimo k eni izmed osrednjih tem tega romana, tj. družinskem testamentu. Kaj je družinska oporoka, ki jo dobijo vnuki kot dediči tradicije v obeh romanih? Kako je ta zaveza potomcem oblikovana? Odgovor na prvo vprašanje bo nadaljeval z analizo zgodbenih stičišč, odgovor na drugo vprašanje pa bo skušal povezati pripovedna stičišča, ki niso pomembna samo za družinski testament, ampak tudi za celotno pripoved obeh romanov. *Angel pozabe* se loti družinskega izročila ambivalentno, saj po eni strani neimenovana vnukinja z veseljem vsrkava vaško izročilo, natančneje ljudske običaje, arhaična verovanja in celo različne vraže, medtem ko jo vojna zgodovina preveč izmuči in celo odvrne od družine zaradi različnih, predvsem očetovih travm.³ Usodna prenašalka

³ Za travmatski dogodek štejemo tistega, v katerem je bila oseba izpostavljena dejanski ali grozeči/zagroženi smrti, resni poškodbi ali spolnemu nasilju na različne načine in oče Zdravko izpolnjuje vse pogoje, razen zadnjega, za ta dogodek. Nekateri delijo travmo na travmo z velikim T in travmo z malim t, čeprav imajo travme z malim t lahko primerljive posledice kot travme z velikim T – v vsakem primeru sta pripovedovalkina babica in oče

družinskega izročila in tudi ohranjevalka družinskega spomina je vsekakor babica, ki zmore svoje taboriščne travme ponotranjiti tako, da jih preda svoji vnukinji na manj travmatičen način, kot jih je sama doživela. Če izhajam iz stališča relacijske družinske terapije, je babica znatno bolje predelala svoje travme zato, ker jih je znala ubesediti in s tem preprečiti, da bi jo grozno psihično in telesno trpljenje verbalno ohromilo ali zlomilo, kar se je zgodilo s sinom Zdravkom, hkrati pa jih je znala z zdravim odnosom do svojega telesa in življenja tudi premagovati. V primerjavi s svojim sinom, pripovedovalkinim očetom, je ozavestila rabo nebesednih in besednih čustvenih kompetenc, s pripovedovanjem zgodb si je torej odprla čustvene ventile, kar znanost (npr. Cvetek 2015: 37–42) imenuje razvijanje zmožnosti mentalizacije psihobioloških stanj. Dokaz za pravo predelavo vojnih travm je njen prag čustvenega odziva, ki se povsem razlikuje od sinovega: Marijin prag čustvenega odziva kaže na njeno čustveno stabilnost,⁴ Zdravkov pa na patološko destruktivnost in s tem nagnjenost k samomorilnosti, samoponiževanju in ogrožanju družinskih članov.

V nasprotju z družinskim testamentom koroške družine, ki je obremenilen za pripovedovalko prav zaradi travm, se zgodovinske travme v sibirski družini ne kažejo na tako poročevalski in pričevanjski način, saj so sublimirane v vzvišenost babičine podobe in lirsko sugestijo Atlantide. Knjiga *Francoski testament*, prav tako avtobiografski roman, nas uspe s svojim privzdignjenim jezikom postaviti med dve različni kulturi, ki vnuku Aljoši izrišeta Francijo kot nekakšno izmišljeno mitološko deželo, tj. Atlantido, s pomočjo katere intelektualno in estetsko pridobiva tudi konkretna ruska realnost. Le težko se odločimo, ali je to pripoved o Franciji ali Rusiji; najboljša rešitev je njuna pretočnost, ki obema dodaja presežne dimenzije in mehča njune ustaljene ali celo stereotipne predstave. Koliko je za družinsko

doživela travmo z velikim T. Verjetno ni ključno, ali dogodek izpolnjuje vse kriterije, temveč kakšne destruktivne posledice pusti na posamezniku ter kako te stresne izkušnje predela oziroma jih ohrani v spominu. Še ustrežnejši izraz kot travme z malim t se zdi Cvetku (2015: 55–57) izraz disfunkcionalno shranjene stresne izkušnje. Travmatične izkušnje negativno vplivajo tudi na medosebne odnose, saj z visoko stopnjo negativne čustvenosti vplivajo na težave pri ohranjanju intimnih odnosov, kar je očitno v očetovih odklonskih reakcijah.

⁴ Čustvena stabilnost je pojem, ki ga avtorji opisujejo s pomočjo več dimenzij, pri čemer med avtorji še ni potrebne skladnosti glede tega, katere so najbolj ključne oziroma bistvene dimenzije. Ena od teh dimenzij je prag čustvenega odziva, ki kaže na to, kako hitro posameznik začne doživljati kaotična občutja oziroma kako hitro postanejo občutja za posameznika moteča (Cvetek 2015: 37).

dediščino, ki jo določa testament kot intimna pogodba, največkrat dogovorjena samo ustno, določujoč jezik te družine, bom poskušala nakazati v nadaljevanju, še prej pa se bom posvetila pripovednim stičiščem; samo nakazati, saj je problematika prestopa jezika tako večplastna, da bi si zaslužila samostojni prispevek.

PRIPOVEDNA STIČIŠČA

Že primerjava odlomkov pokaže na različnost pripovedi obeh romanov. Če v *Angelu pozabe* prevladuje pričevanjski stil, gre v *Francoskem testamentu* bolj za nostalgično spominsko tehniko. Seveda je tudi v prvem romanu spomin zelo pomemben, saj prav tako izbira posamezne vtise v vlogi prevpraševanja pomena otroštva za osebno in nacionalno identiteto, vendar jih niza znatno bolj poročevalsko in tako, da delujejo večkrat manj predelano in z manjšo časovno distanco kot v drugem romanu. Prvi roman namreč pogosto uporablja t. i. dramatični sedanjik, tako da ima bralec občutek, da se dogodek odvija ravno ta trenutek, predbralčevimi očmi in hkrati tako, kot da bi se dogajal na odru. K vtisu dramskosti pripomore tudi posredovanje govora, saj je govor vključen v pripoved kot dialog med literarnimi osebami, notranji monolog in posebna »govorna« strukturiranost skladnje v primeru vstavljanja govornih izsekov brez napovedi (v odlomku je to npr. »Tako malo kruha smo imeli v taborišču, vidiš, toliko, s palcem in kazalcem pokaže velikost rezin, ki so jih delili zapornikom.«). Poročevalski stil dramatičnega sedanjika določa tudi tip pripovedovalca, ki se prav tako razlikuje od drugega romana: v prvem romanu prevladuje poročevalec⁵ s primesmi razlagalca in presojevalca, v drugem pa razlagalec s primesmi presojevalca in poročevalca. Ni čudno, da je poročevalski stil tudi bolj pričevanjski, saj v žanrskem sinkretizmu družinskega, razvojnega, vojnega in avtobiografskega romana v prvem prevladuje vojni roman, v drugem pa bolj družinski in razvojni roman.

Haderlap bolj načrtno in sistematično obdela vojno preteklost Korošcev v Avstriji kot Makine babičino vojno izkušnjo, saj se ukvarja s partizansko zgodovino, ki se dotika neposredno vseh družinskih članov, hkrati pa pisateljica želi osvetliti tematiko, ki v Avstriji še ni dovolj poglobljeno (niti literarno niti znanstveno) obdelana. V primerjavi s slovenskimi so koroški partizani doživeli drugačno

⁵ Poročevalec, razlagalec in presojevalec so pripovedovalci, ki so bili v svetovni literarni vedi označeni kot vrste nezanesljivega pripovedovalca, čeprav se lahko prenesejo tudi na zanesljivega pripovedovalca oziroma na različne tipe pripovedi. Vse tri pripovedovalce razlagam v svoji knjigi *Teorija pripovedi* (2017).

vrednotenje,⁶ presenetljivo podobno sprevrčanju zgodovinskih dejstev v današnji Sloveniji. V Avstriji partizani niso bili zmagovalci ali heroji kot je bilo značilno za Jugoslavijo; veljali so za morilce in izdajalce domovine. Po vojni so sicer še nekaj časa ohranili svojo pozitivnost, po Titovi zahtevi priključitve Koroške Jugoslaviji pa je avstrijska desnica antifašistični upor razglasila za izdajo domovine, sebe pa za borce za domovino. Ko so se zgodovinska dejstva popolnoma zamešala, so si lahko nacisti umili roke in prekrili svoje medvojno delovanje, kar zelo plastično opiše dogodek v gostilni (Haderlap 2012: 129), kjer Avstrijci očitajo Slovencem, da so bili partizani banditi in morilci ter tako spet ponavljajo staro nacistično propagando. Pripoved slovensko-nemškega romana ne deluje bolj poročevalsko le zaradi pričevanjskosti partizanske teme, ampak tudi zaradi etnoloških ambicij, predvsem na začetku romana, ko se s slikanjem podeželja približuje vaški povesti in njenemu opevanju ljudskih običajev, verovanj in navad. Etnološke ambicije razvija realistična tehnika, ki se ji pri nalaganju travmatičnih izkušenj pridruži še modernistična govornica nizanja okruškov in mučnega sestavljanja družinskega spomina.

Oba romana sta avtobiografska romana, v katerih nizanje okruškov in vtis naključnega povezovanja različnih psihičnih vsebin nista tipično modernistična niti samo realistična, kar sem že omenila pri razlagi prvega romana: na besedilni ravni je modernizem »ublažen« s kronološko in kavzalno logiko avtobiografske naravnosti. Verjetno ni odveč ponoviti staro dejstvo o fikcijskosti te naravnosti: avtobiografski roman namreč ni dokumentaristično gradivo, iz katerega bi lahko izluščili objektivne dokaze o življenju obeh družin. Da je obravnava objektivnih oz. v zunajliterarni resničnosti preverljivih dogodkov ali občutij drugačna v avtobiografskem romanu kot v avtobiografiji, nas pouči že sama vrstna razlika. Roman je namreč pripovedna vrsta, ki je že v svoji strukturi fikcijski in zato njegova osnovna vrstna poteza narekuje tudi avtobiografskemu romanu znaten delež fikcijskosti. »Avtobiografski roman je namreč fikcijska predstavitev biografskih izkušenj ali doživetij avtorja, v kateri so določeni življenjski podatki le gradivo, ki niso obdelani po načelu resničnosti, pač pa po nareku umetniške

⁶ Avstrija je sistematično prenašala krivdo svojih zločinov na Nemčijo ali ostale okupatorje, v romanu je to zgoščeno zapisano takole: »Pri vsem pa nima Avstrija nič z nacisti, sama je vendar žrtev, nič ne razume, sploh ni bila vmešana, ni je bilo zraven v težkih časih. Nihče v tej državi blaženega licemerstva ni z dobrodoščico pozdravil nacistov, nihče ni hrepenel po velikonemškem rajhu, nihče si ni umazal rok, nihče deloval za 'končno rešitev', samo majčkeno sodeloval, malce streljal z drugimi, malce somoril, majčkeno zaplinjal z drugimi, ampak to ne šteje, nič ne šteje.« (Haderlap 2012: 183)

strukture in namena ter simbolnega potenciala in stilizacije.« (Wilpert 1989: 68) V prid fikcijskosti pa lahko štejemo tudi razliko med doživljajočim in pripovedujočim jazom, ki nikoli ne more avtentično in samo objektivno predstaviti izbrane resničnosti.

Sledenje dvoravninski konceptiji pripovedi, torej delitvi na zgodbo in pripoved, nam je ponudilo kar nekaj zgodbenih in pripovednih stičišč, ki jim na koncu dodajam še razmišljanje o jeziku. Tega sicer lažje pripnemo na pripovedno raven, čeprav je tudi bistvena sestavina zgodbene ravni – tu jo razlagam kot jezikovno travmo –, kar samo dokazuje pretočnost obeh področij. Zaradi omejenosti svojega prispevka bom v nadaljevanju jezikovno travmo samo nakazala, njeno analizo pa bom uvedla z ugotovitvami Borisa Paternuja, ki se je v članku *Po sledeh jezikovnih travm* v sodobni slovenski književnosti sicer ukvarjal z jezikovnimi travmami v književnosti Florjana Lipuša, Lojzeta Kovačiča in Brine Svit, a bi njegove ugotovitve lahko prenesli tudi na obravnavani roman. Paternu (2005: 63) meni, da nosi pri starejših pisateljih (npr. Lipušu), ki so v mladih letih doživeli jezikovni genocid fašizma in nacizma, jezikovna prizadetost znake skrajnih stresov in travm. Pri današnjih mlajših avtorjih (npr. Svit), v času demokracije in globalizacije, pa gre za nasprotni pojav, in sicer za svobodno izbiro tujega jezika in za izstop iz slovenskega. Toda v obeh primerih jezikovne izpostavljenosti, genocidnem in globalizacijskem, spremljajo pisateljevo jezikovno zavest depresije in stresi. Sama dodajam, da bi lahko globalizacijsko izpostavljenost bolj natančno določila dva razloga, o katerih Paternu ni pisal, prisotna v več besedilih različnih avtoric in avtorjev, ki so zamenjali svoj jezik: terapevtski in reputacijski razlog.

O terapevtskem razlogu je večkrat govorila ali pisala sama Maja Haderlap, povzela pa ga je tudi literarna kritika, ko je pojasnjevala nadomestitev slovenskega jezika z nemškim, spremembo jezika pa večkrat primerjala tudi s položajem Brine Svit.⁷ Pri tej spremembi pa je spregledala pomembno dejstvo: Brina Svit nekatere svoje romane, ki jih je napisala v francoščini, tudi sama »prevede« v slovenščino, tako da imamo vendarle pred seboj njeno »govorico«, ne pa jezik prevajalca. Podobno je naredil tudi Makine, ko so mu francoski rokopis *Francoskega testamenta* zavrnil z ugovorom, da gre za poskus nekega Rusa pisati francosko; rešila ga je domislica, da je dostavil tudi »izvirnik« v ruščini in povedal, kako ga je

⁷ Brina Svit zagovarja svojo zavrnitev slovenščine in izbiro francoščine takole: »Odkar sem zaprta v svoj Torre in pišem v francoščini, sem odkrila marsikaj novega. Na primer: neke vrste osvoboditev. Končno lahko pišem o svoji mami hladno, suho, klinično, no recimo, skoraj. To bi gotovo veljalo tudi za mojega očeta, brata, stare starše ali mamo, domovino ... če hočeš pisati o svojih, je bolje izbrati drug jezik in ne tega, ki si ga dobil od svojih. Podedoval.« (Paternu 2005: 75)

sam prevedel. Prav odločitev za nemški jezik in ne vsaj za dvojezično⁸ delo, saj je roman prevedel Štefan Vevar, je slovensko literarno in kritičsko javnost tudi razdelila na dvoje. Makine, za razliko od Haderlap, odločitev za francoski jezik ne motivira z jezikovno terapijo, pač pa z občutkom nadnacionalnosti, značilni za pripadnost EU. Terapevtski razlog za prestop jezika se mi zdi za prvi roman sicer smiseln, a bi mu dodala še reputacijskega,⁹ ki ga je Haderlap razložila kot željo predstaviti to tematiko širši (nemški) skupnosti. Odločitev se je izkazala za zelo podjetno, kar potrjuje že sam uspeh romana, npr. prestižna nagrada Ingeborg Bachmann, nagrada Bruna Kraisyja za politično knjigo leta, nagrada mesta Rauris, večkratni ponatis romana in s tem njegovo množično branje.

Odločitev za nemški jezik je seveda osebna odločitev in bi bila znatno manj opazna (takšna je npr. pri pisateljici Svit), če bi se zgodila samo v tem romanu (tudi kasnejša pesniška zbirka je spet izšla samo v nemškem jeziku) in če avtorica ne bi bila predstavnica slovenske manjšine na Koroškem v času, ko je raznarodovalna politika dobila neonacistična krila. To, da je osebna odločitev na avstrijskem Koroškem vedno tudi politična odločitev, je v romanu (Haderlap 2012: 162) izraženo takole:

Zaradi meje, ki je lahko v očeh večine v naši deželi samo nacionalna in jezikovna meja, se moram izrekati in legitimirati. Kdo sem, h komu spadam, zakaj pišem slovensko ali govorim nemško? Taka izrekanja imajo senčno dvorišče, po katerem postavajo prikazni z imeni zvestoba, posest in ozemlje, moje in tvoje. Prestopanje meje tu ni naravno početje, je politično dejanje.

Dvom razrešuje še naprej v romanu, zelo povedno npr. na strani 170, na kateri prvoosebna pripovedovalka iskreno priznava, da se je slovenščina iz njenih

⁸ Če kaže odločitev za nemščino odmik od prekletstva nemščine kot lagerskega jezika v romanu, me vendarle v literarnozgodovinskem aspektu žalosti pragmatično dejstvo, da se je pisateljica raje kot za lastni prevod svoje knjige ali vzporedno pisanje slovenskega in nemškega romana odločila za pisanje samo nemškega romana in s tem slovenskemu romanu odtegnila rojstvo kvalitetnega romana, saj lahko roman le pogojno umestimo v sodobni slovenski roman.

⁹ Naj reputacijski razlog, ki je seveda pri vsakem avtorju drugače motiviran, razložim z besedami Brine Svit: »Zakaj hočem zamenjati svoj jezik? Nihče me ne sili v to, niti ne namiguje česa podobnega. Ali pa vsaj zelo od daleč. Spominjam se, da sem vprašala Philippa Sollersa, kaj bi naredil, če bi se rodil v tako majhnem jeziku, kot je moj. 'Zamenjal bi ga za večjega,' je vzkliknil. Lahko je govoriti, lahko je vzklikati, sem pomislila, od tega bo dve ali tri leta.« (Paternu 2005: 75)

predalov izselila, kar je opazno tudi v vrsticah njenih pesmi, ki tako »zdrsnejo v novo obleko«. Nova preobleka pa je, tako kot je pisal že Paternu, zahtevala tudi jezikovno stisko, mogoče celo manjšo travmo:

Hrepenenje po pisanju otopi. Moji zanesenjaški načrti se razbijejo. Obkrožajo me raztresene besede, kakor da sem jih, ko me je zlomil obup, zalučala na tla, zdaj pa jih ne morem več pobrati. Občutek imam, da sedim na gomili črepinj. (Haderlap 2012: 171)

Seveda ena avtorica še ne more dokazovati pogubnosti asimilacije, lahko pa nas prisili k razmišljanju o njenih posledicah. Da zamenjava manjšinskega jezika z večinskim, slovenskega z nemškim, ni tako preprosto dejstvo, dokazuje tudi knjiga Florjana Lipuša *Poizvedovanje za imenom* (2013: 56–57), roman, ki ga je pisatelj na avstrijskem Koroškem napisal iz ogorčenosti in obupa zaradi »etičnega spodrsrljaja« obravnavanega romana, ki ga imenuje preselitev jezika iz spodnjega v zgornjega:

Pred to knjigo je bilo napisanih sicer nešteto drugih, a bile so napisane v nepravem jeziku. [...] In krajanom se je zdelo primerno, da čim bolj glasno popraznujejo njeno preselitev, njej na čast uprizarjajo groteskni ples, ki se z vsakimi zavrtljajem spreminja v mrtvaškega.

Lažje razumemo Lipuševo ogorčenost, če njegovo zavezanost slovenskemu jeziku povežemo z usodo njegove matere, ki so jo med vojno, ko je imel komaj šest let in bratec dve, odgnali v taborišče Ravensbrück, kjer je končala v krematoriju. To strašno doživetje sam povezuje tudi s svojim razmerjem do maternega jezika:

Kacetovska usoda moje matere me ni nikoli zapustila. Notranje zavezanega sem se čutil in se še čutim tej njeni usodi, ki si jo je nakopala prav zaradi jezika. Več kot obvezujoč se mi je zdel, ko pa so ga ljudje iz naših krajev plačevali z življenjem. Iz tega notranjega odnosa je pognalo veselje do jezika, iz tega veselja pa veselje do literature. (Pibernik 1983: 256–257)

Terapevtski in reputacijski razlog globalizacijske izpostavljenosti jezika v romanu *Angel pozabe* spremljajo različne bivanjske stiske, ki v romanu nimajo konkretnih ali jasnih obrisov in izpeljav, saj se zapisujejo v zatikanja, besedne prelome, zamolke ali metaforične zgostitve, ki se na koncu romana ne zaključijo, pač pa jezikovno stisko še poglobljajo z odprtim koncem. *Angel pozabe*, ki ga kliče prvoosebna pripovedovalka, najbrž ne bo opravil svojega osnovnega poslanstva – izbrisati iz

njenega spomina sledove preteklosti (npr. zaključni odlomek na strani 210). Neuspešen je tudi zaradi tega, ker ga je premagal angel zgodovine, ki je s svojimi krili obsenčil prostor taborišča. Kaj to pomeni za glavno literarno osebo in kaj pomeni roka babice, ki ji spet, tako kot na začetku romana, nekaj nakazuje; reče ji namreč, naj bo tiho. Kaj pomeni tišina za družinski testament, tj. za izročilo, ki ga sprejmemo od svojih prednikov v celem paketu, z jezikom vred? Je to prekinitev družinskega testamanta ali samo premolk med njegovimi signali?

LITERATURA

- CVETEK, Mateja, 2015: Vloga čustvenega procesiranja v relacijski zakonski in družinski terapiji. Barbara Simonič (ur.): *Relacijska družinska terapija v teoriji in praksi*. Ljubljana: Teološka fakulteta. 35–49.
- CVETEK, Robert, 2015: Travmatična izkušnja in relacijska družinska terapija. Barbara Simonič (ur.): *Relacijska družinska terapija v teoriji in praksi*. Ljubljana: Teološka fakulteta. 49–67.
- HADERLAP, Maja, 2012: *Angel pozabe* (prev. Š. Vevar). Maribor: Litera.
- LIPUŠ, Florjan, 2013: *Poizvedovanje za imenom*. Maribor: Litera.
- MAKINE, Andrei, 2009: *Francoski testament* (prev. N. Dobnik). Maribor: Litera.
- PATERNU, Boris, 2005: Po sledih jezikovnih travm v sodobni slovenski književnosti. *Jezik in slovstvo* 50/2. 63–77.
- PIBERNIK, France, 1983: *Čas romana: pogovori s slovenskimi pisatelji*. Ljubljana: CZ. 256–257.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2015: Stičišča v maturitetnih romanih Otroške stvari in Otroštvo. *Jezik in slovstvo* 60/2. 79–94.
- –, 2017: *Teorija pripovedi*. Maribor: Litera.
- WILPERT, Gero von, 1989: *Sachwörterbuch der Literatur*. Stuttgart: Kröner.

NADJA DOBNIK

Ljubljana

Francoski testament v kolesju pozabe in zgodovine

Ustvarjalni svet Andreia Makina je neločljivo povezan z rusko in francosko kulturo, z vprašanji univerzalnih vrednot in bivanjskih stisk posameznika v kolesjih družbenih sprememb, diktatur in totalitarizmov, predvsem pa z vizijo o poslanstvu literature in pisanja. Njegova lastna življenjska usoda – razpeta med otroštvom in mladostjo v Sovjetski zvezi ter življenjem in ustvarjanjem po prihodu v Francijo – se v njegovih romanih razraste v mozaik številnih življenjskih usod posameznikov, družin in skupnosti obeh dežel, ki imajo za ozadje zgodovinske prelomnice 20. stoletja in odmeve številnih političnih in družbenih dogodkov iz preteklosti. Makinov pisateljski opus danes obsega 15 romanov, eno dramsko besedilo ter številne članke, eseje in razprave, v katerih kritično in angažirano spremlja sodobno družbeno dogajanje, štiri romane pa je med letoma 2001 in 2011 izdal pod psevdonomimom Gabriel Osmond. Za izjemen prispevek, ki ga ima njegovo pisateljsko delo za francosko kulturo, je bil leta 2016 sprejet v Francosko akademijo.

I MAKINOV PRIPOVEDNI SVETOV MED RUSIJO IN FRANCIJO

V Makinovih romanih je glavno dogajanje najpogosteje postavljeno v Sovjetsko zvezo, Francijo ali Rusijo pred razpadom Sovjetske zveze in po njem, rdeča nit dogajanja pa prehaja v vzporedne zgodbe, ki segajo v preteklost, bodisi da osvetljujejo osebno zgodovino glavnih oseb ali primerljive vzporedne svetove.

Povezanost obeh dežel je prikazana skozi usodo oseb in družin, ki potujejo med obema svetovoma – Francozov, ki so prišli v Rusijo, in Rusov, ki so se znašli v Franciji ali na drugih celinah. Makinove osebe potujejo iz ene dežele v drugo iz različnih razlogov. Francoze pripelje v Rusijo iskanje novih priložnosti za delo in življenje (Charlottinega očeta, zdravnika Norberta Lemonnierja), v nekaterih primerih se pridružijo humanitarnim odpravam ali Rdečemu križu (Charlotte) ali vojaškim misijam (letalec Jacques Dorme), nekatere ženske pridejo z možem ali ostanejo zaradi moškega in Rusije iz različnih razlogov ne zapustijo več (Albertine,

Charlotte). Rusi pa se v Franciji znajdejo najpogosteje kot emigranti, nekateri iz političnih razlogov (po Oktobrski revoluciji, kasneje zaradi represij stalinističnega in sovjetskega režima), drugi v pričakovanju boljšega življenja pred razpadom Sovjetske zveze ali po njem, kot na primer Aljoša. Zunaj Francije pa v Makinovih romanih pogosto srečamo Ruse v vlogi tajnih agentov ali uslužbencev različnih vladnih služb.

Za Ruse je Francija predvsem idealizirana podoba obljubljenе dežele, povezana s predstavo o izjemni književnosti, bogati zgodovini in duhovni širini. Soočenje z resničnim življenjem je zato boleče razočaranje, saj idealizirana, z literarno čarobnostjo navdahnjena Francija v resničnem življenju ne obstaja. V *Francoskem testamentu* Aljoša po prihodu v Francijo to izkusi, ko se znajde v bedi in brezdomstvu, zave se razkoraka med resnično Francijo in Atlantido svojega otroštva:

[...] po svojem bistvu je bila to romaneskna dežela, dežela, sestavljena iz besed, kjer so reke tekle v kiticah, kjer so ženske jokale v aleksandrincih in kjer so se moški dvobojevali v pamfletih. Kot otroka sva s sestro odkrivala Francijo na tak način, preko literarnega življenja in njegove besedne snovi, ki jo je pesnik prelil v sonet in skrbno izpilil.

Toda razočaranja ob prihodu v Francijo ne doživljajo samo Rusi, podobno tujost in nelagodje občuti na primer Albertine, ko se po moževi smrti s hčerko sicer nekajkrat še vrne v Pariz, ki pa ji je vsakič bolj tuj: zaradi »družinskih razprtij«? »Hladnosti v odnosih med bližnjimi«, nenaklonjenosti družine do »avanturistke«, ki je »namesto lepих zlatih sanj vsakokrat prinesla tesnoba divje dežele in svojega uničenega življenja«? Charlotte je takrat še premajhna, da bi razumela vzroke, se pa kasneje zave, da za Albertine »ni bil samo Norbertov grob tisti, ki jo je vezal na to ledeno deželo (Rusijo), ampak tudi temačna ruska preteklost, katere omamni strup je čutila pritekati v svoje žile.«

Vendar bolj kot usodna privlačnost tuje dežele na Makinove osebe vplivajo sama potovanja, stiki z drugimi deželami in sobivanje z drugačnimi kulturami – te jih globoko spremenijo, zato se ob vrnitvi »domov« počutijo drugačne, s svojimi izkušnjami, spoznanji in pogledi so presegli okolje, iz katerega so odšli ali v katerem so se znašli. Za vse glavne osebe Makinovih romanov je ključnega pomena ta bivanjska izkušnja tujosti v svetovih, med katerimi potujejo fizično ali intelektualno. To občutenje tujosti in drugačnosti pogosto niha med čudenjem in globoko povezanostjo z deželo, kot to izrazi Charlotte:

Veš, Aljoša, včasih se mi zdi, da mi je življenje te dežele povsem nerazumljivo. Da, da sem še vedno tujka. Po več kot pol stoletja, odkar živim tukaj. Tisti 'samovarji' ... Ne razumem. Nekaj ljudi se je njihovemu pretepu smejala!

Včasih pa si rečem, da razumem to deželo bolje, kot jo razumejo Rusi sami. Kajti v sebi že dolga leta nosim obraz tistega vojaka ... Kajti začutila sem osamljenost, ki jo je občutil ob tistem jezeru ...

Podobno je tudi spoznanje Aljoše po nekaj letih bivanja v Franciji:

Rekel sem si – najprej z grenkobo, nato z nasmehom, da moje francosko-rusko prekletstvo še vedno obstaja. Vendar, če sem bil kot otrok prisiljen prikrivati svoj francoski pečat, je zdaj oviro predstavljala moja ruska stran.

Sobivanje z drugačnimi svetovi, ki osebe spremeni, seveda ni samo geografsko, fizično (npr. selitev iz ene dežele v drugo, beg pred represijami), prav tako je lahko metafizično, intelektualno in čustveno: odkrivanje drugih svetov skozi branje, poslušanje zgodb, raziskovanje zgodovine in spominov. To se v *Francoskem testamentu* zgodi Aljoši, ki mu vedoželjnost in navdušenje nad vsem francoskim vtisneta neizbrisen pečat in oblikujeta njegovo dvojno identiteto, s tem pa tudi obenem razdvojenost. Aljoševo navdušenje nad Francijo in francoskim jezikom se že pri dvanajstih letih razvije v zavedanje o drugačnosti, ki jo sprva dojema pozitivno, na primer v situaciji, ko ju s sestro množica čakajočih pred trgovino izrine iz vrste:

Pa vendar, ko sem zaslišal tiste čarobne besede, sem se počutil drugačnega od njih. (...) Preprosto je zaradi trenutka, ki sem ga nosil v sebi (...) vse okrog naju postalo relativno: to mesto in njegove zelo stalinistične razsežnosti, to živčno čakanje in topoglavo nasilje množice.

Zavedanje lastne drugačnosti in obenem sprejemanje tega spoznanja je skupno vsem glavnih osebam Makinovih romanov. Le redko ta drugačnost ni boleča, večinoma ima usodne posledice, saj pomeni nepodrejanje pričakovanjem okolice in pravilom družbe, nepristajanje na konvencije, vztrajanje pri lastnih vrednotah in prepričanjih (Življenje neznanega moškega, Glasba njegovega življenja, Rekvijem za Vzhod).

2 KONTRAPUNKT VOJN, REPRESIJ IN NAVIDEZNEGA MIRU

Naj gre za ruske ali francoske državljane, so v Makinovih romanih v ospredju usode posameznikov, ki so jih življenjske okoliščine prestavile iz kolesnic na videz mirnega in predvidljivega življenja, jih postavile pred dramatične odločitve in jim zaznamovale življenje. Najpogosteje so okoliščine teh sprememb povezane z zgodovinskimi prelomnicami 20. stoletja: ruskimi revolucijami, 1. in 2. svetovno vojno in razpadom Sovjetske zveze, pa tudi s političnimi in družbenimi spremembami, ki so tem revolucijam in vojnarnam sledile.

Na eni strani revolucije in vojne – oktobrska revolucija in obe svetovni vojni – s svojo neposredno brutalnostjo in oboroženimi konflikti sejejo grozo, smrt in uničenje, pomenijo neposredno življenjsko nevarnost in pogosto prisilijo ljudi k hitremu ukrepanju in radikalnim odločitvam. To so okoliščine, ko se posameznik znajde na preizkušnji in se njegova osebnost izkristalizira in izkaže na najbolj nepredvidljive načine, včasih kot nesebično junaštvo, pogum, odločnost in požrtvovalnost, včasih pa, nasprotno, kot strahopetnost ali izdajalska zahrbtnost.

Tem dramatičnim prelomnicam sledijo navidezno zatišna obdobja po revolucijah in vojnarnah. V teh obdobjih stiske vojnega časa zamenja soočenje s posledicami: travme zaradi prestanega strahu, groze ali mučenj, soočenje s telesno iznakaženostjo in pohabljenostjo, izguba najbližjih in razpad družine.

Dogajanje v *Francoskem testamentu* obsega tako rekoč celotno 20. stoletje in vse zgodovinske prelomnice, težišče pa je postavljeno v Rusijo v čas po oktobrski revoluciji, predvsem v obdobje od leta 1921 do srede 70. let. Za Rusijo je obdobje po Oktobrski revoluciji čas opustošenja, hudega pomanjkanja in strahotne lakote, nastanka Sovjetske zveze (1922) in začetka političnih sprememb, ki so vodile v diktaturo komunistične partije, zapriseženo sovraštvo do evropskih kapitalističnih držav in po letu 1927 v mračno obdobje stalinističnih čistk in represij. V Rusiji je imela tako 2. svetovna vojna – tragedija nepredstavljenih razsežnosti, trpljenja in sejanja smrti s strani nemškega okupatorja – za ozadje čas stalinističnih represij, notranjih obračunavanj, vseprisotnega strahu in negotovosti, kar je globoko in za dolgo zaznamovalo vso državo.

Različna zgodovinska obdobja so v *Francoskem testamentu* prikazana v povezavi z življenjem Charlotte Lemonnier, pripovedovalčeve babice, ki se je rodila leta 1903 v Parizu, nato s starši prišla v sibirsko mesto Bojarsk in od tam prihajala v Francijo in Pariz. Čas 1. svetovne vojne je preživela v Parizu, kjer je ostala do leta 1921, ko se je vrnila v Rusijo in nato tam ostala do svoje smrti. To je tudi kronološka rdeča nit romana, pri čemer prva tri poglavja, postavljena v Sovjetsko zvezo, obsegajo obdobje pripovedovalčevih osebnih stikov s Charlotte do sredine 70. let oz. odhoda

v tujino; v 4. poglavju pa se dogajanje prestavi v Francijo v začetek 90. let in sklene s Charlottino smrtjo.

Čas 1. svetovne vojne je v Franciji prikazan skozi spomine Charlotte, ki je bila ob začetku vojne stara enajst let in je po odhodu matere Albertine ostala v družinski hiši v Neuillyju. Na tisto obdobje so ostali predvsem Charlottini nejasni, fragmentarni spomini, povezani v mozaik črno-belih prizorov veselih nevest, ki so se »s poskočno filmsko naglico« spremenile v objokane vdove. V vojni je padel tudi Charlottin stric, njeno življenje pa je poleg negotovosti in »blede pošastnosti nemških zepelinov« nad Parizom zaznamovalo delo z ranjenimi vojaki v bolnišnici v Neuillyju: »Njen prvi stik z moškim telesom je bil pogled na raztrgano in krvavo moško meso ...«. V tisti čas segajo tudi ugibanja o Charlottini prvi ljubezni – vojaku, od katerega je dobila sloviti kamenček »verdun«, poimenovan po enem najbolj tragičnih prizorišč prve svetovne vojne v Franciji.

Po 1. svetovni vojni se pripoved iz Francije preseli v Rusijo, kamor se Charlotte leta 1921 vrne v upanju, da bo našla mater in se z njo dokončno vrnila v Francijo. Pripovedovalčev pogled je sicer skrajno oseben in izrazito osredotočen na Charlottino francosko preteklost: »V resnici sem tem nočnim zaupnostim prisluškoval zato, da bi izvedel čim več o francoski preteklosti svoje babice. Ruska plat njenega življenja me je manj zanimala«, vendar je Charlottino življenje globoko povezano z utripom ruskega vsakdanjika, zato se v ozadju Aljoševega vznesenega pripovedovanja izrisujejo številni prizori iz življenja v Rusiji, ki segajo od leta 1921 pa vse do 90. let, ko Aljoša v Parizu od ruskega poslovneža dobi še nekaj zadnjih novic o Charlotte in Saranzi. Ta mozaik ruske stvarnosti sega od Charlottinega »srečanja s peklom« – s prizori kanibalizma, opustošenja, krutosti in nasilja, ki jim je priča med vračanjem proti Sibiriji; soočanja s hudo lakoto, ki pestita Albertine in Charlotte v času po Charlottini vrnitvi; absurdnosti komunikacije s topoumnim partijskim funkcionarjem glede potnega lista; težaškega dela na kmetiji; rušenja cerkvenih zvonikov in arhitekturnih elementov na meščanskih zgradbah; do straha in negotovosti v času stalinističnih čistk, ko je Charlotte v Buhari »mesece in mesece za oknom, prekritim z ledom, čakala, da odbije slovita tretja ura zjutraj« in upala, da se bo Fjodor vrnil domov:

Ljudje so izginjali bodisi na delu, bodisi sredi noči, doma, po tem, ko se je po zasneženih ulicah pripeljal črn avto. Prepričana je bila, da se mu nič ne more zgoditi, vse dokler ga bo čakala za oknom in dihala v ivje.

Skoraj neopazno se kasneje razkrije, kako globoko je aretacija očeta, ki se je zgodila med novoletnim praznovanjem, zaznamovala hčerko, Aljoševo mater:

Zdaj sem vedel, zakaj je bil v naših praznovanjih novega leta prisoten nemir (...) Kljub veselju mojega očeta, kljub darilom, pokanju petard in bleščanju jelke, je bilo to neotipljivo nelagodje prisotno. Kot bi sredi nazdravljanja, pokanja zamaškov in smeha nekoga pričakovali.

O veliko prežgodnji smrti matere in očeta pripovedovalec ne pove veliko, čeprav je bil star komaj 15 let, njegova bolečina in stiska pa privreta na dan v trenutku, ko svojo jezo zaradi »francoskega bremena« usmeri v Charlotte.

Življenjska zgodba Charlotte Lemonnier obsega krvavo stoletje prevlade vojaških diktatur in ideoloških totalitarizmov, ki so spreminjali in brisali zgodovinski spomin, vsilili ljudem svojo verzijo zgodovinske resnice in s tem poglabljali razkol med generacijami in mlade odtrgali od izročila prednikov. Sovjetska realnost, v kateri odrašča deček Aljoša, je primer za opustošenje in nemo usodo milijonov ljudi, ki so jih vrtinci zgodovine posrkali vase, jih oropali iluzij in prihodnosti. Od zapornikov v gulagih, sirot in otrok, ki so jih za svoje vzeli tuji očetje, do nepredstavljivega števila vdov, zlorabljenih žensk, vojnih invalidov, samovarjev, »neskončnih sprevodov pohabljenih teles« med 2. svetovno vojno, ob katerih v Charlotte oživi spomin na ranjence iz 1. svetovne vojne (»Včeraj je bilo!«) in uzre »življenje kot enolično zaporedje vojn, kot neskončno obvezo na nikoli zaceljenih ranah. In hreščanje jekla na vlažnih tlakovcih ...« Del tega mozaika pa so tudi zgodbe o nesebičnosti, požrtvovalnosti in dobroti, ki jih v veliki meri poseblja prav Charlotte. Čeprav skozi oči pripovedovalca spremljamo Charlotte kot enkratno, izjemno in neponovljivo, se v njeni usodi zrcali tragedija nešteti – tisočih in milijonov – posameznikov in družin iz časa Sovjetske zveze.

Za razliko od nekaterih drugih Makinovih romanov v *Francoskem testamentu* strahote vojn in stalinističnih čistk niso v ospredju, prisotne so v ozadju, v zakulisju pripovedovalčevega prekipevajočega navdušenja nad francosko avro Charlotte in najstniško zazrtost vase in svoje občutenje sveta. Kljub tej odmaknjenosti in fragmentarnosti pa pretresljivi prizori iz sovjetske stvarnosti niso nič manj sugestivni in zlovešči.

3 CHARLOTTE LEMONNIER – MED PRIPOVEDOVALČEVIMI SPOMINI IN**RESNIČNOSTJO**

V *Francoskem testamentu* je pripoved izpeljana iz zadnjega stavka v romanu: »Manjkale so mi samo še besede, s katerimi bi to lahko izrazil.« Iz te točke – spoznanja in odločitve, da bo Charlottino življenje zapisal – steče pripovedovalčev tok spominov na Charlotte in na vse, kar je povezano z njenim življenjem. Je poklon in spomenik. Pripoved na brezkompromisno osebni, iskren in čustveni način povzema pripovedovalčeve spomine na Charlotte in njeno »življenje, ki je povezovalo tako različna obdobja: začetek stoletja, obdobje, ki je bilo skoraj arhaično in skoraj tako legendarno kot Napoleonova vladavina, in konec našega stoletja, konec tisočletja. Vse te revolucije, vojne, neuspele utopije in uspele diktature. Njihovo bistvo se je zrcalilo v bolečini in radosti njenega življenja.«

Pripovedovalčev pogled se spreminja v ritmu njegovega odraščanja. Aljoševi otroški spomini so spomini na poletne počitnice v Saranzi in odkrivanje čarobnosti francoskega sveta. To je pogled na babico, ki predstavlja »neke vrste pravično in dobrohotno božanstvo, brezhibno vedro in vedno skladno s samim seboj« in obenem »gospe s čudnim neruskim poreklom«, ki se pred očmi vnukov preobrazi »v poslanko Atlantide, pogreznjene v čas«. Pripovedovalec odkriva Charlottino življenje skozi zgodbe, anekdote, družinske fotografije, knjige in časopisne izrezke iz časa, ko je bila majhna. Spomini na tisto obdobje – Charlottini in pripovedovalčevi – so otroški spomini in zato mestoma zamegljeni, nerazumljivi, nenavadni, z izjemo nekaterih dogodkov, ki so se zaradi svoje dramatičnosti vtisnili globoko v Charlottin spomin, npr. obup Albertine na moževem pogrebu, občutek sramu v šoli zaradi obutve, odkritje razbitih ampul morfija, pogled na elegantno Albertine pred zadnjo vrnitvijo v Pariz). Prizori iz preteklosti se izostrijo, ko Charlotte leta 1921, pri osemnajstih letih, potuje čez pekel opustošene Rusije. Ta ekstremna izkušnja soočenja s krutostjo, nasiljem in smrtjo izostri njene čute, zato so tudi spomini, čeprav posredovani fragmentarno, natančnejši in sugestivnejši.

Pogled najstnika – Aljoše pri približno dvanajstih, trinajstih letih – je zrelejši, obogati se tudi z vsem, kar sliši od družine, sorodnikov in znancev, zbranih v »zakajeni kuhinji v dolgih zimskih večerih«:

Poslušal sem jih. In tudi sam odkrival rusko usodo Charlotte, vendar na svoj način. Nekatere komaj omembe vredne podrobnosti so se v moji glavi razrasle in prerasle v cele skrivnostne svetove. Drugi dogodki, ki so jim odrasli pripisovali velik pomen, so šli neopazno mimo.

Charlottino življenje je neizčrpen vir za pogovore in obenem nevtralen teren, na katerem se lahko odrasli izognejo mučnim prerekanjem, povezanih s spomini na vojno, in pozabijo na lastne stiske in brezizhodnost življenja.

Charlotte je v tem ruskem svetu delovala kot prava nezemljanka. Nič ni imela skupnega s kruto zgodovino te prostrane dežele, z njeno lakoto, revolucijami, državljanskimi vojnami ... Mi, Rusi, nismo imeli izbire. Kaj pa ona? Preko njenega pogleda so gledali nerazpoznavno deželo, kajti sodila jo je kot tujka, včasih morda naivna, vendar bolj bistrovidna od njih.

Aljoševo odraščanje poteka med dvema svetovoma, med ruskim vsakdanjikom in med francoskim duhom, ki ga vsrkava preko Charlotte, pa tudi sistematičnega branja in raziskovanja zgodovine. Bolj ko odrašča, bolj boleča in polna nasprotij postaja razdvojenost svetov, ki ju nosi v sebi, njegov odnos do Francije in francoskega jezika postaja vse bolj intimen in kritičen, predvsem takrat, ko se preplete s predstavami o čutnosti in spolnosti in s prvimi erotičnimi izkušnjami. To je trenutek, ko samega sebe uzre kot »čudnega mutanta, nesposobnega živeti v resničnem življenju« in se jezen odloči, da bo obračunal s Charlottino Francijo in izbrisal svoj francoski pečat:

Nezavedno sem Charlotte zameril, ker je preživela moje starše. Zameril sem ji njeno mirnost v času pogreba moje matere. In njeno zelo evropsko življenje z njegovo zdravo pametjo in urejenostjo, ki ga je živela v Saranzi. V njej sem videl posebljen Zahod, tisti racionalni in hladni Zahod, do katerega so Rusi čutili neozdravljivo zamero.

Aljoša svojo najstniško stisko, nemoč in skrajno občutljivost prelije v jezo do Charlotte, zato se vrne v Saranzo, odločen, da se bo v soočenju s Charlotte znebil nevzdržnega bremena:

S svojim krikom sem hotel preliti vse te podobe na Charlotte. Od nje sem pričakoval odgovor. Hotel sem, da pojasni, da se opraviči. Kajti ona je bila tista, ki je prenesla name to francosko senzibilnost – njeno lastno – in me obsodila na mučno življenje med dvema svetovoma.

Vendar ga takrat Charlotte ne sprejme kot otroka in poslušalca fantastičnih zgodb, pač pa kot odraslega. Čuti in razume njegovo stisko in ga pomiri, in Aljoša

se iz nekdanj očaranega poslušalca zgodb spremeni v pozornega sogovornika in zaupnika.

To je bil začetek najinega poletja, mojega zadnjega poletja, ki sem ga preživel v Charlottini hiši. Naslednjega jutra sem se prebudil z občutkom, da sem končno sam svoj. Po meni se je razlezel občutek velikega miru, grenkega in vedrega obenem. Ni se mi bilo treba več boriti med svojo rusko in francosko identiteto. Sprejel sem se.

Pripovedovalčev pogled na Charlotte se sklene na zadnjih straneh romana – dvajset let kasneje, v Franciji, po Charlottini smrti, ko Aljoša prebere pismo, iz katerega izve, kdo je njegova prava mati in kakšne so v resnici njegove vezi s Charlotte. To je trenutek, ki njegovo življenje postavi na glavo in poruši vse njegove predstave o družinskih vezeh in poreklu, predvsem pa o francoskih koreninah, na katerih je tako dolgo in vztrajno gradil svojo identiteto. Ob tem se zave, da je njegova vez s Charlotte veliko globlja od sorodstvenih vezi: pomeni povezanost z vrednotami in izročilom, ki presegajo jezik in meje držav. Predvsem pa v njem dozori odločitev, da Charlotte ne bo pustil izginiti v pozabo: njeno življenje bo zapisal.

4 »BISTVO PISANJA JE VIZIJA, NE JEZIK.«

»Zakaj pišemo?« vpraša Andrei Makine.

Nekateri pišejo, da druge zabavajo, drugi pišejo o sebi. Že zelo mlad sem veliko razmišljal o teh vprašanjih. Moje misli so se obsesivno vrtele okoli vprašanja, kako bi lahko ustavil čas. Na kakšen način bi ustavil čas, da ljudje, ki so okoli mene, ki so mi ljubi in dragi, ki pa se starajo in za katere vem, da bodo nekoč umrli, ne bi izginiti in za vedno potonili v pozabo. Kako bi lahko zanje in zase ustavil čas.

Andrei Makine verjame v moč besed, pisanja in ustvarjanja:

Pisatelj ima moč, da na novo ustvari čas, da ga izbriše in obvladuje z besedami. In tudi moč, da ustvari nove osebe glede na svoje lastne izkušnje. Edini je, ki lahko preseže realnost, se pravi, jo vidi tako, kakršna je pod prevleko iz zlata, srebra ali bronca, ki jo prikazujejo na eni strani televizija in na drugi intelektualci v službi političnega, medijskega ali sociološkega diskurza. Nekultura preplavlja medijske valove in ekrane. Obljublja srečo in

bogastvo, deluje kot mentalna droga, ista kot tista, o kateri govori veliki inkvizitor Dostojevskega.

Danes je literatura v veliki meri namenjena zabavi. Želi vas raztresti, vas odtegniti od vsakodnevnih skrbi, aktualnega dogajanja in življenja, od vas samih. To ni prava literatura. Prava literatura je tista, ki vas napelje k temu, da se zaveste, da ste sami, da ste edinstveni, da imate v življenju malo časa, da se bo to življenje hitro izteklo. Moteča je, neprijetna, prinaša nemir. Prisili nas, da se zavemo minevanja in svoje končnosti.

Književnost je zadnji prostor upora pred stroji za poneumljanje. Je zadnje pribežališče svobodne misli, zato bi njeno prostituiranje moralo veljati za zločin proti človeštvu. Pisati pomeni metafizično izbiro, preobrazbo, popolno predanost. Postaneš nekdo drug in če pisanje ni doživeto na tak način, si samo dober obrtnik, ki dela romane. Izjemna vera je potreba, da pišeš sam v svojem kotu, ne da bi bil prepričan, da bo tvoje delo objavljeno. Izjemna vera je tudi potrebna, da verjameš, da lahko spremeniš svet.

Andreï Makine se s svojim bogatim, izbranim in poetičnim jezikom, predvsem pa izpiljenim slogom, postavlja ob bok največjim mojstrom francoskega jezika, z njim se lahko primerjajo le redki sodobni francoski pisatelji. Danes je v Franciji priznan kot francoski pisatelj in nihče več se ne sprašuje, zakaj piše v jeziku, ki ni njegov materni jezik. Sam pravi, da

[...] pisanje v jeziku, ki ni materni jezik, omogoča distanco, ki je avtor pri pisanju v maternem jeziku nima, in pomeni velik izziv v raziskovanju izraznih možnosti jezika. Skozi pisanje v tujem jeziku se odpirajo številna vprašanja o jeziku, o njegovih pomenskih in čustvenih plateh, ki si jih pisatelj v lastnem jeziku navadno ne postavlja. Obenem pa pisanje v tujem jeziku pomeni določen odmik od velike literarne tradicije lastne literature, ki je lahko zelo obremenjujoča.

Makine poudarja, da je bistvo pisanja vizija, ne jezik.

Jezik je stvar svobode in izbire. Pravi jezik niso besede, ampak pogled na svet in način bivanja. Pri pisanju namreč ne gre le za besede, za stil, in tudi ne za zaporedje stavkov: gre predvsem za vizijo. Pišemo z očmi, ne s peresom. S peresom lahko pišete lepe romane, delate lepe stavke, 'zelo francoske', vendar v njih ne bo vizije.

Makinovo ustvarjanje je vizija pisanja kot upora proti kolesjem minevanja in pozabe. V *Francoskem testamentu* je izražena v spoznanju pripovedovalca, da je edini način, da Charlotte ne potone v pozabo, da o njej piše.

Edino pisanje, edino poetična beseda ima moč, da iz pozabe in anonimnosti iztrga usode posameznikov – izjemnih, vendar anonimnih – in jih ohrani kot dragocena pričevanja preteklosti, v obrambo pred poneumljanjem sodobnih medijev, pred brisanjem spomina in pozabo.

LITERATURA IN VIRI

- ARGAND, Catherine, 2001: Pogovor z Andreïem Makinom. *Lire*, februar 2001.
- BOŽIČ, Kristina: *Ubijam smrt* (intervju). <http://kristinabožic.wordpress.com/works-in-slovenian/evropski-pisatelji-in-evropske-identitete/Andreï-makine-francija/>.
- CLÉMENT, Murielle Lucie, 2008: *Andreï Makine: Présence de l'absence: une poétique de l'art*. Amstrdam: Universiteit van Amsterdam.
- CLERMONT, Thierry, 2009: Pogovor z Andreïem Makinom: Ma langue grand-maternelle. *Le Figaro Livres*, 8. 1. 2009.
- DOBNIK, Nadja, 2005: Andreï Makine (spremna beseda). *Andreï Makine: Francoski testament*. Maribor: Litera.
- –, 2009 : Andreï Makine in njegovo ustvarjanje. Vita Žerjal Pavlin idr. (ur.): *Esej na maturi 2010: [maturitetna romana: Lojze Kovačič: Prišleki, Andreï Makine: Francoski testament]*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 91–103.
- –, 2010: Življenje neznanega moškega – ruski testament Andreïa Makina (spremna beseda). *Življenje neznanega moškega*. Ljubljana: Družba Piano. 209–212.
- TALLON, Jean-Louis, 2003: Pogovor z Andreïem Makinom: L'écriture est une vision. *Horspresse*, april 2002.
- TISON, Jean-Pierre, 2003: *Amour franco-russe*. *Lire*, februar 2003.

Cankarjevo priznanje v osnovnih in srednjih šolah

JOŽICA JOŽEF BEG
Šolski center Novo mesto
jozica.beg@guest.arnes.si

Zakaj razpravljati o tekmovanju za Cankarjevo priznanje na slavističnem zborovanju?

Prispevek predstavlja izhodišča za razpravo o tekmovanju za Cankarjevo priznanje. Predstavlja spremembe v zasnovi tekmovanja po šolskem letu 2007/08, ko je namesto Slavističnega društva Slovenije začel tekmovanje organizirati Zavod RS za šolstvo, in opozarja na nekatere težave, s katerimi se soočajo mentorji pri pripravah in vrednotenju spisov oz. esejev.

Razlogov za razpravo o tekmovanju za Cankarjevo priznanje je več: na prvem mestu je dejstvo, da je to edino tekmovanje v znanju slovenščine, ki poteka na večini osnovnih in srednjih šol, torej so vanj močno vpeti številni učitelji slovenščine, tudi člani Slavističnega društva Slovenije. Čeprav je bil pobudnik tekmovanja v znanju slovenščino prav Slavistično društvo Slovenije, je od šolskega leta 2007/08 organizator tekmovanja Zavod za šolstvo Republike Slovenije, ki je že pred tem sodeloval kot soorganizator.

Na tekmovanje, ki poteka že od leta 1976, so med letoma 1997 in 2006 vplivale različne šolske reforme, a se je kljub temu ohranilo in organizacijsko širilo. Od leta 1998 statistični podatki kažejo, da se je tekmovanja vsako leto povprečno udeležilo deset tisoč učencev in dijakov iz Slovenije in zamejstva (Pirc 2012). Prelomno leto v zgodovini Cankarjevega priznanja je bilo šolsko leto 2007/08, ko je Slavistično društvo zaradi finančnih težav odstopilo od organizacije tekmovanja. Pri Zavodu RS za šolstvo je bila imenovana strokovna komisija – Komisija za tekmovanje iz slovenščine za Cankarjevo priznanje (v nadaljevanju Državna komisija), ki je prvič samostojno izpeljala tekmovanje. Izbrala je krovno temo tekmovanja, določila besedila ter oblikovala naloge oz. navodila, prilagodila pravilnik tekmovanja novi organizaciji (tri stopnje: šolsko, regijsko in državno tekmovanje), pripravila merila za vrednotenje in ocenjevalne obrazce za pisanje razlagalnega spisa za vse tri

stopnje tekmovanja, organizirala tekmovanje s pomočjo strežnika DMFA, ovrednotila naloge državnega tekmovanja, pripravila zaključno prireditev in poskrbela za logistično podporo tekmovanja (Saksida 2011). Spremenila se je tudi oblika tekmovanja: pisanje naloge objektivnega tipa iz jezika in književnosti (45 min.) ter pisno nalogo (90 min.) je zamenjala sistematična priprava na pisanje esejskega razmišljanja oz. razlagalnega besedila o izbranih zahtevnejših književnih delih (prav tam). Sprememba je sicer vzbudila dvome v objektivnost ocenjevanja in uravnoteženost med jezikovnimi in književnimi vsebinami, vendar pa so šole novi koncept sprejele. V zadnjih letih se je Cankarjevo tekmovanje razširilo na vse razrede osnovne šole in ohranilo vse srednješolske tekmovalne stopnje (1. in 2. letnik/ 3. in 4. letnik gimnazije in srednjega strokovnega izobraževanja, srednje poklicno izobraževanje).

Cankarjevo tekmovanje je oblika preverjanja bralne zmožnosti za posebej motivirane in boljše bralce, za katero se prostovoljno odločijo tekmovalci in šole ter sprejmejo njegov celoten vsebinsko-organizacijski izziv. Tekmovanje ohranja visoko raven zahtevnosti, saj je namenjeno kritičnim bralcem, ki so zmožni problemskega pristopa, prav z izbiro problemskih besedil pa vznemirja strokovno in širšo javnost.

Čeprav smo lahko zadovoljni z razširjenostjo tekmovanja v osnovnih šolah, pa opazamo velik upad števila tekmovalcev v srednjih šolah. V letu 2010/11 je na primer tekmovalo 34174 tekmovalcev, od tega 3075 devetošolcev in le 827 dijakov prvega letnika srednje šole; v drugem letniku je tekmovalo le še 237 dijakov (Saksida 2011). Ker je malo verjetno, da zmožnost literarnega branja in bralni interesi v enem letu tako upadejo, je treba iskati razloge druge, morda v neposrečeni izbiri besedil, lahko tudi pragmatičnosti srednješolcev, ki na drugih tekmovanjih v znanju lažje pridejo do priznanj in s tem do točk za Zoisovo štipendijo. Morda je razlog v preskromni podpori šolskih vodstev, zlasti na strokovnih šolah, med nezanemarljive ovire pa vsekakor sodita slaba dostopnost knjig v šolskih knjižnicah ali knjižnem trgu ter pomanjkljiva podpora Državne komisije mentorjem in predvsem ocenjevalcem. Nedvomno so mentorji strokovno usposobljeni za vsebinsko pripravo na tekmovanje. Težave se pojavijo pri vrednotenju izdelkov, kar se kljub zelo natančnim navodilom za ocenjevanje odraža v razmeroma velikem številu uspešnih pritožb na področnem tekmovanju. To vzbuja upravičene dvome v objektivnost ocenjevanja in nezadovoljstvo pri mentorjih. V desetih letih, odkar poteka tekmovanje za Cankarjevo priznanje pod okriljem Zavoda RS za šolstvo, so se namreč res zmanjšali stroški tekmovanja na učenca (Saksida 2011) žal tudi na račun tega, da ni poskrbljeno za njihovo izobraževanje. V

pomoč so jim namreč le smernice, objavljene na spletu, in medtem ko imajo mnogi srednješolski učitelji izkušnje z vrednotenjem maturitetnih esejev, osnovnošolski teh izkušenj nimajo.

Zaradi navedenih razlogov je razprava o tekmovanju v znanju slovenščine za Cankarjevo priznanje nujna, pričakujemo pa, da predlogi učiteljev ne bodo naleteli na gluha ušesa ali aroganco organizatorjev tekmovanja, ki pomembno prispeva k razvijanju jezikovnih in literarnih zmožnosti nadarjenih učencev in dijakov.

VIRI IN LITERATURA

- PIRC, Vlado, 2012: Tekmovanje v znanju slovenščine za Cankarjevo priznanje med letoma 1997 in 2007. *Jezik in slovstvo* 57/1–2. 35–48.
- SAKSIDA, Igor, 2011: Tekmovanje za Cankarjevo priznanje: zasnova, cilji, vprašanja. *Revija za elementarno izobraževanje* 4/4. 49–69.

IGOR SAKSIDA

Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani,

Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem

igor.saksida@pef.uni-lj.si

Cankarjevo tekmovanje in sodobne oblike preverjanja bralne zmožnosti

Cankarjevo tekmovanje je oblika spodbujanja in razvijanja branja zahtevnih besedil; besedil, ki jih ne berejo kar vsi otroci v razredu in ne le za spontani bralni užitek, ampak zato, da bi dokazali višje razvite zmožnosti branja in pisanja. Predvsem v tekmovalnih skupinah od vključno šestega razreda naprej – prej ima tekmovanje predvsem bralnospodbujevalno vlogo, a je kljub temu usmerjeno k doseganju visokih pričakovanj in je zato namenjeno bolj zmožnim mladim bralcem – je bistveno, da tekmovalci postopoma in vodeno razvijajo zmožnost kritičnega branja književnosti. Poleg temeljitega poznavanja vsebinskih in slogovnih prvin izbranih besedil se soočajo s snovnim ozadjem pripovedi, poznavanjem povezave med celotnim avtorjevim delom in izbrano knjigo, spoznavanjem značilnosti izbrane književne vrste – vse to po jasnih temeljitih bralnih korakih:

1. podrobno branje leposlovnega besedila (npr. s sprotnim zapisovanjem v dnevnik branja ali z uporabo drugih bralnih in učnih strategij – poudariti velja metodo tesnega branja od vrstice do vrstice (Krakar Vogel 2014: 25–35), še posebej, če v besedilu zasledimo nenavadne, npr. starinske besede ali zahtevne tvorjenke,

2. povezovanje leposlovnega besedila in sobesedila z znanjem literarne teorije in zgodovine in

3. ponovno podrobno branje književnega dela ter razmislek o tem, kaj v besedilu je sodobno, kaj povezano z zgodovino, kaj aktualno, kaj po mnenju bralca zastarelo (in zakaj), kako besedilo presega okvire časa, v katerem je nastalo, kako ga je torej mogoče aktualizirati – vse to v pogovoru z mentorico ali mentorjem branja in drugimi sobralci.

Priprava na tekmovanje (npr. kot problemski pouk v skupini (Žbogar 2013)) sama po sebi, če je vodena strokovno in odgovorno, tekmovalce seznanja z zasnovo in izvedbo preizkusa bralne zmožnosti. Okvirna navodila za pisanje naloge na

književno temo tako ne zajemajo vsega, kar se od tekmovalca pričakuje, ko na tekmovanju oblikuje razlagalni spis ali esej. Učence oz. dijake je treba zato opozoriti, da v svoj spis smiselno vključujejo tudi književno znanje (zvrstno-vrstne oznake, podatki o avtorjih, medbesedilne primerjave, ustrezno citiranje, misli iz spremnih zapisov ipd.), saj vse to soustvarja bolj poglobljen odziv na naslov pisne naloge. Ker navodila za pisanje besedila niso »niz vprašanj«, na katera je treba odgovoriti, ampak opredeljujejo temo, o kateri naj bi tekmovalci pisali samostojno, inovativno in prepričljivo, je pomembno, da ne glede na okvirna navodila pri pisanju uporabijo znanje, ki je za temo spisa relevantno. Bistveno je, da mentorji z učenci oz. dijaki razmišljajo o aktualnosti književnih sporočil, tj. o tem, kako jih sodobni mladi bralec doživlja, razume in vrednoti; ob tem velja poudariti, da naj mladi bralci poskušajo med pripravo preseči »zgolj« izražanje subjektivnih vtisov o prebranem, naj se (na)učijo svoje doživljanje primerno opisovati, ga utemeljevati, primerjati z avtorjevim pogledom na stvarnost oz. književnost in njene osrednje teme – v vse to naj, glede na stopnjo tekmovanja in svoje recepcijske zmožnosti, vključujejo tudi prej omenjeni kontekst kritičnega branja. Ob vključevanju književnega znanja ter aktualizaciji besedila je temeljni namen pisnih nalog (na vseh stopnjah) spodbujanje subjektivnega in argumentiranega vrednotenja književnih besedil – predvsem dijaki naj torej v njem izrazijo svoje lastno razumevanje ter tehtno in prepričljivo interpretacijo besedil. Taka opredelitev je povsem v skladu s taksonomsko nadgrajujočo se razvrstitvijo stopenj bralne zmožnosti; videti je, da najboljši tekmovalci vsekakor dosegajo (vsaj) 4. (razlagalno branje) oz. tudi 5. stopnjo (literarno branje), saj:

- »razlikujejo več možnosti razumevanja, interpretirajo motive in druge relevantne sestavine. Zmožni so empatije in hkrati objektivne distance ob uporabi konteksta zgodbe.
- Zanimajo jih pripovedne tehnike, npr. ustvarjanje napetosti in stilistična orodja, npr. ironija. (...) Vrednotijo tudi estetsko plat – so sposobni kompleksnega vrednotenja. Sposobni so utemeljiti svoje branje in upoštevajo drugačne interpretacije.
- Zmorejo brati tudi modernejše avtorje. Pripravljeni so vlagati v branje določen napor. (...) Literaturo razlikujejo od realnosti, razumejo, da je umetnost. Poglobljajo se v tudi neznana doživetja in izkušnje oseb. (...)
- Splošno in literarno teoretično in zgodovinsko znanje omogoča branje modernih in klasičnih besedil, ki so lahko oddaljena od njihovih izkušenj, tako zvrstno tematsko kot stilno. (...)

• Zanima jih tekst in literarno zgodovinsko ozadje – pomen in vloga teksta v kulturno zgodovinskem kontekstu daje orodja za spoznavanje preteklosti in različnih nekdanjih kulturnih identitet.« (Krakar Vogel 2018: 12–13)

Razvijanje (naj)višjih stopenj bralne zmožnosti pa ni edini cilj in dosežek tekmovanja – to očitno deluje tudi bralnomotivacijsko, kar je videti po izrazitem naraščanju števila tekmovalcev v zadnjem desetletju:

	1. r. OŠ	2. r. OŠ	3. r. OŠ	4. r. OŠ	5. r. OŠ	6. r. OŠ	7. r. OŠ	8. r. OŠ	9. r. OŠ	1. l. G in SSŠ	2. l. G in SSŠ	P T I	3. l. G in SSŠ	4. l. G in SSŠ
2008/09								29.436						
	/	3908	5160	3982	4199	2219	2394	2205	3228	903	277	62	628	271
2017/2018								44.993						
	3854	6448	6938	5042	4647	3890	3449	3471	3507	1506	650	327	808	456

Bralno motivacijo je mogoče povezovati z notranjimi, zunanji in socialnimi pobudniki učnega vedenja (Juriševič 2012a), s tekmovalnostjo in sodelovalnostjo pri doseganju visokih ciljev, ki se udejanjajo predvsem kot zahtevne in raznovrstne bralne naloge, npr.:

- povzemanje, razlaga in osebno vrednotenje izhodiščnih besedil (npr. na podlagi teme in konteksta),
- analiza besedilnih podrobnosti (zgodba, osebe, jezik, zgradba besedila, tema),
- podrobna razlaga povezav med književno osebo, zgodbo ter spremembami prostora in časa, tematska aktualizacija izhodiščnih besedil,
- razlagalni spis oz. esej na podlagi ključnih besed,
- interpretacija neznanega besedila in povezava z razpisanimi književnimi deli.

Učenci in dijaki se med kakovostno pripravo učijo ustrezno odzivati na nalogo, ki jo zastavljajo okvirna navodila za pisanje razlagalnega spisa oz. eseja; naslov in

morebitne navedke ter navodila naj temeljito preberejo in razmislijo o »problemu«, ki se izraža v temi, o kateri bodo pisali, ter besedila naj ne oblikujejo kot »odgovarjanje na vprašanja« – vanj vključujejo čim več navezav in spoznanj, ki so jih pridobili med pripravo na tekmovanje. – Primer reševanja zahtevne bralne naloge ter pričakovani dosežki v zadnji osnovnošolski tekmovalni skupini na državnem tekmovanju bodo predstavljeni na predavanju.

VIRI IN LITERATURA

- JURIŠEVIČ, Mojca, 2012a: *Motiviranje učencev v šoli*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta UL.
- KRAKAR VOGEL, Boža, 2014: Bralna pismenost med teoretičnimi načeli in poučevalno prakso. *Slovenščina v šoli XVII/3-4*. 25–35.
- –, 2018: Zunanja diferenciacija književnega pouka v osnovnih in srednjih šolah. *Slovenščina v šoli XXI/1*. 12–13.
- ŽBOGAR, Alenka, 2013: *Iz didaktike slovenščine*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica, 18).

TINA GAČNIK

Osnovna šola Grm Novo mesto

tina.gacnik@guest.arnes.si

Tekmovanje iz znanja slovenščine za Cankarjevo priznanje v osnovni šoli – sladko ali kislo jabolko?

Prispevek opisuje potek tekmovanja iz znanja slovenščine za Cankarjevo priznanje v praksi in izzive, s katerimi se soočamo mentorji v osnovni šoli, natančneje v tekmovalnih skupinah od 6. do 9. razreda. V nadaljevanju opozarja na nekatera dejstva, ki so se na tem edinem tekmovanju iz znanja materinščine v zadnjih letih izkazala kot anomalije, ter predlaga izboljšave.

Tekmovanje iz znanja slovenščine za Cankarjevo priznanje v osnovni šoli (v nadaljevanju Cankarjevo tekmovanje) je namenjeno učenkam in učencem z bolj razvito zmožnostjo branja in pisanja. Med pripravo na tekmovanje skušamo mentorji učence motivirati za branje zahtevnejših literarnih del, ob katerih učenec ne doživlja zgolj sproščenosti ter takojšnjega ugodja. Gre namreč za dela, ki na vseh ravneh presegajo spontani bralni užitek in razvijajo zmožnost kritičnega branja književnosti. Nihče od vpletenih v to tekmovanje nima lahke naloge, in ker je to s strani Zavoda za šolstvo edino osnovnošolsko tekmovanje s področja materinščine, mentorji vsako šolsko leto z vso vnemo zagrizemo v to sladko-kislo jabolko.

V 42 letih obstoja tega tekmovanja je le-to doživelo kar nekaj organizacijskih sprememb, kritik na račun izvedbe in težavnosti tekmovanja, pa tudi javnih polemik v zvezi z izborom književnih del. Najbolj ostro javno ogorčenje je povzročil izbor književnih del Andreja Predina *Na zeleno vejo* in Andreja Makuca *Oči* za 8. in 9. razred v šol. l. 2011/2012. Komisija za pripravo Cankarjevega tekmovanja je zaradi pritiska javnosti pripravila spremembo razpisa ter knjigo Andreja Predina *Na zeleno vejo* navedla zgolj kot priporočeno literaturo.

Od leta 2008 tekmovanje vodi Zavod Republike Slovenije za šolstvo, predsednik državne komisije je prof. dr. Igor Saksida. Tekmovanje v osnovni šoli poteka v devetih tekmovalnih skupinah, določenih glede na razred, ki ga tekmovalec

obiskuje (1.– 9. r.). Tekmovanje za 1. VIO se imenuje Mehurčki in je priprava na Cankarjevo tekmovanje (vsi tekmovalci prejmejo priznanje za sodelovanje). Od 4. do 7. r. lahko učenci osvojijo največ bronasto priznanje, saj tekmovanje poteka zgolj na šolski ravni, tekmovalci 8. in 9. r. pa se lahko uvrstijo na območno in državno tekmovanje, kjer lahko osvojijo srebrno ali zlato priznanje. V teh skupinah lahko prav tako tekmujejo učenci iz zamejstva, zdomstva, Evropske šole in šol z italijanskim in madžarskim učnim jezikom v Republiki Sloveniji.

Kot predmetna učiteljica slovenščine sem bila mentorica učencem od 6. do 9. r., v letošnjem šolskem letu pa sem sodelovala tudi kot članica komisije za ugovore na območnem tekmovanju ter se udeležila državnega tekmovanja. Izkušnje iz preteklih let in možnost spoznavanja tekmovanja na vseh ravneh ter pogovor z drugimi mentorji, s katerimi se srečujemo tako na območnem kot na državnem tekmovanju, so oblikovali mnenja o nekaterih anomalijah, ki bi jih mentorji želeli odpraviti oz. izboljšati. Anomalije in predlogi za izboljšanje so v nadaljevanju predstavljeni v treh segmentih Cankarjevega tekmovanja.

Šolsko tekmovanje – iz razloga, da se na Cankarjevo tekmovanje učenci od 6. razreda dalje prijavljajo v manjšem številu kot učenci do 6. r., bi bila smiselna uvedba območnega in državnega tekmovanja tudi za tekmovalni skupini 6. in 7. r. S tem bi morda nekatere učence dodatno motivirali in najboljše ustrezno nagradili. Ta predlog se je oblikoval predvsem na podlagi primerjanja števila tekmovanj na predmetnem področju matematike, kjer lahko učenci od 6. r. dalje na območni oz. državni ravni tekmujejo kar na 6 tekmovanjih.

Območno tekmovanje – največ kritik se navezuje na sistem vrednotenja razlagalnih spisov na območnem tekmovanju. Kljub podrobnim kriterijem za vrednotenje prihaja do večjih razhajanj med ocenjevalci, kar je najbolj razvidno pri obravnavi ugovorov. Naj navedem primer letošnje tekmovalke, ki je za svoj spis po podanem ugovoru prejela 8 točk več kot pri ocenjevalkah mentoricah, ali pa primer tekmovalca, ki je pred leti po ugovoru dosegel bistveno višje število točk, se uvrstil na državno tekmovanje in osvojil zlato priznanje. Če ugovora ne bi podal, bi se zanj tekmovanje zaključilo na območni ravni. Sprašujem se, koliko tekmovalk/tekmovalcev tako ostane pred vrati državnega tekmovanja, pa čeprav so si ga morda zaslužili? Vsekakor se strinjam, da vrednotenje ne more biti tako objektivno kot pri matematičnih tekmovanjih, takšna točkovna razhajanja pa so prav tako nedopustna.

Kot rešitev se zdi smiselno uvesti posebne območne skupine ocenjevalcev (podobno kot na državni ravni), ki bi se za vrednotenje posebej izobrazile/pripravile in poenotile kriterije. Ker pa je pomembno, da smo mentorji tudi ocenjevalci (da imamo vpogled v spise in merila ter se s tem tudi strokovno

izpopolnjujemo), bi se ocenjevalci vsako leto oz. na določeno časovno obdobje menjavali. Delo bi se posebej ovrednotilo.

Kriteriji za vrednotenje – da bi izboljšali objektivnost vrednotenja, so zadnja leta kriteriji podrobnejši. Vsekakor je to v pomoč pri vrednotenju, vedno pa ne v skladu z navodili za pisanje. Tekmovalci imajo okvirna, splošna navodila, v spis pa morajo vključiti podrobnosti, ki jih predvidi Državna komisija. To je privedlo do tega, da so se tekmovalci na spis začeli prav po matematično pripravljati. Vedo, da brez književnega znanja, podatkov o avtorju in medbesedilnih navezav ni točk, zato jih na vsak način vključujejo v svoj spis, saj bo tak spis na koncu ovrednoten z več točkami kot tisti, ki bo izražal (samo) razumevanje prebranega besedila, osebni odziv, aktualnost, bogato besedišče itd. Vsekakor je prav, da se zahteva tudi književno znanje, morda pa bi bilo smiselno prevrednotenje točk – kriterij osebnega odziva bi bil ovrednoten z višjim številom točk (npr. do 15 točk, književno znanje do 5 točk), saj mladi bralci z doživljanjem, razumevanjem in vrednotenjem aktualnosti književnih sporočil izkazujejo višjo zmožnost kritičnega branja književnosti, kot pa s poznavanjem podatkov o avtorju, književnem delu, z vključevanjem misli iz spremnih zapisov itd. Težava je torej v »mehanskem« načinu vključevanja omenjenih podatkov, ki odpira vprašanje koherentnosti spisa, kar bi moralo biti eno najpomembnejših meril pri vrednotenju.

Ne glede na nekatere dileme, ki nas spremljajo na poti Cankarjevega tekmovanja, pa ne pozabimo, da je najpomembneje, da z obravnavo književnih del vzgajamo mlade ljudi, ki znajo veliko bolje kot odrasli stopiti tako iz svojih kot družbenih okvirjev in nam nastaviti ogledalo.

Zaradi dejstva, da je to tekmovanje, žal, edino tekmovanje iz materinščine v osnovni šoli, si verjetno vsi še toliko bolj želimo, da v praksi ne bi prihajalo do večjih anomalij in da jabolko ne bo le še kislo ...

Nedvomno bi bila za razvijanje jezikovne in kulturne zavesti več kot dobrodošla uvedba še kakšnega tekmovanja, ki bi preverjalo tudi druge ravni znanja (npr. tekmovanje iz znanja pravopisa, tekmovanje iz književnega znanja, tekmovanje v poznavanju obdobj, avtorjev ...). Prav tako bi bilo nujno oživiti tvorno sodelovanje med Zavodom Republike Slovenije za šolstvo in Slavističnim društvom Slovenije. To bi prispevalo k uveljavljanju tekmovanja Slovenščina ima dolg jezik – Književnost na filmu, ki za osnovnošolce in srednješolce poteka v okviru Slavističnega društva Slovenije, tudi za osnovnošolce pa bi lahko prilagodili tekmovanje v znanju jezika Všeček za slovenščino in v sodelovanju z Zavodom Republike Slovenije za šolstvo idejo razvili v uradno pravopisno osnovnošolsko tekmovanje, kjer bi učenci osvajali npr. Toporišičeva zlata priznanja.

VIRI IN LITERATURA

SAKSIDA, Igor, 2017: *Tekmovanje iz slovenščine za Cankarjevo priznanje: Skupna izhodišča in glavni poudarki priprave na tekmovanje 2017/2018*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.

<https://www.zrss.si/zrss/wp-content/uploads/skupna-izhodisca-tekmovanja-slovenscino-2017-2018.pdf>. Dostop 23. 5. 2018.

Tekmovanje iz slovenščine za Cankarjevo priznanje: Pravilnik o tekmovanju, 2017.

Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. <https://www.zrss.si/zrss/wp-content/uploads/pravilnik-tekmovanje-cankarjevo-2017-18.pdf>. Dostop 20. 5. 2018.

SAŠKA HORVAT

Gimnazija Novo mesto

saska.horvat@gimnm.org

Razmišljanja o tekmovanju za Cankarjevo tekmovanje na Gimnaziji Novo mesto (prelesti in bolesi)

V prvem delu prispevka predstavljam, kako poteka OIV Tekmovanje za Cankarjevo priznanje na Gimnaziji Novo mesto, v drugem delu pa razmišljam o dveh vprašanjih: o vrednotenju esejev na tekmovanju za Cankarjevo tekmovanje in o vrednotenju dela mentorjev na tekmovanju za Cankarjevo priznanje.

Tekmovanja za Cankarjevo priznanje se na Gimnaziji Novo mesto udeležujemo že od samih začetkov. Sama sem mentorstvo prevzela leta 2014, in sicer za 3. in 4. letnik, kolegica Tina Furlan Turk pa je mentorica 1. in 2. letnikom. Kakšen krasen poklic imam. Mar ni nekaj najlepšega brati knjige z dijaki, ki to še radi počnejo, in se o njih (o knjigah in o dijakih) pogovarjati na udobnih foteljnih šolske knjižnice?

Priprave na Cankarjevo tekmovanje se na šoli po navadi začnejo oktobra po prijavi dijakov na OIV. Dobivamo se enkrat ali dvakrat na teden in skupaj analiziramo predpisani knjigi, beremo težja poglavja, zanimive odlomke, dijaki pa imajo najraje, da z njimi pregledam strokovno literaturo. Pogosto je namreč ne razumejo najbolje, saj je v mojem primeru večina prijavljenih dijakov iz tretjega letnika, ti pa se pri pouku slovenščine šele spoznavajo z avtorji in literarno teorijo s konca 19. stoletja ter s smermi 20. stoletja. To pomeni, da kar nekaj časa namenimo predvsem tistim smerem, ki so potrebne za boljše razumevanje del.

V prvo skupino tekmovalcev (1. in 2. letnik) se na šolsko tekmovanje skoraj vsako leto prijavi več kot 30 dijakov, v 2. skupini pa je zadnjih nekaj let skupno število za šolsko tekmovanje okrog 15 dijakov. Deset let nazaj jih je tekmovalo vsaj 30, a dijaki pravijo, da je glavni vzrok za opuščanje tekmovanja matura, ki se ji večina četrtošolcev vsaj v 2. konferenci začne temeljiteje posvečati.

Moji prvi pomisleki glede tekmovanja so se pojavili v šolskem letu 2017/2018, ko se je dogodilo, da je ena od udeleženk iz gimnazijskega programa osvojila okrog 43

točk na šolskem, 41 na območnem in 40 na državnem ter ostala brez kakršnega koli priznanja, čeprav je pravzaprav napisala tri odlične eseje. Dijak(-inja) iz drugega programa je lahko osvojil(-a) s 35 točkami zlato priznanje. Na slednjem zlatem priznanju ni pisalo, v kateri kategoriji ga je osvoji(-a), razlika v kakovosti eseja pa je bila zagotovo precejšnja.

Ta »dogodek« me je pripeljal do prve iztočnice. Sprašujem se, ali res ovrednotimo najboljše vse udeležence tekmovanja, predvsem na državni ravni. Če sem prav razumela, ocenjujemo dijake srednjih (strokovnih) šol in dijake gimnazijskih programov ločeno in tudi kriteriji so drugačni. Razumem, da moramo spodbujati tiste dijake, ki nimajo na voljo toliko ur slovenščine ali priprav, da bi razvijali svoje bralne ter pisne veščine. Ne samo spodbujati, tudi nagraditi jih je treba za dober esej, za branje zahtevnih knjig, ki se jih povprečni bralec ne bi lotil.

Mogoče me je tak način vrednotenja presenetil tudi zato, ker sem to tekmovanje primerjala s tekmovanjem za francoski jezik: dijaki se udeležijo šolskega tekmovanja, in če dosežejo zahtevano število točk, se udeležijo državnega tekmovanja, ne glede na to, od kod prihajajo in koliko število ur francoščine imajo na teden. Jezika se lahko učijo celo na jezikovni šoli, edini pogoj je, da mati ali oče nista materna govorca. Nobenih kvot, jasna pravila: ali znaš francoščino ali je ne znaš.

Podobno je na športnih tekmovanjih. V določeni disciplini se spopadejo dijaki, ki to disciplino trenirajo ali pa tudi ne. Slednjemu ne dajo nobenega nižjega kriterija ali »prednosti«, da bi bil v »enakovrednem« položaju z dijakom športnikom. Ali si najhitrejši ali pa nisi.

Prepričana sem, da bi morali imeti več vrst priznanj, širšo paletto, vsaj na državni ravni, tudi na tem tekmovanju. Ko sem namreč popravljala eseje na območnem tekmovanju, so bili odlični eseji dijakov s srednjih (strokovnih) šol in slabi eseji z gimnazijskih programov. Menim, da ne bi smeli dijakov ne podcenjevati, še manj pa jih prikrajšati za nagrado in spodbudo za trud, za odličen esej, zrelo razmišljanje in za nadarjenost za literaturo. Če se dijakom »zameri« slovenščina, ni enako, kot bi se jim »zameril« nek drugi predmet. Slovenščina je jezik našega čustvovanja, kulture, vrednot, naše identitete.

Drugo vprašanje pa je seveda vprašanje, o katerem se vsi pogovarjamo po hodnikih, na kavah, na srečanjih, verjetno tudi na kakšnih posvetih. Gre za vrednotenje našega dela, dela slovenistov pri tem OIV-ju. Kaj pomeni priprava na tekmovanje iz literature, kaj je študijsko branje, delo z dijaki in predvsem, kaj pomeni popravljanje esejev, vemo vsi slovenisti. Delo in pa predvsem čas, ki ga vložimo, je delno primerljivo s tistim za maturo. Seveda je manj obsežno, tudi manj

ur se srečujemo z dijaki, a če želimo dijake uspešno voditi, to od nas zahteva poglobljeno branje in študij literature. Na Gimnaziji Novo mesto imamo urejeno to tako, da se nam ta OIV šteje v doprinos. Ko prištejemo temu OIV-ju še vse drugo, slovenisti večinoma prekoračimo potrebno število ur za doprinos.

Pred leti je eden od mobilnih operaterjev oglaševal svoje storitve z »Beseda je vredna vsak dan manj.« Občutek imam, da je res tako. Da je intelektualno znanje vse manj vredno, pogosto tudi zato, ker si sami ne postavimo meje, cene, ker ne znamo ali ne zmoremo reči ne.

Za zaključek bi rada zapisala, da ta OIV rada opravljam. Izbranih knjig se včasih res ustrašimo, a ker delamo z zagretimi dijaki, strastnimi bralci, z mojstri besede nam vsaka knjiga pomeni nov izziv.

V idealnem svetu bi spremenila le še način vrednotenja dela dijakov in dela učitelja, mentorja tekmovanja za Cankarjevo priznanje.

Izlet po Vidmu

DANIELE DELLA VEDOVA

Vuide turistiche autorizade Friûl-Vignesie Julie N.185

Ator ator: une cjaminade pal centri di Udin

Tant par tacâ, spindin un dôs peraulis su la etimologjie dal non e su la storie de citât.

La etimologjie dal non di *Udin* no je ancjemò dal dut clare: *Udine* par talian, *Udin* par furlan, *Videm* par sloven e *Weiden* par todesc. Cualchidun al dîs, tant che il linguist professôr Frau, che al ven dret di un toponim preroman che al volarès dî “culine”; altris a pensin che al sedi di origjin indoeuropeane. Si che duncje, no si son ancjemò metûts dacuardi.

La steme citadine e je un scût di arint cuntun scaion neri, e parsore une corone ducâl.

Però, par dîle dute, il vêr simbul de citât al è dal sigûr l’agnul parsore dal cjampanili de glesie di Sante Marie sul Cjstiel: si pues viodilu di dutis lis bandis, e al somee che al protezi la citât.

La storie citadine e scomence in maniere uficiâl cul 983, cuant che Oton II al firme un document dulà che al lasse a un ciert Rodoalt cinc *castra*, o cjistiei, e fra chei ançe chel di *Udene*. Chest document al segne il domini de Glesie che in chel timp e jere rapresentade dai Patriarcjis di Aquilee.

In curt, *Udene* al tache a vê lis muris par difindisi e un cjistiel. Tal secul XIII al devente tant impuartant che il patriarcje Bertolt di Andechs al ven a stâ a Udin e i da la pussibilitât di vê un marcjât vêr e propri.

Il vêr cambi al rive cul 1420, cuant che l’esercit de Serenissime, la Republiche di Vignesie, al vinç cuintri chel dal patriarcjât di Aquilee, si cjape la citât e al segne la fin dal podê dai patriarcjis. Il domini di Vignesie e de Republiche di Sant Marc al restarà fintremai al 1797. In chel periodi, Udin al jere diventât une des cinc citâts plui impuartantis pai scambis comerciâi dai teritoris amministrâts e tignûts sot de Serenissime, teritoris che a levin de Lombardie fintremai ae Dalmazie, a la Istrie, e a tantis isulis dal mâr Adriatic e ançe dal mâr Joni.

Tal 1797 Udin, come tantis altris citâts, si cjate a vê a ce fâ cun Napoleon e cu lis sôs campagnis militârs. Il stâ sot de France al dure pôcs agns, e za dal 1804 Udin al sarà sot dal Ream lombart venit che al dipent dal Imperi Austroongjarês. Dilunc dal

Risorziment, Udin al à cirût di ribelâsi ai austriacs tal 1840, ma chei a àn cjastiade ben e no mâl la citât, che e à vût di sbassâ lis oreli. Dal 1866 Udin al è stât anetût al Ream di Italie. Intai agns de prime vuere mondiâl, la grande vuere, Udin al cjape un sorenon avonde dûr: capitâl de vuere. A Udin al veve sede il comant militâr fin al 1917. Un an di dismentea pe citât. Prime un grant bot al mande in fruçons a San Svualt (Sant’Osvaldo, te perifarie di Udin) l’ospedâl militâr li che dongje al jere un capanon dulà che si platavin lis munizions e i esplosîfs: no si sa ancjemò di precis trops che a son stâts i muarts. Daspò, la disfate di Cjaurêt: ai 24 di Otubar dal ‘17, l’esercit austriac al mande a remengo l’esercit talian, e pai furlans al tache un vêr esodi, intant che a cirin di scjampâ dapardut par salvâsi. La seconde vuere mondiâl e à puartade la lote partigjane e cu la liberazion ancje une medaie al valôr civil pe la citât. Planc planchin la citât e à cambiade muse intant dai agns dal bum economic, ma soledut e à vude une trasformazion tai agns de ricostruzion daspò dal taramot: a son nassudis gnovis ativitâts, e à viodût a nassi la Universitât dai studis e cussì e à cjapât coraç e si è modernizade.

La nestre cjaminade e tache propite di chi, dal Palaç de Universitât, il cûr dal cambiament culturâl ae fin dai agns Setante culi a Udin. Se i din la schene, o podês viodi a man çampe Palaç Antonini, une vore impuartant par vie che tal timp no dome al è stât la cjase di une des fameis plui innomenadis di Udin, ma ancje parcè che, cu la sô façade classiche progjetade tal 1556 dal grant architè Andrea Palladio, al è stât sede di une bancje impuartante, la Bancje di Italie. Cumò, dopo tant timp che al è stât lassât fer, lu à cjapât in man la Universitât dal Friûl par fânt sede di rapresentance e di uficis.

A man drete, invezit, o podìn viodi un altri Palaç, Palaç Florio, dulà che e je la sede dal retorât de Universitât, e che al è stât fat dal 1763 sot de vuide di Luca Andrioli, cuntun restauri conservatîf fat tai agns Otante dal architè Gino Valle.

Cjaminant par rivâ in centri si cjate la plaçute di Sant Cristoful; tacant di Rive Bartolini si va vie drets par vie Mercatovecchio, par furlan Marcjât vieri, clamade cussì par vie che tal 1223 il patriarcje di Aquilee, Bertolt di Andechs, al veve concedût ae citât il dirit di tignî propit in cheste zone il marcjât. E je une vie di pedrât dulà che si cjatin i plui bieî palaçs citadins, e fra chei ancje Palaç Bartolini, sede de Biblioteche comunâl. Di sigûr, cjalant la vie fintremai insom nus saltin subite tai voi dôs struturis. Une e je Palaç Brigo (Talmone), progjetât di Gino Valle fra il 1963 e il ‘65: l’architè al à rindût moderne une cjase medievâl dal periodi gotic, doprant invezit dal len il fier, element che si usave un grum sul tacâ dai agns Sessante. Chê altre strutture e je il Palaç de Casse di Sparagn, za Mont di Pietât, progjetât ae fin da Cincent e fat sù tal Siscent: sui cuatri cjantons a àn metudis

cuatri sculturis compagnis che a rapresentin il grup de Pietât, la Madone cun Jesù muart tal braç. Sot de arcade si cjate la piçule capele clamade Santa Maria del Monte, un vêr tesaur, tant che si pues dî che e je la perle dal baroc udinês. La capele e à un altâr cu la Pietât in marmul sculpside dal olandês Heinrich Meyering - clamât par talian ancje Enrico Merengo -, e i afrescs su la passion di Jesù Crist e su la vite de Madone, piturâts di Giulio Quaglio tal 1694.

Cjapant a man drete pe viute Paolo Sarpi e sghindant i tancj cafês e soledut ostariis - une istituzion te citât, dulà che si pues sentâsi a bevi un bon tai (...e bisugne visâsi che il vin fin dai tims de Serenissime Vignesie, al è stât cul forment, cul legnam e daspò cu la blave, une des materiis di scambi dal teritori furlan), si rive insom dulà che sul cjanton e je la glesie di Sant Pieri Martar, une des plui vecjis di Udin, consacrade dal 1285, e che e faseve part di un convent di fraris dominicans. Purtrop, la plui part des oparis di artiscj che e veve dentri a son stadis robadis dilunc dal periodi napoleonico, cuant che l'esercit di Napoleon al è passât in Friûl e al à fiscât sù dut ce che al cjatave. Di front de glesie e je la Galarie Tina Modotti: une structure in plen stîl liberty, che par tant timp e je stade la pescjarie dal centri citât e che cumò e je une galarie par mostris fotografichis. E je stade intitulade ae fotografe Tina Modotti, nassude propit a Udin e che e à zirât il mont par vie de sò vite cussi plene di aventure.

Piazza San Giacomo, o ben Place Sant Jacum, clamade ancje Piazza Matteotti in onôr dal deputât copât intant dal regjim fassist, e je un piçul salot. Daûr di chel che a disin in tancj, e je une des plui bielis placis di Italie: e je dal sigûr la place plui vivude di dute la citât. Il toponim vieri al jere Place des jerbis, ma i contadins che a vignivin di fûr le clamavin ancje Place dal fen, par vie che chi a puartavin il lôr fen par mostrâlu, e la int e vignive a siezîlu. Ancje cumò, inte place si fâs il marcjât cui barachins dal pes e cui prodots de campagne. La glesie di Sant Jacum, fate sù in gracie de potente e fuarte Confraternite dal Peliçârs, e je dal 1525 e il so architete al è stât Bernardino da Morcote che le veve pensade in pierre di Istrie. Tal Sîscent a àn fate sù in bande, su la diestre, une capele, clamade Cappella delle Anime. Su la façade si puedin viodi lis capis, che a son il simbul di Sant Jacum (visînsi simpri dal pelegrinaç tacât in tims medievâi e che al resist ancjemò, a Sant Jacum di Galizie, o ben San Giacomo di Compostela, in Spagne). Cheste glesie e à une particularitât: parsore de puarte di jentrade si note un puiûl cul so piçul altâr. Il predi, di sabide, al diseve messe pe int dal marcjât, cussi no pierdevin timp e a podevin istès vendi la robe che a vevin sui bancs.

Te place si cjate une colone votive ae Madone dal 1487, e tal centri une fontane su dissen aprovât di Giovanni da Udine tal 1524, artist che al veve lavorât cun Raffaello a Rome tes Stanziis dal Vatican e che la citât i à intitulât il gnûf teatri.

Passade place Sant Jacum, cjapant via delle erbe, vie des jerbis, che e incrose vie Rialto, o rivin devant dal Municipi dal Comun, te plaçute Lionello. Il Municipi al è un edifici grandîs in plen stîl liberty, progjetât tal 1911 dal architet Raimondo D’Aronco, che si coleghe ae plui famose Loze dal Lionello. Al è un Palaç in pierre di Istrie e al à i puartis lavorâts cu la tecniche dal *bugnato*: dut ator, fra une colone e chê altre, si viodin particulârs di architeture che a vignivin doprâts intal periodi liberty, vâl a dî, dute une serie di grancj medaions cun figuris mitologjichis tant che Pallade Atena e altris simbui misteriôs come un direzibil, un grup di âfs, e fintremai la muse di un barbîr cu lis orelis di mus!

Devant dal municipi, come te miôr tradizion rinassimentâl li che inte place la culture si sposave cul podê, si cjatin di front di Cjase Cavazzini, diventade di pôcs agns il Museu di art moderne e contemporanie. La cjase, in origjin, e jere il negozi e l’apartment dal siôr Dante Cavazzini, marcjadant di tiessûts e benefatôr de citât. Tai agns Trente al à fat frescjâ il so apartment, rinovât dal architet Ermes Midena, dai artiscj Afro e Mirko Basaldella e dal lôr amî Corrado Cagli. Cavazzini al à lassade la cjase par testament al Comun che al à fat restaurâ duçj i afrescs e le à trasformade intun museu dulà che si pues gjoldi des oparis de Colezion Astaldi (specializade in oparis di talians dai agns Trente fin ai agns Sessante) e de Colezion Friam (oparis regaladis subite dopo dal taramot dal 1976 dai artiscj americans).

Cjapant la viute in bande dal museu, vie Savorgnana, si va bande place dal Domo. Za difûr, il Domo al à une façade che nus fâs capî che in tancj a àn metude man plui voltis intant de sô storie. Al à la façade cu lis formis originariis dal periodi gotic (1225), ma al è stât restaurât dentri e fûr diviersis voltis, cambiant il so aspjet.

Dentri, il Domo al à une navade centrâl e dôs laterâls, plenis di capelis, e al finis cuntun presbiteri spettacolâr. Si cjatin dentri diviersis oparis di secui diferents, tant che chês di Pellegrino da San Daniele, di Pomponio Amalteo, di Giuseppe Torretti, di Louis Dorigny, ma soledut si pues viodi lis oparis di Giambattista Tiepolo te Capele dal Santissim, dulà che l’artist tal 1726 al à lassât la prove dal so rivâ a tignî adun architeture, piture e sculture dut dentri di une capele. Il Tiepolo al à lassadis ancje altris oparis che si puedin visitâ e viodi te Galarie dal Tiepolo, in chel che une volte al jere il Palaç Arcivescovîl, sede ancjemò prime dai siôrs Dolfîn, e tal Oratori de Puritàt, a pôcs pas dal Domo, dulà che al à lavorât insiem al fi Giandomenico. No par nuie, Udin al è clamât la citât dal Tiepolo!

In bande dal Domo al è un cjampanili, che al à la forme di une tor medievâl: dentri si cjate il museu dal Domo, cun afrescs de fin dal Tresinte e un batisteri di pierre.

Tornant in centri, ae fin di vie Vittorio Veneto, si cjatin in Place Libertât, clamade cussì in onôr de int e de Liberazion de fin de seconde vuere mondiâl tal

1945. Prime e veve vût altris nons: Place Contarena, in onôr dal tenent militâr che i jere dedicade; daspò Place dal vin (e mi pâr che no coventin coment); e par finî Place dal Risorziment, cuant che e faseve bieles mostre une statue a cjaual dal re Vittorio Emanuele II. Subite si mostre in dute la sô bielece la Loze dal Lionello, une lobie costruide dal 1488 di Bartolomeo delle Cisterne, architêt di Cjaldistrie, su dissen dal oresin venezian Nicolò Lionello. Tal 1826, un grant fûc al à brusât il cuviert, però lu à tornât a fâ sù tignint cont dal dissen originâl. Al è un edifici in plen stîl venezian, fat di lastrons di piere blancje e rose: sot al à une loze cun balustradis, e de strade si rive sù midiant di trê scjalinadis; al plan parsore si viodin lis carateristichis barconetis venezianis, chês che a clamìn *polifore trinate* o ben poliforis a trê elements. La loze nus ricuarde la Biblioteche dal Sansovino in place Sant Marc a Vignesie.

In face ae Loze dal Lionello, al è un plan alçât dulà che o cjatin une fontane di piere e une colone cuntune statue dal Leon di Sant Marc - simbul di dut il timp che Udin al è stât sot dal domini venezian - dutis dôs de metât dal Cincent. De bande dongje dal cjistiel, une colone cu la statue da la Italie nus ricuarde il tratât di Napoleon firmât cu la Austrie a Cjampfuarmit. Dôs statuis di doi personaçs plens di muscui si mostrin tal mieç dal plan alçât, dôs figuris che i furlans a cognossin ben: a son Ercul e Caco, clamâts in simpatie Florean e Venturin. A unî lis rivis dal porton dal Cjistiel (l'Arc Bollani dissegnât dal famôs architêt Andrea Palladio), fintremai ae fin dal plan alçât di tiere dulà che e scomence vie Manin, e fâs propit un figuron la Loze di Sant Zuan: progjetade di Bernardino da Morcote tal 1533, e à une schirie di arcadis cuntun ritmi che al ricuarde i lavôrs di Brunelleschi. Nol jere facil meti dongje e pensâ a di une struture che e veve di tignî dentri ancje la Tor dal orloi, fate di Giovanni da Udine cualchi an prime tal 1527. Parsore de tor, dôs sculturis di doi môrs fatis di Vincenzo Luccardi tal 1850 a batin lis oris e nus segnin il timp. E se o butin il voli si inacuarzin che, de strade fra il plan alçât e la loze dal Lionel, e tache une rampe che e va sù par une culinute, e parsore al è il Cjistiel di Udin, che al somee plui a un grant Palaç cun mûrs potents e fuarts. Tacât a fâ sù tal secul X, butât jù dal taramot dal 1511, e tornât a fâ sù compagn di prime, al è stât ristrutturât dopo dal taramot dal 1976, e dentri e je stade fate une sede museâl: la pinacoteche, il museu dal Risorziment, chel archeologic, il museu furlan de fotografie, la galarie dai dissens e des stampis. La nestre cjaminade ator ator dal centri di Udin e finis achì: cjalant il Cjistiel e il simbul de citât, chel agnul di aur che di parsore dal cjampanili al zire cul aiar e al somee saludânus e mandânus un a riviodisi ae prossime volte in chel di Udin.

PIÇULE BIBLIOGRAFIE PAR SAVÊ ALC DI PLUI SU UDIN E SU LA SÔ STORIE:

BARTOLINI, Elio, BERGAMINI, Giuseppe, SERENI, Leila, 1983: *Raccontare Udine. Vicende di case e palazzi*. Udine: Istituto per l'enciclopedia del Friuli-Venezia Giulia

BERGAMINI, Giuseppe, BUORA, Maurizio, 1990: *Il Castello di Udine*. Udine: Arti Grafiche Friulane.

BERGAMINI, Giuseppe, TAVANO, Sergio, 1991: *Storia dell'arte in Friuli-Venezia Giulia*. Udine: Arti Grafiche Friulane.

COMMESSATTI, Elena, 2014: *Udine, una guida*. Udine: Odòs Libreria Editrice.

ELLERO, Gianfranco, 2012: *Storia di Udine*. Pordenone: Edizioni Biblioteca dell'Immagine.

FOLISI, Enrico, 1998: *Udine, una città nella grande guerra*. Udine: Paolo Gaspari editore.

MANIACCO, Tito, 1998: *Breve storia di Udine*. Pordenone: Edizioni Biblioteca dell'Immagine.

TOURING CLUB, 1999: *Guida rossa Friuli-Venezia Giulia*. Milano: Touring Club editore.

DANIELE DELLA VEDOVA

turistični vodnik z licenco Furlanija-Julijska krajina št. 185

Naokrog: sprehod po središču Vidma¹

Za začetek nekaj besed o etimologiji imena in o zgodovini mesta.

Etimologija imena *Videm* še ni povsem jasna. Italijansko *Udine*, furlansko *Udin*, slovensko *Videm*, nemško *Weiden*. Nekateri jezikoslovci, na primer profesor Giovanni Frau, pravijo, da gre za predrimsko krajevno ime s prvotnim pomenom 'grič', drugi spet, da je indoevropskega izvora.

V mestnem grbu je srebrni ščit s črno gubo ševron, nad katerim je vojvodska krona. Toda resnici na ljubo je dejanski simbol mesta zlati angel na zvoniku cerkve sv. Marije na Gradu (Chiesa di Santa Maria di Castello, Glesie di Sante Marie sul Cjistiel); vidi se ga z vseh strani in zdi se, da varuje mesto.

Uradna zgodovina mesta se je začela leta 983. Takrat je cesar Oton II. oglejskemu patriarhu Rodoaldu daroval pet *castra* oziroma gradov, med katerimi je bil tudi grad *Udene*. S to listino je mesto prišlo pod cerkveno nadoblast, ki so jo v tistem času poosebljali oglejski patriarhi.

V kratkem je *Udene* dobilo obrambno obzidje in grad. Njegov pomen je zrasel v 13. stoletju. Takrat je postalo bivališče oglejskega patriarha Bertolda Andeškega, ki je mestu podelil tržne pravice.

Do velikih sprememb je ponovno prišlo leta 1420, ko je vojska *Serenissime*, Beneške republike,² porazila vojsko Oglejskega patriarhata in mesto zavzela, s čimer se je končala nadoblast oglejskih patriarhov. Nadoblast Benetk in republike svetega Marka je trajala vse do leta 1797. V tem obdobju je bil Videm eno od petih najpomembnejših trgovskih mest na ozemlju, ki je političnoupjavno spadalo pod oblast *Serenissime* – ozemlje, ki se je raztezalo od Lombardije, obsegalo dele Istre in Dalmacije ter zajemalo tudi nekatere otoke v Jadranskem in Jonskem morju.

¹ Poimenovanja za dele naselja so prevedeni v slovenski jezik, v oklepaju pa sta nevedeni še izvirni obliki v italijanskem in furlanskem jeziku (op. prev.).

² Polno ime Beneške republike se je glasilo *Serenissima Repubblica di Venezia* (op. prev.).

Leta 1797 je bil Videm podobno kot mnoga druga mesta prizorišče Napoleonovih vojn. Francoska nadoblast je trajala le nekaj let, že leta 1804 je namreč Videm prišel pod Lombardsko kraljestvo, ki je bilo pozneje podrejeno avstrijskemu cesarstvu. V času *risorgimenta*, italijanskega združitvenega gibanja, se je Videm leta 1840 skušal otresti avstrijske nadoblasti, a je od Avstrijcev dobil zaušnico. Leta 1866 je bilo mesto priključeno Italijanskemu kraljestvu. V času prve svetovne vojne³ je Videm dobil precej grozljiv vzdevek, namreč *prestonica vojne* (*capitale di guerra, capitâl de vuere*). Tu je bil do leta 1917 sedež vojaškega poveljstva. Vsekakor gre za letnico, ki bi jo mesto rado izbrisalo iz spomina. Takrat je močna eksplozija raznesla vojaško bolnišnico pri Svetem Ožboltu (Sant’Osvaldo, San Svualt) na obrobju mesta, kjer je bilo skrivališče streliva in eksploziva; še vedno se ne ve, koliko je bilo smrtnih žrtev. Sledila je bitka pri Kobaridu:⁴ 24. oktobra 1917 je avstrijska vojska porazila italijansko in mnogi Furlani so morali v begunstvo; razpršili so se vsepovsod, da bi si le rešili golo življenje. Druga svetovna vojna je s seboj prinesla partizanski boj, po osvoboditvi pa je mesto prejelo celo medaljo za državljanske zasluge (*medaglia al valor civile, medaie al valôr civil*). Mesto je počasi spreminjalo svoje obličje v letih gospodarskega razcveta, še posebej pa je doživelo preobrazbo v času popotresne obnove po letu 1976: pojavile so se nove dejavnosti, ustanovljena je bila Univerza v Vidmu (*Università degli Studi di Udine*) oziroma Univerza v Furlaniji (*Università dal Friûl*),⁵ kar je pomenilo modernizacijo in prineslo nov zagon.

Naš sprehod se začenja prav tu, pred Palačo Univerze (*Palazzo dell’Università, Palaç de Universitàt*), ki je srce kulturnih sprememb v Vidmu že od sedemdesetih let 20. stoletja. Če smo k njej obrnjeni s hrbtom, na levi strani vidimo Palačo Antonini (*Palazzo Antonini, Palaç Antonini*) s pročeljem, ki ga je leta 1556 projektiral veliki arhitekt Andrea Palladio. Gre za izjemno pomembno stavbo, ki je bila domovanje ene najbolj slovitih videmskih družin, kasneje pa celo sedež Banke Italije (*Banca d’Italia, Bancje di Italie*). Potem ko je palača nekaj časa samevala, je zdaj v njej sedež Univerze v Vidmu.

Na desni strani lahko opazite Palačo Florio (*Palazzo Florio, Palaç Florio*), v kateri domuje sedež rektorata videmske univerze. Leta 1763 jo je zgradil Luca Andrioli, v osemdesetih letih 20. stoletja je bila restavrirana pod vodstvom arhitekta Gina Valleja.

³ V italijanskem prostoru prvo svetovno vojno imenujejo tudi *velika vojna* (*la grande guerra, la grande vuere*) (op. prev.).

⁴ Bitka pri Kobaridu je v italijanskem prostoru imenovana *poraz pri Kobaridu* (*disfatta di Caporetto, disfate di Cjaurêt*) (op. prev.).

⁵ Italijanska in furlanska različica imena videmske univerze se razlikujeta (op. prev.).

Če se sprehodimo do starega mestnega jedra, pridemo od zgradbe univerze najprej na Trg svetega Krištofa (Piazza San Cristoforo, Place di Sant Cristoful), nato pa nas pot vodi po Bartolinijevi ulici (via Bartolini, vie Bartolini) in po Ulici starega trga (via Mercatovecchio, vie Marcjât vieri). Slednja je poimenovana po trgu, do katerega pravico je leta 1223 mestu podelil oglejski patriarh Bertold Andeški. V tej tlakovani ulici stojijo najlepše palače v mestu, med njimi tudi Palača Bartolini (Palazzo Bartolini, Palaç Bartolini), ki je sedež Občinske knjižnice (Biblioteca comunale, Biblioteche comunâl). Če se ozremo po ulici, nam v oči takoj padeta dve zgradbi. Prva je Palača Brigo (Palazzo Brigo, Palaç Brigo), nekoč Palača Talmone (Palazzo Talmone, Palaç Talmone), ki jo je med leti 1963 in 1965 zasnoval arhitekt Gino Valle. Srednjeveško stavbo iz obdobja gotike je moderniziral, pri čemer je namesto lesa uporabil železo, ki se je v šestdesetih letih 20. stoletja pogosto uporabljalo kot gradbeni material. Druga pa je palača družine Sparagno ali Palača *Monte di Pietà* (Palazzo del Monte di Pietà, Palaç dal Mont di Pietât),⁶ zasnovana konec 16. stoletja in zgrajena v 17. stoletju. Na štirih vogalih so štirje enaki kipi *pietà*, Marije z mrtvim Kristusom v naročju. Pod arkadami je manjša kapela, posvečena sveti Mariji z gore (Santa Maria del Monte, Sante Marie dal Mont), ki je resnično pravi biser videmskega baroka. V kapeli je oltar s *pietà* iz marmorja, ki jo je izklesal nizozemski kipar Heinrich Meyering, v italijanščini znan kot Enrico Merengo, ter freske o Kristusovem trpljenju in Marijinem življenju, ki jih je leta 1694 naslikal Giulio Quaglio.

Če zavijemo na desno v ozko Ulico Paola Sarpija (via Paolo Sarpi, vie Paolo Sarpi) in se skušamo izogniti številnim kavarnam in gostilnam – seveda nadvse pomembnim institucijam v mestu, kamor lahko sedemo in popijemo kozarček dobrega vina (ne smemo pozabiti, da je bilo vino poleg žita in drv takoj za koruzo že od časov *Serenissime* pomembno blago tržne menjave furlanskega prostora) –, pridemo na skrajnem koncu do vogala, kjer se nahaja cerkev svetega Petra mučenca (Chiesa di San Pietro Martire, Glesie di Sant Pieri Martar),⁷ ene najstarejših cerkva v Vidmu (posvečene že leta 1285), ki je bila prvotno del dominikanskega samostana. Žal je bila večina umetniški del, ki so krasila notranjost cerkve, v času Napoleona izropana. Ko je šla Napoleonova vojska skozi Furlanijo, je namreč oplenila vse, kar ji je prišlo pod roko. Nasproti cerkve je Galerija Tine Madotti (Galleria Tina Madotti, Galarie Tina Modotti), ki je zgrajena v jugendstilu in je bila

⁶ *Monte di Pietà*, dobesedno 'Gora usmiljenja', so bile v poznem srednjem in zgodnjem novem veku zastavljalnice, ki so revežem posojale manjše vsote denarja v zameno za zastavljene predmete in nizke obresti (op. prev.).

⁷ V slovenščini je bolj razširjeno ime sveti Peter Veronski (1206–1252) (op. prev.).

dolgo časa ribarnica (Mercato del Pesce, Marcjât dal Pes) mestnega središča, zdaj pa je v njej fotografska galerija. Ta nosi ime po fotografkinji Tini Madotti, ki je bila rojena prav v Vidmu in je v času svojega burnega življenja prepotovala ves svet.

Trg svetega Jakoba (Piazza San Giacomo, Place Sant Jacum), imenovan tudi Matteottijev trg (Piazza Matteotti, Place Matteotti), je prijetno shajališče Videmčanov. Svoje ime nosi po Giacomu Matteottiju, poslancu, ki je bil umorjen v času fašističnega režima. Mnogi pravijo, da je eden najlepših trgov v vsej Italiji, zagotovo pa je najbolj živahen trg v mestu. Njegovo staro ime je bilo Zelenjavni trg (Piazza delle Erbe, Place des Jerbis). Kmetje, ki so prihajali v mesto iz okolice, pa so mu rekli kar Seneni trg (Piazza del Fieno, Place dal Fen), saj so sem pripeljali svoje seno in ga tu razstavili na ogled obiskovalcem tržnice. Tudi danes sta tu ribja in zelenjavna tržnica. Cerkev svetega Jakoba (Chiesa di San Giacomo, Glesie di Sant Jacum) je dala leta 1525 zgraditi vplivna bratovščina krznarjev (Confraternita dei Pellicciai, Confraternite dai Peliçârs), njen arhitekt pa je bil Bernardino da Morcote, ki jo je zasnoval v istrskem kamnu. V 17. stoletju so na desni strani cerkve zgradili samostojno kapelo, imenovano Kapela vernih duš (Cappella delle Anime, Capele des Animis). Na pročelju so upodobljene kute, simbol svetega Jakoba (tu se spomnimo na romarsko Jakobovo pot v Santiago de Compostela oziroma v Sveti Jakob v Galiciji, ki ima svoje korenine že v srednjem veku in je zelo popularna še danes). Cerkev ima eno posebnost: nad vhodnimi vrati je balkon z majhnim oltarjem. Ob sobotah je namreč duhovnik za ljudi na tržnici maševal kar na balkonu, da niso trčili časa in so lahko vseeno na trgu kupčevali kar med mašo.

Na trgu stoji še Marijin steber iz leta 1487, na sredi ga krasi vodnjak iz leta 1524 po načrtu Giovannija da Udine (Zuan da Udin) 'Janeza iz Vidma', umetnika, ki je delal skupaj z Rafaelom pri poslikavi Rafaelovih stanc v Vatikanu.

Če se z Jakobovega trga sprehodimo po Zelenjavni ulici (via delle Erbe, vie des Jerbis), ki se križa z Ulico Rialto (via Rialto, vie Rialto), pridemo pred mestno hišo (Municipio, Municipi) na majhnem trgu v Lionellovi ulici (via Lionello, vie Lionello). Mestna hiša je mogočna stavba, zgrajena v jugendstilu, ki jo je leta 1911 projektiral arhitekt Raimondo D'Aronco, in povezana z bolj znano Lionellovo ložo (Loggia del Lionello, Loze dal Lionello). Palača je zgrajena iz istrskega kamna in ima rustikalno izdelana vrata. Med stebri so arhitekturni detajli iz obdobja jugendstila, in sicer veliki medaljoni z bajeslovnimi bitji kot Palada Atena ter drugi skrivnostni simboli kot zrakoplov, roj čebel ali celo obraz brivca z oslovskimi uhlji!

Nasproti mestne hiše (tj. v skladu s čudovito renesančno tradicijo, da se morata na trgu srečati kultura in oblast) stoji Cavazzinijeva hiša (Casa Cavazzini, Cjase Cavazzini), ki je pred nekaj leti postala Muzej moderne in sodobne umetnosti

(Museo di Arte Moderna e Contemporanea, Museu di Art Moderne e Contemporanie). Hiša je bila prvotno trgovina in bivališče gospoda Danteja Cavazzinija, trgovca s tkaninami in dobrotnika mesta. V tridesetih letih 20. stoletja je dal svoje stanovanje prenoviti arhitektu Ermesu Mideni, s freskami pa sta ga opremila Afro in Mirko Basaldelli ter njun prijatelj Corrado Cagli. Cavazzini je v oporoki hišo zapustil občini, ki je dala vse freske restavrirati in hišo spremenila v muzej, v katerem je sedaj mogoče videti umetniško Zbirko Marie Luise in Santeja Astaldija (Collezione Maria Luisa e Sante Astaldi, Colezion Maria Luisa e Sante Astaldi) z deli italijanskih umetnikov od tridesetih do šestdesetih let 20. stoletja, in Zbirko FRIAM (Friul Arts and Monuments), ki so jo Furlaniji po potresu leta 1976 podarili ameriški umetniki.

Če pot pri muzeju nadaljujemo po Ulici Savorgnana (via Savorgnana, vie Savorgnana), pridemo na Stolni trg (Piazza Duomo, Place dal Domo). Že s pročelja se vidi, da je v zgodovini na stolnici svoje sledi pustilo več umetnikov. Prvotna oblika pročelja je iz obdobja gotike (1225), stolnica sama pa je bila znotraj in zunaj večkrat prenovljena.

Stolnica ima glavno in dve stranski ladji s kapelami ter veličasten prezbiterij. Tu se nahajajo umetniška dela iz raznih obdobj, in sicer so s svojimi deli tu pustili sledi umetniki kot Pellegrino da San Daniele, Pomponio Amalteo, Giuseppe Torretti, Louis Dorigny ter predvsem Giambattista Tiepolo. Umetnik je s svojem delom na Kapeli svetega rešnjega telesa (Cappella del Santissimo Sacramento, Capele dal Santissim Sacrament) leta 1726 pokazal, kako učinkovito je mogoče v enem prostoru združiti arhitekturo, slikarstvo in kiparstvo. Tiepolo je zapustil tudi druga dela, ki si jih je možno ogledati v Tiepolovi galeriji (celotno ime se glasi Nadškofijski muzej in Tiepolova galerija, Museo Diocesano e Gallerie del Tiepolo, Museu Diocesan e Galarie dal Tiepolo) v prostorih nekdanje nadškofijske palače (Palazzo Arcivescovile, Palaç Arcivescovil), ki je bila pred tem sedež gospodov Dolfinov, ter v Oratoriju čistosti (Oratorio della Purità, Oratori de Puritàt) blizu stolnice, kjer je ustvarjal skupaj s svojim sinom Giandomenicom. Vidmu ne rečejo zaman Tiepolovo mesto!

Ob stolnici stoji zvonik z obliko srednjeveškega stolpa, v katerem ima prostore stolni muzej s freskami s konca 14. stoletja, tam pa je tudi kamnita krstilnica.

Na poti nazaj v mestno središče, na koncu Ulice Vittorio Veneto (via Vittorio Veneto, vie Vittorio Veneto), pridemo na Trg svobode (Piazza Libertà, Place Libertàt), ki je ime dobila v čast ljudi in osvoboditve po drugi svetovni vojni leta 1945. Pred tem je trg nosil druga imena: Contarenov trg (Piazza Contarena, Place Contarena) po vojaškem poročniku, Vinski trg (Piazza del Vino, Place dal Vin), za

katerega ime pojasnila najbrž niso potrebna, in končno Trg risorgimenta (Piazza del Risorgimento, Place dal Risorziment), ki ga je krasil kip kralja Viktorja Emanuela II. na konju. Na trgu se v vsej svoji lepoti blešči Lionellova loža (Loggia del Lionello, Loze dal Lionello), lopa s stebriščem, ki jo je leta 1488 zgradil Bartolomeo delle Cisterne, arhitekt iz Kopra, po načrtu zlatarja iz Benetk, Nicolòja Lionella. Leta 1826 je streha zgorela v požaru, a so jo restavrirali po prvotnih načrtih. Gre za stavbo v beneškem slogu, zgrajeno iz plošč belega in rdečega kamna: spodaj je loža s stebričasto ograjo, ki je s ceste dostopna po treh stopniščih, v prvem nadstropju pa so značilna beneška okna, polifore s tremi odprtinami. Loža spominja na Sansovinovo knjižnico in Trg svetega Marka v Benetkah.

Nasproti Lionellove lože je dvignjena površina, na kateri se nahajata kamniti vodnjak in steber z levom svetega Marka (Leone di San Marco, Leon di Sant Marc) iz srede 16. stoletja; oba spominjata na obdobje, v katerem je bil Videm pod beneško nadoblastjo. Na strani ob gradu nas steber s kipom Italije spominja na Campoformijski mir (Trattato di Campoformio, Tratât di Cjampfuarmit), ki ga je Napoleon leta 1797 z Avstrijo podpisal v Camporoformidu (Campoformido, Cjampfuarmit).⁸ Kipa silakov sredi dvignjene površine predstavljata osebi, ki ju Furlani dobro poznajo: to sta Herkul in Kak (Ercole e Caco, Ercul e Caco), ljubkovalno imenovana tudi Florjan in Venturin (Floriano e Venturino, Florean e Venturin). Vse od vhoda na Grad, nad katerim se razteza Bollanijev obok (Arco Bollani, Arc Bollani), ki ga je zasnoval znani arhitekt Andrea Palladio, pa do konca dvignjene površine, na koncu katere se začne Maninijeva ulica (via Manin, vie Manin), pade v oči Loža svetega Janeza (Loggia di San Giovanni, Loze di Sant Zuan) z zaporedjem enakomerno razporejenih obokov, ki jo je leta 1533 zasnoval Bernardino da Morcote in spominja na Brunelleschijeva dela.

Zelo umetelno je v celoten kompleks vgrajen tudi Urni stolp (Torre dell'Orologio, Tor dal Orloi), ki ga je zasnoval Giovanni da Udine malo pred letom 1527. Nad stolpom sta kipa dveh Mavrov, ki ju je naredil Vincenzo Luccardi leta 1850; bijeta uro in nam s tem merita čas. Na cesti med dvignjeno površino in Lionellovo ložo se začne pot v klanec, na vrhu katerega je Videmski grad (Castello di Udine, Cjistiel di Udin), ki bolj spominja na veliko palačo s silnim obzidjem. Grad je bil zgrajen že v 10. stoletju, bil porušen v potresu leta 1511, po njem obnovljen v prvotno podobo ter restavriran po potresu leta 1976. V njem ima svoj sedež Mestni muzej Vidma (Musei Civici di Udine, Museus Civics di Udin), ki

⁸ Ime kraja v Furlaniji se glasi italijansko *Campofòrmido*, furlansko *Cjampfuàrmit*, v poimenovanju sporazuma pa se pojavlja beneškoitalijanska oblika imena *Campofòrmio* (zato Campoformijski mir) (op. prev.).

združuje različne zbirke. V njem domujejo Galerija stare umetnosti (Galleria dell'Arte Antica, Galarie de Art Antighe), Muzej risorgimenta (Museo del Risorgimento, Museu dal Risorziment), Arheološki muzej (Museo Archeologico, Museu Archeologicjic), furlanski Muzej fotografije (Museo della Fotografia, Museu de Fotografie) ter Galerija risb in tiskov (Gallerie di Disegni e Stampe, Galariis di Dissens e Stampis). Naš sprehod naokrog po središču Vidma se tukaj tudi konča. Ozrmo se še enkrat na Grad in simbol mesta, zlatega angela, ki se nad zvonikom premika v vetru in za katerega se zdi, da nas pozdravlja in nas vabi na ponovno snidenje!

IZBRANA VIRI IN LITERATURA

- BARTOLINI, Elio, BERGAMINI, Giuseppe, SERENI, Leila, 1983: *Raccontare Udine. Vicende di case e palazzi*. Udine: Istituto per l'enciclopedia del Friuli-Venezia Giulia
- BERGAMINI, Giuseppe, BUORA, Maurizio, 1990: *Il Castello di Udine*. Udine: Arti Grafiche Friulane.
- BERGAMINI, Giuseppe, TAVANO, Sergio, 1991: *Storia dell'arte in Friuli-Venezia Giulia*. Udine: Arti Grafiche Friulane.
- COMMESSATTI, Elena, 2014: *Udine, una guida*. Udine: Odòs Libreria Editrice.
- ELLERO, Gianfranco, 2012: *Storia di Udine*. Pordenone: Edizioni Biblioteca dell'Immagine.
- FOLISI, Enrico, 1998: *Udine, una città nella grande guerra*. Udine: Paolo Gaspari editore.
- MANIACCO, Tito, 1998: *Breve storia di Udine*. Pordenone: Edizioni Biblioteca dell'Immagine.
- TOURING CLUB, 1999: *Guida rossa Friuli-Venezia Giulia*. Milano: Touring Club editore.

Iz furlanskega v slovenski jezik prevedel Matej Šekli.

**Občni zbor Zveze društev
Slavistično društvo Slovenije**

Predloga za novi častni članici

IRENA NOVAK POPOV

Tisto, kar lahko imamo za eno največjih odlik redne profesorice doktorice Irene Novak Popov, je njena predana zavzetost za strokovno – znanstveno in pedagoško delovanje ter za izpeljavo nalog, ki slovenistično stroko predstavljajo v širšem družbenem prostoru.

V jedru njenih uspešnih prizadevanj na vseh teh področjih je slovenska literatura, predvsem poezija. Irena Novak Popov je nedvomno ena najbolj občutljivih, pronicljivih in razgledanih bralk in interpretk, ki sistematično bere in reflektira slovensko poezijo, posebno tisto iz druge polovice 20. stoletja do sodobnosti, od intimizma v začetku 50. let prek modernizma in ponovnega navezovanja na tradicijo do raznovrstnosti postmodernih avtorskih poetik zadnjih dveh desetletij. Poezijo obravnava s številnih vidikov – tematskih, oblikovno-pomenskih, prevajalskih, medkulturnih. Kot v recenziji k drugim *Novim sprehodom po slovenski poeziji* zapiše B. A. Novak, sodijo njene raziskave slovenske poezije med »najvišje dosežke naše literarne vede«. Posebno mesto zavzemata še dve tematski jedri njenega preučevanja slovenske poezije: po eni strani je to narečna sodobna poezija, posebno beneškoslovenska, s čimer od l. 2009 dalje prispeva k ohranjanju slovenske jezikovno-kulturne identitete Slovencev v Benečiji, tako da predstavlja pesniške zbirke, ki jih izdaja Kulturno društvo Ivan Trinko v Čedadu; pod drugi pa ima v slovenski literarni zgodovini vidno mesto tridelna *Antologija slovenskih pesnic* (2004–2007), ki je prvi sistematično urejen in znanstveno interpretiran pregled

FOTO: Miran Hladnik

poezije narodove »pozabljene polovice« od začetkov pojavljanja slovenskih pesnic v 19. stoletju pa vse do danes.

Dolgoletno ukvarjanje Irene Novak Popov s poezijo je rezultiralo v številnih znanstvenih referatih in v znanstvenem tisku doma in po svetu ter v dveh monografijah, *Sprehodi po slovenski poeziji* (2003) in *Novi sprehodi po slovenski poeziji* (2014). Tretja avtoričina monografija, *Izkušnja in pripoved* (2008), pa je posvečena pripovedni prozi, s katero se je avtorica ukvarjala posebno v času vodenja slovenističnega znanstvenega simpozija Obdobja 2003 in Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture (2006, 2007) ter urejanja zbornikov s teh prireditvev.

Pomemben prispevek Irene Novak Popov k širjenju, ohranjanju vedenja in vrednotenju slovenske poezije med mladimi so poglavja o slovenskem pesništvu 20. in 21. stoletja v dveh zvezkih gimnazijskih literarnih antologij *Branja 3, 4* (2002, 2010; 2003, 2011). Obenem pa je na številnih predavanjih in seminarjih z novimi temami, avtorji in pristopi seznanjala tudi učitelje potencialnih bralcev *Branj*.

Irena Novak Popov je znana kot motivirajoča predavateljica študentom na domači slovenistiki in na tujih univerzah, kjer je gostovala s posameznimi predavanji ali s semestrskimi cikli, kot npr. na celovski ali dunajski slavistiki. Kot univerzitetna učiteljica je znana še kot zahtevna, a navdihujoča mentorica več kot 100 diplomantom, med katerimi je kar nekaj dobitnikov študentskih Prešernovih nagrad, kakor tudi številnim magistrantom in petim doktorantom. Za nadpovprečno uspešno pedagoško delo je 2013 zasluženno prejela priznanje Študentskega sveta Filozofske fakultete.

Prav tako zavzetost je Irena Novak Popov pokazala tudi pri organizacijskih delih. Med l. 1998 in 2000 je bila predstojnica takrat še skupnega Oddelka za slovanske jezike in književnosti na Filozofski fakulteti v Ljubljani, pri čemer je uspešno obvladovala njegovo raznorodno sestavo ter kompleksne strokovne in človeške odnose njegovih članov.

Med l. 2008 in 2010 je bila predsednica Zveze društev Slavistično društvo Slovenije in je uspešno vodila dva strokovno kakovostna tridnevna slovenska slavistična kongresa, v Monoštru in v Ljubljani. Še vedno je dejavna kot članica upravnega odbora društva, in sicer s širokim razgledom in poglobljanjem v vsako temo posebej ureja zbirko monografij Slavistična knjižnica.

Tudi kot članica številnih strokovnih žirij za podelitev literarnih nagrad (Prešernove, Jenkove, Veronikine, Pranger idr.) je delovala na sebi lasten način – s strokovno širino, z bralsko občutljivostjo in ubesedovalsko briljanco.

Njeno delo že doslej ni bilo neopaženo. Poleg že omenjenega študentskega priznanja je prejela npr. še posebno priznanje za zbiranje slovenskega

narodnoosvobodilnega pesništva, ki ga je podelil Republiški odbor Zveze združenj borcev NOV Slovenije (1987) in veliko priznanje Filozofske fakultete (2006).

Zaradi vsestranskega prispevka Irene Novak Popov v slovenistično stroko, od akademske odličnosti do plemenite popularizacije *rerum litterarum* v tujini in pri nas, s čimer se je izkazala tudi kot ena najvidnejših članic Slavističnega društva Slovenije, je prav, da ji priznanje podelimo tudi njegovi člani in jo imenujemo za svojo častno članico.

Red. prof. dr. Boža Krakar Vogel

VERA TUTA BAN

FOTO: Miran Hladnik

Slovenistka, pedagoginja, raziskovalka in kulturna delavka prof. Vera Tuta Ban je bila od 70. let dvajsetega stoletja do danes pomembna soustvarjalka kulturnega in družbenega življenja slovenske skupnosti v Italiji. Rojena je bila 25. junija 1947 v narodno zavedni primorski družini v Tolminu, od koder se je s starši istega leta preselila najprej v Gorico, nato v Sesljan

pri Trstu, kjer živi še danes. Zaradi narodne pokončnosti, upornosti in zvestobe svoji identiteti je bila njena družina v času medvojne fašistične diktature hudo diskriminirana in preganjana. Dovolj je, če povemo, da je bil njen oče Slavko Tuta leta 1941 na drugem tržaškem procesu obsojen zaradi iredentizma in terorizma na 30 let zapora.

V še vedno napetih povojnih razmerah na Tržaškem je Tutova ohranjala družinsko narodno zavzetost in idejno pokončnost ter se z vso vnemo posvetila proučevanju in uveljavljanju materinščine v narodno in jezikovno mešanem zamejskem prostoru. Po maturi na slovenski klasični gimnaziji v Trstu se je najprej vpisala na tržaško Laposlovno fakulteto, nato pa na Fakulteto tujih modernih jezikov v Padovi, kjer je diplomirala iz slovenščine pri prof. Martinu Jevnikarju z diplomsko nalogo *Podoba duhovnika v delih Ivana Preglja*. Daljši odlomek te raziskave je izšel v Pahorjevi reviji *Zaliv* leta 1970. To je bilo prvo diplomsko delo v Italiji, napisano v slovenščini, dotlej je bil namreč obvezen italijanski jezik. Že med študijem se je ukvarjala tudi z dialektologijo ter svoja dognanja objavila v *Furlanskem zgodovinskem, jezikovnem in etnografskem atlasu*.

Med petnajstletnim poučevanjem (1970–1986) na slovenskih nižjih srednjih šolah na Tržaškem je bila zelo aktivna, saj je bila ob didaktičnem delu med drugim urednica šolskega glasila *Jadro* v Nabrežini. Od srede osemdesetih let pa je s svojo večstransko kulturno, raziskovalno ter organizacijsko angažiranostjo uspešno povezovala različna delovna področja. Leta 1985 je bila med pobudniki, ki so vidno oživili tržaško SD. Prav tedaj je društvo, ustanovljeno leta 1971, na njeno pobudo močno razširilo svoje članstvo, hkrati pa tudi območje delovanja še na Gorico in Videm. Bila je kar tri desetletja zelo uspešna tajnica zamejskega SD, ki je tudi po njeni zaslugi postalo eno vidnejših področnih društev SdS. Tutova je bila med soorganizatorji kar treh kongresov SdS: v Portorožu (1989), v Novi Gorici (2007) in v Trstu (2007). V letih 1988–1994 je bila urednica informativnega *Biltena SD* – društvenega glasila, ki je članom prinašalo poleg obvestil tehtne strokovne članke ipd. Leta 1990 so na pobudo prof. Silva Faturja v Novi Gorici stekli *Primorski slovenistični dnevi*, ki se od tedaj naprej vrstijo vsako leto v drugem kraju, izmenično pa jih organizirajo *SD Koper*, *SD Nova Gorica* in *SD Trst-Gorica-Videm*. Tudi na tem področju je kot tajnica pripomogla, da so se kulturne, raziskovalne in pedagoške vezi med primorskimi slovenisti na obeh straneh meje močno poglobile. Organizirala je številne simpozije in bila sourednica dveh zbornikov: *Pahorjevega zbornika*, 1993, ter *Trubarjevega zbornika*, 2008.

Nič manj pomembno ni bilo njeno plodno raziskovalno delo na področju jezikoslovja in didaktike jezika. Vrsto let je npr. sodelovala z deželnim raziskovalnim inštitutom IRRSAE pri sestavljanju novih didaktičnih programov za slovenske osnovne šole. Rezultat tega dela je publikacija *Poglavje o besedah: kako gojiti besedotvornost otrok in širiti besedni zaklad* (IRRSAE, 1992). Pozornosti vredna je njena raziskava *Nekaj o jezikovnih problemih in didaktiki jezika v predšolski dobi* v knjigi *Ta hiša je naša* (Nabrežina, 1989) kot tudi prispevek *Metoda igre pri slovarskem delu jezikovne vzgoje* v didaktičnem zvezku *Šolska ura s SSKJ* (Ljubljana, 1994).

V letih 1990–2002 je bila dvakrat izvoljena v občinski svet občine Devin-Nabrežina kot odbornica za šolstvo, kulturo in šport; med letoma 1993–1997 pa je bila podžupanja. Od leta 2002 dalje organizira kulturne pobude pri društvu Igo Gruden v Nabrežini.

Prof. Vero Tuta Ban odlikujejo strokovne kompetence, pedagoška odličnost, uspešno raziskovalno delo in velike organizacijske sposobnosti.

Navedeno utemeljuje predlog, da prof. Vero Tuta Ban imenujemo za častno članico Slavističnega društva Slovenije.

Prof. dr. Marija Pirjevec Paternu

Utemeljitev priznanj

ŽIVA GRUDEN

Živa Gruden, na ljubljanski Filozofski fakulteti diplomirana slavistka in etnografinja po rodu z Opčin pri Trstu, je ena osrednjih kulturnih osebnosti slovenske narodne skupnosti v Italiji. S svojim bogatim slovenističnim in etnološkim znanjem, izpričanim že od študijskih let dalje, je prek številnih avtorskih razprav, člankov, radijskih oddaj, prevodov in mnogih drugih objav, predvsem pa s svojim predanim pedagoškim in kulturnim delom, ostebrila razvoj avtohtonega slovenstva v Furlaniji - Julijski krajini, še posebej šolski, izobrazbeni, jezikovni in kulturni preporod rojakov v Benečiji.

V tem pogledu je bistven zlasti njen dolgoletni doprinos k zasnovi, ustanovitvi, poddržavljenju in vodenju dvojezičnega šolskega središča v Špetru, danes edine uradno priznane izobraževalne ustanove na Videnskem s tudi slovenskim učnim jezikom. Od njene ustanovitve leta 1984 je namreč Živa Gruden vse do svoje poklicne upokojitve leta 2014 zavzeto spremljala, udejanjala in kot ravnateljica tudi vodstveno usmerjala bohotno rast te za opismenjevanje Benečanov v materinščini temeljne šole, ki je iz začetnega zasebnega vrtca s peščico otrok dozorela v današnje tristopenjsko središče s preko 270 uporabniki.

Ker je kot odbornica ali članica najrazličnejših slovenskih združenj ob tem vzporedno poživiljala življenjski utrip mnogih drugih krajevnih ustanov – od Kulturnega društva Ivan Trinko ali Slovenskega multimedialnega okna do Inštituta za slovensko kulturo ali Glasbene matice –, si je Živa Gruden pridobila med slovenskimi ljudmi v Benečiji, v celotni deželi in matici globoko spoštovanje, nesporen ugled in trajno hvaležnost. To stvarno dokazujejo tudi mnoga prejeta priznanja, med katerimi izstopa medalja za zasluge, ki jo je leta 2016 prevzela iz rok predsednika Republike Slovenije Boruta Pahorja.

V letu 2018, ko slavi svoj okrogli življenjski jubilej, se doslejšnjim izkazom javne hvaležnosti pridružuje še Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, ki poklanja kolegici slovenistki Živi Gruden posebno priznanje za njene neprecenljive pedagoške, jezikovne in kulturne zasluge.

Prof. dr. Miran Košuta

BRUNA BALLOCH

Slavistično društvo Slovenije Bruni Balloch, Slovenki iz Terskih dolin, podeljuje priznanje za njeno izjemno delo na področju ohranjanja slovenskega terskega narečja in kulturne dediščine Terskih dolin.

Bruna Balloch se je rodila 3. 6. 1935 v Čedadu, otroštvo je preživela v svojem rojstnem Subidu v občini Ahten, danes pa živi v Povolettu v Furlaniji, vendar še vedno redno in pogosto zahaja v Subid, kjer preživlja poletne mesece ter neumorno zbira in zapisuje nove in nove zgodbe o ljudeh Terskih dolin, njihovem življenju, šegah in navadah, verovanjih in ljubezni.

Kot učiteljica si je vse svoje življenje prizadevala, da bi učencem – pretežno iz slovenskih vasi Terskih dolin (Tipana, Plestišča, Prosnid, Viškorša, Karnica, Porčinj) in Ahtna, kjer je učila vse do upokojitve leta 1997 –, vzbudila zanimanje za domačo kulturo, jezik in izročilo. S svojimi učenci je sodelovala na natečaju *Moja vas*, ki ga je med leti 1974 do leta 2001 prirejal Študijski center Nediža. Veliko njihovih besedil je objavljenih v letni brošurici *Vartac*.

V publikaciji *Mlada lipa*, ki izhaja kot priloga *Trinkovega koledarja*, Bruna Balloch že leta v svojem subiškem govoru posreduje bogato ljudsko izročilo svojega kraja. Leta 2010 je Kulturno društvo Ivan Trinko izdalo izbor teh pripovedi v publikaciji z naslovom *Mlada lipa* in podnaslovom *pravace domah narete*, ki jo je Bruna posvetila svoji hčerki Barbari ter “tən učerinjan otrokan an tən nas” (včerajšnjim in današnjim otrokom).

Že na pogled privlačna knjiga, ki jo še bogatijo ilustracije priznane beneške umetnice Luise Tomasetig, vključuje petindevetdeset besedil zlasti pripovednega značaja, med temi je več takih z izjemno etnografsko vrednostjo. Posebej velja omeniti pripovedi izrazito lokalnega značaja, saj opisujejo dogodke, junake in verovanja iz teh krajev. Zgodbe predstavljajo pravo krajevno jezikovno dediščino, ki nam je bila prej skorajda popolnoma neznana. Dodana vrednost Bruninega dela je bogata metaforika, ki pripomore k živosti zgodb, saj se te kot na zaslonu rišejo pred bralčevimi očmi ...

Zdaj je pred nami nova publikacija Brune Balloh. Tokrat gre za zgodbe, ki so bile zbrane po celotnem območju Terskih dolin, od Mužca do Mažerol, od Tera do Prosnida, ter zaradi številčnosti motivov in pripovednih zvrsti predstavljajo pravi bralni užitek. Kar pa je za slovensko jezikoslovje, zlasti dialektologijo, neprecenljivega pomena, je to, da nam zgodbe – poleg doživljajskega in estetskega užitka – omogočajo vpogled v glasovne, oblikovne, skladenjske, besedijske in besedilne značilnosti terskega narečja v Subidu.

Bruna Balloh potrpežljivo, vestno in predano nadaljuje svoje poslanstvo, za kar smo ji neizmerno hvaležni in ji želimo še veliko ustvarjalnega zanosa.

Doc. dr. Danila Zuljan Kumer

MARIA BIDOVEC

Maria Bidovec je izjemna raziskovalka in priljubljena profesorica slovenskega jezika, književnosti in kulture v italijanskem prostoru, od leta 2009 zaposlena na Univerzi v Vidmu na Filozofski fakulteti, na katedri za slavistiko Oddelka za tuje jezike in književnosti.

Na Univerzi La Sapienza v Rimu je študirala poljščino, slovenščino in bolgarščino ter leta 1993 diplomirala z nalogo o literarnem ustvarjanju Alojza Rebule. Študij je nadaljevala na isti univerzi in leta 2004 pridobila doktorski naslov z disertacijo, v kateri je preučevala delo Janeza Vajkarda Valvasorja. Hkrati je pridobivala raznovrstne delovne izkušnje s strokovnim delom na italijanski Radioteleviziji RAI kot prevajalka, s pripravljanjem in z objavo novic za mednarodne programe RAI, najpogosteje v slovenščini pa tudi v nemščini, ter s prevajanjem strokovnih besedil na Inštitutu za umetnostno zgodovino knjižnice Bibliotheca Hertziana di Roma.

Že v tem obdobju je redno objavljala tudi znanstvene prispevke, v akademsko kariero univerzitetnega poučevanja pa se je podala v študijskem letu 2005/2006, ko je prvič izvedla predavanja iz slovenske književnosti na katedri za slavistiko Oddelka za evropske, ameriške in medkulturne študije na Filozofski fakulteti Univerze La Sapienza v Rimu, s čimer je omogočila izvedbo akreditiranega, vendar kadrovsko podhranjenega študijskega programa slovenistike. Uspešno pedagoško delo in akademsko kariero je nadgradila z izvolitvijo v docentski naziv in zaposlitvijo na Univerzi v Vidmu leta 2009. Do leta 2013 je kljub številnim delovnim obveznostim izvajala predavateljsko delo še na slovenistiki v Rimu. Njeni požrtvovalnost in podpora slovenistikam v Italiji sta se znova pokazali, ko se je na

slovenistiki Univerze v Neaplju L'Orientale zaradi težke bolezni predčasno upokojila predavateljica Saša Žabjek Scuteri, saj od leta 2015/2016 izvaja predavanja iz slovenskega jezika in književnosti tudi na tej univerzi. Maria Bidovec poučuje študente na dodiplomski in podiplomski stopnji ter je uspešna in priljubljena mentorica pri diplomskih in magistrskih nalogah na univerzah v Vidmu, Rimu in Neaplju, redno sodeluje v ocenjevalnih komisijah, študentom slovenščine je približala številne ugledne slovenske literarne ustvarjalce, ki so gostovali na slovenistikah v Rimu in Vidmu.

Raziskovalno se največ posveča slovenski književnosti in recepciji slovenske književnosti v Italiji, saj je objavila več monografskih publikacij in antologij sodobne slovenske književnosti, več kot 20 znanstvenih prispevkov ter prevode izbranih del slovenskih avtorjev C. Kosmača, I. Cankarja in drugih, ki jim je vedno dodala tudi študijo. Naj omenimo samo nekatera njena dela: *Fiabe e leggende slovene* (2007), *Sulle orme di un vagabondo – Due racconti* (2007), *Profilo della letteratura slovena dal 1989 a oggi* (2012). Slovenskemu jeziku se je med drugim posvetila z izdajo priročnika v soavtorstvu z Vero Vetrih *Verbi sloveni – Slovenski glagoli* (2003) ter slovensko-italijanskega in italijansko-slovenskega slovarja *Sloveno compatto. Dizionario sloveno-italiano, italiano-sloveno* v soavtorstvu s Sanjo Pirc in Luigijem Pulvirentijem (2017). Posebno mesto v njenem raziskovalnem delu ima J. W. Valvasor, saj mu je posvetila izjemno monografijo *Johann Weichard von Valvasor (1641-1693) – Protagonist der Wissenschaftsrevolution der Frühen Neuzeit – Leben, Werk und Nachlass* (2008), ki jo je pripravila v soavtorstvu z Irmgard Palladino. Zgodovinar Boris Golec je v recenziji v Zgodovinskem časopisu (2009/62; 266–267) zapisal, da gre za »pregledno znanstveno delo o kranjsko-slovenskem polihistorju /.../ Prijeten, berljiv slog daje vtis poljudne monografije, toda knjiga je v resnici opremljena z ustreznim znanstveno-kritičnim aparatom (318 opomb), upošteva pri tem izsledke različnih znanosti.« S tem delom, ki je izšlo v nemščini na Dunaju, je evropski javnosti povsem nanovo predstavila eno od osrednjih osebnosti ne samo slovenskega, ampak tudi evropskega razsvetljenstva.

Poleg rednega pedagoškega in raziskovalnega dela Maria Bidovec redno predava v tujini ter se s prispevki udeležuje znanstvenih srečanj in mednarodnih konferenc v Italiji, Nemčiji, na Hrvaškem in v Sloveniji, med drugim Simpozija Obdobja. Septembra 2012 je na univerzi v Vidmu skupaj z Robertom Dapitom soorganizirala mednarodno konferenco *Večjezičnost in izobraževanje. Izkušnje, rezultati in izzivi v prostoru med Italijo in Slovenijo (Plurilinguismo e Educazione. Esperienze, risultati e sfide nello spazio tra Italia e Slovenia)* in souredila zbornik prispevkov. Od leta 2009 je članica Zveze italijanskih slavistov AIS in od leta 2014

aktivna članica Slavističnega društva Slovenije, kar dokazuje tudi njena pripravljenost soorganizirati letošnji Slovenski slavistični kongres na Univerzi v Vidmu.

Maria Bidovec ima izrazit in pretanjen občutek prepoznati, v katerem trenutku, na katerem področju in pravzaprav tudi prostorsko »kje« v Italiji jo slovenistika najbolj potrebuje. Svojim visokim strokovnim in etičnim načelom sledi s požrtvovalnim delom, ki ga zaznamuje širok in interdisciplinarni pristop. Neraziskane teme slovenske književnosti in kulture je odkrila ne samo slovenistom v Italiji in Sloveniji, ampak tudi širši mednarodni strokovni javnosti. Slovenski literarni in kulturni ustvarjalci so postali vidnejši, ker je prepoznala in jim dodala pravo noto širšega pomena. Poleg njenega strokovnega dela je tako izjemnega pomena tudi njen prispevek k mednarodnemu ugledu slovenistike, zato je podelitev priznanja Slavističnega društva Slovenije Marii Bidovec več kot utemeljena.

Dr. Mojca Nidorfer Šiškovič

ROBERTO DAPIT

Priznanje Slavističnega društva Slovenije za delo in dosežke na področju slavistike in slovenistike dobi prof. dr. Roberto Dapit, sodelavec Oddelka za jezike in literaturo, izobraževanje, vzgojo in družbo (Dipartimento di lingue e letterature, comunicazione, formazione e società) na Univerzi v Vidmu, kjer je predavatelj slovenskega jezika in književnosti in koordinator številnih projektov in odborov. Komisija se je odločila, da mu podeli priznanje za njegovo inovativno in poglobljeno delo na področju lingvistike, literature in antropologije Slovencev v Furlaniji - Julijski krajini ter za dolgoletno požrtvovalno pedagoško delo, ki ga opravlja že od leta 1992 dalje.

Roberto Dapit je diplomiral na Fakulteti za tuje jezike in književnost Univerze v Vidmu in leta 1991 magistriral v Parizu na univerzi La Sorbonne z delom *Les variétés dialectales de la »Slavia friulana«* (Dialektološke različice »Slavie Friulane«). Med letoma 1992 in 2000 je bil lektor za furlanščino na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Od leta 1997 do 2004 je tudi predaval na Oddelku za prevajanje in tolmačenje Univerze v Trstu – poučeval je prevajanje slovenskega jezika v italijanščino. Poleg tega je bil med letoma 1998 in 2004 zunanji sodelavec Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU v Ljubljani, kjer je med drugim urejal in obdeloval rezijansko gradivo Milka Matičetovega. Na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani je leta 2004 doktoriral z disertacijo *Krajevna imena vzhodne*

Rezije v luči materialnega in duhovnega izročila. Nato se je zaposlil v videmski univerzi in se tam tudi ustalil.

Njegovo znanstveno delo je usmerjeno v raziskovanje jezika, narečij in pripovedne kulture, študij krajevnih in osebnih imen in avdiovizualno dokumentiranje kulturne dediščine v Beneški Sloveniji in jugovzhodni Evropi. Tudi na področju pedagogike je s svojim delom oral ledino, napisal je prvo berilo v rezijanščini *Po nās. Primo libro di lettura in resiano* (1998) ter učbenike in berila za študente.

Med njegova najpomembnejša dela se uvrščajo knjige kot so:

- *La Slavia Friulana. Lingue e culture. Resia, Torre, Natisone, Bibliografia regionata/Beneška Slovenija. Jezik in kultura. Rezija, Ter, Nadiža. Kritična bibliografija* (1995).
- *Aspetti di cultura resiana nei nomi di luogo: 1. Area di Solbica/Stolvizza e Korito/Coritis* (1995); *2. Area di Osoanë/Oseacco e Učja/Uccea* (1998); *3. Area di Bila/San Giorgio, Njiva/Gniva e Ravanca/Prato* (2008).
- *Cognomi e nomi di famiglia dell' alta val Torre* (2001 – študija o priimkih in hišnih imenih občine Bardo/Lusevera v zgornji Terski dolini).

Je urednik knjig in zbornikov, med njimi knjige *Le collezioni uniscono/Zbirke povezujejo* (2015) in avtor mnogih člankov objavljenih v uglednih revijah doma in po svetu.

Med drugim je pisal o zagovarjanju, maskah, turcizmih, ustnem izročilu, furlanščini in slovenščini, predvsem pa se je posvetil slovenskim narečjem in kulturi Beneške Slovenije. Njegovo delo predstavlja z vsebinskega in metodološkega vidika dragocen prispevek k slovenski dialektologiji ter k večdisciplinarnemu, večetničnemu, večjezikovnemu in večkulturnemu raziskovalnemu pristopu.

Na Slovenijo in Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU ga še vedno veže urejanje revije *Studia mythologica Slavica* in souredništvo zbirke *Zakladnica slovenskih pripovedi*, v okviru katere je doslej izšlo 14 knjig slovenskega pripovednega izročila, namenjenih tako odraslim kot otrokom, priporočene pa so tudi kot berilo otrokom v šolah.

Med drugim je član Znanstvenega sveta Mednarodnega centra za večjezičnost (Centro Internazionale sul Plurilinguismo) pri Univerzi v Vidmu in prejemnik zlatega znaka ZRC – ZRC SAZU za leto 2004.

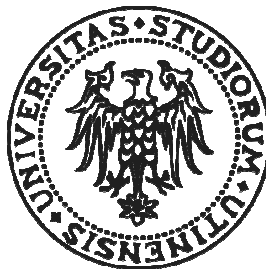
Dr. Monika Kropelj Telban

Organizatorja 28. Slovenskega slavističnega kongresa Videm 2018:

Zveza društev
Slavistično društvo Slovenije

Univerza v Vidmu
Università degli Studi di Udine

Ožji organizacijski odbor Slovenskega slavističnega kongresa Videm 2018:

prof. dr. Roberto DAPIT (Univerza v Vidmu)

doc. dr. Marija BIDOVEC (Univerza v Vidmu)

red. prof. dr. Andreja ŽELE (Univerza v Ljubljani), predsednica Zveze društev

Slavistično društvo Slovenije

doc. dr. Matej ŠEKLI (Univerza v Ljubljani)

Petra JORDAN, tajnica ZDSDS

Matjaž ZAPLOTNIK, urednik kongresnih gradiv in tiska ZDSDS

V širšem organizacijskem odboru letošnjega kongresa sodelujeta:

dr. Lidija REZONIČNIK (Študentska sekcija ZDSDS)

Nina ZAVAŠNIK (Študentska sekcija ZDSDS)

